

4. ULUSLARARASI BALKANLARDA SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

CİLT
2

CELAL BAYAR
ÜNİVERSİTESİ

TETOVA
ÜNİVERSİTESİ

TÜRK DÜNYASI
ARAŞTIRMALARI
VAKFI

EYLÜL
10-16 2012

USKÜP - MAKEDONYA

SAKARYA
ÜNİVERSİTESİ
İŞLETME FAKÜLTESİ
Yayın No: 90

Balkanlar'da Riskler ve Fırsatlar

KONU BAŞLIKLARI

www.ubsbk.sakarya.edu.tr

- Antropoloji ve Tarih
- Din
- Dil ve Kültür
- Edebiyat
- Eğitim
- Ekonomi ve Maliye
- Girişimcilik ve İşletme
- Hukuk
- Sağlık
- Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
- Sosyoloji ve Felsefe
- Spor
- Turizm
- Uluslararası İlişkiler
- Yönetim Bilişim Sistemleri

BİLDİRİLER KİTABI

4. ULUSLARARASI BALKANLARDA SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

10-13 EYLÜL 2012

KALKANDELEN – MAKEDONYA

Balkanlar'da Riskler ve Fırsatlar

BİLDİRİ KİTABI

(CİLT 2)

EDİTÖRLER

PROF.DR. SELAHATTİN KARABINAR

YRD.DOC.DR. SEVDA YAŞAR COŞKUN

UZM. SEMİH BİTİM

MEHMET IŞIK

TAKDİM

Uluslararası Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongresi artık kurumsallaşma aşamasını tamamladı. Dört yıl üst üste ve düzenli olarak Balkan ve Türk Coğrafyasından katılımcılarla giderek "Uluslararası" niteliğini artırıyor. İrtibatta olduğumuz Üniversite ve akademisyen sayısı da doğal olarak artıyor. Balkanların Türk akademisyenlerin gündemine daha yoğun bir şekilde taşınmasına aracılık ediyor olmaktan büyük memnuniyet duyuyoruz.

Dördüncü Kongre 10-16 Eylül Tarihleri arasında Makedonya'nın Kalkandelen şehrinde Kongre ortakları olan Sakarya Üniversitesi İşletme Fakültesi, Celal Bayar Üniversitesi, Tetova Devlet Üniversitesi ve Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı'nın katkıları ile gerçekleştirildi. Kongrenin teması "*Balkanlarda Riskler ve Fırsatlar*" olarak belirlendi. Ardından talep edenlerin katılımlarıyla Makedonya'dan Yunanistan'a uzanan bir "kültür gezisi" yapıldı. Kültür gezisinin kongrenin önemli ve tamamlayıcı bir unsuru olduğuna inanıyoruz. Elde ettiğimiz geri bildirimler bu gezinin Kongre amacı ile örtüştüğü yönünde.

Sosyal Bilimler Kongresi Olmanın Zorlukları ve Gerekliliği

Kongre sonrası yapılan değerlendirmelerde ortaya değişik görüşler çıkıyor. Bunlardan bir tanesi de kongrenin Sosyal Bilimlerinin tamamını kapsar nitelikte olması sebebiyle birbirinden "kopuk" oturumların yapılması mecburiyetidir. Bu ilk bakışta bir sorun olarak görülebilir de uzun dönemde yararları olabilecek bir durumdur. Bu sayede farklı sosyal bilim alanlarından akademisyenlerin ortak bir faaliyette bir araya gelmeleri mümkün olmaktadır. Günümüzde kongreler giderek "çeşitliliklerini artırma" eğilimi göstermektedirler. Zira kongrelerden beklenen yaralardan bir tanesi bildiri mahiyetindeki çalışmalar hakkında bilimsel geribildirim almak ise bir diğer de araştırmacılar arasında sosyal ağları genişletmektir. Ayrıca farklı sosyal bilim alanlarında hangi konuların ele alındığına dair fikir sahibi olmak ta bir diğer önemli husustur. Bütün bu noktalar dikkate alındığında Kongrenin bundan sonra da aynı kapsam da ve mahiyette devam etmesinin uygun olacağı karara bağlanmıştır.

Yeni Bir Aşama: Balkan Odaklılık ve Uluslararası Çeşitlilik

Zaman geçiyor. Balkanlar artık ilk bulduğumuz zamanlardaki gibi değil. Ülkeler kabuk değiştiriyorlar. Uluslararası işbirliği seçenekleri artıyor. Türkiye burada akademik kadroları ve faaliyetleri ile var olmak zorunda. Var olabilmek için bu türden gelişmeleri okumak, anlamak mecburiyetinde. Kongremiz bu yönüyle de önemli bir işlev üstlenebilir.

Kongre tecrübeleri ve gözlemlerimizden hareketle şunu söylemek mümkündür ki Türkiye'de bilimsel odak her yıl büyük değişiklik gösteriyor. Gündem farklılaşıyor, çeşitleniyor. Örneğin bir zamanlar Sosyal Bilimlerin hemen her alanında Avrupa Birliği eksenli konular gündemi oluştururken bugünlerde Ortadoğu eksenli tartışmalar yoğunluk kazanıyor. Gündemin akademik camiada karşılık bulması

4. Uluslararası Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongresi

önemlidir fakat bilim insanı "kelebek değil arıdır" veya "turist değil, kâşiftir". Odaklandığı mevzuyla koklayarak, şöyle bir göz atarak geçemez. Derinlemesine bakması gerektiğini bilir. Bu nedenle kongremizin Balkan karakterini geliştirmenin yollarını da arıyoruz. Gelecekte bugünlere bakıldığında bu kongrenin de Balkanların gelişiminde katkısı olduğunun söylenecek olması düşüncesi bizi bu yönde atım atmaya sevk ediyor. Kongre gerçek anlamını ancak bu şekilde bulacaktır.

Buna ek olarak farklı şehirlerde kurulan yeni üniversitelerin genç akademik kadroları da giderek artan sayıda kongremizde boy gösteriyorlar. Bu türden faaliyetler genç akademisyenlerin tecrübe ve gelişimleri için oldukça önemli. Bunu duymaktan ve dile getirmekten keyif alıyoruz.

Yine zevkle ifade etmek gerekir ki artık kongremizin Azerbaycan bağlantısı da giderek güçleniyor. Bu ülkeden genç ve idealist akademisyenlerin hem kongrenin düzenlenmesi aşamasında hem de katılımcı olarak verdikleri destek takdire şayandır.

Buna ek olarak Kongrenin uluslararası çeşitliliğini artırmanın başka yollarını da arıyoruz. Elbette odağımızda her zaman Balkanlar olacak. Ancak farklı uluslararası camiaların da bu kongrede temsil edilebilmelerini sağlamak adına Türkçe ve Balkan Dillerinin yanında İngilizceyi de kongre dillerine eklemeyi planlıyoruz. Bu sayede Balkan ve Türk coğrafyası dışından da katılımcı sayısında bir artış olacağını düşünüyoruz.

Bir konuya daha dikkat çekmemiz gerekiyor. Bu kongre başladığında Türk Üniversitelerinin Balkanlara olan ilgisi ve irtibatı bir kağı hariç oldukça düşüktü. Şimdilerde görülmektedir ki değişik uzmanlık alanına sahip kongreler de art arda Balkan Ülkelerine yönelmektedirler. Bütün bunlar tam da bizim arzu ettiğimiz gelişmelerdir. Bundan sonra zaman bize kimlerin bu tür faaliyetleri "anlık bir hevesle" gerçekleştirdiğini; kimlerin "uzun soluklu bir yola" çıktıklarını gösterecek. Kongre ekibimiz uzun yol yürüyebilecek akademisyenlerden geçmektedir.

Uluslararası endekslerde taranma

Kongrenin uluslararası çeşitliliğinin artmasına koşut olarak uluslararası endekslerde de taranması için çalışmalarımızı başlattık. Bu konuda mesafe aldık. Kısa zamanda olumlu bir sonuç elde edeceğimizi düşünüyoruz. Bu sayede kongre kapsamında yayınlanan eserlerin uluslararası yansımalarının daha geniş olacağına inanıyoruz.

Gelecek Kongreler

2013 yılının planlaması tamamlandı. Yer belirlendi. Sırbistan'ın Sancak Bölgesinde yer alan Novi Pazar bize ev sahipliği yapacak. Ayrıca, 2014 yılı için ön görüşmelere başlandı ve mesafe alındı. Kongrenin gerçekleştirileceği ev sahibi ülke yakında belirlenecek. Macaristan, Romanya, Bulgaristan gibi seçeneklerimiz var.

Teşekkür

Kongre ortaklarımıza teşekkür ediyoruz. Sakarya Üniversitesi kongre sürecinde taleplerimizi mümkün olduğunca karşılamaktadır. Ortaklık yaptığımız kurumlar da

protokol çerçevesinde kendi paylarına düşen katkıyı sağladılar. Makedonya bizim her zaman bulunmaktan keyif aldığımız bir ülkedir. Tetova Devlet Üniversitesi de kongrenin aksamadan yürütülmesi için imkânları çerçevesinde katkıda bulundu. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı bizim ihtiyaç duyduğumuz uluslararası bağlantıları kurmamızın kapısını açan kurum oldu. Bu vakfın bizlere aktardığı vizyon sayesinde Türkiye dışındaki coğrafyalarda da yapılabilecek çok şeyle olduğumu görebildik. Bütün kongre ortaklarına teşekkür ediyoruz.

Ama bir hakkı layığıyla teslim etmek gerekiyor. Her kongrede en büyük sorumluluğu Kongre Yürütme Kurulu'nda görev alan az sayıdaki genç akademisyen arkadaşlarımız üstleniyorlar. Tamamen gönüllü olarak büyük sıkıntılara katlanıyorlar. Kongrenin planlanması, yazışmalar, duyurular, afişlerin ve internet sayfasının tasarlanması, yüzlerce soruya cevap verilmesi, kongre güzergâhının tespiti, ulaşım ve konaklama işletmelerinin tespiti ve gerekli irtibatın sağlanması, yemek ve diğer ihtiyaçların planlanması, gerekli anlaşmaların yapılması, kongre kayıt ve hakemlik sürecinin izlenmesi, plan ve programların yapılması ve yürütülmesi, sponsorluk ve destek arayışlarının yürütülmesi bir solukta aklıma gelen onlarca görevden sadece birkaç tanesi. Bütün bunları kısıtlı imkânlarla ve tamamen gönüllülük esasıyla yürüten bu ekibe müteşekkirim. Böylesi bir çalışma birbirine inanan ve ideali olan insanların üstesinden gelebilecekleri bir iştir.

Yeni kongrelerde buluşmak dileğiyle.

Prof. Dr. Recai COŞKUN

Kongre Kurucusu

Koordinatörler

Prof. Dr.	Selahattin KARABINAR	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr.	Biröl KOVANCILAR	Celal Bayar Üniversitesi

Yürütme Kurulu

Doç. Dr.	Mustafa MIYNAT	Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Ass. Dr.	Ergin JABLE	Priştine Üniversitesi
Yard. Doç Dr.	Mustafa Cahit ÜNGAN	Sakarya Üniversitesi
Yard. Doç Dr.	Sevda Yaşar COŞKUN	Sakarya Üniversitesi
Yard. Doç Dr.	Umut Sanem ÇİTÇİ	Sakarya Üniversitesi
Araş. Gör.	Aslıhan ÖZER	Celal Bayar Üniversitesi
Araş. Gör.	Buket BORA	Sakarya Üniversitesi
Araş. Gör.	Burak ÖZDOĞAN	Celal Bayar Üniversitesi
Uzman	Ahmet ŞANSLI	Sakarya Üniversitesi
Uzman	Semih BİTİM	Sakarya Üniversitesi
	Valdrina FETAİ	Tetova Devlet Üniversitesi
	Zana TARAVARİ	Tetova Devlet Üniversitesi
	Arita KARAI	Tetova Devlet Üniversitesi
	Tülây HASANAY	Tetova Devlet Üniversitesi

Bilim Kurulu

Prof. Dr.	A. BİSENOV	Korkut Ata Kızılorda Devlet Üniversitesi
Prof. Dr.	A. Kemal ÇELEBİ	Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr.	Adıba DOZİÇ	Tuzla Üniversitesi
Prof. Dr.	Adil KURTİÇ	Tuzla Üniversitesi
Prof. Dr.	Ahmet Vecdi CAN	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr.	Alaettin YALÇINKAYA	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr.	Ali Rıza ABAY	Yalova Üniversitesi
Prof. Dr.	Almaz ŞAYHULOV	Başkurt Devlet Üniversitesi
Prof. Dr.	Anvar MOKAYEV	Kırgız Türk Manas Üniversitesi
Prof. Dr.	Arber ÇELİKU	Tetova Devlet Üniversitesi
Prof. Dr.	Artan HOXHA	Tetova Devlet Üniversitesi

4. Uluslararası Bakanlarda Sosyal Bilimler Kongresi

Prof. Dr.	Aytekin İŞMAN	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr.	Azmi ÖZCAN	Bilecik Üniversitesi
Prof. Dr.	Borçe DAVİTKOVSKİ	Tetova Devlet Üniversitesi
Prof. Dr.	Bünyamin DURAN	Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr.	Canan AY	Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr.	C. Gökhan BAHŞİ	Hamburg Üniversitesi
Prof. Dr.	Cemalettin TAŞKIRAN	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr.	Cengiz YILMAZ	Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr.	Dhuri KULE	Tetova Devlet Üniversitesi
Prof. Dr.	Doğan UYSAL	Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr.	Dusan MİTİC	Beogradu Üniversitesi
Prof. Dr.	Cengiz ALYILMAZ	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr.	Ekrem TATOĞLU	Bahçeşehir Üniversitesi
Prof. Dr.	Erhan BİRGİLİ	Bursa Orhangazi Üniversitesi
Prof. Dr.	Erman COŞKUN	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr.	F. Beylü DİKEÇLİGİL	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr.	Fatma KÜSKÜ	İstanbul Teknik Üniversitesi
Prof. Dr.	Gültekin YILDIZ	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr.	Gürbüz AKTAŞ	Ege Üniversitesi
Prof. Dr.	H. Kürşat GÜLEŞ	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr.	Hakan POYRAZ	Mimar Sinan Üniversitesi
Prof. Dr.	Halil KALABALIK	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr.	Halit YAPAN	Gebze Yüksek Teknoloji Üniversitesi
Prof. Dr.	Haluk SELVİ	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr.	Hüseyin AKAY	Balıkesir Üniversitesi
Prof. Dr.	Hüseyin ÖZGEN	Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr.	Hüseyin TOKAY	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr.	İbrahim EROL	Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr.	İbrahim YILDIRAN	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr.	İrfan MORİNA	Priştine Üniversitesi
Prof. Dr.	Kadir ARDIÇ	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr.	Kadirali KONKOBAYEV	Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi
Prof. Dr.	Kamil AYDIN	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr.	Lokman ÇİLİNGİR	Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr.	Lubomir DRAKULEVSKİ	Tetova Devlet Üniversitesi

Prof. Dr.	M. Fatih KİRİŞÇİOĞLU	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr.	Mehmet ALPARGU	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr.	Mehmet ŞİŞMAN	Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr.	Mehmet YÜCE	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr.	Metin ÖZKUL	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr.	Mevlüt KARAKAYA	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr.	Mimar TÜRKKAHRAMAN	Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr.	Muhsin HALİS	Manas Üniversitesi
Prof. Dr.	Musa EKEN	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr.	Mustafa DELİCAN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr.	Mustafa ÖKMEN	Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr.	Mustafa ÜNAL	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr.	Nevin Güngör ERGAM	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr.	Osman GASHİ	Priştine Üniversitesi
Prof. Dr.	Osman KARAMUSTAFA	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Prof. Dr.	Orhan BATMAN	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr.	Petrit BARA	Tetova Devlet Üniversitesi
Prof. Dr.	Rahmi KARAKUŞ	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr.	Ramazan GÖKBUNAR	Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr.	Rami MEMUŞAJ	Tiran Üniversitesi
Prof. Dr.	Rana Özen KUTANIŞ	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr.	Recai COŞKUN	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr.	Recep KAYMAKCAN	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr.	Remzi ALTUNIŞIK	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr.	Remzi KILIÇ	Niğde Üniversitesi
Prof. Dr.	Reshat QAHİLİ	Tetova Devlet Üniversitesi
Prof. Dr.	Salih ŞİMŞEK	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr.	Sedat KUÇI	Priştine Üniversitesi
Prof. Dr.	Selahattin KARABINAR	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr.	Selahattin SARI	Beykent Üniversitesi
Prof. Dr.	Semra ÖNCÜ	Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr.	Serafim TOMOVSKI	Tetova Devlet Üniversitesi
Prof. Dr.	Sevinç KÖSE	Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr.	Shezai ROKAJ	Tetova Devlet Üniversitesi
Prof. Dr.	Sneshana JOVANOVSKA	Tetova Devlet Üniversitesi

---

4. Uluslararası Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongresi

Prof. Dr.	Suat CEBECİ	Manas Üniversitesi
Prof. Dr.	Suat KARAKÜÇÜK	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr.	Süleyman ELİYARLI	Bakü Devlet Üniversitesi
Prof. Dr.	Süleyman KAYIPOV	Kırgız Türk Manas Üniversitesi
Prof. Dr.	Süreyya SAKINÇ	Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr.	Şaban KAYIHAN	Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi
Prof. Dr.	Şemsettin HACIYEV	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Prof. Dr.	Taha Niyazi KARACA	Bozok Üniversitesi
Prof. Dr.	Tahir AKGEMCİ	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr.	Turar KOYÇİYEV	Kırgız Türk Manas Üniversitesi
Prof. Dr.	Uli SCHAMİLOĞLU	Visconsin Madison Üniversitesi
Prof. Dr.	Ünsal BAN	Türk Hava Kurumu Üniversitesi Üniversitesi
Prof. Dr.	Xheladin ÇEKU	Tetova Devlet Üniversitesi
Prof. Dr.	Vahit TÜRK	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr.	Veysel BOZKURT	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr.	Victor BUTANAYEV	Hakas Devlet Üniversitesi
Prof. Dr.	Vllado POPOVSKİ	Tetova Devlet Üniversitesi
Prof. Dr.	Yılmaz ÖZKAN	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr.	Yonca ANZERLİOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr.	Yusuf HAMZAOĞLU	Kiril ve Metodij Üniversitesi
Prof. Dr.	Z. Gönül BALKIR	Kocaeli Üniversitesi
Doç. Dr.	Ali YAKICI	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr.	Ali Feta SELİMİ	Tetova Devlet Üniversitesi
Doç. Dr.	Arif BİLGİN	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr.	Bigeham Atsız GÖKDAĞ	Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr.	Birol KOVANCILAR	Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr.	Fadil HOCA	Üsküp Devlet Üniversitesi
Doç. Dr.	Faruk ÇOLAK	Niğde Üniversitesi
Doç. Dr.	Fehari RAMADANİ	Tetova Devlet Üniversitesi
Doç. Dr.	Habib YILDIZ	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr.	Hasan MUJAJ	Priştine Üniversitesi
Doç. Dr.	Hayati BEŞİRLİ	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr.	Kamile AKGÜL	Yeni Yüzyıl Üniversitesi
Doç. Dr.	Kemal İNAT	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr.	M. Murat HATİPOĞLU	İzmir Ekonomi Üniversitesi

Doç. Dr.	Maja KAZAZIĆ	Mostar Cemal Bjedic Üniversitesi
Doç. Dr.	Mehmet DEMİRYÜREK	Lefke Üniversitesi
Doç. Dr.	Mehmet ÖCAL ÖZBİLGİN	Ege Üniversitesi
Doç. Dr.	Meral DEMİRYÜREK	Lefke Üniversitesi
Doç. Dr.	Metin DALİPİ	Tetova Devlet Üniversitesi
Doç. Dr.	Mustafa Akal	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr.	Mustafa MİNAT	Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr.	N. Tolga SARUÇ	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr.	Nilgün DOĞRUSÖZ	İstanbul Teknik Üniversitesi
Doç. Dr.	Osman KÖKSAL	Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr.	Paki KÜÇÜKER	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr.	Soyalp TAMÇELİK	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr.	Şenol DURGUN	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr.	Şuayyip ÇALIŞ	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr.	Tuncay BAYRAK	Western New England College
Doç. Dr.	Tuncay GÜLOĞLU	Yalova Üniversitesi
Doç. Dr.	Turgut TOK	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr.	Tülay YENİÇERİ	Aksaray Üniversitesi
Doç. Dr.	Türker EROĞLU	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr.	Vahit İMAMOĞLU	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr.	Vullnet AMETİ	Tetova Üniversitesi
Doç. Dr.	Yaşar KAYA	İnönü Üniversitesi
Doç. Dr.	Yavuz DEMİREL	Aksaray Üniversitesi
Doç. Dr.	Zeki PARLAK	International University of Sarajevo
Yrd. Doç. Dr.	Adnan DOĞRUYOL	Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Burhanettin ZENGİN	Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Cevdet ŞANLI	Yıldız Teknik Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Gökhan KARAATLI	Indiana Uni- Purdue Üniversitesi Fort Wayne
Yrd. Doç. Dr.	Hayrettin EVİRGEN	Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	İrfan HAŞLAK	Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Köksal ŞAHİN	Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Mahmut HIZIROĞLU	Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Mehmet ÖZDEMİR	Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Neşide YILDIRIM	Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Osman GÜZİDE	Shepherd Üniversitesi

---

4. Uluslararası Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongresi

Yrd. Doç. Dr.	Osman KARATAY	Ege Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Recep YILMAZ	Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Semih ŞAHİNEL	Türk Hava Kurumu Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Xhelajdin ZUMBERAJ	Priştine Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Zeki GÜREL	Gazi Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr.	Yasin ŞEHİTOĞLU	Gazi Üniversitesi
Dr.	Abdülmecit NUREDDİN	Makedonya Başbakanlık
Dr.	Elshan BAGİRZADEH	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Dr.	Ergin JABLE	Priştine Üniversitesi
Dr.	Fariz AHMADOV	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Dr.	Laurentiu Gabriel TALAGHİR	Dunerea De Jos Üniversitesi
Dr.	Meryem Duygun FETHİ	Leicester Üniversitesi
Dr.	Raqif KASIMOV	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Mr.	Kushtrim AMETİ	Tetova Devlet

İÇİNDEKİLER

Türk İdari Tarihinde Danışmanlık Ve Orhun Abideleri Arş.Gör. Cenay Babaoğlu	1- 10
Balkanlarda Kamu Yönetimi Ve Güncel Sorunları Yrd. Doç. Dr. Buğra Özer Yrd.Doç.Dr. Mehmet Emin Erter Yrd. Doç. Dr. Serhat Baştan	11-16
Makedonya Cumhuriyetinin Avrupa Birliğine Üyelik Önkoşulu Olarak Hak Ve Özgürlük Uygulamaları Implementimi I të drejtave dhe lirive të njeriut në Republikën Maqedonisë si parakusht për antarsimin në Unionin Evropian M-R Şeherzada Murati Nermine Hakiku M-R Valdeta Zenuni-İdrizi Afërdita İlyazi Hoca	17-28
Makedonya Kınalı Köyü Türklerinin Evlenme Ve Düğün Gelenekleri (Sakarya Örneği) Yrd. Doç. Dr. Ezgi Tanrıverdi	29-38
Bağımsızlık Sonrası Süreçte Makedonya'da İstikrarın Sağlanmasında Nato'nun Rolü Yrd.Doç.Dr. Umut Kedikli	39-52
Modern Balkan Milliyetçiliklerinde Kiliselerin Rolü Arş. Gör. Hilal Büke Sökmen	53-66
Türkiyede Mülteci Ve Sığınmacı Sorunu Tesbitine Yönelik Alan Araştırması Doç. Dr. Mehmet Sezai Türk	67-86
Arnavutlarda Dinsel Hoşgörü Kültürü: Gjergj Elez Alia Örneği Kultura e tolerancës ndërfetare tek shqiptarët: Rasti Gjergj Elez Alia Dr. Sunay Raimi	87-92
İki Tarz-I Türkçülük: "Ziya Gökalp Ve Yusuf Akçura'nın Fikirlerinin Mukayesesi" Arş. Gör. Ferit Salim Sanlı	93-104
Kemalist İdeologlar Osmanlı'ya Bakıyor: Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Kemalist İdeoloji Ve Tarihyazımı Arasındaki Etkileşim Araş. Gör. H. Seçkin Çelik	105-116

Tetova Bölgesinde Sosyo-Etnik Farklılıklar Ve Gençlerdeki Çatışma Kültürünün Yaygınlaşması Dallimet Socio-Etnike Dhe Nxitja E Konfliktëve Tek Grupmoshat Adoleshente Në Rajonin E Tetovës Mr. Sc. Ardita Abduli	117-130
Entelektüel Tavrın Temellendirilmesi: E.Said Ve N.Topçu Üzerinden Bir Analiz Doç.Dr.Hasan Tutar	131-144
Makedonya'da Farklı Etnik, Dini Ve Kültürel Algılar Perceptimet Mbi Dallimet Etnike, Fetare Dhe Kulturore Në Maqedoni Doç.Dr. Abdülhaseer Sinani	145-158
Türk Tekstil Ve Konfeksiyon Sektöründe Fason Üretimin İşleyişi, Karşılaşılan Sorunlar Ve Çözüm Önerileri Öğr. Gör. Refika Fırat	159-164
Döviz Piyasalarında Etkinlik Testi Dolar Ve Euro Örneği Dr. Sedat Durmuşkaya	165-176
Kriz Senaryolarında Cari İşlemler Açığı, Gsyih, Kayıt Dışı Ekonomi Arasındaki İlişkiler: Öncü Gösterge Güvenirlikleri Açısından Bir Değerlendirme Doç.Dr. Fatih Yücel	177-188
Azərbaycanda İnvestisiya Mühitinin Mövcud Vəziyyətinin Analizi Və İnkişaf Meylləri Doç.Dr. Hankişi Hankişiyeva Yrd.Doç. Dr. Jamala Hankişiyeva	189-202
İhracatın Ve İthalatın Ekonomik Büyümeye Etkisi: Türkiye Örneği (1965-2010) Yrd. Doç. Dr. Taha Bahadır Saraç	203-212
Azərbaycanda Aqrar Sektorda Dövlət Sıyasəti Strategiyası Doç. Dr. Asiman Guliyev Doç. Dr. Lale Amanova	213-230
Def`Nun Küresel Rekabet Endeks (2011-2012) Verileriyle Azərbaycan Ve Balkan Ülkelerinin Karşılaştırmalı Analizi Yrd.Doç.Dr. Fariz Ahmadov	231-246
İstikrar Ve Ortaklık Anlaşmalarının Makedonya'nın Dış Ticaretinde Etkisi Ndikimi i marrëveshjes për stabilitim dhe asociim në tregtinë e jashtë të Maqedonisë M. Sc. Amir Imeri	247-258

Milli Demokratik Devrim Hareketinin Din İle İlişkisi Arş. Gör. Bayram Koca Arş. Gör. Erden Eren Erdem	259-270
Arnavutluk Bağımsızlığının İlanına Kadar İsmail Kemal'ın Diplomatik Rolü Roli Diplomatik I Ismail Qemalit Deri Në Shpalljen E Pavarsisë Së Shqipërisë Prof. Dr. Feyzulla Şabanı	271-280
Bilgi Edinme Değerlendirme Kurulu Kararları Çerçevesinde Türkiye'de Bilgi Edinme Hakkı Doç. Dr. Ramazan Şengül	281-292
Türkiye'de Kamu Denetçiliği Kurumu (Ombudsmanlık) Kanunu Üzerine Bir Değerlendirme Yrd. Doç. Dr Ahmet Uçar Öğr. Gör. Recep Arslan	293-304
Sosyal Güvenlik Bileşeni Olarak Özsorumluluk Komponenta Sociale E Sigurimit Nga Autopërgjegjësia Agim Nuhı	305-320
Makedonya Cumhuriyetinde Ücret Hakkı – İşçi Ve Memurun Maaşları Rroga – Paga, E Drejtë Themelore E Punëtorit Dhe Nëpunësit Shtetërorë Në Republikën E Maqedonisë Doc.Dr.Fatmire Lumanı	321-332
Batı Trakya'da Yerel Yönetimler Prof.Dr. Mustafa Ökmen Yrd.Doç.Dr.fatih Demir	333-342
Emniyet Personelinin Stres Kaynağı Algılamaları, Örgütsel Bağlılık Ve İşten Ayrılma Niyetleri Üzerine Bir Araştırma: Yozgat İli Örneği İbrahim Aydın Doç.Dr. Soner Taslak	343-360
Örgütsel Vatandaşlık Davranışı İle Kurumsal Vatandaşlık Davranışı İki Farklı Kavram Mıdır Yoksa Birbirinin Tetikleyicisi Ve Tamamlayıcısı Mı? Arş. Gör. Mustafa Yıldırım	361-372
Örgüt Sağlığı Ve Örgütsel Bağlılık İlişkinin İncelenmesi - Sakarya Üniversitesi Örneği- Prof.Dr. Kadir Ardıç Öğr. Gör. Selman Karagüzel	373-386

Yöneticilerin Gözüyle Perakendecilik Sektöründeki Çalışanların Eğitim İhtiyacı Analizi: Bir Avm Örneği 387-398
Yrd. Doç. Dr. Yasemin Özdemir
Tarık Semiz

Çocukların Sapkın Davranışlarında Sosyal Ağ Facebook'un Etkisi
Ndikimi i rrjetiti social facebook në sjelljet devijante të fëmijëve 399-404
Mr.Sc. Arjeta Zhaku
Mr.Sc.Ardita Ceka

Aile – Çocuğun Oluşumu Ve Gelişimindeki Belirleyici Factor
Familja – faktorë vendimtarë në formimin dhe zhvillimin e fëmijëve 405-412
Mr.Sc.Ardita Ceka
Mr. Sc. Besa Havziu

CİLT 2

Makedonya Cumhuriyetinde Üniversite Eğitimindeki Çift Dilli (Çok Kültürlü) Eğitimin Mevcut Durumu Ve Eğilimler (Geçmişle Karşılaştırma)
Current Trends And Situation In Multicultural / Bilingual Education In The Republic Of Macedonia (Comparative Approach) 413-424
Dr. Florim Aydini

Mükelleflerin Vergi Karşısındaki Tutum Ve Davranışlarını Belirleyen Faktörler 425-436
Yrd. Doç. Dr. Burcu Gediz Oral
Yrd. Doç. Dr. Ferhan Sayın

Performans Esaslı Bütçe Sisteminin Hazırlık Ve Uygulama Sürecindeki Sorunlar Ve Çözüm Önerileri 437-448
Doç.Dr. Semih Bilge
Öğr. Gör. Selma Demirtaş

Yoksullukla Mücadelede (Gelir Vergisindeki) Vergi Harcamalarının Rolü 449-458
Doç. Dr. Mustafa Miynat
Arş. Gör. Pelin Mastar Özcan

Dinlenme, Kültür Ve Din Hizmetleri Harcamalarının Türkiye'deki Gelişiminin İncelenmesi 459-472
Doç. Dr. Birol Kovancılar
Arş. Gör. Aslihan Özel

Ölçek Kategorilerinin İsimlendirilmesinin Cevap Kalitesi Üzerindeki Etkisi Arş. Gör. Buket Bora Prof. Dr. Remzi Altunışık	473-482
Kişinin Gelişiminde Toplumsal Faktörlerin Etkisi Nidikimi i faktorëve shoqëror në zhvillimin e personalitetit Dr. Sc. Hana Rusi Saliu Prof. Dr. Mûqereme Rusi Doc. Dr. Gordana Stankovska	483-490
Çevresel Unsurların Pazar Odaklılık-Performans İlişisine Etkisi Dr. Şahin Ekber Yrd. Doç. Dr. Farız Ahmadv	491-502
"Makedonya Cumhuriyeti" İsmının Uluslararası Hukuk Dayanağı Ve Yunanistan'ın Düşmanca Politikaları Prof. Dr. Alaeddin Yalçınkaya	503-512
Makedonya Da Siyasi Amaçlarla Yıkılan Camiler Xhamitë Të Rrënuara Për Motive Politike Në Maqedoni Mûcahit Pollojani	513-522
Politika İle Tercüme Arasındaki Teroi-Bilim Bileşimi Interferencat Teoriko-Shkencore Ndermjet Politikes Dhe Perkhimit Doc.Dr. Dervish Alimi	523-528
Rekabet Ve Regülasyon İlişkisi: Çatışma Mı Yoksa Tamamlama Mı? Yrd. Doç. Dr. Sevda Yaşar Coşkun	529-544
Sağlık Hakkının Korunması Ve Ayrımcılık Yasağı Prof. Dr. Z. Gönül Balkır Yrd.Doç.Dr. Fatma Ünal Öğr.Gör.Kerem Çolak	545-558
Devlet Gücünün Uygulama Formları Trajtat E Ushtrimit Të Pushtetit Shtetëror (The Forms Of Exercising State Power) Mr. Yusuf Zeyneli	559-568
"Makedonya Anayasa Mahkemesi Tarafından İnsan Hakları Ve Özgürlüklerinin Korunmasında Maddi Ve Prosedürel Yönler Për pjesmarrje në "Simpoziumin Ndërkombëtar në Ballkan i Shkencave Sociale" Ass. Mr.Sc. Safet Emrulli	569-580

Havayolu Sektöründe İş Sağlığı Ve Güvenliği Üzerine Bir Uygulama 581-592
Arş. Gör. Ece Kuzulu

Müşteri İletişimi Ve Bankacılık Sektöründe Müşteri - Çalışan İletişiminin Etkinliğinin Ölçülmesine İlişkin Bir Uygulama 593-604
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Kara
Yrd. Doç. Dr. Fazıl Kırkibir
Şükrü Mete Tepegöz

Örgütlerde Ölüm Mukadderatı Mıdır? Örgütsel Ölümüne Neden Olan Faktörleri Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma 605-622
Prof. Dr. Recai Coşkun
Yrd. Doç. Dr. Muammer Mesci

Olumsuz Bir Sosyal Olgu Olarak Ebeveynlerin Çocuklara Şiddet Uygulamaları
Ushtrimi i dhunës së prindërve ndaj fëmijëve si dukuri negative shoqërore 623-630
Afërdita Ilazi Hoca
Mr.Sc. Valdet Zenuni- Idrizi
Mr. Sc. Şeherzada Murati

Örgütsel Demokrasi, Yönelişin Nedenleri, Örgütlere Katkısı 631-642
Yard.Doç.Dr. Asena Altın Gülova
Dr. Pinar Coşan Erkal

Stratejik Yönetim Muhasebesinin Tamamlayıcısı Olarak Stratejik Pazarlama Muhasebesi 643-652
Yrd. Doç. Dr. Mustafa Kırılı
Öğr. Gör. Harun Gümüş
Öğr. Gör. M.Yasir Altıntop

İşyerinde Mağduriyet
Виктимизација На Работно Место 653-662
Јасна Теофиловска, M-P.Sc

Yönetici Gözüyle Satışçılık Mesleğinde Başarıyı Belirleyen Özellikler Üzerine Bir Araştırma 663-674
Prof.Dr. Remzi Altunışık

Arnavut Kökenli Loretta Lynda Chekani Chase'in Kişiliği Ve Edebi Romantizim Yaratıcılığı
Personaliteti dhe krijimtaria letrare e romancieres me origjinë shqipëtare Loretta Lynda Chekani Chase 675-702
Hüreme Gurra, Ma

İsmail Kadere'nin Yorumlanmamış Edebiyatı Letërsia e paintepretuar e Kadaresë Mr. Arlind Farizi	703-708
Avrupa Hisse Senedi Piyasalarında İnanç Temelli Endekslerin Performanslarının Analizi Doç.Dr. Hüseyin Aktaş Yrd.Doç.Dr. Koray Kayalidere Yrd.Doç.Dr. Mahmut Karğın	709-720
Balkan Ülkeleri'nin Dış Ticaret Yapısı Ve Türkiye Doç.Dr.Mehmet Melemen	721-736
Polog Bölgesinin Ekonomik Kalkınmasında Küçük Ve Orta Ölçekli İşletmelerin Rolü Ve Önemi Roli Dhe Rëndësia E Ndërmarrjeve Të Vogla Dhe Të Mesme Në Zhvillimin Ekonomik Të Rajonit Të Pollogut Rametulla Ferati Elsana Aqifi Besa Xhaferi	737-746
Türkiye'de Kırsal Kalkınma Ve Köydes Projesi Yrd. Doç. Dr. Uluç Çağatay Yrd. Doç. Dr. Uğur Baytun Yrd. Doç. Dr. Adnan Erdal	747-758
Mesleki Hile Ve Sulstimal Uluslar Raporunun Değerlendirilmesi Doç.Dr. Murat Kiracı	759-772
Uluslararası Leasing Düzenlemesinin Uyumsalaşmasında Unidroid Sözleşmesinin Önemi Rëndësia e Konventës së UNIDROIT në harmonizimin e rregullativës për lizingun ndërkombëtar Ma. Faton Shabani	773-784
Feminizm – Sosyal Olgu Olan Cinsiyet Ayrımına Karşı Savaşı Feminizmi – lëvizje që lufton pabarazinë gjinore si dukuri shoqërore M-R Valdeta Zenuni-Idrizi M-R Sheherzada Murati Aferdita Ilazi-Hoxha	785-794

CURRENT TRENDS AND SITUATION IN MULTICULTURAL / BILINGUAL EDUCATION IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA (Comparative approach)

Florim AJDINI, PhD

This paper aims to reveal aspects focusing new developments concerning multicultural education in the R of Macedonia, seen from the prospective of a newly created political and social environment in the country, after the fall of communism as well as the impact of globalization on them as whole. It aims to clarify and create a new point of view in the field of education by revealing and identifying the differences between some specific dimensions of multiculturalism in education between the respective model in the R of Macedonia and the model in the countries with high rate of immigration and colonial past. In this regard, this may be seen as the point of generation of a double binary education, which in fact represents two different models of multicultural education (in this particular case, bilingual education), both depending on the social and demographic composition of the population in the respective countries. This paper will aim towards shedding some more light on the different background of multicultural seen through bilingual approach in HEI in the R. of Macedonia, now and in the past. Given the fact that a research of this type covers issues typical for this country and the wider region, being generated from the past and from the demographic composition of the society in the respective countries, it aims to bring about distinguishing the two models from each other seen from the prospective of the lack of colonial background and immigration in one hand (the case in the western countries and the Balkan countries) and the western concept of multicultural education. As such, the topic covers more the sphere of Language policy in Higher education in my home country, it is seen from a very different prospective compared to the western countries and as such, it is supposed to bring about getting students and the attendants more familiar with these issues helping them to develop a better formulated concepts on their own, on issues of multiculturalism in education, on first hand seen through different political, social and cultural prospective.

Key words: multicultural education, integration, teaching approaches, language policy, political systems, preservation of identity.

1.0. Introduction

There have always been argues and misunderstandings amongst sociologists and linguists as well as politicians and teachers, as to what Multicultural society is and what are the differences it makes in terms of education transformation in given societies. This has been a long-lasting situation which has required from them to give their contribution towards research projects on the ground, leading towards new results and data which would make possible a better definition of the Multicultural society and the type of education concepts it generates throughout different times of development of the human society. However, the focus has always been to give a clearer picture regarding multicultural education, in the light of the modern world of globalization. Thus, a phenomena that has constantly generated various debates regarding a more complete definition of Multicultural education in overall multicultural environment,

has always been seen through the impact it has had in schooling in various countries of the world. In this regard, the term Multicultural education from the cultural and language policy prospective has been studied and seen from two points of view. In these constraints, according to the results of the research carried out, it has been proved that the concept of Multicultural society and its impact in the education of its citizens, may be divided in two different streams, seen from the perspective of globalization vs. preservation of cultural identity of given ethnical groups in the concerned society.

I think history is inextricably linked to identity. If you don't know your history, if you don't know your family, who are you?

(Mary Pipher)

Canada is the only country in the world that knows how to live without an identity.

(Herbert Marshall McLuhan)

Young people, who are still uncertain of their identity, often try on a succession of masks in the hope of finding the one which suits them the one, in fact, which is not a mask.

(Whystan Hugh Auden)

My definition:

Globalization is the unique propeller of advancement in nowadays multicultural education, as long as we all reach the point to realize where we exactly need to draw the 'life saving' line between the global and national cultural identity!

In modern days, Multicultural education represents a complex concept which is mostly explained through new trends of education occurring in the globalized world, as well as the tendency, objecting this phenomena, aiming to preserve smaller identities focusing cultures and language through a different type education, effected mostly through a rather passive combat, in order the respective societies to preserve what preserved can be. To illustrate this, there is needed to be taken two different types of societies, with a strong focus into their multicultural development both in terms of education and cultural development. It is needed a unique example of a multicultural society, of a western model, primarily based upon the immigration phenomena as a generator of this kinds of society and education, and on the other hand a type of society which has not been impacted from this phenomena, throughout its development as a specific cultural and educational identity. This theory is firstly based upon two different concepts which are well known to the human civilization and its development throughout the ages.

As language is one of the main benchmarks of cultural and political globalization, this paper will focus its impact in terms of changes in the societies where Multicultural education occurs. In this regard, I would stress out the impact that colonialism as a phenomena has triggered regarding Multicultural education in the western world, and on the other hand the new completely different type of Multicultural education occurring in countries with non colonialist past, as well as those countries which have been ruled by a single political system based upon the prevalence of on single nation over the rest of the cultures and languages, which is the case of the ex-Yugoslavia, and the Soviet Union.

To give a better and more clear picture of these three types of societies and the Multicultural education they are practicing, I'll take the example of the United States, and the development that this type of education is undergoing out there, for at least the last two or three decades (Milligan, 1999:2). Its proponents, it is asserted, have argued compellingly, that education that excludes the experiences and contributions of other diverse cultural and ethnic groups is miss

CURRENT TRENDS AND SITUATION IN MULTICULTURAL / BILINGUAL EDUCATION IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA (Comparative approach)

---

educative and as such it prevents the entire society of benefiting from the treasure endowed in the multicultural nature of that particular society.

This approach of a Multicultural society towards education may not be seen as compatible in other countries belonging to the other two groups of societies, which have been developed under other political systems, where other rules and concepts of education have been applied. The reasons for this may be different and there is a range of explanations, that the system in larger countries where immigration is an ongoing demographic process, which makes these countries even more multicultural, and there after makes education even more acceptable to these people entering the respective societies, for the fact that the only way for the new comers to get integrated into those societies is a multicultural approach to education. But on the other hand different from these societies, are the ones where multicultural education is simply inexistent, thus other ethnic groups are not at all recognizable. This is more appropriate for communist and other severe political regimes including apartheid in South Africa, Ex-Soviet Union, present Soviet Union, as well as the Ex- Yugoslavia and countries like China and so on. The unique definitions of these systems concerning possibilities of multicultural or bicultural education, relays only on the foundations of their political regimes, which recognizes only one larger nation as the ruler of the country who is entitled to reflect the identity of that particular country. Another, or the third group is the one involving smaller countries which are predominantly young democracies or countries which have long tradition in being ruled by the free democratic thought, and which have set another system of values in their education system, which as such is predominantly based upon the right of the constitutive peoples to have the equal right to reflect their identity in every segment of life, making this way the so called group of bi national countries based upon a democratic system of ruling the state, where both nations are absolutely equal and thus they are carriers of the identity of that particular country.

As we can see from everyday life, and as the history tells us, these countries can be divided in three major groups of countries:

1. Countries with direct / indirect colonialist background
2. Countries being ruled by non-democratic systems, involving ex-communist and present communist states, as well as democratic countries based upon political system which oppresses ethnic minorities living within their own territories.
3. Countries being ruled by democratic political systems, where the constitution guarantees the right of all ethnic groups to be part of that particular country's identity, involving countries like Belgium, Canada etc.

In this regard, having to deal with three different political systems, where all of them in one way or another, to a certain degree, although characterized by different ways in practicing multicultural education, are multicultural societies, which in many contexts differ from each other concerning their approach to multiculturalism in education. However, one thing is common to all of them, and this is integration of the so called smaller ethnic groups and their identities firstly at local level of that particular society, opening this way the gates towards a better and wider integration of a larger scale, making them become citizens of these societies, recognizing themselves in the light of a unique identity of a particular country.

A good example for this, are the western democracies, involving in the first rank the USA, as well as Great Britain, France, Germany, The Netherlands, etc. Seen from the prospective of the USA, their perception on multicultural education, from a also pertinent national transformation effort in education, which aims towards the transformation and creation of the multicultural social environment reigned by an accommodative atmosphere of the cultural diversity that would make all different ethnic groups feel the strength of an education which leads towards cultural unity, or the so called 'oneness in difference'. This is a western concept on multicultural education, which so far has proved to be the most efficient one in terms of getting everybody knowing better everybody.

However, although this is broadly practiced concept, mostly in the western world, as such it provokes argues and debates among scientists of a wider range involving even politicians. This situation, on first rank, is occurring due to the fact that the above mentioned societies are functioning on the basis of different political systems which as such are closely linked to their historical past.

1.1. Different approaches towards Multicultural education, seen from different perspectives, depending on the type and scale of a society being multicultural, may be generated from the following factors:

- The more a given society is multicultural the higher the need for multicultural / bilingual education occurs.
- Colonialist vs. non- colonialist states (Western democracies and states based on ethnic population not being impacted by the immigration)
- Past and present communist regimes vs. democratic societies, seen from the prospective of Multicultural education.
- The higher the immigration flow into a given country, the stronger the need for Multicultural education.
- Globalization as a process which supports and makes Multicultural education thrive.
- Globalization or preservation of cultural identity within given ethnical groups in respective societies? Is there a red line? If there is, where are the boundaries between globalization and the national cultural identity?

1.2. Different approaches, different concepts/the issue: The current situation in the globalizing world

Based upon the definition of (Ovando & Collier, 1998:147), which states that Multicultural education is a highly challenging concept which can be viewed as an organizing principle for systemic school reform, gives an overall and well structured path to be followed by all those subjects in the education systems of the countries where Multicultural education is practiced. All countries where this type of education occurs must see it as a transformative socio-political approach, which should be seen as a trip to "fairyland". In other words, and in overall circumstances this concept must be seen as a way of education contribution to the overall globalization process especially applying for the countries with past colonialist cultural legacy, which in first rank is characterized as a double binary supporting each other, of these processes, i.e. globalization, aiming to make our world a better place to live.

CURRENT TRENDS AND SITUATION IN MULTICULTURAL / BILINGUAL EDUCATION IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA (Comparative approach)

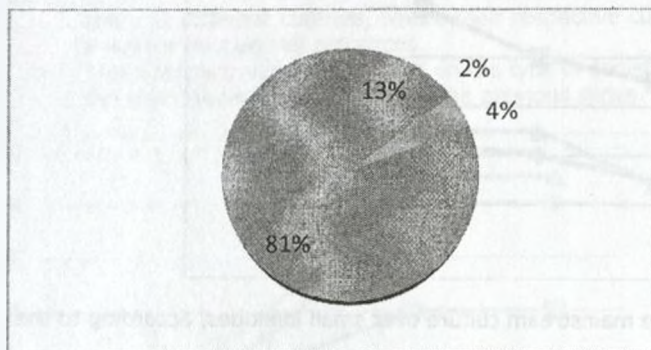

Fig. no.1 A glimpse of Globalization and the impact of Multicultural education

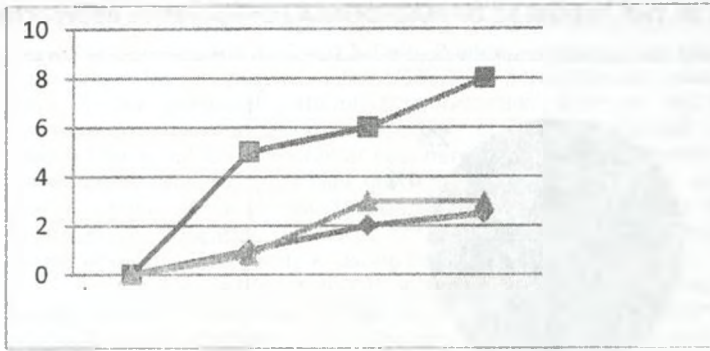
- *81 % involves colonialist countries dealing with the so called "real multicultural education or countries characterized with extremely high rate of immigration.
- *13 % Involves non-colonialist countries characterized with almost an in noticeable Immigration rate (ex-communist and communist countries).
- *4% smaller countries with bilingual or bicultural with lower rate of immigration such as the countries; Belgium, Canada, Macedonia, etc.
- *2% Countries with low rate or almost inexistent multicultural education, characterized by mono ethnic demographic composition (Japan)

1.3.Good sides and bad sides concerning the preservation of national identities in terms of integration of small cultures in a broadly globalized world.

- To give a better and more clear picture of these three types of societies and the Multicultural education they are practicing, I'll take the example of the United States, and the development that this type of education is undergoing out there, for at least the last two or three decades.
- Its proponents, it is asserted, have argued compellingly, that education that excludes the experiences and contributions of other diverse cultural groups both men and women, is miss educative as well as robs its entire society of the treasure endowed in the multicultural nature of that society (Milligan, 1999:2).

Furthermore, Milligan's findings in this regard, represent traditional findings which have their roots far in the Colonialist past of some nations as well as in the Communists past of some countries which at present times have set new Multicultural education, different from the one being practiced in the USA, GB, France, such as the Soviet Union, ex Yugoslavia, etc., where Multicultural education, was primarily privileging bigger nations in the disadvantage of smaller cultures.

Education that excludes the experiences and contributions of other diverse and smaller cultural groups, depending on the type of society where it is practiced, in terms of the resistance by the mainstream culture in the respective types of societies.

Fig.no.2 Impact by the mainstream culture over small identities, according to the type of society

There is an incredible resistance by the mainstream culture, to accommodate change that is suggestive of justice owed to the minority cultures. This has proved to be stronger in post communist and communist countries (the arrow up on the chart) or societies such as the Soviet Union as well as the People's Republic of China and other. Lower impact (the medium light blow arrow) characteristic for the countries such as Ex- Yugoslavia. Slightly lower impact has been registered in newly born democracies such as the R. of Macedonia and Bosnia and Herzegovina, which is due to the lack of stronger freedom in speech and more liberal education in political terms referring to these respective countries.

1.4.Effects triggered from multicultural education depending on the impact of globalization as a modern phenomena

At present times, multicultural education is not seen only as an educationally reform movement, but it can be seen as a way to get different cultures closer to each other, it can be defined rather as a struggle between these cultures as well, in the sense that it needs to comply and resist to globalization as a process. In this regard, it reveals a twofold mission of multicultural education by involving a struggle first, against the education systems in a particular country, depending on the type of society where it occurs as well as resistance and struggle against the power of the globalizing world. In other words, this would mean how smaller communities and cultures would create a strategy of preservation of their culture, which would be integrated in the Multicultural education curriculum of the respective states.

1.5. Effects triggered from this approach, concerning the identity of smaller ethnic groups

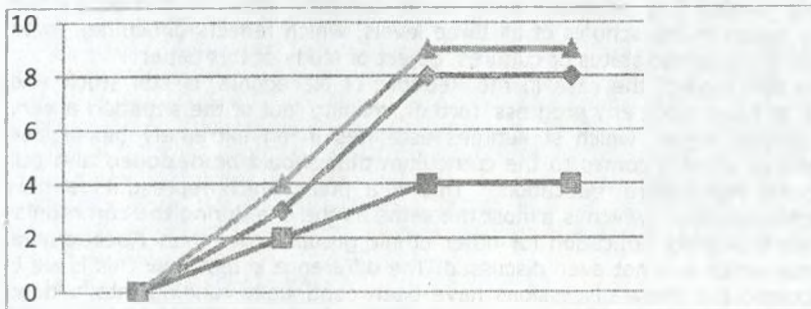
There are several effects that may cause identity disfiguration in the case of smaller ethnical groups, both in terms of their mother tongue as well as their overall cultural heritage. They are usually transmitted through the following:

- Propensity to marginalize and misrecognise non-dominant populations, and second, to ensure that all learners have the opportunity to be educated in conditions where they are empowered to freely explore and develop the moral and political fabric of their lives.
- Thus, multicultural schooling is seen as the presence of children drawn from different racial, cultural and socio-economic backgrounds to learn together in the same classroom not just for the sake of it, but to expose

CURRENT TRENDS AND SITUATION IN MULTICULTURAL / BILINGUAL EDUCATION IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA (Comparative approach)

them to different cultures, where their respective cultures are accepted as valuable educational resources.

- This approach varies depending on the type of society, whether it is one of the three societies mentioned in the previous slides.

Fig.no.3 The scale of benefits seen from the prospective of smaller cultures in all three types of societies (colonialist-green, non-colonialist-blue and post communist or communist societies-marked in red).

Benefits from Multicultural i.e. Bilingual education, seen from the prospective of curriculums involving equal content of cultural identity benchmarks from the concerned cultures, are usually characterized by a constant content of impact which leads towards the tendency of marginalizing or misrecognizing non-dominant or smaller ethnic groups, by ensuring that all learners have involved in this type of education, do have the opportunity to be educated in an multicultural environment where they are given the right and freedom to explore freely the cultural fortune of the others as well as to expose theirs to their counterparts in the same classroom. The benefits from this approach are as follows:

- It helps individuals gain greater self-understanding by viewing themselves from the perspectives of other cultures, and so to respect them;
- It provides all the students with the skills, attitudes and knowledge needed to function within their ethnic culture, the mainstream culture and within and across other ethnic cultures;
- It reduces the pain and discrimination experienced by members of some ethnic and racial groups because of their unique racial, physical and cultural characteristics;
- It liberates individuals who know and look at the world from their own cultural and ethnic perspectives and therefore are denied important parts of the human experience, from this cultural and ethnic encapsulation or blinders;
- It exposes students to cultural and ethnic alternatives;
- It helps students to master essential reading, writing and computational, etc.

1.6. Bipolar perceptions of multicultural education in countries with non-colonialist past

The perception that multicultural education will or will not divide and undercut unity, is the one that makes scientist argue regarding the model they should advance in a particular society. It is a situation which makes almost impossible a good and well functional Multicultural curriculum design. However, one thing is certain. So far there, has not been found an appropriate model which

would suite to all three types of societies stated above. This misunderstanding, has for some decades not been expressed and transmitted through the so called polarized debates, which are exacerbated by divergent views (concerning the three models of societies) such as what teachers and students think exactly about the an American multicultural identity, and what the rest of the world thinks about it, in terms of whether it is a good system or a system which alienates them from being what they are. In all three types of societies, this is a problem which in many ways makes the situation even more complex when it comes to the curriculum design in the schools of all three levels, which reflects difficulties in all three types of concerned states or cultures, object of study of this paper.

In this regard, the case in the Republic of Macedonia, is still stuck and seems not to have made any progress further, making out of the situation a very complex political argue, which sometimes escalates in an extremely bipolarized society, always when it comes to the curriculum that should be designed and put into place for Multicultural education. This is a point which represents a new political fertile situation, which is almost the same as the one during the communist times, when University education for other ethnic groups other than Macedonians was an issue which was not even discussed. The difference is that now this issue is being discussed but these discussions have been continually running into a dead end. These circumstances have for some time now was overshadowing the establishment of a well formulated Multicultural education, where at least both communities would progress in an equal way and would enjoy the fruits of this kind of education (Banks, 1999:5). This situation has also perpetuated harmful misperceptions about theory and practice multicultural education and has consequently raised ethnic tension, between the two larger communities in the country, tensions which keep on further taking stronger positions and carrying out a passive political battle, which of them will prevail. Such situation is this particular case of Macedonia, is primarily generated on the basis of political interests and plans of the larger community which is ruling with the country, whose tendency has constantly been to oppress the ethnic Albanian culture and civilization in the North-western part of the country, for the last two decades, respectively since the fall of the communist regime.

The main point in this process to be reached is primarily based upon political appetites of the ruling nation, i.e. the Macedonians which see the country as a unique picture of identity mostly dominated by their culture, language and civilization. According to Manning & Baruth, (1996:7-8), this kinds of societies are working on the basis of bipolar perceptions referred to prejudices upon each other and as such are subsequently looked at closely in terms of the opponents and proponents of multicultural education.

The case of Macedonia needs to be taken further, for the fact that the situation in terms of Multicultural education here cannot be compared with the one in the western democracies, for the very fact that, this is not a society which is affected by immigration of a bunch of nationalities, which need to be integrated in it. It is the contrary, which means that we have to deal here with another model of Multicultural, rather bicultural education, which would bring both cultures and civilizations, next to each other, getting both of the communities to know better each other's culture language and make the country more stable in the context of bicultural education. This would strengthen its position as a new democracy, following the models of Belgium, Canada and so on, which as such have proved to be very prosperous and good for communities to feel at home.

In other words, this approach concerning Multicultural education seen from the prospective of Bilingual education may be seen as a political agreement between both nations living in the country. The other way around, or another concept, would be a term whose meaning is close to cultural pluralism, leading towards a full integration in a multicultural immigrant based society, where one cultural group takes on and incorporates one or more cultural traits of another

CURRENT TRENDS AND SITUATION IN MULTICULTURAL / BILINGUAL EDUCATION IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA (Comparative approach)

---

group, which usually results in new or blended cultural patterns (Ovando & Collier, 1998:144). This approach, so far has been constantly copied and implemented within the education segments of the R. of Macedonia, but unfortunately has not proved to be successful, as it has bipolarized the society as whole instead. It is a good momentum, to conclude that, the western type of multicultural education, which is predominantly based upon integration and socialization of a range of immigrant communities, cannot be suitable for the case of the R of Macedonia, as it divides the society, as it is primarily based upon political appetites, of the daily politics, and as such may not be the right solution for the country. It is a model based upon the neglecting and oppression and isolation of a smaller culture by the larger one, and as such it leads to bipolarization of the society, creating problems in terms of alienation of both nations living in the same country or society. Consequences are of a larger scale, which may not be striking very soon, but in long run they may affect the society in different segments of political, social as well as identity character.

1.7. General conclusions:

Finally, what are the implications of the discussions regarding multicultural education in the three types of societies analyzed in this research paper?

The overall situation in this context unfortunately may be defined as arguing and complex. It looks like a battle on multicultural education where many of different parties are fighting, and where the battle is being defined and led by researchers, educators and politicians. Depending on the current happenings as well as on the type of the society where it occurs, there is a constant passive resistance which has an ongoing trend, and which from time to time becomes even more rude and violent, all depending the country where it occurs being all the time reflected through the scale of democracy ruling that particular state. In this regard, there is needed to be created and cultivated an accommodative atmosphere, which in any case has to be introduced through a well planed strategy which would have envisaged an appropriate curriculum in Multicultural education, which as such, at first rank must be based upon the needs and the overall cultural identity of the communities involved in the process. This approach is mostly suitable for the case of the R of Macedonia. This approach in practical terms must be introduced through a joint effort and will, of course with the support of the authorities and the communities, where learners would develop a sense of sharing equally the cultural and civilization values of a particular country, or state where they live. A perfect example for this is the case of Canada and Belgium, as well as Switzerland. This approach has proved that it is the only way of coexistence in the schools, across these countries, where communities live and learn constantly being encouraged by the sense of belonging at their very home. The case of the US is a case based on first hand on a rich cultural composition created as a result of a constant and dynamic immigration which as such offers a potential for learning about the abundance of knowledge in a collaborative manner, leading to an overall integration of various groups in the society. The struggle on language, culture and Curriculum design, given the fact of a constant resisting bipolar attitude of the mainstreamers to win the battle (the case of Spanish in USA and the Case of Albanian in Macedonia) needs to be seen through an intervention of political character.

The main 'challenges' imposed in this context are those leading to Acculturation, and Assimilation of not enough large and smaller cultures and cultural identities. In this regard, it is important to say that both sides, and even more sides, depending on the society, there is a passive movement towards oppression of these smaller cultures and languages, which can be noticed in the

---

---

curriculums of the respective countries. It is a passive battle which must be led, in order for these smaller cultures, not to be 'reborn again', which would make their appearance in another cultural light, much different from the one reflecting their own original identity. This type of education needs to be a compromise reached by the two or three sides, involving mutual understanding based upon the respect and evaluation of the cultures involved equally in the Multicultural education, in those segments of the society which need to be strengthened and which a such would contribute to certain degree to a political stabilization of a given country.

The other risk which smaller ethnic groups may undergo, is the one regarding Assimilation. In the context of teaching the children to become aware that ethnic minorities may be absorbed over a period of time, into the mainstream of the dominant group in society, by adopting language, cultural modes and values of the host society, It is a hard task, which needs to be involved institutionally in the curriculum of this type of education. This must be implemented through teaching methods which would focus on the values of each ethnic group, seeing them in the light of mutual positive estimation and admiration. The other way around, would be leading towards coercive long run assimilation into the dominant mainstream, each is not neither democratic nor fair. When it is a coercive assimilation it is no more the goal of multicultural education. As a matter the fact, these phenomena happen in communist countries where the term immigration is almost inexistent.

1.8. Contribution cultural diversity and language preservation

These are two main elements which need to be taken care when drafting a Multicultural Education Curriculum. This means that, behaviors, ideation, symbols as well as other values and beliefs that are shared by different ethnic groups, in a give society, which in all cases include institutions or other components of human societies that are created by the governments of these respective countries, to meet their survival needs (Banks, 1999:115). The case of Banks, in the case of societies which based upon bi national identities functioning well in practical terms, represents an aggregation of beliefs, attitudes, habits, values and practices, and therefore this would create a culture and finally an identity of an ethnical group as a view of reality, or as model which would put Multicultural education into function for the benefit of the whole society, or a society which will be based upon the equal cultural and language rights, on long run development. On the other hand, the perception of multicultural education is seen as an approach which should be based upon the respect of a prosperous society where its citizens will be constantly knowing each other better and seeing their identity as a part of a unique identity of that particular country.

This is a term that relates to a multifaceted perspective on culture. According to Arvizu (1994:76), it means recognition of variation among two or three different ethnic groups (Belgium, Switzerland, Finland and Canada) related to the preservation of their cultural heritages, and ethnic identities, always seen as a substantial part of these countries official identity. In the political context of these particular societies, this arouses the need to understand at their best their differences between them, which would create stronger and sustainable and respectful net values among the people living in these countries. It is observed (Boyle-Baise, 1999:17-18), that commonly, cultural diversity and cultural pluralism are intertwined in multicultural education discourse. In the case of Multicultural or Bilingual education In Macedonia as well as in the countries stated above, the Boyle-Baise's concept must be seen as a project of mutual equivalent recognition and redress, between the nations living in these particular countries, where the affirmation of cultural and language diversity and the promotion of cultural pluralism are functioning efficiently in all segments of these societies and embodied

CURRENT TRENDS AND SITUATION IN MULTICULTURAL / BILINGUAL EDUCATION IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA (Comparative approach)

---

in their unique national identities, which unfortunately is not the case in the R of Macedonia as a new democracy, aiming to find its way to the European Union.

Bibliography

- American Anthropological Association. (1998, September). A statement on race. *American Anthropologist*, new series, 100(3).
- Arvizu SF 1994. Building bridges for the future: Anthropological contributions to diversity and classroom practices. In: RA De Villar, CJ Faltis & JP Cummins (eds). *Cultural diversity in schools: From rhetoric to practice*. Albany: State University of New York Press.
- Banks, J. A., (1979). Shaping the future of multicultural education. *The Journal of Negro Education* 48 (Summer).
- Banks, J. A. (1991). The dimensions of multicultural education. *Multicultural Leader*, 4, 5-6.
- Banks, J. A. (2004). Multicultural education: Historical development, dimensions, and practices. In J. A. Banks & C. A. McGee Banks (Eds.), *Handbook of research on multicultural education* (2nd ed.)San Francisco: Jossey-Bass.
- Bode, P. (2005). *Multicultural art education: Voices of art teachers and students in the postmodern era*. Unpublished doctoral dissertation, University of Massachusetts, Amherst.
- Boyle-Baise, M.(1999). The use of culture in multicultural education: A response to anthropological critiques. *Journal of Educational Thought*, 33 (1).
- Shade BJ & New CA 1993. Cultural influences on learning: Teaching implications. In: JA Banks & CA McGee Banks (editions). *Multicultural education: Issues and Manning*, M. L. and Baruth, L. G. 1995. *Students at risk*. Needham Heights, Massachusetts: Allyn and Bacon.
- Dolby, N. (2000). *Changing selves: Multicultural education and the challenge of new identities*. *Teachers College Record* 102(5).
- Ovando CJ & Collier VP 1998. *Bilingual and ESL classrooms: Teaching in multicultural contexts*. 2nd edition. USA: McGraw-Hill Companies, Inc.
- Milligan JA 1999. The idolatry of multicultural education: A prophetic pragmatic alternative/ *Multicultural Education*, 6:2.

Florim AJDINI, PhD

September, 2012

MÜKELLEFLERİN VERGİ KARŞISINDAKİ TUTUM VE DAVRANIŞLARINI BELİRLEYEN FAKTÖRLER

Yrd. Doç. Dr. Burcu Gediz Oral¹

Yrd. Doç. Dr. Ferhan Sayın²

ÖZET

Vergilerin özellikle sosyo-psikolojik etkilerinin bilinmesi ve ideal bir vergi sistemi oluşturulurken dikkate alınması çok önemlidir. Vergilerin bireylerin davranış, karar ve tercihleri üzerindeki etkileri dikkate alınmadığı takdirde devlet açısından vergi kaybının çok ötesinde sorunlar ortaya çıkabilir. Mükelleflerin vergiye karşı tutumlarını belirleyen pek çok neden vardır. Çalışmamızda bu nedenler verginin taraflarından kaynaklanan nedenler ve vergi sisteminden kaynaklanan nedenler olarak sınıflandırılıp açıklanmaya çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Vergi Uyumlu, Vergi Psikolojisi, Vergi Tutumu

GİRİŞ

Niteliği gereği vergi; mükelleflerden zorunlu olarak alınan bir devlet geliri olduğundan, mükellef açısından kişisel olarak gelir mahrumiyetini ifade etmektedir. Dolayısıyla mükellefin vergiye karşı bir tepkisi her zaman olacaktır. Vergileme karşısında mükelleflerin psikolojik tutumlarının incelenmesi, tutumların davranışlara yol açan eğilimler olması dolayısıyla önceliklidir. Ancak, vergileme karşısında tutumlar bireysel nitelik taşıdığından genelleme yapılması zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Vergi tutumu ilk başta bireysel bir görünüm taşısa da aslında toplumun genel tutumunu yansıtmaktadır. Etkin bir vergi sisteminin kurulabilmesi, mükelleflerin vergileme karşısındaki tutum ve davranışlarının bilinmesi ile mümkün olacaktır. Bu sayede vergi düzenlemelerinin ve uygulamalarının başarı şansı artabilecektir.

---

¹ Celal Bayar Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, burcu_gediz@hotmail.com

² Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, sayinf@gmail.com

VERGİYE KARŞI TUTUM VE DAVRANIŞLARI BELİRLEYEN NEDENLER

Vergiye karşı tutum ve davranışları belirleyen nedenleri verginin taraflarından kaynaklanan nedenler ve vergi sisteminden kaynaklanan nedenler olarak iki başlık altında inceleyebiliriz.

Verginin Taraflarından Kaynaklanan Nedenler

Verginin, vergi alacaklısı olan vergi idaresi ve vergi borçlusu olan mükellef olmak üzere iki tarafı vardır. Bu iki tarafın da vergilendirmeye ilişkin tutum ve davranışları ile aralarındaki ilişkinin niteliği, vergi sisteminin başarısı üzerinde etkili olmaktadır (Çelebi, 1997: 75).

Mükellefin Değer Yargıları

Mükellefin, vergi, yönetim ve yönetimin etkinliği konusunda sahip olabileceği farklı değer yargılarını kısaca şöyle açıklayabiliriz.

Mükellefin Vergiye İlişkin Değer Yargıları

Verginin zorunlu olarak ödendiğini düşündüğümüzde her vergiye karşı, ölçüsü ve şiddeti değişmek üzere, mükellef tarafından bir direniş gösterileceği kabul edilebilir (Doğan, 1984: 58). Bu anlamda mükellefin vergileme karşısında tutum ve davranışlarının, zorunlu olarak yerine getirdiği bu yükümlülük hakkındaki değer yargılarından etkilenmesi kaçınılmazdır. Eğer mükellefler vergi kaçırmanın haklı olduğuna inanıyorlarsa vergi kaçırmak için uğraşırlarken, tam tersi bir düşünceye sahip iseler dürüst beyanda bulunmak için uğraşırlar. Bir başka deyişle inançlarına uyumlu ve rasyonel bir durum hayal ederler (Çelikkaya, 2002).

Vergi Bilinci: Mükellefin vergiye ilişkin değer yargılarını, *vergi bilincinin* bir sonucu olarak kabul edebiliriz. *Vergi bilinci*, mükellefin, devletin niçin vergi alması ve kendisinin neden vergi ödemesi gerektiği konusundaki bilgisini yansıtır. Gelişmiş demokratik toplumlardaki çağdaş vergi bilinci, ekonomik bilgi temeline oturmakta ve mükellef, talep ettiği kamu hizmetlerinin ancak kendisinin ödeyeceği vergilerle üretilebileceğini bilmektedir. Günümüzde, mükelleflerin sahip olması gereken vergi bilinci budur. Oysa, özellikle demokratik devlet anlayışının tam olarak gelişmemiş ve yerleşmemiş olduğu ülkelerde devletin bireyler tarafından sanki "gökyüzünde beslenen ve yeryüzünde sağılan bir varlık" gibi algılandığı gözlenmektedir (Çelebi, 1997: 76).

MÜKELLEFLERİN VERGİ KARŞISINDAKİ TUTUM VE DAVRANIŞLARINI BELİRLEYEN FAKTÖRLER

Vergi bilinci, sadece vergiyi ödeme bilinci olarak algılanmamalı, aynı zamanda ödenen vergilerin harcandığı yerlerin de kontrolünü ifade eden bir kavram olarak değerlendirilmelidir (Şener, 1997: 9). Aşırı bürokrasi, savurganlık ve yolsuzlukların yaygın olduğu ortamlarda, kamu harcamalarının yapılışındaki süreç mükelleflerin vergiye uyumlarını olumsuz etkileyecek unsurlara sahip olabilecektir (Tunçer, 2002: 122).

Vergi Ahlakı: *Ahlaki davranış*, kültürün ve içinde bulunulan çağın bir parçasıdır. Ne yapılacağı konusundaki kararlar büyük ölçüde ne öğrenildiğine ve deneyimlere bağlıdır (Steinberg vd, 1995: 141). Bir toplumda yaşam tarzı kuşaktan kuşağa öğrenme ve deneyimlerle aktarılmaktadır. Toplumda vergi ödemenin ahlaki bir davranış olduğu (veya olmadığı) yönünde ortaya çıkabilecek ve zamanla yerleşecek genel bir kanaatin, mükelleflerin vergi idaresi karşısındaki tutum ve davranışlarını olumlu (veya olumsuz) yönde etkileyebileceğini söyleyebiliriz.

Mükellefin vergiyi, manevi bir disiplin etkisi altında, bir görev ve bir borç olarak kabul etmesi veya kanunen ödenmesi gereken vergi borcunun tam ve eksiksiz olarak zamanında ödenmesi şeklinde tanımlanabilen *vergi ahlakı*, özellikle vergilemenin mükellef beyanlarına dayalı olduğu ülkelerde büyük önem taşımaktadır (Doğan, 1984: 60, Çelebi, 1997: 77, Derdlyok, 1993: 38). Vergi ahlakının oluşmasına katkıda bulunan iki unsur bulunmaktadır. Bunlardan birincisi; vergilerle finanse edilen devlet harcamalarının verimli olup olmaması sorunu, diğeri ise; belirli vergilerle belirli devlet harcamaları arasında doğrudan bir ilişkinin aranması gerekliliğidir (Muter vd., 1993: 25).

Mükellefin Yönetim ve Yönetimin Etkinliğine İlişkin Değer Yargıları

Vergi yönetimini, kamu hizmet birimi ve kendisine yardımcı olmaya çalışan bir birim olarak algılayan mükellefin, devlet otoritesinin uzantısı ve kendisinden karşılıksız bir şeyler almaya çalışan bir birim olarak algılayan mükelleften daha uyumlu ve işbirlikçi tutum içinde olacağı düşünülebilir. Vergi yönetiminin vergi kaçakçılığı, vergi afları ve kayıtdışı ekonominin önlenmesi konusundaki başarısızlığı, mükelleflerin "*vergi yönetiminin adil olmadığı*" yönünde değer yargısına sahip olmalarına neden olabilecektir.

Vergi Afları: Vergi afları gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yaygın olarak kullanılmaktadır. Kısa dönemde vergi tahsilatlarını arttırma, vergi idaresinin ve

yargının yükünü hafifletme gibi önemli olumlu etkileri vardır. Uzun dönemde ise vergi aflarının vergisel uyumu azalttığı savunulmaktadır (Savaşan, 2006: 41).

Genel olarak, "vergi kanunlarına aykırı hareket edenlere uygulanan idari ve hukuki yaptırımların ortadan kaldırılması" şeklinde tanımlanan (Güner, 1998: 261) vergi *afları*, vergisini düzenli olarak ödeyen mükellefler açısından adil bir uygulama değildir. Çünkü vergi afları ile ödemekle yükümlü oldukları vergiyi faizsiz kullanıp daha sonra yine aynı miktarda vergi ödeyenleri ödüllendirirken, vergi borçlarını vadesinde kendi iradeleriyle ödeyenler ve stopaj usulü ile vergileri alınanlar cezalandırılmaktadır. Ayrıca, vergi ve cezalarını ödemedikleri belirlenen mükelleflerin affa uğradığını gören dürüst mükellefler de, aynı yönde hareket edebileceklerdir. Üstelik vergi affı, gelecekte de vergi aflarının gerçekleşebileceği yönünde beklentileri beraberinde getirebileceği gibi, af sonucu kamuoyunun o zamana kadar tespit edilemeyen vergi kaçığının boyutları hakkında bilgi sahibi olması da bu gelişmeyi güçlendirecektir. Bu durum, şüphesiz, mükelleflerin vergi kanunları ve uygulamasına ilişkin uyumunu azaltan bir unsur olacaktır (Güner, 1998: 263).

Vergi aflarının, hükümetlere düşük maliyetle acil gelir sağlayabilmesinin ötesinde vergi uyumuna ilişkin olarak daha fazla mükellefin kayıt altına alınması ve daha sıkı uygulamaları içeren yeni bir vergi rejimine geçilmesini kolaylaştırması gibi bazı yararları da bulunmaktadır (Tunçer, 2001: 8).

Kayıtdışı Ekonomi: Vergi yönetiminin etkinliği konusunda tartışılan bir diğer konu *kayıtdışı ekonomidir*. Ülkemizde kayıtdışı ekonomi milli gelirin %40'ına ulaşmıştır. Piyasa ekonomisinde vergilenmeyen veya eksik olarak vergilendirilen iktisadi faaliyetler olarak tanımlanan (Aktan, 1999: 52) kayıtdışı ekonominin, ekonomi içindeki payı arttıkça, kayıtlı ekonominin giderek küçüleceği ve bu küçülmenin vergisizliğe, vergisizliğin borçlanmaya, borçlanmanın faize, faizin ise enflasyona neden olacağı belirtilmektedir (Gökbunar, 1997: 317). Kayıtdışı ekonominin en önemli iki nedeni kamunun getirdiği sıkı sınırlamalar ve vergi oranlarındaki yüksekliktir. Vergi kaçakçılığı, kayıtdışı ekonominin bir unsuru olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla kayıtdışı ekonomi bir vergi başkaldırısı niteliğindedir (Gökbunar, 1996: 110).

Piyasada ayakta kalamama tehlikesi ile karşı karşıya kalan kayıtlı çalışanlar, yani vergilerini tam olarak ödeyen mükellefler, faaliyetlerini kayıtdışına çıkarma gibi bir arayış içine girebilir veya kendilerine yönelik istisna vb. ek kolaylıklar sağlanmasını isteyebilirler (DPT, 2001: 15).

MÜKELLEFLERİN VERGİ KARŞISINDAKİ TUTUM VE DAVRANIŞLARINI BELİRLEYEN FAKTÖRLER

Yönetimin Mükellefe İlişkin Değer Yargıları

Yönetimin mükellef hakkındaki düşünceleri de mükellefin tutum ve davranışları etkileyen bir faktör olarak kabul edilebilir.

Yönetimin ve Personelin Tutumu: Mükelleflerin tutum ve davranışları, vergi idaresinin mükellefe karşı davranış biçimiyle yakından ilgilidir. İdarenin mükellefleri potansiyel vergi suçlusu gibi görmesi uzlaşma arayışlarındaki talepleri göz önüne almak istememesi biçiminde kendini gösterebilir (Çelebi, 1997: 81). Vergi idaresinde gerçekleştirilen işlemlerin karmaşık ve zaman alıcı bir boyuta sahip olması, idareden beklenen ilgi ve yardımın gerekli düzeyde sunulmaması mükellefin tutum ve davranışını olumsuz yönde etkileyebilir. Mükellef nasıl bir davranış kalıbı içinde olursa olsun, vergi idaresinin görevini yapmak zorunda olduğunu göz ardı etmemek gerektiği unutulmamalıdır.

Siyasi İktidarların Tutumu: Mükelleflerin vergiye karşı tutum ve davranışlarını siyasi iktidarların tutumu da etkilemektedir. Siyasi iktidarlar, genellikle baskı gruplarının istekleri doğrultusunda kararlar alarak oy uğruna vergilemeden vazgeçebilmekte ve vergi yükünü belirli kesimlere yükleyebilmektedirler. Ayrıca, siyasi partilerin vergileme konusundaki değişik görüşleri, birbirine zıt uygulama projeleri nedeniyle politik istikrarın bulunmadığı ülkelerde her seçim döneminde mükelleflerin beklentilerine neden olmaktadır. Her şeye yeniden başlanacak havası verilen "vergi paketi" projelerinin çokluğu, ciddi ve istikrarlı vergi politikası olmadığı izlenimi uyandırdığından, mükellefler kendi kararlarıyla kişisel çıkarlarını korumaya yönelmektedirler (Tosuner, 1995: 71).

Vergi Sisteminden Kaynaklanan Nedenler

Vergi sistemi kavramı içinde; vergi yasaları, vergi yönetimi, vergi denetimi ve vergi yargısı kavramları yer almaktadır. Bir vergi sistemini oluşturan vergilerin topluca, önceden belirlenmiş mali ve sosyo-ekonomik hedeflere ulaşmada uyumlu bir bütün oluşturmaları gerekir (Muter vd., 1993: 26).

Vergi Sistemi ve Tekniği: Bir ülkenin kendisine özgü bir vergi sisteminin olması, o ülkenin vergilendirme yetkisine sahip olmasına ve bu yetkinin parlamento tarafından kullanılabilmesine bağlı olup, vergilendirme yetkisinin kullanılması bir zorunluluktur (Tosuner, 1989: 123). Burada değinmemiz gereken bir konu *temsilsiz vergilemedir*. Temsilsiz vergilemede egemenliğin mutlak sahibi olan toplum, yetki

vermediği bir otorite tarafından vergilendirilmektedir. Yetkilendirmenin olmadığı durumda, vergilerle muhatap olan mükellefler vergiye karşı tepki göstermektedirler. Çünkü temsilsiz vergilemede meşruluk mekanizması çalışmamaktadır (Aktan, 2006: 133).

Etkin bir vergi sistemi normatif ilkeler niteliğinde uygulanması gereken bazı vergileme prensiplerine dayandırılmalıdır. Vergileme ilkeleri normatif nitelik taşıdığından her çağa ve her ülkeye göre değişebilmektedir (Muter vd., 1993: 27). Günümüzde hala önemini koruyan ve uygulanan vergileme ilkeleri mali, ekonomik, sosyal ve idari vergileme ilkeleridir. Vergileme ilkelerine uygun olarak hazırlanmayan vergi düzenlemeleri mükelleflerin tepkisiyle karşılaşabilmekte ve istenmeyen mali, iktisadi ve sosyal etkilere neden olabilmektedir (Gökbunar, 1998: 199).

Ayrıca vergi sisteminin esnek olması gerekmektedir. Böyle bir vergi yapısı bir yandan otomatik stabilizatör işlevi görürken, diğer yandan mevcut yapıyı enflasyon gibi ekonomik sorunların olumsuz etkilerinden koruyabilecektir. Mükellef açısından bakıldığında, enflasyon ortamında vergi dilimlerinin, istisna ve muafiyetlerin sürekli aşınması gündeme gelecek ve mükellefler daha yüksek miktarda vergi vermek zorunda kalacaklardır (Pınar, 2000: 102).

Vergi tekniği ise, vergilemede öngörülen amaçların gerçekleştirilmesinde, vergi matrahı, denetimi ve tahsili biçimlerini belirlemeye yönelik konuları kapsamaktadır. Vergi tahsilatı ile ilgili yasal, idari ve düzenleyici tüm tedbirler vergi tekniğinin konusunu oluşturur. Vergi tekniğinin başarısı, adil bir hukuk düzeni ve gelişmiş bir ekonomik yapı içinde daha yüksek olacaktır. Vergi tekniği, öngörülen mali ve ekonomik amaçların gereklerine uygun bir şekilde düzenlenirken toplumda egemen davranış biçimleri ve değer yargıları da dikkate alınmalıdır (Muter vd., 1993: 26).

Mevzuatın Sürekliliği ve Anlaşılabilirliği: Vergi yasalarının garip ve karmaşık bir şekilde oluşturulması, vergi mükelleflerinin ve vergi uygulamacılarının içerik olarak bunları anlamakta zorluk çekmelerine neden olmaktadır. Bu durum, vergi kaçırmanın daha da karmaşık şekillerini ortaya çıkarmakta olup, vergi mükellefleri açısından uyum maliyetlerinin, devlet açısından ise, vergi toplamının getirdiği maliyetlerin (yönetim maliyetlerinin) artışına yol açmaktadır. Bu nedenle, vergi mevzuatında sık sık yapılan düzenlemelerin ve mevzuatın anlaşılabilirliğinin mükellefin vergiye uyum maliyetlerini arttırdığını ve mükellefi olumsuz yönde etkilediğini belirtebiliriz (Gökbel, 2002: 30).

MÜKELLEFLERİN VERGİ KARŞISINDAKİ TUTUM VE DAVRANIŞLARINI BELİRLEYEN FAKTÖRLER

Vergi Yükü ve Vergi Oranları: Vergi yükü, belli bir dönemde devlet ve diğer kamu tüzel kişilerine yapılan ödemeler ile bu ödemeleri yapan mükelleflerin aynı dönemdeki gelirleri arasındaki rakamsal ilişkilerin belirlenmesidir (Anıl, 1973: 9). Genel olarak değerlendirildiğinde, mükelleflerin vergileme karşısındaki tutumlarının en önemli belirleyicisi, mükellefler üzerinde oluşan vergi yüküdür. Vergi yükünün belirleyicisi ise vergi oranlarıdır. Dolayısıyla, vergi oranları mükelleflerin psikolojik tutumlarını belirlemede önemli olmaktadır. Mükelleflerin vergileme karşısındaki tutumları ile vergi oranları arasında doğrusal bir ilişki vardır. Vergi oranları arttıkça, mükelleflerin ödeyecekleri vergi miktarı ve vergi yükü artmakta, mükelleflerin vergileme karşısındaki tutumlarının derecesi olumsuz yönde değişmektedir (Aktan ve Çoban, 2006: 141).

Bireylerin vergi yükü algılamaları kamu harcamalarıyla birlikte değerlendirildiğinde değişmektedir. Bu duruma *mali bağlantı* adı verilmektedir. Verginin amacı bilindiğinde ve bu amaç toplum tarafından benimsendiğinde vergiye karşı direnç azalmaktadır (Gökbunar, 1995: 80).

Vergilerin Sayısı: Mükellefler ödemek zorunda oldukları vergi sayısının çok olduğuna inanıyorlarsa, üzerlerindeki vergi yükü çok ağır olmasa dahi, psikolojik nedenlerden dolayı vergiye olumsuz bakabilirler. Aynı zamanda vergi sayısının ikiliği, vergi sistemini daha karmaşık hale getireceğinden denetimi zorlaştırır ve kayıtdışı ekonominin artmasına sebep olur (Tuay ve Güvenç, 2007: 33).

Adaletsiz Vergileme: Vergi yükünün toplumu oluşturan bireyler arasında adil ve dengeli bir şekilde dağıtılmaması, bazı kişi ve gruplara ayrıcalık tanınması toplumsal açıdan bazı hoşnutsuzluklar oluşturmakta ve kendilerine haksızlık yapıldığına inanan mükellefler vergilemeye tepki gösterebilmektedirler (Aktan ve Çoban, 2006: 142).

Eğer mükellefin yaşadığı toplumda vergi ödememe davranışı yaygınsa ve vergi ödemeyen kişiler cezalandırılmıyorsa bu durum vergisini düzenli ödeyen dürüst mükellefin de vergiye karşı olumsuz tavır takınmasına ve vergiye yönelik şevkinin kırılmasına neden olmaktadır. Bu tutumların arkasında yatan en önemli kavram adalet kavramıdır. Sistemin adil olmadığını düşünen mükellefin, vergiye gönüllü uyumu hissedilir derecede düşecektir (Tuay ve Güvenç, 2007: 25)

Vergi sisteminde adaleti zedelendiği konusunda dile getirilen hususların başlıcaları kayıtdışı ekonomi, vergi oranlarının yüksekliği, yaygın muafiyet ve istisnalar, götürü

usulde vergileme, vergi aflarıdır. Vergilemede adalet olmadığı yönündeki düşünceler, vergi ahlakında da bozulmaya yol açmaktadır (Çelebi, 1997: 79).

Cezalar, Denetim Olasılığı ve Önceki Denetimler: Denetimin temel amacı kişileri yasalara uygun hareket etmeye yönlendirmektir. Mükelleflerin bir gün denetlenebileceklerini düşünmeleri yasalara uygun davranma eğilimlerini artırır. Zira vergi denetimi yasalara aykırı vergisini doğru ve zamanında ödemeyenler için ciddi risk oluşturur. Doğru beyanı sağlayan kriter ise, bu riskin büyüklüğüdür. Sonuçlar çok net olmasa da yapılan ampirik çalışmalar yüksek cezalar ve denetim olasılığının kaçakçılığı engelleyeceğini, denetim oranı ile vergi direnci arasında negatif ilişki olduğunu göstermektedir (Gök, 2007: 147). Ayrıca denetimin sıklığı arttıkça denetimin doğru beyana katkı sağlayacağı yönündeki eğilim yükselmektedir (Çelikkaya ve Gürbüz, 2008: 53).

Dolayısıyla mükelleflerin tutumu denetim olasılığına, denetim sonucu maruz kalınması muhtemel cezaların caydırıcı özelliklerine ve önceki denetim sonuçlarının etkinliğine bağlı olarak değişebilmektedir (Gök, 2007: 147).

SONUÇ

Vergi mükelleften zorla alınan bir iktisadi değer olduğundan, mükellef üzerinde mutlaka bir etki bırakmaktadır. Bu etki olumlu yönde olabileceği gibi olumsuz bir etki de olabilmektedir. Olumsuz etkileri tamamen ortadan kaldırmak mümkün olmasa da, başta vergilemede adaletin sağlanmasıyla minimum düzeye indirilebileceğini söyleyebiliriz.

Vergiye karşı tepkilerin birçok nedeni vardır. Mükelleflerin vergiye karşı tepki göstermesindeki en önemli neden vergileme karşısındaki sergiledikleri tutumdur. Vergileme karşısındaki tutumun ise öncelikle vergi oranları ile sıkı bir ilişkisi vardır. Başlangıçta bireysel olma özelliği taşıyan tepkiler, zamanla toplumsal tepkilere dönüşebilmektedir.

Ülkede vergi bilincinin yerleşmiş olmaması vergi yönetimini etkinliğe uzaklaştıracaktır. Vergi bilincinin yerleşmesi için mükellefin, talep ettiği kamu hizmetlerinin ancak kendisinin ödeyeceği vergilerle üretilebileceğine inanması gerekmektedir. Yüksek enflasyon ve faiz oranlarına paralel olarak bütçe harcamalarının büyük çoğunluğunun faiz ödemelerinde kullanıldığı ülkelerde, vergi bilincinin yerleşmesi güçtür. Etkin bir vergi yönetimi, sadece vergi gelirlerinin artmasını sağlamakla kalmayıp aynı zamanda, mükellefin devlete olan güvenini de sağlamlaştıracaktır.

MÜKELLEFLERİN VERGİ KARŞISINDAKİ TUTUM VE DAVRANIŞLARINI BELİRLEYEN FAKTÖRLER

KAYNAKÇA

- AKTAN, C. C. (2006), "Vergi Psikolojisinin Temelleri ve Vergi Ahlakı", **Vergileme Ekonomisi ve Vergileme Psikolojisi**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, ss. 125-136.
- AKTAN, C. C. ve ÇOBAN, H. (2006), "Vergileme Ekonomisi ve Vergileme Psikolojisi Perspektiflerinden Vergiye Karşı Tutum ve Davranışları Belirleyen Faktörler", **Vergileme Ekonomisi ve Vergileme Psikolojisi**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, ss. 137-157.
- ANIL, H. (1973), **Türkiye'de Vergi Yükü (1950-1970), (Gayrisafi Toplumsal Vergi Yükü Hesabı Üzerine Bir Deneme)**, Emek Matbaacılık, Ankara.
- ÇELEBİ, K. (1997), "Mükellef-Maliye İlişkilerini Etkileyen Faktörler", **CBÜ İİBF Yönetim ve Ekonomi Dergisi**, Sayı: 3, ss. 75-84.
- ÇELİKKAYA, A. (2002), "Mükelleflerin Vergiye Gönüllü Uyumunu Etkileyen Faktörler", **E- Akademi**, Hukuk, Ekonomi, Siyaset Billmi Aylık İnternet Dergisi, Sayı: 5, Temmuz, <http://www.e-kademi.org/makaleler/dergi/ilkeler.htm> , Erişim Tarihi: 23.03.2012.
- ÇELİKKAYA, A. ve GÜRBÜZ, H. (2008), "Mükelleflerin Vergiye Karşı Tutum ve Davranışlarını Etkileyen Çeşitli Değişkenler Arasındaki İlişkinin Analizi", **Sosyoekonomi**, Temmuz- Aralık, 2, ss. 23-53.
- DERDİYOK, T. (1993), "Türkiye'nin Kayıt Dışı Ekonomisinin Tahmini", **Türkiye İktisat Dergisi**, Yıl: 5, Sayı: 14, Mayıs, ss. 54-63.
- DERDİYOK, T. (1993), "Vergi Kaçakçılığını Etkileyen Faktörler", **Maliye Yazıları**, Sayı: 38, Ocak-Mart 1993, ss. 29-42.
- DEVİRİM, F. (2002), **Kamu Maliyesine Giriş**, İlkem Ofset, 4. Baskı, İzmir.
- DOĞAN, Y. (1984), **Vergi Politikası ve Vergi Psikolojisi (Ders Notları)**, Dokuz Eylül Üniversitesi, İİBF Resmi Teksir Yayınları, No: 120, İzmir.
- DÖNMEZER, S. (1984), **Sosyoloji**, Savaş Yayınları, 9. Baskı, Ankara.
- GÖK, K. (2007), "Vergi Direncinin Gelişimi", **Marmara Üniversitesi, İİBF Dergisi**, Cilt: XXII, Sayı: 1, ss. 143-163.

GÖKBEL, D. (2002), "Verginin Mükelleflere Maliyeti", **Sanayide Yeni Ufuk**, Sayı: 23, Nisan- Haziran, ss. 30-31.

GÖKBUNAR, A. R. (1995), "Kayıt Dışı Ekonominin Vergilendirilmesine Yönelik Önlemler", **Maliye Yazıları**, Sayı: 47, Nisan-Haziran, s. 77-86.

GÖKBUNAR, A. R. (1997), "Türk Vergi Sisteminde Reform Gereği", **Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü Yayını (Prof. Dr. Nezihe Sönmez'e Armağan)**, İzmir, ss. 301-324.

GÖKBUNAR, A. R. (1996), "Türk Vergi Sisteminin Yapısal Sorunları ve Çözüm Önerileri", **CBÜ İİBF Yönetim ve Ekonomi**, Sayı: 2, ss. 109-124.

GÖKBUNAR, A. R. (1998), "Vergileme İlkeleri ve Küreselleşme", **CBÜ İİBF Yönetim ve Ekonomi**, Sayı: 4, ss. 177-201.

GÜNER, A. (1988), "Vergi Afları: Vergiye Uyum İlişkisi Üzerine", **Marmara Üniversitesi Maliye Araştırma ve Uygulama Merkezi**, Yayın No: 10, (Prof. Dr. Salih Şanver'e Armağan), İstanbul, ss. 261-271.

MUTER, N. vd. (2003), **Kamu Maliyesi**, Emek Matbaası, Manisa.

MUTER, N. vd. (1993), **Mükelleflerin Vergi Karşısındaki Tutum ve Davranışları Araştırması, Manisa İli Vergi Mükellefleri Üzerine Bir Anket Çalışması**, CBÜ, İİBF, Maliye Bölümü, Manisa.

PINAR, A. (2000), "Vergilemenin Siyasal İktisadı: Literatüre Bir Bakış", **Ankara Üniversitesi, SBF Dergisi**, 55/2, Nisan-Haziran, ss. 97-111.

SAVAŞAN, F. (2006), "Vergi Afları Teori ve Türkiye Uygulamaları ("Vergi Barışı" Uygulama Sonuçları)", **Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF Dergisi**, Cilt: VIII, Sayı: 1, ss. 41-65.

STEINBERG, S. S. vd. (1995) , **Government, Ethics And Managers: A Guide To Solving Ethical Diemmas In The Public Sector** (Hükümet, Ahlak ve Yöneticiler: Kamu Kesiminde Ahlak İkilemlerini Çözmek İçin Bir Klavuz), Çev. Turgay Ergun, TODAİE Yayını, No: 264, Ankara.

ŞENER, A. (1997), "Verginin Önemi, Vergi Bilincinin Yayılması ve Vergilerle İlgili Son Düzenlemeler", **Yaklaşım Dergisi**, Yıl: 5, Sayı: 52, Nisan.

MÜKELLEFLERİN VERGİ KARŞISINDAKİ TUTUM VE DAVRANIŞLARINI BELİRLEYEN FAKTÖRLER

TOSUNER, M. (1989), **1980 Sonrası Türk Vergi Sisteminin Yapısı ve Gelişimi**, Bayraklı Matbaacılık, İzmir.

TOSUNER, M. (1995), "Vergi Kayıp ve Kaçakları Sorununa İlişkin Görüş ve Öneriler", **Vergi Sorunları Dergisi**, Sayı: 85, Ekim, ss. 65-72.

TUAY, E. ve GÜVENÇ, İ. (2007), **Türkiye'de Mükelleflerin Vergiye Bakışı**, Gelir İdaresi Başkanlığı, Mükellef Hizmetleri Daire Başkanlığı, Yayın No: 51, Kasım.

TUNÇER, M. (2001), "Vergi Aflarının Vergi Uyumuna Etkisi", **Uludağ Üniversitesi, İİBF Dergisi**, Cilt: 19, Sayı: 1-2, Nisan, <http://iktisat.uludağ.edu.tr/dergi/9/11-mehmet/mehmet.htm> (23.02.2011).

TUNÇER, M. (2002), "Hükümet Birey İlişkilerinin Vergi Uyumuna Etkisi ve Türkiye", **Ankara Üniversitesi, SBF Dergisi**, 57- 3, ss. 107-128.

PERFORMANS ESASLI BÜTÇE SİSTEMİNİN HAZIRLIK VE UYGULAMA SÜRECİNDEKİ SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Doç.Dr. Semih Bilge¹

Öğr. Gör. Selma Demirtaş²

ÖZET

Dünyada birçok ülkede performans esaslı bütçeleme (PEB) sistemi, Yeni Kamu Yönetimi anlayışının da etkisiyle, kamu kuruluşlarında kullanılması öngörülen temel bütçeleme yaklaşımı olarak benimsenmiştir. Türkiye'de de 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile performans esaslı bütçeleme sisteminine geçilmiştir. Bu çalışmanın amacı, PEB sisteminin hazırlık ve uygulama sürecinde ortaya çıkan sorunları ortaya koymak ve çözüm önerilerine yer vermektir. Ayrıca çalışmayla performans esaslı bütçeleme konusunda farkındalığın artırılmasına katkı da hedeflenmiştir. Bu çerçevede konu ile ilgili geniş bir literatür taraması yapılmış ve sorun alanları sekiz ana başlık halinde sınıflandırılmıştır: Kanun kaynaklı sorunlar, süreçte yer alan aktörlerin davranış ve tutumları, nitelikli personel ihtiyacı, PEB eğitiminin yetersizliği, teknolojik yetersizlikler, maliyet muhasebesinin yokluğu, performans ölçümündeki sıkıntılar, stratejik planlamayla ilgili sorunlar. Çalışmada bu başlıklara yönelik çözüm önerilerine de yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kamu Bütçelemesi, Kamu Mali Yönetimi, Performans Esaslı Bütçeleme

GİRİŞ

İkinci dünya savaşından sonra liberal politikaların başarısız olması, refah devleti anlayışına geçilmesi, hızlı teknolojik gelişmeler, küreselleşme ve yaşanan krizler kamu yönetiminde yeniden yapılandırmayı zorunlu kılmıştır. Refah devleti anlayışının bir gereği olarak da devletin sosyal, ekonomik ve kültürel alanda halkın refah seviyesini optimum seviyeye ulaştırma görevi, halkın devletten beklentilerinin artmasına, kamu kurumlarının gerçekleştirdikleri faaliyetlerde vatandaş odaklılık, hesapverilebilirlik ve katılımcılık yaklaşımlarının benimsenmesini sağlamıştır. Dünyada kamu mali yönetiminde yaşanan gelişmelere paralel olarak, Türkiye'de de 10 Aralık 2003 yılında 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu kabul

¹ Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İİBF, Maliye, sbilge@ogu.edu.tr

² Uşak Üniversitesi, Uşak MYO, selma-1903@hotmail.com

edilmiştir. Bu kanun kapsamında kamu mali yönetiminde hesapverebilirlik, mali saydamlık ve mali disiplin hedeflenerek performans esaslı bütçelemeye geçilmiştir.

Performans esaslı bütçeleme; kamu kaynaklarında verimliliği, etkinliği ve tutumluluğu sağlamak amacıyla kaynakların belirlenen amaçlar kapsamında tahsis edilmesini ve kurumlara ayrılacak ödeneklerin kurumların performansı ile ilişkilendirilmesini öngören, performans ölçümü ve değerlendirmesi yaparak ulaşılmak istenen hedeflere ulaşıp ulaşılmadığını ortaya koyan, faaliyet raporlarıyla sonuçları raporlayan, girdilerden ziyade sonuçlara odaklanan bir sistemdir. Temel unsurlarını stratejik planlama, performans programı ve faaliyet raporunun oluşturduğu PEB sistemi, iyi işlediği/işletildiği taktirde kendisinden beklenen amaçları gerçekleştirebilecektir. Fakat günümüz uygulamaları değerlendirildiğinde; PEB sisteminin beklendiği kadar başarılı bir şekilde uygulanmadığı, uygulamalarda bazı sorunların ortaya çıktığı görülmektedir. Bu alanda yapılan geniş literatür taramasıyla (kitap, makale, tez, rapor vb.) bu sorunlar tarafımızca sekiz başlık halinde sınıflandırılmış ve ilgili başlıklarda sorunlara yönelik çözüm önerilerine de yer verilmiştir.

KANUNDAN KAYNAKLANAN SORUNLAR

5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile kamu mali yönetiminde PEB sistemi benimsenmiştir. Bu sistemle birlikte kamu mali yönetim sistemimize sonuç odaklı bir yönetim anlayışı getirilmiştir. Yeni bütçe sistemiyle ilgili temel kavramlar kanunda belirtilmiş ancak sistemle ilgili ayrıntılı düzenlenmeler ikincil ve üçüncül mevzuat çalışmalarına bırakılmıştır.

5018 sayılı Kanununun 9. Maddesinde "Stratejik plan hazırlamakla yükümlü olacak kamu idarelerinin ve stratejik planlama sürecine ilişkin takvimin tespitine, stratejik planların kalkınma planı ve programlarla ilişkilendirilmesine yönelik usul ve esasların belirlenmesine DPT Müsteşarlığı yetkili kılınmıştır." Anılan maddenin devamında "kamu idarelerinin bütçelerinin stratejik planda belirlenen performans göstergelerine uygunluğu ve idarelerin bu çerçevede yürütecekleri faaliyetler ile performans esaslı bütçelemeye ilişkin diğer hususları belirlemeye" de Maliye Bakanlığı yetkili kılınmıştır. OECD ülkelerinin çoğunluğunda böyle bir ikili yapı bulunmamaktadır. Bu unsurların ayrı merkezi kurumlarca düzenlenmesi ve geçiş dönemi planlaması ve yönetiminin ayrı merkezi kurumlarca yapılmasının süreç olumsuz etkilerinin olması mümkündür (Oral, 2005:148). Stratejik planla bütçe arasındaki ilişki performans programı aracılığıyla kurulmaktadır. Stratejik planda ortaya konulan amaç ve hedefler performans programlarında önceliklerine göre faaliyetlere dönüştürülmektedir. Bu faaliyetlere göre bütçeden ödenek tahsisi

PERFORMANS ESASLI BÜTÇE SİSTEMİNİN HAZIRLIK VE UYGULAMA SÜRECİNDEKİ SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

gerçekleştirilmektedir. Bu nedenle kanunla yetki verilen bu iki kurum arasındaki koordinasyon stratejik plan, performans programı ve bütçe arasındaki ilişkinin kuvvetli olması, PEB sisteminin amacına ulaşması açısından son derece önemlidir.

Merkezi yönetim kapsamındaki kamu idarelerinin cari bütçelerinin Maliye Bakanlığınca, yatırım bütçelerinin ise DPT Müsteşarlığınca (Kalkınma Bakanlığınca) değerlendirilecek olması, kurumların kendi bütçeleri üzerindeki söz haklarını azaltabilecek, farklı bakış açıları nedeniyle cari harcamalar ile yatırım harcamaları arasında uyumsuzluk ortaya çıkabilecektir. Bu durum harcamacı birimlerin kararlarına merkezi bütçe kurumlarının aşırı müdahalesi performansın gerçekleştirilmesi karşısında bir engel ve gerekçe niteliği taşıyabilecektir. Bu nedenle merkezi bütçe birimlerinin idarelere yönetim için yeterli alan bırakması, performans sorumluluğunun ortaya çıkması açısından gereklidir (Erüz, 2005:71).

Kanundan kaynaklanan en önemli sorunlardan bir tanesi de performans değerlendirmesiyle ilgilidir. 5018 sayılı Kanun'da performans değerlendirmesi sistematik bir süreç olarak yeterince ele alınmamış olup hangi kurumların değerlendirme yapmaktan sorumlu olduğu, değerlendirme sonuçlarının bütçe kararlarının alınmasında ne ölçüde kullanılacağı ve değerlendirme sonucunda yapılan önerilerin kurumlar tarafından yerine getirilip getirilmediğinin hangi mekanizmalar ile takip edileceğine ilişkin düzenlemeler net bir şekilde ve tek bir başlık halinde ele alınmamıştır. Kamu mali yönetim sisteminde köklü değişimlerin yaşandığı bu süreçte performans değerlendirmesi konusuna gereken önemin verilmesi gerekmektedir (Yenice, 2006:131-132).

Çalışanların PEB sistemini benimsemeleri ve performans bilgilerini kullanmaları açısından bir teşvik olarak görülen ödül ceza sisteminin 5018 sayılı kanunda düzenlenmemiş olması da büyük bir eksiklik olarak görülmektedir. PEB sistemine daha önce geçen ülkelerin tecrübelerinden de görülmektedir ki, bütün yasal düzenlemeler yapılsa ve PEB sisteminin araçları oluşturulsa bile eğer kamu yönetimindeki aktörler bu sistemi benimsemez ve edinilen performans bilgileri kullanmazlarsa bu konuda başarı sağlanamayacaktır. Bu yüzden çalışanların motivasyonunun artırılması ve performans bilgilerini kullanmalarının sağlanması için ödül ceza sistemi büyük önem taşımaktadır (Oral, 2005:149-150).

SÜREÇTE YER ALAN AKTÖRLERİN DAVRANIŞ VE TUTUMLARI

İktisadi ve siyasi açıdan oldukça güçlü, etkin bütçe sonuçları elde etme yönünde oldukça kararlı olan birçok hükümet, resmi bütçe ilkelerine ve modern bütçe

tekniklerine uymalarına rağmen istenmeyen bütçe açıkları ve etkinsizliklerle karşı karşıya kalabilmiştir (Demirbaş, 2010:6). Bir reformun başarısında yazılı olan kurallar kadar yazılı olmayan kurullarda çok etkilidir. Bütçeleme sürecinde yer alan aktörlerin tutum ve davranışları, izledikleri menfaatler, bütçelemenin yazılı olmayan kısmını oluşturmaktadır ve bu tutum ve davranışlar, bütçe sürecindeki etkileşimleri yapılandıran önemli sınırlandırmalar olarak karşımıza çıkmaktadır (Karacan, 2010:7). Bu nedenle mevcut PEB sisteminin kendisinden beklenen faydayı sağlaması ve başarılı bir şekilde uygulanmasında, PEB süreci içerisinde yer alan aktörlerin tutum ve davranışları çok önemli bir yere sahiptir.

Demokratik toplumlarda, bütçeler üzerindeki temel kararları seçilen politikacılar verir. Fakat bu kararlar, atanmış bürokratlar tarafından uygulanmaktadır. Bürokratlar da bir fayda maksimizasyonu içerisindedirler ve karşı karşıya oldukları sınırlamalar dahilinde, kendileri için en iyi avantajı korumaya çalışırlar (Buchanan and Flowers, 1987: 138; aktaran: Aktan, 2001). Durum böyle olunca bir ülkede uygulanan bütçe sisteminin başarısı büyük ölçüde süreçte yer alan bürokratların tutum ve davranışlarına bağlı olmaktadır. PEB sistemine daha önce geçen ülkelerin tecrübeleri de göz önüne alındığında, bütün yasal düzenlemeler yapılsa ve performans değerlendirmesine ilişkin araçlar oluşturulsa bile eğer kamu yönetimindeki aktörler bu sistemi benimsemez ve edinilen performans bilgilerini kullanmazlarsa bu konuda başarı sağlanamayacaktır (Kurnaz, 2010:139).

PEB sisteminin oluşturulması ve performans yönetimine geçilmesi büyük ölçüde yöneticilerinin bunu sahiplenmesine bağlıdır. Üst yöneticiler, bu sistemi ne kadar sahiplenirlerse alt kadroların/bürokratların sistemi kabul etmesi o kadar hızlı olacaktır. Özellikle bürokratik engellerin aşılmasında üst yönetim desteği çok önemlidir. Fakat günümüz PEB uygulamalarına baktığımızda kamu kurumlarında geleneksel bütçe sisteminden kalma alışkanlıkların halâ devam ettiği ve bürokratik engellemelerin sürdürülmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu algının kırılması zaman alacaktır fakat bu süreçte üst yönetim desteğinin daha da artırılması, sistem için büyük önem arz etmektedir.

NİTELİKLİ PERSONEL İHTİYACI

Kamu kurumlarındaki personelin kalitesindeki artış, PEB sisteminin başarılı bir şekilde uygulanması açısından son derece önemlidir. Personel, kendisine gönderilen yasal belgelerin ne anlam ifade ettiğini bilemiyor ve sistemin işleyişi açısından gerekliliğini kavrayamıyorsa, hangi tür yasal düzenleme yapılırsa yapılsın doğru şekilde uygulayabilme olasılığı düşüktür. Dolayısıyla mevzuatın performansa

PERFORMANS ESASLI BÜTÇE SİSTEMİNİN HAZIRLIK VE UYGULAMA SÜRECİNDEKİ SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

odaklanmasında kamu personelinin de önemli etkileri bulunmaktadır (Aksaraylı vd., 2007:318). Bilindiği üzere, 5018 sayılı kanun öncesi dönemde kurumların mali işlemlerin önemli bir kısmı Maliye Bakanlığı birimleri tarafından gerçekleştirildiğinden, yeni mali yapının yürütülmesinde idarelerin mali birimleri personel sayı ve niteliği itibarıyla yeterli olmayacaktır. Bu birimlerin Maliye Bakanlığından personel aktarılması veya yeni personel alımıyla desteklenmesi ve yeni mali yönetim ile kontrol anlayışına uygun olarak hizmet içi eğitime tabi tutulması önem arz etmektedir. Mali birimlerin personel ve eğitim olarak yeterince desteklenmemesi halinde ise yeni bütçeleme sistemine geçişte önemli sorunların yaşanacağı açıktır (Özen, 2008:273).

PEB modelinin birinci unsuru olan stratejik plan, kamusal kaynakların stratejik önceliklere göre dağıtılmasını sağlayan yönlendirici bir belgedir. Bu nedenle kamu kurumları tarafından hazırlanan stratejik planlarda yer alan misyon, vizyon, stratejik amaç ve hedeflerin nasıl belirlendiği son derece önemlidir (Moğol ve Şahin, 2010:12). Sistemin temelini oluşturan stratejik planların hazırlanması, stratejik planın kurum için ne ifade ettiğini bilen ve ne şekilde hazırlanması gerektiğini bilen personelin varlığını gerekli kılmaktadır. Stratejik planlarda meydana gelen aksaklıklar, performans programı ve faaliyet raporlarını da etkileyerek PEB'in başarısını olumsuz yönde etkileyebilecektir. Bu nedenle özellikle mali birimlerde çalışan personele bu konuda gerekli eğitimler verilerek, sistem hakkında yeterli donanım kazandırılmalıdır (Aksaraylı vd., 2007:318).

PEB sistemin başarılı bir şekilde uygulanması hedefleniyorsa, PEB sürecinde yer alan mevcut personelin nitelikleri çeşitli eğitim ve programlarla arttırılmalı, personelin niteliklerini attırmak için yaptığı çalışma ve eğitimler desteklenmeli ve bu yönde çeşitli teşvikler sağlanmalıdır.

PEB İLE İLGİLİ VERİLEN EĞİTİMLERİN YETERSİZLİĞİ

Performans kavramı ülkemiz kamu kesimi için yeni bir kavramdır. Performansa dayalı sistemlerinin kendilerine özgü kavramları içeren bir dili bulunmaktadır. Bu dilin benimsenmesi ve performans kültürünün oluşturulabilmesi için eğitime önem verilmelidir. Kurumlarda çalışan en alt düzeydeki personelden en üst düzeydeki yöneticiye kadar tüm çalışanların bu konuda eğitim alması ve bilgilendirilmesinin sağlanması, geçiş sürecine büyük katkılar sağlayacaktır. Performansa dayalı bir düşünce tarzının ve performans kültürünün oluşturulabilmesi ancak bu sayede daha kolay başarılabilir (Oral, 2005:152-153).

Bilginin çeşitlenmesi ve yaygınlaşması; kaliteli eğitim sunumunun altyapısını oluşturmaktadır. Artan eğitim kalitesi ise, kalifiye kamu personeli ihtiyacını karşılamak açısından oldukça önem taşımaktadır. Nitekim bilginin yaygınlaşması ve çeşitlenmesi ile birlikte kamu personelinin seçiminde çeşitli sınav ve eğitim programları uygulamaya konulabilmektedir. Yükselen eğitim kalitesi ise bilgi toplumunun ihtiyacı olan yeni bilgilerin sağlanmasına yönelik verilerin hızlanmasına yol açacaktır. Sistemde personel kalitesinin artması, PEB sisteminin etkinliğinin optimizasyonu için gerekli bir koşuldur (Aksaraylı vd.,2007:317).

PEB öncesi süreçte verilen eğitimler, kamu çalışanları tarafından yeterli görülmemektedir. PEB sistemi kendine özgü unsur ve kavramları bünyesinde barındıran, ülkemiz açısından yeni bir sistem olarak kabul edilebilir. Bu sistem içerisinde yer alan unsur ve kavramların iyi anlaşılması, kamuda performans kültürünün oluşturulabilmesi için bir zorunluluk arz etmektedir. Kamuda performans kültürü, tüm personele gerekli eğitimlerin verilmesiyle gerçekleştirilebilir. Bu nedenle PEB kültürünü geliştirici eğitimlere büyük önem verilmelidir. Bu konuda gerekli çaba gösterilmeden personelden uygulamada üstün bir başarı göstermelerini beklemek doğru bir yaklaşım olmayacaktır.

TEKNOLOJİK ALT YAPI YETERSİZLİĞİ

Yönetim ve bütçeleme süreçlerinde performans bilgisinin kullanılması, belirlenen amaç ve hedeflere ulaşma durumunun ölçülmesi, izlenmesi, raporlanması ve değerlendirilmesine yönelik bir performans bilgi sisteminin kurulmasını gerektirmektedir. Böyle bir sistemin kurulması, söz konusu bilginin kullanımını ve kontrolünü kolaylaştırıcı bir unsur olarak gerekli olmakla birlikte, bilgi teknolojisinin kullanılmasına dayalı olması, veri toplama ve analiz etme yeteneğine sahip yetişmiş insan gücü ve diğer fiziki kaynakları içeren kurumsal kapasite gerektirmesi nedeniyle maliyetli olabilmektedir. Ayrıca, maliyetli olduğu kadar güvenilir ve anlamlı verilerin toplanmama riski, sistemin zaman kaybettirici olarak görülmesine yol açabilmektedir (Kurnaz, 2010:139).

Bilginin elde edilmesi ve çeşitlenmesinde büyük öneme sahip olan internet ve bilgisayar, teknolojinin gelişmesiyle birlikte artan oranda kullanılmaya başlanmıştır. Hızlı, güvenilir ve kaliteli bilginin elde edilmesi; süreçte ortaya çıkan zaman kaybını ve katlanılan maliyeti en aza indirgeyerek kamu kaynaklarının etkin kullanılmasına katkı sağlamaktadır. Bu aynı zamanda iletişimde ortaya çıkan zaman kaybının ve maliyetin azalmasına paralel olarak sürekli bilgi akışına olanak sağlayacaktır. Sürekli bilgi akışı ise, kamu kaynaklarının performansına göre tahsisatının temelini

PERFORMANS ESASLI BÜTÇE SİSTEMİNİN HAZIRLIK VE UYGULAMA SÜRECİNDEKİ SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

oluşturmaktadır. Çünkü sürekli bilgi akışı sağlanmadan kamu kurumlarının kaynak kullanımı ve performans sonuçları hakkında istenilen verileri elde etmeleri ve depolamaları imkânı ortadan kalkabilmektedir. Bu durum ise PEB sisteminin etkinliğini engellemektedir (Aksaraylı vd., 2007:316).

Kamu kurumlarında PEB sistemine uygun bilişim sistemleri ile teknolojik alt yapının yeterli seviyede olmadığı görülmektedir. Teknolojik altyapı/bilişim sistemi/performans bilgi sisteminin oluşturulması ve kullanılması, para ve zaman yönünden maliyetli olduğu unutulmamalıdır. Performans ölçüm sonuçlarının güvenilir ve etkili bir şekilde analiz edilmesi ve PEB'den beklenen başarının sağlanması için kamu kurumlarının teknolojik alt yapısı güçlendirilmeli ve bu alanlara yönelik yatırımlar artırılmalıdır.

MALİYET MUHASEBESİNİN YOKLUĞU

Tahakkuk Esaslı Muhasebe, muhasebe işlemlerini kaydetmek için nakit ve tahakkuk esaslarının bir karışımını kullanır. Tahakkuk esasında, alınan mal ya da yaptırılan hizmet karşılığı doğmuş olan bir devlet borcu gerçekleştiğinde gider, gelirlere tahakkuk ettiğinde gelir kaydedilecektir. Böylece devletin varlıkları ve sorumlulukları ile ilgili bilgiler tam ve zamanında kayıt altına alınacaktır (Erkan Karaarslan, 2 Mayıs 2012). Bu yönüyle tahakkuk esaslı muhasebe sistemi, PEB'in amaçlarından olan hesapverebilirliğin ve saydamlığın sağlanmasında PEB sistemine veri oluşturulması açısından önemli bir yere sahiptir. Fakat ülkemizde uygulanan tahakkuk esaslı muhasebe sisteminde maliyet muhasebesinin olmaması, ciddi bir sorun teşkil etmektedir. Sistemde maliyet muhasebesine yer almaması kamu hizmetlerinin gerçek maliyetlerinin ne olduğu konusunda bir belirsizliğe yol açabilecektir. Maliyet muhasebesi sisteminin, PEB sistemine entegre edilmesi; sisteminin uygulanmasını kolaylaştıracak, verilerin güvenilirliğini arttıracak ve sağlıklı analizler yapılmasına yardımcı olabilecektir.

PERFORMANS ÖLÇÜMLERİNDE YAŞANAN SIKINTILAR

Kurumsal performansın etkin şekilde yönetilebilmesi; performans ölçütlerinin tespit edilerek, kurum performansının ölçülmesini zorunlu kılmaktadır. Performans ölçümü, kurumların önceden belirlenmiş amaç ve hedeflere ulaşmada kullanılan girdi, çıktı ve sonuçlar arasında bir ilişki kurarak kurumun daha rasyonel karar alabilmesine imkânı sağlamaktadır. Bu açıdan PEB sisteminin başarılı bir şekilde

uygulanmasında, performans ölçü ve göstergelerinin başarılı bir şekilde saptanması önemlilik arz etmektedir.

PEB sisteminde kamu hizmetlerinde etkinliğin sağlanmasında belirli hedeflerin kaynaklara yönlendirilmesi ve hedeflere ne ölçüde ulaşılabildiğinin değerlendirilmesi önemli bir unsurdur. Performans ölçüleri veya göstergelerinden oluşan performans bilgileri ilk aşamada kuruluş düzeyinde ölçülebilenken, bir sonraki aşamada merkezi kuruluşların katkılarıyla sektörel ve makro düzeyde ölçülüp değerlendirilebilmektedir. Ölçülerin ve verilerin doğruluk, kalite ve güvenilirliğinin sağlanması kritik önem taşıyan bir durum olmakla birlikte, hesapverme sorumluluğu bulunanlara, karar vericilere ve vatandaşlara tutarlı, karşılaştırılabilir, güvenilir ve kullanışlı bilgilerin aktarılması hayati bir konudur. Ancak, sistemin uygulanmasında önemli bir risk unsuru, ölçmenin kolayca gerçekleştirilecek bir süreç olmamasıdır (Demircan, 2006:58).

Kamu kesiminde sayısal olarak ölçülebilen çıktılar üreten kamu idarelerinin az olması, kurumda her zaman ölçülebilecek nitelikte bir performans hedefinin olmaması, PEB sisteminde her faaliyetin ölçülmesini güçleştirebilmektedir. Ayrıca çıktı-sonuç odaklı olan PEB sisteminde ölçülecek performans her zaman sonuç odaklı olmayabilir. Örneğin; üniversitelerin ölçebildiği performans, mezun olan öğrenci sayısıdır fakat sonuç odaklı performans ölçüsü işe yerleşen mezun sayısıdır. Bu konu hakkında üniversiteler her zaman gerekli bilgiye ulaşamadıklarından bu ölçüyü kullanamayacaklardır (Edizdoğan ve Çetinkaya, 2011: 214). Kurumda ölçülebilecek performans hedefinin belirlenmiş olması, PEB sisteminin başarılı bir şekilde uygulanması açısından önemlidir. Performans sonuçlarıyla hedefler ilişkilendirilerek ödeneklerin doğrudan doğruya gerçekleşen performans sonuçlarına göre dağıtılması, PEB'den beklenen faydaların gerçekleşmesini sağlayacaktır; ancak kamuda her birimin ölçülebilecek performansın net olmamakta ve teoride uygulanan bu sistemin pratikte uygulanamayabilmektedir.

PERFORMANS ESASLI BÜTÇE SİSTEMİNİN HAZIRLIK VE UYGULAMA SÜRECİNDEKİ SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Performans ölçümüne dayanılarak değerlendirme yapılması ve bu değerlendirme sonuçlarına göre iyi performansın ödüllendirilmesi ve kötü performansın cezalandırılması etkinliği artırıcı bir yöntem olacaktır. Kamu çalışanlarına performans ölçümlerinin kötü bir şey olmadığı, PEB'in başarısı için çok önemli bir unsur olduğunun mutlaka anlatılması, bu konudaki şüphe ve kokuların giderilmesi sistemin uygulanışını kolaylaştıracaktır.

STRATEJİK PLANLAMAYLA İLGİLİ SORUNLAR

Kuruluşun bulunduğu nokta ile ulaşmayı arzu ettiği durum arasındaki yolu tarif eden stratejik planlama; kurumun orta ve uzun vadeli amaç ve hedeflerini, bunlara ulaşmak için uygulanacak politika ve yöntemlerin belirlenmesini gerektirir. Bu yönüyle kurum bütçesinin stratejik planda belirtilen amaç ve hedefleri ifade edecek şekilde hazırlanmasına rehberlik ederek PEB'in temel amaçlarından olan kaynak tahsisinde etkinlik ve hesap verme sorumluluğunun güçlendirilmesine katkı sağlar (DPT, 2006 :7). PEB sisteminin başarısı, süreçte yer alan aktörlerin sistemi benimsemesi ve sisteme olan inancıyla yakından ilgilidir. Bu nedenle stratejik planlamanın PEB sistemi için gerekli ve zorunlu bir unsur olduğunun öncelikle kamu çalışanları tarafından benimsenmesi gerekmektedir. Stratejik plan hazırlamanın zor bir iş olması ve kurum yöneticilerine ağır sorumluluklar yüklemesi; yöneticilerin iş konusundaki yetkinliğini ön plana çıkarması, stratejik planlamanın kamu çalışanları tarafından benimsenmesini zorlaştırmaktadır. Bu yüzden stratejik planlamanın kendisinden beklenen faydayı sağlaması, kamu çalışanların bu yöndeki inançlarına ve stratejik plan hazırlanmasında büyük sorumluluk sahibi olan yöneticilerin bu konuya gereken önemi vermesine bağlıdır.

Unutulmamalıdır ki kamu kuruluşlarında stratejik planlamanın başarısı, bir seferde yapılan ve statik nitelik taşıyan yasal düzenlemelerle sağlanamaz. Kuruluş düzeyinde stratejik planlamanın ayrıntılı olarak ele alınan amaçlara istenilen katkıyı verebilmesi için elde edilen deneyim ve yapılan değerlendirmeler ışığında gerek sürecin tasarımında gerek uygulamasında ihtiyaç duyulan değişikliklerin sürekli olarak yapılması gerekir. (Erkan, 2008: 202). Stratejik planların doğru olarak düzenlenmesi; kamu kaynaklarının kullanımında performansa göre tahsisin yapılmasını ve kamu hizmetlerinin stratejik önceliklere göre belirlenmesini sağlayacaktır. Amacına uygun hazırlanmış stratejik plan; kurumsal stratejik öncelikleri doğru şekilde ortaya koyacak ve kamusal kaynakların performansa göre dağıtılmasını sağlayacaktır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Kamu mali yönetiminde hesapverebilirlik, mali saydamlık ve mali disiplinin sağlanması açısından son derece önemli olan PEB sistemi, mevcut kaynakların idarelerin amaç ve hedefleri doğrultusunda kullanılmasını sağlayarak kamu kaynaklarında etkinliğin sağlanmasına yardımcı olmaktadır. Ülkemiz de kamu mali yönetiminde yaşanan bu gelişmelere paralel olarak 5018 sayılı Kanun ile kamu yönetiminde hesapverebilirliğin, mali saydamlığın ve mali disiplinin sağlanması amacıyla PEB sistemini benimsemiştir. Sistemin kendisinden beklenen faydaları sağlaması tüm yönleriyle uygulandığı takdirde mümkün olacaktır. Bu açıdan gerekli altyapı sağlanmadan sistemden büyük başarılar beklemek doğru bir yaklaşım değildir. PEB sistemi ülkemiz açısından değerlendirildiğinde sistemin başarısını olumsuz yönde etkileyen sorunların mevcut olduğunu söyleyebiliriz. Bu sorunlar aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür:

- 5018 sayılı Kanun ve ilgili mevzuat çalışmalarında PEB ile ilgili bazı düzenlemelerin yer almaması, kanunda yer alan bazı düzenlemelerin de net bir şekilde ifade edilmemiş olması PEB sisteminin hazırlık ve uygulama sürecinde birtakım sorunların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir.
- Kamu kurumlarında çalışan personelde, geleneksel bütçe sisteminden kalma alışkanlıkların hâlâ devam ettiği görülmektedir.
- Kamu kurumlarında PEB sistemini uygulayacak nitelikli personel sayısı yeterli görülmemektedir.
- PEB uygulaması konusunda kamuda çalışan personel ve üst düzeydeki yöneticilere bu konuda yeterli bilgi ve tecrübeyi sağlayacak eğitimlerin verilmesi konusunda daha çok çaba sarf edilmelidir.
- Elde edilen verilerin, sistemli ve güvenilir bir şekilde analiz edilmesini sağlamak için güçlü bir teknolojik alt yapı ve bilgi işlem sistemlerine ihtiyaç vardır.
- Sistemde maliyet muhasebesinin yer almaması kamu hizmetlerinin gerçek maliyetlerinin ne olduğu konusunda bir belirsizliğe yol açabilecektir.
- Performans ölçümleri sonucunda ortaya çıkan performans sonuçlarının olumlu ya da olumsuz olmasının yaptırımı veya ödülü bulunmamaktadır.

PERFORMANS ESASLI BÜTÇE SİSTEMİNİN HAZIRLIK VE UYGULAMA SÜRECİNDEKİ SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

- PEB sisteminin temel unsurlarından biri olan stratejik planlamanın çalışanlar tarafından zor bir iş olarak görülmesi ve kurum yöneticilerine ağır sorumluluklar yüklemesi; yöneticilerin iş konusundaki yetkinliğini ön plana çıkarması, stratejik planlamanın kamu çalışanları tarafından benimsenmesini zorlaştırmaktadır.

PEB sisteminin kendisinden beklenen başarıyı sağlaması; yukarıda belirtilen sorun alanlarının çözümüne yönelik gerekli hukuki/ıdari düzenlemelerin sağlanması ve süreçte yer alan aktörlerin sistemi yeterince anlamaları ve benimsemeleriyle mümkündür. PEB sisteminin başarısını olumsuz etkilediği düşünülen sorunların çözümü için gerekli adımların atılması, sistemin amacına ulaşması açısından son derece önemlidir. Aksi takdirde Türkiye’de, 1973 yılında geçilen program bütçe deneyiminin başarısızlıkla sonuçlanması gibi PEB sisteminin de başarısızlıkla sonuçlanma ihtimali yüksektir.

KAYNAKÇA

Aksaraylı Mehmet, Egeli Haluk, Tüğen Kâmil ve Özen Ahmet, (2007), "Stratejik Planlamaya Dayalı Performans Esaslı Bütçeleme Sisteminin Etkinliğinin Belirleyicileri: Türkiye’deki Kamu Kurumlarının Analizi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, cilt 12, sayı 3, ss 313-326.

Demirbaş Tolga, (2010), "Kamu Bütçeleme Sürecinde Yazılı Olmayan Kuralların Önemi ve Bütçe Reformlarına Etkisi", *Bütçe Dünyası Dergisi*, sayı 1, Bahar Dönemi, ss 3-23.

Edizdoğan Nihat ve Çetinkaya Özhan, (2011), "Kamu Bütçesi", Ekin, Bursa.

Erkan Volkan, (2008), "Kamu Kuruluşlarında Stratejik Planlama: Türkiye Uygulaması ve Kuruluşlarda Başarıyı Etkileyen Faktörler" , Yayın No: DPT-2759, Türkiye İstatistik Matbaası, Ankara.

Erüz Ertan, (2005), "Yeni Mali Yönetim Yapısında Performans Esaslı Bütçeleme, 20. Türkiye Maliye Sempozyumu", *20. Türkiye Maliye Sempozyumu*, Pamukkale, 23-27 Mayıs, ss 61-73.

Karacan Erhan, (2010), "Performans Esaslı Bütçeleme sistemi ve Türkiye Uygulaması", DPT- Uzmanlık Tezleri Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Yayın No: 2816, Ankara.

Kurnaz Ahmet Cemil, (2010), "Kamuda Performans Esaslı Bütçe Uygulama Sonuçlarının Değerlendirilmesi ve Bu Çerçevde Part (Program Assessment Rating Tools) Sisteminin İncelenmesi" T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Mesleki Yeterlilik Tezi, Ankara.

Moğol Tayfun ve Şahin Deniz, (2010), "Kamu Kuruluşlarında Performans Esaslı Bütçeleme Uygulaması ve Kamu Harcamaları Üzerindeki Etkisi: Bir Durum Çalışması", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, sayı 2, ss 1-26.

Oral Esin, (2005), "Bazı OECD Ülkelerinde Performans Esaslı Bütçeleme Uygulamaları, Gelişimi ve Türk Mali Sistemi Açısından Değerlendirme", Devlet Bütçe Uzmanlığı Araştırma Raporu, Nisan, Ankara.

Özen Ahmet, (2008), Performans Esaslı Bütçeleme Sistemi ve Türkiye'de Uygulanabilirliği, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayını, Yayın No:2008/382, Ankara.

Sivrekli Demircan Esra, (2006), "Yeni Ekonomik Düzende Bütçe Sistemlerindeki Değişim Süreci ve Türk Kamu Maliyesinin Uyumu", *Yönetim ve Ekonomi*, cilt 13, sayı 2, ss 47-61.

Ünal Mesut, (2007), "Performans Esaslı Bütçeleme Sistemi ve Türkiye'de Hudut ve Sahiller Sağlık Genel Müdürlüğü Örneği", Haccettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Yenice Ebru, (2006), "Kamu Kesiminde Performans Değerlendirmesi", *Maliye Dergisi*, sayı 150, Ocak- Haziran, ss 122-132.

http://www.canaktan.org/canaktan_personal/canaktan-arastirmalari/anayasal_iktisat/aktan-dilevici-oylama.pdf (14.05.2012).

<http://www.sp.gov.tr/documents/Sp-Kilavuz2.pdf> (10.05.2012).

www.erkankaraarslan.org/bolum/makale/dosya/4.doc (02.05.2012).

5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu.

YOKSULLUKLA MÜCADELEDE (GELİR VERGİSİNDEKİ) VERGİ HARCAMALARININ ROLÜ

Doç. Dr. Mustafa MİYNAT¹

Araş. Gör. Pelin MASTAR ÖZCAN²

ÖZET

Yoksulluk genel olarak bir halkın ya da belirli bir kesiminin asgari yaşam standardına erişememe durumu olarak tanımlanmaktadır. Bu tanım asgari yaşam standardının ne olduğunu ve nasıl ölçüleceği sorunlarını da beraberinde getirmektedir. Yoksulluğun neden olduğu negatif dışsallıkların çözümünde ulusal önlemler ile küresel işbirliğine dayalı çabalar giderek önem kazanmaktadır. Çalışmada yoksullukla mücadele maliye politikası araçlarından vergi politikası özelinde gelir vergisinde vergi harcamaları değerlendirilecektir. Özellikle sosyal amaçlı vergi harcamaları bir gelir transferi yaratacağından yoksullukla mücadelede bir araç olarak değerlendirilebilecektir. Bu bağlamda OECD tarafından yayınlanan vergi harcamaları raporundaki veriler esas alınarak değerlendirme yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yoksulluk, Gelir Vergisi, Vergi Harcamaları

YOKSULLUK KAVRAMI VE ÖLÇÜLMESİ

Yoksulluk basit bir matematiksel hesaplama dayanamayan ve tamamen insan yaşamını ilgilendiren bir olgu olduğundan üzerinde fikir birliğe varılmış kesin bir tanım bulunmamaktadır. En genel tanımlamayla yoksulluk bireyin asgari yaşam standardından yoksun kalmasıdır. Bu mahrumluk; barınma, yemek-içme, giyinme ihtiyaçlarını karşılayamama, eğitim ve sağlık hizmetlerinden yeterince yararlanamama ve kamu kurumlarının karar alma mekanizmalarına katılamama kadar uzan geniş bir yelpaze içinde değerlendirilebilir (Aydın ve Türgay, 2011:251).

Dünya Bankası mutlak yoksulluk kavramına vurgu yaparak yoksulluğu belirli bir gelir düzeyine göre tanımlamaktadır (Coşkun ve Tireli, 2010:42). Bireyin gıda, giyim, barınak gibi basit ihtiyaçlarını karşılayamaması durumu mutlak yoksulluk olarak ifade edilmektedir. Ulusal gelir düzeyinden bağımsız olarak bir dolardan az gelir düzeyine sahip olunması mutlak yoksulluk olarak ifade edilmektedir (Uzun, 2003:156). Günde iki doların altında geliri olanlar ise yoksul olarak kabul edilmektedir.

Birleşmiş Milletler ise yoksulluk kavramını geniş bir boyutta tanımlamakta ve İnsani Gelişmişlik İndeksinden yararlanarak yoksulluğu ölçmeye çalışmaktadır. UNDP (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı)' ye göre yoksulluk; insani gelişme için zorunlu olan fırsatlardan (hayat boyu sağlık, özgürlük, kendine güven, ortalama bir hayat standardına sahip olma) yararlanamamak şeklinde tanımlanmıştır. UNDP;

¹Celal Bayar Üniversitesi İİBF Mali Hukuk ABD; << mustafa.mlynat@bayar.edu.tr >>

² Celal Bayar Üniversitesi İİBF Mali Hukuk ABD; <pelinmastar83@hotmail.com >

Beşeri Kalkınma İndeksinden yararlanarak yoksulluğu ölçmeye çalışmaktadır (Uzun,2003:157).

Tablo 1’de Dünya Bankasının 1 dolardan az gelire sahip olanlara göre tanımladığı mutlak yoksulluk bölgeler itibariyle ele alınmıştır. Tablodan da görüleceği üzere yoksullukla mücadelede Doğu Asya ve Pasifik bölgelerinde ciddi başarılar elde edilmiştir. Oransal olarak dünya ölçeğinde bir azalma söz konusu olmasına karşılık, Güney Asya, Hindistan ve Alt Sahra Afrika’sındaki yoksulluk problemi hala ciddiyetini korumaktadır.

Tablo 1: Bölgelere Göre Gelir Düzeyine Göre Yoksulluk 1990-2008

Bölgeler	Günde 1\$’dan daha az gelire yaşayanların sayısı (milyon)						
	1990	1993	1996	1999	2002	2005	2008
Doğu Asya Ve Pasifik	926	871	640	656	523	332	284
Çin	683	633	443	446	363	212	173
Avrupa ve Merkezi Asya	9	14	18	18	11	6	2
Latin Amerika ve Karayipler	3	53	54	60	63	48	37
Orta Doğu ve Kuzey Afrika	13	12	12	14	12	10	9
Güney Asya	617	632	631	619	640	598	571
Hindistan	448	462	463	473	484	466	445
Alt Sahra Afrikası	290	330	349	376	390	395	386
Toplam	1909	1910	1704	1743	1689	1389	1289
Bölgeler	Günde 1\$’dan daha az gelire yaşayan nüfusun oranı (yüzde)						
	1990	1993	1996	1999	2002	2005	2008
Doğu Asya Ve Pasifik	56,2	50,7	35,9	35,6	27,6	17,1	14,3
Çin	60,2	53,7	36,4	35,6	28,4	16,3	13,1
Avrupa ve Merkezi Asya	1,9	2,9	3,9	3,8	2,3	1,3	0,5
Latin Amerika ve Karayipler	12,2	11,4	11,1	11,9	11,9	8,7	6,5
Orta Doğu ve Kuzey Afrika	5,8	4,8	4,8	5	4,2	3,5	2,7
Güney Asya	53,8	51,7	48,6	45,1	44,3	39,4	36
Hindistan	51,3	49,7	47,2	45,6	44,5	40,8	37,4
Alt Sahra Afrikası	56,5	59,4	58,1	57,9	55,7	52,3	47,5
Toplam	43,1	41	34,8	34,1	30,8	25,1	22,4

Kaynak:(World Bank,2012:72)

Tablo 2’de 2011 yılı Beşeri (İnsani) Kalkınma İndeksi verileri değerlendirilmektedir. 187 ülkenin verileri değerlendirilerek oluşturulan indekste değerler eğitim, sağlık ve gelir kriterlerine göre belirlenmekte olup 0 ile 1 arasında değişim göstermektedir. İGE değeri 0-0,499 arasındaki ülkeler "Düşük İnsani Gelişmişlik", 0,500-0,799

**YOKSULLUKLA MÜCADELEDE (GELİR VERGİSİNDEKİ) VERGİ
HARCAMALARININ ROLÜ**

arasında yer alan ülkeler "Orta İnsani Gelişmişlik" ve 0,800-1 değerleri arasında yer alan ülkeler de "Yüksek İnsani Gelişmişlik" kategorisinde bulunmaktadır. 1990 yılından bu yana Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından hazırlanan İnsani Gelişme Raporlarında ülkelerin yaşam kalitesi ve standardını değerlendiren bir ölçüm birimi olarak yer almaktadır. İnsani gelişme kavramına ilave olarak 1997 insani gelişme raporunda "İnsani Yoksulluk" kavramına yer verilerek, İnsani Yoksulluk Endeksi (Human Poverty Index) ile yoksulluk tanımlanmaya çalışılmıştır. İnsani yoksulluk endeksi bir ülkedeki yoksul sayısını ya da oranını göstermekten ziyade, yoksullukla mücadelede bir ülkenin aldığı yolu, yani yoksullukla mücadele politikalarının etkinliğini somut göstergeler ışığında ölçme olanağı vermektedir (Susam,2008:60)

Tablo 2: İnsani Kalkınma İndeksi'ne Göre Ülkeler (2011)

Sıra No	Ülkeler	İnsani Kalkınma İndeksi Değeri 2011	Doğumda Yaşam Beklentisi 2011	Ort. Eğitim Süresi 2011	Kişi Başına GMSH (2005 Rakamlarıyla)
1	Norveç	0,943	81,1	12,6	45,557
2	Avustralya	0,929	81,9	12	34,431
3	Hollanda	0,91	80,7	11,6	36,402
4	ABD	0,91	78,5	12,4	43,017
29	Yunanistan	0,861	79,9	10,1	23,747
46	Hırvatistan	0,796	76,6	9,8	15,729
55	Bulgaristan	0,771	73,4	10,6	11,412
59	Sırbistan	0,766	74,5	10,2	10,236
70	Arnavutluk	0,739	76,9	10,4	7,803
74	Bosna Hersek	0,733	75,7	8,7	7,664
92	Türkiye	0,699	74	6,5	12,246
183	Çad	0,328	49,6	1,5	1,105
184	Mozambik	0,322	50,2	1,2	898
185	Burundi	0,316	50,4	2,7	368
186	Nijer	0,295	54,7	1,4	641
187	Kongo	0,286	48,4	3,5	280

Kaynak: (UNDP,2011:127-130)

YOKSULLUKLA MÜCADELE YÖNTEMLERİ

Yoksullukla mücadelede resmi kurumlar, sivil örgütler ve uluslararası kuruluşlar görev almaktadır. Küreselleşenin etkisiyle ulus devletlerin ve ülkelerin resmi kuruluşlarının yoksullukla mücadelede başarı şansları sınırlanmış ve küresel önlemlerin önemi daha da artmıştır.

Yoksullukla mücadele eden uluslararası kuruluşların başında Dünya Bankası gelmektedir. Dünya Bankası'nın yoksullukla mücadele stratejileri zaman içerisinde değişiklik göstermiştir. 1960'lı yıllarda Dünya Bankası geliştirmekte olan ülkelerin sanayileşmesini hızlandırmak ve altyapı yatırımlarını arttırmaya yönelik programlar uygularken 1970'li yıllarda kırsal kalkınmaya önem verilmiştir. 1980'li yıllarda birçok geliştirmekte olan ülkede borç stokunun artmasına bağlı olarak yaşanan istikrarsızlıklara çözüm olarak makro dengelerin sağlanmasına önem verilmiştir. İkinci plana atılan yoksullukla mücadele 1990'lı yıllara gelindiğinde tekrar Dünya Bankası'nın önem verdiği konular arasına girmiştir. 1990 yılında hazırlanan Dünya Kalkınma Raporu'nda yoksulluğu azaltmak için; (i) geniş tabanlı ekonomik büyüme, (ii) yoksulların beşerli sermayesinin geliştirilmesi ve (iii) sosyal güvenlik ağlarının oluşturulması önerilmiştir (Çeştepe ve Genç, 2011:57-58). Özellikle 2000 yılında hazırlanan Dünya Kalkınma Raporu'nda yoksullukla mücadelede ekonomik genişlemenin yanı sıra siyasi ve sosyal ilerlemenin de sağlanması gerekliliğinin altı çizilmektedir (Gökbunar ve Cura, 2008:21). Yine Dünya Bankası tarafından yayınlanan 2002 raporunda küreselleşme ile yoksulluğun azaldığına vurgu yapılarak yatırım, ve ticaret önündeki engellerin kaldırılması hususunda ulus devletlerin gerekli düzenlemeleri yapması gerekliliği üzerinde durulmuştur. Dünya Bankası tarafından önerilen tüm stratejilerin vergi politikası ile doğrudan veya dolaylı olarak etkisi bulunmaktadır.

YOKSULLUKLA MÜCADELEDE VERGİ POLİTİKASI: GELİR VERGİSİNDE YER ALAN VERGİ HARCAMALARININ TÜRKİYE VE SEÇİLMİŞ OECD ÜLKELERİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yoksullukla mücadelede ödeme gücünü esas alan bir vergi politikası uygulamak öncelikli hedefdir. Bu bağlamda gerek gelir gerekse de harcama ve servet üzerinden alınan vergiler yoksullukla mücadelede kullanılabilirken gelir vergisi subjektif niteliğiyle yani kişisel ve ailevi durumları dikkate alan yapısı ile yoksullukla mücadele edilmesine olanak sağlamaktadır (Aydın ve Tüργay, 2011:255).

Devletlerin vergi harcamaları yoluyla sosyo ekonomik hedeflere ulaşması da mümkündür. Vergi harcaması, bütçe dışı bir harcama olup, vergi kanunları tarafından oluşturulan vergiyi hafifletici tedbirlerin tümüdür (Kraan, 2004:130). Allen ve Tommasi'ye göre vergi harcaması; maliye politikalarında belirlenen ekonomik ve sosyal amaçlara ulaşmak, bireyleri ve firmaları belli faaliyetlere yönlendirmek için genel kabul görmüş vergi yapısından ayrılmayı ifade etmektedir. Vergi harcaması bu kapsamda vazgeçilen vergi gelirdir (Allen ve Tommasi, 2001:60)³.

³ Uygulamada vergi harcamaları şu şekilde yer almaktadır:

Vergi Muafiyet ve İstisnası: Vergiye tabi olması gereken gerçek veya tüzel kişilerin ve vergi konularının vergi kapsamı dışına çıkarılmasıdır.

Vergi Kredisı: Bellirli bir miktarın vergi yükümlülüğünden düşülmesidir.

Oran İndirimi: Bellirli bir mükellef grubu veya faaliyet için vergi oranlarının indirilmesidir.

YOKSULLUKLA MÜCADELEDE (GELİR VERGİSİNDEKİ) VERGİ HARCAMALARININ ROLÜ

Bu anlamda sosyal amaçlı vergi harcamaları bir gelir transferi yaratacağından yoksullukla mücadelede kullanılabilecek bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmamızda bu bağlamda gelir vergisinde yer alan vergi harcamalarının ülkeler açısından karşılaştırılması yapılacaktır.

Vergi harcamaları ve bu harcamaların etkilerini tespit etmede karşılaşılan güçlüklerin başında ülkelerin bu konuda sistemli bir raporlama sisteminin bulunmaması gelmektedir. En sistematik raporlama, bazı OECD ülkeleri tarafından yapılmakta olup bu konuda en son rapor 2010 yılında OECD tarafından yayımlanan "Tax Expenditures in OECD Countries"dir. Bu kapsamda çalışmamızda 2010 yılında yayınlanan rapordaki OECD ülkelerinde ve Türkiye'de Vergi harcamalarının gelişimi değerlendirilecektir.

A. Türkiye'de Yoksullukla Mücadelede Gelir Vergisi Harcamaları

Türkiye; uluslararası karşılaştırmalarda, yoksulluk göstergeleri açısından pek parlak bir durumda değildir. 24 Ocak 1980 kararları ile uygulamaya konulan program ile ekonomik ve toplumsal yapıda değişimler gerçekleşmiş ihracat artmıştır, tarım kesiminin ticaret hadlerinde ise daralma yaşanmaya başlamış ve özellikle de tarım kesimindeki ücretlerde daralma yaşanmıştır (Gürses,2007:62).

1990'lı yıllarda ardı ardına yaşanan krizler neticesinde ekonomide görülen daralmaya bağlı olarak işsizlik miktarında artış görülmüş ve gelir dağılımında yaşanan bozulmaya bağlı olarak yoksulluk oranında artış söz konusu olmuştur (Arpacıoğlu ve Yıldırım,2011:68).

Türkiye'de yoksulluğu ölçmeye ilişkin çalışmaların çok sınırlı olduğunu söylememiz mümkündür. Bu alandaki en yeni çalışmalardan birisi Türkiye İstatistik Kurumu tarafından 2010 yılında yapılan yoksulluk çalışmasıdır. 2002 yılından itibaren harcamaya dayalı mutlak yoksulluk göstergeleri ülkemizin sosyo-ekonomik yapısını ortaya koyacak ve uluslararası karşılaştırmalara imkan verecek şekilde revize edilmiştir.

Tablo 3:Yoksulluk Sınırı Yöntemine Göre Fert Yoksulluk Oranları (2002-2010)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Kişi Başına Günlük 1\$ altı	0,2	0,01	0,02	0,01	-	-	-	-	-
Kişi Başına Günlük 2,15 \$	3,04	2,39	2,49	1,55	1,41	0,52	0,47	0,22	0,21

Vergi Alacağıın Ertelenmesi: Vergi ödemelerinin belirlenen bir başka tarihte tahsil edilmesidir.

İndirim: Vergiye tabi gelirin hesaplanmasında, vergi matrahından ilgili vergi kanunlarında eksiltilebilmesine izin verilen tutarlardır.

altı									
------	--	--	--	--	--	--	--	--	--

(1) Satınalma gücü paritesine (SGP) göre hesaplama yapılmıştır. 2010 yılı için 1 \$'ın SGP'ne göre karşılığı olarak 0,990 TL kullanılmıştır.

(*) 2007 yılından itibaren yeni nüfus projeksiyonları kullanılmaktadır.

Kaynak: (TÜİK,2010)

2001 krizinin ardından uygulamaya konulan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ve sonrasında uygulanan programlara bağlı olarak yoksulluk Türkiye genelinde yoksulluk oranında bir düşme görülmüştür. Söz konusu dönemdeki vergi harcamalarının gelişimini ise Tablo 4'de görmemiz mümkündür.

Tablo 4: Gelir Vergisi Kanununda Yer Alan Vergi Harcamalarının Toplam Vergi Harcamaları İçindeki Payı

	2006	2007	2008	2009	2010	2011
GVK'daki Vergi Harcamaları Milyar TL (1)	2,533	2,798	3,143	9,729	10,840	10,818
Toplam Vergi Harcamaları Milyar TL (2)	8,592	8,854	9,772	14,684	15,540	17,565
Toplam Vergi Harcamaları İçinde Gelir Vergisi Harcamalarının Payı (1/2)	0,29	0,31	0,32	0,66	0,69	0,61

Kaynak: Maliye Bakanlığı; Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, Bütçe Kanunu ve Ekleri, 2006, 2009, 2011 Vergi Harcama Tahminleri verilerinden hesaplanmıştır.

Çok yıllık bütçeleme uygulamalarıyla ve bütçe hesaplarında saydamlık ilkesi doğrultusunda, özellikle 2006 yılından itibaren bütçe ekleri olarak düzenli veri akışı sağlanan vergi harcamalarında artış eğilimi grafikten de izlenebilir. 2006 yılında %0,3 olan gelir vergisi içerisindeki vergi harcamalarının GSYH içindeki payı 2007 yılında %0,8'e yükselmiş ve 2009'da daha önce saptanmamış bir seviyede tahminlenmiştir. 2008 yılı sonlarında küresel krizin etkilerini gidermeye yönelik düzenlemelerin yapılmasına bağlı olarak vergi harcamalarında bir artış söz konusu olmuştur. Yoksulluk oranları ile vergi harcamalarındaki değişim karşılıklı değerlendirildiğinde vergi harcamalarındaki artışa bağlı olarak yoksulluk oranlarının azaldığını söylememiz mümkündür.

B. Seçilmiş OECD Ülkelerinde Yoksullukla Mücadelede Gelir Vergisi Harcamaları

OECD ülkeleri arasında vergi harcamalarını raporlama konusunda en sistemli ülkelerden olan Hollanda, İspanya, Birleşik Krallık, Amerika Birleşik Devletleri ve Almanya UNDP tarafından yayımlanan Beşeri Kalkınma Endeksinde yüksek insani gelişmeye sahip ülkeler arasında yer almaktadır. Söz konusu ülkelerde indeks değerlerinin 200 yılından itibaren artış trendi içerisinde olduğunu söylememiz mümkündür. Her ne kadar özellikle 2008 yılında yaşanan krizin ardından özellikle Amerika Birleşik Devletlerinde yoksulluk oranları 2000 yılına kıyasla bir artış göstermiş olsa da diğer yoksul ülkelerle kıyaslandığında düşük seviyelerde seyretmektedir.

Tablo 5'de bu ülkelerin 2001 yılından itibaren gelir vergisi harcamalarındaki değişim gösterilmiş ve sonrasında ise bu değişimin nedenleri açıklanmaya çalışılmıştır. Bu

**YOKSULLUKLA MÜCADELEDE (GELİR VERGİSİNDEKİ) VERGİ
HARCAMALARININ ROLÜ**

Ülkelerde gelir vergisi harcamalarında görülen artışın temel nedeni ise 2008 krizinin ardından yaşanan gelir dağılımındaki adaletsizlikleri gidermeye yöneliktir.

Tablo 5: Seçilmiş OECD Ülkelerinde, Türkiye ve Latin Amerika Ülkelerinde Gelir Vergisi Harcamalarının GSMH'ya Oranı

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Kanada	4,67	4,71	4,95	5,44	5,77	6,26	6,51	6,54	6,54	-	-
Almanya	-	-	-	-	0,34	0,29	0,29	0,26	-	-	-
Kore	-	-	-	-	-	1,79	1,83	-	-	-	-
Hollanda	-	-	-	-	-	1,11	1,02	0,99	0,99	0,98	0,97
İspanya	-	-	-	-	-	-	-	2,58	3,37	-	-
Birleşik Krallık	-	-	-	-	-	4,17	4	-	-	-	-
ABD	-	7,26	6,83	6,33	6,34	6,51	6,19	6,17	5,8	5,92	6,25

Kaynak: (OECD, 2010:172-210 ve Villela vd.,2010:53).

Kanada: 1997'den bu yana vergi harcama raporları, cari yıl, geçmiş beş yıl vergi harcama tutarlarını ve izleyen iki yıl vergi harcama tahminlerini içermektedir. Her dört yılda bir vergi harcama listeleri ve tanımları yayınlanır. Kanada'da gelir vergisi açısından vergi harcamaları tablodan da izlenebilecektir. 1994 yılında gelir vergisi bünyesinde uygulanan vergi harcamaları 126 kalem iken 2004 yılına gelindiğinde 143 kalem olarak raporlanmıştır. Dolayısıyla GSYH içerisinde vergi harcamalarının payının da 2001 yılında % 4,67 iken 2005 yılında % 5,77 ve 2009 yılına gelindiğinde % 6,54 olarak tahminlendiği görülmektedir. Bu değişimin görülmesinin nedeni; küresel krizin etkilerini hafifletmek için kişisel gelir vergisinde 2008 yılında oran indirilmesine gidilmesidir. Ayrıca yoksullara ve dar gelirliilere yönelik çeşitli düzenlemelerin de yapılmasıdır (Karakut, 2010:181).

Almanya: 2006 yılı sonrasında yapılan değişiklik ile "altın kural" uygulamasına bağlı olarak yeni sübvansiyonlar vergi harcamasından ziyade, yardım ve finansal destekler şeklinde verilmeli ve mutlaka karşılığı ödenmelidir. Ayrıca bir zaman sınırlaması içermeli ve süreç içerisinde tutarlarında azalma olmalıdır. Bu uygulama, Almanya'da vergi harcamalarının genişlemesine engel olmakta ve mali federalizmi güçlendirmektedir. Söz konusu altın kural gereği, gelir vergisi içerisindeki vergi harcamalarının GSYH'ya oranında azalma grafikte de izlenebilecektir. 2005 yılında % 0,34 olan payın 2008 yılında % 0,26 olarak tahminlendiği görülmektedir. Almanya'da "Gündem 2010" reform paketinin yürürlüğe konulması ile birlikte, gelirin vergi dışı kalan kısmı kişi başına 7.235 Euro'dan 7.664 Euro'ya çıkarılırken en düşük vergi oranı %19,9'dan %16'ya düşürülecektir (Gonca, 2005). Aynı zamanda Almanya'da 1 Ocak 2012 tarihinde yapılan düzenlemeler ile birlikte çalışanların maaşlarında yapılan kesintilerde azalma söz konusu olacaktır. Bu gelişmelere bağlı olarak, izleyen yıllarda gelir vergisine yönelik vergi harcamalarında artış olacağı yönünde tahminler söz konusudur.

Kore: Son yıllara kadar Kore, OECD'nin 1996 yılında yayımladığı Vergi Harcama Raporunu takip etmekte ve her yıl bütçeden ayrı olarak Vergi Harcama Raporu yayımlamaktadır. Fakat standart vergi sisteminin yerel özelliklerinden dolayı yayınlanan vergi harcama verilerinin toplam miktarı yansıtmadığı düşünülmektedir. OECD kaynaklı verilere de bakıldığında gelir vergisi bünyesinde uygulanan vergi harcamalarının 2006 ve 2007 yıllarındaki bilgilerine ulaşılabilmektedir. Kore'nin 2006 yılında % 1,79 olan gelir vergisindeki vergi harcamalarının GSYH'ya oranının 2007 yılında % 1,83 olarak tahminlenmiştir.

Hollanda: 2004 yılından itibaren Hollanda'da 5 yıllık süreler dâhilinde vergi harcamalarının tahminlendiği görülür. Böyle bir uygulamaya gidilmesinin nedeni vergi harcamalarında etkinliğin ve verimliliğin artırılması olarak değerlendirilebilir. Diğer taraftan, bu sayede vergi harcamalarına kıyasla daha az maliyetli mali enstrümanlarla hedeflere ulaşılabilme imkânı olup olmadığı da sorgulanmaktadır. Hollanda'da gelir vergisi açısından vergi harcamalarının gelişimi incelendiğinde; 2006 yılında % 1,11 olan payın, 2008'de % 1'in altına düştüğü izlenmektedir. Sonraki yıllarda da vergi harcamalarının azaltılması hedefinin, 2012 yılı tahmininin % 0,97 olarak açıklanmasıyla desteklendiği ifade edilebilir.

İspanya: Gelir vergisindeki vergi harcamalarına ilişkin olarak sadece 2008 ve 2009 yıllarının verilerine ulaşılabilmektedir. İki yıllık veriler incelendiğinde bir artış trendinin olduğu gözlenmektedir.

Birleşik Krallık: Gelir vergisindeki indirimler açısından sistem değerlendirildiğinde 3 kategori söz konusudur. Yapısal indirimler olarak adlandırılan ilk sınıflandırma; kişisel gelir üzerinde çifte vergilendirmeyi önlemeye yönelik düzenlemeleri içerir. İkinci grup içerisinde yer alan vergi harcamaları ise; tam mükelleflerin sermaye kazançları ve ilk 8000 GBP (United Kingdom Pound)'lik gelire ilişkin muafiyet ve istisnaları kapsar. Üçüncü grup ise; hem yapısal indirimleri hem de vergi harcamalarını kapsayan, çocuk yardımı, yaşlılık yardımı vb. uygulamaları kapsar (OECD, 2010:125). Birleşik Krallık'ta gelir vergisi kapsamındaki vergi harcamalarının gelişimiyle ilgili uzun zaman aralığını kapsayan veriye ulaşmak mümkün olmamıştır. 2006-2007 dönemi ve 2007-2008 dönemi olmak üzere iki tahmin bulunmaktadır. Söz konusu verilere göre; gelir vergisi kapsamında vergi harcamalarının GSYH'ya oranı % 4'ler civarındadır.

ABD: Elde edilen tüm gelirler için beyanname vermenin zorunlu olmadığı ülkede; çok düşük gelirli kişiler, hayır işleriyle uğraşan kuruluşlar (vakıflar) ve kiliseler (dini yerler, ibadethaneler) vergiden muaf tutulmakta ya da çok düşük oranlardan vergilendirilmektedir. Vergi tarifesi artan oranlıdır ve mükelleflerin medeni durumlarına ve ayrı ya da ortak beyanlarına göre değişen dört ayrı tarife yapısı bulunmaktadır. % 15 ila % 39.1 arasında değişen 5 ayrı vergi oranının uygulandığı görülür (Öz ve Akdemir, 2002:2). 2002 yılında % 7,26 olan payın giderek azaldığı 2009'a gelindiğinde % 5,8 tahminlendiği görülür. Vergi harcamalarının 2002 yılındaki bu yükselişi "The Victims of Terrorism Tax Relief Act 2001" yasası ile açıklanabilmektedir. George W. Bush tarafından 23 Ocak 2002 tarihinde imzalanıp yürürlüğe giren bu yasa, 19 Nisan 1995'de Oklahoma şehrinde meydana gelen patlamada, 11.09.2001 saldırılarında ve mektup kaynaklı şarbon ölümlerinde hayatını kaybeden üç binden fazla kurbanın aileleri ile ilgilidir. Söz konusu yasa ile

YOKSULLUKLA MÜCADELEDE (GELİR VERGİSİNDEKİ) VERGİ HARCAMALARININ ROLÜ

360 milyon USD gelir kaybına uğranılacağı tahmin edilmektedir. Sadece gelir üzerinden alınan vergiler açısından yapılan hesaplamalara göre ABD federal hükümetinin 2002 yılında 133 madde başlığı altında toplam 717 milyar 543 USD tutarında vergi harcaması yapacağı tahmin edilmiştir. Bu tutar, ABD Federal Hükümeti'nin 2002 yılında elde edeceği gelirin %32'sine denk gelmektedir. Küresel krizin etkilerini hafifletmek amacıyla açıklanan kurtarma paketlerinde gelir vergisi açısından oran indirimi gibi uygulamalar yer aldığından 2008 yılından itibaren ABD'de vergi harcamaları artış trendi içerisine girmiştir. Bu artış eğilimine bağlı olarak, vergi harcamaları 2011 yılında % 6,25 olarak kaydedilmiş

SONUÇ

Yoksulluk neden ve sonuçları ile tüm dünyayı ilgilendiren çok yönlü bir sorundur. Bu sorunun çözümünde geçici çözümler yerine kalıcı çözümler üretilmeli ve işbirliğine gidilmelidir. Vergi politikası ise yoksulluk probleminin çözümünde kamu otoritesinin kullanabileceği araçlardan biridir. Ancak şimdiye kadar vergi politikası ile yapılan düzenlemeler yetersiz kalmıştır. Vergi politikası yoluyla yoksulluk sorunun çözülebilmesi için gelir dağılımındaki farklılıkları dikkate alacak düzenlemelerin yapılması gerekmektedir.

Vergi politikasının alt bileşenlerinden olan vergi harcamaları ile yoksullukla mücadele etmek söz konusudur. Sosyal nitelikteki vergi harcamaları yaratacağı gelir transferi ile yoksul kimselerin gelir düzeylerinde görece bir iyileşme yaratabilecektir. Vergi harcamaları politikasında ücretlilerin en az geçim indirimi dahilindeki gelirlerinin vergi dışı bırakılması, evlilik ve doğum gibi sebeplerle yapılan ödemelerin vergi dışı bırakılması vb. istisna, muafiyet ve indirim uygulamalarıyla yoksullukla belirli ölçüde mücadele edilmesi mümkündür. Bu noktada dikkat edilmesi gereken husus hesap verilebilirliğe ve şeffaflığa azami ölçüde dikkat edilmesi ve mali disiplini zedeleyici uygulamalardan kaçınılmasıdır.

Çalışmada incelenen ülkeler değerlendirildiğinde gelir vergisi harcamalarının bir artış trendi içerisinde olduğunu söylememiz mümkündür. Bu artışın başlıca nedenleri arasında ise 2008 Küresel Krizinin ardından bozulan gelir dağılımını düzeltmek ve yoksullukla mücadele etmektir.

KAYNAKÇA

ALLEN R., Daniel T. (2001), "Managing Public Expenditure (A Reference Book for Transition Countries)",
<<http://www1.worldbank.org/publicsector/pe/oecdperhandbook.pdf>>, (Erişim Tarihi: 19.06.2012).

ARPACIOĞLU Ö., YILDIRIM M., "Dünyada ve Türkiye'de Yoksulluğun Analizi", Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi, C:4, S:2,s:60-76.

AYDIN M., TÜRGAY T. (2011), "Yoksullukla Mücadelede Vergi Politikası ve Türkiye", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C:16, S:1, s:249-274.

ÇEŞTEPE H., GENÇ Ö. (2011), "Bretton Woods Kuruluşlarının Yoksullukla Mücadele Yaklaşımları ve Stratejileri", **ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, C:7, S:14, s:51-73.

ÇOŞKUN S., TİRELİ M. (2010); "Dünya Bankası ve UNDP'nin Küreselleşme-Yoksulluk İlişisine Yönelik Yaklaşımları", **Yardım ve Dayanışma Dergisi**, Y:1, C:1,S:1, s:41-57.

GÖKBUNAR R., CURA S. (2008); "Dünya Bankası'nın Yoksulluğa Karşı Politikaları: Kırgızistan Örneği", **Finans, Politik & Ekonomik Yorumlar**, C:45, S:519, s:15-32.

GÜRSES,D. (2007); "Türkiye'de Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadele Politikalar", **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C:17, S:1,s:59-74.

KARAKUT B (2010); "Küresel Mali Krizi Önlemede Maliye Politikasının Rolü ve Türkiye'nin Krize Maliye Politikası Cevabı", **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt:24, Sayı:2,

OECD (2010); "**Tax Expenditures in OECD Countries**, April.

ÖZ E., Tekin A. (2002), "ABD Vergi Sistemi", **Vergi Sorunları Dergisi**, Sayı 168, Eylül.

SAM N. (2008); "Yoksulluğa Bir Yaklaşım Biçimi: Kapasite Yaklaşımı", **Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C: XXVII, S:1, s:59-70.

TÜİK (2012); "**Yoksulluk Çalışması 2010**".

UNDP (2011); "**Human Development Report 2011, Sustainability and Equity: A Better Future For All**".

UZUN A. (2003), "Yoksulluk Olgusu ve Dünya Bankası", **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C:4, S:2, s:155-172.

VILLELA L., LEMGRUBER A., JORRATT M.; "Tax Expenditures Budget: Concepts and Cahallenges for Implementation", **IDB Working Paper Series**, No: IDB-WP-131, April 2010

WORLD BANK (2012); "**World Development Indicators**".

DİNLENME, KÜLTÜR ve DİN HİZMETLERİ HARCAMALARININ TÜRKİYE'DEKİ GELİŞİMİNİN İNCELENMESİ

Doç. Dr. Birol KOVANCILAR

Arş. Gör. Aslıhan ÖZEL

ÖZET

Kültür insanların aktiviteleri içerisinde önemli etkiye sahip olgulardan biridir. İnsanı nitelerek kişinin toplumdaki yerini, statüsünü ve değerini belirlemesini sağlamaktadır. Bireyler kültürel aktivitelere katılarak hem kendi niteliklerini geliştirmekte, hem de boş zamanlarını etkin bir şekilde değerlendirip kötü huylar ve alışkanlıklar edinmekten kaçınmaktadırlar. Bireyler aynı zamanda bu özellikleriyle çalışma alanında daha rahat iş bulabilmekte ya da ücret avantajı elde edebilmektedirler. Yüksek kültüre sahip insanlardan oluşan bir toplum, demokrasi, eşitlik, hoşgörü, tolerans ve insan hakları alanlarında da daha bilinçli olacak ve ekonomik gelişme gerçekleşecektir.

Kültür ideolojik bir yapıya sahip olduğundan insanları hatta toplumları yönlendirmek için bir araç olarak kullanılabilir. Kültür, siyaset alanında oldukça sık başvurulan bir araçtır. Değişen siyasi ve ekonomik yapı kültür ve kültürün unsurlarıyla bireylere aktarılmaktadır. Devletler, kültürün ve kültürü oluşturan unsurların ekonomik, sosyal ve siyasi önemi nedeniyle, kültürel alanlara doğrudan veya dolaylı finansman sağlamaktadır.

Çalışmanın amacı 2006-2011 yılları arasında Türkiye'de ekonomik ve fonksiyonel sınıflandırma içinde yer alan Dinlenme, kültür ve din hizmetlerine ait harcamaları incelemektir. Kamu maliyesi alanında, kamu harcamalarının analizi kamu kesiminin büyüklüğü ve niteliği hakkında bilgi vermektedir. Bu bağlamda kamu harcama kalemlerinden biri olan dinlenme, kültür ve din hizmetlerinin gelişiminin incelenmesi ve yorumlanması, hizmetin yeri ve önemi hakkında yorum yapılmasına imkân tanıyacaktır.

KÜLTÜRÜN TANIMI

Kültür sözcüğü Latince'de "Colere", sürmek, ekip biçmek; "Cultura" ise ekin anlamında kullanılmaktadır. 17. yüzyıla kadar aynı anlamda kullanılan sözcük ilk kez Voltaire, tarafından insan zekasının gelişimi, geliştirilmesi ve yüceltilmesi anlamında kullanılmıştır(Güvenç, 2003:96).

"Latince toprağa bir şeyler ekip ürün almak üretmek anlamlarına gelen ve Türkçe'de kültür olarak nitelendirilen sözcüğün yedi değişik anlamı bulunmaktadır (Turan, 1990:11):

- a) Tarımda: ekin, ürün;
- b) Tıpta: Uygun koşullarda bir mikrop türünü üretmek;
- c) Tarih öncesi dönemler için: İnsan eliyle yapılmış ve ortak nitelikleri bulunan eşyalar topluluğu ile belirlenen evreler, çağlar;
- d) Belli bir konuda edinilmiş geniş ve sistemli bilgi;
- e) Eleştirme, değerlendirme, zevk alma yetilerinin geliştirilmiş olması durumu;
- f) Bir topluma, ulusa ya da uluslar topluluğuna özgü düşünce, davranış ve sanat yapıtlarının tümü;
- g) Tarihsel gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddesel ve tinsel (manevi) değerlerle bunları yaratma ve bir sonraki kuşaklara aktarılan araçların tümü"

Kültür, özel felsefe disiplinlerinin konuları olan dil, din, bilim, teknik, sanat, ahlak, devlet, siyaset, estetik vd. bir dizi fenomenden oluşmaktadır. (Özlem,2008:153) Bu tanımlarına bakarak kültürü; insanlığın çeşitli tarihsel dönemler veya çeşitli toplumlara özgü olan tüm duyuş, sezış, düşünüş tarzlarının dil, din, teknik, sanat, ekonomi, mitos, bilim ve felsefe formları içinde kendini dışı vurması olarak tanımlayabiliriz. (Özlem, 2008:157)

KÜLTÜR MAL VE HİZMETİNİN KAMU KESİMİ TARAFINDAN SUNULMASININ NEDENLERİ

Kültür mal ve hizmetinin kamu kesimi tarafından sunulmasının gerekçelerinin başında yaydığı pozitif dışsallıklar ve erdemli mal niteliği gelmektedir. Ayrıca beşeri sermaye ve sosyal sermaye niteliği de kültürün kamu kesimi tarafından sunulması ya da desteklenmesinin gerekçelerindedir.

Ayrıca piyasa, kültürel kamusal malların optimal düzeyde dağılımında başarısız olacaktır. Bu durumda devlet sübvansiyonlar, vergi teşvikleri, düzenlemeler ya da kamu kesimince sunumu şeklindeki araçları kullanarak kültürel malların uygun bir biçimde dağılımının sağlanması için adım atmalıdır. Bu konuya ilişkin bir sav, kültürel malların sosyal kültürel sermaye oluşturduğu ve pozitif dışsallığının bulunmasından dolayı, yalnızca onu tüketen bireye değil geniş açıdan bulunduğu topluma da fayda sağlamasından kaynaklanmaktadır. Bundan dolayı hükümetlerin bu tür kültürel mal ve hizmetleri sübvanse etmesi gerektiği savunulabilmektedir.(Kovancılar ve Kahrıman, 2007:25)

Özellikle gelişen teknoloji ve iletişim araçlarıyla yayılan ve etki alanını genişleten kültür, gün geçtikçe insan hayatını daha da etkilermekte ve aynı zamanda içerik değiştirmektedir. Geçmiş yıllarda daha çok sanat ve alanlarıyla bağdaştırılan bu olgu artık günümüzde daha teknolojik araçlarla ifade edilmektedir. Kültürün üretiminde ve tüketiminde teknoloji büyük bir ekonomik alan olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dışsallıklar Çerçevesinde Kültür

DİNLENME, KÜLTÜR ve DİN HİZMETLERİ HARCAMALARININ TÜRKİYE'DEKİ GELİŞİMİNİN İNCELENMESİ

Marshall, 1890'lı yıllarda yayınladığı "Ekonominin Prensipleri" adlı eserinde dışsal faydayı, "herhangi bir mal veya hizmet piyasasında endüstri yoğunlaşması sonucunda, endüstriye giren firmanın önceki firmaların ortalama üretim maliyetlerinin azalmasına neden olması" durumunda ortaya çıkan fayda olarak tanımlamaktadır. Harcamalarda belli bir artış yapıldığı zaman üretimin oransal olarak artmasına neden olan etkileri "içsel ekonomiler" (internal economies) ve "dışsal ekonomiler" (external economies) olarak iki gruba ayırmıştır. (Marshall, 1922:265-266)

Devlet müdahalesinde sanat eserlerinin üretim ve tüketimiyle ilgili "dışsallıklar" temel bir sorun olarak ortaya çıkabilmektedir. Dışsallıklara devlet müdahalesinin nedenleri şöyle sıralanmaktadır (Kovanclar, ve Kahrıman, 2007:31) :

- insanlar doğrudan iştirak etmeseler de kültür ve sanat faaliyetlerinden yerel veya ulusal düzeyde gurur duyabilirler,
- Kültürel ve sanatsal yaratıcılığın sonucu olan sanat dışı alanlardaki yeniliklerden faydalanabilirler,
- Kültür ve sanatın desteklendiği bir toplum yapısı, insanlara çıktılarında zevk alabilecekleri bir günü seçme imkanı sağlayarak bireylere artmış bir refah duygusu sağlayabilir,
- bireylerin gelecek nesillere kültürel ve sanatsal miras bırakma isteği bir diğer neden olabilir.

Devlet müdahalesi malın özel faydası ile sosyal faydası ya da özel maliyeti ile sosyal maliyeti arasında fark olduğu zaman gerekli olmaktadır. Devlet müdahalesi sonucunu ortaya çıkaran, değerlendirilmiş ya da erdemli mal ve hizmetler, yarı kamusal mal ve hizmetlerin temel örneğidir. Tüketimleri sonucu dış fayda doğan mal ve hizmetler olarak tanımlanabilirler (Batrel, 2007:39).

Bir diğer açıdan devlet desteği, sanatın ve sanatçının bağımsızlığı bakımından her zaman olumlu sonuçlar doğurmayabilir. Dolayısıyla doğrudan devlet desteği yerine talep cephesini artıracak politikaların oluşturulması bağımsız bir kültürel ortam yaratmak açısından olumlu sonuçlar da doğurabilecektir. (Akdede, 2011:38)

Erdemli Mal Niteliği İle Kültür

"Musgrave tarafından erdemli mallar (merit goods) kavramı tanımlanmış ve kapsamı belirlenmiştir. Erdemli mal ve hizmetler kamusal mal ve hizmet tanımına uymadıkları halde; piyasa ekonomisinde sunulmaları halinde yeterince tüketilmeyecekleri endişesi ile kamu bütçelerinden finanse edilen mal ve hizmetlerdir. Erdemli mallar, toplum üyeleri talep etmeseler dahi sunulması gereken mallar olarak tanımlanmıştır. Güzel sanatlara devlet desteği de bu temel üzerine yaslanmaktadır. Opera ve konserlere katılan bireyler, bu mal ve hizmetlerin sunumunun maliyetine katılmak için ödeme yapmaya yeterli kadar istekli değilse, bu mal ve hizmetler kamu sektörü tarafından sunulmalıdır"(Rosen, 1998:52). Sanat ve kültür hizmetleri, kamu konutları, sosyal tesisler, okul kitapları, toplu konut hizmetleri, dinlenme yerleri ve parklar, öğrenci yurtları, kreşler vs. gibi mal ve hizmetler erdemli mallar kapsamında değerlendirilmektedir.

Beşeri Sermaye Niteliği İle Kültür

Bazı durumlarda beşeri sermayenin ekonomideki tanımları, kültürü açık biçimde beşeri sermayenin bir bileşeni olarak kabul etmektedir. Bazı ekonomistler beşeri sermayeden, insanlarda depolanan eğitim, beceriler, kültür ve bilgi yığını olarak bahsetmektedir (Costanza ve Daly, 1992:38). Bazı ekonomistler, çeşitli olguların ampirik açıklamalarını araştırırken, beşeri sermayeyi kültürü de içerecek biçimde geliştirmişlerdir. Bazı yazarlar, genel beşeri sermaye değişkenleri kontrol edildikten sonra, kültürü açıklanamayan gelir boşluğu olarak tanımlamışlardır (Chiswick, 1983:325). Niteliği gereği kültürün beşeri sermayeden bağımsız değerlendirilmesi mümkün olmamaktadır (Throsby, 1999:4).

Bir diğer görüş ise dinlenme, kültür ve din hizmetlerinin beşeri gelişmeye katkısının dolaylı olduğuna ilişkindir. Bu harcama kaleminin kapsamına bireysel ve toplumsal moral hizmetleri girmektedir. Bireyler boş zamanlarını değerlendirerek yaşamlarını kendileri için yararlı ve doyurucu bir biçimde sürdürmekte ve kendilerini yenileyebilmesine olanak sağlamaktadır (Erdoğan, 2009:326).

Sosyal Sermaye Niteliği İle Kültür

En iyi bilinen ve en açıklayıcı tanımlardan biri Putnam'ın çalışmasında bulunmaktadır. Buna göre Sosyal Sermaye; toplumu oluşturan fertler, sivil toplum örgütleri ve kamu kurumları arasındaki koordinasyon faaliyetlerini güven, norm ve iletişim ağı özellikleri ile kolaylaştırarak toplumun üretkenliğini arttıran, toplumsal örgütlenmenin özelliklerini ifade etmektedir. (Temple, 2001:125)

Sosyal sermaye kavramı, modern anlamda sosyolog James Coleman tarafından 1988 yılında yazılmış olan makalede tanımlanmıştır. Coleman bu makalesinde gençlerin okuldan ayrılma problemlerinin nedenlerini değerlendirirken aile geçmişi ile ilgili kavramlar arasında tanımlama yapmıştır: Finansal sermaye, beşeri sermaye ve sosyal sermaye. Finansal sermaye çocuğun eğitimi için gerekli olan refahı veya gelir düzeyini yani finansal olanağı ifade etmektedir. Beşeri sermaye ailenin eğitim düzeyini ve öğrenme için etkili bir çevre yaratılabilmesini açıklamaktadır. Sosyal sermaye ise çocuk ile aile arasındaki yakın ilişkinin yanında evin ve okulun ait olduğu toplumun sürekliliğini de göstermektedir. (Coleman, 1988: 110)

Sahne ve gösteri sanatları devlet ve diğer kamu kuruluşları tarafından desteklenmektedir. Çünkü bu tür sanatlar yüksek kültürel değerler içermekte ve sosyal sermayenin oluşmasına katkıda bulunmaktadır.(Akdede, 2011:39)

DİNLENME, KÜLTÜR VE DİN HİZMETLERİ

1995 yılında kamunun yeniden yapılandırılmasını amaçlayan Kamu Mali Yönetim Projesi kapsamında yeni bir bütçe sınıflandırması üzerine çalışmalar başlatılmış, 1998 yılında IMF uzmanlarıyla birlikte çalışılarak GFS (Government Finance Statistics / Devlet Mali İstatistikleri) esasına dayalı bir sınıflandırma modeli ortaya konulmuştur. Avrupa Birliğine katılım sürecinde bütçe kodlamasının uluslararası standartlara uygun hale getirilmesi gerekliliği ortaya çıkmış ve 1998 yılında tamamlanmış olan yeni bütçe kod yapısı yeniden gözden geçirilerek GFS deki değişikliklere ve Avrupa Birliğinde uygulanan ESA'95 (European System of

DİNLENME, KÜLTÜR ve DİN HİZMETLERİ HARCAMALARININ TÜRKİYE'DEKİ GELİŞİMİNİN İNCELENMESİ

İntegrated Economic Accounts) standardına uygun hale getirilmiştir. Yeni bütçe kodlamasının getirdiği önemli yenilikler, detaylı bir kurumsal kodlamayla program sorumlularının tespitine imkân vermesi, mevcut bütçede var olmayan fonksiyonel sınıflandırmanın sağlanması, aynı kodlamanın konsolide bütçeli kuruluşlar dışındaki kuruluşlarda da uygulanabilir olması, uluslararası karşılaştırmalara imkân vermesi ve ölçmeye ve analize elverişli olması olarak sıralanabilir. Bu özellikleri ve özellikle de analize elverişli istatistikî veriler üretmeye imkân vermesi nedenleriyle yeni bütçe kodlaması Analitik Bütçe Sınıflandırması olarak adlandırılmıştır. (Bümko, 2012)

Nihayetinde 10 Aralık 2003 tarihinde kabul edilen 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile 1927'den beri uygulanan Genel Muhasebe Kanunu'nun uygulamaları terk edilmiştir. Bütçe sistemimiz uluslararası standartlara göre yeniden düzenlenmiş, şeffaf ve hesap verebilir bir kamu mali yönetiminin sağlanması, Avrupa Birliği ile uyumlu bir mali yönetim ve kontrol sisteminin kurulması amaçlanmıştır. Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nun getirdiği yeniliklerden birisi de, kamu harcamalarında ekonomik sınıflandırmanın yanı sıra fonksiyonel sınıflandırmayı bütçe istemine getirmesidir. Kamu harcamalarının fonksiyonel sınıflandırılması ile kamu harcamalarını fonksiyonlarına göre analiz edebilme ve değerlendirme yapabilme olanağı doğmuştur. Kanun'a göre kamu harcamaları 10 temel fonksiyon altında sınıflandırılmıştır:

1. Genel kamu hizmetleri
2. Savunma hizmetleri
3. Kamu düzeni ve güvenlik hizmetleri
4. Ekonomik işler ve hizmetler
5. Çevre koruma hizmetleri
6. İskân ve toplum refahı hizmetleri
7. Sağlık hizmetleri
8. Dinlenme, kültür ve din hizmetleri
9. Eğitim hizmetleri
10. Sosyal güvenlik ve sosyal yardım hizmetleri

Birleşmiş Milletler İstatistik Bölümü COFOG (Classification of Functions of Government) sınıflandırma sistemine göre eğlence, kültür ve din için devlet giderleri kolektif temelde sağlanan hizmetlerin bireysel, hane halkı ve kolektif temelde sağlanan hizmetlerin harcamalarını içerir. Müşterek hizmetler bir bütün olarak topluma sunulmaktadır. Bu hizmetler hükümet politikalarının yönetimi; mevzuatın hazırlanması ve uygulanması; eğlence ve kültür hizmetleri sağlamak için standartlar; dinlenme, kültür ve din işleri ve hizmetleri sağlamak için deneysel geliştirmeler ve uygulamalı araştırmalar gibi faaliyetleri içermektedir. (Unstats, 2012)

Bu çalışmada dinlenme, kültür ve din hizmetleri kamu harcamaları bu sınıflandırma çerçevesinde merkezi hükümet ve yerel yönetimler harcama kalemlerine göre 2006-2011 yılları arasında analiz edilmeye ve değerlendirilmeye çalışılacaktır.

TÜRKİYE'DE DİNLENME, KÜLTÜR ve DİN HİZMETLERİNİN SUNULMASI

Türkiye'de Kültür politikaları, 1971 yılına kadar hükümet programlarında belirtildiği üzere ağırlığı Millî Eğitim Bakanlığı olmak üzere daha çok çeşitli devlet kuruluşları tarafından gerçekleştirilmiş, 1971 yılından sonra Kültür Bakanlığı ülke düzeyinde kültür faaliyetlerini yaymak için geniş ölçüde çalışmalara başlamıştır.

5018 Sayılı Kamu Malî Yönetimi Ve Kontrol Kanunu'na göre genel yönetim kapsamındaki kamu idareleri: merkezi yönetim kapsamındaki kamu idareleri, sosyal güvenlik kurumları ve mahallî idareleri kapsamaktadır. Merkezi yönetim kapsamındaki kamu idareleri: genel bütçeli, özel bütçeli (üniversiteler ve diğer özel bütçeli idareler) idareler ile düzenleyici ve denetleyici kurumlar; sosyal güvenlik kurumları ve mahallî idarelerdir.

Merkezi yönetim kapsamında dinlenme, kültür ve din hizmetlerini sunan genel bütçeli kamu idareleri: Başbakanlık, Diyanet İşleri Başkanlığı, Dışişleri Bakanlığı; Millî Eğitim Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Basın-Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü'dür. Özel bütçeli kamu idareleri kapsamında ise yükseköğretim kurumları ile, diğer özel bütçeli idareler içinde yer alan Atatürk Dil, Tarih Yüksek Kurumu Başkanlığı, Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü, Devlet Tiyatroları Genel Müdürlüğü, Devlet Opera ve Balesi Genel Müdürlüğü, Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından sunulmaktadır. Düzenleyici ve Denetleyici kurumlar kapsamında ise Radyo ve Televizyon Üst Kurumu tarafından bu hizmet kalemi değerlendirilmektedir. Dinlenme, kültür ve din hizmetleri harcamaları sosyal güvenlik kuruluşları tarafından yapılmamaktadır. Mahallî idarelere bağlı kuruluşlar da dinlenme, kültür ve din hizmetleri harcamalarını gerçekleştirmektedir.

2006-2011 Yılları Arasında Merkezi Yönetim ve Yerel Yönetimlerin Dinlenme, Kültür ve Din Hizmetleri Harcamalarının Gelişimi

"Dinlenme, Kültür ve Din Hizmetleri" harcamalarının gelişimi, toplam bütçe ve GSYH içerisindeki payları merkezi yönetim ve yerel yönetim bütçeleri çerçevesinde değerlendirilecektir.

Tablo 1: Merkezi Yönetim "Dinlenme, Kültür ve Din Hizmetleri" Harcamalarının Gelişimi (2006-2011 yılları arası), (Bin TL)

	2006	2007	2008	2009	2010	2011
HARCAMALAR	178.126.033	204.067.683	227.030.562	268.219.185	294.358.724	313.301.823
VİDİ-DİNLENME, KÜLTÜR VE DİN HİZMETLERİ	7.811.454	3.278.530	3.864.526	4.593.035	5.442.435	6.615.819
Dinlenme ve Spor Hizmetleri	306.620	400.746	490.487	650.602	1.080.763	1.231.988
Kültür Hizmetleri	782.248	866.484	1.049.437	1.044.290	1.303.190	1.599.757
Yayın ve Yayın Hizmetleri	211.679	184.717	167.572	204.747	234.997	330.100

DİNLENME, KÜLTÜR ve DİN HİZMETLERİ HARCAMALARININ TÜRKİYE'DEKİ GELİŞİMİNİN İNCELENMESİ

Din Hizmetleri	1.479.858	1.791.435	2.120.828	2.581.762	2.763.469	3.429.539
Sınıflandırmaya Girmeyen Dinlenme, Kültür ve Din Hiz.	37.049	35.148	36.202	101.634	60.016	24.435
GSYH	758.390.785	843.178.421	950.834.251	952.634.796	1.103.749.801	1.281.453.519

Kaynak: <http://www.bumko.gov.tr/TR/Genel/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFFA79D6F5E6C1B43F35F2AAE4F54DAF9B>'daki tablolardan yararlanılarak düzenlenmiştir. (Erişim tarihi: 11.06.2012)

Tablo 1'de 2006-2011 yılları arasında cari fiyatlarla merkezi yönetim "Dinlenme, Kültür ve Din Hizmetleri" harcamalarının gelişimi incelendiğinde yıllar itibarıyla gözle görülür bir artış olduğu görülmektedir. Ancak Dinlenme, Kültür ve Din Hizmetleri içerisinde en büyük payın Din Hizmetlerine ait olduğu görülmektedir. Kültür hizmetleri ikinci sırada yer almaktadır. Cari olarak bu rakamlar genel olarak gelişim sürecini gösterdiğinden, bu harcamaların toplam harcamalar ve GSYH içindeki gelişimleri Tablo 2'de sunulmaktadır.

Tablo 2: Merkezi Yönetim "Dinlenme, Kültür ve Din Hizmetlerinin" GSYH ve Bütçe İçerisindeki Gelişimi (2006-2011 yılları arası), (%)

	GSYH PAYI (%)						BÜTÇE PAYI (%)					
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2006	2007	2008	2009	2010	2011
HARCAMALAR	23,487	24,202	23,885	28,156	26,669	24,449						
VIII-DİNLENME, KÜLTÜR VE DİN HİZMETLERİ	0,371	0,389	0,407	0,482	0,493	0,516	1,578	1,607	1,702	1,712	1,849	2,112
Dinlenme ve Spor Hizmetleri	0,040	0,048	0,052	0,069	0,098	0,096	0,172	0,196	0,216	0,246	0,367	0,393
Kültür Hizmetleri	0,103	0,103	0,11	0,11	0,118	0,125	0,439	0,425	0,462	0,389	0,443	0,511
Yayın ve Yayın Hizmetleri	0,028	0,022	0,018	0,021	0,021	0,026	0,119	0,091	0,074	0,076	0,08	0,105
Din Hizmetleri	0,194	0,212	0,223	0,271	0,25	0,268	0,837	0,878	0,934	0,963	0,939	1,095
Sınıflandırmaya Girmeyen Dinlenme, Kültür ve Din Hiz.	0,005	0,004	0,004	0,011	0,005	0,002	0,021	0,017	0,016	0,038	0,02	0,008
	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak: <http://www.bumko.gov.tr/TR/Genel/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFFA79D6F5E6C1B43FF35F2AAE4F54DAF9B>'daki tablolardan yararlanılarak düzenlenmiştir. (Erişim tarihi: 11.06.2012)

Tablo 2'de görüldüğü gibi, 2006-2011 yılları arasında merkezi yönetim "Dinlenme, Kültür ve Din Hizmetleri" harcamalarının merkezi bütçe içindeki payı ortalama %1,76'dır. 2006 yılında % 1,578 olarak gerçekleşen bu oran, herhangi bir azalma göstermeksizin 2011 yılında 2,112'ye ulaşmıştır. Ancak Din Hizmetleri'nin ardından gelen Kültür Hizmetleri'nin gelişimi incelendiğinde 2006 yılında %0,439 olarak gerçekleşen oran 2008 yılına kadar artış göstermiş, 2009 yılında %0,389 olarak

KOVANCILAR, ÖZEL

gerçekleşmiş ve ilerleyen yıllarda artış trendine girerek 2011 yılında 0,511 olarak gerçekleşmiş olduğu görülmektedir. 2009 yılında azalan Kültür Hizmetleri'nin bütçe içerisindeki oranının, Dinlenme, Kültür ve Din Hizmetleri'nin bütçe içerisindeki artış trendinde olarak görünmesinin sebebi diğer alt kalemlerde artış olmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla, görülmektedir ki kültür hizmetlerinin desteklenmesi Din Hizmetleri, Dinlenme ve Spor Hizmetleri, Yayın ve Yayımlar Hizmetleri ve Sınıflandırmaya Girmeyen Dinlenme, Kültür ve Din Hizmetleri kadar önemsenmemektedir.

2006-2011 yılları arasında merkezi yönetim "Dinlenme, Kültür ve Din Hizmetleri" harcamalarının GSYH içindeki payı ise ortalama %0,4 olarak gerçekleşmiştir. 2006 yılında % 0,371 olarak gerçekleşen bu oran, giderek artarak 2011 yılında %0,516'ya ulaşmıştır. Kültür Hizmetleri'nin GSYH içerisindeki gelişimi incelendiğinde 2006 ve 2007 yıllarında % 0,103 olarak gerçekleşen bu oranın 2008 ve 2009 yıllarında %0,110'a yükseldiği, 2010 yılında %0,118, 2011 yılında %0,125 olarak gerçekleştiği görülmektedir. Kültür Hizmetleri'nin GSYH içerisindeki payının da bütçe içerisindeki payı gibi Din Hizmetleri'nin ardından geldiği görülmektedir.

Tablo 3: İl Özel İdareleri ve Belediyelerin "Dinlenme, Kültür ve Din Hizmetlerinin" Gelişimi (2006-2011 yılları arası), (Bin TL)

	2006	2007	2008	2009	2010	2011
İL ÖZEL İDARELERİNİN TOPLAM HARCAMALARI	5.662.057	6.177.932	6.838.966	5.278.591	8.652.767	10.216.828
BELEDİYELERİN TOPLAM HARCAMALARI	21.640.204	25.832.553	30.959.084	20.467.947	34.510.288	41.188.636
İL ÖZEL İDARELERİ	352.909	227.740	213.004	158.934	289.196	398.543
TÜM BELEDİYELER (A+B+C)	1.072.692	1.329.490	1.666.644	1.044.198	1.794.102	2.460.906
İL BELEDİYELERİ (A+B)	713.048	836.371	999.368	686.668	1.008.937	1.333.437
BÜYÜKŞEHİR BELEDİYELERİ (A)	619.080	694.684	827.322	591.780	803.808	1.063.496
B.ŞEHİR DIŞINDAKİ İL BLD. (B)	93.968	141.687	172.046	94.888	205.129	269.939
İLÇE VE BELDE BELEDİYELERİ (C)	359.644	493.119	669.276	357.530	785.165	1.127.469
GSYH	758.390.785	843.178.421	950.534.251	952.634.796	1.103.748.801	1.281.453.519

Kaynak: https://portal.muhasabat.gov.tr/mgmportal/faces/khb_yeni?_afLoop=2646472135860463&_afWindowMode=0&_adf.ctrl-state=g0f4dmofz_78'dan yararlanılarak hazırlanmıştır. (Erişim tarihi: 11.06.2012)

Yerel yönetimler tarafından da sunulan "Dinlenme, Kültür ve Din Hizmetleri" harcamalarının gelişimi Tablo 3 ve Tablo 4'de sunulmuştur. Cari fiyatlarla harcamaların gelişimi kaynağımızda sadece "Dinlenme, Kültür ve Din Hizmetleri" ana kalemi olarak sunulmakta olduğundan, çalışmamız da ulaşılan veriler ışığında değerlendirilecektir. Bu aşamada, "Dinlenme, Kültür ve Din Hizmetleri" harcamalarının gelişimi İl Özel İdareleri, İl Belediyeleri, Büyükşehir Belediyeleri, Büyükşehir Dışındaki İl Belediyeleri ile İlçe ve Belde Belediyeleri çerçevesinde

DİNLENME, KÜLTÜR ve DİN HİZMETLERİ HARCAMALARININ TÜRKİYE'DEKİ GELİŞİMİNİN İNCELENMESİ

değerlendirilmiştir. Tablo 3'de, gerek İl Özel İdareleri, gerekse Belediyelerin harcamaları incelendiğinde 2006 yılından itibaren artış trendinde olan harcamaların 2009 yılında bir düşüş yaşadığı, ilerleyen yıllarda yine artış trendine girdiği görülmektedir. Bunun 2008 yılında yaşanan Global Kriz'in etkilerinin 2009 yılında hissedilmesinden kaynaklandığı söylenebilir. 2009 yılında GSYH artışı da, 2008 yılına göre oldukça az olmuştur.

Tablo 4: İl Özel İdareleri ve Belediyelerin "Dinlenme, Kültür ve Din Hizmetlerinin" GSYH ve Bütçe İçerisindeki Gelişimi (2006-2011 yılları arası), (%)

	GSYH PAYI (%)						BÜTÇE PAYI (%)					
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2006	2007	2008	2009	2010	2011
İL ÖZEL İDARELERİ	0,05	0,03	0,02	0,02	0,03	0,03	6,23	3,60	3,11	3,01	3,34	3,90
TÜM BELEDİYELER (A+B+C)	0,14	0,16	0,18	0,11	0,16	0,19	4,96	5,15	5,39	5,10	5,20	5,97
İL BELEDİYELERİ (A+B)	0,09	0,10	0,11	0,07	0,09	0,10	3,30	3,24	3,23	3,35	2,92	3,24
BÜYÜKŞEHİR BELEDİYELERİ (A)	0,08	0,08	0,09	0,06	0,07	0,08	2,86	2,69	2,67	2,89	2,33	2,58
B.ŞEHİR DIŞINDAKİ İL BLD. (B)	0,01	0,02	0,02	0,01	0,02	0,02	0,43	0,55	0,56	0,46	0,59	0,66
İLÇE VE BELDE BELEDİYELERİ (C)	0,05	0,06	0,07	0,04	0,07	0,09	1,66	1,91	2,16	1,75	2,28	2,74
GSYH	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaynak: https://portal.muhasabat.gov.tr/mgmportal/faces/khb_yeni?_afLoop=26464721358604638&_afWindowMode=0&_adf.ctrl-state=gOf4dmozf_78'dan yararlanılarak hazırlanmıştır. (Erişim tarihi: 11.06.2012)

2006-2011 yılları arasında yerel yönetimlerin "Dinlenme, Kültür ve Din Hizmetleri" harcamalarının toplam bütçeleri içindeki payı ayrı ayrı değerlendirilecektir. Tablo 4'de, İl Özel İdarelerinin toplam bütçesi içerisinde "Dinlenme, Kültür ve Din Hizmetleri"nin payının 2006 yılında %6,23 olarak gerçekleştiği, 2007 yılında büyük bir düşüş yaşandığı ve ardından gelen yıllarda -2009 yılı hariç- artış gerçekleştiği görülmektedir. 2007 yılındaki düşüş bütçe sistemindeki değişikliklerden kaynaklanmaktadır. 2009 yılındaki düşüş ise yukarıda da belirtildiği gibi 2008 Global Krizinin etkilerinden kaynaklanmaktadır. GSYH içerisindeki paylar da bütçe içerisindeki paylarla paralellik göstermekte ve ortalama %0,03 oranında gerçekleşmektedir. Büyükşehir Belediyeleri, Büyükşehir Dışındaki İl Belediyeleri ile İlçe ve Belde Belediyeleri'nden oluşan Tüm Belediyeler toplam bütçeleri içerisinde "Dinlenme, Kültür ve Din Hizmetleri" harcamalarının payı 2006 yılında %4,96 olarak gerçekleşmiş ve yıllar itibarıyla artış trendinde olduğu görülmüştür. 2011 yılında bu oran %5,97 olarak gerçekleşmiştir. Tüm Belediyeler toplamının GSYH içerisindeki payları incelendiğinde ise 2006 yılında %0,14 olarak gerçekleşen oranın 2009 yılına kadar arttığı, 2009 yılında düşüş yaşandığı, 2010 yılından itibaren artış trendine girerek 2011 yılında %0,19'a ulaştığı görülmektedir. İl özel idareleri ve belediyelerin Dinlenme, Kültür ve Din Hizmetleri harcamalarının toplamının GSYH içindeki payı ise

KOVANCILAR, ÖZEL

2009 yılına kadar %0,20 olarak seyretmiş, 2009 yılında bu oran %0,13 olarak gerçekleşmiş ve 2011 yılına kadar eski seyrini yakalamıştır.

EKONOMİK-FONKSİYONEL SINIFLANDIRMAYA GÖRE DİNLENME, KÜLTÜR ve DİN HİZMETLERİNİN GELİŞİMİ

Merkezi ve yerel yönetimlerin dinlenme, kültür ve din hizmetleri harcamaları, fonksiyonel sınıflandırma kapsamında değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Tablo 5: Merkezi Yönetim Dinlenme, Kültür ve Din Hizmetleri Harcamalarının Fonksiyonel Sınıflandırmaya Göre Gelişimi (2006-2011 yılları arası), (Bin TL)

YILLAR	Personel Giderleri	Sosyal Güvenlik Kurumu Prim Gideri	Mal ve Hizmet Alımları	Faiz Harcamaları	Carli Transferler	Sermaye Giderleri	Sermaye Transferleri	Borç Verme	Toplam
2006	1.458.520	196.132	452.792	-	301.984	367.446	28.791	5.789	2.811.454
2007	1.764.202	235.597	469.142	-	336.881	413.154	53.808	5.746	3.278.530
2008	2.104.965	278.417	489.880	-	331.795	524.939	90.849	43.681	3.864.526
2009	2.451.127	314.067	675.965	-	501.265	504.530	141.941	4.140	4.593.035
2010	2.731.145	511.625	485.964	-	738.939	784.921	127.743	62.098	5.442.435
2011	3.370.896	591.589	570.291	-	903.045	1.004.315	167.558	8.125	6.615.819

Kaynak: https://portal.muhasabat.gov.tr/mgmportal/faces/khbDetay_yeni?birimDizini=Merkezi+Y%C3%B6netim+B%C3%BCt%C3%A7esi&_afLoop=2727283997928954&tur=B%C3%BCt%C3%A7e+%C4%B0statistikleri&donusSayfa=index&_afWindowMode=0&_adf.ctrl-state=11nz746ey5_117daki verilerden yararlanılarak oluşturulmuştur. (Erişim Tarihi: 13.06.2012)

Merkezi yönetim dinlenme, kültür ve din hizmetleri harcamaları fonksiyonel sınıflandırmaya göre incelendiğinde personel giderlerinin toplam harcamalar içinde, diğer gider kalemlerine göre daha fazla pay ayrıldığı görülmektedir. Ancak oransal olarak incelemek için Tablo 6 düzenlenmiştir

Tablo 6: Merkezi Yönetim Dinlenme, Kültür ve Din Hizmetleri Harcamalarının Fonksiyonel Sınıflandırmaya Göre Dağılımı (2006-2011 yılları arası), (%)

YILLAR	Personel Giderleri	Sosyal Güvenlik Kurumu Prim Gideri	Mal ve Hizmet Alımları	Faiz Harcamaları	Carli Transferler	Sermaye Giderleri	Sermaye Transferleri	Borç Verme	Toplam
2006	51,88	6,98	16,11	-	10,74	13,07	1,02	0,21	100
2007	53,81	7,19	14,31	-	10,28	12,60	1,64	0,18	100
2008	54,47	7,20	12,68	-	8,59	13,58	2,35	1,13	100
2009	53,37	6,84	14,72	-	10,91	10,98	3,09	0,09	100
2010	50,18	9,40	8,93	-	13,58	14,42	2,35	1,14	100
2011	50,95	8,94	8,62	-	13,65	15,18	2,53	0,12	100

DİNLENME, KÜLTÜR ve DİN HİZMETLERİ HARCAMALARININ TÜRKİYE'DEKİ GELİŞİMİNİN İNCELENMESİ

Kaynak: https://portal.muhasebat.gov.tr/mgmportal/faces/khbDetay_yeni?birimDizini=Merkezi+Y%C3%B6netim+B%C3%BCt%C3%A7e&_afLoop=2727283997928954&tur=B%C3%BCt%C3%A7e+%C4%B0statistikleri&donusSayfa=index&_afWindowMode=0&_adf.ctrl-state=11nz746ey5_117daki verilerden yararlanılarak oluşturulmuştur. (Erişim Tarihi: 13.06.2012)

2006-2011 yılları arasında Merkezi yönetim dinlenme, kültür ve din harcamalarının fonksiyonel sınıflandırmaya göre incelendiğinde personel giderlerinin toplam harcamaların %50'sinin üstünde seyrettiği görülmektedir. 2010 yılında düşüş olduğu gözlemlense de 2011 yılında artış vardır. Sosyal güvenlik kurumu prim giderinin payı 2006 yılında %6,98 iken 2009 yılına kadar yükselmiş, 2009 yılından itibaren artış trendine girmiş, 2011 yılında düşüş göstermiştir. Mal ve hizmet alımlarının payı ise yıllar itibarıyla düşüş göstermektedir. Cari transferlerin toplam harcamalar içindeki oranı 2006-2009 yılları arasında azalmış, 2009 yılından itibaren artış trendine girmiştir. Sermaye giderlerinin payı belirlenen yıllar arasında %13.07 ile %15,18 arasında dalgalı bir seyir izlemektedir. Sermaye transferleri ise 2009 yılına kadar artış eğilimi içerisindeyken, 2009 yılından sonra azalmaya başlamıştır. Borç verme kalemi ise 2008 ve 2010 yıllarında sapma göstermiş, bu yıllar dışında %1-2 arasında değişmektedir.

Tablo 7: Yerel Yönetim Dinlenme, Kültür ve Din Hizmetleri Harcamalarının Fonksiyonel

YILLAR	Personel Giderleri	Sosyal Güvenlik Kurumu Prim Gideri	Mal ve Hizmet Alımları	Faiz Harcamaları	Cari Transferler	Sermaye Giderleri	Sermaye Transferleri	Borç Verme	Toplam
2006	226.352	31.068	510.613	-	59.142	629.648	45.970	-	1.502.793
2007	209.589	30.748	646.704	-	84.760	672.212	337	-	1.644.350
2008	242.527	33.821	1.083.788	-	121.714	510.340	2.414	-	1.994.604
2009	238.094	38.718	1.039.960	-	139.381	343.387	6.012	-	1.805.552
2010	308.583	52.554	1.245.492	-	86.833	398.196	4.727	-	2.088.385
2011	365.586	60.677	1.649.788	-	171.231	615.384	7.754	-	2.870.420

Kaynak: https://portal.muhasebat.gov.tr/mgmportal/faces/khbDetay_yeni?birimDizini=Mahalli+%C4%B0dareler+B%C3%BCt%C3%A7e+%C4%B0statistikleri&_afLoop=2727487584700643&tur=B%C3%BCt%C3%A7e+%C4%B0statistikleri&donusSayfa=index&_afWindowMode=0&_adf.ctrlstate=11nz746ey5_175'deki verilerden yararlanılarak oluşturulmuştur. (Erişim Tarihi: 13.06.2012)

Yerel yönetimler dinlenme, kültür ve din hizmetleri harcamaları fonksiyonel sınıflandırmaya göre incelendiğinde personel giderlerinin mal ve hizmet alımları ile sermaye giderlerinin, diğer gider kalemlerine göre daha fazla pay ayrıldığı görülmektedir. Daha ayrıntılı incelemek ve daha sağlıklı yorum yapabilmek için Tablo 8 düzenlenmiştir

Tablo 8: Yerel Yönetim Dinlenme, Kültür ve Din Hizmetleri Harcamalarının Fonksiyonel Sınıflandırmaya Göre Dağılımı (2006-2011 yılları arası), (%)

ILLAR	Personel Giderleri	Sosyal Güvenlik Kurumu Prim Giderleri	Mal ve Hizmet Alımları	Faiz Harcamaları	Carî Transferler	Sermaye Giderleri	Sermaye Transferleri	Borç Verme	Toplam
2006	15,06	2,07	33,98	-	3,94	41,90	3,06	-	100
2007	12,75	1,87	39,33	-	5,15	40,88	0,02	-	100
2008	12,16	1,70	54,34	-	6,10	25,59	0,12	-	100
2009	13,19	2,14	57,60	-	7,72	19,02	0,33	-	100
2010	14,72	2,51	59,41	-	4,14	18,99	0,23	-	100
2011	12,74	2,11	57,48	-	5,97	21,44	0,27	-	100

Kaynak: [Tablo 8 incelendiğinde, 2006-2011 yılları arasında yerel yönetimlerin dinlenme, kültür ve din hizmetleri harcamaları içinde mal ve hizmet alımlarının payının giderek artan bir seyirle 2006 yılında %33,98'den, 2011 yılında %57,48'e ulaştığı görülmektedir. Yine 2006 yılında sınıflandırma içinde birinci sırada olan sermaye giderleri kalemi de azalarak 2006 yılında %41,90'dan, 2011 yılında %21,44'e gerilemiştir. Merkezi yönetim giderleri arasında ilk sırada yer alan personel giderlerinin oranı ise aynı dönemde dalgalı bir seyir izleyerek 2011 yılında %12,74 olarak gerçekleşmiştir.](https://portal.muhasabat.gov.tr/mgmportal/faces/khbDetay_yeni?birimDizini=Mahalli+%C4%B0dareler+B%C3%BCT+%C3%A7e+%C4%B0statistikleri&_afzLoop=2727487584700643&tur=B%C3%BCT+%C3%A7e+%C4%B0statistikleri&donusSayfa=Index&_afzWindowMode=0&_adf.ctrlstate=11nz746e y5_175'deki verilerden yararlanılarak oluşturulmuştur. (Erişim Tarihi: 13.06.2012)</p>
</div>
<div data-bbox=)

SONUÇ

2006-2011 yılları arasında Türkiye dinlenme, kültür ve din hizmetleri harcamalarının gelişimi incelendiğinde; insanın yaşam kalitesine ve kimliğine katkıda bulunan bu hizmet türünün gerek merkezi gerekse yerel yönetimler çerçevesinde %0,4-0,6 arasında desteklendiği görülmektedir. Yıllar itibarıyla bu oran, ülkelerin bu hizmet türünü, bütçe içindeki diğer hizmetler kadar önemsemediğinin bir göstergesidir. Özellikle yerelleşmenin önem kazandığı son yıllarda, merkezi yönetim harcamaları yerel yönetimlerin harcamalarının oldukça üzerinde gerçekleşmiştir. Merkezi yönetim harcamaları içerisinde ise personel harcamalarının payı ilk sırada yer alırken, yerel yönetimlerde mal ve hizmet alımları ile sermaye giderleri kalemleri öne çıkmaktadır.

AB'nde ise dinlenme, kültür ve din hizmetleri harcamaları %1,1-1,3 arasında desteklenmektedir. Üye ülkelerin niteliklerinden dolayı gerek merkezi, gerek yerel, gerekse bölgesel düzeyde desteklenen bu harcamalar AB ortak kültür alanı yaratabilmek ve kültürel çeşitliliği koruyabilmek için kullanılmaktadır.

KAYNAKÇA

Akdede, Sacit Hadi (2011). Kültür ve Sanatın Politik Ekonomisi: Devlet Tiyatroları Örneği. Ankara: Efil Yayınevi. Mayıs.

DİNLENME, KÜLTÜR ve DİN HİZMETLERİ HARCAMALARININ TÜRKİYE'DEKİ GELİŞİMİNİN İNCELENMESİ

Batirel, Ömer Faruk(2007). **Kamu Maliyesi ve Yönetimi**. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları No: 24,Aralık.

Chiswick, Barry R.(1983). "The Earnings and Human Capital of American Jews", **Journal of Human Resources**. Vol: 18, No:3, Summer, ss.313-336

Coleman James S. (1988), **Social Capital in the Creation of Human Capital**, *The American Journal of Sociology*, Vol. 94, Supplement: Organizations and Institutions: Sociological and Economic Approaches to the Analysis of Social Structure., ss.95-120.

Costanza, Robert and Herman E. Daly (1992). "Natural Capital and Sustainable Development", **Conservation Biology**. Vol: 6, No: 1, March, ss.37-46

Erdoğdu, M. Mustafa. "Beşeri Gelişme Perspektifinden Türkiye'de Kamu Eğitim ve Sağlık Harcamaları" <http://www.sosyalhaklar.net/2009/bildiri/erdoğdu.pdf>, (Erişim tarihi: 11.06.2012)

Güvenç, Bozkurt (2003). **İnsan ve Kültür**. İstanbul: Remzi Kitapevi, Kasım.

<http://unstats.un.org/unsd/cr/registry/regcs.asp?Cl=4&Co=08&Lq=1&prn=yes>, (Erişim tarihi: 12.06.2012)

<http://www.bumko.gov.tr/TR/Genel/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFFA79D6F5E6C1B43FF35F2AAE4F54DAF9B> (Erişim tarihi: 11.06.2012)

<http://www.bumko.gov.tr/TR/Genel/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFFAAF6AA849816B2EFFF29D2305A995420> , (Erişim tarihi: 12.06.2012)

http://www.culturalpolicies.net/down/greece_122007.pdf, Erişim tarihi: 11.06.2012

https://portal.muhasabat.gov.tr/mgmportal/faces/khb_yeni?_afLoop=2646472135860463&_afWindowMode=0&_adf.ctrl-state=g0f4dmozf_78, (Erişim tarihi: 11.06.2012)

Kovancılar, Birol ve Hamza Kahrıman (2007). "Devlet-Sanat İlişkisi: Sanat Desteklerinin Dayandığı Argümanlar". **Finans, Politik ve Ekonomik Yorumlar**. Yıl:44, Sayı: 513, Kasım, ss. 21-33.

Marshall, Alfred (1922). **Principles of Economics**. Londra: McMillan and Co. Limited,

Özlem, Doğan (2008). **Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi**. Ankara: Doğu Batı Yayınları, Ekim.

Rosen, Harvey S. (1998). **Public Finance**. Fifth Edition.New York: Irwin McGraw-Hill.

Temple, J. (2000). "Growth Effect of Education on Social Capital in the OECD Countries", *OECD Working Paper* No: 00/36.

Throsby, David (1999). "Cultural Capital". *Journal of Cultural Economics*. Vol:23, No:1-2, ss.3-12.

Turan, Şerafettin (1990). **Türk Kültür Tarihi: Türk Kültüründen Türkiye Kültürüne ve Evrenselliğe**. Ankara: Bilgi Yayınevi.

ÖLÇEKLERDE KATEGORİ İSİMLENDİRMESİNİN ÖLÇÜM ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN İNCELENMESİ

Arş. Gör. Buket BORA¹

Prof. Dr. Remzi ALTUNIŞIK²

ÖZET

Pazarlama araştırmalarında ve daha geniş bir çerçeveden bakıldığında sosyal bilimlerin her alanında Likert ölçeği sıkça kullanılmaktadır. Bu çalışmanın amacı Likert türü ölçeklerde ölçek kategorilerinin isimlendirilmesinin ölçüm sonuçları üzerinde etkili olup olmadığının incelenmesidir. Bu araştırmada iki farklı türde kategori isimlendirmesi yapılmış olan 7'li Likert ölçeği ile elde edilen veriler arasında farklılık olup olmadığı incelenmeye çalışılmaktadır. Araştırma bulguları kategori isimlendirmesinin araştırma sonuçları üzerinde belirgin bir farklılık yaratmadığını ortaya koymakla beraber, konunun farklı boyutlarıyla ele alınmasının yararlı olacağına işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ölçme, Ölçüm, Likert Ölçeği, Kategori İsimlendirmesi.

GİRİŞ

Ölçme, bilimsel bir çalışmanın kalitesini belirler. Bilimsel bir çalışmanın doğruluğundan ve güvenilirliğinden bahsedebilmek için ölçme olmazsa olmaz bir unsur teşkil etmektedir. Dolayısıyla ölçmede kullanılan ölçüm aracının kalitesi de önemli olup, bu bağlamda iki husus önem arz etmektedir. Birincisi, ölçme aracının hassasiyeti gözlemin duyarlılığını artırır ve daha doğru sonuç verir. İkincisi de, ölçme işleminin kolayca yapılmasına imkan tanıyan bir yapıda olmasıdır (Tekin, 1980: 40). Ancak direkt ölçülebilen bazı yapıların yanında (boy, ağırlık vb.), dolaylı olarak ölçülebilen yapılardanda bahsetmek mümkündür. İnsan davranışları, tutumlar, duygular, düşünceler ve algılar gibi sosyo-psikolojik kavramları ölçümleyebilecek birçok ölçek bulunmaktadır. Sosyal bilimler alanında özellikle algı ve tutumları ölçen ve oldukça fazla kullanılan ölçeklerden biri de Likert ölçeğidir. Çalışmalarda, genellikle 5'li Likert ölçeği tercih edilmesine rağmen, literatür

---

¹ Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, bbora@sakarya.edu.tr

² Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, altunr@sakarya.edu.tr

tanımasıdır. Üçüncüsü, hem cevaplayan hem de cevaplatan kişi için çaba gerektirmemesi ve dördüncüsü ise, kuralların ölçümü yöneten kişiye bağlı olmamasıdır (Netemeyer ve diğ., 2003: 2).

Araştırmanın Amacı

Yukarıda da belirtildiği gibi, araştırmanın amacı; kategori isimlendirmesinin ölçüm üzerinde etkisinin olup olmadığını incelemektir. Araştırmada cevabı aranacak sorular ise şunlardır:

- Aynı ifadeler, 7 kategorili tamamı isimlendirilmiş ve sadece uç noktaları ile orta noktası isimlendirilmiş Likert ölçeği ile ölçüldüğünde sonuçlar ne düzeyde değişiklik göstermektedir?
- Ölçeklerdeki isimlendirme farklılığı ile katılımcılara ilişkin demografik özellikler kullanılan ölçeğin etkinliği üzerinde etkili olmaktadır?

Araştırmanın Yöntemi

Çalışma keşifsel bir çalışma olup, araştırma bağlamında 1996 yılında Baumgartner ve Steenkamp tarafından geliştirilmiş olan ve 20 ifadeden oluşan "Keşifsel Satın Alma Davranışı Eğilimi Ölçeği" den yararlanılmıştır. 20 maddeli bu ölçek, 7 kategorili olarak biri tam isimlendirilmiş (1: Hiç Katılmıyorum, 2: Çoğunlukla Katılmıyorum, 3: Kısmen Katılmıyorum, 4: Ne Katılıyorum Ne De Katılmıyorum, 5: Kısmen Katılıyorum, 6: Çoğunlukla Katılıyorum, 7: Tamamen Katılıyorum), diğeri ise yine 7 kategorili olarak uç noktaları ile orta noktası isimlendirilmiş (1: Hiç Katılmıyorum, 2, 3, 4: Ne Katılıyorum Ne De Katılmıyorum, 5, 6, 7: Tamamen Katılıyorum) iki farklı formatta hazırlanmıştır. Keşifsel bir çalışma olmasından dolayı örnekleme girecek olan çeşitli demografik özelliklere sahip katılımcılar Sakarya, Kocaeli ve İstanbul illerinde kolayda örnekleme yöntemine göre seçilmiştir. Her iki ölçeğe ilişkin 100'er anket olmak üzere toplam 200 anket analize tabi tutulmuştur.

Analiz ve Bulgular

Çalışmanın amacına yönelik olarak cevap aranan sorulara ilişkin analiz bulguları aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

ÖLÇEKLERDE KATEGORİ İSİMLENDİRMESİNİN ÖLÇÜM ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN İNCELENMESİ

Demografik Özellikler

Araştırma bağlamında yürütülen çalışmada katılımcılara ait demografik özellikler Tablo 1'deki gibidir. Cinsiyet ve medeni durum açısından dengeli bir katılımın olduğunu söylemek mümkündür. Yaşa bakıldığında ise, 21-30 yaş arası katılımcıların oranı yaklaşık %43'tür. Tablo eğitim açısından incelendiğinde, en çok katılımın üniversite ve lisansüstü mezunu katılımcılardan olduğu ve bunların yaklaşık %43 oranında olduğu, daha sonra ise bunu yaklaşık %35 ile lise mezunlarının izlediği görülmektedir. Meslekler açısından bakıldığında ise, katılımcıların mesleklerinin dengeli bir dağılım sergilediği görülmektedir. Gelir durumuna bakıldığında da, katılımcıların %31 oranında 701-1500 TL arasında bir gelire sahip oldukları görülürken, daha sonra bunu yaklaşık %27 oranı ile 1501-2000 TL arası gelire sahip katılımcılar izlemektedir.

Tablo 1. Demografik Özellikler

Demografik Özellikler	Seçenekler	f	%
Cinsiyet	Kadın	106	53,0
	Erkek	94	47,0
Medeni Durum	Evli	96	48,0
	Bekar	104	52,0
Yaş	20 ve altı	13	6,5
	21-30	85	42,5
	31-40	59	29,5
	41-50	33	16,5
	51-60	16	8,0
Eğitim	İlköğretim	32	16,0
	Lise	69	34,5
	MYO	14	7,0
	Üniversite ve Lisansüstü	85	42,5
Meslek	Öğrenci	33	16,5
	Ev Hanımı	35	17,5
	Memur	32	16,0
	Esnaf/Tüccar	28	14,0
	İşçi	35	17,5
	Serbest Meslek	35	17,5
	Diğer	2	1,0
Gelir Durumu	700 TL ve altı	33	16,5
	701-1500 TL	62	31,0
	1501-2000 TL	53	26,5
	2001-2500 TL	22	11,0
	2501-3000 TL	13	6,5
	3001 TL ve üzeri	17	8,5

Frekans Değerleri

Tablo 2'de tam isimlendirilmiş ve eksik isimlendirilmiş ölçeklerin frekans değerleri ile tanımlayıcı istatistik değerleri görülmektedir.

Tablo 2. Tam İsimlendirilmiş ve Uç Noktaları ile Orta Noktası İsimlendirilmiş Ölçeklere Ait Frekans Tablosu

	Ölçek İsimlendirmesi**	Tamamen Katılıyorum	Çoğunlukla Katılıyorum	Kısmen Katılıyorum	Ne Katılıyorum Ne De Katılmıyorum	Kısmen Katılmıyorum	Çoğunlukla Katılmıyorum	Hiç Katılmıyorum	Aritmetik Ortalama*	Standart Sapma
		%	%	%	%	%	%	%		
1. Yeni ürünlere yönelik e-posta (mail) yoluyla gelen reklamları okumak zaman kaybıdır.	TAM	38	11	17	9	6	2	17	4,92	2,214
	EKSİK	38	11	8	17	5	7	14	4,83	2,211
2. Modadaki yeni tarzları ve trendleri izlemek için vitrinlere bakmayı severim.	TAM	31	13	28	3	4	7	14	4,87	2,111
	EKSİK	23	15	12	11	7	14	18	4,22	2,245
3. Başkalarının satın aldıkları ürünlerle ilgili konuşmalarını dinlemeyi sevmem.	TAM	37	11	22	8	3	7	12	5,02	2,094
	EKSİK	28	17	17	14	5	4	15	4,77	2,093
4. Genellikle içinde ne olduğunu merak ettiğim için gereksiz (junk) e-postaları (e-mail) bile okurum.	TAM	13	2	10	7	7	6	55	2,69	2,223
	EKSİK	11	7	8	13	4	12	45	2,92	2,191
5. Sadece merak ettiğim için mağaza gezmem.	TAM	40	9	11	8	9	5	18	4,76	2,336
	EKSİK	32	17	11	10	8	7	15	4,74	2,209
6. Bir şey satın almayı planlamasam bile ürün kataloglarına göz gezdirmeyi severim.	TAM	31	21	14	8	5	7	14	4,88	2,152
	EKSİK	42	11	13	8	3	9	14	4,98	2,256

ÖLÇEKLERDE KATEGORİ İSİMLENDİRMESİNİN ÖLÇÜM ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN İNCELENMESİ

7. Genellikle mailime gelen reklamları okumadan silerim.	TAM	35	14	16	9	10	5	11	4,96	2,069
	EKSİK	29	6	12	20	9	8	15	4,42	2,147
8. Mağaza gezmekten ve vitrinlere bakmaktan hoşlanırım.	TAM	29	16	20	8	10	4	13	4,82	2,062
	EKSİK	30	13	15	7	5	12	18	4,48	2,311
9. Satın aldıklarım hakkında arkadaşlarımla konuşmayı severim.	TAM	28	13	15	15	9	7	17	4,54	2,051
	EKSİK	21	14	14	9	12	13	15	4,28	2,175
10. Sırf merakımdan dolayı reklamları takip ederim.	TAM	15	4	13	15	8	15	30	3,38	2,164
	EKSİK	13	10	13	16	7	12	29	3,54	2,167
11. Bazı yiyecekler farklı tat seçeneğine sahip olmasına rağmen, benim tercihim aynı tattıkları satın almaktır.	TAM	24	11	20	10	11	6	9	4,73	1,885
	EKSİK	27	14	16	15	8	6	14	4,63	2,092
12. Emin olmadığım bir marka yerine genellikle satın almakta olduğum markayı almaya devam ederim.	TAM	34	19	23	10	3	4	7	5,31	1,785
	EKSİK	37	24	11	12	6	3	7	5,37	1,835
13. Marka sadakati olan bir tüketici olduğumu düşünüyorum.	TAM	20	16	21	11	12	4	14	4,57	2,021
	EKSİK	20	18	11	17	8	4	22	4,25	2,199
14. Raflarda yeni bir marka gördüğümde onu denemekten çekinmem.	TAM	15	7	24	12	10	15	17	3,92	2,033
	EKSİK	14	7	17	20	14	12	16	3,87	1,947
15. Bir restorana gittiğim zaman tanıdığım yiyecekleri sipariş verdiğimde kendimi daha güvende hissedirim.	TAM	35	24	23	4	3	5	6	5,45	1,743
	EKSİK	33	17	20	9	6	0	3	5,24	1,502
16. Eğer bir markadan hoşlanırsam, farklı bir şey denemek için de olsa o markayı kolay kolay değiştirmem.	TAM	8	7	6	12	20	22	25	4,95	1,877
	EKSİK	21	21	14	18	8	6	12	4,63	1,978
17. Yeni veya farklı bir ürün deneme konusunda çok temkinliyimdir.	TAM	21	21	24	13	8	5	9	4,84	1,841
	EKSİK	21	16	16	21	9	9	12	4,56	1,945
18. Alışverişlerimde çeşitlilik olsun diye tanımadığım markaları satın almamayı severim.	TAM	11	5	21	12	12	13	26	3,48	2,037
	EKSİK	15	6	16	18	9	14	22	3,70	2,082
19. Performansı konusunda emin olmadığım markaları nadiren satın alırım.	TAM	21	15	23	12	13	9	7	4,64	1,861
	EKSİK	21	14	18	21	10		10	4,57	1,892
20. Genellikle düzenli aralıklarla aynı tür gıdaları yerim.	TAM	23	20	23	13	9	7	5	4,94	1,751
	EKSİK	22	21	24	13	3	5	12	4,83	1,928

* 7: Tamamen Katılıyorum, 1: Hiç Katılmıyorum

** TAM: Tam isimlendirilmiş ölçeğe ait frekans verileridir.

EKSİK: Uç noktaları ile orta noktası isimlendirilmiş ölçeğe ait frekans verileridir.

Yukarıdaki tablo incelendiğinde katılımcıların vermiş olduğu cevapların tam isimlendirilmiş ölçekteki ve uç noktaları ile orta noktası isimlendirilmiş ölçekteki ifadelerde çeşitli şekillerde kaymalar meydana getirdiği görülmektedir. Yukarıdaki tablo katılma durumu, ne katılma ne de katılmama ve katılmama durumu olarak üçlü şekilde düşünüldüğünde, ifadelerin yarısından çoğunda tam isimlendirilmiş ölçekte verilen katılma durumu bildiren ifadelerde eksik isimlendirilmiş ölçeğe geçerken bir azalma, katılmama durumu bildiren ifadelerde ve orta nokta da ise artma olduğu görülmektedir. Ayrıca bu tip ifadelerin tutumların davranışsal yönünü içerdiği de gözlemlenmektedir. Örneğin bunlardan biri, "Genellikle mailime gelen reklamları okumadan silerim" ifadesidir. Ancak, bir genelleme yapmak mümkün değildir. Çünkü bu kaymaların sebebi sorunun soruluş biçimi veya konunun alışverişi ilgili genel bir konu olmasından kaynaklanıyor olabilir.

Sonuç ve Öneriler

Sonuç olarak, aynı ifadeler 7 kategorili tamamı isimlendirilmiş ve sadece uç noktaları ile orta noktası isimlendirilmiş Likert ölçeği ile ölçüldüğünde sonuçlarda farklılık olacağı beklenmekteydi ve olması beklenen fark, kategorilerin tamamı isimlendirilmediğinde isimli kategorilere doğru cevapların kayması yönündeydi. Ancak, beklenen düzeyde bir değişiklik ve fark gözlemlenmemiştir. Yabancı literatürde Likert ifadelerinin katılım derecelerine ilişkin ifadelerde ölçeğin kategori sayısını arttırdıkça isim bulmada zorluk çekilmemektedir. Ancak Tükçe literatürde kategori sayısı özellikle de 9 ve 11 kategoriye çıkarıldığında isimlendirmede zorluklar yaşanmaktadır. O halde, sonuçların genellenebilecek bir fark çıkarmaması ölçek kategori sayısının artırılmasında bir sakınca yaratmayacağı yönündedir.

Araştırma soruları üzerinden sonuçlar değerlendirmeye devam edilecek olursa, ölçeklerdeki isimlendirme farklılığı ile katılımcılara ilişkin demografik özellikler arasında yapılan ki-kare testleri sonucunda herhangi bir fark gözlemlenmemiştir.

Öneriler

Çalışmada kullanılan ifadelerin yönü de oldukça önemlidir. Takibeden çalışmalarda ifadelerin pozitif veya negatif olmasının sonuçlar üzerinde nasıl etki yarattığı incelenmelidir.

Ayrıca, konunun çok genel bir konu olması da sonuçlar üzerinde bir fark meydana getirmemiş olabilir. Benzer bir çalışmada daha hassas konulara ilişkin de yapılabilir.

Kaynakça

- ALTUNIŞIK, R., R. Coşkun, S. Bayraktaroğlu ve E. Yıldırım (2005), "Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri", Geliştirilmiş 4. Baskı, Sakarya Kitabevi.
- ARSLAN, Ahmet (2007), "Felsefeye Giriş", 9. Baskı, Adres Yayınları, Ankara.
- GIDDENS, Antony (2005), "Sosyoloji", 2. Baskı, Yayına Hazırlayan: Cemal Güzel, Ayraç Yayınevi, Kasım, Ankara.
- İŞMAN, Aytekin (1998), "Türk eğitim Sisteminde Ölçme ve Değerlendirme", Değişim Yayınları, Adapazarı.
- McIVER, John p. ve Edward G. Carmines (1986), "Unidimensional Scaling", Series: Quantitative Applications in the Social Science, Sage Publications, Inc.
- NETEMEYER, R. G., W. O. Bearden ve S. Sharma (2003), "Scaling Procedures", Sage Publication.
- OOSTERHOF, Albert (1994), "Classroom Applications of Educational Measurement", Merrill, an Imprint of McMillan Publishing Company, New York, USA.
- ÖZLEM, Doğan (2003), "Bilim Felsefesi", Ders Notları, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- TEKİN, Halil (1980), "Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme", Yargı Yayınevi, gözden geçirilmiş 16. Baskı, Ankara.
- TUNÇ, Güngör (1975), "Pazarlama Araştırması-Yönetimdeki Yeri ve Yöntemi", 1. Cilt.
- YILDIRIM, Ali ve Hasan Şimşek (1999), "Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri", Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- YILDIRIM, Cemal (2008), "Bilim Felsefesi", 12. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Ndikimi i faktorëve shoqëror në zhvillimin e personalitetit

Universiteti Shtetëror i Tetovës

Dr. sc. Hana Rusi Saliu

Prof. Dr. Myqereme Rusi

Doc. Dr. Gordana Stankovska

Shoqëria është e përbërë nga individ të cilët lindin me potenciale të caktuara për zhvillim të personalitetit të tyre, të cilat potenciale trashëguese zhvillohen dhe formohen nën ndikimin e faktorëve social. Që një individ të quhet personalitet nuk janë të mjaftueshme potencialet me të cilat ai lind, por ai duhet të jetojë dhe të bashkëveprojë me rrethin e tij shoqëror. Personaliteti dhe zhvillimi i tij janë nën ndikimin e disa faktorëve dhe nga to, trashëgimia dhe rrethi shoqëror luajnë një rol të rëndësishëm në zhvillimin e përgjithshëm të personalitetit. Rrethi shoqëror konsiderohet si faktori më i madh ekstrinziq i cili ndikon në formimin dhe zhvillimin e personalitetit.

Personaliteti është një koncept mjaft i ndërlikuar dhe i gjerë dhe faktorët shoqëror të cilët ndikojnë në formimin dhe zhvillimin e tij janë të shumtë si: familja, shkolla, moshatarët, kultura, mjetet e informimit etj. Lista e këtyre faktorëve është e gjerë, por njëri nga këto faktorë është më i rëndësishmi dhe që ia jep bazën e zhvillimit të personalitetit. Ky faktor është faktori familje.

Familja është faktori kyç që ndikon në formimin dhe zhvillimin e personalitetit, pasi që ajo e përfaqëson shoqërinë dhe kulturën e rrethit ku fëmija do të rritet dhe formohet. Teori të ndryshme të personalitetit e trajtojnë zhvillimin e personalitetit nga këndvështrime të ndryshme dhe një numër i teoricienëve e theksojnë rëndësinë e rrethit shoqëror me theks të veçantë familjes në zhvillimin e personalitetit. Mu për këtë arsye përmbajtja e këtij punimi do të përfshi rëndësinë e faktorëve shoqëror në formimin dhe zhvillimin e personalitetit, kurse rëndësi të posaçme do ti kushtohet faktorit familje, rëndësia e të cilit faktor do të analizohet

se si paraqitet në teoritë e personalitetit si tek teoritë e Erikson-it, Adler-it, Hornej-it, From-it dhe Rogjers-it.

Fjalë kyçe: faktorë shoqërorë, familja, zhvillim, personalitet.

Ndikimi i faktorëve shoqëror në zhvillimin e personalitetit

Dr. sc. Hana Rusi Saliu

Prof. Dr. Myqereme Rusi

Doc. Dr. Gordana Stankovska

Vite me rradhë në psikolgji zhvillohet një debat i ashpër në mes nativistëve dhe empiristëve për rolin dhe ndikimin e faktorëve të ndryshëm në zhvillimin e personalitetit. Nativistët si Zhan Zhak Ruso, Çarls Darwin, Shelldon, Kreçmer e të tjerë theksojnë që për zhvillimin e individit rol dominues luan trashëgimia, kurse empiristët si Xhon Lok, Xhon Votson theksojnë rolin dhe ndikimin vendimtar të rrethit. Ky debat në mes të psikologëve do të vazhdojë edhe për shumë vite, pasi që nuk mund të mohohet rëndësia e asnjërit prej faktorëve që ndikojnë në zhvillimin e personalitetit. Prandaj sot, shumica e studiuesve pyesin se në ç'mënyrë trashëgimia dhe mjedisi bashkëveprojnë dhe si mund të kontrollohen ato që zhvillimi të ndodh në mënyrë optimale (Karaj, 2010).

Faktorët e mjedisit të cilët ndikojnë në formimin dhe zhvillimin e personalitetit janë të shumtë siç janë: familja, moshatarët, kultura, shkolla, mjetet e informacionit etj. Në këtë punim ne do ta trajtojmë ndikimin e faktorëve social në zhvillimin e personalitetit me theks të veçantë në rolin dhe ndikimin e faktorit më të rëndësishëm në këtë zhvillim, familjes.

Njeriu është i programuar gjenetikisht që të zhvillohet fizikisht, por për zhvillimin psikik dhe social të qenies njerëzore ndikimi i faktorëve social është vendimtar. Që individi të funksionoj në mënyrë të duhur në planin social, nevojat sociale të tij duhet të kënaqen në mënyrë adekuate. Këto nevoja sociale rrjedhin nga bashkëjetesa e njeriut me njerëzit e tjerë dhe mu ata të tjerë janë që do të kontribuojnë në plotësimin e nevojave sociale. Secili individ lind në një mjedis shoqëror, i cili mjedis karakterizohet me kulturë specifike, me vlera, doke, zakone, gjuhë, sistem arsimor, art, tradita etj. Si përfaqësues i parë dhe i denjë i këtij mjedisi për fëmijën është familja. Zakonisht sjellja e prindërve ndaj fëmijëve të tyre është në përputhje me kulturën ku familja vepron.

Familja është faktori më i rëndësishëm socialë që ndikon në formimin dhe zhvillimin e personalitetit. Fëmija ka nevojë për sjellje skofiare dhe dashuri të cilat duhet t'ia ofrojnë prindërit. Përmbushja e këtyre nevojave psikologjike në familje me raporte të ngrohta ndërmjet pjesëtarëve të saj vlerësohet si një ndër kushtet themelore të zhvillimit të personalitetit stabil, thekson Pajazit Nushi (1999). Me përmbushjen e këtyre nevojave fillon zhvillimi i ndjenjës së sigurisë, i ndjenjës së përkatësisë dhe ndjenjës së pranimit nga ana e pjesëtarëve të rrethit social.

Ndjesia e sigurisë, përkatësisë dhe ndjenjës së pranimit të fëmija fillon me raportin nënë fëmijë. Se si do ta përjetojë fëmija rrethin në të cilin ai gjendet pas ambientit të sigurt në barkë të nënës, në sasi të madhe varet nga raporti i nënës me foshnjën. Nëse nëna ia plotëson të gjitha nevojat foshnjës së porsalindur atëherë foshnja rrethin në të cilin gjendet do ta përjetojë si të sigurt dhe të rrethuar me njerëz të besueshëm thekson Erikson (Musai, 1999). Erikson thekson se zhvillimi i personalitetit nuk përfundon në adoleshencë, por vazhdon deri në pleqëri (Boeree, 2004). Si që prindërit ndikojnë në zhvillimin e personalitetit, ashtu edhe fëmijët ndikojnë në zhvillimin e personalitetit të prindërve të tyre po edhe të gjyshërve. Këtë bashkëveprim të brezave Erikson e quajti ndërsjelle. Personaliteti i një femre e cila në moshë të re bëhet nënë, do të ndryshojë me faktin që ajo tani më, mbi vete ka përgjegjësinë e një qenieje të varur nga ajo, edhe pse femra ende është e përfshirë në detyrat e adoleshencës, të gjejë identitetin e saj.

Frojdi është psikiatri i cili hapi një epokë të re në shkencën e psikologjisë me teorinë dhe mendimet e tjera radikale. Ai raportin fëmijë - prind e shihte si vendimtar për shumë patologji dhe komplekse që i shfaqnin të rriturit. Veçanërisht pesë vitet e para të jetës, sipas teorisë psikoanalitike janë vendimtare për formimin e karakterit dhe personalitetit të fëmijës (Nushi, 1999). Ata theksojnë rëndësinë e

---

të ushqyerit dhe formimit të shprehive higjienike të fëmijët. Shpesh fiksimit dhe komplekset të të rriturit burojnë nga kujdesi i tepruar ose moskujdesi i prindërve në fëmijëri (Rot, 1975). Për shkak të qëndrimit jo të drejtë gjatë të ushqyerit e fëmijës mund të formohet i ashtuquajtur i karakter oral (Boeree, 2004). Ky kompleks, sipas Frojd-it paraqitet kur fëmija i vogël ndahet përnjëherë nga thithja (gjiri i nënës) ose nëse thith gjatë kohë gji (Morris, & Maisto, 2008). Studime të ndryshme në lidhje me rëndësinë e thithjes theksojnë që ka dallim në personalitetin e personave që kanë thithur dhe atyre të cilët nuk kanë thithur gji. Sipas disa autorëve, ndërprerja e hershme e gjirit mund të ketë pasoja negative për zhvillimin e personalitetit, sikur që mund të ketë pasoja negative edhe mosdhënia fare e gjirit (Rot, 1975). Por hulumtimet bashkëkohore tregojnë që për zhvillimin harmonik të fëmijës nuk është e rëndësishme se a ka thithur fëmija apo jo. Sot theksohet se pengesë për zhvillimin harmonik të personalitetit të fëmijës ka moskujdesi ndaj fëmijës dhe atmosfera e keqe në familje (Rot, 1975). Gjithashtu, sipas psikoanalitikëve edhe të mësuarit me pastërtinë ka ndikim të rëndësishëm në formimin e personalitetit, e posaçërisht ndikim të veçantë kanë përvojat e papëlqyeshme e të vështira të fëmijëve në vitet e para të jetës. Këto përvoja lanë lanë si pasojë prirjen e përhershme për mungesën e rregullit dhe ndytësinë (karakter analo-përrjashtues) ose synimin e përhershëm për pastërti dhe rregullsi (karakter analo-mbajtës) (Morris, & Maisto, 2008; Boeree, 2004).

Teoria e Karen Horney është ndër teoritë më të mira që i sqaron neurozat. Është më se e vërtetë që pjesa më e madhe e neurotikëve të rritur nuk vuajnë nga abuzimet dhe pakujdesitë e fëmijërisë (Boeree, 2004). Shtrohet pyetja atëherë çfarë i shkakton neurozat? Kësaj pyetje Horney iu përgjigj që shkaktar është mospërfillja prindërore, mungesa e ngrohjes në fëmijëri. Mospërfillja prindërore është çështje e perceptimit të fëmijës dhe jo qëllim i prindit. Sipas Horney-it fëmijët ndaj mospërfilljes prindërore reagojnë me përgjigje të cilën e quajti armiqësi themelore. Armiqësia themelore të fëmijët shprehet në formë të tre strategjive:

1. Strategjia përballuese **agresive** – fëmijët thonë me vete: nëse unë do kem fuqi askush nuk mund të më dëmtoj.
2. Strategjia e **pajtueshmërisë** - fëmijët thonë me vete: nëse unë mund t'ju bëj të më doni, ju nuk do të më lëndoni.
3. Strategjia e **tërheqjes** nga përfshirja familjare në vetvete, faktikisht bëhen të kënaqur me vetveten - fëmijët thonë me vete: nëse unë tërhiqem asgjë nuk mund të më dëmtoj.

Erih Fromm gjithashtu me teorinë e tij që ishte një përzierje e Frojd-it dhe Marks-it kontribuoi për sqarimin e formimit dhe zhvillimit të personalitetit. Ai dallohet nga Frojdi dhe Marksi me idenë e lirisë. Ai beson që njeriu duhet të çlirohet nga determinizmi dhe e quajti lirinë karakteristike kryesore të natyrës njerëzore (Boeree, 2004). Edhe pse njerëzit duan ta fitojnë lirinë e plotë, kur e fitojnë atë ata duan të arratisen nga e njëjta. Fromm thekson tre mënyra të arratisjes nga liria: autoritarizmi, destruktiviteti dhe konformiteti automat të cilat individit i zgjedh varësisht prej rrethit familjar në të cilin ai rritet dhe zhvillohet. Sipas Fromm-it ka dy tipe familjesh:

1. familjet simbiotike – në këto familje disa pjesëtarë janë "gllabëruar" nga pjesëtarët e tjerë dhe ata nuk e zhvillojnë plotësisht personalitetin e tyre.
2. familjet e mbyllura - në këto familje prindërit janë shumë kërkues ndaj fëmijëve të tyre.

Familja dhe kultura në të cilën rritemi përcakton shumë aspekte të personalitetit tonë. Kështu theksohet se edhe stili i jetës, që tregon se në çfarë mënyrë e jetojmë jetën tonë, si i trajtojmë problemet dhe marrëdhëniet ndërmjet njerëzve është e determinuar nga familja. Kështu Adler (një psikolog individualist) e pa stillin e jetës si diçka të ngulitur mjaft herët në jetë. Sipas tij, prototipi i stilit të jetës duhet të jetë fiksuar aty rreth moshës pesë vjeç. Adler mendon se ka tre situata fëmijërore bazë që kontribuojnë më shumë në stillin e gabuar të jetës. Ato janë:

1. inferioriteti i organeve – sëmundjet e hershme që paraqiten tek fëmijët dhe shpesh fëmijët për të tërhequr vëmendje vazhdojnë që të mbeten të fokusuar tek vetja. Kjo mund të tejkalohet vetëm me përkrahjen e të afërmeve.
2. përdhelja – shumë fëmijë mësojnë nga sjelljet e të tjerëve se mund të marrin pa dhënë.
3. braktisja – këta fëmijë mësojnë inferioritetin sepse u thuhet dhe u tregohet çdo ditë se janë pa vlerë (Boeree, 2004).

Në të tre situatat kemi fëmijë që formojnë personalitetin e tyre në bazë të një stili të gabuar të jetës. Stillin e jetës fëmija e mëson nga familja, i cili te fëmijët reflektohet si tipare të dëshiruara ose të padëshiruara të personalitetit, varësisht nga stili i jetës që ka familja.

Literatura

Asendorpf, B. J. & Wilpers, S. (!998). Personality effects on social relationships. *Journal of personality and social psychology*. Vol. 74, No. 6, 1531-1544

<http://www.psychologie.hu-berlin.de>

Boeree, (2004). *Teoritë e personalitetit*. Tiranë: Plejad

Karaj, Th. (2010). *Psikologjia e zhvillimit të fëmijës*. Tiranë: Emal

Morris, G. Ch. & Maisto, A. A. (2008). *Psikologjia*. Tiranë: Qendra për arsim demokratik

Musal, B. (1999). *Psikologji edukimi*. Tiranë: Pegi

Nikoliq, S. (2005). *Bota e psikës fëmijërore*. Shkup: Furkan

Nushi, P. (1999). *Psikologjia e përgjithshme II: Njeriu dhe personaliteti I tij në psikologji*. Prishtinë: Universiteti i Prishtinës

Rot, N. (1975). *Psikologjia e personalitetit*. Prishtinë: Rilindja

Vasta, Haith, & Miller, (2007). *Psikologjia e fëmijës*. Tiranë: Uegen

ÇEVRESEL UNSURLARIN PAZAR ODAKLILIK- PERFORMANS İLİŞKİSİNE ETKİSİ

Dr. Şahin EKBER¹

Dr. Fariz AHMADOV²

ÖZET

Bu çalışmada pazar odaklılık unsurlarının işletme performansı üzerinde etkisinin işletme dışı faktörlerden- moderatörlerdeki değişime göre farklılık gösterip göstermediği araştırılmıştır. Analizler SPSS programında gerçekleştirilmiştir. Moderatörlere dummy değerler verilerek 1 ve 2 olarak kodlaştırılmıştır. Daha sonra sırasıyla split file ve regresyon analizleri kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Pazar Odaklılık, Performans, İşletme dışı faktörler-Moderatörler

GİRİŞ

Birtakım çevresel durumlar pazar odaklılık - performans ilişkisinin gücüne etki ediyor, yani bu ilişkiyi artırıyor veya azaltıyor. Pazarla ilgili belirsizliğe neden olan ortamlarda, pazar odaklılık durumla baş etmede önemli rol oynamaktadır. Fakat belirsiz ortamın olmadığı pazarda da pazar odaklılık faaliyetleri fazla harcama olacaktır (Dwairi vd., 2007). Houston (1986) pazar odaklılığın farklı pazar şartlarında aynı biçimde değerlendirileceğinin doğru olmayacağını belirtmiştir.

LİTERATÜR ARKA PLANI

Kohli ve Jaworski (1990) genel ekonomi, pazar dalgalanmaları, teknolojik dalgalanmalar ve rekabetin şiddetini pazar odaklılığın performansa etkisinde moderatör olarak değerlendirmektedirler. Fakat eğer Kohli ve Jaworski 1990'daki makalelerinde kaydedilen dört unsurun pazar odaklılık performans ilişkisinde farklılık yaratacağını önerse de 1993'de Jaworski ve Kohli genel ekonomi

¹ Azerbaycan Cumhuriyeti, Atropat İşletmesinde yönetici, sahinekber@gmail.com

² Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, İşletme Yönetimi Bölümü, farizazeri@yahoo.com

dışındaki diğer üç faktörün moderatör etkisini test etmişler ve hiçbir ilişki bulamamışlar.

Kohli ve Jaworskinin önerdiği ve daha sonra birçok araştırmalara (Slater ve Narver, 1994; Bhuian ve Al-Zamil, 1997; Subramanian ve Gopalakrishna, 2001; Kirca ve Bearden, 2005) konu olan pazar odaklılık- performans ilişkisindeki moderatörlerden biri pazar dalgalanmalarıdır, diğer değişle, müşteri ve tercihlerinin bileşiminin değişimidir. Eğer pazarda müşteri karakteristikleri ve tercihleri değişmezlik gösterirse, pazar odaklı olmanın fazla önemi kalmıyor, nitekim küçük ayarlamalarla bu tercihlerin karşılanması sağlanabilmektedir. Fakat sabit olmayan müşteri grubu ve tercihleri ortamında işletmenin pazar odaklı olmayan yapıyla başarı sağlayamayacağı büyük olasılıktır. Dolayısıyla, pazar dalgalanmaları ne kadar büyükse, pazar odaklılık- performans ilişkisi o kadar güçlüdür.

Hızlı teknolojiye dayalı işletmelerde ürün üretiminde esas bilgi müşteriden ziyade Ar-Ge kaynaklıdır. Bu yüzden pazar odaklılık diğer endüstrilere göre daha az önemi olabilmektedir. Şöyle ki, teknolojik dalgalanma ne kadar yüksekse, pazar odaklılık- performans ilişkisi de o kadar zayıftır.

Rekabetin düşük olduğu alanlarda örgütün pazar odaklılık derecesi, özellikle bilgi toplama, bilgi yayma ve müşteri odaklılık derecesi düşük olacaktır. Bu durumda farklılaştırma ve ya yenilikçi stratejinin uygulanması etkisiz olmaktan ziyade örgüt kaynaklarının uygunsuz kullanılmasına yol açabilmektedir. Ters durumda, rekabetin şiddetinin yoğun olduğu durumlarda pazar odaklılık derecesi yüksek olacaktır ve böylece müşteriye değer yaratan stratejileri destekleyecektir (Dobni ve Loofman, 2003). Kohli ve Jaworski'ye (1993) göre de rekabet şiddetinin düşük olduğu ve böylece pazar odaklılığın performans artışı ile sonuçlanamayacağı durumlarda pazar odaklılığa harcanan kaynaklar israf olabilmektedir.

Güçlü taleple karakterize edilen güçlü ekonomilerde pazar odaklılık ihtiyacı zayıf ekonomilere göre daha düşüktür. Bunun başlıca nedeni zayıf ekonomilerde müşterilerin harcamalarında daha bilinçli davranması ve elde ettikleri değerli önemsemeleridir. Bu yüzden işletme ihtiyaçları iyi belirlemek ve buna göre ürün sunmak zorundadır, her ne kadar zayıf ekonomilerde işletmeler pazar odaklılığa tahsis etmek için yeterli kaynağa sahip olmuyorlar (Kohli ve Jaworski, 1990).

Slater ve Narver (1994b) de ekonominin gücünün pazar odaklılığın geliştirilmesi ve işletme performansı üzerindeki etkileyici rolünü araştırarak, durağan veya gerileyen pazarlarla karakterize edilen zayıf ekonomilerdeki işletmelerin güçlü ekonomilerde faaliyette bulunan şirketlere göre daha kolay pazar odaklılığa uyum sağladığını

önermişler. Bu yüzden de pazar odaklılık düzeyini belirlerken genel ekonominin de göz önünde bulundurulması gerektiğini vurgulamışlar.

Deshpande ve Farley (1998) endüstri karakteristiklerinin pazar odaklılık ve performans üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Tüketim ürünleri, endüstriyel ürünler ve hizmetler olarak sınıflandırdıkları endüstrinin bu sınıflandırmayla hem pazar odaklılık ve hem de performans üzerinde az ve ya hiçbir etkisinin olmadığını bulmuşlar.

Tay ve Morgan'a (2003) göre pazar odaklılıkla performans arasındaki ilişki pazar dinamizmi, çevresel karmaşıklık ve rekabetçi yapıdan etkilenmemektedir ve genelleştirilebilir.

Sin ve diğ. (2005) Çin ve Hong Kong'da iş çevresinin pazar odaklılığın performans üzerindeki etkisinde nasıl bir moderatör rolünü oynadığını araştırmışlar ve ekonomik ideolojinin (bu araştırmada kapitalizm ve sosyalizm) ve endüstri türünün (İmalat ve hizmet) pazar odaklılık performans ilişkisinde etkisini bulmuşlardır. Sonuçlar pazar odaklılığın performansa kapitalist Hong Kong'da daha çok etki ettiği yönünde.

Farklı ülkelerde pazar odaklılıkla ilgili yapılan araştırmalarda çıkan ortak sonuç pazar odaklılığın kültür fark etmeksizin örgüte nüfuz etmesi ve işletme performansına direk etki ettiği (Lafferty ve Hult, 2001).

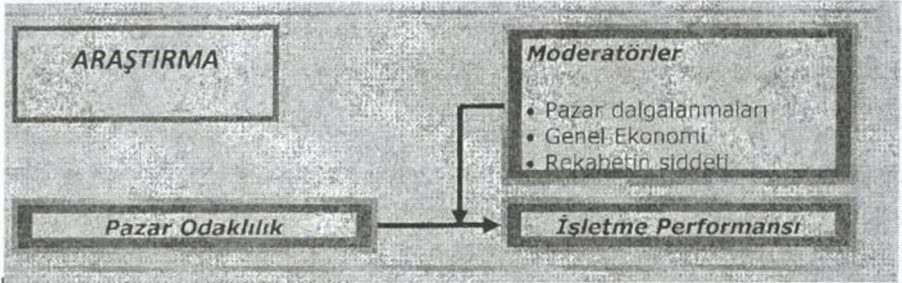
ARAŞTIRMA MODELİ VE YÖNTEM

Araştırma Modeli

Önceki kısımlardan da gördüğümüz üzere literatürde pazar odaklılık performans ilişkisinin işletme dışı faktörlerden- moderatörlerden etkilenebileceği vurgulanmaktadır. Literatürden yola çıkarak araştırmamızda aşağıdaki model ele alınacaktır.

Şekil 1. Pazar Odaklılığın Sonuçları ve Çevresel Faktörler

Kaynak: Köhli ve Jaworski, 1990

Örnekleme ve Veri Toplama

Araştırmada veri toplama yöntemi olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Anket online ortamda Azerbaycan'da faaliyette bulunan büyüklüğü ve sektörü fark etmeksizin işletmelere dağıtılmıştır. Toplam 300 işletmeye anket ulaştırılmış, bundan 66 analize yararlı anket elde edilmiştir.

Anketin Yapısı ve Hazırlanması

Araştırmada ele alınan model ışığında anket hazırlanmıştır. Pazar odaklılığı ölçmede iki ölçekten yararlanılmıştır: Kohli, Jaworski ve Kumar (1993) tarafından geliştirilen MARKOR ölçeği ve Narver ve Slater'in (1990) geliştirdikleri MKTOR ölçeği. Moderatör unsurları ölçen ifadeler Jaworski ve Kohli'den (1993) uyarlanmıştır.

İşletmenin finansal performansının ve pazar performansının belirlenmesi için dörder ifade ele alınmıştır:

Finansal Performans: Şirketimizin dikkate değer satış büyümesi vardır

Şirketimizin gelirleri artmıştır

Şirketimizin genel performansı iyileşmiştir

Şirketimizin pazar payı yükselmiştir

Pazar Performansı: Düzenli bir biçimde şirketimize yeni müşteri topluyoruz

Müşterilerimiz ürünlerimiz ve fiyatlarımızdan mutlular

Şirketimizden tekrar satın almalar çoktur

Rakiplerimize göre daha çok sadık müşterilerimiz var

ÇEVRESEL UNSURLARIN PAZAR ODAKLILIK- PERFORMANS İLİŞKİSİNE ETKİSİ

Anket formunda Likert tipi 5'li çoklu ölçek ("1: Hiç Katılmıyorum.....5: Tamamen Katılıyorum") biçiminde sorulardan istifade edilmiştir.

ANALİZ VE BULGULAR

Bu kısımda, pazar odaklılık unsurlarının işletme performansı üzerinde etkisinin, moderatörlerin etkisine göre değişimi analiz edilecektir. Bunun için ilk olarak, pazar dalgalanmaları, rekabetin şiddeti, teknolojik dalgalanmalar ve genel ekonomi değişkenlerinin aldığı değerler ayrı ayrılıkta iki gruba ayrılmıştır. 1-3,50 arası değerler birinci grupta toplanarak 1 değeri verilmiş, 3,51-5 arasındaki değerler ise ikinci grupta toplanmış ve 2 değeri verilmiştir. Bu ayırmada amaç, her iki grubun frekanslarının birbirine yakın olmasını sağlamaktır. Bunu takiben her bir moderatör unsur tek tek SPSS'te "split file" ile ayrılmış ve daha sonra pazar odaklılık unsurları ile işletme performansı arasındaki regresyona bakılmıştır. Buradaki amacımız, "moderatörler 1 değeri aldığı durumda pazar odaklılık performans ilişkisi nedir, 2 değeri aldığı durumda pazar odaklılık performans ilişkisi nedir" sorusuna cevap bulmaktır.

Rekabetin Şiddeti ve Pazar Odaklılık- Performans

Rekabetin düşük olduğu durumlar 1, yüksek olduğu durumlar ise 2 değeri ile kodlandırılmıştır.

Rekabetin şiddetinin 1 değeri aldığı durumlarda pazar odaklılık unsurları ve finansal performans ilişkisine baktığımız zaman bir tek pazar bilgisinin toplanması unsurunun anlamlı bir etkiye sahip olduğunu görebiliriz ($\beta=0,542$). Pazar odaklılık unsurları finansal performansın %30,4'ünü açıklamaktadır ($F=3,987$, $p<0,05$). Rekabetin şiddetinin 2 değeri aldığı durumlarda ise pazar odaklılık unsurları finansal performansın %24,2'sini açıklamakla beraber model anlamsız bulunmuştur ($F=2,169$, $p>0,05$). Rekabetin şiddetinin yüksek olduğu durumlarda pazar odaklılık -finansal performans ilişkisi anlamsız olacaktır. Analiz sonuçlarından pazar odaklılık finansal performans ilişkisinin rekabetin şiddetinden çok fazla etkilenmediğini söyleyebiliriz.

Rekabetin şiddetinin 1 değeri aldığı durumlarda pazar odaklılık unsurları ve pazar performansı ilişkisine baktığımız zaman pazar bilgisinin toplanması ($\beta=0,526$), pazar bilgisinin yayılması ($\beta=405$) ve pazar bilgisine yanıt verme ($\beta=0,271$) unsurlarının anlamlı bir etkiye sahip olduğunu görebiliriz. Pazar odaklılık unsurları pazar performansının %67'sini açıklamaktadır ($F=14,898$, $p<0,001$). Rekabetin

şiddetinin 2 değeri aldığı durumlarda ise pazar odaklılık unsurları pazar performansının %37,8'ini açıklamaktadır ($F=3,232$, $p<0,05$). Unsurların ayrı ayrılıkta pazar performansı üzerindeki etkileri regresyon analizi sonucunda anlamlı bulunmamıştır.

Analiz sonuçlarından pazar odaklılık-pazar performansı ilişkisinin rekabetin şiddetinin yüksek olduğu durumlarda daha düşük olduğunu söyleyebiliriz. Diğer değişle rekabetin şiddeti pazar odaklılık- pazar performansı ilişkisini etkilemektedir.

Pazar Dalgalanmaları ve Pazar Odaklılık- Performans

Pazar dalgalanmalarının düşük olduğu durumlar 1, yüksek olduğu durumlar ise 2 değeri ile kodlandırılmıştır.

Pazar dalgalanmalarının 1 değeri aldığı durumlarda pazar odaklılık unsurları ve finansal performans ilişkisine baktığımız zaman bir tek pazar bilgisinin toplanması unsurunun anlamlı bir etkiye sahip olduğunu görebiliriz ($\beta=0,776$). Pazar odaklılık unsurları finansal performansın %31,9'unu açıklamaktadır ($F=3,031$, $p<0,05$). Pazar dalgalanmalarının 2 değeri aldığı durumlarda ise pazar odaklılık unsurları finansal performansın %6,8'ini açıklamakla beraber model anlamsız bulunmuştur ($F=1,452$, $p>0,05$). Sonuç olarak, pazar dalgalanmalarının yüksek olduğu durumlarda pazar odaklılık -finansal performans ilişkisi anlamsız olacaktır. Analiz sonuçlarından pazar odaklılık finansal performans ilişkisinin pazar dalgalanmalarından etkilendiğini söyleyebiliriz.

Pazar dalgalanmalarının 1 değeri aldığı durumlarda pazar odaklılık unsurları ve pazar performansı ilişkisine baktığımız zaman bir tek pazar bilgisinin toplanması unsurunun anlamlı bir etkiye sahip olduğunu görebiliriz ($\beta=0,549$). Pazar odaklılık unsurları pazar performansının %45,7'sini açıklamaktadır ($F=4,653$, $p<0,05$). Pazar dalgalanmalarının 2 değeri aldığı durumlarda ise bir tek pazar bilgisinin yayılması unsurunun anlamlı bir etkiye sahip olduğunu görebiliriz ($\beta=0,437$). Pazar odaklılık unsurları pazar performansının %43,1'ini açıklamaktadır ($F=5,679$, $p<0,001$). Analiz sonuçlarından pazar odaklılık pazar performansı ilişkisinin pazar dalgalanmalarından etkilenmediğini söyleyebiliriz.

Genel Ekonomi ve Pazar Odaklılık- Performans

Genel ekonominin güçlü olduğu durumları 1, zayıf olduğu durumları ise 2 değerleri ile kodlandırılmıştır.

Genel ekonominin 1 değeri aldığı durumlarda pazar odaklılık unsurları ve finansal performans ilişkisine baktığımız zaman pazar bilgisinin toplanması ($\beta=0,409$) ve pazar bilgisine yanıt verme ($\beta=0,340$) unsurlarının anlamlı bir etkiye sahip olduğunu görebiliriz. Pazar odaklılık unsurları finansal performansın %24,5'ini açıklamaktadır ($F=3,536$, $p<0,05$). Genel ekonominin 2 değeri aldığı durumlarda ise pazar odaklılık unsurları finansal performansın %75,1'ini açıklamaktadır ($F=9,053$, $p<0,05$), fakat pazar odaklılık unsurlarının ayrı ayrılıkta finansal performans üzerindeki etkisi anlamlı bulunmamıştır. Analiz sonuçlarından pazar odaklılık finansal performans ilişkisinin genel ekonomiden etkilendiğini söyleyebiliriz.

Genel ekonominin 1 değeri aldığı durumlarda pazar odaklılık unsurları ve pazar performansı ilişkisine baktığımız zaman pazar bilgisinin toplanması ($\beta=0,412$) ve pazar bilgisine yanıt verme unsurlarının anlamlı bir etkiye sahip olduğunu görebiliriz ($\beta=0,330$). Pazar odaklılık unsurları pazar performansının %49,5'ini açıklamaktadır ($F=8,689$, $p<0,001$). Genel ekonominin 2 değeri aldığı durumlarda ise pazar odaklılık unsurları pazar performansının %79,5'ini açıklamaktadır ($F=11,349$, $p<0,05$), fakat pazar odaklılık unsurlarının ayrı ayrılıkta pazar performansı üzerindeki etkisi anlamlı bulunmamıştır. Analiz sonuçlarından pazar odaklılık pazar performans ilişkisinin genel ekonomiden etkilendiğini söyleyebiliriz.

Teknolojik Dalgalanma ve Pazar Odaklılık - Performans

Teknolojik dalgalanma 1 ve 2 rakamları ile kodlaştırılmıştır. 1 teknolojik dalgalanmanın düşük olduğunu, 2 ise yüksek olduğunu göstermektedir.

Teknolojik dalgalanmanın 1 değeri aldığı durumlarda pazar odaklılık unsurları ve finansal performans arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Teknolojik dalgalanmanın 2 değeri aldığı durumlarda ise pazar odaklılık unsurları finansal performansın %58'ini açıklamaktadır ($F=8,589$, $p<0,001$), pazar odaklılık unsurlarından bir tek pazar bilgisinin toplanmasının finansal performans üzerinde etkisi anlamlı bulunmuştur ($\beta=0,534$). Analiz sonuçlarından pazar odaklılık finansal performans ilişkisinin teknolojik dalgalanmadan etkilendiğini söyleyebiliriz.

Teknolojik dalgalanmanın 1 değeri aldığı durumlarda pazar odaklılık unsurları ve pazar performansı ilişkisine baktığımız zaman fonksiyonlararası koordinasyonun ($\beta=-0,379$) anlamlı bir etkiye sahip olduğunu görebiliriz. Pazar odaklılık unsurları pazar performansının %48,3'ünü açıklamaktadır ($F=5,670$, $p<0,05$). Teknolojik dalgalanmanın 2 değeri aldığı durumlarda ise pazar odaklılık unsurları pazar

performansının %53,9'unu açıklamaktadır ($F=7,420$, $p<0,001$), fakat pazar odaklılık unsurlarının ayrı ayrılıkta pazar performansı üzerindeki etkisi anlamlı bulunmamıştır. Analiz sonuçlarından pazar odaklılık pazar performans ilişkisinin teknolojik dalgalanmadan etkilenmediğini söyleyebiliriz.

SONUÇ

Araştırmadan aşağıdaki sonuçlar çıkmıştır.

MARKOR ölçeğinin oluşturduğu unsurlar regresyon analizlerinde belirleyici olmuştur. MKTOR unsurlarından ise yalnızca fonksiyonlararası koordinasyonun teknolojik dalgalanmanın düşük olduğu durumlarda etkili olduğunu görmekteyiz.

Rekabetin şiddeti pazar odaklılık-finansal performans ilişkisinde önemli bir değişim oluşturmadığı halde pazar odaklılık- pazar performansı ilişkisinde farklılık yaratmaktadır. Rekabetin şiddetinin yüksek olduğu durumlarda pazar odaklılık-pazar performansı ilişkisi düşük olacaktır.

Pazar dalgalanmaları pazar odaklılık-finansal performans ilişkisinde etkiye sahiptir. Pazar dalgalanmalarının düşük olduğu durumlarda pazar odaklılık- finansal performans ilişkisi daha yüksek olacaktır. Pazar dalgalanmaları pazar odaklılık-pazar performansı ilişkisinde belirleyici bulunmamıştır.

Genel ekonomi pazar odaklılık-finansal performans ilişkisinde önemli etkiye sahiptir. Genel ekonominin zayıf olduğu durumlarda pazar odaklılık- finansal performans ilişkisi daha yüksek olacaktır. Genel ekonomi pazar odaklılık-pazar performansı ilişkisinde de önemli etkiye sahiptir. Genel ekonominin zayıf olduğu durumlarda pazar odaklılık- pazar performansı ilişkisi daha yüksek olacaktır.

Teknolojik dalgalanma pazar odaklılık-finansal performans ilişkisinde önemli etkiye sahiptir. Teknolojik dalgalanmanın güçlü olduğu durumlarda pazar odaklılık- finansal performans ilişkisi daha yüksek olacaktır. Teknolojik dalgalanma pazar odaklılık-pazar performansı ilişkisinde de önemli bir etkiye sahip değildir.

KAYNAKÇA

BHUIAN, Shahid N. ve Ibrahim A. Al-Zamil (1997), **Do Environmental Factors Moderate the Market Orientation-Performance Relationship in Saudi Arabia?**, Journal of East-West Business, Vol. 3, No.3, ss. 27-44.

- DESHPANDE, R. ve J.U. Farley (1998), **Measuring Market Orientation: Generalization and Synthesis**, Journal of Market Focused Management, Vol. 2, ss. 213-232.
- DOBNI, C. B. ve G. Luffman (2003), **Determining The Scope And Impact Of Market Orientation Profiles On Strategy Implementation And Performance**, Strategic Management Journal, 24, ss. 577-585.
- DWAIRI, M., S. N. Bhulan ve A. Jurkus (2007), **Revisiting The Pioneering Market Orientation Model in An Emerging Economy**, European Journal of Marketing, Vol. 41 No. 7/8, ss. 713-721.
- HOUSTON, F., (1986), **The Marketing Concept**, The Journal of Marketing, Vol, 50, No. 2, ss. 81-87.
- JAWORSKI, Bernard J. ve Ajay K. Kohli (1993), **Market Orientation: Antecedents and Consequences**, The Journal of Marketing, Vol. 57, No. 3, ss. 53-70.
- KIRCA Ahmet H., Satish Jayachandran ve William O. Bearden (2005), **Market Orientation: A Meta-Analytic Review and Assessment of Its Antecedents and Impact on Performance**, Journal of Marketing, Vol. 69, ss. 24-41.
- KOHLI, Ajay. K., Bernard. J. Jaworski ve A. Kumar (1993), **Markor: A Measure of Market Orientation**, Journal of Marketing Research, Vol. 30, No. 4, ss. 467-477.
- KOHLI, Ajay. ve Bernard. J. Jaworski (1990), **Market Orientation: The Construct, Research Propositions, and Managerial Implications**, Journal of Marketing, Vol. 54, ss. 1-18.
- LAFFERTY, B.A. ve G.T.M. Hult (2001), **A Synthesis Of Contemporary Market Orientation Perspectives**, European Journal of Marketing, Vol. 35 No. 1/2, ss. 92-109.
- SIN, Leo Y.M., Alan C.B. Tse, Oliver H.M. Yau, Raymond P.M. Chow ve Jenny S.Y. Lee (2005), **Market Orientation, Relationship Marketing Orientation, and Business Performance: The Moderating Effects of Economic Ideology and Industry Type**, Journal of International Marketing, Vol. 13, No. 1, ss. 36-57.

SLATER, Stanley F. ve John C. Narver (1994), **Market Orientation, Customer Value and Superior Performance**, Business Horizons, March-April, ss. 22-28.

SLATER, Stanley F. ve John C. Narver (1994b), **Does Competitive Environment Moderate the Market Orientation-Performance Relationship?**, The Journal of Marketing, Vol. 58, No. 1, ss. 46-55.

SUBRAMANIAN, Ram ve Pradeep Gopalakrishna (2001), **The Market Orientation-Performance Relationship In the Context of a Developing Economy, an Empirical Analysis**, Journal of Business Research, Vol.53, ss. 1-13.

TAY, Linda ve Neil A. Morgan (2002), **Antecedents and Consequences of Market Orientation in Chartered Surveying Firms**, Construction Management And Economics, Vol. 20, ss. 331-341.

EKLER

MARKOR Ölçeği

Pazar Bilgisinin Toplanması

- En az 4ayda bir kez pazar trendlerini tartışmak için departmanlararası toplantılar yapıyoruz
- Pazarlama personeli müşterilerin gelecek ihtiyaçlarını diğer departmanlarla tartışıyor
- Departmanlar iş çevremizde gerçekleşen değişikliklere yanıtı planlamak için periyodik olarak bir arada toplanırlar
- Müşterilerin hangi ürün veya hizmete ihtiyaç duyacaklarını ortaya çıkarmak için yılda en az bir kere müşterilerle görüşürüz
- Ürün/ hizmetlerimizin kalitesini değerlendirmek için senede en az bir kez son kullanıcılara anket yapıyoruz
- Pazarlama planlarımıza yardım etmesi için sıklıkla rakiplerimizle ilgili pazarlama verileri topluyoruz
- İş çevresindeki değişikliklerin müşteriler üzerindeki olası etkilerini gözden geçiriyoruz
- Rakiplerimiz müşterilerimize yönelik yoğun kampanya yürütmüşse, hemen yanıt veriyoruz

Pazar Bilgisine Yanıt Verme

- Bir departman rakiplerle ilgili önemli bir şey duyduğunda, diğerlerini uyarmakta geç kalıyor
- Endüstrimizdeki temel değişimleri (rekabet, teknoloji, düzenlemeler) yakalamada yavaşız
- Müşterilerimizin tercihlerindeki değişimleri saptamakta yavaşız
- Müşterilerimizin ürün/ hizmet ihtiyaçlarındaki değişiklikleri aldırıyoruz
- Rakiplerimizin fiyat değişikliklerine karşılık vermek çok zaman alıyor
- Müşteri şikayetlerini aldırıyoruz
- Büyük pazarlama planı ortaya atsak bile muhtemelen makul zamanda uygulayamayacağız

Pazar Bilgisinin Yayılması

- Müşterilerle ilgili önemli bir şey olduğunda, tüm şirket kısa sürede bilgilenecek
- Müşteri verileri şirketimizin tüm düzeylerinde düzenli olarak yayılmaktadır
- Müşterilerimiz ürün/hizmetlerimizi modifiye etmemizi istediklerinde departmanlarımız bunu yapmak için çaba gösteriyorlar
- Departmanlarımızın aktiviteleri çok iyi koordine edilmiştir

MKTOR Ölçeği

Müşteri Odaklılık

- Müşteri ihtiyaçlarına bağlılık düzeyimize dikkat ediyoruz
- İş amaçlarımız müşteri memnuniyetine dayanmaktadır
- Satış sonrası hizmetlere çok dikkat etmekteyiz
- İş stratejilerimiz müşterilere en büyük değer yaratmakla ilgili inançlarımıza dayanmaktadır
- Rekabet stratejilerimiz müşteri ihtiyaçlarına göre belirlenmektedir
- Müşteri memnuniyetini sistematik olarak ölçüyoruz

Fonksiyonlararası Koordinasyon

- Müşteri deneyimlerimizi tüm departmanlar arasında paylaşıyoruz
- Departmanlarımız pazarın ihtiyaçlarına hizmet etmede entegre olmuşlar
- Her departmandan yöneticiler mevcut ve potansiyel müşterilerimizi ziyaret ediyorlar
- Yöneticilerimiz şirketteki herkesin müşteri değerine nasıl katkı sağlayacağını biliyor

Rekabet Odaklılık

- Üst yönetim düzenli olarak rakiplerin stratejilerini tartışıyor
- Rakip stratejilerine ilişkin bilgiler şirket içinde paylaşılıyor
- Rekabet avantajımız olduğu / yaratabileceğimiz müşterilere hedefleniyoruz
- Bizim için tehlike arz eden rakabetçi eğilimlere hemen karşılık veriyoruz

Moderatörler

Teknolojik Dalgalanma

- Yeni ürün idealarının büyük bölümü sektörümüzdeki teknolojik gelişmelerden esinleniyor
- Sektörümüzdeki teknoloji hızla değişiyor
- Teknolojik değişimler sektörümüzde büyük fırsatlar sunuyor
- Gelecek 2-3 sene içinde sektörümüzdeki teknolojinin nerede olacağını kestirmek zor

Rekabetin Şiddeti

- Sektörümüzde çoklu promosyon savaşları vardır
- Sektörümüzdeki rekabet acımasızdır
- Müşterilerimiz her zaman yeni ürün için eğilimlidir
- Bir rakibin herhangi sunumuna diğerleri aynı sunumla hazırlar

Pazar Dalgalanmaları

- Daha önce ürünlerimizi almayanların ürün /hizmetlerimize olan taleplerine tanıklık ediyoruz
- Bazen müşterilerimiz fiyata çok duyarlılar, fakat bazen fiyat nispeten önemsizdir

Genel Ekonomi

- Müşteriler bilinçliler (reverse coding)
- Bu ülkenin genel ekonomisi zayıftır

**“MAKEDONYA CUMHURİYETİ”
İSMİNİN ULUSLARARASI HUKUK DAYANAĞI
VE YUNANİSTAN’IN DÜŞMANCA POLİTİKALARI**

Prof. Dr. Alaeddin Yalçinkaya*

Özet

Yugoslavya'nın dağılmasından sonra bağımsızlığını ilan eden Makedonya, benzeri olmayan bir sorun yaşamaktadır. Savaşmadan egemenliğini ilan eden Makedonya'nın komşularıyla ciddi sınır problemi olmadığı halde, isim konusundaki anlaşmazlık tam olarak çözülmüş değildir. Yunanistan, kendi ülkesinde de aynı adı taşıyan bir bölge bulunmasından dolayı sınırında Makedonya adıyla bir devlet kurulmasını kabul etmemiş, başta BM ve AB olmak üzere üye örgütlerde Makedonya'ya engeller çıkarmıştır. 1995'te imzalanan geçici uzlaşma ile sorunun çözümlü zamana bırakılmıştır. Egemenlik boyutu da olan Makedonya'nın ismi konusu, önemli ölçüde Yunanistan'ın dış politikasında yayılmacı ve irredentist hedeflerinden kaynaklanmaktadır. Bildiride her iki ülkenin jeopolitik gerçekleri incelenecek, bağımsız bir ülkenin isimlendirme hakkı, benimsediği isimle uluslararası örgütlere üyeliği, Uluslararası Hukuk'un ilgili ilkeleri ve uygulamaları açısından ele alınacaktır.

Anahtar Sözcükler: Makedonya, Yunanistan, Egemenlik Hakları, Uti Possidetis

Giriş

Soğuk Savaş sonrası dönemde Yugoslavya'nın dağılması sürecinde ortaya çıkan devletlerden biri de Makedonya'dır. 8 Eylül 1991'de bağımsızlığını ilan eden Makedonya, Yugoslavya'yı oluşturan altı federal cumhuriyetten büyüklük bakımından dördüncüsüdür. Buna karşın bölgenin en eski devletlerinden biri olup, M.Ö. 356-323 yılları arasında Büyük İskender'in kurduğu zamanın süper gücünün merkezini oluşturan bir ülkedir. Milattan önceki bu cihanşümul devletin kurucusu İskender'in çoğu kaynaklarda "Makedonyalı" unvanıyla anıldığını da hatırlatalım.

Coğrafi, tarihi, kültürel, etnik ve mezhep gerçeklerinin iç içe geçip, devlet yönetimi ve kamu hizmetinde birçok sorunlara yol açmasına günümüz uluslararası literatüründe zaman zaman "Balkanlaşmak" denmektedir. Balkanlaşma problemleri en ileri düzeyde Sırbistan-Hırvatistan ve Bosna-Hersek arasında yaşanmış olup, Makedonya açısından Balkanlaşma'nın farklı boyutları bulunmaktadır.

Her Balkan ülkesinde olduğu gibi sınır ötesinde kendi ülkesinin ana unsuru olan etnik unsurdan, sınırının içerisinde ise komşu ülke etnik grubundan vatandaş

* Sakarya Üniversitesi, alaeddinyalcinkaya@gmail.com

yaşayabilmektedir. Bu durum birçok Balkan ülkesinde olduğu gibi Makedonya'da da bir takım siyasi ve hukuki sorunlara kaynak teşkil etmektedir. Makedonya'nın komşusu Yunanistan'da Makedonya adlı bir bölge bulunmakta olup, bu bölgede önemli miktarda Makedon kökenli Yunan vatandaşı yaşamaktadır. Bu gerçekten hareketle Yunanistan, Yugoslavya'dan bağımsızlığını ilan eden Makedonya için bu ismi kullanmayı kabul etmemekte, ancak Eski Yugoslav Makedonya Cumhuriyeti (EYMC; Former Yugoslav Republic of Macedonia, FYROM) ismine razı olmaktadır. BM, 8 Nisan 1993'te ülkeyi EYMC ismiyle üyeliğe kabul ettiği gibi aynı zamanda AB üyesi olan Yunanistan'ın baskısı ile AB ve diğer birçok küresel veya Avrupa örgütleri Makedonya'yı bu isimle tanımak zorunda kalmıştır.

Konunun, Makedonya'nın nüfusu ile Yunanistan'daki Makedonların sayısı, Yugoslavya'dan bağımsızlığını ilan eden Makedonya ile Yunanistan'daki Makedonya bölgesinin yüzölçümü, tarafların iddialarıyla ilgili tarihi gerçekler, çelişen uluslararası hukuk kaynaklarından hangisinin tercih edileceği boyutu bulunmaktadır. Bunun yanında egemen bir devletin isim hakkı, devleti oluşturan vatandaşların (millet) kendi geleceğini belirleme hakkı gibi Uluslararası Hukuk boyutu da sözkonusudur. Benzer durum mesela Azerbaycan cumhuriyeti ile bu cumhuriyette yaşayan Azerilerden kat kat fazla Azeri'nin yaşadığı İran sınır bölgesindeki Güney Azerbaycan gibi diğer bazı sınır komşuları arasında sözkonusu olabilmektedir. Bununla beraber, Yunanistan'ın baskılarıyla egemen bir devletin çoğunluğu oluşturan etnik topluluğun adını alamaması örneği pek bilinmemektedir. Burada Yunanistan'ın diplomatik başarısı yanında Osmanlı'dan beri "kayırlan", "nazlandı" şımartılan", son mali krizde su yüzüne çıktığı gibi üretmediği halde diğerlerinin ürettiğini tüketmeğe alışmış olan Yunanistan gerçeği boyutu bulunmaktadır.

Kısaca "Makedonya'nın isim krizi" olarak adlandırılan sorun, öncelikle bölgenin jeopolitik gerçekleri ışığında tahlil edilmektedir. Tarihi, coğrafi ve etnik gerçekler ile zamanaşımı safhasına ulaşarak yerleşmiş bir ismin, siyasi statü değişikliği ile ortadan kalkıp kalkamayacağı tartışılmaktadır. Yunanistan'ın başta AB olmak üzere uluslararası örgütlerdeki etkinliğini kullanarak bir devletin isim hakkını engellemesinin hukuki boyutuna da temas edilmektedir. Yugoslavya'nın dağılması çerçevesinde gelişen sorunu, tanımlamak üzere Yugoslavya öncesi duruma da kısaca temas edilmektedir. Bir Uluslararası Hukuk ilkesi olan "uti possidetis" bu sorunun çözümüne uygulanmaktadır.

Makedonya'nın Jeopolitik konumu

Makedonya Güney Doğu Avrupa'da, Balkan yarımadasının orta kesiminde, Yunanistan, Bulgaristan, Arnavutluk, Kosova ve Sırbistan arasında yer alan küçük bir cumhuriyettir. Tarihte Makedonya olarak bilinen bölgenin bir kısmı bugünkü Makedonya Cumhuriyeti (EYMC) topraklarında olup, kısmen de Yunanistan ve Bulgaristan arasında kalmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'na ait olan Makedonya, II. Balkan Savaşı sonrasında Ağustos 1913'te imzalanan Bükreş Antlaşması ile kuzey ve orta kesimler Sırbistan'a (bugünkü Makedonya Cumhuriyeti'nin yer aldığı ülke), güney kesimi Yunanistan'a (Selanik şehrinin de yer aldığı Ege Makedonyası), doğu kesiminin ufak bir kısmı ise Bulgaristan'a (Pirin Makedonyası) bırakıldı.

Bağımsızlığını ilan eden Makedonya Cumhuriyeti'ne (EYMC) ait bölge dağlık olup burada daha ziyade karasal iklim hüküm sürmektedir. Ülkenin doğal kaynak veya

"MAKEDONYA CUMHURİYETİ" İSMİNİN ULUSLARARASI HUKUK DAYANAĞI VE YUNANİSTAN'IN DÜŞMANCA POLİTİKALARI

dikkat çeken tarımsal zenginliği sözkonusu değildir. Bununla beraber, diğer komşuları arasındaki geçiş fonksiyonu belirli bir önem katmaktadır. I. ve II. Balkan savaşlarında olduğu gibi muhtemel III. Balkan Savaşı'nın da Makedonya yüzünden çıkacağı tahmin edilmektedir.

Ülke 25.700 kilometrekare olup, nüfusu ise 2.055.000'dir (2010). Nüfusunun %64'ünü Makedonlar, %25'ini Arnavutlar, %4'ünü Türkler ve kalanını diğerleri oluşturmaktadır. Ekonomik bakımdan da orta halli bir ülke olarak satın alma gücü paritesine göre 2011 GSMH rakamı 21.345 milyon dolar civarında olup, fert başına düşen milli gelir ise yine satın alma gücü paritesine göre 10.300 dolardır. Nominal değerlere göre ise bu rakamlar 10.300 milyon dolar ile 5.000 dolar civarındadır. Bütün bu rakamlar Makedonya'nın ekonomik olarak pek fazla bir öneme sahip olmadığını göstermektedir.

Yugoslavya'nın dağılma aşamasında en az sorunlu süreçlerden birisi Makedonya için işlediği halde, benzeri pek bilinmeyen isim konusu halen Yunanistan ile devam etmektedir.

Yeni Dönemde Uluslararası Hukuk Kuralları ve Uti Possitedis

Uluslararası Hukuk'ta kısaca "önceki halin devamı" diyebileceğimiz "uti possitedis" Latince bir kavram olup, savaş sonrası durumla ilgili olarak literatüre girmiştir. "Uti possitedis", "Halef devlet tarafından eski imparatorluğun varlıklarına yönelik egemenlik hakları ve özellikle de toprak talepleriyle ilişkili siyasi-yasal ilkedir."¹ Latin Amerika kökenli olan bu ilke, eski İspanyol sömürgelerinde sınırları tanımlamak üzere kullanılmaya başlanmıştır. Savaş sonrasında barış yapılmadığı takdirde işgal edilen bölgelerin mevcut sınırlarıyla elde tutulma hakkı da bu ilkeyle ifade edilmiştir.

Uti Possidetis kavramının 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yeni bir kullanım alanı ortaya çıkmıştır. Bu dönemde özellikle Afrika'da sömürge altındaki ülkeler bağımsızlıklarını kazandıkça yeni sınır sorunları gündeme gelmiştir. Başka bir anlaşma yapılmadığı takdirde sömürge yönetiminin idari sınırlarının bağımsız devletin sınırları olması ilkesi bu kavramla ifade edilmiştir.

Makedonya'nın isim sorununda ise bu kavramı, ifade ettiği ilkeler ve dayandığı mantık çerçevesinde farklı alanda kullanarak problemin çözümüne ışık tutmaktayız. Aşağıda ele alınan Yunanistan ve Makedonya'nın iddialarının temelinde Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti ile Osmanlı İmparatorluğu bulunmaktadır. Yunanistan, sorunla ilgili delillerinde antik çağlara kadar gitmekte ise de burada belirleyici olan yakın dönemin gerçekleri, sözleşmeleri ve uygulamalarıdır. Yakın ve uzak döneme ait kuralların hangisinin uygulanacağı konusunda da yine bir Milletlerarası Hukuk kuralı olarak "Lex Posterior Derogat Primary" yani "sonraki düzenlemenin önceliği

¹ Graham Evans, Jeffrey Newnham, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, çev.: H. Ahsen Utku, İstanbul, Bilimevi Basın, 2001, s.640.

vardır" ilkesi karşımıza çıkmaktadır.² Aynı konuda birbirini nakzeden iki sözleşme, düzenleme, teamül benzeri bir kural bulunup, bunların hangisinin tercih edileceği konusunda mesela genellik-özellik gibi bir belirleyici durum yok ise bu takdirde sonraki düzenleme esas alınır. Bu ilkenin ele aldığımız soruna uygulanmasında ise Makedonya'nın ismi konusunda Makedonlar ve Yunanlıların çelişen iddialarının dayandığı gerçekler ve kuralları bağdaştırmaya çalışmaktayız. Tarih öncesi uygulama ve gerçekler ile 20. yüzyılın başında ve sonundaki uygulamalar çelişen iddialara mesnet teşkil ediyorsa yakın dönemin gerçekleri, kuralları, uzlaşmaları belirleyici olacaktır.

Yukarıda da işaret edildiği gibi daha önce Makedonya bölgesinin hakimi Osmanlı İmparatorluğu iken 1913 II. Balkan Savaşı sonrasında bu bölge Sırbistan, Yunanistan ve Bulgaristan arasında paylaşılmıştır. I. ve II. Dünya Savaşlarından sonra bölgenin siyasi haritasında birçok değişiklikler olmuş nihayet Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti kurulmuştur. Bu federasyon bünyesinde federe bir devlet olarak Makedonya Sosyalist Cumhuriyeti (1944-1991) yer almıştır. Yugoslavya'nın dağılma aşamasında bağımsızlığını kazanan federe devlet Makedonya, Uti Possidetis gereği federasyon dönemindeki sınırlarını bağımsız devlet olarak muhafaza etmiştir. Bunun gibi Makedonya ismini de muhafaza etmesi, bir bakıma Uti Possidetis'in farklı bir çerçevede uygulanması demektir.

1913 Bükreş Sözleşmesi ile Makedonya'nın önemli bir kısmı Yunanistan'a verildiği halde Yunanistan ismini değiştirmemiştir. Makedonya ismi ise bu ülkede bir bölge adı olarak kullanılmıştır. Yunanistan 1988'de Yugoslavya dağılma aşamasına girdiğinde ülkesinin kuzeyinde bu isme bölge adı olarak resmîyet kazandırmıştır. Eğer Yunanistan yönetimi devlet ismini Makedonya olarak değiştirmiş olsaydı bile birçok uygulamada olduğu gibi Makedonya, mesela "Kuzey Makedonya" benzeri şekilde yine kendi ismini kullanabilirdi. Çünkü aynı ismi zaten daha önce de kullanmaktaydı. Benzer bir şekilde Yunanistan'ın Makedonya bölgesi, Yunanistan'dan bağımsızlığını kazanarak kendi etnik/tarihi ismini kullanmak istediği takdirde muhtemelen Güney Makedonya isminde karar kılınacaktı. 1991'de bağımsızlığını ilan eden Makedonya Cumhuriyeti'nin başta BM olmak üzere Yunanistan'ın müdahil olduğu alanlarda, dağılmış olan eski federasyon Yugoslavya adıyla "Eski Yugoslavya Makedonya Cumhuriyeti" adını taşımak zorunda kalması tuhaf olduğu kadar ters ve haksız bir durumdur.

Makedonya'nın Bağımsızlık İlanı

Yugoslavya'nın dağılması aşamasında öncelikle Sırbistan, Hırvatistan ve Bosna-Hersek arasında sorunlar yaşanmıştır. Hırvat asıllı Tito'nun Sırp çoğunluğa karşın bütün etnik grupları aynı federasyon altında toplayarak yönetme başarısı, bu liderin ömrüyle sınırlı kalmıştır. 1980'de vefat eden Tito'dan sonra büyük Sırbistan hayali ile hareke geçen Sırp, tarihi ve etnik iddialarla diğer gruplar üzerinde baskı uygulamaya başlamışlardır. Benzer iddialara sahip olan Hırvatlarla Sırp bir çok alanda çatıştığı halde Bosna-Hersek'te Boşnaklara karşı adeta birleşmişlerdir. Bosna-Hersek bünyesinde yer alan Sırp ve Hırvat yönetimlerinin statü ve sınırlar

² Aslan Gündüz, *Milletlerarası Hukuk, Temel Belgeler, Örnek Kararlar*, 5. Baskı, İstanbul, Beta, 2003, s.37.

"MAKEDONYA CUMHURİYETİ" İSMİNİN ULUSLARARASI HUKUK DAYANAĞI VE YUNANİSTAN'IN DÜŞMANCA POLİTİKALARI

konusundaki talepler ve iddialar, Dayton süreci ile sonuçlanan savaş ve katliamlara yol açmıştır.³

Tito sonrası yükselen Sırp milliyetçiliği başta Hırvat olmak üzere diğer milliyetçilikleri de tetiklemede etkili olmuş ve Yugoslav Federal Halk Cumhuriyeti çatırdamaya başlamıştır.⁴ Makedonya Cumhuriyeti'nin Eylül 1991'de bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte ortaya çıkan yeni Makedonya sorununun temelini, ilginçtir bölgedeki diğer devletler arasında yer alan sınır, statü, anayasal haklar ve özgürlüklerden farklı olarak isim konusu oluşturmuştur.

Yunanistan'ın İddiaları ve Geçici Uzlaşma

Makedonya'nın 1991'de bağımsızlığını ilan etmesi üzerine Yunanistan bu yeni bağımsız kuzey komşusunun ismi, bayrağı ve anayasasını sorun yaptı ve bu devleti tanımayacağını deklare etti. Makedonya ise Yunanistan'ın kendisini tanımamasını ve başta BM olmak üzere uluslararası örgütlere üyeliğini engelleme girişimlerini önemli bir sorun olarak gördü. Bu sorunlara karşılık iki ülke de tarihi İmparator "Makedonyalı İskender" in etnik kökeni konusunda karşılıklı restleşmeler yaşandı. Bu tarihi karizmatik lidri her bir ülke kendi etnik grubundan görmekteydi. Tartışma, her iki ülkenin kamuoyunu aşarak sorunu adeta uluslararasılaştırdı.⁵

Yeni komşusunun bağımsızlık ilanında itibaren Eylül 1995'e kadar Yunanistan, güvenliğini tehdit ettiğini iddia ettiği bu komşusunu tanımadığı gibi, bu isimle tanınmaması için diplomatik ataklarda bulunmuş, önemli ölçüde başarılı olmuştur. Bu aşamada Yunanistan, Makedonya'yı diplomatik olduğu gibi ekonomik olarak da izole etmeye çalışmıştır. Diğer bazı eski Yugoslav cumhuriyetlerinin aksine bağımsızlığını savaşı kazanmasına rağmen Makedonya, Yunanistan'ın bu hasmane politikaları yüzünden büyük sıkıntılar yaşadı.⁶

Eylül 1995'de imzalanan geçici uzlaşma ile iki ülke arasındaki bu sorunların öncelikle acil olanları kısmen çözülmüş olup ilişkiler de bir dereceye kadar normalleşmeye başlamıştır. Böylece bağımsızlıktan itibaren dört yıllık Makedon-Yunan anlaşmazlığı bütünüyle ortadan kalkmadığı halde, ilişkiler normal seyrinde gelişme yoluna girmiştir. Bu süreçte daha 1992'de Yunanistan Makedonya'nın 1992'de anayasasını, 1995'te ise bayrağını değiştirmiştir. Makedonya ise 1995

³ Misha Glenny, *The Fall of Yugoslavia, The Third Balkan War*, New York, Penguin Books, 1994; 228-235.

⁴ Emel G. Osmançavuşoğlu, *The Wars of Yugoslav Dissolution and Britain's Role in Shaping Western Policy, 1991-1995*, Ankara, SAM, 2000; s.22

⁵ Makedonya'nın Yunanistan'ın iddia ettiği gibi "Hellenic" olup olmadığı konusunda anketler her iki ülkenin diplomatik, medyatik ve akademik zeminlerinde yarış konusu olarak devam etmektedir. 19 Temmuz 2012 itibarıyla <http://www.topix.com/forum/world/macedonia/TAAAAFN23PMGMJ147> adresinde anket internette açıktır.

⁶ Şule Kut, "Makedonya-Yunanistan Anlaşmazlığının Boyutları", *Yeni Balkanlar Eski Sorunlar*, Der.: Kemali Saybaşı, Gencer Özcan, İstanbul, Bağlam, 1997; s. 287.

uzlaşması ile isim değişikliğini önkoşul olmaktan çıkarmıştır. Bunun sonucu olarak Yunanistan'ın kendisini tanımasını, uluslararası örgütlere üyelikte vetosunu kaldırmasını ve Selanik ambargosuna son vermesini sağlamıştır. 1995'teki Makedon-Yunan anlaşması, belirttiğimiz gibi iki ülke arasındaki anlaşmazlıkları bütünüyle halletmekten uzak olmakla birlikte, iki komşu Balkan ülkesi arasındaki ilişkilerin normalleşmesini sağlamış, Balkanlardaki genel istikrarsızlığı azaltacak bir güven artırıcı önlem olarak özel bir önem taşımıştır.⁷ Buna karşın başta isim problemi olmak üzere tarihi, bölgesel ve etnik sorunlar derin dondurucuda beklemekte olup zaman zaman servise sunulmaktadır.

Yunanistan, Makedonya'nın önemli bir bölümü kendi egemenlik alanında olan bir bölge adı olarak bir devlete isim olarak verilmesini kabul etmeyeceğini deklare etmiştir. Buna karşın isim konusunda geri adım atmış olmakla birlikte bütünüyle bu iddiasından vazgeçmemiş, belirtildiği üzere "Makedonya Cumhuriyeti" yerine "Eski Yugoslav Makedonya Cumhuriyeti" isminde bir bakıma geçici orta yolda uzlaşmıştır. Makedonya ile Yunanistan arasındaki bu tartışmalar sürerken, Türkiye daha Ocak 1992'de Makedonya'yı "Makedonya Cumhuriyeti" olarak tanımıştır.⁸

Yunanistan'ın yeni bağımsızlığını ilan komşusuna karşı politikalarının temelinde tarihi ve coğrafi iddialar yanında ülkenin etnik gerçekleri de bulunmaktadır. Özellikle Makedonya sınırında 300.000 (Yunanistan'ın baskılarından dolayı rakam tartışmalı olup 200.000 ile 400.000 arasında iddialar vardır) civarında Makedon etnik kökenli Yunanistan vatandaşının bulunması, uzun vadede Atina'yı bölücü hareketlere karşı endişelendirmektedir. Bundan dolayı Yunan yönetimi bunları Makedon olarak kabul etmez, Slav benzeri isimlerle zikreder. Yunanistan'daki Makedon kökenliler 11.300.000 civarındaki toplam nüfusun yaklaşık yüzde ikisini teşkil ettiği halde, tıpkı Batı Trakya Türkleri ile ilgili uygulamalarda olduğu gibi bu konuda da aşırı milliyetçi reflekslerin etkisinde kalınmaktadır.

Egemenlik Hakları ve Devletlerin İsmi

Devletlerin ismi aynı zamanda devletin egemenlik hakları çerçevesinde değerlendirilmesi gereken bir konudur. Devletin üç temel unsuru olup bunlar ülke, halk ve egemenliktir. Egemenlik kavramının anlamı, ortaya çıktığı 1648 Westfalya Barışı'ndan günümüze bazı değişikliklere uğradığı halde özü aynı kalmıştır. Kısaca içeride en büyük otorite dışarıya karşı bağımsızlığı karşılayan bu kavram, 20. yüzyıl başından itibaren özellikle iletişim ve ulaşımındaki gelişmelerle yeniden anlamlandırılmıştır. Bu gelişmeler ilişkileri yoğunlaştırırken uluslararası örgütlerin sayıları ve etkinlik alanları her geçen gün artmaktadır. Uluslararası örgütlerin yetki

⁷ Şule Kut, a.g.m., s. 303-308.

⁸ Sylvie Gangloff, "The Relations Between Turkey and Macedonia: The Incoherences of a Political Partnership", *Turkish Review of Balkan Studies*, Anual 2001/6, ISIS, İstanbul; s. 37. İlginçtir bu tarihte Ankara'daki Yugoslavya büyükelçisi Makedon kökenli Trajan Petorovski olup, Türkiye'nin Makedonya'yı tanımasından birkaç gün sonra Belgrad'a geri çağırılmıştır. Petrovski için bu cezalandırıcı işlem, Ankara'da Yugoslavya Büyükelçisi olduğu halde, Türkiye'yi yeni bağımsızlığını ilan etmiş olan Makedonya'yı tanımayla suçlanarak yapılmıştır.

ve görevlerindeki genişleme ise devletin egemenlik hakkının yeniden değerlendirilmesini gündeme getirmiştir. Bu kaygıyla Milletler Cemiyeti Sözleşmesi md.15/8, örgüte üye olmanın devletlerin egemenliğini ortadan kaldırmayacağını vurgulama ihtiyacı duymuştur. Benzer düzenleme BM Şartı'nda da yer aldığı halde Güvenlik Konseyi'nin veto yetkisine sahip beş daimi üyelik düzenlemesi, devletlerin egemen eşitliğini tartışmalı hale getirmiştir.⁹

Teorik olarak egemenlik sınırsız kabul edildiği halde günümüzde birçok sınırlamalar ortaya çıkmıştır. Doğal olarak bir devletin sınırlarını tayin etmesi onun mutlak egemenlik yetkisi dahilinde değildir. Aksil takdirde diğer egemen devletlerin sınırlarına tecavüz edebilir. Burada egemen eşitlik kavramından hareketle diğer egemen devlet olan komşularla sözleşme yapması gerekmektedir. Bundan dolayı Ermenistan'ın Türkiye'nin Doğu Anadolu bölgesini ülkesinin parçası olarak kabul etmesi, bunu anayasal belgelerde açıkça belirtmesi egemenlik kavramı altında kabul edilemez. Buna karşın Türkiye sınırlarında yer alan Ağrı Dağı'nın Ermenistan devlet armasında yer alması, dostluk, iyi komşuluk, barışçıl ilişkiler açısından kabul edilemez olduğu halde Türkiye bunu sineye çekmiş, Ermenistan 1991'de bağımsızlığını ilan ettiğinde tanımıştır.

Öte yandan günümüzde devletlerin sosyal ve ekonomik haklar, eğitim, sağlık gibi alanlarda egemenlik haklarından kaynaklanan serbestlikleri sözkonusu olup, bunlar her devletin "iç meselesi" kabul edilir. Buna karşın insan haklarıyla ilgili birçok sınırlamalar olup, mesela azınlıklara baskı ile ırkçı uygulamalara düzenleme aşamasında dahi müdahale edilmekte, vatandaşlarının asgari insan haklarına saygı göstermeyen devletlere bazen askerli müdahale gerçekleştirilmektedir.

Ermenistan'ın devlet armasında yaşanan soruna benzer durum, başlangıçta Makedonya bayrağı için sözkonusu olmuştur. Makedonya'nın bayrağında yer alan "Vergina Güneşi", Yunanistan'ın ulusal sembollerinden kabul edildiğinden, bunu Makedonya'nın kullanmasına itiraz etmiştir.¹⁰ Belirtmek gerekir ki bu sembol, Ağrı Dağı örneğinin aksine Yunanistan'da bir coğrafi bölge olmayıp, belki Arabistan'dan yayılan İslam'ın sembollerinden kelime-i tevhit veya tekbir benzeri cümlelerin S. Arabistan dışında birçok İslam ülkesinde kullanılması ile karşılaştırılabilir. Bugüne kadar S. Arabistan'ın bu konuda bir itirazı gündeme gelmemiştir.

Bugünkü Makedonya Cumhuriyeti (EYMC), Makedonya ile başlayan ismini ilk defa 1991'de Yugoslavya'nın dağılmasından sonra almadığını belirtmemiz gerekmektedir. Tıpkı Sırbistan, Hırvatistan, Bosna-Hersek, Slovenya ve Karadağ gibi Makedonya'da sahip olduğu siyasi statüye göre farklı uzantıları olsa da asırlardan beri bu ismi kullanmakta idi. İsimleri sayılan Yugoslavya Federasyonu'nun altı cumhuriyeti 1991 öncesinde aynı isimlerle federe devlet olarak bilinmekteydi. Bu dönemde Makedonya'nın ismi belirtildiği gibi "Makedonya Sosyalist Cumhuriyeti" idi. Yugoslavya dağıldıktan sonra, Sırbistan ve Karadağ ile ilgili hususi süreçler dışında her federe devlet, federasyona bağlantı ismini kenara bırakarak cumhuriyet adını almıştır. Bağımsızlığını ilan eden Makedonya da yine egemenlik hakkının kullanımı olarak "Makedonya Cumhuriyeti" ismini tercih etmiştir. Yunanistan ise, bu ismin

⁹ İlyas Doğan, *Devletler Hukuku*, Ankara, Seçkin, 2008, s.241.

¹⁰ Şule Kut, a.g.m., s.295.

kendi kuzey bölgesine ait bir isim olduğunu, coğrafi bölge isminin devlet ismi olamayacağını, böyle bir ismi kuzey komşusunun devlet adında kullanmasının toprak bütünlüğüne saldırı demek olduğunu ileri sürmüştür. Yukarıda belirtildiği üzere, bir devletin başka devlete ait toprakları kendi ülkesinden sayması egemenlik hakkı kapsamına girmediği halde, Yunanistan Makedonya isminin komşu devlet tarafından kullanılmasını kendi topraklarına göz dikme olarak yorumlamıştır.

Yunanistan'ın, coğrafi bir ismin devlet ismi olamayacağı iddiası uygulamalarla çelişmekte olup dünyada birçok devletin ismi coğrafyadan kaynaklanmaktadır. Kıbrıs bir ada ismi olduğu halde (eski imparatorlukların hakimiyetinde iken de böyle idi) bugün devlet ismi olarak kullanılmaktadır. Ürdün nehir ismi olup bugün aynı zamanda devlet ismidir. Nijer nehrinin önemli bir kısmı Nijerya'dan geçtiği halde, Nijer diye bir komşu devlet kurulmuştur. Benzer örnekler oldukça fazladır. Yunanistan'ın coğrafi bir bölge adının, daha dar bir alanın devlet ismi olamayacağı görüşü, aksine örneklerle ortaya çıkan "uygulama içtihadı" tarafından bütünüyle çürütülmektedir. Bu yaklaşımda ısrar ederek egemen komşusuna baskı uygulaması ise bağımsızlığı ilan eden Makedonya'nın egemen terçihine karşı "Makedonyamanyaklığı"¹¹ aşamasına gelen bir hukuk ihlalidir.

Sonuç

Tito'nun 1980'de vefatından sonra Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti adıyla federasyon statüsündeki ülke dağılma sürecine girmiştir. Bu süreçte Soğuk Savaş döneminin sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasının da önemli etkisi olmuştur. Ülkenin en kalabalık etnik grubu durumundaki Sırp'ların "Büyük Sırbistan" hayali temelli aşırı milliyetçi çıkışları yeni milliyetçiliklerin doğuşuna yol açmıştır. Yıllarca süren etnik çatışmalarla federasyon dağılmıştır. Yugoslavya'nın dağılıp mevcut federe devletlerin bu arada kuzey sınırında yer alan Makedonya Sosyalist Cumhuriyeti'nin de bağımsızlığını ilan edeceğini gören Yunanistan daha 1988'de Kuzey bölgesinin adını Makedonya olarak değiştirmiştir. 1991'de Makedonya'nın Yugoslavya'dan "Makedonya Cumhuriyeti" adıyla bağımsızlığını ilan etmesi üzerine Yunanistan bu ismin devlet adı olamayacağını, çünkü aynı isimle geniş bir bölge bulunup bu bölgenin önemli bir kısmının kendi ülkesinde yer aldığını duyurmuştur. Benzer gerekçelerle Makedonya'nın anayasasına ve bayrağına da itiraz ederek, bu ülkeyi tanımayacağını deklare etmiştir. Yeni cumhuriyetin dünyaya açılmasında önemli bir liman olan Selanik'in Makedonya tarafından kullanımına ambargo koymuş, ayrıca uluslararası örgütlere üyeliklerini engellemiştir.

Yunanistan ile yeni bağımsız kuzey komşusu arasında 1995'de yapılan geçici uzlaşma ile Makedonya adını "Eski Yugoslav Makedon Cumhuriyeti" (EYMC) olarak kabul etmiş, buna karşın Yunanistan engelleri kaldırmıştır. Sorunun Uluslararası Hukuk boyutuna bakıldığında egemen bir devletin komşu ülkenin sınırlarını ihlal etmeden kendi bayrağını ve ismini tespit etme hakkı olduğu açıktır. Yeni bağımsız devletlerin sınır sorunları için kullanılan "uti possidetis" ilkesi burada, isim konusunda karşımıza çıkmaktadır. Buna göre önceki dönemde Yugoslavya Federasyonu'nun bir parçası olarak adı Makedonya ile başlayan devletin bağımsız

¹¹ Bu deyim uluslararası arenada Yunanistan'a karşı yaygın bir şekilde kullanılmaktadır; Şule Kut, a.g.e., s.305.

"MAKEDONYA CUMHURİYETİ" İSMİNİN ULUSLARARASI HUKUK DAYANAĞI VE YUNANİSTAN'IN DÜŞMANCA POLİTİKALARI

cumhuriyet olarak da Makedonya ile başlaması uygun bir tercihtir. Yeni bağımsız bir devleti, rızası hilafına (baskıyla) dağılmış olan bir federasyonla birlikte EYMC şeklinde isimlendirmek örneği görülmeyen tuhafıklardan olarak kalacaktır. Belirtmek gerekir ki Makedonya Cumhuriyeti, Yunanistan ile 1995'te imzalanan geçici uzlaşmasından sonra benimsediği Eski Yugoslav Makedonya Cumhuriyeti (EYMC) ismini sadece Yunanistan'ın müdahale ettiği uluslararası örgütlerde ve Yunanistan ile bağlantılı ilişkilerde kullanmaktadır. Mesela 8 Nisan 1996'da Belgrat'ta imzalanan "Yugoslavya Federal Cumhuriyeti ile İlişkileri Normalleştirme Sözleşmesi"nde, sözleşmenin başlığında ve imza kısmında Makedonya Cumhuriyeti (The Republic of Macedonia) kullanır.¹²

Öte yandan Yunanistan'ın antik çağlardaki siyasi yapıyı delil olarak sunması, Uluslararası Hukuk'un "lex posterior derogat primary" yani yeni düzenleme eski düzenlemeyi ortadan kaldırır ilkesiyle bağdaşmamaktadır. Yugoslavya, federal cumhuriyet halinde oluşturulurken federe devletlerden birinin "Makedonya" olarak isimlendirilmiş olmasını Yunanistan'ın tarihi ve hukuki gerçeklere aykırı sayması, bir başka ülkenin yetki alanına müdahale olduğu kadar bir dönemin uluslararası kabul görmüş statüsüne savaş açması demektir. Yugoslavya devletini oluşturan siyasi irade ile bunun bir parçası olan Makedonya'nın yöneticileri, bugün olduğu gibi o dönemde de ülkelerine hangi ismi verecekleri konusunda birinci derece söz sahibi idiler.

Kaynaklar

Agreement Regulating the Relations between The Republic of Macedonia and The Federal Republic of Yugoslavia, İsmail Soysal, Şule Kut, *Dağılan Yugoslavya ve Bosna-Hersek Sorunu: Olaylar-Belgeler, 1990-1996*, İstanbul, OBİV, 1997; s.279-302.

Doğan, İlyas, *Devletler Hukuku*, Ankara, Seçkin, 2008.

Evans, Graham, Jeffrey Newnham, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, çev.: H. Ahsen Utku, İstanbul, Bilimevi Basın, 2001.

Gangloff, Sylvie, "The Relations Between Turkey and Macedonia: The Incoherences of a Political Partnership", *Turkish Review of Balkan Studies*, Anual 2001/6, ISIS, İstanbul; ss. 37-56.

Glenny, Misha, *The Fall of Yugoslavia, The Third Balkan War*, New York, Penguin Books, 1994.

---

¹² Agreement Regulating the Relations between The Republic of Macedonia and The Federal Republic of Yugoslavia, İsmail Soysal, Şule Kut, *Dağılan Yugoslavya ve Bosna-Hersek Sorunu: Olaylar-Belgeler, 1990-1996*, İstanbul, OBİV, 1997; s.279-302.

Gündüz, Aslan, *Milletlerarası Hukuk, Temel Belgeler, Örnek Kararlar*, 5. Baskı, İstanbul, Beta, 2003.

<http://www.topix.com/forum/world/macedonia/TAAAFN23PMGMJ147>, 19.07.12

Kenar, Nesrin, *Bir Dönemin Perde Arkası: Yugoslavya*, Ankara, Palme Yayıncılık, 2005.

Kut, Şule, "Makedonya-Yunanistan Anlaşmazlığının Boyutları", *Yeni Balkanlar Eski Sorunlar*, Der.: Kemali Saybaşıllı, Gencer Özcan, İstanbul, Bağlam, 1997; ss. 287-311.

Mandacı, Nazif, "Macedonia: A New Epicenter of the Balkan Turmoil", *Balkan Araştırmaları*, Trakya Üniversitesi, Nisan 1998; ss.12-43.

Osmançavuşoğlu, Emel G., *The Wars of Yugoslav Dissolution and Britain's Role in Shaping Western Policy, 1991-1995*, Ankara, SAM, 2000.

XHAMITË TË RRËNUARA PËR MOTIVE POLITIKE NË MAQEDONI

Mixhait POLLOZHANI

Shekulli XX shënon një kthesë për kulturën islame në të gjitha drejtimet. Duke qenë trashëgimtare prej shumë shekujsh të një veprimtarie kulturi dhe bartëse e kulturës orientale, ajo u gjet para problemesh, sfidash e zhvillimesh të ndryshme. Politika antifetare dhe pasojat e saj mbi kulturën islame pothuajse gjatë gjithë shek. XX, padyshim që janë reflektuar në tërë rajonin ballkanik, trojet shqiptare, dhe në këtë kontekst edhe në Maqedoninë.

Këtyre ditëve më ra në sy një shënim në shtypin e përditshëm ku thuhej se në Maqedoni sot ka 300 xhami më pak se 70 vite më parë. Edhe dikur më herët kam hasur një shënim tjetër (por të pakonfirmuar) ku thuhej se vetëm në qytetin e Shkupit janë rrënuar 120 xhami. Nuk di nëse duhet besuar këtyre të dhënave të cila nuk e kanë publikuar burimin e shfrytëzuar, por, është e vërtetët se një numër i konsiderueshëm i objekteve të trashëgimisë islame tani më është fshirë nga faqja e dheut. Por, ajo që është për tu theksuar padyshim që lidhet me faktin që nuk është i vogël numri i atyre xhamive që e kanë pësuar pikërisht si rezultat i qëllimeve politike. Jo vetëm që kjo trashëgimi e ka pësuar nga institucionet shtetërore, por jo rrallë edhe nga vetë diletantizmi i qarqeve të caktuara besimtarësh. Por megjithatë politika nuk amnistohet dot për veprimet e këtilla, sepse pikërisht me instrumentet e saj është ajo që ka ndërtuar, por edhe ajo që ka rrënuar objekte me vlera të papërsëritshme artistike.

Kjo do të thotë se, politika nuk ka kursyer as edhe artin Islam, i cili në trojet tona paraqet një realitet të pakontestueshëm të kulturës së përgjithshme të popujve të këtij nënqielli, por edhe pjesë përbërëse e identitetit kulturor të popullit shqiptar. Dhe si pasojë sot mund të numërohen një varg objektesh arkitekturore me vlera të pakontestuar artistike ekzistuese ose të zhdukura. Për këtë flet e kaluara e largët, ajo më e afërt, por sidomos flet edhe e sotshmja me rastet konkretet kur me paramendime të caktuara politike preket edhe aty ku nuk duhet. Deri sa edhe te shtëpitë e zotit. Jo rrallë ka ndodhë, por edhe po ndodhë, që si rezultat i forcës (agresivitetit), marrëveshjeve si dhe (keq)përdorimeve politike e kanë pësuar

xhamitë mjaftë të rëndësishme si për kah vjetërsia, ashtu edhe për kah autenticiteti arkitektonik edhe estetik i tyre.

Arkitektura bukura e artit islam

Arti islam nuk është proces artistik që ka të bëjë vetëm me besimin fetar. Ndaj dhe në këtë rast termi "Islam" nuk i referohet vetëm besimit, por edhe kulturës së pasur islame në përgjithësi. Duke i adaptuar edhe elemente të proveniencës sekulare të cilat nuk kanë qenë dhe nuk janë të ndaluara, arti islam krijon karakteristikat e një arti më të profanizuar por edhe më të universalizuar. Arti islam përfshinë zhvillimin artistik duke filluar që nga shekulli i VII e më vonë, në territoret e shtrirjes së kulturës islame qëkur filloi të zhvillohet me lindjen e besimit islam, sidomos gjatë periudhës Emevite dhe Abasite (661-945) merr formën e vet specifike. Pos tjerash në këtë zhvillim artistik dallohen kaligrafia, vizatimi e qeramika, përkatësisht piktura, skulptura dhe arkitektura. Arti islam është përqendruar në kaligrafinë arabe dhe jo në krijimin e figurave të ndryshme njerëzore e shtazore pasi krijimi i këtyre figurave, idhujtaria, (idolatria) është shpallur e ndaluar.

Arti islam edhe ka huazuar elemente teknike dhe formale nga mjediset me të cilat ka kontaktuar apo bashkëjetuar ai, por fryma e Islamit ka qenë dhe mbetet postulat i pacenueshëm i frymëzimit dhe veprës së artistëve islam. Në artin islam ka elemente që përsëriten siç është përdorimi i elementeve gjeometrike dhe vegjetative, të cilat njihen si arabeska. Termi arabeske në kulturën islame përdoret për të simbolizuar natyrën e jashtëzakonshme të pa dukshme dhe të pa fundme të madhërishmit. Mbetja më pas e pikturës dhe skulpturës lidhet me besimin që synon njeshmerinë e Krijuesit, larg idhujtarisë pagane, e cila manifestohej pikërisht nëpërmjet pikturës dhe skulpturës, sigurisht që i kanë hap rrugë zhvillimit më të madh të arkitekturë.

Megjithatë arkitektura islame dallon nga tradita e mëhershme, por edhe nga ajo evropiane duke pasqyruar elemente të posaçme të zhvilluara nga vetë arkitektet e njohur islam të kohës. Shprehjet marramendëse e të bukura arkitekturale gjenden tek ndërtimi i kubeve të xhamive, që është përdorur me shekuj. Kubeja më e vjetër që ka mbijetuar kohërat është Kubeja e Gurit e ndërtuar në vitin 691 në Jerusalem. Kube tjetër e njohur është pjesë e Taxh Mahallit e konstruktuar në shekullin e XVII. Në shekullin e XIX ndërtimi i kubeve u bë pjesë edhe e arkitekturës perëndimore. Veprat e këtyra arkitektonike, por

edhe shumë tjera, e arsyetojnë konstatimin se arkitektura është bukuria e artit Islam.

Stil arkitektonik osman në Ballkan

Vepra të vlerave të këtilla nuk i munguan as edhe stilit osman i cili u shtri në pjesën më të madhe të territorit të Ballkanit. Kontaktet e para të trojeve ballkanike, në këtë drejtim edhe të shqiptarëve me Islamin po vazhdojnë tash e pesë shekuj me radhë, dhe se gjurmët e islamizimit të tyre dëshmojnë relativisht herët. Në shekujt e mesjetës para-osmane tokat ballkanike, për hir të pozitës së tyre gjeografike, janë frekuentuar dendur prej misionarëve të botës islame arabe - turke, qoftë për qëllime tregtare, qoftë për qëllime ushtarake, por edhe për qëllime fetare.

Arkitektura islame-osmane pra u dha dritë dhe stil të posaçëm objekteve qoftë fetare ose të tjera duke i bërë të njohura dhe të pranueshme si në botën islame ashtu edhe në atë jo islame. Arkitektura osmane pati shtrirje edhe në trojet shqiptare i cili stil vlerësohet më tepër si evropian se sa orientalist. Shumë prej xhamive kanë qenë të lidhura organikisht me objekte të tjera, si medrese ose mejtepe, biblioteka, internate, sahat-kulla, hamame dhe çezme, hane, dyqane, etj. Objekte këto të rëndësishme për jetën normale të një populli.

Në shikim të parë, xhamia¹ shihet vetëm si një vend tubimi për besimtarët Islam, vendi ku lexohet Kuranl dhe besimtari i lutet Zotit dhe siguron qetësinë e tij shpirtërore dhe pajiset me kulturë islame. Por sigurisht që ajo (xhamia) lidhet ngushtë me tërë sferat e jetës shoqërore të myslimanëve. Xhamia, megjithatë ka qenë gjithnjë vatër uniteti e shoqërisë Islame. Pastaj, ajo lidhet me jetën ekonomike të myslimanëve. Ndërkaq edhe si Institucion arsimor, xhamia është më e vjetër se të gjithë shkollat tjera, që luante rolin e parlamentit ku rriheshin mendime, zhvilloheshin debate e diskutime, merreshin vendime që ishin për të mirën e besimtarëve.

Kur flitet për historinë e objekteve të kultit Islam zakonisht përmenden vetëm xhamitë e ndërtuara pas vllit 1417. Xhamitë osmane para pushtimit të Kostandinopojës ndërtoheshin në hipostil me shumë kupola dhe me shumë kolona,

¹ Ramiz Zekaj, Zhvillimi i kulturës islame te shqiptarët gjatë shekullit XX, 132

dhe nuk kishin një sallë unike. Por pas kësaj kohe Osmanët i dhanë xhamisë një rëndësi të veçantë duke i bërë ato me hapësira të mëdha dhe me një dekor të veçantë. Kontributi i mjeshtrëve shqiptarë në ndërtimin e xhamive është evident si në veprat e ndërtuara prej tyre në vendlindje por edhe në viset e tjera të Perandorisë ku ato luajtën një rol të shquar për formimin e stilit klasik të xhamisë osmane.

Duke filluar që nga gjysma e dytë e shekullit XV dhe deri në fund të shekullit XVI shteti osman përmes zyrës perandorake të arkitekturës ka shpërndarë modelin e arkitekturës klasike islame, në të gjitha qendrat e kësaj perandorie. Stili i xhamive është ndërtuar sipas dy modeleve: *Modell monumental me tri volume të dallueshme mirë dhe të harmonizuara ndaj njëri tjetrit*; në këtë rast ato kishin një *portik arkadash* përpara hyrjes, *sallën kuadrate të kurorëzuar me kupolë dhe një minare të hollë dhe të gjatë* që ndërtohej te hyrja. Paralelisht ndërtohej edhe *modeli me çati që siguron hapësirë më të madhe funksionale*. Në përzgjedhjen e modelit duket se ndikonte preferenca e dekorimit të brendshëm. Arti i pikturës gjente vend më shumë në xhamitë me kupola, kurse ai i gdhendjes së drurit në tavanet, mafilet dhe mimbaret".

Edhe në territorin e Maqedonisë, arkitektura Islame shprehet nëpërmjet disa sistemeve të caktuara hapësinore, arkitekturore dhe dekorative, që u krijua si kombinim i ndikimeve të traditës persiane-selxhuke dhe bizantine. Kështu është vendosur baza e shkollës osmane, e cila pasi transferohet këtu bie në kontakt me traditat lokale ndërtuese, duke formuar modelin e veçantë stilistik. Në Maqedoni, por edhe më gjerë në hapësirën e Ballkanit, monumentet islame në pjesën më të madhe i takojnë të ashtuquajturës stil brusian, konstantopolit të hershëm dhe atij klasik². Te xhamitë vjen në shprehje zgjidhja e thjeshtë funksionale e definuar me bazament kuadrate në hapësirën kryesore, të mbuluar me kupolë, trem katërkëndësh dhe minare. Materiali më i përdorur ndërtimor në ndërtimin e tyre është guri dhe tulla, të vendosur në radhë horizontale me lidhje llaçi, ndërsa disa pjesë janë shtruar me mermer dhe fajans, ndërsa më rrallë të suvatuara, ngjyrosur dhe dekoruar.

² Behixhudin Shehapi, *Trashëgimia kulturore islame në Maqedoni*, by Organizata Humanitare El Hilal on Monday, October 18, 2010 at 12:20pm

Diskriminimi i objekteve të kultit

Në fillim të shekullit XX, përderisa Perandoria Osmane numëronte ditët e fundit në territoret e Gadishullit Ballkanik të sunduara prej saj, krahas diskriminimit kombëtar filloi edhe diskriminimi institucional i trashëgimisë islame. Situatat e reja politike, si dhe pretendimet e tre regjimeve (sistemeve politike) të cilat i përjetoi ky rajon gjatë shekullit të kaluar, duke filluar që nga regjimi mbretëror, për të kaluar tek ai komunist dhe për të gjetur në këtë tanishmin sistemin pluralist, në mënyrë të veçantë ka trajtuar komunitetin islam dhe kulturën e tij. Që atëherë filloi edhe gollgata e objekteve fetare islame, e cila vazhdon edhe sot e kësaj dite.

Kur bëhet fjalë për trashëgiminë Islame duhet theksuar gjendjen që po përjeton ruajtja dhe kultivimi i traditës së arkitekturës osmane në trevat tona. Vetëm po tu hedhësh një sy pamjeve të xhamive, numri i të cilave po shtohet për çdo ditë e më shumë, duket qartë se kemi të bëjmë me një zhdukje sistematike të arkitekturës burimore të xhamive këtu në Maqedoni. Flitet për një numër shumë të madh të xhamive të vjetra, që në aspekt stilistik përmbanin vlera të mirëfillta të traditës arkitektonike osmane, të rrënuara nga themell. Kështu ka ndodhë dikur, dhe kështu po ndodh edhe sot.

Nga shënimet që ka lënë Evlia Çelebiu mësohet se në qytetin e Ohrit dikur ka numëruar 32 xhami³, ndërkohë që nga dëshmitarë të kohës mësojmë se Ohri disa dekada më parë ka pasur 16 xhami, kurse sot kanë mbetur vetëm dhjetë.

Sipas studimeve dhe publikimeve të deritanishme kushtuar trashëgimisë së kulturës islame, e cila mendohet të numëroj 1411 objekte të kultit dhe profane⁴, kemi të bëjë me tre kategori monumentesh: monumentet ekzistuese, ata që ruhen si gërmadha dhe objektet e zhdukura tërësisht. Padyshim që objektet e rrënuara tërësisht, që njëherësh paraqesin problemin kryesor të kësaj teme, sepse kemi të bëjë me fenomenin e kulturocidit që është pasojë e vandalizmave të ndryshme, e në veçanti të vandalizmit politik. Krahas keqtrajtimit të shumë objekteve të

³ Në dokumentet e trashëguara nga udhëpërshkruesi Evlija Çelebiu (1611-1684), shkruan se qyteti i Ohrit asokohe ka pasur 32 xhami, shtatë medrese, 77 banja publike (hamame), tri hane dhe 150 dyqane vakëf.

⁴ Sipas një shënimi të marr nga Qendra Nacionale e Konservimit në Shkup, rezultojnë se janë regjistruar 112 xhami në nivel të shtetit, nga të cilat vetëm 29 prej tyre janë vënë nën mbrojtje.

trashëgimisë islame, shumë më keq e kanë pësuar xhamitë të ndryshme të cilat kanë paraqitur objekte arkitektonike me vlera të veçanta estetike.

Vetëm të përkujtojmë rastet e dymbëdhjetë viteve të fundit, kur si rezultat i aprovimit të vandalizmit nga politika u dogj **"Jeni Xhamia"** në qendër të Prilepit, si rezultat i pajtimit ndër shtetërore (Turqi – Maqedoni) u rrënuar **Xhamia "Imaret"** në Ohër, dhe si rezultat i marrëveshjeve politike u zhdukën gjurmët të **Xhamisë** mbi themelet e kishës në Kalanë e Shkupit⁵. Ndërkohë që ndër aq shumë xhami të rrënuara do të veçonim dy prej tyre, të cilat kanë qenë ndër objektet më të bukura të traditës arkitektonike osmane të këtyre anëve. Fjala është për **Xhaminë "Burmali"** të Shkupi e rrënuar më shumë se shtatë dekada më parë, si dhe për **Xhaminë "Haxhi Kasëmi"** në Ohër, e cila është rrënuar krejtësisht gjatë periudhës së komunizmit. Ndërkohe që rasti i **Xhamisë Mustafa Çelebiu** në Strugë⁶ është shembulli më i ri i dhunës së ushtruar ndaj një objekti fetar.

Burmali sinonim estetik e zhdukuri mbretëria serbe

Në vitin 1925 në kohën e mbretërisë SKS, është rrënuar edhe **Xhamia "Burmali"** e cila është ndërtuar në vitin 1495 nga Mehmet Beu⁷, që ka qëndruar në anën e djathtë të lumit Vardar pranë Urës së Gurit, në qendër (shesh) të Shkupit. Bëhet fjalë për një objekt të rrallë arkitektonik, me tre qemerë në formë vaske në drejtim veri jug dhe të mbështetura në murin jugore, si dhe pesë kube të mbuluara me plumb të mbështetura në murin verior të xhamisë. **Xhamia "Burmali"** emrin e saj e ka marrë nga minarja e saj me bazë katërkëndëshe dhe me trup të zbukuruar me ornamente në formë spirale (turq. – burmali)⁸. Gjithashtu, shquhen shtyllat dhe kapitelet e saj prej guri që nuk haseshin askund tjetër, që sot ruhen te Parku i Qytetit të Shkupit.

⁵ Mixhait Pollozhani, *Xhamit që pësuan nga politika*, Shenja, nr. 15, korrik, 2012, 85 – 88; Mixhait Pollozhani, *Trashëgimia islame dhe mungesa e mbrojtjes*, Shenja, nr. 16, gusht, 2012, 78 - 81

⁶ Fitni Dalipi, *Ti rujamë xhamitë, sepse janë trashëgimi e jonë kulturore*, 17. 06. Zhurnal, Shkup, 2012

⁷ Лидија Кумбараџи – Богоевиќ, *Османлиските споменици во Скопје*, Скопје, 1998,

⁸ Mixhait Pollozhani, *Xhamit që pësuan nga politika*, Shenja, nr. 15, korrik, 2012, 85 - 88

Nga publikimi kushtuar monumenteve osmane në Shkup, të Lidija Kumbaraxhi – Bogoeviç⁹, mësojmë se për rrënimin e **Xhamisë "Burmali"**, si objekt me vlera të veçanta ka pasur reagime të shumta publike të viteve tridhjeta të shekullit XX. Mjafton të përkujtojmë rrëfimin mbi një veprim mjaft domethënës që ka ndodhur pikërisht në kryeqendrën austriake, kur në Kongresin ndërkombëtar të arkitektëve të mbajtur në Vjenë, përfaqësuesit të Jugosllavisë në shenjë revolte për rrënimin e **Xhamisë "Burmali"** në Shkup, i është ndërprerë fjala. Ndërkohë që në një shënim të gazetës "Nova Makedonija" me titull "*Shitja e plumbit të Burmali Xhamisë*" është shkruar se në një kongres të mbajtur në kryeqytetin e Polonisë, Varshavë, një bizantolog e ka humbur titulli shkencor vetëm se është pajtuar që të shembet kjo xhami. Duhet të jenë të mjaftueshme këto dy momente sa për ta pasqyruar rëndësinë që ka pasur kjo xhami e cila paraqet sinonim në planin estetikës të arkitekturës klasike islame.

Në vend të xhamisë në fjalë më vonë është ngritur *Pallati e Oficerëve*, e cila me ndërtimin e sheshit të qytetit të Shkupit po ashtu është rrënuar. Por, që me fillimin e Projektit "Shkupi 2014" është aktualizuar ndërtimi i **Xhamisë "Burmali"** në vendin ku ka ekzistuar ky objekt i kultit. Dhe sërisht është futur politika në mes, në njërën anë qëndron pushteti që donë ta rindërtojë *Pallatin e Oficerëve*, dhe në anën tjetër qëndrojnë besimtarët e fesë Islame, të cilët këmbëngulin që të rindërtohet **Xhamia "Burmali"**. Pra, edhe kësaj here duket qartë përzjerja e politikës, ku e pësojnë vlerat monumentale. Dhe epilogu i dihet.

Xhamia - kurban i komunizmit

Duhet përkujtuar **Xhaminë e "Haxhi Kasëmit"**¹⁰ ka ekzistuar atëherë kur në qytetin Ohrit ka pasur 16 xhami, për të cilën dëshmitarët e kohës kanë pohuar se rrënimi i kësaj xhamie është bërë në vitin 1953, dhe duke menduar se xhamia është ngritur mbi themelet e ndonjë kishe, autoritetet kanë bërë edhe

⁹ AP. Д., "Продажба на оловото од Бурмали џамија", Нова Македонија, год. XXIV – бр. 7779(9 јуни 1968). 14

¹⁰ Mixhait Pollozhani, *Ohri dhe shkatërrimi i trashëgimisë islame*, Shenja, nr. 17, shtator, 2012, 75 – 78; Driton Dikena, *Shkatërrimi i radhës*, Hëna e Re, viti XXIV, nr. 239, maj, 2011, 11 - 14

gërmime arkeologjike, por nuk kanë gjetur gjë përveç themeleve të xhamisë¹¹. **Xhamia e "Haxhi Kasëmit"**, ka qenë mjaft e madhe dhe e bukur, por nuk ka pasur minare, e cila mendohet të jetë shembur gjatë sundimit të Mbretërisë Serbe - Kroate - Sllovene. Kulmi i xhamisë ka qenë i përbërë nga një kube të madhe dhe disa më të vogla. Meqenëse, kubet kanë qenë të mbështjella me plumb, nga popullata ndryshe ka qenë e njohur si "**Xhamia e Plumbit**". Rrënimi i **Xhamisë "Haxhi Kasëmi"**, ka ndodhur pas procesit të shpërnguljes së një numri të madh të popullatës të konfesionit islam nga qyteti Ohrit. Bëhet fjalë për procesin famëkeq të kryepolicit ish-jugosllav, Aleksandar Ranković, në shpërnguljen e popullatës shqiptare për në Turqi. Në vendin e xhamisë në fjalë është ndërtuar kompleksi i restorantit "Letnica".

"**Xhaminë e "Haxhi Kasëmit"** e mbaj mend shumë mirë, sepse pranë saj, në krahun perëndimor bëhej Pazari i drithit", më pat rrëfyer vite më parë, hoxhë Kadri Pollozhani, (tash disa muaj i ndjerë) i cili për dekada me radhë pat shërbyer si imam në disa xhami të Ohrit. Në vazhdim të rrëfimit të tij, bashkëbiseduesi ynë shton se **Xhamia e "Haxhi Kasëmit"**, ka qenë një xhami e madhe dhe e bukur, por nuk ka pasur minare. Mendohet se në planin arkitektonik ka qenë e ngjashme me **Xhaminë "Ali Pasha"** në Ohër, me bazë kuadrati. Kulmi i xhamisë ka qenë i përbërë nga një kube më të madhe dhe tre më të vogla. Meqenëse, kubet kanë qenë të mbështjella me plumb, nga popullata ndryshe ka qenë e njohur si "**Xhamia e plumbit**". Rrënimi i **Xhamisë "Haxhi Kasëmi"**, mjerisht do të pasojë edhe me shpërnguljen e një numri të madh të fese islame nga Ohri¹². Në vendin e saj sot është ndërtuar kompleksi i restorantit "Letnica"

Por, represioni nga ana e pushtetmbajtëseve të kohës, ndaj kësaj xhamie, kishte filluar shumë më herët, dhe si pasojë ajo do të mbetet pa minaren e saj. Bashkëbiseduesi ynë ka përkujtuar se e ka pasur me të dëgjuar që në të njëjtën kohë janë shembur edhe minarja e **Xhamisë "Haxhi Kasëmi"** dhe njëra nga dy minaret e **Xhamisë "Ali Pasha"**. Shikuar sipas ngjashmërisë mund të supozohet se xhamitë në fjalë janë ndërtuar përafërsisht në të njëjtën kohë, pra aty pas vitit 1491, në fund të shekullit XV ose në fillim të shekullit XVI. Për ngjashmërinë e tyre flasim edhe fotografitë e ruajtura të **Xhamisë "Haxhi Kasëmi"**, nga të cilat, njëra daton para vitit 1912, ku kemi një panoramë të qytetit të Ohrit me xhaminë në fjalë e cila duket me minare, kurse tjera i përket vitit 1918, ku xhamia në fjalë duket pa minare. Pra shembja e minareve të

¹¹ Mixhait Pollozhani, *Dëshifrimi shqip i xhamisë së rrënuar "Haxhi Kasami"*, Flaka, 21 – 22 prill, Shkup, 2001, 8

¹² Mixhait Pollozhani, *Dëshifrimi shqip i xhamisë së rrënuar "Haxhi Kasami"*, Flaka, 21 – 22 prill, Shkup, 2001, 8

xhamive në fjalë duhet të ketë ndodhur pas vitit 1912, sigurisht me Instalimin e pushtetit të mbretërisë serbe këtyre anëve, të cilët kanë bërë dëme të shumta ndër popullatën vendase. Dihet edhe emri i atij që ka dhënë urdhër që të rrënohen minaret e xhamive në fjalë, ai ka qenë kryetari i komunës së atëhershme të Ohrit, i quajtur Gjorgje Saviq.

Ndërkohë që rrënim i përfundimtar i **Xhamisë "Haxhi Kasemi"** është bërë në periudhën e Jugosllavisë komuniste. "Rrënim i kësaj xhamie u bë në vitin 1953, dhe me pretekstin se xhamia është ngritur mbi themelet e ndonjë kishe, autoritetet bënë edhe gërmime arkeologjike, por përveç themeleve të xhamisë nuk gjetën asgjë tjetër. Gjithashtu, e di se rreth e qark kësaj xhamie kishte shumë shtëpi të banuara nga qytetarë jo sllavë, aty i kishin shtëpitë edhe shumë nga të afërmit e mi. Fatkeqësisht, aty sot nuk ka mbetur asnjë nga ato. Gjatë viteve 1953 - 1956, pjesa dërmuese e tyre u shpërngulën për në Turqi", e pat përshkruar bashkëbiseduesi ynë ambientin e dikurshëm rreth e qark kësaj xhamie.

Imareti zhduket në demokraci

Xhamia "Imareti"¹³ deri para dymbëdhjetë vitesh ishte xhamia e njëmbëdhjetë në qytetin e Ohrit. Pas kjo xhami u rrënuar në vitin 2000, nuk mbetën kurrfarë gjurmësh nga. Edhe pse palet në bisedime kishin rënë dakord që se paku themelet e kësaj xhamie të liqeshin në një farë lartësie të caktuar për vizitorët, megjithatë, nga **Xhamia "Imaret"** nuk ka mbetur gjë. Përpos një bordure e cila simbolizon themelet e, por që duket vetëm si një element dekorativ i pllakave të gurit të shtruar në oborrin e kishës së ndërtuar mbi te.

Dokumentet flasin se kjo ka qenë një ndër xhamitë më të bukura të Ballkanit, deri sa edhe vetë Sulltan Pajaziti II (1481 - 1512) gjatë vizitës së tij ka qenë i mrekulluar nga bukuria e saj. Ndërsa në vitin 1670 në hanin e **Kompleksit Imaret** ka bujtur edhe njëri ndër udhëpërshkruesit më shquar të kohës, Evlija Çelebiu. Çelebiu shkruan se "Në Kalanë e Ohrit gjendet Xhamia e Ohrizades. Kjo familje për shkak të kontributeve humanitare ka trashëguar shumë princër. Ata e

¹³ Driton Dikena, *Shkatërrimi i radhes*, Hëna e Re, viti XXIV, nr. 239, maj, 2011, 11 - 14

kanë ndërtuar xhaminë për nder të Sulltanit, i cili kur ka kaluar nëpër Ohër, e ka pëlqyer shumë dhe ka urdhëruar që të ndërtohet edhe një minare”.

Me qëllim që të ndërtohet i ashtuquajtur i kompleksi universitar i Shën Klimentit, i cili akoma nuk po ndërtohet, në një farë mënyre nisi projekti për çrrënjosjen e **Kompleksit të Imaretit**. Dhe pasi u ndërtua *kisha e Shën Klimentit* kështu **Kompleksi i Imaretit** u fshi nga faqja e dheut¹⁴. Ishte ky rezultat i një marrëveshje të fshehtë midis Institucioneve shtetërore të trashëgimisë, përfaqësuesve të trashëgimisë islame në kuadër të BFI – së në Maqedoni dhe përfaqësistë konsullore të Turqisë. Këtë marrëveshje e ka pohuar vetë njeri nga dëshmitarët e saj. Pra edhe pse fajësohen vetëm “ekspertët e rrejshëm turq”, të cilët në vitin 2000 dhanë “aminin” për prishjen edhe të atyre mureve që kishin mbetur të **Xhamisë “Imaret”**, nuk mund të shfajësohen as edhe disa ekspert vendas, qofshin ato maqedonas apo edhe shqiptar¹⁵.

Por, askush nuk e mohon dot se qyteti i Ohrit ka qenë qendër reprezentative edhe e kulturës islame për pesë shekuj me radhë. Ndonëse, fatkeqësisht pothuajse janë fshirë të gjitha gjurmët e objekteve të këtij kompleksi, për ekzistimin e tij sa flasin dokumentet po aq pohojnë edhe dëshmitarët e kohërave të ndryshme. Qëkur Sinanudin (Sinan) Jusuf Çelebiu-Ohrizade ndërtoi **Kompleksin e Imaretit**, e cila ka luajtur rolin e qendrës sociale, ka pasur edhe një karvansaraj prej 40 dhomave, kuzhinë popullore, ku janë ushqyer të varfrit dhe jetimët, një han, medrese, hamam dhe një shatërvan.

Nga ajo pasuri sot vështirë se mund të gjesh diçka. Nga tërë ai kompleks sot kambetur vetëm Tyrbja (varri) e themeluesit të këtij vakëfi, Sinanudin (Sinan) Jusuf Çelebiu-Ohrizade, i cili ka ndërruar jetë më 29 prill 1493, i cili merret si vit i ndërtimit të **Xhamisë “Imaret”**. Tyrbja e Jusuf Çelebiut - Ohrizades¹⁶ është dëshmia e vetme nga gjithë ai civilizim Islam në “Jerusalemin e Ballkanit” duke u zvogëluar numrin e tyre nga 32, sa ka pasur dikur, në vetëm 10, ku në shumicën e tyre me urdhër shtetëror është ndaluar thirrja e ezanit.

¹⁴ Mihait Pollozhani, *Ohri dhe shkatërrimi i trashëgimisë islame*, Shenja, nr. 17, shtator, 2012, 75 – 78

¹⁵ Marrëveshjen për rrënimin e Xhamisë “Imaret” në Ohër, midis Muzeut dhe Qendrës për konservim në Ohër, përfaqësuesit të BFI – së dhe përfaqësuesit të konsulare të Turqisë në Maqedoni ma ka pohuar njëri nga pjesëmarrësit në atë takim.

¹⁶ Driton Dikena, *Shkatërrimi i radhës, Hëna e Re*, viti XXIV, nr. 239, maj, 2011, 11 - 14

INTERFERENCAT TEORIKO-SHKENCORE NDERMJET POLITIKES DHE PERKTHIMIT

Doc.Dr. Dervish ALimi,

USHT-Programi studimor i gjuhes dhe letersise angleze

U percaktova per nje titull te tille ne shtjellimin e temes sime te nderhyrjeve reciproke ndermjet shkencave politike dhe shkencave gjuhesore, gjegjesisht te teorise se perkthimit dhe interpretimit si discipline linguistike, duke u bazuar dukurine e interdisciplinaritetit te shkencave, qe kohen e fundit ka marre hov te madh neper tekstet shkollore dhe arsimore ne perendim dhe sot flitet me te madhe per sociolinguistikën, psikolinguistikën, politikën moderne edukativo arsimore, e te ngjashme. Kesisoj, edhe teoria e perkthimit eshte e determinuar te interferoje dhe pashmangshmerisht te pikëtakohet dhe te bashkeveprojë me politikën, sepse keta dy fusha shkencore, ne menyre direkte apo indirekte, e kane per fushe te studimit fjalorin gjuhesor si ne rrafshin e shkathtesive oratorike ashtu edhe ne rrafshin e vokabularit te profilizuar, te internacionalizmave, gjegjesisht te huazimeve, dhe te ngjashme.

Ne fakt, Nje politikan i talentuar dhe i kalitur duhet patjeter te posedojë dhe shfrytezojë vokabular te pasur dhe te larmishem, me te cilin u drejtohet zgjedheshve dhe votuesve te tij, per t'i bindur ata ne aftesite e tij dhe ne arsyeshmerine politike te perzgjedhjes se tij si kandidat me i vyeshem, me i ditur, dhe me i aftë se te tjeret. Ne drejtim te vetafirmimit te tij, politikan eshte i prirur te shfrytezojë edhe fjale te rralla, qe njeriu i thjeshte s'i degjon shpesh, dhe detyrimisht u perqaset fjaleve te huaja si maxhoranca, minoranca, verdikti i popullit, neglizhenca, injoranca, pastaj e ngateron statusin me statutin, kontekstin me kontestin, te cilat rrjedhimisht ndikojne ne "pasurimin dhe begatimin" e fjalorit te gjuhes amtare me fjale te huazuara gjegjesisht te huaja.

Mu kjo dukuri e perhapjes se pakontrolluar te fjalorit te specializuar, e praktikuar nga politikanet tane nganjehere jo edhe aq profesionalisht te pergatitur dhe te sofistikuar, bie ndesh me misionin akademik te teorise se perkthimit dhe interpretimit, si bastion i fundit i ruatjes dhe kultivimit te vokabularit burimor dhe autokton te gjuhes amtare. Pra, nje perkthyes i mirefillte dhe i suksesshem e ka per obligim moral, shkencor por edhe kombetar, qe gjate perkthimit ne gjuhen amëtare, t'u shmanget fjaleve dhe prurjeve te huaja, sa me shume qe te jete e mundur, pervec ne rastet kur ka te bëjë me fjale profesionale te nje fushe te caktuar shkencore, si teknike, mjekesore, ushtarake, etj.

Pikerisht ketu qendron edhe misioni fisnik i perkthyesit te vertete qe te ruajë berthamen dhe lashtesinë e fjaleve burimore amtare, ne menyre qe ata jo vetem te mbahen te gjalla dhe t'i mbrohen nga zhdukja, si pasoje e rrezikut te zevendesimit

te tyre me fjale te huaja, por edhe t'i afirmojë fjalet autoktone burimore, jo vetem te gjuhes letrare shqipe, por edhe ata dialektore, te cilat pakëz jane të lëna ne harrese nga fjalori i jetes se perditshme dhe gjuha standard moderne.

Pra thene shkurt, interferencat reciproke ndermjet ketyre dy fushave shkencore qendrojne ne ate se: nga njera ane politika ditore padashje influencon ne shkencen e gjuhesise me vokabularin e tyre oratoriko-politik, pasi qe politika eshte e prirur ndaj huazimeve dhe perdorimit te flalorit nderkombetar diplomatik, per qellim te vetafirmimit te prepotences intelektuale, pse jo edhe narcizoide, me çka nga ana tjetere, ne menyre direkte bie ndesh me shkencen e teorise se perkthimit, e cila eshte kundershitari me i fuqishem i ketyre huazimeve te panevojshme, dhe qe ka per mision fisnik ruajtjen e thesarit autokton gjuhesor mbi te gjitha.

Ne fakt, me nderhyrjen e fjaleve nderkombetare ne fjalorin e jetes se perditshme te qytetareve, nepermjet te politikës rrezikohet berthama e gjuhes burimore dhe rritet perqindja edhe ashtu jo e vogel e "fjaleve te huaja" gjë që mund te shperdorohet dashakeqas nga kundersharet tradicionale te popullit tone, te cilet duke vene ne dyshim autenticitetin e gjuhes, deshirojne te kontestojne edhe kahmotshmerine e ekzistences se kombit tone ne keto treva.

Prandaj, sikurse misioni i gjuhetarit te mirefillte qe eshte te "luftoje" ne vijen e pare te frontit kunder huazimeve dhe te gjeje fjale te barasvlershme burimore nga fondi burimor dhe thesari i pashtershem i dialekteve dhe nendialekteve rajonale, ashtu edhe roli i politikanit te sofistikuar dhe kombetarisht te formuar do te duhej te ishte qe, jo vetem t'u shmanget ketyre huazimeve te panevojshme, por edhe te mbeshteste ne veper, madje edhe me mjete buxhetore, afirmimim e domosdoshmerise se ruajtjes dhe pasurimit te thesarit te gjuhes.

Jo, kjo nuk mund te konsiderohet nje tendence ekstreme puritaniste, por tendence vizionare politike dhe shkencore, me çka do te mund te deshmohej boterisht origjinariteti dhe lashtesia historike e popullit dhe gjuhes sone, e cila ka rezistuar me shekuj ne ruajtjen e berthames gjuhesore, me çka nuk do te mund te krenoheshin edhe popujt qe sot konsiderohen me te avancuar ne tere rruzullin tokesor.

Duke pasur parasysh interferencat teorike ekzistente ndermjet politikës dhe perkthimit, misioni yne si gjuhetarë eshte qe keto interferenca reciproke t'i shfrytezojme ne menyre pragmatike dhe utilitariste per qellim te avancimit cilesor te fjalorit te gjuhes sone amtare, ne te cilen i perkthejme tekstet nga gjuhet e huaja.

Eshte e vertete se ne jo gjithmone arrijmë te mbetemi imunë ndaj ndikimeve te jashtme ne drejtim te internacionalizmave dhe terminologjise profesionale. Megjithate, detyra jone qe keto ndikime t'i kufizojme ne suazat e së pranueshmes, dhe te mos lejojme qe ato te perhapen ne menyre te gjithanshme dhe te pakontrolluar ne fjalorin e jetes se perditshme, me çka do te rrezikonim substancën dhe qenien e gjuhes sone.

Çdo respekt per rrethet akademike dhe shkencore dhe per kontributin e tyre ne avancimin e teknologjise dhe shkences ne pergjithesi, por politika gjuhesore qe ka mision ruajtjen e gjuhes burimore te folesit, duhet te jete prezente ne çdo sferë te jetes shoqerore, përfshire edhe jeten akademike dhe shkencore. Eshte boterisht e njohur, se nje profesionist me shkollim te larte nuk mund te jete nje akademik i mirefillte dhe i kompletuar nese nuk posedon vokabular solid te shprehjes se mendimit dhe ideve me fjale te kuptueshme per te gjitha shtresat e shoqerise. Sado profesional qe te jete nje shkencetar ne fushen e vet, ai perseri do te ndjehet i hendikepuar, nese posedon fjalor te varfer gjuhesor dhe vuan nga mungesa e shprehjes dhe posedimit te vokabularit te bollshem per ta pasqyruar dijen e vet deri te lexuesi dhe degjuesi i tij. Kjo ndodh per thjesht per arsye se qytetari i thjeshte pret me te drejte nga akademiku, qe dijen e vet te mund ta zberthejë ne menyre sa me te kuptueshme dhe me te thjeshte gjuhesore.

Perfundimisht, bukuria gjuhesore qendron ne thjeshtesine dhe qartesine e shprehjes se mendimit dhe ideve. Mu ketu qendron edhe misioni i perkthyesit, qe tekstin e nje gjuhe te huaj ta beje artistikisht njelloj cilesor dhe semantikisht sa me te kuptueshem per te gjithë lexuesit. Por, kjo pune veshtiresohet gjithëhere kur ballafaqohemi me fjale te huaja, por qe i perdorim masovikisht edhe ne ne gjuhen tone. Nga pertacia dhe neglizhenca, nje perkthyes mesatar mund edhe t'i perdore pa hezituar versionet e fjaleve tashme te huazuara dhe te misheruara ne tringun e gjuhes shqipe, si psh. prenotoj, kalkuloj, parafrazoj, neglizhoj, obligoj, dhe shume fjale te tjera si: refuzoj, demanttoj, tentoj, provoj, sqaroj, specifikoj, etj. per te cilat edhe nuk jemi te vetedishem se jane fjale te huaja, sepse tingellojne si shume te natyrshme dhe origjinale, dhe pastaj kur i takojme te njejtat edhe ne gjuhet e huaja na duket sikur na i ka marre dikush, gjegjesisht se i ka huazuar dikush prej nesh, por ja qe kete s'mund ta deshmojme dhe dokumentojme shkencërisht per shkak te mevonshmerise se gjuhes se shkruar shqipe.

Qe te mos vijme ne situata te tilla te palakmueshme, te keqen duhet çrrenjosur nga fillimi, ne filltet e perhapjes se fjales se huaj. Vija e pare dhe e fundit e mbrojtjes nga agresioni i fjaleve te huaja jane dhe duhet te jene gjuhetaret, dhe sidomos perkthyesit nga gjuha e huaj ne ate burimore. Nje perkthyes i mirefillte i ka ne dore te gjitha mjetet dhe mekanizmat per t'i luftuar dhe larguar keta agresore te a.q., nder te cilat do te veçojme disa prej procedurave dhe teknikave me te rendesishme:

- a) Se pari, nese perkthyesi nuk gjen fjale apo shprehje frezeologjike te barasvlershme te gjuhes burimore, ai eshte i lejuar te gjeje, madje edhe te krijojë fjale qe deri tani ndoshta duken rralle te degjuara, por qe jane etimologjikisht ekzistente, mjafton qe ta kapi dhe te percjellë te lexuesi vleren artistike dhe kuptimin semantik te fjales se gjuhes se huaj.
- b) Se dyti, nese s'e arrin dot kete, eshte i lejuar dhe i obliguar qe te shfrytezojë edhe fondin e bollshem dhe te pashterur te gjuhes se folur popullore, apo te dialekteve dhe nendialekteve rajonale, etj.
- c) Nese nuk arrin dot te gjejë nje fjale te barasvlershme, ai eshte i lejuar ta perkthejë te njejtën me dy apo me teper fjale gjegjesisht ta parafrazoje

ate, pra ta thote me fjale te tjera, si psh. refuzoj=nuk e pranoj, apostrofoj=ia them emrin, pretendoj=kam per synim, parafrazoj=them me tjale te tjera, etj.

- d) Vetem atehere kur s'ia arrin dot ta percjelle domethenien e vertete te fjales ne gjuhen tone, perkthyesi eshte i detyruar të perdorë nje fjale te huazuar me kusht qe ta integroje ate ne perputhje me rregullat dhe standardet fonetiko-gjuhesore te natyres se gjuhes shqipe.

Duke e ditur se nje procedure e tille eshte e lodhshme, dhe jo secili i hyn nje pune kaq sfillitese por njekohesisht edhe fisnike, ku perparesia e te gjitha perparesive gjate perkthimit do te ishte ruajtja e berthames dhe lashtesise se gjuhes sone burimore, dhe mbrotja e saj nga te gjitha huazimet e panevojshme te cilat pastaj do ta venin ne pikepyetje pavarshmerine e gjuhes dhe autenticitetin e saj, gje qe behet vetem nese deshmohet se shumica e fjaleve te gjuhes sone jane me prejardhje burimore dhe jo me prejardhje nga gjuhet e huaja.

Ja ku nderhyn politika serish. Deshem apo s'deshem ne. Mbas veç duhet ta politizojme kete çështje, atehere ta bejme kete ne dobine tone. Nje politikë e mirefilte kombetare do te ishte qe te gjithë ne, se bashku me institucionet shkollore dhe shkencore qe i kemi ne disponim te krijojmë nje ambient dhe nje klime te tille neper mjediset shkollore, informative dhe gazetareske, si dhe te jetes se perditshme ku do te mbizoteronte bindja e pathyeshme e çdo qytetari, se e ka per obligim, moral, professional dhe kombetar qe ta jape kontributin e vet modest ne shmangjen e huazimeve dhe ne perdorimin e fjaleve burimore shqipe. Duhet te krijohet bindja e palekundur se mendjemadhesia dhe prepotenca pseudointelektuale e perdorimit te panevojshem te fjaleve te huaja eshte e gjykueshme dhe e papranueshme, sepse me kete e rrezikojme ardhmerine dhe identitetin tone kombetar.

Ne kete drejtim do te ishte e mireseardhur ndihma e Institucioneve arsimore dhe shtetore, te cilat kete çështje do ta rregullonin ligjerisht, me ane te kontrollit te rrepte profesional te mjeteve te informimit, si shtypi dhe televizioni, qe jane te vershuar nga mediokriteti i gazetareve te veteshkolluar, dhe te intelektualeve te veteshpallur, edhe atë nepermjet:

- a) cenzurimit gjuhesor dhe jo politik (te mos keqkuptohemi) nga ana e kryeredaktoreve profesionalisht te pergatitur, dhe
- b) ndeshkimit profesional dhe material te shperdoruesve gjegjesisht dëmtuesve te gjuhes sone burimore, ne drejtim te parandalimit te kaosit gjuhesor qe mbreteron neper shtepite informative dhe botuese,
- c) ne menyre qe, gazetar s'do te mund te jetë më dikush qe nuk ka pergatitje paraprake te shkollimit te larte, dhe
- d) nuk do te lejohet më, qe secili qe ka pak para ne xhep, të mund te paguajë te botohet nje liber dhe kesisoj te behet shkrimtar, pa e kaluar filtrin e cilesise gjuhesore te botimit, etc. dhe perfundimisht
- e) formimit te Instituti per mbrotjen e gjuheve nacionale ne Maqedoni.

Pikerisht ketu do te qendronte kontributi i politikës dhe i bartesve te funksioneve politike, me çka do te vendoset rend ne kete kaos te demshem te degjenerimit te perditshem te gjuhes sone te lashte dhe te delirshme. Kjo eshte pune qe behet,

---

mjafton vetem nje vullnet i vogel politik per ta rregulluar kete ceshtje ligjerisht dhe per ta kontrolluar politikisht.

Kuptohet se kjo iniciative s'guxon te ngatërrohet me cenzurimin politik te ideve te pavarura te opinionit te lire public dhe politik qytetar. Pastaj, ne vendin tone, ekziston tashme Instituti per mbrotjen e gjuhes nacionale, por vetem te asaj maqedonase, gje qe deshmon se edhe ne kete drejtim ne shqiptaret jemi te diskriminuar politikisht, per shkak te mungeses se vullnetit te pales maqedonase qe te barazojë ne nje nivel politik te dyja gjuhet nacionale te vendit.

Ne sherbim te domosdoshmerise se shfrytezimit te fjaleve burimore popullore, shqipe, do te permend sa per ilustrim, nje pervoje personale qe e kam rastisur gjate studimeve te mla, ku profesori im pandehte se ne nuk kemi fjale te tille per rastin kur e hapim gojen fiziologjikisht si shenje fiziologjike e ardhjes e shpejte te gjumit (=gogëzem), ose kur per hir te lodhjes nga nje aktivitet fizik marrim fryme gojehapur (=gohas), dhe mbeti i befasuar kendshem kur e morri vesh se ne rrethin e Kerçoves ekzistonin fjale te till ate barasvlershme dhe krejtesisht burimore si fonetikiisht shume te tingellueshme ashtu dhe semantikiisht shume te natyrshme.

Pikerisht ky eshte edhe qellimi i ketij punimi, te shfrytetoje si apel per te gjithë ne, dhe per gjeneratat e ardhshme se gjuha jone eshte shume e begatshme dhe posedon nje fond te lakmueshem fjalesh, me te cilin ua tejkalon edhe shume gjuheve te popujve te tjere me tradite dhe qyteterim po aq te lashte, si ne Ballkan dhe ne bote. Perkunder faktit qe gjate historise, gjuha shqipe ka pervetësuar perplot fjale te huaja, si latinizma, turqizma, sillavizma, dhe kohet e fundit jemi te bombarduar me perplot italizma, anglicizma, etj., kjo dukuri negative nuk ka arritur kurre ta rrezikojë gjate shekujve berthamen dhe natyren autoktone te gjuhes sone, dhe aq me teper kur pjesa me e madhe e popullit tone eshte tani mjaft e shkolluar dhe e vetedishme per domosdoshmerine e ruajtës me xhelozit dhe krenari te pastertise se gjuhes sone te lashte dhe te begatshme.

Doc. Dr. Dervish Alimi

Doktor i shkencave filologjike

REKABET HUKUKU PERSPEKTİFİNDEN REGÜLASYONLAR: ÇATIŞMA MI TAMAMLAMA MI?

Yrd. Doç. Dr. Sevda Yaşar COŞKUN¹

Kavramsal Çerçeve

Regülasyona ilişkin genel kabul görmüş bir tanım bulunmamaktadır. Müftüoğlu regülasyonu (2001, s.6)“Özel sektör ve kamu teşebbüslerinin faaliyetlerini yürütüş tarzlarını kontrol altında tutma amacıyla konulan kurallar” olarak tanımlamaktadır. Stone’a (Akt. Viscusi ve diğ. 2000, s.307) göre regülasyon “*Devletin denklili sağlamak amacıyla birey veya örgütlere uyguladığı ve yaptırımlara bağıladığı sınırlamalar*”dır. OECD (1997, s.16) regülasyonu; *devletler tarafından girişimciler ve vatandaşlar üzerinde ihtiyaç duyulan çeşitli enstrümanlarla koyulan düzenlemeler* olarak tanımlamaktadır. Regülasyon kuralları, resmi ve gayri resmi düzen ve her seviyedeki devlet organı tarafından konulan ikincil kuralları ve devlet dışı kuruluşlar ve devlet tarafından sadece regülasyon yapmak için oluşturulmuş kurumlar tarafından yürürlüğe konulan kuralları içermektedir. Atiyas (2001, s.1) ise daha geniş bir yaklaşımla ağı sanayileri kapsamında regülasyonun, firma davranışlarının, bazı toplumsal hedefler uğruna çeşitli mekanizmalarla belirli kurallara bağlanması ve sınırlanması anlamında kullanıldığını, ancak bu tanımın da yeterince açık bir tanım olmayabileceğini, kimi yazarların, regülasyon kelimesini düzenleyici kuruluşların yetkileri ile sınırlamakta olduğunu, buna karşılık ilgili bakanlığın, bakanlar kurulu veya yasama organının söz konusu sanayiye yönelik uygulamalarını ise “politika” diye adlandırdıklarını ifade etmektedir.

Akıllıoğlu, (1999, s. 101) regülasyonun dilimize “düzenleme” olarak çevrildiğini, düzenlemenin bizde “yasa altı kural koyma” anlamına geldiğini ve Anayasaya göre bütün kamu tüzel kişilerinin bu konuda yetkili olduğunu belirterek regülasyon kavramının Parlamento dışında bir organ veya yönetimin belli organları tarafından konulmuş genel nitelikte bütün kurallar olduğunu ifade etmektedir.

Regülasyon kavramı hukuki zeminde ele alındığında, genelde tüm hukuksal düzenlemeleri, özelde ise ekonomik konulardaki hukuksal düzenlemeleri,

¹ Sakarya Üniversitesi Hukuk Fakültesi; svcoskun@sakarya.edu.tr

kapsamaktadır. Bununla birlikte, regülasyon kavramı doğası gereği, düzenleme (tanzim etme) ve denetleme işlevine sahip olmasının yanında, "yönlendirme", yani yol gösterme işlevini de içinde barındırmaktadır (Ulusoy, 2002, s. 3.). Bütün bu tanımlardan yola çıkarak regülasyonu "piyasa aksaklıklarının giderilerek ekonomik etkinliğin sağlanabilmesi için devletin çeşitli kurumları aracılığıyla piyasalara müdahale yöntemleri" olarak tanımlayabiliriz.

Spulber (1989, s.12) regülasyonun genellikle bir bütün olarak ekonomiyi veya belirli sektörleri etkileyecek ekonomik olaylara bir anlık bir tepki olduğuna dikkat çekmektedir.

"regülasyon tarihi hükümet faaliyetlerinin değişen vurgu ve odak noktalarından birisidir. Politik hedefler değiştiğinde, düzenleyici kurumlar ve regülasyona konu olan belirli piyasalar da değişmektedir. Böylece, belirli regülasyon politikaları uygulamaya konulup kaldırılırken regülasyonun yapısı ve şeklinin bilinen özelliklerinin aynı kalması beklenmektedir". Regülasyonlar bizim özel ve örgütsel hayatımızın her alanına hükmetmektedir ve bizler gelecekteki kural, kanun ve düzenleyici kurumları şekillendiren politikalar ile düzenlenmiş bir ortamda çalışmak zorundayız. Sürekli değişen bir Dünyada örgütler stratejilerini belirlemek ve uygulamak bağlamında düzenleyici çerçeveleri anlamak ihtiyacı hissetmektedirler. (Hinde, 2010)

Ekonomik, sosyal ve idari olmak üzere üç regülasyon alanı vardır.

1. Ekonomik (yapısal) regülasyon: regülasyonun bu türü hükümetler tarafından kaynak tahsisi kararlarını değiştirmek için uygulanmaktadır. Bu durumda ekonomik birimler mal ve hizmet piyasalarının etkinliğini artırmak için regülasyona başvurumaktadırlar. Ekonomik regülasyon rekabet hukukunu, örneğin pazara giriş ve çıkış engelleri, tekelci uygulamaları, oligopol gücü, fiyatlar, çıktılar ve hizmetler üzerindeki kontrolleri; fikri mülkiyet haklarının korunmasını ve şirketler hukukunu içermektedir.

2. Sosyal (davranış) regülasyon: Bu regülasyon türünü hükümetler sosyal değerler ve hakları korumak için firmaların davranışlarını sınırlamak amacıyla uygularlar. Bu regülasyonlar mal ve hizmetlerin hangi şart ve koşullar altında üretilebileceğini veya satılabileceğini düzenlerler. Bu regülasyonlar, işyerinde sağlık ve güvenliğin sağlanmasını; çevrenin korunmasını; toplu sözleşme şartlarının düzenlenmesini; fırsat eşitliğini ve tüketicinin korunmasını içerir.

3. İdari regülasyon: bu regülasyon türünde ise hükümetin kamu ve özel sektörün sorumluluklarını ve görece rollerini tanımlayarak idari etkinliği artırma amacının

REKABET HUKUKU PERSPEKTİFİNDEN REGÜLASYONLAR: ÇATIŞMA MI TAMAMLAMA MI?

yanı sıra, maddi kaynaklarını ve mallarını nasıl topladığı, yönettiği ve tahsis ettiğinin kontrolü amaçlanmaktadır: İdari regülasyon vergi toplama; mali düzenlemeler; sağlık hizmetleri yönetimi; 'kayıt dışılığı' kontrol mevzuatını kapsamaktadır.

Regülasyon kavramı ile ilgili hem iktisat hem hukuk literatüründe konuya farklı açılardan yaklaşan çok sayıda çalışma vardır. Örneğin Harrington ve arkadaşları (1986) sosyal regülasyonlarla iktisadi regülasyonlar arasındaki farkları ele almışlardır. Carlton ve Perloff, (2005) ise regülasyonu giriş engelleri bağlamında ele almışlardır. Biglaiser ve Riordan, (2000) fiyat regülasyonu ve teknolojik yenilikler arasındaki bağlantıyı araştırmışlardır. Hahn ve Hird de (1991) sosyal ve iktisadi regülasyonların, ayrıntılı fayda-maliyet analizini yapmışlardır. Bu çalışmada rekabet hukuku ve regülasyon arasındaki ilişki incelenerek bu iki olgunun birbirleriyle bir çatışma içerisinde mi yoksa birbirlerini tamamlayıcı bir durumda mı oldukları sorusuna yanıt aranacaktır. Regülasyonlar, rekabet hukuku bağlamında inceleneceği için doğası gereği iktisadi regülasyonlar çalışmaya konu edilirken; sosyal ve idari regülasyonlar çalışma kapsamına alınmayacaktır.

Çalışmada iktisadi regülasyonlara ilişkin genel bir bilgi verildikten sonra, çalışmanın temel sorunsalını teşkil eden rekabet hukuku ve regülasyon ilişkisi ele alınacaktır.

İktisadi Regülasyonlar

Piyasalar mükemmel şekilde işlememektedir, bir kısım piyasalar diğerlerinden daha iyi işlemektedir. Tamamen rekabetçi bir dünyadan bahsetmek imkânsızdır çünkü gerçek hayatta bunun bir karşılığı yoktur. Piyasa aksaklıkları olarak adlandırılan ve devletin müdahalesi olmadan rekabet ortamını ortadan kaldıran bazen doğal tekellerden bazen ölçek ve kapsam ekonomilerinden kaynaklanan, toplumsal refahı olumsuz etkileyen durumlar ekonomik regülasyonların gerekçesini oluşturmaktadır. Aslında serbest piyasa ekonomisinde devletin piyasaya müdahalesi arzu edilmeyen, serbest piyasa ekonomisi ile çelişen bir durumdur. Fakat, gerçek hayatta tam rekabet koşulları sağlanamadığından devlet müdahalesinin olmaması tekelleşmeyle sonuçlanarak; serbest piyasa ekonomisinin dinamosu olan rekabetin tamamen ortadan kalkmasına neden olabilecektir. İşte bu noktada iktisadi regülasyonların uygulamaya konularak piyasadaki rekabetin varlığının ve sürdürülebilirliğinin sağlanması söz konusu olmaktadır.

(Zenginobuz, 2000, s.103), ekonomik regülasyonu” tam rekabetin sağlanmadığı piyasalarda fiyatların doğrudan veya dolaylı olarak düzenlenmesi” olarak tanımlamaktadır.

Paşaoğlu (,2003, s. 15) daha geniş bir perspektifle ele alarak “İktisadi bir yaklaşımla regülasyon, piyasadaki mal ve hizmetin belirli bir kalite ve güvenlik içinde sunulması yanında, sosyal refahın artırılması ile piyasadaki oyuncuların kâr maksimizasyonunun sağlanması arasında denge kurmayı hedefler” demektedir.

İktisadi regülasyon genellikle rekabet kurallarının işlemediği sektörlerin rekabeti sağlayacak şekilde düzenlenmesi ve denetlenmesine yönelik bir faaliyettir.(Aslan, 2003). Rekabetin serbestçe işlediği bir piyasada ekonomik regülasyon ihtiyacı da azalacaktır.²

Oysa tekeli bir piyasa yapısında hizmetin, güvenli ve etkin sunumunun yanında tüketiciler açısından ödenebilir koşullarda ulaşılabilirliği için bağımsız bir regülasyon kurumuna ihtiyaç vardır. Bu şekilde pazar gücünün kötüye kullanılmasının engellenmesi ve ekonomik etkinliğin artırılması hedeflenmektedir (Çakal, 1996). İşte en basit ifadeyle amacı piyasadaki rekabeti korumak olan rekabet hukuku ile regülasyonlar arasında sıkı bir ilişki vardır. Çalışmanın devamında rekabet hukuku ile regülasyon ilişkisi ele alınacaktır.

Rekabet Hukuku –Regülasyon İlişkisi

Regülasyon ve rekabet hukuku birbiriyle çatışan iki olgu izlenimi vermelerine rağmen aslında her ikisinin de amaç itibarıyla birbirini tamamladığı söylenebilir. Zaten rekabet hukukunun kendisinin bir regülasyon türü olması çatışma izleniminin yanıltıcı olduğunu ortaya koymaktadır. Regülasyon da rekabet de iktisadi kaynakları farklı kullanım alanları arasında dağıtmanın yollarıdır.

Rekabet “Mal ve hizmet piyasalarındaki teşebbüsler arasında özgürce ekonomik kararlar verilebilmesini sağlayan yarış” olarak tanımlanabilir. Rekabet, kaynak dağılımında etkinliği ve en düşük maliyetle en yüksek üretim düzeyine ulaşılmasını sağlar. Ayrıca teknolojik ilerlemenin teşvik edilmesini de temin eder. Rekabetin bu olumlu yönlerinin toplamı toplumsal refahta artış anlamına gelir. İşte serbest piyasa ekonomisinde dinamo görevi olan rekabetin korunması, kısıtlanmasının

² Ekonomik regülasyon ihtiyacının rekabetçi piyasalarda azalacağı ifade edilirken regülasyon ihtiyacının sona ermeyeceği gerçeğinden yola çıkılmıştır. Bu konuya çalışmanın sonuç bölümünde ayrıntılı olarak değinilecektir.

önlenmesi ve devamlılığının sağlanması rekabet hukukunun amacıdır. Bu amaç 4054 Sayılı Rekabetin Korunması Hakkında Kanun'un 1. maddesinde "Bu Kanunun amacı, mal ve hizmet piyasalarındaki rekabeti engelleyici, bozucu veya kısıtlayıcı anlaşma, karar ve uygulamaları ve piyasaya hakim olan teşebbüslerin bu hakimiyetlerini kötüye kullanmalarını önlemek, bunun için gerekli düzenleme ve denetlemeleri yaparak rekabetin korunmasını sağlamaktır" şeklinde ifade edilmektedir.

Rekabetin toplumsal refahı artırdığı önermesi doğrudur, fakat bu noktada hangi piyasa yapıları için doğrudur sorusu ortaya çıkmaktadır. Bazı mal ve hizmetlerin rekabetin söz konusu olduğu bir piyasada alınıp satılması toplumsal refahta artış değil azalma meydana getirebilir. Örneğin eğitim, adalet ve sağlık hizmetleri, iç ve dış güvenlik gibi hizmetlerin rekabete açılması veya piyasalaştırılması sakıncalı olabilir. Yine doğal tekeller söz konusu olduğunda da aynı sonuca varmak mümkündür.

Serbest piyasa ekonomisinde mal ve hizmetlerin arz ve taleplerinin karşılaştığı piyasalarda piyasa aksaklıklarını gidererek toplumsal refaha olumlu katkı sağlayacak olan iktisadi regülasyon; rekabetin korunması, piyasaya giriş regülasyonu, ekonomik parametrelerin regülasyonu ve teknik regülasyon bağlamında rekabet politikasının kapsamına girmektedir.

Rekabet hukuku ile regülasyonların ilişkisi, regülasyonları uygulayacak organlar ve bunlar arasındaki ilişkiler, doğal tekeller ve ne kadar ve ne zamana kadar regülasyon sorularının ışığı altında ele alınacaktır.

Devletlerin iktisadi regülasyon politikalarını oluştururken vermeleri gereken en önemli kararlardan birisi regülasyonların hangi organlar aracılığıyla uygulanacağıdır. Bu yöndeki kararın iki tür organ arasında tercih yapılarak verildiği görülmektedir. Bunlardan ilki rekabet otoriteleri, diğeri ise sektöre özel düzenleyici kurumlardır. Rekabet otoriteleri, sektör ayrımı yapılmaksızın ekonominin tamamını kapsayacak şekilde, teşebbüslerin yoğunlaşma, hakim durumu kötüye kullanma, uyumlu eylem ve anlaşmalarla rekabeti bozucu veya azaltmaya yönelik eylemlerini yasaklayarak nihayetinde tüketicileri korumayı ve toplumsal refahı artırmayı amaçlayan, yasa ve mevzuat hükümlerini uygulamakla görevlidirler.

Düzenleyici kurumlar ise, devletin kamu yararının sadece rekabet otoritelerinin gözetimindeki serbest piyasalar yoluyla sağlanacağına yönelik kanaatinin

oluşmadığı bir veya birkaç sektörde, kabul edilebilir teknoloji, pazarlama yöntemlerini ve/veya uygulanacak fiyatı doğrudan belirleyerek piyasa aksaklıklarını giderme görevini verdiği, kurum ve kuruluşlardır (OECD, 1999, s. 18).

Regülasyonu uygulayıcının rekabet otoritesi mi yoksa düzenleyici kurum mu tercihi yapılırken her iki seçenek açısından bir takım avantajlar ve dezavantajlar mevcuttur. Düzenleyici kurumlar rekabet otoritelerine göre piyasa aktörlerinin daha fazla etkisinde kalabilmektedir. Düzenleyici kurumun regülasyonun uygulayıcısı olduğu durumlarda deregülasyon³ sürecinin dirençle karşılanması olasılığı daha yüksektir. Düzenleyici kurum kararları rekabet otoritesi kararlarına nazaran hukuki açıdan daha az tutarlı olabilmektedir. Düzenleyici kurumlar açısından dezavantaj olan bu durumlar rekabet otoritesi açısından avantaj olabilmektedir. Bu noktada tercihte bulunmak birinin diğeri karşısında dışlandığı anlamına gelmemektedir. Bazı durumlarda düzenleyici kurumun, bazı durumlarda ise rekabet otoritelerin regülasyon uygulayıcısı olması optimal olabilmektedir. Örneğin, fiyat regülasyonunun uygulanması ve niteliği gereği rekabet politikalarıyla çok ta bağlantılı olmayan telekomünikasyon sektörü gibi evrensel hizmet, nükleer santraller gibi çevrenin korunması amaçlı regülasyonların düzenleyici kurum tarafından uygulanması çok daha optimal sonuçlar doğuracaktır. Fakat bu tercih, rekabet otoritesinin hiçbir rolü olmayacağı anlamına gelmez. Rekabetin korunmasıyla doğrudan ilgili regülasyon alanlarında rekabet otoritesinin bağlayıcı olan görüşü alınmalıdır.

Rekabet otoritesinin regülasyonun uygulayıcısı olması regülasyonun teknik gereksiniminin olmaması, geçici olması ya da dar kapsamlı olması durumunda daha optimal sonuçlar doğurabilecektir.

Görülmektedir ki regülasyonları uygulayan rekabet otoritesi mi sektörel düzenleyici kurum mu olmalı sorusuna verilecek net bir yanıt yoktur. Ancak optimal bir çözümden bahsedilebilir. bu konudaki optimal çözümün ne olduğu söz konusu

³ Regülasyon süreci kural koyma, uygulama ve deregülasyon aşamalarından oluşmaktadır.. Sektöre özel düzenleyici kurumların görevlerinden biri, o sektörde faaliyet gösteren teşebbüslerin eylemlerini toplumsal refah kazancı sağlanacak şekilde regüle etmek, diğeri bir görevi, sektörü rekabetçi bir yapıya kavuşturmak için çaba göstermek tir. olmalıdır. Ancak, sektör rekabete açıldıktan sonra bir süre daha göreve devam edecek olan düzenleyici kurumun, rekabet ortamı sağlıklı işlemeye başladıktan sonra lağvedilmesi gerekecektir. İşte bu sürecin son aşaması deregülasyon olarak adlandırılmaktadır.

ülkenin geçmişteki regülasyon uygulamaları ve hukuk düzenine bağlı olarak ülkeden ülkeye ve hatta aynı ülkede sektörden sektöre değişecektir.

Regülasyonu uygulamaya koyacak kurumlarla ilgili üzerinde durulması gereken son nokta ise uyum sağlanmasıdır. Rekabet politikalarıyla regülasyonlar karşılıklı etkileşim içindedirler. Dolayısıyla bu iki olgunun birbirleriyle uyumlu olması gerekmektedir. rekabet politikaları ile uyumlu yürütülen regülasyonlar, ilgili ekonomileri iç ve dış krizlere daha dayanıklı hale getirecektir.

Rekabet hukuku regülasyon ilişkisinde üzerinde durulması gereken bir diğer noktada doğal tekellerdir. Bu çalışmada doğal tekeller teorisi⁴ üzerinde durulmayacaktır

Baumol, Panzer ve Willig (1982) doğal tekeli "*Eğer bir firmanın maliyet fonksiyonu bütün üretim aralığı boyunca birden fazla firmanın maliyetleri toplamından daha az ise o endüstri doğal tekeldir*" şeklinde tanımlamaktadır.

Kahn, (1998; s. 2) doğal tekeli "*Belirli endüstrilerin teknolojileri ve hizmetin karakteri öyledir ki, hizmetlerin, tüketiciye en az maliyet veya en fazla net fayda ile sadece bir firma (en uçtaki durumlarda) veya belirli sayıda seçilmiş enstrümanlar tarafından sağlanması*" olarak tanımlamaktadır. Posner (1999; s.1) doğal tekeli, "*İlgili pazardaki bütün talebin en az maliyetle iki veya daha çok firma yerine yalnızca bir firma tarafından karşılanması*" olarak tanımlamıştır. Doğal tekeller pazardaki satıcıların sayısı ile ilgili değildir, pazardaki talep ve arz teknolojisi arasındaki ilişkiyi ifade etmektedir. Eğer bütün talep iki veya daha fazla firma yerine, tek bir firma tarafından, firmaların gerçek sayısı ne olursa olsun, daha ucuz sağlanabiliyorsa doğal tekellerin söz konusudur. Eğer doğal tekeller niteliği taşıyan bir piyasada birden fazla firma varsa, firmalar ya birleşme yollarını arayacak veya başarısızlığa uğrayacak veya üretim gereğinden daha fazla kaynak kullanmaya

---

⁴ Doğal tekeller teorisi konusunda Ömür Paşaoğlu'nun Doğal Tekellerde Regülasyon ve Rekabet

Bir Örnek: İngiliz Elektrik Sektörünün Yeniden Yapılandırılması (Ankara, 2003) adlı eseri ayrıntılı bir çalışmaya yer vermektedir.

devam edecektir. Birinci durumda rekabet kısa süreli yaşamını devam ettirebilecek, ikinci durumda ise verimsizliğe neden olacaktır.

Tüm tanımların ortak doğal noktası doğal tekelin piyasadaki talebin tek firma tarafından birden çok firmaya göre daha etkin ve daha az maliyetle karşılanmasıdır. Doğal tekel niteliği taşıyan piyasalarda tatminkâr bir performans elde edilebilmesi için kar, fiyatlandırma, hizmet kalitesi, hizmet alanı ve belki piyasaya girişle ilgili doğrudan müdahale gerekmektedir. Bazı durumlarda ölçek ve kapsam (scope) ekonomileri yüzünden, hizmet veya hizmet demetleri yalnızca bir tek firma tarafından sunulunca en ucuz mal edilebilmektedir. Piyasada firma sayısının artması maliyetleri yükseltecek ve bu hizmetler tüketiciye ucuz bir biçimde ulaştırılamayacak yani piyasadaki rekabet arzulanan sonucu doğurmayabilecektir. Bu tarz hizmetler söz konusu olduğunda, rekabet, etkin bir kaynak dağılımı mekanizması olmaktan çıkmaktadır. Piyasaların regülasyona tabi tutulmasının sebepleri bu bağlamda ölçek ve kapsam ekonomileri de olabilmektedir.

Günümüzde teknolojik gelişmeler nedeniyle doğal tekelin saf haline pek rastlanılmamaktadır. Artık doğal tekel niteliği taşıyan mal veya hizmetlerin alternatifi olabilecek, ikamesi mal ve hizmetlerin sunulabilmektedir. Yine de devlet tarafından dağılımda ve üretimde etkinliğin sağlanması amacıyla tek bir firmanın faaliyette bulunması tercih edilebilmekte veya piyasa şartları gereği pazarda tek firmanın faaliyette bulunması söz konusu olabilmektedir. Hangi nedenden ortaya çıkarsa çıksın doğal tekeller pazardaki hakim durumlarını kötüye kullanmamaları, tekeli fiyat oluşturmamaları için, regülasyon uygulanmasına ve bu düzenlemelere uyup uymadıklarının denetlenmesine konu olmaktadır.

Doğal tekel niteliği gösteren piyasalarda mevcut aksaklıkların giderilmesi için iki farklı çözüm yoluna başvurulmaktadır. Doğal tekel niteliğindeki piyasanın bir kurum tarafından düzenlenmesi birinci çözüm yolu iken; piyasada kamu işletmesinin faaliyette bulunması bir diğer alternatif olmaktadır. Bazen de bu iki çözüm yolu bir araya getirilerek piyasada hem kamu işletmesinin bulunması hem de piyasanın bir kurum tarafından düzenlenmesi söz konusu olmaktadır.

Bu çalışmada doğal tekellerin regülasyonu yoluyla doğal tekellerin neden olacağı piyasa başarısızlıklarının ve sosyal refah kaybının nasıl engellenmeye çalışıldığı

üzerinde durulacak kamu işletmeciliği⁵ seçeneği kapsam dışında olduğundan ele alınmayacaktır.

Doğal tekellerin regülasyonu ilgili sektörün piyasanın düzenleyici kurum tarafından düzenlenmesi ve denetlenmesidir. Bağımsız düzenleyici kurumların öncelikli amaçları ekonomik etkinliği sağlamak değil, çok aşırı derecede ayrımcı olmayan ve toplam gelirin toplam maliyetleri karşıladığı fiyatların tespitidir. Düzenleyici kurumların ilgili piyasalardaki firma ya da firmaların fiyat, karlılık, üretim miktarı, üretim kalitesi gibi parametrelerine ilişkin düzenlemeler yaparak ve uygulamayı denetleyerek iktisadi etkinliğe ulaşılmaya veya yaklaşılmaya çalışacaktır.

Doğal tekellerin regülasyonu üç aşamadan oluşmaktadır. Bunlardan ilki yasama ikincisi uygulama ve üçüncüsü deregülasyondur. Sürecin başlamasından önce yapılması gereken şey regülasyona tabi tutulacak piyasanın kısımlarının ne oranda regüle edileceğinin belirlenmesidir. Düzenleme ile ilgili yasal mevzuatın hazırlanırken iki önemli değişken dikkate alınır. Bu değişkenlerden birincisi söz konusu sektörde regülasyon görevini yürütecek bürokratik yapının belirlenmesidir. İkinci değişken ise, düzenleyici kurumun yetki ve sorumluluklarının neler olacağına belirlenmesidir.

Regülasyon sürecinin ikinci aşaması regülasyon kurallarının uygulanmasıdır. Uygulamada asıl yetki ve sorumluluk düzenleyici kurumdadır. Üçüncü ve son aşama ise deregülasyondur. Deregülasyon, devletin çeşitli amaçlarla uyguladığı regülasyonları azaltması veya kaldırması demektir. Regülasyon piyasa aksaklığının giderilmesi amacıyla uygulamaya konulmaktadır. Fakat piyasa aksaklıkları sürekli olmayabilir. Regülasyona gerekçe olan piyasa aksaklığı, teknoloji, pazar koşulları ve organizasyon yapıları sonucu artabilir, azalabilir ve hatta ortadan kalkabilir (OECD, 1999; s. 20). Gözden kaçırılmaması gereken nokta deregülasyonun kendisi rekabetin sağlanmasına da beraberinde getirmeyeceğidir. Sektör deregüle edilmiş olsa da rekabet kuralları ile kanunlara aykırı hareketler ve rekabetçi olmayan davranışların sürdürülmesi eğilimleri var olacaktır. Doğal tekellerin regülasyona tabi tutulması rekabetin istisnasıdır ve asıl amaç ekonominin bütününde daha fazla

⁵ Son yıllarda İngiltere’de olduğu gibi kamu işletmelerinin özelleştirilmesi ve özelleştirilirken de regülasyon kurallarına tabi tutulması yönünde politikalar vardır. Bknz. VISCUSI W. Kip, VERNON John M., HARRINGTON Joseph E., Economics of Regulation and Antitrust, The MIT Press 2000.

rekabeti sağlamaktır. Rekabet regülasyona göre daha üstün bir kaynak dağıtım mekanizması olduğundan regülasyona altyapı hizmetlerinin gerçekten doğal tekel niteliği gösteren bölümlerinde başvurulmalıdır. Aksi takdirde regülasyondan beklenen faydalar elde edilemez.

Çalışmanın yanıtını aradığı son soru ne kadar ve ne zamana kadar regülasyondur. Belki de regülasyonlarla ilgili yanıtlanması en zor olan sorudur. İktisadi regülasyonun amacı, en basit ifadeyle ekonomik etkinlik ve verimliliği sağlamaktır. Piyasa aksaklığını gidermeyi amaçlayan müdahalenin başarılı olması, seçilen araca ve uygulamaya göre değişecektir. Regülasyonun etkinliği piyasa aksaklığını gidererek yaratacağı faydanın, regülasyon sonucu ortaya çıkacak aksaklıklar ve regülasyonun maliyetinden fazla olması halinde söz konusu olacaktır.

Bu bağlamda regülasyonun amacının, piyasa mekanizmasının yerine geçerek iktisadi etkinliği sağlamak ve sosyal refahı artırmak değil, piyasa mekanizmasının aksadığı durumlarda bu aksaklıkların giderilmesinde piyasa sürecine yardım etmek olduğu dikkate alınmalıdır. Ne kadar regülasyon sorusuna verilecek bir tek yanıt yoktur. Her şeyden önce şu ilke asla göz ardı edilmemelidir: serbest piyasa ekonomisinde devletin piyasaya müdahalesi istisnal bir durumdur. Bu müdahale miktarı belirlenirken ilgili piyasanın yapısı, dinamikleri, regülasyonun maliyeti gibi çok sayıda değişken dikkate alınmalıdır. Regülasyonun ne kadar olması gerektiğinin belirleyicilerinden bir diğeri de kurumsal yapı ve kurallar arasındaki uyumdur. regülasyonun kurumları ve kuralları gerekçeleriyle uyumlu olmalıdır. Elbette ki bu kurumların tasarlanmasında çok sayıda alternatif vardır. Bu alternatifler değerlendirilerek en optimal olanın tercih edilmesi gerekir. Kurumsal tasarım, regülasyonun uzun dönemde nasıl şekilleneceğini yakından etkileyeceği için hayati önem taşımaktadır.

Regülasyon uygulamasının ne kadar olacağı kaçınılmaz olarak bazı dengelerin gözetilmesini gerektirecektir. Bu "denge gözetme" zorunluluğu, regülasyon kurallarının ve kararlarının çoğu kez "en mükemmel"den uzaklaşmasını, sapmasını gerektirecektir. İktisatçıların deyimi ile, regülasyon baştan sona "ikinci hatta üçüncü en iyi" (second or third best) mantığının hakim olduğu bir dünyadır. Böyle bir dünyada genel optimal çözümler zordur, hangi çözümlerin optimal olduğu şartlara bağlıdır (Atiyas,1999). Optimal miktarın ne kadar olması gerektiğine regülasyon politikalarını belirleme yetkisine sahip otorite karar verecektir.

Regülasyonun ne kadar olması gerektiği konusunda aşırı regülasyon da önemli bir sorun olabilmektedir. Aşırı regülasyon ekonomiye ve işlem yapanlara ekonomik

REKABET HUKUKU PERSPEKTİFİNDEN REGÜLASYONLAR: ÇATIŞMA MI TAMAMLAMA MI?

maliyetler yüklemektedir ve ne yazık ki bu maliyetlerin ölçülmesi zordur ve kolaylıkla açığa çıkarılamazlar. Gereğinden fazla regülasyon, düzenlemeye konu olan kurumların rekabetçiliklerini ciddi bir şekilde etkileyecek ve onların ayakta kalabilirliklerini tehdit edebilecektir. Aynı zamanda denetim otoritelerinin endişe duyduğu riskler artacaktır. Aşırı regülasyon tehlikesi karşı regülasyon amaçlarının açığa tanımlanması ve sayısının sınırlandırılması yoluyla bertaraf edilebilir.

Regülasyonların ne zamana kadar uygulanması gerektiği sorusuna verilecek cevap daha nettir: regülasyonun gerekçesi olan piyasa aksaklıkları ortadan kalkıncaya kadar. Piyasa aksaklıklarının ortadan kalkması ilgili piyasanın rekabetçi bir yapıya sahip olması anlamına gelmektedir. Yukarda regülasyonun yasama, uygulama ve deregülasyon adı verilen üç aşamadan oluştuğuna değinilmişti. İşte piyasa aksaklıklarının hangi nedenle olursa olsun son bulması regüle edilen piyasanın rekabete açılmasını sağlayacaktır.

Rekabete açılacak piyasa veya faaliyetlerin neler olacağı noktasında üç temel seçenek vardır: Birincisi, piyasa veya faaliyeti rekabete açık açmamak; ikincisi piyasanın veya faaliyetin rekabete denetimli bir biçimde açılması; üçüncüsü ise tam serbestleştirme. Bu seçenekler arasında karar verirken kullanılacak kriterlerden biri rekabet ile regülasyon gereği arasındaki ilişkidir. Potansiyel olarak rekabetçi faaliyetlere girişin serbestleştirilmesinin en önemli sonuçlarından biri bu faaliyetlerde regülasyon ihtiyacının azalmasıdır. Ayrıca bizzat rekabetin kendisi, halen gerekli olabilecek regülasyonun daha elverişli bir ortamda yürütülmesine yardımcı olabilir.

Regülasyonun ne kadar devam edeceğiyle ilgili üzerinde durulması gereken bir diğer noktada, bir piyasada regülasyonun olmaması gerektiği dile getirildiğinde kast edilen asla tam ve sınırsız bir deregülasyon ve sadece serbest piyasa mekanizması altında mükemmel bir şekilde işleyen piyasa yapısı değildir. Piyasanın regüle edilmemiş olması, piyasanın regülasyon politikalarından tamamen arındırıldığı anlamına gelmez. Joskow ve Rose (1989: 1453) bu gerçekliği "gerçek dünyada regülasyon yoktur" gibi bir durum asla söz konusu değildir ifadesiyle dile getirmişlerdir.

Aslında regüle edilmemezlik, regülasyonların sona erdirilmesi, deregülasyon sürecinin başlatılması veya piyasanın rekabete açılması durumlarında bile piyasalar mutlaka regülasyona tabi tutulmaktadır. Ancak bu durumdaki regülasyon daha

ziyade iktisadi regüstasyonlar dışında kalan ve hizmet kalitesini, tüketiciyi bilgilendirmeyi, mülkiyet haklarını korumayı ve piyasa koşulları içinde sözleşme özgürlüğünü engelleyici unsurları yasaklamayı hedefleyen sosyal ve doğrudan yasal düzenlemeler olmaktadır.

Diğer yandan, iktisadi faaliyetin düzenli bir şekilde işlemesi için gerekli olan Rekabeti Koruma Kanunu gibi yasal düzenlemeler, giriş ve fiyat regüstasyonlarının kaldırıldığı ve piyasa mekanizmasının işlediği durumlarda da uygulanmaktadır. Genellikle rekabete açılan piyasalarda, birleşmeler ve teknelci fiyatlama olasılığına karşı yasal kısıtlar getirerek, katı giriş ve fiyat regüstasyonlarının yerini Rekabeti Koruma Kanunu tutabilmektedir. Tekeller, anlaşmalar ve birleşmeler üzerinde uygulanan rekabetçi yasal düzenlemeler, firmaları anti-rekabetçi davranışlara karşı engellemekte, rekabeti arttırmakta ve tüketiciler için kazanımlar sağlamaktadır (Crandall ve Winston, 2003:20). Burada en fazla vurgu yapılmak istenen nokta Rekabeti Koruma Kanunu uygulamaya koyarak piyasa mekanizması içinde rekabetin de, rekabetin işler olduğu durumlarda piyasaları, devlet regüstasyonuna göre daha iyi regüle edebileceğidir. Aslında regüstasyon iktisadi literatüründe geleceğe ilişkin eğilimler, devletin müdahaleci rolünden çok, rekabetin düzenleyici rolüne kaymaktadır (Sherman, 2001). Bu nedenle, rekabetçi piyasalar dışındaki pek çok piyasa içinde (özellikle ağ endüstrilerinde) rekabetin düzenleyici işlevi aktif olarak kullanılmaktadır.

SONUÇ

Literatürde rekabet ve regüstasyon kavramları genellikle birbirlerinin karşıtı ya da alternatifi olarak kullanılmaktadır. Ancak bu çalışmanın temel iddiası regüstasyon ve rekabetin birbirinin tamamlayıcısı olduğu, birinin diğerini dışlamadığıdır. Rekabet hukuku ve regüstasyonlar arasında bir çatışma mı var, yoksa bu iki olgu birbirini tamamlamakta mıdır sorusunun yanıtı bir tamamlama söz konusudur şeklinde verilebilir.

Her şeyden önce bu iki olgunun genel olarak amaçları birbiriyle örtüşmektedir. Regüstasyonun temel amaçlarından birisi ulusal ekonomilerin verimliliğini, değişikliklere uyum sağlayabilme ve rekabete dayanabilme yeteneğini artırmaktır. Regüstasyon piyasadaki aksaklıkları düzenleyerek firmalar üzerindeki rekabetçi baskıları artırarak, firmaların daha etkin, yaratıcı ve rekabetçi olmalarını sağlamayı amaçlamaktadır. Bunun doğal sonucu ise, piyasalarda verimliliğin, ürün ve hizmet kalitelerinin artması ve fiyatların düşmesidir. Sonuç: iktisadi etkinliğin sağlanması ve toplumsal refahın artması. Aynı amaç rekabet hukuku için de söz konusudur.

REKABET HUKUKU PERSPEKTİFİNDEN REGÜLASYONLAR: ÇATIŞMA MI TAMAMLAMA MI?

Devlet, rekabetin korunması kanunları ile piyasalarda yoğunlaşma (piyasa yapısı) ve firma davranışlarına ilişkin düzenlemelerle firmaların Pazar güçlerini ve bundan kaynaklanan toplumsal refah kayıplarını azaltmaya çalışmaktadır.

Aralarında amaç birliği bulunan bu iki olgudan regülasyon olgusu, stratejik bir boyut kazanmıştır. Regülasyon stratejileri bir taraftan rekabet stratejisini, diğer taraftan da regülasyon konusunda işbirliği stratejisini gerektirmektedir. Bazı ülke ve ülke grupları tarafından oluşturulan ve uygulanan regülasyon stratejileri hem ilgili ülkelerin rekabet güçlerinin artmasına imkân sağlamakta, hem de rekabet ortamının gelişerek, uluslararası boyutta regülasyon rekabetinin ve işbirliği stratejilerinin her geçen gün artmasına neden olmaktadır (Kök ve Çoban, 2002: 4).

Rekabetin düzenlenmesi, genel regülasyon politikasının ayrılmaz bir parçasıdır. Dolayısıyla, rekabet kurallarının uygulanması ve Rekabet Kurumu ile regülasyonun uygulayıcısı olan bağımsız düzenleyici kurumlar arasındaki ilişkinin türü, işbirliği, yetki ve sorumluluk alanlarının sınırlarının net bir şekilde çizilmesi hayati öneme sahiptir. Rekabet yasaları ile sektörel yasaların mükerrer olarak uygulanması ve çakışmasının firmalar açısından belirsizlik doğurmakta bu da son derece ciddi bir sorun oluşturmaktadır. Hem regülasyon hem rekabet politikalarının amacına ulaşması bu iki olgu arasında tam bir uyum bulunmasına bağlıdır.

KAYNAKÇA

AKILLIOĞLU Tekin, Rekabet Politikası ve Özelleştirme Sempozyumu, Ankara 5 Kasım 1999, s. 101.

ASLAN, İ. Yılmaz, "Rekabet Kurumunun Telekomünikasyon alanında Kararları ve Yetkisi", Rekabet Kurumunda Güncel Gelişmeler Sempozyumu - 1, 4 Nisan 2003, Rekabet Kurumu Yayını, Ankara.

ATİYAS İzak (1999), "Doğal Tekellerin Regülasyonu ve Rekabet", Perşembe Konferansları, Rekabet Kurumu, İstanbul.

ATİYAS, İzak, Regülasyon ve Rekabet Sempozyumu, Regülasyon ve Rekabet, Ankara 15-16 Mart 2001.

BAUMOL, W.J., J.C.PANZAR ve R.WILLIG (1982), Contestable Markets and the Theory of Industry Structure, HBJ

BIGLAISER, Gary ve RIORDAN, Michael (2000); "Dynamics of Price Regulation", *The Rand Journal of Economics*; Vol.31, No.4, Winter 2000, ss.744-767.

CRANDALL, Robert ve WINSTON Clifford (2003); "Does Antitrust Policy Improve Consumer Welfare? Assessing the Evidence", *Journal of Economic Perspectives*, Vol.17, No.4, Fall 2003, ss.3-26.

ÇAKAL, Recep, Doğal Tekellerde Özelleştirme ve Regülasyon, DPT Uzmanlık Tezi, Yayın No: 2455, 1996.

CARLTON, Dennis W. ve J. M. PERLOFF (2005); *Modern Industrial Organization*, Fourth Edition, Pearson- Addison Wesley, 2005.

HAHN, R. W., ve HIRD, J. (1991), "The Costs and Benefits of Regulation: Review and Synthesis." *Yale Journal on Regulation*, Vol.8, Winter 1991, ss.233-278.

HARRINGTON, Winston, Alan, KRUPNICK ve Wesley MAGAT (1986); *Rules in the Making: A Statistical Analysis of Regulatory Agency Behavior*, Resources for the Future, Washington, 1986.

HINDE, Kevin. (2010) EC480. Economics of Competition: A European Perspective Division of Economics, University of Northumbria.

JOSKOW, Paul L. ve N.L. ROSE (1989); "Economic Regulation and Its Effects", içinde *Handbook of Industrial Organization*, Volume 2, Ch. 25, Amsterdam: North-Holland, 1989, ss. 1450-1505.

KAHN Alfred E., *The Economics of Regulation*, Volume II, The MIT Press, 1998.

RECEP Kök ve ÇOBAN, Orhan, (2002), "Kıtlere İlişkin Bir Regülasyon Modelinin Gerekliliği ve Kaynak Kullanım Etkinliği Üzerine: Nevşehir Tekel Rakı Fabrikası Örneği", *6th METU International Conference in Economics*,

MÜFTÜOğLU Tamer, *Ekonomi Politikaları Bağlamında Regülasyon, Regülasyon ve Rekabet Sempozyumu*, Ankara Mart 2001.

OECD, *The OECD Report on Regulatory Reform, Synthesis*, Paris 1997.

OECD, (1999), *Regulatory Reform, Privatisation and Competition Policy*.

PAŞAOğLU, M. Ömür, *Doğal Tekellerde Regülasyon ve Rekabet, Rekabet Kurumu Uzmanlık Tezleri Serisi No: 14*, Ankara, 2003.

POSNER Richard A., *Natural Monopoly and Its Regulation*, Cato Institute, 1999.

**REKABET HUKUKU PERSPEKTİFİNDEN REGÜLASYONLAR: ÇATIŞMA MI
TAMAMLAMA MI?**

SHERMAN, Roger (2001); "The Future of Market Regulation", *Southern Economic Journal*, Vol.67, No.4, April 2001, ss.782-800.

SPULBER, D.F, (1989), *Regulation and Markets*, , Cambridge, Mass., M.I.T. Press, xviii + 690 p. ISBN 0-262-19275-6.

ULUSOY Ali, *Rekabet Kurumu ile Diğer Bağımsız İdari Kurumlar Arasında Çıkabilecek Uyuşmazlıklar ve Çözüm Perspektifleri*, Uluslararası Hukuk Kurultayı, Ankara Ocak 2002.

VISCUSI W. Kip, VERNON John M., HARRINGTON Joseph E., *Economics of Regulation and Antitrust*, The MIT Press 2000.

ZENGİNOBUZ, Ünal, "Elektrik Sektöründe Özelleştirme, Rekabet ve Regülasyon", 24 Şubat 2000 Tarihinde Rekabet Kurumunda Sunulan Tebliğ, Perşembe Konferansları, S. 5, Ankara,

SAĞLIK HAKKININ KORUNMASI VE AYRIMCILIK YASAĞI

Prof. Dr. Z. Gönül BALKIR¹

Yrd. Doç. Dr. Fatma ÜNAL²

Öğr.Gör. Kerem ÇOLAK³

ÖZET

Sağlık hakkı, yaşama hakkıyla bütün halinde; temel hak ve özgürlüklerin olmazsa olmaz, ön koşuldur. Her insanın, mümkün olan en yüksek sağlık seviyesine ulaşılmasını talep hakkı bulunmaktadır. Sosyal bir hak olarak sağlık hakkı, insanlara, mümkün olan en yüksek seviyedeki sağlık durumuna ulaşabilmeleri için; eşit imkânlar sunan, bir sağlık koruma sistemine sahip olma hakkını da içerir. Sağlık tesisleri ile mal ve hizmetleri, ayrımcılık olmaksızın, herkesin erişimine açık olmasıdır. Her insan ayrımcılık yapılmaksızın yeterli tıbbi bakım görme hakkına sahiptir.

Sağlık hizmetleri toplumun eşitlik ve adalet taahhüdünün dışı yansımasıdır. Sağlık hizmetlerinin paylaşılması ve kaynakların dağılımı; toplam bütçeden, sağlığa ayrılan miktara ve ulusal sağlık politikalarına bağlıdır. Sınırlı kaynaklar ve sağlık hizmetlerinin dağılımında; insanların ödeme güçlerine bakılmaksızın, herkesi kapsayacak şekilde en üst seviyede yararlanma olanağı sağlanmalıdır.

Sağlık hizmetleriyle ilgili kaynakların dağılımında tıbben ayırım yapmama ilkesi olarak; ayrımcılık yasağı; kaynakların sınırlı olduğu belli bir tedavinin uygulanması için hastalar arasında seçim yapılması gereken koşullarda tüm hastalar arasında eşitlik ve adalet ilkesinin uygulanması demektir. Sağlık hizmetlerine ulaşılabilirlik, herkesin erişimine açık olmalıdır. Kısıtlı kaynakların adil biçimde değerlendirilmesi ve hastaların seçiminde, tıbbi gereklilikler dışında ayrımcılık yapılmaması zorunluluğu; sosyal bir devletin en temel ödevlerinden biridir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Hakkı, Sağlık Kaynaklarının Dağıtımı, Ayrımcılık Yasağı.

¹ KOÜ Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi, gonulbalkir@yahoo.com

² Akdeniz Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi, funal@akdeniz.edu.tr

³ KOÜ Hukuk Fakültesi, Kandıra MYO Öğretim Görevlisi, kcolak@kou.edu.tr

GİRİŞ

Temel bir insan hakkı olarak, sosyal bir hak olan sağlık hakkı ve sağlık hakkının korunması ve bu haktan yararlanılmasının sağlanması devletin sorumluluğundadır. Bu çalışmada, öncelikle yaşama hakkının ayrılmaz bir parçası olan sağlık hakkı ve sağlık hakkının korunmasıyla, bu hakkın sağlanması yükümlülüklerini ve daha sonra da sosyal bir hak olan, sağlık hakkı ve sağlık hakkının korunması yanında; sağlık kaynak ve hizmetlerinde ayrımcılık yasağı üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

SAĞLIK HAKKININ KORUNMASI

1.Sosyal Bir Hak Olarak Sağlık Hakkı

Sosyal haklar, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında özerk bir hukuk disiplini içinde kurumsallaşan bir değer ve sistem olarak, tarihsel evrimin belli bir aşamasında ortaya çıkmış ve somutlaşmış bir birliğin ürünüdür(Gemalmaz, 1985, 56). Sosyal haklar, ekonomik bakımdan zayıf ve güçsüz olanların; kendi yaşamlarını sağlamak ve güçlendirilmek için, hukukça korunma haklarına sahip olmalarıdır(Talas,1982, 43). Sosyal haklar, ekonomik ve sosyal dengesizlikleri azaltmaya yönelik haklardır(Turan,1996,104). Bu hakların amacı, ekonomik ve sosyal yönden zayıf olan kişi ve toplumsal katmanları, özel olarak korunması gerekli kişi ve grupları korumak bunların maddi ve manevi varlıklarını geliştirmektir(Tanör,1978,54).

Klasik haklar alanında daha çok hak ve özgürlükleri zedelememe ile yükümlü olan devlet, sosyal haklar alanında hakların somutlaştırma işlevini yüklenmektedir(Balkır,2009,90). Sosyal haklar iktisadi ve sosyal eşitsizliklere tepki niteliğindeki haklar olarak, geniş yoksul kitlelerin temel gereksinimlerini karşılamak üzere herkesin İnsan haklarından yararlanabilmesini amaçlayan ve insan haklarının mutlu bir azınlığın ayrıcalıkları olmasını önleyen araçlar olarak tasarlanmıştır(Uygun, 2002,71).

Sosyal haklar toplumun güçsüz kesimlerinin insan onuruna yakışır bir yaşam sürdürebilmeleri için devletçe gerekli önlemlerin alınması şeklindeki olumlu müdahalelerle gerçekleştirilen haklardır (Kaboğlu, 2002, 262). Sosyal hakların belirleyici niteliği toplumdan bireye doğru yararlandırıcı yönde olmalıdır(Akıllıoğlu,1995,147). Sağlık hakkı, yaşama hakkıyla olan ilişkisi dolayısıyla, sosyal haklar arasında öne çıkan bir haktır. Sağlık hakkı doğrudan

yaşama hakkının ayrılmaz ve bölünmez bir parçasını oluşturmaktadır (Günerli, 2009, 77) .

Sağlık hakkı, bir insanın, insan onuruna yaraşan asgari bir yaşam düzeyi içinde yaşayabilmesi için gerekli bir haktır(Gözler, 2007, 86). Sağlık hakkı çağdaş sosyal devlet anlayışının en yaygın hizmetlerinden birisidir(Kalabalık, 2004, 311). Sağlık, insanın sadece hastalık ve sakatlık dışında bedence, ruhça ve sosyal yönden iyi olmasıdır (Bozkurt, 2008, 14).

Sağlık hakkı temel ve evrensel bir insan hakkı olarak kabul edilir. Bu hak olmadan diğer hakların gerçekleşme ve kullanılma şansı yoktur (Okur, 1992, 1). Sağlık hakkı, "kişinin devletten, sağlığının korunmasını, gerektiğinde tedavi edilmesini, iyileştirilmesini isteyebilmesi ve toplumun sağladığı imkânlardan faydalanabilmesini" ifade eder (Er, 2008, 32).

2.Sağlık Hakkının Korunması Yükümlülüğü

Günümüzde sağlık hukukunun ve buna bağlı olarak sağlık hakkının kapsamı, toplumsal yaşamdaki gelişmeler, sosyal devlet anlayışının yarattığı etkiler ve uluslararası insan hakları hukukunun yaratmış olduğu ivmeyle oldukça genişlemiştir. Başlangıçta, yalnızca hasta ya da sakat olmamak bağlamında ele alınan sağlık hakkı, günümüzde herkesin mümkün olan en yüksek seviyede fiziksel ve ruhsal sağlık standartlarına sahip olma hakkı biçiminde değerlendirilmektedir. Sağlık, bütün diğer insan haklarından faydalanabilme açısından elzem bir haktır. Her insan, onurlu bir yaşam sürdürebilmek için ulaşılabilecek en yüksek sağlık standardına sahip olmalıdır.

Sağlık hakkı ve sağlığın korunması, bireylerin sağlıklı yaşam koşullarına sahip olması ve sağlık hizmetlerine ulaşabilme fırsatına erişebilmesi anlamında kullanılır ve her şeyden önce, hastalık halinde her türlü sağlık hizmetinin ve bakımının sağlanması için gerekli şartların yaratılmasını gerektirir. Sağlık hizmetlerinde amaç; toplumun sağlık düzeyini yükseltmektir(Akdur, 1990,21).

Bu amaç ise, ekonomi bağlamında, iki ayak üzerine durur. Bunlardan birisi; sağlık hizmetlerini finanse etmek üzere, gerekli ve yeterli kaynağı bulmak, başka bir deyişle ulusal gelirden sağlık hizmetleri için yeterli bir pay ayrılmasını sağlamak, ikincisi ise; ayrılabilen bu kaynağın en verimli bir biçimde ve toplum yararına kullanılmasını sağlamaktır(Akdur ve Aydın, 1999).

Dünya Sağlık Örgütü, sağlığı sadece hastalık ve sakatlığın olmayışı değil, bedence, ruha ve sosyal yönden tam iyilik hali olarak tanımlamaktadır. Sosyal yönden tam iyilik hali, sağlığın sadece kişisel bir olgu olmadığını, toplumsal yönünün de bulunduğunu gösterir. Sağlık hizmetleri en genel ayırım amaçlarına göre, koruyucu ve tedavi edici özellikte faaliyetlerin bütünü olarak tanımlanabilmektedir. Bu ikili ayırım rehabilite edici hizmetlerin de eklenmesiyle üçlü şekilde de karşımıza çıkmaktadır(Sayım, 2011,18).

3.Devletlerin Sağlık Hakkını Koruma Yükümü

Sağlıklı yaşam koşullarının sağlanması görev ve sorumluluğu; devletlere, sağlığın bozulmasına yol açan nedenleri olabildiğince ortadan kaldırmak; sağlığı geliştirmek ve sağlık konularında kişisel sorumluluğu artırmak üzere eğitim ve danışma kolaylıkları sağlamak; salgın hastalıkları, yöresel hastalıkları, mesleki hastalıkları ve diğer hastalıkları olabildiğince önlemek gibi görevler yüklemektedir. Devletin sağlık hakkının korunmasıyla ilgili en temel görevlerinden biri de; hastalık halinde, her türlü sağlık hizmetinin verilmesi ve hastalara tıbbi yardımın yapılacağı ortamın oluşturulmasıdır.

Hastane ve diğer tıbbi tesislerin kurulması ya da desteklenmesi; sağlık tesislerinin, hiçbir ayrımcılık olmadan herkesin erişimine, özellikle de nüfusu en savunmasız veya dışına itilmiş kesimlerine hem hukuken hem fiilen açık olması; sağlık hizmetini veren ister kamu isterse özel olsun, bu hizmetlerin, toplumsal olarak dezavantajlı gruplar da dahil, herkes tarafından karşılanabilir olmasının güvence altına alınması; başta doktorlar olmak üzere iyi yetiştirilmiş bir sağlık personelinin mevcudiyetinin sağlanması ve sonuçta verilen hizmetlerin kaliteli olması yine devletin en temel görevleri arasındadır.

(Gözden Geçirilmiş) Avrupa Sosyal Şartının 11. maddesinde sağlığın korunması hakkıyla ilgili olarak Devletlere; sağlığın korunması hakkının etkili bir biçimde kullanılmasını sağlamak amacıyla, ya doğrudan ya da kamusal veya özel örgütlerle işbirliği içinde diğer önlemlerin yanı sıra; sağlığın bozulmasına yol açan nedenleri olabildiğince ortadan kaldırmak, sağlıklı olmayı teşvik etmek üzere tasarlanmış uygun önlemler almayı taahhüt ve sorumluluğu yüklenmiştir. Türkiye, Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı (European Social Charter (revised)) kabul etmiştir.

Sağlık hakkı, diğer bütün insan haklarındaki gibi; Devletlere, sağlık hakkına saygı duyma, sağlık hakkını koruma ve sağlık hakkını yerine getirme yükümlülüğü olarak

sorumluluklar yüklemektedir. Devletin sağlık hakkı ile ilgili görev ve yükümlülükleri iki bağlamda ele alınabilir (İHM, 2009). Birincisi, sağlıklı yaşam koşullarının sağlanması ve bu bağlamda kişilerin sağlıklarını yitirmemeleri için gereken önlemlerin alınmasıdır. İkincisi ise, hastalık halinde her türlü sağlık hizmetinin verilmesi ve tıbbi yardımın sağlanması için gerekli şartların yaratılmasıdır.

Devlete yüklenen bu yükümlülüklerin nedeni, hiç kuşkusuz, devletin, yurttaşları yüksek bir sağlık standardına ulaştırmakla sorumlu olmasıdır. Ancak devletin sorumlu olduğu ulaşılabilecek en yüksek sağlık standardı, mümkün olan en yüksek standarttır. Devletler, sağlık hakkıyla ilgili görevlerini mevcut kaynaklarını göz önünde bulundurarak yerine getirmek durumundadırlar (Bulut, 2009, 210).

SAĞLIK HAKKININ GÜVENCELERİ

1. Sağlık Hakkının Uluslararası Güvenceleri

Yaşamın ayrılmaz bir parçası olan sağlık ve sağlık hakkı, uzun bir zamandan beri, hem uluslararası belgelerde yer almış, hem de anayasalarda yer alarak, güvenceye alınmıştır. Sağlık hakkı, kişilerin hastalıkları kadar; hasta olmadan önceki süreçte de sağlıklarının korunması ve tedaviye ulaşabilme imkânına kavuşturulmalarını gerektirir. İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi, Avrupa Sosyal Şartı ve Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı sağlık hakkını ayrıntılı bir biçimde düzenlemektedir. Bu belgeler, sağlık hakkını bireysel olarak korumanın yanında, toplumsal ilişkiler bağlamında ele alarak; bu hakkın, sağlık hizmetlerinin verilmesinin yanında, sağlık koşullarının muhafazasını da içerdiği kabul etmişlerdir.

İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'ne göre, "Her şahsın, gerek kendisi gerekse ailesi için, yiyecek, giyim, mesken, tıbbi bakım, gerekli sosyal hizmetler dahil olmak üzere sağlığı ve refahını temin edecek uygun bir hayat seviyesine ve işsizlik, hastalık, sakatlık, dulluk, ihtiyarlık veya geçim imkânlarından iradesi dışında mahrum bırakacak diğer hallerde güvenliğe hakkı vardır" (Md.25/1). BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi sağlık hakkının korunmasında; devletlerin, herkesin mümkün olan en yüksek seviyede fiziksel ve ruhsal sağlık standartlarına sahip olma hakkını tanıyacağını ve herkesin mümkün olan en yüksek seviyede fiziksel ve ruhsal sağlık standartlarına sahip olma hakkını tanımasını kabul edilmiştir (Md.12).

Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartınının 11.maddesinde sağlığın korunması hakkıyla ilgili olarak Devletlere; sağlığın korunması hakkının etkili bir biçimde

kullanılmasını uygun önlemler almayı taahhüt sorumluluğu yüklemiştir. Gözden geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı'nın, "Sosyal ve Tıbbi Yardım Hakkı" başlıklı 13. maddesi; taraf devletleri, "yeterli olanağı bulunmayan ve kendi çabasıyla veya başka kaynaklardan, özellikle bir sosyal güvenlik sisteminden yararlanarak böyle bir olanak sağlayamayan herkese yeterli yardımı sağlamayı ve hastalık halinde bunun gerektirdiği bakımı sunmak" la yükümlü tutmaktadır. İnsan hakları belgelerinde, sağlık hakkının en önemli özneleri kadın ve çocuktur. Nitekim BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi "var olan doğum oranının ve bebek ölümlerinin düşürülmesi ile çocukların sağlıklı gelişmelerinin sağlanması"nı devlete görev olarak yüklemektedir (Md.12/2-a).

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 12. maddesi sağlık hakkına dair uluslararası insan hakları hukukunda yer alan en kapsamlı maddedir. Bu maddenin 1. paragrafına göre Sözleşme'ye taraf devletler "herkesin, ulaşılabilir en yüksek fiziksel ve zihinsel sağlık standardına sahip olma hakkını" kabul ederler. Aynı maddenin 2. paragrafı ise "Taraf Devletlerin bu hakkın tam olarak kullanılmasını sağlamak için alacakları tedbirlerin bir kısmını örneklendirerek saymaktadır. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 12. maddesinde; her Taraf Devletin, herkesin sağlık olanaklarına, mallara ve hizmetlere erişiminin mümkün olan en kısa sürede gerçekleşmesi ve herkesin en yüksek düzeyde fiziksel ve ruhsal sağlık standardına sahip olabilmesi için gerekli tedbirlerin alınması konusunda yükümlülük altında olduğunu belirtmektedir. Bu durum, amaçları insan hakları ilkelerine dayalı olarak belirlenmiş herkes için sağlık hakkını güvence altına alacak ve hedefe uygun politikaları içerecek ulusal stratejilerin belirlenmesini gerektirmektedir. Ulusal sağlık stratejisi, aynı zamanda, belirlenen hedeflere ulaşmak için mevcut kaynakları ve bu kaynakların en etkili biçimde kullanılması yollarını belirlemelidir(İHM, 2009).

2.Sağlık Hakkının Ulusal Güvenceleri

Çağdaş dünyada artık, herkesin, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahip olduğunu öngörülmektedir. Bu hakların güvenceli bir şekilde gerçekleştirilmesi için devletin ve vatandaşların yerine getirmekle yükümlü oldukları görevleri bulunmaktadır. Devletler bu görevini; kamu ve özel kesimlerdeki sağlık ve sosyal kurumlardan yararlanmak, onları denetlemek, suretiyle yerine getirmelidir. Ayrıca devlet, sağlık hizmetlerinin ülkede yaygın bir biçimde yerine getirilmesi için de genel sağlık sigortası kurulabilmektedir.

SAĞLIK HAKKININ KORUNMASI VE AYRIMCILIK YASAĞI

Türkiye'de Sağlık Hakkı'nın korunmasına gelince sağlık hakkının korunması Anayasalarımızda yer almıştır. 1961 Anayasası, 49. maddesinin birinci fıkrasında, "Devlet, herkesin beden ve ruh sağlığı içinde yaşayabilmesini ve tıbbi bakım görmesini sağlamakla ödevlidir" diyerek, devleti sağlık konusunda açıkça yükümlü tutmuştu. 1982 Anayasası ise sağlık hakkını, "sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı" ile birlikte, 56. maddesinde düzenlemiştir. Buna göre, "herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir" (Md.56/1).

Anayasanın 56/3.fıkrasına göre ise "Devlet, herkesin hayatını, beden ve ruh sağlığı içinde sürdürmesini sağlamak; insan ve madde gücünde tasarruf ve verimi artırarak, işbirliğini gerçekleştirmek amacıyla sağlık kuruluşlarını tek elden planlayıp hizmet vermesini düzenler". Bu düzenleme ile devlet, kişilerin yaşamını beden ve ruh sağlığı içinde sürdürmelerini sağlamak amacı ile sağlık kuruluşlarını tek elden planlamakla yükümlü tutulmuştur. Maddenin bu içeriği, konuya ilişkin uluslararası belgelere de uygun olarak, devlete, gerektiğinde bu görevini yerine getirmek için, özel sağlık kurumlarından yararlanma olanağını da tanımaktadır. 1982 Anayasası'nın, 56/4.fıkrasına göre; "Devlet, bu görevini kamu ve özel kesimlerdeki sağlık ve sosyal kurumlarından yararlanarak, onları denetleyerek yerine getirir".

Türkiye'de sağlık hakkının korunması, sağlık hizmetlerinin sunumu ve temel ilkeleri hasta hakları yönetmeliğinde belirlenmiştir. Bedeni, ruhi ve sosyal yönden tam bir iyilik hali içinde yaşama hakkının, en temel insan hakkı olduğu, hizmetin her safhasında daima göz önünde bulundurulur(m.5/a).Herkesin yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkını haiz olduğu ve hiçbir merci ve ya kimsenin bu hakkı ortadan kaldırmak yetkisinin olmadığı bilinerek, hastaya insanca muamelede bulunulur (m.5/b).Sağlık hizmetinin verilmesinde, hastaların, ırk, dil,din ve mezhep, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç ve ekonomik ve sosyal durumları ile sair farklılıkları dikkate alınmaz. Sağlık hizmetleri, herkesin kolayca ulaşabileceği şekilde planlanıp düzenlenir (m.5/c).

SAĞLIK HİZMETLERİNDE AYRIMCILIK YASAĞI

1. Sağlık Hizmet Politikaları Ve Kaynakların Sınırlılığı

Küreselleşme olgusuyla birlikte bir yandan, kamu harcamalarının kısıtlanması, devletin küçültülmesi ve özelleştirme uygulamalarını içeren neo-liberal politikalar yürürtüğe sokulurken; sosyal hakların kapsamı süreç içinde daraltılmaya başlanmıştır(Uygun 2009, 276). Sosyal haklardaki bu daraltma sağlık hakkının kullanılmasıyla ilgili sağlık hizmetlerinin sunumuna da yansımaktadır. Sağlık hakkının yaşama geçirilmesi

maliyetlidir ve devletlere maddi olarak sorumluluk yükler. Ancak bir hakkın maliyetinin yüksek oluşu, onu hak olmaktan çıkaramayacağı gibi, bu hakkın devletin sorumluluğu dışında kalmasını da sağlayamaz. Sosyal hak yönüyle sağlık, insanlara, mümkün olan en yüksek seviyedeki sağlık durumuna ulaşabilmeleri için, eşit imkânlar sunan bir sağlık koruma sistemine sahip olma hakkını içermektedir.(Bulut, 2009, 206).

Sağlık politikaları açısından devletin mali imkanlarının sınırlılığıyla, halka yönelecek sağlık hizmetlerinin erişiminin engellenmesi nedeniyle; sağlık sektöründe devletin mali imkanlarının yetersizliği nedeniyle, istenilen ölçüde verim alınamamasıyla ortaya çıkan büyük talepler; özel sektörü, sağlık alanına yönelmeye itmiştir. (Özdemir, 2004, 27). Sağlık sektörünün yapılanması; ekonomik ağırlıklı olarak, gittikçe artan oranda; özel sağlık sağlayıcıları eliyle, tasarılanmaya başlanmıştır. Süreç içinde sağlık sektöründe ve sağlık politikalarında gittikçe daha fazla ekonominin üretim kuralları uygulanmaya konulmuştur. Yoğun bakım servislerinde, uygulanan tedavi sonuçlarının; fayda ve zarar anlayışına göre irdelenmesinde sağlık ekonomistlerince, tıbbi endikasyonla ekonomik yarar arasında olumlu bir ilişki aranmaya başlamıştır(Akpir,2009, 106).

Sağlık hizmetlerinin sunumuna ait kaynaklar, çeşitli ölçeklerde paylaştırılmaktadır. Büyük ölçekte, toplam bütçenin ne kadarının sağlığa ayrılacağı; sağlığa ayrılan bütçenin nasıl harcanacağı, hükümetçe belirlenir. Orta ölçekte, kurumsal kaynakların nasıl harcanacağı kurum yöneticilerince belirlenir. Küçük ölçekte ise hizmet sunumu sırasında örneğin bir hastadan hangi testin isteneceğini hekim belirler. Sağlık hizmetlerinde kaynakların dağıtımı, üç düzeyde paylaşım ve yönetimi gerektirir (Civaner; 2009, 147). Küçük ölçekte yapılan seçimler, daha üst ölçekteki dağıtım kararlarından önemli ölçüde etkilenmektedir. Sağlık çalışanları tek başlarına bu kararları vermek durumunda bırakılmamalı, sorumluluk sadece onlara yüklenmemelidir. Bu bağlamda sağlık çalışanlarının orta ve büyük ölçekteki dağıtım politikalarına ilişkin uyanda bulunma ve öneri geliştirme sorumluluğu bulunmaktadır. Kaynakların sınırlı, değişmez ve sabit olmadığı hatırlanarak, edeki kaynakların artırılmasına çalışılması zorunludur.

2.Sağlık Hizmetlerine Adil Erişim Hakkı

Sağlık hizmetine erişim hakkı, ödeme gücüne göre değil; gereksinime göre, dağıtımı gerekli kılar. Sınırlı sağlık kaynak ve hizmetlerinin adil paylaşılmasıyla ilgili tartışmalar, bizleri; etik bir çok açmaza sürüklemektedir. İnsan hayatına değer ve fiyati biçilemez. Bu yüzden tıbbi bakım, eşitlikçi bir şekilde dağıtılmalı ve ödemeye

gücü yetmemesi yüzünden hiç kimsenin tıbbi bakım ihtiyacı geri çevrilmemelidir (Metin, 210, 364).

Sağlık hizmetlerinden faydalanma hakkı, kaynakların dağılımında; hasta seçiminde öncelik sırasının tespitinde; adil değerlendirme hakkını da kapsar. Hasta Hakları Yönetmeliğinin 6. maddesine göre, hastalar; adalet ve hakkaniyet ilkeleri çerçevesinde, sağlıklı yaşamının teşvik edilmesine yönelik faaliyetler ve koruyucu sağlık hizmetleri de dahil olmak üzere; sağlık hizmetlerinden ihtiyaçlarına uygun olarak faydalanma hakkına sahiptir. Bu hak, sağlık hizmeti veren bütün kurum ve kuruluşlar ile sağlık hizmetinde görev alan personelin adalet ve hakkaniyet ilkelerine uygun hizmet verme yükümlülüklerini de içerir (Üçışık, 2010,16).

Sınırlı kaynakların paylaşılmasında adalet ve hakkaniyete uygun olarak faydalanma hakkı "Hasta Hakları Yönetmeliği"nin 6.maddesinde de düzenlenmiştir (Hancı, 2009,119). Hastaların, adalet ve hakkaniyet ilkeleri çerçevesinde sağlıklı yaşamın teşvik edilmesine yönelik faaliyetler ve koruyucu sağlık hizmetleri de dahil olmak üzere, sağlık hizmetlerinden ihtiyaçlarına uygun olarak faydalanma hakkına sahiptir (6.md.).

4. Sağlık Hizmetlerine Erişimde Ayrımcılık Yasağı

Tıbbın temel değerlerinden biri, ayırım yapmamaktır. Sağlık hizmetleriyle ilgili gereksinimi belirler ve kaynakları dağıtırken kişinin herhangi bir özelliği değil, sadece tıbbi ölçütler dikkate alınmalıdır (Civaner, 2009, 145). Tıp mesleğinin temel değerlerinden biri olan tıbbi kriterler dışında ayırım yapmama ilkesi, gereksinimlerin belirlenmesi ve kaynakların dağılımı noktasında eşitlik hakkaniyet ve adaletin sağlanması için en temel ilke ve değerdir. Sağlık hizmetine erişim hakkı, ödeme gücüne göre değil, gereksinime göre dağıtımı gerekli kılar.

Devletler, gerekli sağlık sigortası ve tıbbi bakım hizmetleri için yeterli olanaklara sahip olmayanlara bu imkânları sunma veya sağlık hizmetleri ve tıbbi bakım konusunda, özellikle sağlık hakkına dair temel yükümlülükler açısından ayrımcılığı engelleme yükümlülüğü altındadır. Sağlık hizmetlerinden yararlanmak, kişinin herhangi bir niteliğe sahip olmasını gerektirmez. Bu nedenle, sağlık hizmetlerinin yürütülmesinde, keyfi olarak kişiye ait bazı niteliklere dayanarak ayrımcılık teşkil edecektir. Sağlık hakkı ve ayrımcılık yasağı, 1965 tarihli Her Türlü İrk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 5. maddesi, 1979 tarihli Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'nin 11. maddesinin 1.

paragrafı ve 12. maddesi ve 1989 tarihli Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin 24. maddesinde de tanınmaktadır. En kapsamlı sağlık hakkı ve sağlığın korunması hakkını düzenleyen bir İnsan hakları belgesi olarak, BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin 12. maddesinde de eşit muamele ve ayrımcılık yasağı özel olarak düzenlenmiştir.

Sözleşme, 2. maddenin 2. paragrafı ve 3. maddesinde belirtildiği üzere, tıbbi bakım ve sağlıkla ilgili unsurlara erişim ve aynı zamanda bu konudaki yetkiler açısından, ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal ya da başka fikir, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, fiziksel veya zihinsel engellilik, sağlık durumu (HIV/AIDS dahil olmak üzere), cinsel tercih, medeni, siyasal, sosyal veya diğer statüler bakımından sağlık hakkından herkesin eşit şekilde faydalanmasını ve sağlık hakkının herkes tarafından eşit şekilde kullanılmasını ortadan kaldıracak veya zedeleyici etki ve amaca sahip her türlü ayrımcılığı yasaklamaktadır.

1995 tarihli Bali Bildirgesi'nin 1/a. maddesinde, kaliteli tıbbi bakım hakkı tanımlanırken; "Her insan ayrımcılık yapılmaksızın yeterli tıbbi bakım görme hakkına sahiptir." hükmü yer almaktadır. Maddenin 1/d fıkrasında, "Kalitenin sağlanması her zaman sağlık bakım sisteminin bir parçası olmalıdır. Özellikle hekimler tıbbi hizmetlerde kalitenin sağlanmasında sorumluluklarını kabul etmelidir." şeklindeki düzenleme yanında; maddenin 1/e fıkrasında "Özellikle tedavi bakımından hizmet sınırlılığı olan durumlarda potansiyel hastalar arasında bir seçim yapılması gerekiyorsa, bu seçimin bütün hastaların hakkını dikkate alarak eşit bir şekilde yapılması gerekir. Bu seçim tıbbi ölçütlere göre ve ayırım yapılmaksızın yapılmalıdır." şeklinde ayırım yasağı tekrarlanmıştır.

Sağlık hizmetleriyle ilgili kaynakların dağılımında tıbben ayırım yapmama ilkesi olarak; ayrımcılık yasağı; kaynakların sınırlı olduğu belli bir tedavinin uygulanması için hastalar arasında seçim yapılması gereken koşullarda tüm hastalar arasında eşitlik ve adalet ilkesinin uygulanması demektir. Sağlık hizmetlerinden ayırım yapılmaksızın yararlanma hakkı, sağlık hizmeti veren bütün kurum ve kuruluşlar ile sağlık hizmetinde görev alan personelin adalet ve hakkaniyet ilkelerine uygun hizmet verme yükümlülüklerini de içerir(Üçışık, 2010,16).

SONUÇ

Sosyal bir hak olan sağlık hakkı ulaşılabilecek en yüksek sağlık standardına sahip olma hakkıdır. Sağlık hakkı, yaşam hakkıyla bütünleşik bir haktır. Sağlık hakkı, in sanın en temel hakkı olan yaşama hakkının ayrılmaz bir parçası olmazsa olmaz şartıdır. Sağlık hakkının korunması ve ulaşılabilecek en yüksek sağlık standardının

gerçekleşmesi için kişilerin gerekli olan birçok kaynak, mal, hizmet ve faaliyetlerden yararlanma hakkına sahip olması gerekmektedir. Devletler mevcut kaynaklarıyla sağlık hizmetleri ve sağlık hizmetlerinin sunumunda gerekli olan her türlü tedbiri almakla yükümlüdürler.

Sağlık hizmetleri ve tıbbi bakıma erişimde ayrımcılık yapılmaksızın, eşitlik ve sosyal adalet ilkelerine uyulması gerekmektedir. Sağlık hizmetlerinden faydalanma hakkı, sınırlı kaynakların dağılımından başlamak üzere ve hasta seçiminde öncelik sırasının tespiti de dahil olmak üzere ayırım yapılmaksızın adil değerlendirme hakkını da kapsamaktadır.

Sağlık hakkının korunması ve hizmetlere erişimin eşit oranda sağlanması sorumluluğu devlete ait olmasına rağmen, sağlık hizmetlerinin sunumu; çoğu zaman kuralları olmayan keyfi bir şekilde sağlık hizmet sağlayıcılarının takdir hakkına bağlı kalmaktadır. Oysa temel bir hak olan sağlık hakkının korunması için herkese eşit olanaklar sağlanarak sağlık hakkının korunması ve bu konuda hiçbir şekilde ayrımcılık yapılmaması gerekir. Öte yandan sağlık hizmetlerine ait sınırlı kaynakların dağılımında hasta seçiminin hangi kritere göre yapılacağı veya yapılması gerektiği, sağlık hizmetlerinin eşit dağılımı ve ayrımcılık yapılmaması en zor cevaplanabilecek açmazlardan birisidir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Akılloğlu, T., İnsan Hakları, Ankara 1995.

Balkır, Z.G, Türk Anayasa Yargısında Sosyal Hakların Korunması, Ankara 2009.

Bozkurt, E., "İnsan Hakkı Olarak Sağlık Hakkı", Sağlık Hukuku Kurultayı, Kasım 2007, Ankara Barosu Y., Ankara, 2008.

Bulut, N. , Sanayi Devriminden Küreselleşmeye Sosyal Haklar, İstanbul 2009.

Dünya Tabipleri Birliği, Tıp Etiği Elkitabı, Türk Tabipleri Birliği yay, çev.M. Civaner, Ankara, 2006.

Er, Ü.,Sağlık Hukuku, Ankara 2008.

Gemalmaz, M.S., İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş, İstanbul, 2003.

Gören, Z., Anayasa Hukuku, Ankara, 2006.

Gözler, K., Türk Anayasa Hukuku Dersleri, Bursa 2007.

Güzel, A., Okur, A. R., Canıklıoğlu N., Sosyal Güvenlik Hukuku, İstanbul, 2009.

Hancı İ.H. Hekimin Yasal Sorumlulukları ve Hakları, İzmir 1999.

Kaboğlu, İ. Ö., Çevre Hakkı, Ankara,1996.

Kaboğlu, İ. Ö., Özgürlükler Hukuku, İstanbul, 2002.

Kalabalık, H., İnsan Hakları Hukuku, Ankara, 2004.

Metin , S., Blyo-tıp Etiği ve Hukuk, İstanbul, 2010.

Okur, A.R., Sağlık Hakkı ve Sağlık Sigortaları, İstanbul 1992.

Özdemir, H., Teşhis ve Tedavi Sözleşmesi, Ankara, 2008.

Özkan, H. Sunay, Öner Akyıldız, S, Hasta Bakım Hakları Ve Davaları, Ankara 2008.

Sayım, F., Sağlık Piyasası ve Etik,Bursa 2011.

Tanör, B., Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar, İstanbul 1978.

Makaleler

Akdur R., "Ulusal Ekonomi ve Sağlık Harcamaları", Sağlık ve Toplum Sayı:3, Saydam Matbaası, Ankara, 1990 ss: 18-21.

Akdur R., Aydın E.: "Sınırlı Kaynakların Dağıtımı ve Sağlık Hizmetleri", 1. Ulusal Tıbbi Etik Kongresi, 9-11 Haziran 1999 Kocaeli, Erişim Tarihi: 28/05/2011
http://www.recepakdur.com/getfile.asp?file=sinirli_kaynaklarin_dagitimi_izmit.pdf.

Alpir, K., "Yoğun Bakım Etiği Açısından Kaynakların Dağılım Ve Yaşamın Son Dönemine İlişkin Kararlar Açısından Tedavinin Kısıtlanması," III. Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Sempozyumu Kitabı, Yüksek Riskli Hastaya Yaklaşım, Ankara, 2009.

Civaner, M., "Kaynakların Dağıtımı: Tıp Etiği Açısından Temel Kavramlar Ve Sorunlar.", III Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Sempozyumu Kitabı, Yüksek Riskli Hastaya Yaklaşım, Ankara, 2009.

Gemalmaz M.S., "Tarihselliği Bağlamında İnsan Hakları", İnsan Hakları Yıllığı, C: 7-8, 1985-1986, Ankara, 1986.

SAĞLIK HAKKININ KORUNMASI VE AYRIMCILIK YASAĞI

Günerli, A., "Yoğun Bakımda Aydınlatılmış Onamlinik Uygulamalardan Örnekler Ve Çözüm Önerileri", III. Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Sempozyumu Kitabı, Yüksek Riskli Hastaya Yaklaşım, Ankara, 2009.

Talas, C., "Sosyal Haklar ve Türk Anayasalarında Sosyal Hakların Evrimi", İnsan Hakları Yıllığı Cilt 3-4 ,1981-1982, Ankara, 1982.

Turan, G., "Türk Anayasalarında Sosyal Hakların Gelişimi ve Yorumu", İnsan Hakları Yıllığı Dr. Muzaffer Sencer'e Armağan, Ankara, 1995-1996.

Uygun, O., "Küreselleşme ve Değişen Egemenlik Anlayışının Sosyal Haklara Etkisi", Anayasa Yargısı 20, Ankara 2002.

Kanun ve Yönetmelikler

Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Merkezi (İHM), Sağlık Hukuku, Erişim : 15. 6. 2009.
http://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/Books/khuku/saglik_hakki/saglik_hakki.pdf

Hasta Hakları Yönetmeliği, Resmî Gazete 1 Ağustos 1998-Sayı: 23420

Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı, Türkiye, (European Social Charter (revised)), kabul etmiştir. 9 Nisan 2007 tarihli ve 26488 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanmıştır.

TRAJTAT E USHTRIMIT TË PUSHTETIT SHETËROR
(THE FORMS OF EXERCISING STATE POWER)

*Mr.sc.Jusuf Zejneli

1. Introduction

Historically, different countries implement various forms of state power practices, which are mainly based on the principle of the state power unity or the principle of the separation of state powers.

The human society has gradually realized the classification of their attributes, being set for the implementation of one or another form of governing. At first, the application of state power unity had triumphed, especially the one of the absolute monarchies, whereby the entire state power was concentrated on one person i.e. the monarch. However, seeing that this form of state power exercise is not in favor of the implementation of their rights, the human society gradually started abandoning it by applying the principle of separations of state powers as a form of government appearing in different ways in numerous states.

Thus, depending on the relation between the three chains or the main pillars of the legal system, or the method of exercising them, we exercise state power based on one of the relevant principles.

The theory of the separation of powers, which is characterized by the existence of specific institutions that exercise power, is based on the three state power separation systems: presidential, parliamentary and the mixed system. The theory of state power unity characterized by exercising the state power in such a way that a body governs the three powers or one body has priority over the other two bodies and is based on a convention, assembly and autocratic system.

As most of the modern states' constitutions, the constitution of the Republic of Macedonia, concerning the fundamental values of the constitutional order divides the principle of the separation of state powers in the legislative, executive and judiciary one. The parliament exercises the legislative power, the government exercises the executive and the courts exercise the judicial power.

---

* Autori është asistent në marrëdhënie pune të rregullt në Fakultetin Juridik në Universitetin Shtetëror të Tetovës

Keywords: *state power, the principle of state power unity, conventional, assembly, autocratic system, the principle of the separation of state powers, presidential system, parliamentary, mixed system.*

1. Hyrje

Historikisht në shtete të ndryshme janë zbatuar forma të ndryshme të ushtrimit të pushtetit shtetëror, të cilat kryesisht bazohen në parimin e unitetit të pushtetit shtetëror ose parimin e ndarjes së pushtetit shtetëror.

Gradualisht shoqëria njerëzore ka realizuar klasifikimin e attributeve të tyre, duke u përcaktuar për zbatimin e njëjës apo formës tjetër të qeverisjes. Në fillim ka triumfuar aplikimi i unitetit të pushtetit shtetëror, sidomos i monarkive absolute, me ç'rast i tërë pushteti shtetëror ka qenë i koncentruar në një person gjegjësisht në monarkun. Por, shoqëria njerëzore duke parë se kjo formë e ushtrimit të pushtetit nuk është në favor të zbatimit të të drejtave të tyre, ajo gradualisht e braktisi atë, duke aplikuar parimin e ndarjes së pushtetit shtetëror si formë të qeverisjes e cila shfaqet në disa mënyra, në më shumë shtete.

Së këndejmi, varësisht nga raporti mes tre hallkave apo shtyllave kryesore të sistemit juridik, apo mënyrës së ushtrimit të tyre, kemi ushtrimin e pushtetit shtetëror të bazuar në njërin nga parimet përkatëse.

Teoria mbi ndarjen e pushtetit, e cila cilësohet me ekzistimin e institucioneve të veçanta të cilat ushtrojnë pushtetin, bazohet në tre sisteme të ndarjes së pushtetit shtetëror, sistemin presidencial, parlamentar dhe sistemin e përzier. Teoria mbi unitetin e pushtetit shtetëror e cila karakterizohet me ushtrimin e pushtetit shtetëror në atë mënyrë ku një organ i ushtron tri pushtetet ose njëri organ ka epërsi mbi dy organe të tjera, bazohet në sistemin e konventit, kuvendit dhe sistemin autokratik.

Sikurse shumica e kushtetutave të shteteve bashkëkohore edhe kushtetuta e Republikës së Maqedonisë, në vlerat themelore të rendit kushtetues parasheh parimin e ndarjes së pushtetit shtetëror në atë ligdhënës, ekzekutiv dhe gjyqësor, kuvendi ushtron pushtetin ligdhënës, qeveria atë ekzekutiv dhe gjykatat ushtrojnë pushtetin gjyqësor.

Fjalët kyçe: *pushteti shtetëror, parimi i unitetit të pushtetit shtetëror, sistemi i konventit, kuvendit, sistemi autokratik, parimi i ndarjes së pushtetit shtetëror, sistemi presidencial, parlamentar, sistemi i përzier.*

2. Parimet e ushtrimit të pushtetit shtetëror

Vazhdimisht shoqëria njerëzore është ballafaquar me konceptin se si duhet të organizohet pushteti shtetëror me qëllim të zbatimit dhe mbrojtjes efikase të të drejtave të qytetarëve. Pushteti shtetëror manifestohet çdo ditë duke ushtruar një numër të madh të punëve të ndryshme.¹ Gjithmonë mbetet sfidë e veçantë çështja e llojit të organeve shtetërore, kompetencave të tyre, raportit mes tyre. Në ndërtimin e aparatit shtetëror, në veprimtarinë e këtij aparati, shprehet drejt për së drejti edhe vetë shteti dhe tipi i tij.² Pra, mënyra, forma e ushtrimit të veprimtarisë shtetërore në tërësi, në të gjitha sferat e organizimit shoqëror, shtetëror, raporti mes institucioneve kryesore politike, dëshmon trajtën e qeverisjes në një shtet përkatës.

Varesisht nga raporti i organeve kryesore të pushtetit shtetëror, trajta e pushtetit shtetëror mund të jetë ajo e cila bazohet në parimin e *unitetit* të pushtetit shtetëror nga njëra anë, ose forma e dytë është ajo e cila si kriter kryesor për trajtën e qeverisjes në vend aplikon dhe justifikon parimin e *ndarjes* së pushtetit në shtet, në anën tjetër.³ Si rezultat i sistemeve të ndryshme të ndarjes së pushteteve në vende të ndryshme, marrëdhëniet ndërmjet degëve të ndryshme të qeverisë, fuqia dhe influenza që një instancë e qeverisë ka mbi të tjerët ndryshon nga një rregjim në tjetrin.⁴

Mirëpo, ushtrimi i pushtetit shtetëror bazuar në parimin e ndarjes së pushtetit, përsëri triumfon në botën bashkëkohore. Deri nga fund i shekullit XVII, si formë e qeverisjes ka dominuar në masë mjaftë të madhe monarkia, me çrast i tërë pushteti ka qenë i koncentruar te monarku. Në rast se kompetencat më të larta

---

¹ Osman Ismaili, *Fillet e së Drejtës*, Universiteti i Prishtinës, Fakulteti Juridik, Prishtinë, 2004, faqe 97

² Dhimo Dhima, *E Drejta Kushtetuese e Republikës Popullore të Shqipërisë*, Tiranë 1963, faqe 189

³ Osman Kadriu, *Rregullimi Kushtetues i Maqedonisë*, Focus Print, Shkup, 2006, faqe 234

⁴ *Vizione - Revistë e shkencave shoqërore, Nr. 18, Botues: Shoqata e Intelektualëve "Klubi Demokratik"-Shkup.*

Publisher: The Association of Intellectuals "Democratic Club" - Skopje, Shkup, faqe 83

janë në duart e një personi, në atë rast flasim për sistem monokratik të sundimit.⁵ Mirëpo, gradualisht me kalimin e kohës si rezultat i zbehjes së pozitës së monarkut vjen deri te afirmimi dhe zbatimi i parimit të ndarjes së pushtetit shtetëror dhe i njëjti tanimë është i koncentruar në më shumë institucione, e jo vetëm në një, sikurse në monarki e sidomos në monarki të absolute.

Këtë teori për herë të parë e vendos filozofi anglez Xhon Llok (në veprën e tij *Dy diskutime për qeverinë*) në luftën historike mes parlamentit anglez dhe mbretit, mes feudalëve dhe borgjezisë (në shek. XVII).⁶

Sigurisht se më shumë faktorë kanë ndikuar në paraqitjen e parimit të ndarjes së pushtetit shtetëror, sikurse rethanat ekonomike dhe shoqërore, poashtu edhe dobësimi permanent i monarkive apo shtresës së vjetër udhëheqëse për ta mbajtur në vete të koncentruar tërë pushtetin shtetëror dhe idetë se nëse pushteti shtetëror nuk është i ndarë në tre shtylla kryesore, në atë ligdhënës, ekzekutiv dhe gjyqësor, nuk mund të ketë respektim dhe afirmim të të drejtave të qytetarëve.

Pranim të radhës të kësaj teorie paraqet kushtetuta e SHBA në të cilën qartë është përcaktuar se ekzistojnë tre „degë të pushtetit“: njëra, e cila e krijon të drejtën (kongresi), e dyta i zbaton ligjet (kryetari) dhe e treta e cila në rastin konkret shprehet çka është ligji (gjyqi).⁷ Hartuesit e kushtetutës, në veçanti Medisoni, i frikoheshin koncentrimin të pushtetit në duart e një individi apo në një degë të qeverisjes.⁸ Pushteti shtetëror kufizohet me disperzimin e tij në më shumë organe shtetërore dhe kufizimin mes veti të organeve shtetërore.⁹

Së këndejmë, duhet theksuar faktin se kushtetuta e Shteteve të Bashkuara të Amerikës, përcakton ndarje të qartë dhe më të forte të pushtetit shtetëror, e cila mundëson zbatimin e tij në mënyrë mjaftë efikase, për dallim nga shtetet e tjera në të cilat kemi një ndarje më të butë të pushtetit shtetëror.

⁵ Rajnholld Cipelius, *Teoria e Përgjithshme për Shtetin*, Shkencat Politike, libër i shkurtër nga fusha e të drejtës, Ars Lamina SHPK, 2011, faqe 134

⁶ Jovan \or|evi}, *Ustavno Pravo*, Zavod za Stopanstvo i Op{testveni Dejnosti Skopje, Skopje, 1979, faqe 420

⁷ Jovan \or|evi}, *vepra e cituar*, faqe 422

⁸ Zenun Halili, *Politika dhe Qeverisja e Shteteve të Bashkuara të Amerikës*, ADEA, Prishtinë 2006, faqe 35

⁹ Светомир Шкарик, Гордана Силјановска-Давкова, *Уставно Право*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“

Правен Факултет „Јустинијан Први“ - Скопје, 2007, faqe 547

Gradualisht me paraqitjen e parlamentit dhe kushtetutave të para, përcaktohet dhe garantohet parimi i ndarjes së pushtetit shtetëror.

Teoretikisht, edhe sipas prejardhjes së tij, parlamentarizmi nënkupton supremacion të parlamentit ndaj qeverisë.¹⁰ Mbështetur në faktin se parlamenti e zgjedh qeverinë, kontrollon punën, veprimtarinë e saj, përmes mekanizmave të ndryshme, njëkohësisht ai mund edhe të shkarkoj të njëjtën.

3. Parimi i unitetit të pushtetit shtetëror

Parimi i unitetit të pushtetit shtetëror nënkupton atë formë të qeverisjes shtetërore, ku pushtetit shtetëror është i koncentruar në një organ suprem shtetëror, i cili formon dhe mbikëqyrë të gjitha format tjera të pushtetit.¹¹ Pra, vetëm një organ ushtron në tërësi veprimtarinë shtetërore.

Në ato sisteme juridike dhe politike, të cilat bazohen në parimin e unitetit shtetëror, pushteti shtetëror koncentrohet dhe i takon faktikisht një organi.¹² Plikërisht ky fakt dëshmon se nuk mund të mbrohen interesat e qytetarëve, përderisa sundon një person, e jo shumica. Sundimtarët absolut, gjithsesi, janë shpallur se vetëm ata në vete kanë të drejtë legjitime të vendosin për punët shtetërore.¹³ Së këndejmi, kjo mënyrë e ushtrimit të pushtetit shtetëror, duke anashkaluar vendimmarjen sipas të cilës do të sundon populli, e jo sundimtari, ka ndikim në zbehjen dhe braktisjen e zbatimit të parimit të unitetit të pushtetit shtetëror. Kompetencat më të larta të sunduesve në monarkitë absolute, si dhe në diktaturën autokratike përbëhen në atë se ato vendosin dhe ndërprejnë shërbime sipas vendimeve të tyre personale dhe i emërtojnë dhe i shkarkojnë bartësit më të lartë të shërbimit sipas vlerësimeve të tyre.¹⁴ Ky fakt dëshmon për koncentrimin e tërë pushtetit në një organ, i cili nuk i nënshtrohet asnjë lloj kontrolli nga ndonjë pushtet tjetër gjegjësisht mungesën e vlerave dhe parimeve demokratike. Si forma të ushtrimit të pushtetit shtetëror të bazuara në këtë parim njihen sistemi autokratik, i kuvendit dhe konventës. Forma e parë e organizimit dhe e ushtrimit të

¹⁰ Jovan \or|evi}, *vepra e cituar*, faqe 422

¹¹ Arsim Bajrami, *Demokracia Parlamentare (Aspekte krahasuese)*, "Flaka", Shkup, Prishtinë, 2005, faqe 67

¹² Osman Kadriu, *vepra e cituar*, faqe 235

¹³ Дејвид Хелд, *Модели на Демократија*, Академски печат, Скопје 2008, faqe 82

¹⁴ Rajnholld Cipelius, *vepra e cituar*, faqe 134

pushtetit në bazë të parimit të unitetit të pushtetit (nga një organ i vetëm) i takon të së kaluarës (monarkive absolute dhe sistemeve të tjera autoritare), ndërsa forma e dytë na paraqitet në forme të sistemit të konventit dhe të sistemit të kuvendit.¹⁵ Në sistemin autokratik organet ekzekutive kanë rol dominant, me ç'rast ushtrojnë kontroll ndaj legjislativit dhe organeve përfaqësuese. Sistemi i kuvendit cilësohet me rolin dominant të kuvendit, i cili kontrollon edhe të gjitha organet e tjera. Veçori e sistemit të konventës është ushtrimi i pjesërishëm i pushtetit ekzekutiv nga kuvendi, krahas pushtetit legjislativ që ushtron ai.

Sistemi i Konventit është aplikuar gjatë Revolucionit Borgjez Francez i cili si synim ka pasur aplikimin e demokracisë së plotë, duke e përqëndruar pushtetin ligjdhënës dhe atë ekzekutiv në të njëjtin organ (konventin), ndërsa pushteti gjyqësor ka qenë i ndarë, por nën mbikëqyrjen e pushtetit ligjdhënës.¹⁶

Poshtu ky system është paraqitur edhe në Zvicër, me ç'rast parlamenti ushtron edhe veprimtarinë ligjdhënëse edhe atë administrative, përmes Këshilli Kombëtar si organ i veçantë dhe ndihmës i parlamentit.

4. Parimi i ndarjes së pushtetit shtetëror

Ky sistem ekziston në ato shtete, ku organet legjislative, ekzekutive dhe gjyqësore gjenden në raport të caktuar të mëvetësisë.¹⁷ Ky raport i organeve përkatëse shtetërore, rregullohet edhe me aktet më të larta juridike, duke filluar nga kushtetuta dhe ligjet e shteteve përkatëse, të cilat zbatojnë një sistem të qeverisjes të bazuar në parimin e lartpërmendur. Teoria për ndarjen e pushtetit shtetëror në ligjdhënës, ekzekutiv dhe gjyqësor ka lidhje të drejtpërdrejtë me funksionin themelor të së drejtës kushtetuese - sigurimi i koegzistencës të pushtetit shtetëror dhe lirisë së qytetarit.¹⁸

Kompetencat e çdo pushteti përcaktohen dhe rregullohen me aktin më të lartë juridik dhe politik të vendit-kushtetutën.¹⁹ Kushtetuta përcakton institucionet themelore politike të vendit, zgjedhjen, veprimtarinë, raportin dhe kontrollin e tyre.

Parimi në fjalë, nuk e ka objekt ndarjen absolute të pushtetit, çfarë e kanë kuptuar të tjerët, por një ndarje relative, duke e pasur të njohur se asnjëra prej

¹⁵ Kurtesh Saliu, *E Drejta Kushtetuese*, Libri I (Botimi i tretë), Tetovë 2002, faqe 219

¹⁶ Osman Ismaili, *vepra e cituar*, faqe 104

¹⁷ Arsim Bajrami, *vepra e cituar*, faqe 69

¹⁸ Светомир Шкарик, Гордана Силјановска-Давкова, *vepra e cituar*, faqe 547

¹⁹ Osman Kadriu, *vepra e cituar*, faqe 237

këtyre veprimtarive në mënyrë absolute s'mund ta ushtroj pushtetin e vet në mënyrë të qindpëqindtë, të ndarë nga pushtetet e tjera.²⁰

Cilësi e kësaj forme të qeverisjes mbetet edhe fakti i mospërzierjes së një pushtetit në veprimtarinë, punën, aktivitetin e pushtetit tjetër. Në vendet ku është pranuar parimi i ndarjes dhe i kontrollit (ose kufizimit) të ndërsjellë të pushteteve, ky parim, veçanërisht përsa i përket raportit ndërmjet pushtetit legjislativ dhe atij ekzekutiv, funksionon në mënyra të ndryshme, në varësi nga sistemi që është vendosur në kushtetutë dhe që mund të jetë presidencial, parlamentar ose konvencional.²¹

Pra, bazuar në teorinë mbi ndarjen e pushtetit, ekzistojnë tre sisteme të ndarjes së pushtetit shtetëror, sistemin presidencial, parlamentar dhe sistemi i përzier. Sistemin presidencial e hasim në Shtetet e bashkuara të Amerikës. Sistemi amerikan karakterizohet nga fakti që si Presidenti ashtu edhe anëtarët e Parlamentit (deputetë a senatorë) zgjidhen nga populli, që Presidenti nuk mund të shpërndajë Parlamentin dhe ky i fundit nuk mund të shkarkojë Presidentin dhe as ministrat ("sekretarët e shtetit") e emëruar prej tij, përveç se kur zbatohet procedura e "impeachment"-it, që është një procedure e ndërlikuar dhe ndodh rallë.²² Kjo procedurë deri më tani është zbatuar në tre raste.

Meqenëse në sistemet presidenciale shefi i shtetit zgjedhet me votë të drejtpërdrejtë nga populli, ai nuk është përgjegjës para parlamentit apo kongresit.²³

Sistemi parlamentar, aktualisht paraqet gati formën dominante të qeverisjes, e cila zbatohet në shumë shtete bashkëkohore. Veçori e këtij sistemi është fakti se qeveria zgjidhet, kontrollohet dhe shkarkohet nga kuvendi. Thelbi i saj, konsiston në realizimin e vullnetit të shumicës së qytetarëve, nëpërmjet institucioneve dhe trupave përfaqësues të zgjedhur në mënyrë të drejtpërdrejtë nga populli.²⁴

Sistemin parlamentar në thelb e karakterizojnë: ndarja fleksible e pushtetit shtetëror në ligdhënës, ekzekutiv dhe gjyqësor, sistem ekzekutiv bicefal, barazi mes legjislativit dhe ekzekutivit dhe baraspeshë mes këtyre dy pushteteve që sigurohet përmes bashkpunimit, ndikimit mes veti, kufizimit dhe kontrollit të njërit

²⁰ Osman Ismaili, *vepra e cituar*, faqe 100

²¹ Luan Omari, *Shteti i së Drejtës*, Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Tiranë 2002, faqe 77

²² Luan Omari, *vepra e cituar*, faqe 79

²³ Zenun Halili, *vepra e cituar*, faqe 38

²⁴ Ylli Bufi, *Tempulli i Demokracisë*, Shtëpia e Librit OMBRA GVG, Tiranë 2010, faqe 89

nga pushteti tjetër.²⁵ Administrata mund të jetë e përgjegjshme para trupit përfaqësues dhe në këtë rast bëhet fjalë për përgjegjësi politike, gjegjësisht për kontroll parlamentar ndaj administratës.²⁶ Edhe Republika e Maqedonisë zbaton sistemin parlamentar si formë të qeverisjes, me ç'rast i tërë pushteti shtetëror është i ndarë në atë legjilativ, ekzekutiv dhe gjyqësor.

Në sistemin e përzier kemi kombinim të parimeve, rregullave të sistemit presidencial dhe sistemit parlamentar.

5. Përfundim

Vështruar historikisht, në fillim funksionimi i shteteve është bazuar në parimin e ushtrimit të pushtetit shtetëror bazuar në parimin e unitetit të pushtetit shtetëror, me ç'rast i tërë pushteti ka qenë i koncentruar në duar të një organi ose individ. Kjo formë e koncentrimit të pushtetit, ka reflektuar me arbitraritet, shkelje të të drejtave të njeriut, andaj gradualisht shoqëria njerëzore e braktis këtë formë të organizimit të pushtetit shtetëror, duke i hapur rrugë organizimit të pushtetit shtetëror të bazuar në parimin e ndarjes së pushtetit shtetëror. Gradualisht kemi ndarjen e tij në tre shtylla, ato: ligjdhënës, ekzekutiv dhe gjyqësor, si bazë e ushtrimit të mlrëfilltë të pushtetit, si bazë e aplikimit, zbatimit të elementeve të shtetit ligjor dhe demokracisë në tërësi.

Në këtë mënyrë, pushteti, tanimë nuk është i koncentruar në duart e një individi, por, ai ushtrohet nga shumica gjegjësisht është i ndarë në tre shtylla, me çrast secili ushtron veprimtarinë e saj, duke kontrolluar veprimtarinë e tjetrit, por, pa ndikuar në punën e tij. Në këtë mënyrë, kemi garantim, mbrojtje dhe mekanizma më efikas për respektimin e lirive dhe të drejtave të qytetarëve.

6. Literatura

²⁵ Snežana Guševa, *Politička Kontrola nad Vladata na Republika Maqedonija*, Винсент Графика, Скопје 2008, faqe 36

²⁶ Наум Гризо, Симеон Гелевски, Борче Давитковски, Ана Павловска-Данева, *Административно Право*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ Правен Факултет „Јустинијан Први“ - Скопје, Скопје 2008, faqe 199

Punime Shkencore dhe Profesionale

- Arsim Bajrami, *Demokracia Parlamentare (Aspekte krahasuese)*, "Flaka", Shkup, Prishtinë, 2005;
- Дејвид Хелд, *Модели на Демократија*, Академски печат, Скопје 2008;
- Dhimo Dhima, *E Drejta Kushtetuese e Republikës Popullore të Shqipërisë*, Tiranë 1963;
- Kurtesh Sallu, *E Drejta Kushtetuese*, Libri I (Botimi I tretë), Tetovë 2002;
- Kristaq Traja, *Drejtesia Kushtetuese*, shtëpia botuese "Luarasi", Tiranë 2000;
- Krenar Loloçi, *E Drejta Kushtetuese*, Tiranë, 1997;
- Luan Omari, *Shteti i së Drejtës*, Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Tiranë 2002;
- Наум Гризо, Симеон Гелевски, Борче Давитковски, Ана Павловска-Данева, *Административно Право*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ Правен Факултет „Јустинијан Први“ - Скопје, Скопје 2008;
- Јован Ѓорѓевиќ, *Уставно Право*, Завод за Стопанство и Општествени Дејности Скопје, Печатница „11 Октомври“ - Прилеп, Скопје 1979;
- John Alder, *Constitutional and Administrative Law*, Second Edition 1994, The Macmillan Press LTD, Houndmills, Basingstoke, Hampshire RG21 2XS and London;
- Osman Ismaili, *Fillet e së Drejtës*, Universiteti i Prishtinës, Fakulteti Juridik, Prishtinë, 2004;
- Osman Kadriu, *Rregullimi Kushtetues i Maqedonisë*, Focus Print, Shkup, 2006;
- Rajnholld Cipelius, *Teoria e Përgjithshme për Shtetin*, Shkencat Politike, libër i shkurtër nga fusha e të drejtës, Ars Lamina SHPK, 2011;
- Snežana Guševa, *Politичка Контрола над Владата на Република Македонија*, Винсент Графика, Скопје 2008;
- Светомир Шкарик, Гордана Силјановска-Давкова, *Уставно Право*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ Правен Факултет „Јустинијан Први“ - Скопје, 2007;
- Џовани Сартори, *Компаративен Уставен Инженеринг, Истражување на Структурите, Иницијативите и Исходите*, Второ издание, Табернакул Скопје 2008;
- Ylli Bufi, *Tempulli i Demokracisë*, Shtëpia e Librit OMBRA GVG, Tiranë 2010;

- Zenun Halili, *Politika dhe Qeverisja e Shteteve të Bashkuara të Amerikës*, ADEA, Prishtinë 2006.

(Akte të tjera, të përgjithshme juridike, ligje, vendime etj.)

Për pjesmarrje në "Simpoziumin Ndërkombëtar në Ballkan i Shkencave Sociale"

Abstrakt:

Autorë:

Ass. Mr.sc. Safet Emruli, Ph.D Kandidat

Fakulteti Juridik – USHT

E-mail:safetemruli@hotmail.com

Titulli i punimit: "Aspektet materiale dhe procedurale mbi mbrojtjen e të drejtave dhe lirive të njeriut dhe qytetarit nga ana e Gjykatës Kushtetuese të Maqedonisë".

Qëllimi i studimit është trajtimi i mbrojtjes Institucionale të të drejtave dhe lirive të njeriut dhe qytetarit nga ana e Gjykatës Kushtetuese të Maqedonisë, duke ju referuar aspekteve materiale dhe procedurale që konsiderohen parakushte juridike për procedim dhe vendosje pranë gjykatës në fjalë. Përveç kësaj do të trajtohet fryma dhe koncepti i lirive dhe të drejtave të njeriut dhe qytetarit si dhe mundësia për një mekanizëm më efikas dhe më të avancuar për mbrojtje institucionale.

Metodat e studimit: Metodat e studimit përbëhen nga teknikat faktike të hulumtimit mbi mbrojtjen institucionale të të drejtave dhe lirive të njeriut dhe qytetarit nga ana e Gjykatës Kushtetuese të Maqedonisë. Gjatë hulumtimit në fjalë do të dominojë metoda normative pasi rregullat juridike kanë përcaktuar kornizën e parakushteve juridike për ushtrimin e kompetencës lëndore të Gjykatës Kushtetuese në fushën e mbrojtjes së të drejtave dhe lirive të njeriut dhe qytetarit, duke u ndjekur edhe nga metoda historike, metoda krahasimore dhe metoda e studimit të rastit.

Rezultatet: Rëndësi në këtë punim do t'i kushtohet prezumimeve procedurale dhe aspekteve juridike materiale gjatë procedimit dhe vendosjes mbi të drejtat dhe liritë e njeriut dhe qytetarit nga ana e Gjykatës Kushtetuese të Maqedonisë duke potencuar sfidat e këtij institucioni shtetëror në sigurimin e një ambienti më të përshtatshëm dhe më të sigurt shoqëror për secilin qytetar.

Përfundimi: Ky studim synon të paraqesë rolin dhe fushëveprimin e Gjykatës Kushtetuese të Maqedonisë si institucion shtetëror në fushën e mbrojtjes së të drejtave dhe lirive të njeriut dhe qytetarit, nevojën e plotësismit të legjislacionit pozitiv, duke eliminuar zbrazëtirat juridike të cilat shpeshherë paraqiten si burim problemi, qoftë nga interpretimi me gabim i dispozitave juridike aktuale qoftë nga interpretimi i gabuar me qëllim të keqpërdorimit të ndonjë situatë si dhe të pasqyrojë pikat e bashkëpunimit të institucioneve të shtetit, etj.

Fjalët kyçe: Gjykatë Kushtetuese, mbrojtje, kompetencë, liritë dhe të drejtat e njeriut dhe qytetarit.

**I. Aspektet materiale dhe procedurale mbi mbrojtjen e të drejtave
dhe lirive të njeriut dhe qytetarit nga ana e Gjykatës Kushtetuese
të Maqedonisë dhe Gjykatës Kushtetuese të Shqipërisë**

Koncepti i të drejtave të njeriut është i lidhur ngushtë me nocionin e shtetit dhe të drejtës si një tërësi normash të cilat burojnë nga shteti dhe ku individit zë një vend qendror. Respektimi dhe mbrojtja e dinjitetit njerëzor të të gjitha qenleve njerëzore është thelbi ideologjik modern i të drejtave të njeriut.

Sot mbrojtjes së lirive dhe të drejtave të njeriut dhe qytetarit u kushtohet një rëndësi shumë e madhe. Ato janë të lidhura ngusht me detyrimin e shtetit për t'i respektuar, për t'i mbrojtur dhe promovuar ato. Ato shndërrohen në të drejta dhe liri themelore kur sanksionohen në kushtetutë apo në karta e deklarata të drejtash me rëndësi kushtetuese.

Ato zënë vendin e vet mjaftë të rëndësishëm edhe në Kushtetutën e Republikës së Maqedonisë dhe Republikës së Shqipërisë. Në kushtetuten e vitit 1991 të sajë ato zënë vend qendror duke i radhitur në kuadër të vierave themelore të cilat i proklamohen dhe sigurojnë shteti. Duhet theksuar se për shkak të rëndësisë që kanë dhe luftës së vazhdueshme nga bashkësia ndërkombëtare për garantimin e tyre, në shumë vende ato mbrohen edhe nga gjykatat kushtetuese të vendeve përkatëse. P.sh. sipas nenit 93 pika 4-a të Ligjit themelor të Republikës Federale Gjermane, " Gjykata kushtetuese federale vendos lidhur me rekursin e kushtetutshmërisë që mund të paraqiten nga kushdo që mendon se është cenuar nga administrata publike në njëren prej të drejtave themelore..."¹; ose sipas nenit 125 të Kushtetutes së Republikës së Kroacisë, Gjykata kushtetuese "mbron liritë dhe të drejtat kushtetuese të njeriut dhe qytetarit".²

Edhe Republika e Maqedonisë ka siguruar mbrojtjen kushtetuese të tyre edhe nga ana e Gjykatës Kushtetuese të saj. Sipas nenit 110 al. 3 të Kushtetutës së RM-së, Gjykata kushtetuese "mbron liritë dhe të drejtat e njeriut dhe qytetarit që kanë të bëjnë me lirinë e besimit, lirinë e të menduarit dhe deklarimit të lirë të mendimit, lirinë e bashkimit politik dhe ndalimin e diskriminimit të qytetarëve në

¹ Ligji themelor i Republikës federale Gjermane, botimi i Albin, Tiranë, 1995

² Kushtetuta e Republikës së Kroacisë, botim i Albin, "Kushtetuta 2", Tiranë, 1998

baza gjinore, racore, fetare, kombëtare, sociale dhe përkatësisë politike.”³ Gjithashtu edhe Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë në nenin 131 shkronja “f”⁴ gjykimin përfundimtar të ankesave të individëve për shkeljen e të drejtave të tyre kushtetuese për një proces të rregullt ligjor, pasi të jenë shterur të gjitha mjetet juridike për mbrojtjen e këtyre të drejtave⁴, parasheh mundësinë e mbrojtjes së të drejtave dhe lirive edhe nga Gjykata kushtetuese e Republikës së Shqipërisë.

Nga dispozitat kushtetuese të vendeve të ndryshme, vërejmë lehtë se ato kanë siguruar mbrojtjen e tyre nga ana e gjykatës kushtetuese, por gjithashtu vërejmë edhe dallimet që ekzistojnë në njërin apo vendin tjetër. Në Republikën e Maqedonisë sipas dispozitës përkatëse juridike nga Gjykata kushtetuese e RM-së nuk mbrohen të gjitha të drejtat dhe liritë e njeriut, por vetëm disa nga ta. Kurse në Republikën e Shqipërisë kemi një mbrojtje tjetër nga ajo në Maqedoni, respektivisht sipas dispozitave të Kushtetutës së Shqipërisë bëjmë fjalë për gjykimin përfundimtar të ankesave të individëve për shkeljen e të drejtave të tyre kushtetuese për një proces të rregullt ligjor, pra me rëndësi na paraqitet zhvillimi i një procesi të rregullt ligjor..

I. 1. Procedura për mbrojtjen e lirive dhe të drejtave të njeriut dhe qytetarit nga ana e Gjykatës Kushtetuese të Republikës së Maqedonisë

Ndër procedurat më të rëndësishme që zhvillon Gjykata Kushtetuese e Republikës së Maqedonisë është ajo e mbrojtjes së lirive dhe të drejtave të njeriut dhe qytetarit, prandaj në vazhdim të punimit do të paraqesim specifikat e kesaj procedure, rëndësinë që ka kjo procedurë për arsye se me anë të kesaj procedure mbrohen liritë dhe të drejtat e njeriut dhe qytetarit, si një ndër vlerat themelore që i proklamton dhe mbron Kushtetuta e RM-së, për arsye se mbrojtje të këtyre lirive dhe të drejtave në RM-së kemi për herë të parë me anë të Kushtetutes së vitit

³ Kushtetuta e Republikës së Maqedonisë me amendamentet kushtetutëse, Shkup 2002, botimi i Gazetës Zyrtare të RM-së

⁴ Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë me praktik gjyqësore, Luarasi, Tiranë, 2004

**Për pjesmarrje në "Simpoziumin Ndërkombëtar në Ballkan i Shkencave
Sociale"**

1991, për shkak se për këtë procedurë parashihen afate më të shkurta të zhvillimit dhe përfundimit të kësaj procedure dhe për shkak të interesit që shfaqet për mbrojtjen e tyre si nga ana e organizatave të ndryshme të brendshme ashtu edhe nga bashkësia ndërkombëtare në përgjithësi si dhe nga organizata dhe individ të ndryshëm dhe për shkak se cenimi i këtyre të drejtave është pengesë për integritime euro-atlantike për shtetet që synojnë ato integritime, pra, edhe të Maqedonisë.

Mbrojtjen e lirive dhe të drejtave të njeriut dhe qytetarit në RM e bëjnë gjykatat e rregullta. Mirëpo, në bazë të nenit 110 al. 3 të Kushtetutes të RM-së, Gjykata kushtetuese "mbron liritë dhe të drejtat e njeriut dhe qytetarit që kanë të bëjnë me lirinë e besimit, lirinë e të menduarit dhe deklarimit të lirë të mendimit, lirinë e bashkimit politik dhe ndalimin e diskriminimit të qytetarëve në baza gjinore, racore, fetare, kombëtare, sociale dhe përkatësisë politike"⁵. Pra, për disa të drejta dhe liri të njeriut dhe qytetarit, përveç mbrojtjes së tyre nga ana e gjykatave të rregullta, kemi edhe mbrojtjen nga ana e Gjykatës Kushtetuese.

Qytetarët mund të kërkojnë mbrojtjen e këtyre lirive dhe të drejtave nga ana e Gjykatës Kushtetuese në dy mënyra:

1. Në mënyrë indirekte- me ngritjen e iniciativës për vlerësimin e kushtetutshmërisë së ndonjë akti juridik të përgjithshëm, ose të kontratave kolektive ose të ndonjë akti tjetër, nëse mendojnë se në bazë të atyre akteve u është shkelur ndonjë e drejtë e tyre.

2. Në mënyrë të drejtpërdrejt- me ngritjen e kërkesës për mbrojtjen e lirive dhe të drejtave të caktuara, nëse mendojnë se ato të drejta dhe liri u janë shkelur.

Në mënyrën e parë qytetarët mund t'i mbrojnë liritë dhe të drejtat e tyre të parapara me Kushtetutë, pavarësisht nga ajo se dispozita ligjore ose akti tjetër juridik a ka prodhuar efekte juridike ose jo, d.m.th pavarësisht prej asaj se akti i tillë a është zbatuar ose jo në ndonjë rast konkret. P.sh nëqoftëse me ndonjë dispozitë ligjore parashihet që të drejten e trashëgimisë mbi sendet e palujtshme e kanë vetëm trashëgimtarët e gjinisë mashkullore, atëherë trashëgimtarët e gjinisë femërore nuk duhet të presin të ndodh rasti konkret për shqyrtimin e trashëgimisë

---

⁵ Kushtetuta e Republikës së Maqedonisë me amandamentet kushtetutëse, Shkup 2002, botimi i Gazetës Zyrtare të RM-së

për arsye se ata do të përjashtohen nga trashëgimia në bazë të dispozitës së tillë ligjore, por do të ngren iniciativë në Gjykatën kushtetuese, me të cilën do të kërkojnë të inicohet procedurë për vlerësimin e kushtetutshmërisë së aktit të tillë, sepse me të cenohet e drejta barazisë së qytetarëve në baza gjinore, që është e garantuar me nenin 9 të Kushtetutës së RM-së.⁶ Në rastin e këtillë Gjykata do ta anulojë aktin e tillë që ishte burim i cenimit të lirive individuale. Në këtë mënyrë mbrohen jo vetëm të drejtat e personit që ka ngritur iniciativën, por edhe të gjithë personave të tjerë, ndaj të cilëve do të aplikohet dispozita e tillë.

Mënyra e dytë e mbrojtjes së drejtpërdrejtë të lirive dhe të drejtave nga ana e Gjykatës Kushtetuese paraqet risi në traditën kushtetuese të saj, sepse kjo mënyrë e mbrojtjes së tyre për herë të parë është paraparë me Kushtetuten e vitit 1991, nën ndikimin e përvojës në Gjermani, Austri, Spanjë, në të cilat vende mbrojtja e lirive dhe të drejtave të qytetarit përbën vëllimin më të madh të punës së Gjykatës Kushtetuese⁷. Me këtë është synuar që të rriten garancat për mbrojtjen e lirive dhe të drejtave të njeriut dhe qytetarit si element thelbësor i një shoqërie demokratike, edhe pse vëllimi i lirive dhe të drejtave që mbrohen në këtë mënyrë është në njëfarë mënyre i reduktuar në vetëm ato liri dhe të drejta të parapara me nenin 110 al 3 të Kushtetutës së RM-së.

Kushtet për parashtrimin e kërkesës për mbrojtjen e lirive dhe të drejtave të caktuara kushtetuese janë të parapara me nenin 51 të Rregullores së punës së Gjykatës Kushtetuese, sipas së cilës "çdo qytetar i cili mendon se me aktin ose veprimin individual i janë cenuar liritë dhe të drejtat e garantuara me nenin 110 të Kushtetutës së RM mund të kërkojë mbrojtje nga Gjykata Kushtetuese në afat prej dy muajsh nga dita e marrjes së aktit të plotfuqishëm individual, respektivisht nga dita kur ka kuptuar për veprimet e ndërmarra me të cilët është shkaktuar shkelja, por jo më vonë se 5 vite nga koha kur është ndërmarr veprimi i tillë"⁸. Kërkesa duhet të përmbajë të dhënat e sakta për aktin ose veprimin me të cilin është shkaktuar shkelja, shkaqet për të cilat mendon se ekziston shkelja si dhe faktet dhe dëshmitë ku e mbështet kërkesën. Si rregull Gjykata cakton mbajtjen e shqyrtimit

⁶ Neni 9 i Kushtetutës së RM-së, " qytetaret e RM-së janë të barabartë në liritë dhe të drejtatë tyre pavarësisht gjinisë, racesë, ngjyrës së lëkures, prejardhjes nacionale dhe sociale, besimit politik dhe fetar, pozitës pasurore dhe asaj shoqërore".

⁷ Revista "Legitima", Shkup, Mars 2003

⁸ Rregullorja e punës e Gjykatës Kushtetutës të RM-së

publik dhe me vendim do të caktoj se a ekziston shkelja, dhe varësisht prej saj do ta anulojë aktin e tillë individual, ose do ta ndalojë veprimin me të cilin është bërë shkelja ose do ta refuzojë kërkesën.

I. 2. Mbrojtja e lirive dhe të drejtave të njeriut nga ana e Gjykatës Kushtetuese të Republikës së Shqipërisë

E drejta për një proces të rregullt ligjor është një e drejtë kushtetuese e individëve, nëpërmjet të cilit ata kërkojnë realizimin e procedurave të drejta dhe të ndershme ligjore. Nga njëra anë kjo e drejtë paraqitet si garanci për shtetasit dhe, nga ana tjetër, ajo përbën një detyrim për këto të fundit që të mos cenojnë të drejtat dhe lirit e shtetasit pa ua siguruar respektimin e procedurave të rregullta ligjore.⁹

Në Kushtetutë e Republikës së Shqipërisë kjo e drejtë e qytetarit përmendet në dy nenen: neni 42 e përcakton atë krahas të drejtave dhe lirive themelore të shtetasve, dhe në nenin 131 shkronja "f" e përcakton atë si çështje të jurisdiksioni të Gjykatës Kushtetuese "gjykimin përfundimtar të ankesave të individëve për shkeljen e të drejtave të tyre kushtetuese për një proces të rregullt ligjor, pasi të jenë shteruar të gjitha mjetet juridike për mbrojtjen e këtyre të drejtave".¹⁰

Kushtetuta nëpërmjet nenit 42, ka bërë një zgjidhje disi të veçantë. Ajo ka bashkuar në një nen kushtetues dy formulime që rrjedhin nga amendamenti i pestë i Kushtetutës Amerikane të ndërthurur me nenin 10 të Deklaratës Universale të të drejtave të Njeriut, si dhe me pikën 1 të nenit 6 të Konventes Evropiane për të Drejtat e Njeriut. E drejta për t'iu drejtuar një gjykate të pavarur e të paanëshme është elementi i përbashkët që rezulton i parashikuar në dispozitat ndërkombëtare

⁹ Sokol Sadushi, Kontrolli Kushtetues, Tiranë, 2004, faqe 152

¹⁰ Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë me praktik gjyqësore, Luarasi, Tiranë, 2004

të sipërcituara dhe në Kushtetutën e Republikës së Shqipërisë, ndërsa koncepti i procesit të rregullt ligjor, i cili përmendet vetëm në pikën 1 të nenit 42, është një ndërthurje formulimit të amendamentit të pestë me titullin e nenit 6 të Konventës Europiane.¹¹

Procesi i rregullt ligjorë, sipas Kushtetutës, është një term i gjerë dhe përfshin çdo procedurë legale, pra edhe jashtëgjyqësore, p.sh: administrativë, parlamentare, ose të ashtuquajturës "*drejtësi restorative*" si :arbitrimi, mediacioni, konfliktzgjedhja alternative etj... Kushtetuta kishte parasysh procesin e rregullt substantiv dhe jo vetëm atë procedural... kjo do të nënkuptonte zgjerimin e pushtetit të Gjykatës kushtetuese në sferen e veprimtarisë së gjykatave tëzakonshme dhe pikërisht për këte arsye , do të lindte problemin e raporteve ndërmjet saj dhe Gjykatës së Lartë, të cilat edhe kështu siç janë nuk mund të them se janë plotësisht të qarta e të përcaktuara. Gjykata e Lartë punon mbi bazen e konceptit se ajo thotë fjalën e fundit për çështjet që lidhen me të drejtat themelore të individit, me përjashtim të procesit të rregullt, ku fjalën e fundit e ka Gjykata Kushtetuese. Natyrisht kjo është kështu nëse procesi i rregullt aplikohet në sensin procedural.¹²

Të drejtën për një proces të rregullt ligjor duhet kuptuar si absolute dhe të pakufizueshme. Të gjitha të drejtat që mund t'i kufizohen Individit duhet të udhëhiqen nga një proces i rregullt ligjor. Çështjet që lidhen me mbrojtjen e të drejtave dhe lirive të njeriut dhe që përbëjnë një ndër aspektet më me rëndësi të Gjykatës Kushtetuese janë reduktuar në të drejtën për një proces të rregullt gjyqësor. Por nga ky koncept nuk përjashtohet edhe procedura e rregullt administrative. Një qëndrim të këtillë e ka proklamuar edhe Gjykata Kushtetuese e Republikës së Shqipërisë me vendimin nr. 75/2000, "Në përcaktimin e procedurave të shkarkimit të gjyqtarit të Gjykatës Kushtetuese, të gjyqtarit të Gjykatës së Lartë dhe të Prokurorit të Përgjithshëm, organet përkatëse duhet të respektojnë rregullat për atë sa parashikohet në Kushtetutë, në ligjet organike të tyre si dhe në aktet e tjera ligjore. Në ndërmarrjen e procedurave për shkarkimin e këtyre funksionarëve kusht thelbësor mbetet respektimi i së drejtës kushtetuese për një proces të rregullt ligjor, parashikuar nga neni 42/1 i Kushtetutës".

¹¹ Sokol Sadushi, Kontrolli Kushtetues, Tiranë, 2004, faqe 153

¹² Shih më gjërësisht Kristaq Traja, "Konventa Europiane për të Drejtat e Njeriut dhe procesi i rregullt ligjor sipas Kushtetutes shqiptare." Bulletin i posaçëm "10 vjet Gjykatë Kushtetuese," Tiranë 2003, faqe 65-74

Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë mundësinë e individit për të kërkuar nga gjykatat mbrojtjen e të drejtave kushtetuese dhe ligjore, për shkak të rëndësisë që kanë ato, si vlera që i mbron dhe garanton kushtetuta, e ka parshikuar shprehimisht si të drejtë vetjake (personale) në nenin 42 të saj. Një gjë të këtillë Gjykata Kushtetuese e Republikës së Shqipërisë e ka konfirmuar edhe në praktikën dhe punën e saj, respektivisht me vendimin 25/2002 ajo e shfuqizoi si antikushteues pikën 2 të nenit 34 të ligjit "Për organizimin dhe funksionimin e Prukororisë në Republikën e Shqipërisë", që parashihte se dekreti i Presidentit të Republikës për shkarkimin e nga detyra të prokurorit është i pa ankimueshëm, duke arsyetuar se: " e drjta e ankimit pranohet si e drejtë themelore edhe nga Konventa Europiane... dhe se ushtrimi i kësaj të drejte është i pakufizuar"¹³

Problemet e procesit të rregullt ligjor lidhen kryesisht me procedurat gjyqësore. Procesi i rregullt ligjor përfshin të gjitha procedurat dhe garantit dhe qëndron në thelb të konceptit për gjykim të drejt. Procesi i rregullt gjyqësor do të përfshinte: të drejtën për një seancë të drejt e të ndershme; të drejtën për një seancë publike (përvec kur për çështje morali, të drejtës për jetë private etj, mund të përjashtohet publiku apo mediat nga seanca); e drejta për t'u dëgjuar nga një trup gjykues i krijuar me ligj; e drejta për t'u dëgjuar në seancë nga një trup gjykues kompetent; e drejta për tu dëgjuar në seancë nga një trup gjykues i pavarur; e drejta për t'u dëgjuar në seancë nga një gjykatë e paanëshme; e drejta për t'u mbrojtur personalisht dhe të drejtën për t'u mbrojtur nga avokati; e drejta për të qenë i pranishëm në gjykim; e drejta për t'u gjykuar pa vonesa të panevojshme; e drejta për të mos u detyruar të dëshmosh kundër vetës ose të pranosh faj dhe e drejta e heshtjes; e drejta për ankimim të vendimit.¹⁴

Zgjidhjen që ka ofruar Kushtetuta, se subjekti i interesur, që mendon se i është shkelur e drejta për një proces të rregullt ligjor, do të mund t'i drejtohet Gjykatës Kushtetuese "pasi të jenë shterur të gjitha mjetet juridike për mbrojtjen e këtyre të drejtave" (neni 131 shkronj "f" e Kushtetutës së RSH-së) është bërë me qëllim që të mos vijë deri të konfondimi me shkallët tjera të gjykimit të rregullt dhe të Gjykatës Kushtetuese. Mirëpo, nga ajo që paraqitëm ma lart, dhe duke parë

¹³ Me gjërësisht shih Vendimin 25/2002 të dates 13.02.2002 i Gjykatës Kushtetuese të RSh

¹⁴ Për procesin e rregullt ligjor shih; Sokol Sadushi, Kontrolli Kushtetues faqe 154-184

numrin e shumtë të kërkesave nga individët drejtuar Gjykatës Kushtetuese pasi kanë përfunduar me të gjitha mjetet juridike të rregullta, kam krijuar mendimin se zgjidhja kushtetuese e këtillë nga njëra ane e rrit sigurinë dhe është një garancë më e madhe për mbrojtjen e të drejtave dhe lirive të njeriut dhe shtetasit, pasi që mendoj se zgjidhja e afruar kushtetuese jep mundësi të gjëra për t'iu drejtuar asaj, kuptohet pasi t'i ketë përdorur mjetet juridike të rregullta subjekti i interesuar, por nga ana tjetër mendoj se kjo zgjidhje kushtetuese në njëfarë mënyre Gjykatën Kushtetuese e shndëron realisht në një gjykatë të "shkallës së katërt" dhe është rritje e tepërt e volumit të punës së saj, dhe mendoj se puna e Gjykatës kushtetuese do të ishte larguar nga funksioni themelor i saj, që ishte kontrolli kushtetues i akteve të përgjithshme juridike, dhe realisht ajo do të përqendrohej më së shumti në shqyrtimin e akteve individuale që dalin si rezultat i procedurave të caktuara të gjykatave të rregullt, etë cilat kuptohet në esencën e vet janë të karakterit penal, civil, pasuror etj.

Përfundime:

Konceptit të mbrojtjes së lirive dhe të drejtave të njeriut dhe qytetarit kushtetutat e Republikës së Maqedonisë dhe Republikës së Shqipërisë i kushtojne rendësi të vecant në kuader të koncepteve bashkohore të mbrojtjes së tyre, si një ndër vlerat themelore që mbron shteti. Ata zënë vend qenesor në kuadër të kushtetutave të të dy vendeve.

Gjykata Kushtetuese e Maqedonisë me Rregulloren e punës ka parapar procedur të vecant për mbrojtjen e të drejtave dhe lirive, duke paraparë afate më të shkurta të zhvillimit dhe përfundimit të saj, për shkak të rëndësis së mbrojtjes dhe respektimit të tyre. Qytetarëve në përgjithësi u njihet e drejta e ngritjes së iniciativës për vlersimin e kushtetutshmërisë të akteve të përgjithëshme ose me ngritjen e kërkesës për mbrojtjen e lirive dhe të drejtave të caktuara. Nga pasqyra e punës së Gjykatës Kushtetuese së Maqedonisë mund të konstatojmë se një volum të punës së saj e përbejnë pikërisht kërkesat për mbrojtjen e lirive dhe të drejtave të njeriut dhe qytetarit, të parapara me Kushtetuten e saj, të cilat kërkesa për objekt kanë mbrojtjen e lirise së shprehjes. Duhet theksuar se nuk kemi hasur

aktgjykim të Gjykatës kushtetuese që do të vërtetonte shkeljen e të drejtave të mbrojtura nga ajo.

Literatura e shfrytëzuar dhe e konsultuar

1. Aurela Anastasi, "E drejta Kushtetuese", (cikël leksionesh), Shtëpia Botuese "Pegi", Tiranë, 2004
2. Bajram Pollozhani, "Krijimi i së drejtës dhe roli i teknikes juridike", Logos, Shkup, 2003
3. Bajram Pollozhani, "Një shqyrtim komparativ kushtetues- juridik për mbrojtjen e kushtetutshmërisë dhe ligjshmërisë", Universitas, Viti V, Nr.8, Tetovë, Tetor 2006
4. Kurtesh Saliu, "E drejta Kushtetuese", (Libri I), Prishtinë, 1998
5. Krisatq Traja, "Drejtësia Kushtetuese", Shtëpia Botuese "Luarasi", Tiranë, 2000
6. Sokol Sadushi, "Kontrolli Kushtetues", Shtëpia Botuese BOTIMPEX, Tiranë, 2004
7. Kranar Loloçi, "Kushtetuta dhe nevoja për një mentalitet të ri", "Horizont", Tiranë, 2002
8. Luan Omari, "Parime dhe institucione të së drejtës publike", botimi i shtatë, Botimet "Elana Gjika", Tiranë, 2004
9. Vesela Mukovska- Çingo, "Ustavno sudstvo", (Teorija i praktika), Shkup, 2002
10. Osman Kadriu, "Rregullimi kushtetues i Maqedonisë", Shkup 2006
11. Lazar Kitanovski, "Podelba na vlasta", Skopje, 1996
12. Savo Klimovski, "Ustaven i politički sistem", Prosvetno delo, Skopje, 1997
13. Svetomor Shkariç, "Sporedbeno i makedonsko ustavno pravo", Matica, Skopje, 2002
14. Svetomor Shkariç, "Ustavno pravo" (prva kniga), Skopje, 1994
15. Svetomor Shkariç, "Ustavno pravo" (vtora kniga), Union -Trade, Skopje, 1995
16. Cvetan Cvetkocski, "ocena na ustavnosta na zakonite vo Ustavniot sistem na SFRJ" (magistarski trud), Skopje, maj 1987
17. Dimitar Kuliç, "Ustavno sudstvo u svetu", Beograd-Zaječar, 1982

18. Kushtetuta

19. Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë (me praktik gjyqësore), Luarasi, Tiranë, 2004

20. Kushtetuta e Republikës së Maqedonisë (me amendamentet kushtetuese), Botim i Gazetës Zyrtare të Republikës së Maqedonisë, Shkup 2002 (teksti në gjuhën maqedone)
21. Kushtetuta (Bullgari, Francë, Greqi, Gjermani, Hungari, Itali, Kanada, Rumani, ShBA), Botim i Albin, Tiranë, 1995
22. Kushtetuta 2 (Austri, Holandë, Kroaci, Maqedoni, Norvegji, Rusi, Slloveni, Spanjë, Suedi, Turqi) Botim i Albin, Tiranë, 1998

Ligjet dhe rregulloret

23. Ligji Nr. 8577, datë 10.02.2000 për organizimin dhe funksionimin e Gjykatës Kushtetuese të Republikës Shqipërisë
24. Rregullorja e Gjykatës Kushtetuese të Republikës së Maqedonisë, e vitit 2002, Gazeta Zyrtare e RM-së, 1992
25. Ligji për Gjykatat, Gazeta Zyrtare e RM-së, nr. 45/95
26. Ligji për Gjykatat, Gazeta Zyrtare e RM-së, nr. 58/06
27. Ligji për përdorimin e flamujve të bashkësive në Republikën e Maqedonisë, Gazeta Zyrtare e RM-së, nr. 58/05

HAVAYOLU SEKTÖRÜNDE İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA

Araş. Gör. Ece Kuzulu

ÖZET

İş sağlığı ve güvenliği, tüm çalışanların korunma işlevinin kapsamı yönünden önemlidir. Havayolu sektöründe iş sağlığı ve güvenliği uygulamaları, sektör çalışanlarının taşıdığı iş kazası ve meslek hastalığı riskleri son derece fazla olmasına rağmen iş sağlığı ve güvenliği literatüründe üzerinde durulmamış bir konudur. Ulusal bir havayolu şirketi üzerinde uygulama yapılarak firmanın iş sağlığı ve güvenliğini nasıl algıladığını tespit etme amaçlı bir çalışma yapılmıştır. Uygulama sonucunda incelenen havayolu şirketinin iş sağlığı ve güvenliğine önem verdiği fakat önlemlerin çeşitlendirilip uygulamaların artırılması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İş kazası, Meslek hastalığı, Havayolları, İş güvenliği

İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ

Çalışanların işyeri ortamında fiziksel ve ruhsal sağlığının korunması, insan kaynakları yönetiminin koruma işlevinin temel amacını oluşturmaktadır. Organizasyonların olmazsa olmaz nitelikte kaynaklarından olan insan kaynağının korunmasına yönelik olması bakımından iş sağlığı ve güvenliği konularını içeren koruma işlevinin insan kaynakları yönetimini oluşturan işlevlerden biri olması doğaldır (Sadullah, 2008).

TBMM Sağlık, Aile, Çalışma ve Sosyal İşler Komisyonu'nda, kabul edilen "İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu Tasarısına" göre "Çok tehlikeli" sınıfta yer alan maden, metal ve yapı işleri ile tehlikeli kimyasallarla çalışan işlerin yapıldığı veya büyük endüstriyel kazaların olabileceği işyerlerinde, risk değerlendirmesi yapılmamış olması durumunda iş durdurulacaktır. Çalışan, gerekli iş sağlığı ve güvenliği tedbiri alınincaya kadar çalışmaktan kaçınabilecektir. Bu düzenleme, TSK, genel kolluk kuvvetleri ve MİT'in faaliyetlerinde, ev hizmetlerinde, çalışan istihdam etmeden üretim yapanlar hakkında uygulanmayacaktır. İşyeri hekimi ve iş güvenliği

uzmanlarının hak ve yetkileri, görevlerini yerine getirmeleri nedeniyle kısıtlanamayacaktır. Bu kişiler, görevlerini mesleğin gerektirdiği ilkeler ve mesleki bağımsızlık içerisinde yürütecek. İşveren; çalışanların işle ilgili sağlık ve güvenliğini sağlayacak; iş sağlığı ve güvenliği yönünden risk değerlendirmesi yapacaktır. İşyerleri, "çok tehlikeli sınıf", "tehlikeli sınıf" ve "az tehlikeli sınıf" şeklinde sınıflandırılmaktadır (www.isguvenligim.net).

İş Kazaları

Literatürde iş kazalarının çeşitli tanımları görülmektedir. Bireysel hasar olmasa bile üretim veya işin akışını engelleyebilecek ve maddi hasara yol açan bir olay iş kazası olarak tanımlanır. İş kazalarında bireysel tehlike ve/veya maddi zarar unsurları bulunmalıdır (Sadullah, 2008). ILO iş kazası tanımını "bellirli bir zarar veya yaralanmaya yol açan, planlanmamış beklenmedik olay" biçiminde yapmaktadır (Özkılıç, 2005).

İş kazalarına sebep olan faktörler arasında kaygan zemin, aydınlatma, gürültü, ısı, nem, dikkatsizlik, yorgunluk ve ihmal sayılmaktadır. İş kazaları güvensiz davranış ve güvensiz fiziki koşulların bileşimi ile oluşur (Sadullah, 2008). Bütün bunlara ilave olarak araştırma ve denetleme faaliyetlerinden de yararlanılmalıdır.

Yılmaz (2005), iş kazalarına sebep olan faktörleri işyerindeki güvensiz durumlar ve güvensiz davranışlar olmak üzere iki gruba ayırmaktadır. İşçinin iş güvenliğini tehdit eden davranışları güvensiz davranışlar olarak sınıflandırılır. İş güvenliğini tehdit eden, çevre, makine ve malzemelerden kaynaklanan iş ortamını tehlikeye atan koşullar iş kazalarına sebep olan güvensiz durumlar şeklinde tanımlanmaktadır. İş kazalarına yol açan güvensiz davranışlara örnek olarak dalgınlık ve dikkatsizlik, iş disiplinine uymamak, tehlikeli bir hızda çalışmak, makine koruyucularını çıkarmak, işe uygun makine kullanmamak... vb. sayılabilir. Güvensiz çalışma yöntemi, işe uygun olmayan aletler, güvensiz çevre koşulları, kapatılmamış boşluklar, koruyucusuz makineler, işyeri düzensizliği... vb. ise iş kazalarına sebep olan güvensiz durumlara örnek teşkil etmektedir.

Koruma işlevinin ve dolayısıyla iş güvenliği çalışmalarının başarılı olması için iş kazalarının oluşumunda etkili olan unsurların bilinmesi ve anlaşılması gerekmektedir. Bu unsurlar bilindiği takdirde, kaza olayının oluşması veya olan bir kazanın tekrarı önlenebilir (Sadullah, 2008). İş kazaları yaralanmanın ağırlığına göre; yaralanma ile sonuçlanan kazalar, bir günden fazla işten uzaklaşmaya neden

HAVAYOLU SEKTÖRÜNDE İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA

olmayan/tedavi gerektirmeyen kazalar, bir günden fazla işten uzaklaşmayı gerektiren kazalar, sürekli iş göremezliğe neden olan kazalar, ölüm ile sonuçlanan kazalar biçiminde sınıflandırılmaktadır (Yılmaz, 2005). Literatürde sayılan tüm bu faktörler ayrı ayrı önemli olmasına rağmen iş kazalarından korunma hususunda eğitim alınması en önde gelen faktör olarak sayılabilir. İşçiler de işverenler de iş kazaları hakkında eğitimin gerekliliğin farkında olmaları önemlidir. İş başında dikkatli olmanın önemi de ayrıca üzerinde durulabilecek konulardandır.

Meslek Hastalıkları

Meslek hastalıklarının iş kazalarından ayıran unsur, belirli bir süre aynı işte çalışmaktan kaynaklanan sürekliliğe bağlı olarak ortaya çıkmasıdır. Meslek hastalığı SSK'da tanımlanmaktadır ve bu tanıma göre sigortalının çalıştığı işin niteliğine göre tekrarlanan bir nedenle veya işin yürütüm şartları yüzünden uğradığı geçici veya sürekli hastalık, sakatlık veya ruhi arıza halleridir (SSK, 1964). Meslek hastalığından söz edebilmek için yakalanan hastalığın işyeri koşulları ile doğrudan ilişkili olması ve hastalığın yapılan işle bağlantılı olması gerekmektedir (Sadullah, 2008).

Meslek hastalıklarına yol açan faktörler kişiye bağlı faktörler, kimyasal faktörler, biyolojik ortam, fiziki ortam, sosyal ortam ve psikolojik ortam şeklinde sıralanmaktadır (Bilir, 2004). Meslek hastalığına yol açan etkenlere örnek olarak beslenme ve temizlik alışkanlığı, çalışma ortamının sıcak/soğuk olması, gürültü, titreşim, basınç, bakteriler, mikroorganizmalar, kültür, dalgınlık, dikkatsizlik, stres, kurşun, civa, krom...vb. sayılabilir.

Meslek hastalıklarına yol açan faktörlere ilişkin yapılabilecek diğer bir sınıflandırma da madensel ve organik cisimlerden oluşan; fizik ve mekanik etkilerden oluşan; tozlardan ve bakterilerden oluşan; örgütün psiko-sosyal ortamı şeklindedir. İş ortamına bağlı olarak ve işin yapısından kaynaklanan stres de meslek hastalığına neden olan faktörlerden kabul edilmektedir (Sadullah, 2008). Meslek hastalıkları; kimyasal maddelerle olan meslek hastalıkları, mesleki cilt hastalıkları, pnömokonyozlar ve diğer solunum sistemi hastalıkları, mesleki bulaşıcı hastalıklar, fiziki etkenlerle olan meslek hastalıkları olmak üzere beş grupta toplanmaktadır.

Meslek hastalıklarından korunmak için tıbbi korunma önlemleri alınmalı ve buna ek olarak işçiye ait kişisel korunma yöntemleri ve işyerine ait koruma önlemleri alınması da gerekli ve önemlidir. Meslek hastalıklarının önüne geçebilmek için alınacak önlemler belirli aşamalardan oluşmalıdır. İlk olarak işyerindeki olası

tehlikeler belirlenmelidir. Tehlikelerin önlenmesi için çalışmalar yapılmalıdır. İşçiler tehlikeler ve yol açtıkları hastalık belirtileri üzerine eğitilmeli, sürekli uyarılmalıdır. Erken tanı için periyodik muayeneler ve biyolojik-çevresel ölçümler yapılmalıdır. Bu bulgular ışığında çalışma ortamı ve süresi yeniden düzenlenmelidir (Fişek, 2002).

Meslek hastalıklarından korunmak amacıyla belirli zaman aralıklarıyla periyodik muayeneler yapılmalıdır. İşyeri hekimleri işyerinde alınması gereken tıbbi önlemlerden sorumludurlar. İşe giriş muayeneleri ile işe aday olan işçinin işe giriş muayenelerinin yapılması ve iş için ruhsal ve fiziksel yapısının uygun olup olmadığına karar verilmesi de işyeri hekimlerinin sorumluluğundadır. Ayrıca meslek hastalıkları listesinde yer alan maddelerin kullanıldığı iş yerlerinde çalışan işçilerin özellikle bu maddelerin kullanımı ile ilgili olarak eğitim almaları gerekmektedir. Bu maddelerin kullanımından dolayı meydana gelen hastalıklar ve zehirlenmelerin belirtileri ve alınması gereken tedbirleri içeren afişlerin asılması sağlanmalıdır. Meslek hastalığına sebep olan maddeler yerine daha az zararlı ya da zararsız maddeler kullanma imkânı var ise bu maddeler değiştirilmelidir. Meslek hastalıklarından korunmak için alınabilecek önlemlere ek olarak saç ve kulak koruyucuları, baret, gözlükle, yüz siperleri, eldivenler, koruyucu ayakkabılar, gaz, toz ve buhar maskeleri gibi kişisel koruyucu donanım kullanmak sayılabilir (Emmett, 2005).

İşçiler Ve İşverenler Yönünden İşçi Sağlığı Ve İş Güvenliği

İşçiler, iş kazaları ve meslek hastalıkları riski ile doğrudan karşı karşıya kalmaktadırlar. Meslek hastalığına yakalanan ya da iş kazası ile karşılaşan bir işçi iş gücünü belirli bir süre ya da kalıcı olarak kaybedebilir. Bunun neticesinde maaşının tamamını ya da belirli bir bölümünü kaybedebilir. İşçinin moralinin yüksek ve sağlıklı olması işçi sağlığı ve iş güvenliği önlemleri alınan bir işyerinde çalışması ile mümkündür. Bu sayede psikolojik ve fiziksel yönden sağlıklı bir birey olabilir ve işgücünü verimli bir şekilde kullanabilir. Sağlıklı ve güvenli bir ortamda çalışmak işçinin en temel hakkıdır (Demircioğlu, Centel, 2007).

İş akışının durmadan devam etmesi, zaman kaybı ve ürün maliyetinin artmaması, motivasyon sağlanması, etkinlik ve yüksek verimlilik elde etme iş güvenliği uygulamaları yoluyla mümkün olmaktadır. Bu durumun işverenin yararına olmasının sebebi etkinlik ve verimlilik artışının maliyetleri düşürmesi şeklinde yorumlanabilir. İş kazalarının ve meslek hastalıklarının maliyetleri işçi sağlığı ve iş güvenliği harcamalarının organizasyona yüklediği maliyetlerden çok daha yüksektir. Bunlara ek olarak işçilerin tedavi masrafları ve hasar gören makinelerin bakım giderleri,

HAVAYOLU SEKTÖRÜNDE İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA

ödenen tazminatlar, soruşturma masrafları güvenlik harcamalarının tutarından daha yüksek maliyetlidir (Sabuncuoğlu, 2005). İş kazalarının yaşandığı ve meslek hastalıklarının sıkça görüldüğü bir işletmenin prestij kaybının ve pazar kaybının sonuçları işveren açısından ağır olmakta ve işçi sağlığı iş güvenliği önlemlerinin alınmasının işveren yararına olduğu tezini desteklemektedir.

HAVAYOLU SEKTÖRÜNDE FAALİYET GÖSTEREN BİR İŞLETMEDE İŞÇİ SAĞLIĞI VE İŞ GÜVENLİĞİ UYGULAMALARI ÜZERİNE BİR UYGULAMA

Uygulamanın Konusu, Amacı

Yapılan uygulama havayolu sektöründe işçi sağlığı iş güvenliğinin nasıl algılandığını, yapılan uygulamaları ve alınan önlemleri belirlemeye yönelik bir çalışmadır. Örnek inceleme için seçilen ulusal bir havayolu şirketinin insan kaynakları yönetimi, kalite ve iş güvenliği departmanlarına yöneltilen sorular ile yapılan uygulamalara ve mevcut düzenlemelere ilişkin sonuçlara ulaşmak amaçlanmıştır.

Uygulama Soruları

Örnek havayolu şirketine yöneltilen araştırma soruları:

1. Şirketinizde en sık görülen meslek hastalıkları nelerdir?
  - 1.a. Meslek hastalıklarının önlenmesi için alınan önlemler nelerdir?
  - 1.b. Hangi çalışan gruplarında hangi meslek hastalıkları görülmektedir?
  - 1.c. En sık karşılaşılan meslek hastalıklarının belirgin sebepleri nelerdir? (ses, gürültü, ağır yük kaldırma...vs)
2. Şirketinizde sıklıkla hangi iş kazaları meydana gelmektedir?
  - 2.a. İş kazalarının önlenmesi için alınan önlemler nelerdir?
  - 2.b. Hangi çalışan gruplarına sıklıkla hangi tür iş kazaları görülmektedir?
  - 2.c. Çalışan gruplarına özgü iş kazalarını önleme amacı ile her grup için spesifik iş kazası önlemleri alınmakta mı? Nelerdir?

- 2.d. Bir yıl içerisinde meydana gelen iş kazası sayısı?
- 2.e. Kazasız geçen gün sayısı?
- 2.f. Ölümle sonuçlanan iş kazası sayısı?
- 2.g. Yaralanma ile sonuçlanan iş kazası sayısı?
3. İş güvenliği tedbirleri sürekli izleniyor mu? Hangi yollar ile izleniyor?
4. Acil durum planlarınız nelerdir?
  - 4.a. Acil durum eğitimleri verilmekte mi?
  - 4.b. Eğitim konu başlıkları nelerdir?
5. Çalışanların kullanmakta olduğu özel koruyucu ekipman var mı?
  - 5.a. Hangi çalışan grubu ne tür koruyucu ekipman kullanmaktadır birkaç örnek verebilir misiniz?
  - 5.b. Koruyucu ekipmanların özellikleri nelerdir?
  - 5.c. Koruyucu ekipman kullanımının sürekliliği için alınan önlemler nelerdir?
6. Ergonomik risk faktörleri nelerdir?
  - 6.a. Ergonomik çalışma düzeni var mı?
  - 6.b. Örnek risk belirleme ve değerlendirme uygulamaları var mı?
7. İşe alım aşamasında genel sağlık muayeneleri yapılıyor mu?
  - 7.a. İşe alımda yapılan genel sağlık muayeneleri neleri kapsamaktadır?
  - 7.b. Pilotlar, kabin ekibi ve yer ekibi için ayrı muayene şekli var mı?
8. İşe alımdan sonra periyodik sağlık muayeneleri yapılıyor mu? Hangi sıklıkta yapılıyor?
9. İşe alımda üzerinde durulan fiziki yapı kriterleri mevcut mu? (Pilot, kabin ekibi, yer ekibi) Bu kriterler nelerdir?
10. Pilot alımı yapılırken askeri kökenli pilotların ağırlıklı olarak tercih ediliyor

HAVAYOLU SEKTÖRÜNDE İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA

mu?

10.a Askeri kökenli pilotların akademik altyapısı dikkate alınıyor mu?

10.b. Askeri kökenli pilotların kadrolaması yapılırken ordudan emekli oldukları rütbeler ve düşük rütbeli pilotun diğer pilotun altında olmaması dikkate alınıyor mu?

11. Çalışanlara işçi sağlığı iş güvenliği eğitimleri veriliyor mu?

11.a. Çalışan gruplarına göre ayrı eğitimler veriliyor mu?

11.b. Eğitim konu başlıkları nelerdir?

12. İşçi sağlığı iş güvenliği konusunda net görev tanımlamaları var mı?

13. Kurum içerisinde işçi sağlığı iş güvenliği denetimi nasıl sağlanıyor?

14. Periyodik uçak bakımı hangi sıklıkta gerçekleştiriliyor?

14.a. Uçak bakımını firma kendi mi üstleniyor yoksa dışarıdan bir firmaya mı yaptırılıyor?

14.b. Uçak bakımını üstlenen ekip için düzenlenen ayrı iş güvenliği önlemleri bulunuyor mu?

14.c. Uçak bakım personeli sayısı ile uçak sayısı dengeli mi?

14.d. Uçak sayısı arttıkça bakım personeli sayısı da artırılıyor mu?

15. Tatbikat yapılıyor mu?

15.a. Kabin ve yer ekibi için ayrı tatbikatlar uygulanıyor mu?

15.b Tatbikatlar hangi sıklıkta yapılıyor?

16. Gürültüye maruz kalan iş görenler için alınan önlemler nelerdir?

17. Basıncı ortamda çalışan iş görenler için alınan önlemler nelerdir?

17.a. Uçak basınç testini kim ya da hangi birim yapıyor?

17.b Uçak basınç testi uçuş anında mı yapılıyor?

18. Uçuş emniyeti ile ilgili kalite çemberleri var mı?

19. Crew-rest düzenlemeleri nasıl yapılıyor?

19.a. Crew-rest düzenlemelerini yapmak kimin görevi?

19.b. Sefer sayısı arttıkça crew-rest düzenlemelerine verilen önem azalıyor mu?

20. Uçak içerisindeki sistemler ve manyetik alan sebebiyle uzun vadede işçi sağlığı riski var mı?

Bulgular

Araştırma sorularına verilen cevaplara göre uygulamanın yapıldığı havayolu şirketinde en sık görülen meslek hastalıkları sektörel hastalıklar olarak kabul ettikleri vertigo, işitme kaybı, boyun ve bel fıtığıdır. Meslek hastalıklarının önlenmesi için risk ile ilgili eğitimler verilmektedir, işitme kaybını önleme amaçlı kulaklık kullanılmaktadır. Özellikle kabin çalışanlarında varis ve vertigo görüldüğü tespit edilmiş. Meslek hastalıklarının belirgin sebepleri ses, gürültü, ağır yük kaldırma ve basınç olarak belirtilmektedir.

İş kazalarına baktığımızda ise incelenen havayolu şirketinde sıklıkla apronda düşme ve benzeri iş kazaları yaşandığı görülmektedir. İş kazalarının önlenmesi adına iş kıyafetleri emniyetli hale getiriliyor ve eğitimler ile bilinçlendirme çalışmaları yapıldığı belirtilmektedir. Genel olarak kabin ekibinde ve teknik ekipte çarpma ve düşme gibi iş kazalarına rastlanıyor. Çalışan gruplarına özgü spesifik iş kazası önlemleri alınmıyor bunun yerine çeşitli içeriklerde eğitimler verildiği tespit edilmiştir. Bir yıl içerisinde maximum 15-20 iş kazası meydana geldiği belirtilmektedir. Kazanın geçen gün sayısı hakkında bilgi verilmemiştir. Ölümle sonuçlanan iş kazasının hiç yaşanmamış olduğu ve yaralanmaların da genellikle hafif yaralanma şeklinde olduğu bilgisine ulaşılmıştır.

İncelenen havayolları şirketinde iş güvenliği tedbirlerinin risk analizleri ve gürültü testleri gibi denetimler yolu ile izlendiği belirlenmiştir. Olası afetlere karşı, yangına karşı acil durum planları bulunmaktadır. Acil durum eğitimleri verilmektedir ve eğitim başlıkları çok çeşitlidir.

Çalışanların kullanmakta olduğu özel koruyucu ekipmanlar bulunmaktadır. Örneğin apronda hareket çalışanları kulaklık kullanmakta, teknisyenler özel iş ayakkabısı ve iş giysisi giymektedirler. Koruyucu ekipmanların koruyucu, ergonomik ve dayanıklı olduğu belirtilmektedir. Koruyucu ekipmanların sürekli kullanımını sağlamak için

HAVAYOLU SEKTÖRÜNDE İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA

denetimler yapılmaktadır. Ergonomik risk faktörlerinin belirlenmediği tespit edilmiştir.

İşe alımlarda genel olarak sağlık raporu istenmekte ve bazı bölümler için zorunlu olarak sağlık muayeneleri yapılmaktadır. Yapılan genel sağlık muayeneleri standart değildir ve içerikleri değişmektedir. Pilotların ve kabin ekibinin muayeneleri Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü'nün yetkilendirdiği hastanelerde yapılmaktadır. İşe alım sonrasında Sivil Havacılığın zorunlu tuttuğu alanlarda sağlık muayenelerinin yapıldığı belirtilmiştir ve tüm personelin ücretsiz check-up yaptırma imkânı bulunmaktadır. Kabin ekibi ve pilotlar için fiziksel şartlar ya da kısıtlamalar bulunmaktadır ancak sağlık muayenesinden geçenler genellikle işe alınabilmekte; bu durum kokpit için de geçerlidir.

Pilot alımı yapılırken askeri kökenli olmak özel bir tercih sebebi değil, sivil pilot da askeri kökenli pilotlar da istihdam edilmektedir. Askeri kökenli pilotların kadrolaması yapılırken ordudan emekli oldukları rütbeler ve düşük rütbeli pilotun diğer pilotun altıda olmamasına dikkat edilmemekte; bunun yerine şirket içerisinde seniour pozisyonda olma uygulaması bulunmaktadır.

Çalışanlara işçi sağlığı ve iş güvenliği eğitimleri veriliyor ancak verilen eğitimlerin konu başlıkları şirket tarafından paylaşılmadı. İşçi sağlığı iş güvenliği konusunda net görev tanımları henüz yok ancak oluşturuluyor. Kurum içerisinde işçi sağlığı iş güvenliği denetimi iç ve dış tetkikler ile sağlanmaktadır.

Periyodik uçak bakımları ulusal ve uluslararası otoritelerin belirlediği kurallar ve üretici firma regülasyonlarına göre gerçekleştirilmektedir. A bakımlar dally-check'ler şirketin kendi bünyesinde ve C bakımlar ise dışarıdan bir firmadan tedarik edilmektedir.

Uçak bakım personeli sayısı ile uçak sayısı dengeli ve düzenli olarak adam/saat raporlamaları yapılmaktadır. Uçak sayısı arttıkça bakım personeli sayısı da arttırılmaktadır.

Tatbikatlar, tatbikatlı eğitimler yapılmaktadır ve kabin ve yer ekibi için ayrı tatbikatlar uygulanmaktadır. Tatbikatlar regülasyonel gereklilikler doğrultusunda ve sıklığında gerçekleştirilmektedir. Basıncı ortamda çalışan iş görenler için alınan önlemler sorulduğunda basıncı ortam bulunmadığı cevabı alınmıştır.

İncelenen havayolu şirketinde uçuş emniyeti ile ilgili kalite çemberleri bulunmamaktadır. Crew-rest düzenlemeleri ekip planlama birimi tarafından yapılmaktadır. Sefer sayısı arttıkça crew-rest düzenlemelerine verilen önem azalmamaktadır. Uçak içerisindeki sistemler ve manyetik alan sebebi ile uzun vadede işçi sağlığı risk altında mı sorusuna bir risk varsa da yolcular için de geçerli cevabı alınmıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Havayolu sektöründe gerek yer hizmetlerinde görev alanlar gerekse kabin ve kokpit ekipleri için işçi sağlığı ve iş güvenliği uygulama ve önlemleri son derece önemlidir. Yapılan uygulamada söz konusu havayolu şirketinin işçi sağlığı ve iş güvenliğinin öneminin farkında olduğu ancak alınan önlemlerin çeşitlendirilip yapılan uygulamaların artırılması gerektiği sonucuna varılmıştır. Uygulamanın tek bir şirket üzerinde yapılmış olması araştırmanın kısıtlarından biridir. Diğer bir kısıt da yerinde araştırma yapma imkânı verilmeyip, soruların cevaplarının havayolu şirketinin insan kaynakları yönetimi ve kalite birimleri tarafından cevaplanmış olduğu için subjektif olama olasılığı bulunmaktadır. Araştırmanın diğer ulusal havayolu şirketlerini de dahil edilip Türkiye’de havayolu sektöründe işçi sağlığı ve iş güvenliği uygulamalarına ışık tutması planlanmaktadır.

KAYNAKÇA

Demircioğlu, M., Centel, T. (2007). *İş Hukuku*. 12. Baskı, İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım.

Emmett, S. (2005). *Excellence in Warehouse Management, How to Minimise Costs and Maximise Value*. England. John Wiley&Sons.

Fişek, G. (2002). *Meslek Hastalıkları ve Meslek Hastalıklarından Korunma Yöntemleri*, [Çevrimiçi] <<http://www.isguvenligi.net/meslek-hastaliklari-ve-meslek-hastaliklarindan-korunma-vontemleri/>> [Erişim tarihi: 19 Mayıs 2012].

İş Güvenliği Kanun Tasarısı Nedir. <<http://www.isguvenligim.net/2012/06/11/is-guvenligi-kanun-tasarisi-nedir-ayrintilar-2012/251/>> [Erişim tarihi: 15 Haziran 2012]

Özkılıç, Ö. (2005). *İş Sağlığı ve Güvenliği, Yönetim Sistemleri ve Risk Değerlendirme Metodolojileri*. 1. Baskı, İstanbul, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu Yayın No: 246, MESS Yayınları.

HAVAYOLU SEKTÖRÜNDE İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA

Pekşen Y., Canbaz, S. (2005). *İş Sağlığı ve Güvenliği Politikası ve Güvenlik Kültüründe Sosyal Diyalogun Rolü*, İş Sağlığı ve Güvenliği Dergisi, C.5, S.25, Mayıs-Haziran 2005.

Sadullah, Ö. (2008). İnsan Kaynakları Yönetiminde Koruma İşlevi (İş Güvenliği ve İşgören Sağlığı), *İnsan Kaynakları Yönetimi* içinde, Uyarılı, C. v.d., 3. Baskı, İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım.

Sabuncuoğlu, Z. (2005). *İnsan Kaynakları Yönetimi (Uygulamalı)*. 2. Baskı, Bursa, Akademi Yayınları.

Sosyal Sigortalar Kanunu, Kanun No: 506, Kabul Tarihi: 17.7.1964, Yayımlandığı Resmi Gazete Tarihi: 29,30,31/7/1964/8/1964, Sayı: 1176611779, Madde 11/B.

22.6.1972 Tarihli, 14223 Sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan Sosyal Sigorta Sağlık İşlemleri Tüzüğü, md. 64.

MÜŞTERİ İLETİŞİMİ VE BANKACILIK SEKTÖRÜNDE MÜŞTERİ - ÇALIŞAN İLETİŞİMİNİN ETKİNLİĞİNİN ÖLÇÜLMESİNE İLİŞKİN BİR UYGULAMA

Yrd. Doç. Dr. Mehmet KARA¹

Yrd. Doç. Dr. Fazıl KIRKBİR²

Şükrü Mete TEPEGÖZ³

ÖZET

Bankalar hizmet sektörü içerisinde yer alan finansal kuruluşlardır. Özellikle rekabetin son derece yoğun yaşandığı bankacılık sektöründe, rakiplerce kolaylıkla takip edileceğinden ürün ve fiyat farklılaştırılması uzun süreli avantaj sağlamamaktadır. Bu durumda farklılığı yaratacak en önemli unsur insandır. Bu nedenle, bankalar müşteri memnuniyeti sağlamak için iletişim kalitesine önem vermek zorundadır. Bu açıdan yapılan çalışma, müşteri ve çalışan arasındaki olumlu iletişimin hizmet kalitesine pozitif etkisini ölçmek amacı ile tasarlanmıştır. Böylece iletişim kalitesi ve etkinliğinin müşteri memnuniyetine olan yansımaları ortaya konulacaktır. Çalışanların işin gerekliliklerini yerine getirmesi, müşteri ilişkilerine önem vermesi, doğru ve etkili iletişim kurmaları, müşterileri saygı ile karşılamaları, görüş ve önerilerine önem vermeleri ve teknolojik gelişmeleri yakından takip etmelerinin müşteri memnuniyetine olumlu katılarının olup olmayacağı problem olarak ortaya konulmuş ve sonuçları pozitif olarak ölçülmüştür. Çalışmanın ileriki safhalarda, kamu ve özel sektör bankacılığını karşılaştırmalı olarak ele alınması şeklinde geliştirilmesi mümkündür. Çalışma 300 müşteri ile yüz yüze anket yapılmış ve gerekli testler ile sonuçlar ortaya konulmaya gayret edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: İletişim, Bankacılık, Müşteri Tatmini, Müşteri İlişkileri Yönetimi, Satış Gücü

GİRİŞ

Özellikle son 25-30 yılda teknolojinin de katkısıyla yaşanan önemli değişim ve dönüşüm süreci işletmeler arasındaki rekabetin boyutlarını da değiştirmiştir. Tüketicilerin egemen olduğu bir pazar anlayışı ortaya çıkmıştır. Tüketici ihtiyaçları

¹ Yrd. Doç. Dr. Mehmet KARA, Bozok Üniv. İİBF İşletme Bölümü, mehmetkara44@yahoo.com

² Yrd. Doç. Dr. Fazıl KIRKBİR, KTÜ İİBF İşletme Bölümü, fazil41@yahoo.com

³ Şükrü Mete TEPEGÖZ, T.C. Vakıflar Bankası, Mtepegoz@hotmail.com

ve talepleri hızlı bir şekilde değişmekte ve yenilenmektedir. Yeni dönem, işletmelerin değişimi dinamik bir süreç olarak algılamalarını ve sürdürülebilir bir değişimin içinde olmalarını gerekli kılmaktadır. Bireyselleşme ve bireyin önemsenmesi kitlesel boyutun yanında ele alınması gereken başka bir önemli olgudur. Tüketici olarak birey, önemsenmeyi ve özel hissetmeyi talep etmektedir.

Bankalar müşteri odaklı yaklaşımlarını günümüz süreçlerine uygun olarak değerlendirmekte ve sadece hizmetin alımı sırasında değil öncesinde ve sonrasında, halkla ilişkiler ve müşteri ilişkilerini etkin kullanarak, müşteriye hizmeti tekrar talep etmesi konusunda ikna etmek durumundadır. Bu amaç doğrultusunda, bankalar iletişim kalitelerini geliştirerek işletmenin tüketici için tercih edilir olmasına gayret etmektedirler. Bankacılık sektöründe işe alımdan başlayarak çalışanlara müşteri memnuniyeti sağlamaya yönelik ilişki yönetimi eğitimleri verilmektedir.

İletişim Kavramı ve Önemi

Çağlar ve Kılıç (2008) yaptıkları çalışmada iletişimi, "İletişim, duygu, düşünce, haber veya bilgilerin her türlü yolla başka kişilere veya merkezlere iletilmesi, aktarılması, haberleşmedir" şeklinde tanımlamıştır. Teknolojik gelişmelerle birlikte yaşanan değişim, iletişim kavramının yerleşmesine ve çok yoğun olarak kullanılmasına neden olmuştur. İletişim kavramının gelecekte de önemini artırarak sürdüreceği düşünülmektedir.

Türk Bankacılık Sektörünün Mevcut Durumu

Türk bankacılık sektörü, 2000 ve 2001 krizlerinin ardından BDDK'nın da denetim ve gözetiminde yeniden yapılanmaya konu olmuştur. Türkiye'de bankacılık sektöründe Şubat 2012 itibarıyla 31 adet mevduat, 13 adet kalkınma ve yatırım, 4 adet katılım bankası olmak üzere toplam 48 banka bulunmaktadır.

Özellikle 2000 ve 2001 krizlerinden sonra bankacılık sektörünün yeniden yapılandırılması ile bankacılık sektöründe ciddi bir rekabet artışı yaşanmıştır. Kartel tipi anlaşmalara izin verilmemesi, faaliyet konuları ve coğrafi genişlemeler üzerindeki sınırlamaların gevşetilmesi ve yabancı bankaların sektöre giriş yapması ile off-shore piyasalar ile yaşanan bütünleşmeler, mevduat faizleri üzerindeki sınırlamaların neredeyse tamamen kaldırılması ile bankalar faaliyetlerini önemli ölçüde geliştirmiştir (BDDK, 2003: 34-35).

"Bir ülkenin ekonomisinin sağlıklı bir biçimde büyümesi bankacılık sektörünün büyümesi ile doğrudan ilişkilidir. Yapılan araştırmalar neticesinde 2050

MÜŞTERİ İLETİŞİMİ VE BANKACILIK SEKTÖRÜNDE MÜŞTERİ - ÇALIŞAN İLETİŞİMİNİN ETKİNLİĞİNİN ÖLÇÜLMESİNE İLİŞKİN BİR UYGULAMA

yılında ülkemizdeki bankacılık sektörü reel büyüklüğünün günümüzün 20 katı olacağı öngörülmektedir. Bu da G-7 olarak adlandırılan 7 büyük gelişmiş ülkenin bankacılık sektörleri ile aynı seviyeye ulaşılacağı anlamına gelmektedir" (Karabulut, 2003: 36)

Bankacılık Sektöründe Müşteri İlişkileri

Kitlesele pazarlama ile müşteri kazanmanın pahalı olduğu günümüz şartlarında, işletmeler bire bir pazarlama ile müşteri elde etme ve elde tutma yollarına başvurumaktadırlar. Her bir müşteriye özel ihtiyaçlarına göre davranmak, işletmeleri farklılaşmış müşteri odaklı uygulamalara yöneltmiştir. Böylece bankalar, evvela müşterilerini iyi tanımak durumunda olacaklar, devamla onların ihtiyaçları iyi analiz edecekler ve ihtiyaçları karşılayacak en uygun ürün ve hizmetin sunumu noktasında çalışmalar yapacaklardır. Böylece kurumlarda müşteri ilişkileri yönetimi kaçınılmaz olacaktır.

"Müşteri İlişkileri Yönetiminin zaman içinde gelişen pazar değişimi ile satış döngüsünün kısaltılarak nakit artışı sağlama, daha iyi bir hizmete bağlı olarak artan müşteri memnuniyeti, müşteriye ulaşmak için teknolojik kanalların yerinde ve doğru kullanımı ve dağıtım kanalları ile üçüncü şahıslar arasındaki ilişki kontrolünü sağlaması gibi yararları vardır" (Özmutaf, 2007: 13).

Bankacılık Sektöründe Müşteri İletişiminin Nedenleri ve Önemi

Geleneksel pazarlamada, pazarlama bileşenleri 4P olarak bilinen ürün, fiyat, dağıtım ve tutundurma iken, günümüzde hizmet pazarlamasının 4P'sinin İnsan olduğunu ileri sürenler de vardır. Personelin tutumu, davranışı, hizmet anlayışı, performansı, ilgisi, nezaketi, istekliliği müşterinin hizmet kalitesini algılaması üzerinde etkilidir (İslamoğlu vd., 2006: 109). Bu algılama işletmelerin iletişim faaliyetlerine daha fazla önem vermelerine neden olmuştur.

"Pazarlama stratejilerinin belirlenmesinde ilk önce, müşterinin ne tür fayda elde etmek istediği, firmanın hizmeti nasıl sağlayacağı, markanın rakip firmalara göre nasıl algılandığı, müşterinin satın almak istediği hizmetin ne olduğunun anlaşılması gerekmektedir (Bolat, 2006: 29-30).

"Bankacılık sektöründe müşteriler ile iletişim kalitesini geliştirebilmek için ilk olarak yöneticiler, iletişim süreci içindeki kendi rollerinin, imkânlarının ve sınırlarının farkına varırlar. İkinci olarak iletişim alanındaki tüm uzmanlar, kendi iletişimleriyle yönetimi nasıl desteklemeleri gerektiğini anlayabilirler ve yönetim danışmanlığı rolünü üstlenirler" (Çakar ve Akar, 2009: 231).

Bankacılıkta Çalışan ile Müşteri İletişim Kalitesinin Organizasyona Katkısı

Müşteri ve çalışanların doğru ve etkin iletişim kurmaları işletmelerin en önemli amaçlarından bir tanesi haline gelmiştir. Bankacılık sektöründe yoğunlukla, müşterilere yönelik politikalar çalışanlar aracılığı ile iletilir ve bunlar tutundurma programları ile pekiştirilir. Dolayısıyla sektör hem çalışan personelinin memnuniyetini ön plana çıkarır hem de müşteri memnuniyetini esas alarak faaliyetlerini sürdürür. Çalışan memnuniyeti arttıkça, performansları artacaktır.

Sektördeki işletmeler bu uygulamalar ile hizmet kalitesinin yükselmesine olumlu katkı sağlamış olacaktadırlar. Müşteriler ile kurulan iletişim kalitesi, müşteri sadakati olgusunu getirecektir.

MÜŞTERİ VE ÇALIŞAN İLETİŞİMİNİN ETKİNLİĞİNİN ÖLÇÜLMESİNE İLİŞKİN BİR UYGULAMA

Araştırmanın Önemi ve Amacı

Bankalar, sistem olarak insan ilişkilerine dayalı hizmet sektöründe faaliyet gösteren birimlerdir. İnsanlar ve kurumlar zaman zaman tasarruf ve yatırımlarını yönetmek, fon ihtiyaçlarını karşılamak, para transferlerini yapmak, ulusal ve uluslararası ticarete yer almak konuları başta olmak üzere bankacılık sektörünü kullanmak zorundadır. Günümüzde bankacılık sektörüne duyulan ihtiyaç artarak devam etmekte ve sistemin ürünlerini kullanan insan sayısı her geçen gün artmaktadır. Ülkemizde sistemi kullananların oranı gelişmiş ülkelerin çok altındadır. Gelişmiş ülkelerde toplam nüfusun %85-90'ı bir şekilde bankacılık sisteminin içerisinde yer almaktadır.

Sayılan nedenlerle, bankacılık sektöründe özellikle de iletişim ve müşteri memnuniyeti üzerinde çalışmak gerekliliği vardır. Çünkü ülkemizde bankacılık sektörü sürekli büyümekte olup, hem çalışan hem de şube sayılarını hızla artırmaktadır. Sistem daha fazla şube ağı ve çalışan ile daha fazla müşteriye ulaşmayı hedeflemektedir.

MÜŞTERİ İLETİŞİMİ VE BANKACILIK SEKTÖRÜNDE MÜŞTERİ - ÇALIŞAN İLETİŞİMİNİN ETKİNLİĞİNİN ÖLÇÜLMESİNE İLİŞKİN BİR UYGULAMA

Bu çalışma ile Türk Bankalarının küçük, işlevsel ve yaygın şube ağı kurarak müşterilerine daha iyi hizmet verebilmeleri adına, etkili iletişim unsurlarının sonuçlarının yansımalarını görmek amaçlanmıştır. Sektörün en önemli hedefi müşteri memnuniyeti olup, bankalar daha fazla müşteriye daha etkili ve kaliteli hizmeti iyi iletişimle sunmak zorundadır.

Müşteri ve çalışan arasındaki olumlu iletişimin hizmet kalitesine etkisini ölçmek amacıyla 300 banka müşterisini kapsayan bir anket uygulaması yapılmıştır. Uygulamanın amacı, iletişim kalitesi ve etkinliğinin müşteri memnuniyetine olan yansımalarının ölçülmesidir.

"Çalışanların işinin gerektirdiği yeterliliğe sahip olması müşteri memnuniyetini olumlu etkilemektedir ve "Çalışanların müşteri ilişkilerine önem vermesi müşteri memnuniyetini olumlu etkilemektedir" soruları arasındaki neden sonuç ilişkisi regresyon analizi yapılmak suretiyle ölçümlendirilmiştir.

Demografik özelliklerle sorulara verilen cevaplar arasındaki ilişki Pearson Korelasyonu ile ölçülmüş olup, sonuçlar aşağıda açıklanmıştır.

Katılımcıların Demografik Özellikleri

Araştırmaya katılanların demografik değişkenlerine bakıldığında, müşterilerin %53'ünün erkek, %47'sinin ise kadın olduğu görülmektedir.

Araştırmaya Katılan Müşterilerin Yaş Gruplarına Göre Dağılımları

Araştırmaya katılan müşterilerin çoğunluğunu %33.7 oranla 26-36 yaş grubu oluşturmaktadır. Bunu sırasıyla, 37-48 (%25.7), 48 yaş ve üstü (%22) ve 18-25 (%18.7) yaş grubu takip etmektedir.

Araştırmaya Katılan Müşterilerin Eğitim Durumlarına Göre Dağılımları

Araştırmaya katılan müşterilerin eğitim durumlarına ilişkin dağılıma bakıldığında, çoğunluğu oluşturan grubun %32 oranıyla lisans olduğu görülmektedir. Bu grubu sırasıyla lise (26.7), ilköğretim (17.3), ön lisans (14.3), yüksek lisans (7.7), doktora (2.0) grubu takip etmektedir.

Ankete Ait Frekans Dağılımları ve Hipotez Testleri

Çalışanların İşinin Gerekthirdiği Yeterliliğe Sahip Olması Müşteriler Memnuniyetini Olumlu Etkilemektedir Hipotezi

Müşterilerin, % 70.7'si "kesinlikle katılıyorum" şeklinde cevaplamıştır. "Katılıyorum" şeklinde cevap verenlerin oranı %20, "katılıp katılmama oranım eşit" şeklinde cevap verenlerin oranı %7.3, "katılmıyorum" şeklinde cevap verenlerin oranı %1.7'dir. "Kesinlikle katılmıyorum" şeklinde cevap veren müşterilerin oranı sadece %0.3'dür.

Hipotez;

H_0 : Çalışanların işinin gerekthirdiği yeterliliğe sahip olması hizmet kalitesini etkilemez.

H_1 : Çalışanların işinin gerekthirdiği yeterliliğe sahip olması hizmet kalitesini etkiler.

şeklinde kurulmuştur. Kolmogorov-Smirnov testi sonucunda; $Z_h = 7,274$ olarak hesaplanmıştır. $Z_h = 7,274 > Z_t = 1,65$ şartı sağlandığından %95 güven aralığında H_0 reddedilir. Yani çalışanların işinin gerekthirdiği yeterliliğe sahip olması hizmet kalitesini olumlu etkiler.

Çalışanların Müşteri İlişkilerine Önem Vermesi Müşteri Memnuniyetini Olumlu Etkilemektedir Hipotezi

Müşterilerin, % 82.3'ü "kesinlikle katılıyorum" şeklinde cevaplamıştır. "Katılıyorum" şeklinde cevap verenlerin oranı %14.7, "katılıp katılmama oranım eşit" şeklinde cevap verenlerin oranı %2.3, "katılmıyorum" şeklinde cevap verenlerin oranı %0.7'dir.

Hipotez;

H_0 : Çalışanların müşteri ilişkilerine önem vermesi hizmet kalitesini etkilemez.

H_1 : Çalışanların müşteri ilişkilerine önem vermesi hizmet kalitesini etkiler.

şeklinde kurulmuştur. Kolmogorov-Smirnov testi sonucunda; $Z_h = 8,433$ olarak hesaplanmıştır. $Z_h = 8,433 > Z_t = 1,65$ şartı sağlandığından %95 güven aralığında H_0 reddedilir. Yani çalışanların müşteri ilişkilerine önem vermesi hizmet kalitesini olumlu etkiler.

**MÜŞTERİ İLETİŞİMİ VE BANKACILIK SEKTÖRÜNDE MÜŞTERİ -
ÇALIŞAN İLETİŞİMİNİN ETKİNLİĞİNİN ÖLÇÜLMESİNE İLİŞKİN BİR
UYGULAMA**

Müşterilerle Doğru ve Kaliteli İletişim Kurulması Müşteri Memnuniyetini Olumlu Etkilemektedir Hipotezi

Müşterilerin, % 85'i "kesinlikle katılıyorum" şeklinde cevaplamıştır. "Katılıyorum" şeklinde cevap verenlerin oranı %12.3, "katılıp katılmama oranım eşit" şeklinde cevap verenlerin oranı %1.7, "katılmıyorum" şeklinde cevap verenlerin oranı %1'dir.

Hipotez;

H_0 : Müşterilerle doğru ve kaliteli iletişim kurulması hizmet kalitesini etkilemez.

H_1 : Müşterilerle doğru ve kaliteli iletişim kurulması hizmet kalitesini etkiler.

şeklinde kurulmuştur. Kolmogorov-Smirnov testi sonucunda; $Z_h = 8,603$ olarak hesaplanmıştır. $Z_h = 8,603 > Z_t = 1,65$ şartı sağlandığından %95 güven aralığında H_0 reddedilir. Yani müşterilerle doğru ve kaliteli iletişim kurulması hizmet kalitesini olumlu etkiler.

Müşterilerin Bankaya Gelişlerinde İlgi ve Saygıyla Karşılınmaları Müşteri Memnuniyetini Olumlu Etkilemektedir Hipotezi

Müşterilerin, % 82.3'ü "kesinlikle katılıyorum" şeklinde cevaplamıştır. "Katılıyorum" şeklinde cevap verenlerin oranı %13.3, "katılıp katılmama oranım eşit" şeklinde cevap verenlerin oranı %3, "katılmıyorum" şeklinde cevap verenlerin oranı %1.3'dür.

Hipotez;

H_0 : Müşterilerin bankaya gelişlerinde ilgi ve saygıyla karşılınmaları hizmet kalitesini etkilemez.

H_1 : Müşterilerin bankaya gelişlerinde ilgi ve saygıyla karşılınmaları hizmet kalitesini etkiler.

şeklinde kurulmuştur. Kolmogorov-Smirnov testi sonucunda; $Z_h = 8,372$ olarak hesaplanmıştır. $Z_h = 8,372 > Z_t = 1,65$ şartı sağlandığından %95 güven

aralığında H_0 reddedilir. Yani müşterilerin bankaya gelişlerinde ilgi ve saygıyla karşılanmaları hizmet kalitesini olumlu etkiler.

Çalışanların Müşteri Görüş ve Önerilerini Dikkate Almaları Müşteri Memnuniyetini Olumlu Etkilemektedir Hipotezi

Müşterilerin, % 87'si "kesinlikle katılıyorum" şeklinde cevaplamıştır. "Katılıyorum" şeklinde cevap verenlerin oranı %10.7, "katılıp katılmama oranım eşit" şeklinde cevap verenlerin oranı %1.7, "katılmıyorum" şeklinde cevap verenlerin oranı %0.7'dür.

Hipotez;

H_0 : Çalışanların müşteri görüş ve önerilerini dikkate almaları hizmet kalitesini etkilemez.

H_1 : Çalışanların müşteri görüş ve önerilerini dikkate almaları hizmet kalitesini etkiler.

şeklinde kurulmuştur. Kolmogorov-Smirnov testi sonucunda; $Z_n = 8,782$ olarak hesaplanmıştır. $Z_n = 8,782 > Z_t = 1,65$ şartı sağlandığından %95 güven aralığında H_0 reddedilir. Yani çalışanların müşteri görüş ve önerilerini dikkate almaları hizmet kalitesini olumlu etkiler.

Çalışanların Teknolojik Gelişmeleri Takip Etmeleri Müşteri Memnuniyetini Olumlu Etkilemektedir Hipotezi

Müşterilerin, % 66.3'ü "kesinlikle katılıyorum" şeklinde cevaplamıştır. "Katılıyorum" şeklinde cevap verenlerin oranı %23.7, "katılıp katılmama oranım eşit" şeklinde cevap verenlerin oranı %8.3, "katılmıyorum" şeklinde cevap verenlerin oranı %1.3'dür. "Kesinlikle katılmıyorum" şeklinde cevap verenlerin oranı %0.3'dür.

Hipotez;

H_0 : Çalışanların teknolojik gelişmeleri takip etmeleri hizmet kalitesini etkilemez.

H_1 : Çalışanların teknolojik gelişmeleri takip etmeleri hizmet kalitesini etkiler.

MÜŞTERİ İLETİŞİMİ VE BANKACILIK SEKTÖRÜNDE MÜŞTERİ - ÇALIŞAN İLETİŞİMİNİN ETKİNLİĞİNİN ÖLÇÜLMESİNE İLİŞKİN BİR UYGULAMA

Şeklinde kurulmuştur. Kolmogorov-Smirnov testi sonucunda; $Z_h = 6,873$ olarak hesaplanmıştır. $Z_h = 6,873 > Z_c = 1,65$ şartı sağlandığından %95 güven aralığında H_0 reddedilir. Yani çalışanların teknolojik gelişmeleri takip etmeleri hizmet kalitesini olumlu etkiler.

5.4 Diğer Değerlendirmeler

Pearson Korelasyonu kullanılarak yapılan analiz sonucunda; eğitim seviyesi ile müşterilerin iletişime atfettiği önemin hizmet kalitesine olan etkisi arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunduğu tespit edilmiştir. Aynı analiz sonucunda, cinsiyet ve yaş demografik değerleri ile müşterilerin iletişime atfettiği önemin hizmet kalitesine olan etkisi arasında anlamlı bir farklılık olmadığı ölçülmüştür.

Regresyon Analizi sonucunda; çalışanların müşteri ilişkilerine önem vermesi ile müşterilerle doğru ve kaliteli iletişim kurulmasının kaliteli hizmet sunulmasında önemli bir şekilde belirleyici olduğu (%64.2) tespit edilmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bankacılık sektöründeki ulusal ve uluslararası yoğun rekabet artarak devam etmektedir. Rekabet avantajı sağlamak, tercih edilir olabilmek için bankalar günümüz pazarlama yaklaşımlarını kullanmaktadır. Bu konuda öne çıkan en önemli olgulardan birisi de müşteri ve çalışan arasındaki iletişim faaliyetleri ve bunların kalitesidir.

Günümüzde, bankaların en önemli sermayesi insan olarak görülmüş, amaç fazla müşteriye dokunmak olarak belirlenmiştir. Bu amacın yerine getirilebilmesi için de markalaşma, müşteri sadakati ve memnuniyeti gibi olgular yanında pazarlama iletişimi gibi kavramlarla da bağlantılı olarak halkla ilişkiler stratejileri belirlenip uygulanmalıdır.

Bankalar halkla ilişkiler ve pazarlama faaliyetlerinde, müşteri ve çalışan iletişimine önem vermelidirler. Bu nedenle bankalarda farklı isimlerle ve unvanlarda iletişimi yönetecek çalışanlar istihdam edilmektedir. Bu çalışanlar portföylerinde yer alan müşterilerin tüm bankacılık sorunlarını çözdükleri gibi, yeni ürün, hizmet kampanya konularında müşterileri bilgilendirmektedir. İlgili portföy yöneticilerinin bir görevi de potansiyel müşterilere ulaşarak onları banka müşterisi yapmaktır.

Bankaların müşteri ilişkileri kapsamında yapmış oldukları reklam kampanyaları, bilişim teknolojilerini kullanmaları, pazarlama stratejileri ve sloganları gibi unsurlar iletişim sürecinde zaman zaman müşteri memnuniyetsizliği haline gelmiştir. Bunu önlemek için ileti sıklığına dikkat etmek gerekmektedir.

Çalışan ile müşteri arasında iletişimin hizmet kalitesine etkisi konusunda yapılan anket çalışmasında, müşteri ve çalışan iletişimin hizmet kalitesinde çok etkili unsur olduğu ortaya konulmuştur.

Çalışma doğru tutum ve davranışlar olarak nitelendirdiğimiz kaliteli iletişimin hizmet kalitesinde müşteriler için en çok değer atfedilen hususlardan birisi olduğunu göstermektedir.

Ürün ve fiyatların birbirine çok benzediği sektörde rekabet avantajı sağlamak için bankalar, çok sayıda müşteriye ulaşacak küçük, işlevsel özelliklere sahip, bütün pazarı kapsayacak şekilde yeterli şube sayısına ulaşmalı ve bu şubelerde etkili iletişim, satış pazarlama konularında başarılı personel istihdam etmelidir. Müşteri memnuniyeti kaliteli iletişimden geçmektedir. Bunun için önce çok sayıda müşteriye dokunmak, sonra da bu müşterilere nitelikli hizmet sunmak gerekmektedir.

Oysa tüm bankacılık ürünleri aynıdır. Ya da yeni gelişmeler diğer bankalar çok çabuk tepki vermektedir. Bu durumda ayrışmayı sağlayan hizmet kalitesi, bunu sağlayan da iletişim kalitesidir.

Bankacılık sektöründe teknoloji kullanımı çalışmada da anlatıldığı gibi hızla artmakla beraber müşteriler alternatif dağıtım kanallarını daha çok bilgi edinme amaçlı olarak kullanılmaktadır. Güvenlik halen en önemli sorundur. Bu nedenle müşteri iletişimde insan faktörü önümüzdeki yıllarda da kullanılmak zorundadır.

Teknoloji orta vadede, fiyat ise kısa vadede bankaların rekabette tepki verebildikleri çalışmalardır. Bu nedenle bu konulardaki farklılıklar uzun vadede rekabette yeni bir şey katmaz.

Teknoloji kullanımı, fiyat ve ürün farklılaştırması gibi değişimlere tepki vermek zorunda olmakla beraber bankaların rekabette öne geçebilecekleri en önemli ürünü hizmet kalitesi farklılaşması yoluyla müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati sağlamak olacaktır.

MÜŞTERİ İLETİŞİMİ VE BANKACILIK SEKTÖRÜNDE MÜŞTERİ - ÇALIŞAN İLETİŞİMİNİN ETKİNLİĞİNİN ÖLÇÜLMESİNE İLİŞKİN BİR UYGULAMA

Bu çalışma, örnek olması açısından farklı illerde yapılarak ortalama bir sonuca ulaşma konusunda kullanılabilir. Yine farklı banka türleri arasında yapılacak bir çalışma ile karşılaştırma imkânı da elde edilmiş olunur. Çalışma yapıldığı örnek kütleliyi temsil etmekte ve genelleme yapılmamaktadır.

KAYNAKLAR

BDDK (2003), Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı VI. Gelişme Raporu <http://www.bddk.org.tr> (11.04.2012).

Bolat, İnci O. , (2006), Konaklama İşletmelerinde İş görenlerden Yansıyan Kurumsal İmajın Analizi ve Bir Uygulama Yayınlanmamış Doktora Tezi: Balıkesir Üniversitesi SBE

Çağlar, İ. ve Kılıç S. , (2008), Eğitim Fakülteleri İçin Genel İletişim, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım

Çakar, Seda ve Akar, F. , (2009), Türkiye’de Bütünleşik Kurumsal İletişim Yönetiminin Konumlandırılmasının Teorik ve Uygulamalı Açından Değerlendirilmesi Uluslararası Halkla İlişkiler Sempozyumu 15-17 Nisan, Bildiriler Kitabı, Lefkoşe: KKTC.

İslamoğlu, Ahmet H. , ve diğerleri (2006), Hizmet Pazarlaması, İstanbul: Beta Basım Dağıtım

Karabulut, G. , (2003), “Türk Bankacılık Sisteminde Yeniden Yapılanma” İktisat Dergisi, Mart, Sayı: 417.

Özmutaf, Nezih M. , (2007), Liderliğin Örgüt Kültürü İçinde Değişimsel Boyutta Değerlendirilmesi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı: 13.

ÖRGÜTLERDE ÖLÜM MUKADDERAT MIDIR? ÖRGÜTSEL ÖLÜME NEDEN OLAN FAKTÖRLERİ BELİRLEMeye YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

Prof. Dr. Recai COŞKUN¹

Yrd. Doç. Dr. Muammer MESCI²

Özet

Bu araştırmanın amacı örgütsel ölüme neden olan faktörleri belirlemektir. Araştırmanın amacına ulaşmak amacıyla araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma yöntemi kapsamında örnek olay tekniği kullanılmış, veri toplama aracı olarak ise doküman incelemesi tercih edilmiştir. Araştırmada, veriler ikincil kaynaklarla elde edilmiştir. Elde edilen veriler, içerik analizi aracılığıyla örgütlerin ölümüne neden olan faktörleri ortaya konulmuştur. Veriler, tekstil sektöründe faaliyet göstermiş ve faaliyetini sona erdirmiş 6 firmadan elde edilmiştir. Araştırma sonucunda, örgütsel ölüme neden olan 5 faktör tespit edilmiştir. Bu faktörler finansal ve ekonomik nedenler, rekabetçi nedenler, içsel nedenler, yönetsel ve diğer nedenleri kapsamaktadır. Öte yandan örgütlerin uzun dönemde varlığını sürdürebilmesi ve rekabet avantajı sağlayabilmesi için bu faktörlere önem vermesi gerektiği vurgulanmıştır. Araştırmanın önemli bir kısmı araştırmanın tekstil ve hazır giyim işletmeleri kapsamında yapılmış olmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Örgütlerde Ölüm, Kaynak Bağımlılık Kuramı,

1. GİRİŞ

2008 yılının son çeyreğinde ortaya çıkan mali kriz, birçok şirketin işçi çıkarmasına ve üretime ara vermesine neden olmuştur. Bunun sonucunda da sektörler birer birer büyük zararlara uğramaya başlamıştır. Global ekonomik krizin yurtdışı ve yurtiçi pazarlarda oluşturduğu durgunluk, talebin daralması, sipariş iptali, stok

---

¹ Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi coskun@sakarya.edu.tr

² Düzce Üniversitesi, Akçakoca Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu

muammermesci@duzce.edu.tr

miktarını azaltma, yeniden yapılanma çalışmaları ve diğer sebeplerden dolayı 1 Eylül'den bu yana çok sayıda şirket, çeşitli tarihler arasında üretime ara verme, ofis kapatma, işçi çıkarma ve şirket kapatma gibi kararlar almışlardır (kamudanhaber.com, 2009). Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği'nin Ticaret Sicili verilerine göre, 2010 yılı Ocak ayında, 2009 yılı Ocak ayına göre kapanan şirket sayısında yüzde 1,00'lik, kapanan kooperatif sayısında yüzde 3,99'luk bir azalış, kapanan gerçek kişi ticari işletme sayısında yüzde 26,18'lik bir artış olmuştur (TOBB, 2010).

Sürekli değişen pazarlarda ve yoğun rekabet ortamında örgütlerin başarıya ulaşabilmeleri için gerekli olan kaynakları bünyelerin de toplamaları gerekmektedir. Örgütlerin, rekabet avantajı sağlamasında elinde bulundurduğu kaynaklar önemli bir rol oynamaktadır. Örgütlerin sahip olduğu kaynaklar, işletmenin strateji seçimi ve performans değerlendirme çalışmalarına katkı sağlayabilmektedir (Esteve ve Castillejo, 2008). Kaynak bağlılık kuramı (KBK), sürdürülebilir rekabet avantajı sağlayabilmek için örgütlerin öz kaynaklarını etkin biçimde kullanabilmesine olanak sağlamaktadır. Ayrıca bu kuram; örgütlerin rakiplerine karşı üstün performansa sahip olabilmesi için örgüt kaynaklarını ortaya çıkarmak ve bu kaynakların etkin ve verimli bir biçimde kullanabilmesine katkı sağlamaktadır (Alas ve Sun, 2007).

Dinamik bir çevrede faaliyetini sürdüren örgütlerin, teknolojik gelişmeler, sürekli artan rekabet, müşteri tercihlerindeki değişimler ve değişen çevresel şartlardan etkilendiği ve bağlı olarak şekillendiği görülmektedir. Örgütler, bir organizma gibi gelişme, olgunlaşma ve çöküş süreçlerine girmektedir. Bilindiği gibi örgütün yaşam evresi; doğum, gelişim, çöküş ve ölümdür. Örgütlerin doğum evresinde, örgüt canlıdır ve gelecekte büyümesi için kaynaklara ihtiyaç duymaktadır. Örgütte büyüme; gelir, kar ve kaynaklarında ortalama bir kazanç elde ederek, örgütün ortak kurucularının dışında kendisinin koymuş olduğu kurumsal kimliği ile başlamaktadır. İlerleyen dönemde örgüt, kaynak, kar ve gelirinde bir azalma söz konusu olduğunda çöküş süreci girmeye başlamaktadır. Bu noktada örgüt yaşlanmakta, verimlilik ve kalitesini kaybetmektedir. Örgüt pazardaki talebe uzun süre karşılık veremediğinde, nakit para sirkülasyonu durmakta ve ölüm yavaş yavaş gerçekleşmektedir (Recker ve diğ., 2002).

Ölüm, ölüm korkusu, ölüm tehlikesi ve ölümü kabullenme, uzun bir dönem psikoloji tarihinde yerini almıştır (Cunningham, 1997). Örgütün çevresel şartlara, değişimlere ve yeniliklere karşı cevap verememesi, hep olumlu düşüncelere bağlı kalarak kazanç elde etmek istemesi, kaynaklarını etkin ve verimli bir biçimde

ÖRGÜTLERDE ÖLÜM MUKADDERAT MIDIR? ÖRGÜTSEL ÖLÜME NEDEN OLAN FAKTÖRLERİ BELİRLEMeye YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

kullanamayarak, sorunlara çözüm getirememesi örgütlerin ölümüne neden olabilmektedir (Özçınar, 2009).

Literatürde, örgütsel ölüm kavramının daha çok insan kaynakları bağlamında ele alındığı görülmektedir (Milligan 2003; Santora ve Sarros 2007; Quilliam, 2008). Bu çalışmada; öncelikle niçin örgütsel ölümün gerçekleştiğine, niçin KBK temelli bir araştırmaya ihtiyaç duyulduğuna ve KBK'na göre örgütsel ölümün gerçekleşme koşullarına yer verilmiştir. Çalışmanın ilerleyen bölümünde, araştırmacının amacına uygun olarak ikincil verilere dayalı bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Son olarak örgütlerde ölümüne neden olan faktörler sunulmuş ve örgütlerin uzun dönemde varlığını sürdürebilmesine ilişkin önerilerde bulunulmuştur.

2. NEDEN ÖRGÜTSEL ÖLÜM

Young (1988) popülasyon ekolojisini eleştirirken kuramın "örgütsel ölümü" tanımlamada(açıklamada) yetersiz olduğunu ifade etmiştir. Yazar yapılan çalışmalarda kurulan değişkenler arasındaki ilişkilerin her örgüt için farklı boyutlarda ve farklı şekillerde olabileceği için hipotezlerin test edilmesi ve genel anlamda bir örgütsel tanımın yapılmasının zor olduğunu belirtmektedir (Bacharach, 1989:502). Örgütsel ölüm Greenhalgh'a (1983) göre, örgütlerin çevreye uyum sağlayamaması ve kendi yeteneklerinin azalmasıdır. Weitzel ve Jonsson'a (1989) göre örgütsel ölüm; örgütün varlığının uzun süre içerisinde tehlikeye maruz kalması, örgütün performansının kötüye gitmesi, etkinlik, yenilik ya da geleceğe yönelik tahminlere cevap verememesidir. Son olarak, Neumann ve Neumann (1994) ise örgütsel ölümü; örgütlerin varlıklarını sürdürebilmesi için çok önemli olan işgücü, pazar payı, değer ya da kazanç gibi kaynakların örgütün faaliyet sürecinde düşüşe geçmesi, olarak tanımlanmaktadır.

Örgütler niçin ölürler ya da örgütlerin ölümüne neden olan faktörler nelerdir? Örgütlerin ölümüne neden olan faktörler; azalan kaynaklar, kötü moral, kuşkucu ortaklar, anlaşmazlık ve iş gücü devir hızı şeklinde sıralanabilir. Bu faktörlere önem alamayan örgütler, bilgiyi kabul etmeme, bağlayıcı içsel kontrole güvenme, operasyonel faaliyet alanını ve ölçümlerini azaltma, üst yönetimin çok hızlı değişim göstermesi ve örgüt için çözüm bulamama gibi problemler görülmektedir (Francis ve Desai, 2005). Örgütün faaliyet sürecinde, kaynaklarını etkili bir biçimde nasıl kullanacağını bilmeyen, çevresel değişimlere karşı yenilikler ve çözüm önerileri sunamayan, stratejiler oluşturamayan yöneticilerin örgütsel ölümü hızlandırdığı düşünülmektedir (Chowdhury ve Lang, 1993). Örgütün üst yönetiminin, örgütün

hedeflerini olumsuz etkileyen faktörleri tespit etmesi ve örgütün ölümüne neden olan faktörlerin neler olabileceğini araştırması gerekmektedir. Örgütsel ölüme neden olan kaynaklardan bazılarının, zayıf strateji oluşturma, işlevsel olmayan örgüt kültürü, yönetime ait olmayan finansal kaynaklar olduğu söylenebilir (Barker, 2005). Bu faktörler örgüt tarafından tespit edilemez ise, örgüt ölüm ile karşı karşıya kalmaktadır. Örgütler çevresel talep ve kaynaklara cevap vermediğinde ölüm süreci hızlanmaktadır (Sargut, 2001).

Örgütsel ölüm sürecinin diğer bir etkeni de krizdir. Kriz döneminde örgütlerin performanslarını arttırabilmeleri ve revize edebilmeleri gerekmektedir. Örgütlerin faaliyet süresinin artışı, olgunlaşması ve risk almaya başlaması örgütsel ölüm ile doğrudan ilişkilidir. Örgütsel ölüm, değişen çevredeki risk hesaplamalarının yanlış yapılmasından kaynaklanabilmektedir (Kasımoğlu, 2006). Bu dönemde örgütler, çok sayıda niş pazara hareket edebilmeli veya satışlarını arttırabilmek için pazarlama faaliyetlerine ilişkin stratejiler geliştirmelidirler (Robbins ve Pearce, 1992). İçsel ve dışsal kaynakların etkili kullanılmaması, satışların düşmesi ve revizyonların yapılmaması örgütün ölümüne neden olan diğer bir faktördür (Francis ve Desai, 2005). Örgütsel ölüme neden olan faktörlerden biri de, örgütün performansındaki düşüşler olarak gösterilmektedir. Örgütün performansındaki düşüşü durdurabilmek için farklı amaçlar ortaya konulmalıdır. Örgütsel ölümün bir başka nedeni ise, örgütün çok büyük olmasıdır (D'Aveni (1989). Hacim olarak çok büyük örgütlerin örgütsel ölümden etkilenmesinin nedenleri arasında; yenilik ve gelişimlere cevap verebilmesinin çok zaman alması, örgütün bağlı bulunduğu ortakları ve çeşitli içsel prosedürlerin karışık olması sayılabilir (Meyer ve Zucker, 1989). Örgütün rekabet avantajı sağlayabilmesi ve varlığını uzun dönemde sürdürebilmesi için bu faktörlere çok dikkat etmesi gerekmektedir (Francis ve Desai, 2005).

Örgütün karar verme sürecinde yöneticilerin; farklı alternatif fikirlere açık olması gerekmektedir. Örgütün varlığını sürdürebilmesinde önemli etkenlerden biri de örgütün karar verme sürecidir. Örgütün başarılı olmasında üst yönetimin alacağı stratejik kararlar çok önem taşımaktadır. Örgüt ölüm sürecine girdiğinde, karar alıcılar, örgütün performans düzeyinin düşmesine karşı hazırlanmalı ve sürdürebilir çözüm önerileri sunmalıdırlar. Karar alma sürecini etkileyen bazı faktörler vardır. Bu faktörleri etkin bir biçimde kullanan örgütler, örgütsel ölüme neden olan faktörlere karşı önlem almış olabilmektedirler. Bu faktörler (Stanwick, 1996);

- ✓ Organizasyon yeteneklerinin çevresel durumlara karşı uyumlaştırılması,
- ✓ Örgüt, çökme sürecine girdiğinde üst yönetimin yenilenmesi,

ÖRGÜTLERDE ÖLÜM MUKADDERAT MIDIR? ÖRGÜTSEL ÖLÜME NEDEN OLAN FAKTÖRLERİ BELİRLEMeye YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

- ✓ Sistemli ve kavramsal düzen,
- ✓ Karar verme sürecinde keşfe yönelik tahminlerde bulunma,
- ✓ Keşfe yönelik tahminlerde bulunma ve güç arasındaki ilişkiler,
- ✓ Örgütü negatif yönde etkileyen durumları ortaya koymaktır.

Örgütün yeteneklerinden bir şeyler öğrenme ihtiyacı vardır. Örgütün yeni problemleri zamanında fark etmesine imkân tanıyan etkin çevre tarama metotları oluşturmaya ihtiyacı vardır. Böylece örgüt geleceği tahmin ederek körlükten kaçınmaya çalışmış olacaktır (Recker ve diğ., 2002). Örgütün ölümü ile yakın ilişkide bulunan kavramlardan biri de örgütsel çöküş kavramıdır. Örgütlerde çöküş, örgüt ile çevresinin uyum sağlayamaması sonucunda ortaya çıkmaktadır. Diğer bir ifade ile örgütün çökmesi, çevresel şartlardaki değişimleri görememe, değişime gerekli tepkiyi verememe veya yanlış tepki verme sonucunda örgütün başarısız olması ve varlığını sürdürmemesidir (Coşkun, 2002). Örgütün çöküşüne neden olan kaynaklar araştırıldığında yöneticilerin aşağıdaki unsurlara önem vermesi gerektiği görülmektedir (Barker, 2005);

- Üst yönetimin doğrudan çevreyi göz önünde bulundurması,
- Üst yönetimin kendisine güvenebilmesi ancak gururlanmaması
- Bireysel bakış açısını takım içerisinde paylaşarak yönetimin çeşitli fikirlerin oluşmasına yardımcı olunması,
- Amaçlar ve büyük problemler için tavsiyelerde bulunulması.

Bir örgütün faaliyet sürecinin sona ermesi, örgütün başka bir örgüt tarafından satın alınması, başka bir örgütle birleşmesi, bölünüp parçalanması ya da çeşitli nedenlerle faaliyetlerini sona erdirmesine neden olmaktadır (Ülgen ve Mirze, 2004). Bazen bir örgütün ölümü o örgütün yeniden doğmasına sebep olabilmektedir (Milligan, 2003). Arogyaswamy ve diğ. (1995), örgütsel ölüm ile revizyon sürecinin yakından ilişkisi olduğunu belirtmektedir.

3. KBK'na GÖRE ÖRGÜTSEL ÖLÜMÜN GERÇEKLEŞMESİNİN KOŞULLARI

KBK, işletmelerin kaynaklarını ve yeteneklerini diğer rakiplerine karşı bir rekabet avantajı kullanabilmesi açısından önemli bir araçtır. Örgütlerin, iş görenlerin çalışma

becerilerini, insan sermayesini, stratejik planlama ve yönetim becerilerini sürdürülebilir rekabet avantajı kazanabilmek için kullanmalıdırlar (Saffu ve diğ., 2008).

Örgütlerin hayatta kalabilmesi sadece teknik anlamda verimli çalışması değil, kendisini bulunduğu çevrede meşru kılması gerekmektedir (Özen, 2007). Örgütlerin, koalisyonlar şeklinde bir araya gelmeleri ya da yönetim kurullarına sembolik kişilerin girmesi gibi "meşruiyeti" araçsal olarak kullandıkları görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında, stratejik meşruiyet yaklaşımı, kaynak bağımlılığı kuramının meşruiyet yaklaşımını içine almaktadır. Çünkü kaynak bağımlılığının tartışması içinde örgütlerin toplumun bütünü için meşru olması gerekmez, bunun yerine, kendi faaliyetlerini etkileyen ve kaynakları elinde tutan koalisyon grupları için meşru olması yeterlidir. Yani örgütlerin meşruiyeti paydaşlarına ve tedarikçilerine karşı bir araç olarak gördükleri de söylenebilir (Pfeffer ve Salancik, 1978, akt. Kalemci ve Tüzün, 2008). KBK, örgütün içinde bulunduğu ortamda karşılıklı bağımlılık ilişkilerine yönelik olarak, yöneticilere, örgüt ile diğer faktörler arasındaki güç-bağımlılık ilişkilerini açıklamaya çalışmaktadır (Pfeffer ve Salancik 2003). KBK' de örgütlerin başarılı olabilmeleri için, yetenek, organizasyonel süreç, örgütün yapısı ve bilgi gibi kaynakların geliştirmesi gerekmektedir (Yang, 2008; Eschen ve Bresser, 2005).

Örgütler arası bağımlılık arttıkça eşbiçimlik düzeyinin artacağı, belirsizlik arttıkça model alınan örgütlerin daha fazla taklit edileceği, yöneticiler ne kadar fazla mesleki örgütlenmelere katılırsa örgütlerin o kadar birbirine benzeyeceği, örgütsel alanda işletmenin diğer rakiplere etkisi ne kadar yüksekse kurumsal eşbiçimliliğin o kadar yüksek olacağı yönünde önermeler bulunmaktadır (DiMaggio ve Powell 1991 akt., Özen, 2007). KBK' na göre her hangi bir kaynağa sahip olan bir paydaşın bu kaynak üzerinde kontrol yetkisi de bulunmaktadır. Paydaş, kaynak üzerinde; kaynağın miktarını belirleme, kaynağın devamlılığını sağlama ve kaynağı beklenen standartlarda sunma gibi üç tür kontrol yetkisine sahiptir (Ertuğrul, 2008).

Örgütlerin varlıklarını sürdürebilmeleri için yukarıda belirtilen faktörlere önem vermesi gerekmektedir. Örgütün bu faktörlere önem vermemesi, örgütün ölüm sürecine girdiğini göstermektedir. Üst paragraflarda belirtildiği üzere örgütsel ölüme neden olan faktörler;

- Sürdürülebilir rekabet avantajının ve üstün performansın sağlanamaması,
- Rekabet avantajı oluşturan kaynakların ortaya konulmaması,

ÖRGÜTLERDE ÖLÜM MUKADDERAT MIDIR? ÖRGÜTSEL ÖLÜME NEDEN OLAN FAKTÖRLERİ BELİRLEMeye YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

- Üst yönetim tarafından ortaya konulan yanlış stratejik kararlar,
- Örgütün hayatta kalabilmesi için, kendisini, bulunduğu çevrede meşru kılamaması,
- Örgütün kaynaklarını tüketmesi veya kaynaklarının rakipler tarafından kolay bir biçimde taklit edilebilmesi,
- Örgütün çevresel faktörleri göz önüne almayarak, birden fazla şirketle birleşme yoluna gitmesi ve bağlı duruma gelmesi(bağımsızlığını yitirmesi),
- Örgütün, meşruiyeti, paydaşlarına ve tedarikçilerine karşı bir araç olarak kullanamaması ve
- Örgütün çevresel belirsizliğin yüksek olduğu bir pazarda varlığını sürdürmek zorunda kalmasıdır.

4. YÖNTEM

Bu araştırmanın amacı örgütsel ölüme neden olan faktörleri belirlemektir. Araştırmanın amacına ulaşmak amacıyla araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada nitel araştırma yöntemi kapsamında örnek olay tekniği kullanılmış, veri toplama aracı olarak ise doküman incelemesi tercih edilmiştir. Örnek olay tekniği kapsamında, amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu örnekleme yönteminin tercih edilme sebebi, araştırmaya konu olan işletmelerin belirli bir dönem içerisinde faaliyet göstermiş fakat daha sonrasında varlığını kaybetmiş olmalarıdır. Öte yandan, amaçlı örnekleme yöntemi kapsamında araştırmada tipik durum örnekleme kullanılmıştır. Bu araştırmada tipik durum örneklemesinin tercih edilme sebebi, bu işletmelerin ortak *tipik özelliği*, bilinmeyen nedenlerden dolayı varlıklarını kaybetmiş ve örgütsel ölüme karşılaşmış olmalarıdır. Ayrıca, aynı endüstride yer almış olmalarıdır. Doküman incelemesi tekniği ile araştırmaya dahil edilen işletmelerin örgütsel ölüme neden olan ifadeleri elde edilmiştir. Örgütsel ölüme neden olan ifadeler, web sitelerin incelenmesi yoluyla elde edilmiştir. Elde edilen ifadeler betimsel analize tabi tutulmuştur.

Araştırmanın evrenini ekonomik kriz, finansal, rekabet ve diğer nedenlerden dolayı faaliyetini sona erdiren 6 adet tekstil ve hazır giyim işletmeleri oluşturmaktadır. Bu işletmelerin ortak özelliği, bir zamanların en gözde sektörü olan, binlerce şirketin faaliyet gösterdiği doğrudan 4 milyon, dolaylı olarak 15 milyon kişinin istihdam

edildiği ve yılda 22,4 milyar dolarlık ihracatın gerçekleştiği tekstil ve hazır giyim (Gözütok, 2009) işletmeleri olmalarıdır. Everenin ulaşılabilir büyüklükte olmasından dolayı araştırma örnekleme kullanılmamıştır. İşletmelerle ilgili veriler elde edilirken işletmedeki resmi web sitesindeki bilgiler ve işletme ile ilgili basında yer alan haberler temel alınmıştır. Bunun yanı sıra daha ayrıntılı değerlendirme yapabilmek amacıyla kurumdan bir üst düzey bir yetkili ile görüşmek istenmiş ancak görüşme yapılacak üst düzey bir yetkili bulunamadığından dolayı, araştırma da veri toplama tekniği olarak yalnızca doküman incelemesi kullanılmıştır. Elde edilen kaynaklarda basında araştırmaya konu olan işletmelerin gerçekleştirdiği faaliyet ve organizasyonların yanı sıra işletmelerin başkanları ve yönetim kurulu üyeleri ve üye kuruluşların temsilcilerinin görüşleri yer almaktadır. Sonuç olarak 6 tekstil ve hazır giyim işletmesinin faaliyetini sona erdirmeye nedenlerine ulaşılmıştır. Bu nedeler analiz edilerek, bulgular literatürdeki görüşlerle karşılaştırılmıştır. Araştırmanın temel kısıdı, tekstil ve hazır giyim işletmeleri ile sınırlı olmasıdır.

5. BULGULAR

Araştırma bulgularının sunulmasından önce, araştırmaya konu olan 6 işletme ilgili kısa bilgilere yer verilmesinde yarar bulunmaktadır. İşletmelerle ilgili bilgilere yer verildikten sonra işletmelerin örgütsel ölümüne neden olan unsurlar ile ilgili bulgular sunulacaktır. Hangi işletmenin niçin örgütsel ölümle yüzleştiğinin spesifik olarak belirtilmesinin araştırma etiğine uygun olmadığı düşünüldüğünden işletme adları için A, B, C, D, E, F işletmesi şeklinde kodlanmıştır.

5.1. İşletmelerle İlgili Genel Bilgiler

A İşletmesi: Türkiye'nin ilk gömlek marklarından biridir. 1989 yılında kurulmuş ve 1000'aşkın kişiye istihdam sağlayan bir işletmedir. 2005 yılına kadar Türkiye'nin en büyük 500 listesinde yer almış, yılda 7 milyon adet gömlek üretme kapasitesine ulaşmıştı. Ayrıca Avrupa'nın en büyük üreticisi ve 500 bin adete yakın ihracatıyla rekor kırmıştı. Şirketin yıllık cirosu ise iyi dönemlerinde 90 milyon TL'ye kadar ulaşmıştı (Hürriyet, 2009).

B İşletmesi: 1972 yılında Bursa'da kurulmuştur. Türkiye'nin ilk polyester chips, iplik ve elyaf üreten entegre kuruluşu olan şirketin kuruluş amaçlarının başında, yüksek kalitede her türlü polyester ipliği üretilmekteydi. İşletmede çalışan toplam işçi sayısı 229 dur (Habertürk, 2009).

C İşletmesi: Türkiye'nin en büyük 3'üncü ev tekstil şirketi, 1975'te iki nakış makinesi, 30 işçi ile başlayan üretim serüveninde dünyadaki ilk 3 firma arasında

ÖRGÜTLERDE ÖLÜM MUKADDERAT MIDIR? ÖRGÜTSEL ÖLÜME NEDEN OLAN FAKTÖRLERİ BELİRLEMeye YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

giren, oluşturduğu markasıyla dünyanın 54 ülkesine ev tekstili ürünleri ihraç etmişti. Bünyesinde, 1800 işçisi, 5 fabrika ve bin 54 makinesi bulunmak tadıydı (gencturkhaber.com, Erişim Tarihi: 02.03.2010).

D İşletmesi: 1995 yılında kurulmuş, Türkiye'nin en büyük ikinci gömlek üreticisiydi. 250 çalışan ile günde 3 bin gömlek üretilmekteydi. Yıllık 15-20 milyon dolar ihracat gerçekleştiriliyordu (www.referansgazetesi.com, Erişim Tarihi:03.03.2010).

E İşletmesi: 1978 yılında 39 bin 994 metrekare alan üzerine kurulmuştu. Bir dönem 450 işçinin çalışmış ve 10 milyon doları aşan ihracatı bulunmaktaydı (www.haberler.com/denteks, Erişim Tarihi:03.03.2010).

F İşletmesi: 2007 yılı ihracatı 56 milyon dolar olan, çalışan sayısının bin 700'e kadar yükselmişti. 36 bin metrekaresi kapalı 102 bin metrekare alanda tekstil dokuma, boyama, basma, pantolon, nevresim, çarşaf üretiliyor 22 ülkeye ihracat yapıyordu (www.hurriyet.com.tr/ekonomi/12571245.asp, Erişim Tarihi:03.03.2010).

5.2. Araştırmanın Bulguları

İşletmelerin faaliyetlerini sona erdirmeye nedenlerini kapsayan bulgular ile literatürdeki ikincil veriler karşılaştırılarak içerik analizi yapılmıştır. Bu çerçevede öncelikle örgütsel ölüme neden olan faktörler bir tablo halinde sunulmasında yarar bulunmaktadır.

Tablo 1: İşletmelerin Örgütsel Ölüme Neden Unsurları

İşl. Adı	Örgütsel Ölüme Neden Olan Faktörler
A İşl.	<ul style="list-style-type: none"> • Bankadan almış olduğu krediyi zamanında ödeyememesi, • Tedarikçiler olan borçlarını ödeyememesi, • Şirketin yaptığı yönetsel hatalar, • Gereğinden fazla büyüyerek, plansız yatırım ve üretim yapılması, • 'Ne olursa olsun da ürünler satılsın' mantığıyla hareket ederek, markanın değerinin düşürülmesi.
B İşl.	<ul style="list-style-type: none"> • Kapasite daraltılması, • Dampingleli ithalattaki artışın devam etmesi, • Elektrik ve doğalgaz gibi üretim girdilerinin maliyetlerindeki artışlar, • Alacaklarımızın tahsilindeki gecikmeler ve zaman zaman imkânsızlıklar
C İşl.	<ul style="list-style-type: none"> • Banka kredisi kullanıp, dövizle borçlanması ve ödeme sıkıntısı çekmesi, • Kriz ve dövizdeki hareketlenmeler şirkette mali sıkıntıya yol açması,

	<ul style="list-style-type: none"> • Başta Çin olmak üzere Uzakdoğu'dan gelen ucuz ve kalitesiz malların da etkisiyle satışlarının düşmesi, • Aile içi sıkıntılar, • İç piyasadaki pazar daralması, • Bilinçsiz rekabet, • Bazı firmaların fiyatları aşağı çekmesi, • Elektrik ve doğalgaz gibi üretim girdilerinin maliyetlerindeki artışlar, • İşçilik fiyatlarının yükselmesi • Aşırı yatırımlar, • Arz talep dengesinin bozulması, • Rusya için üretilen mallar satılamayınca iç pazara verilmesi dolayısıyla iç pazarda rekabetin kızışması,
D İşl.	<ul style="list-style-type: none"> • Döviz kurundaki düşüşler, • Maliyetler açısından rekabet edemez konuma gelmesi, • İşçi ücretlerinin yüksek olması,
E İşl.	<ul style="list-style-type: none"> • Sendika ile yaşanan sorunlar, • İşçilerinin ücretlerini ve banka borçlarını ödeyememesi, • Yüksek üretim maliyetleri, • Bilinçsiz büyüme,
F İşl.	<ul style="list-style-type: none"> • Üst üste gelen krizler • Kaynak sorununun olması, • Krizin etkisiyle bankalar yeni kredi taleplerinde ağır ipotek koşulları öne sürmesi, • Şirketler kredilerini yenileyememesi, • Pazar kaybetmesi,

Tablo 2: İşletmelerin Örgütsel Ölümüne Neden Faktörleri

Örgütsel Ölümüne Neden Olan Faktörler	A	B	C	D	E	F
	İşl.	İşl.	İşl.	İşl.	İşl.	İşl.
Finansal ve Ekonomik Nedenler	X	X	X	X	X	X
Rekabetçi Nedenler		X	X	X		X
İçsel Nedenler	X	X	X	X	X	
Yönetimsel Nedenler	X	X	X		X	X
Diğer Nedenler	X		X		X	X

Tablo 2'de sunulan unsurlar aşağıda örgütsel ölümüne neden faktörler bağlamında 6 boyutta özetlenmiştir. Ortaya konulan boyutlar KBK'na göre örgütsel ölümün gerçekleşme koşulları ile ilişkilendirilmiş ve değerlendirilmiştir.

Finansal ve Ekonomik Nedenler: Araştırma kapsamında incelenen işletmelerden örgütsel ölümüne yol açan finansal faktörler şu şekilde belirlenmiştir. İşletmelerin

ÖRGÜTLERDE ÖLÜM MUKADDERAT MIDIR? ÖRGÜTSEL ÖLÜME NEDEN OLAN FAKTÖRLERİ BELİRLEMeye YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

bankalardan almış oldukları kredileri zamanında ödeyememeleri, tedarikçilere olan borçlarını ödeyememeleri, alacakların tahsilindeki gecikmeler ve zaman zaman yaşadıkları finansal imkânsızlıklar gibi unsurlardan dolayı işletmelerin gücünü bu örgütlere (tedarikçiler, alacaklar, vb.) karşı etkili bir biçimde kullanamadıkları tespit edilmiştir. Bu örgütlerin işletmelere baskı yapması ve özgür hareket edebilmesini kısıtlaması nedeniyle işletmelerin yavaş ya da hızlı bir şekilde örgütsel ölümün gerçekleşmesine neden olmaktadır. Örgütün gücünü, paydaşlarına ve tedarikçilerine karşı bir araç olarak kullanamaması nedeniyle diğer işletmelere bağımlı olmaktadır (Pfeffer ve Salancik, 1978). Bu görüşlerini finansal açıdan değerlendirebilmek mümkündür. Finansal açıdan kaynak sıkıntısı çeken ve bu kaynaklarda dışa bağımlılığı olan işletmelerin uzun vadede varlıklarını sürdüremeyecekleri ve örgütsel ölümle yüzleşecekleri söylenebilir.

Rekabetçi Nedenler: Örgütün çevresel belirsizliğin ve rekabetin yüksek olduğu bir pazarda varlığını sürdürmesi tehlikeye girebilmektedir. Örgütün faaliyetini sürdürebilmesi için çevreyle işbirliği yapması ve çevreye güvenmesi gerekmektedir. Belirsizliğin yüksek olduğu bir çevrede faaliyet gösteren örgütlerin varlıklarını etkin bir biçimde sürdürebilmesi için gerekli önlemleri almalıdırlar. Yapılan inceleme sonucunda, işletmelerin kapasite daralması, dumpingli(daha ucuz) ithalattaki artışların devam etmesi, kriz ve dövizdeki hareketlenmeler, başta Çin olmak üzere Uzakdoğu'dan gelen ucuz ve kalitesiz malların da etkisiyle satışlarının düşmesi, döviz kurundaki düşüşler gibi unsurların işletmelerin belirsiz çevrede hareket edebilme alanını kısıtlamıştır. Örgütlerin belirlemiş olduğu hedeflere ulaşmada bu unsurlar işletmelerin faaliyetlerini sürdürebilmesini önemli ölçüde etkilemektedir. Bu unsurla karşı etkin çözüm öneriler sunamayan örgütlerin uzun dönemde varlıklarını sürdüremediği görülmektedir.

Yönetimsel Nedenler: Örgütlerin çevresi ile kurmuş olduğu ilişkilerde yöneticilerin aktif bir rol oynaması gerekmektedir. Yönetici, örgüt için gerekli kaynakları planlayan, koordine eden, uygulayan ve bu süreci denetleyen kişidir. Ayrıca yöneticiler örgütlerin hedefleri doğrultusunda stratejiler geliştiren ve örgütün gelecekte etkin bir pozisyona gelmesini sağlayan kişi olmalıdır. Yapılan inceleme sonucunda, işletmelerin yaptığı yönetimsel hatalar, aile içi sıkıntılar, aşırı yatırımlar, yüksek üretim maliyetleri ve bilinçsiz büyüme gibi unsurların örgütlerin faaliyetlerini yerine getirmemesine ve işlevinin sona ermesine neden olduğu belirlenmiştir. Yönetimsel hatalar genellikle üst yönetimin almış olduğu yanlış kararları içerirken, aşırı yatırımlar ve bilinçsiz büyüme ise işletmeler pazarda talepleri etkin tahmin

edememesi ve yönetememesini kapsamaktadır. Bu bağlamda, örgütlerin faaliyetlerini başarılı bir biçimde sürdürebilmesi için yukarıda belirtilen unsurlara karşı hazırlıklı olmalıdır. Örneğin alle içinde yaşanabilecek olumsuzluklara karşı, örgütlerin önceden belirli yazılı veya yazılı olmayan sözleşmelerin yapılması gerekmektedir. Örgütün büyümesi ya da farklı alanlara yatırım yapabilmesi için alınacak kararların üst yönetimin ortak bir fikir dâhilinde gerçekleşmelidir.

İçsel Nedenler: Örgütün stratejik kaynaklarını elde tutması gereklidir. Örgütün ihtiyaç duyduğu kaynakların farklı örgütler tarafından kolayca taklit edilmesi ya da sahip olunması, örgütün rekabet etme gücünü zayıflatmaktadır. Bir örgütün varlığını sürdürebilmesi, başkalarının ihtiyaç duyduğu kaynaklar üzerinde kontrolü ele geçirmesi ile sağlanabilmektedir (Frooman, 1999). Yapılan inceleme sonucunda, işletmelerin için üretilen mallar satılmayınca iç pazara verilmesi dolayısıyla iç pazarda rekabetin kızışması, kaynak sorununun olması, maliyetler açısından rekabet edemez konuma gelmesi gibi unsurlardan dolayı örgütlerin faaliyetlerini sona erdirdiği görülmektedir.

Örgütün başka firmaların, ihtiyaç duyduğu kaynaklar üzerinde meşruiyetini sağlaması örgüte önemli katkılar sağlamaktadır. Örgüt, ihtiyacı için elde tuttuğu kaynakları işletme hedefleri kapsamında kullanmalıdır. Örgüt, bu bağlamda Frooman, (1999) da belirttiği üzere elde tutma stratejileri ile kullanma stratejilerinin örgüt için etkin bir biçimde kullanılması gerekmektedir. Yapılan inceleme sonucunda, işletmelerin, işçi ücretlerinin yüksek olması, marka değerinin ortaya konulmamış olması ve maliyetler (elektrik, doğalgaz) gibi durumlardan dolayı örgütler rekabet edemez konuma gelmiştir. Bu durumlar örgütlerin işlevlerini yerine getirememesine ve örgütsel ölümün gerçekleşmesine zemin hazırlamaktadır. Bu bağlamda, örgütlerin uzun dönemde varlıklarını sürdürebilmeleri ve rekabet avantajı sağlayabilmeleri için elde bulundurduğu kaynakları etkin bir biçimde elde bulundurma ve kullanması gerekmektedir.

Diğer Nedenler: Sürdürülebilir rekabet avantajı sağlayabilmek için örgütlerin öz kaynaklarını mükemmel bir biçimde bir araya getirmesi gerekir. Ayrıca örgütlerin üstün bir performansa sahip olabilmeleri için eşsiz kaynakları ortaya çıkarmaları ve bu kaynakları örgütün verimliliği için kullanmalıdır. Yapılan inceleme sonucunda, işletmelerin ürün fiyatlarını düşürmesi, arz talep dengesini ayarlayamaması ve pazar kaybetmesi gibi unsurların örgütün işlevliğini etkilediği tespit edilmiştir.

6. SONUÇ

ÖRGÜTLERDE ÖLÜM MUKADDERAT MIDIR? ÖRGÜTSEL ÖLÜME NEDEN OLAN FAKTÖRLERİ BELİRLEMeye YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

Örgütler faaliyetlerini çevresel güçlerin oluşturduğu karmaşık ağ içerisinde ve çevresel belirsizlik koşulları içerisinde gerçekleştirmektedirler. Her bir gücün örgüt üzerindeki etkisi ve buna bağlı olarak örgütün nasıl uyum sağlayacağı literatürde geniş bir tartışma konusu olarak yer almaktadır. Örgütler, kaynaklarını nasıl koruyacağı, var olanları nasıl geliştireceği ve yeni kaynakları nasıl elde edeceğini araştırmaktadır. KBK'na göre bir örgütün kendi varlığını devam ettirebilmesi çevrede olan kaynaklardan örgütün varlığını sürdürmesi, çevre ile olan ilişkileri ve çevreden karşıladığı kaynaklara olan bağımlılık durumu ile ilgilidir. Bununla birlikte örgütler, faaliyetlerini farklı düzeylerde belirsizlik ve bağımlılıklarla dolu çevre koşullarında sürdürmektedirler. Bu belirsizlikler çevrenin dinamik, zengin ve karmaşık yapısından kaynaklanırken bağımlılık da amaçlara ulaşmak için gerekli olan kaynaklara olan ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır. Çevresel belirsizlik ve kaynak bağımlılığı birbiri ile orantısal olarak arttıkça işletmelerin faaliyetlerini sürdürmeleri zorlaşmaktadır. Ayrıca, belirsizliği ve bağımlılığı iyi yönetmeyen örgütler örgütsel ölümün gerçekleşmesine neden olmaktadır.

Çalışma sonucunda, örgütsel ölüme neden olan faktörler finansal ve ekonomik nedenler, rekabetçi nedenler, içsel nedenler, yönetsel ve diğer nedenler olmak üzere 5 boyutta değerlendirilmiştir. Çalışmanın en önemli katkısı, Kaynak Bağımlılık Kuramı bağlamında örgütsel ölüme neden olan faktörlerin ortaya konulmuş olmasıdır. Bu faktörler son yıllarda örgütsel ölümün gerçekleştiği örgütlerin, faaliyetlerini sona ermesine neden olan unsurları kapsamaktadır. Bu faktörler, örgütlerin bulunduğu pazar, sektör ve faaliyet gösterdiği faaliyet alanını vb. gibi unsurlara bağlı olarak değişiklik gösterebilir. İleride yapılacak çalışmalar için yazarlara, örgütsel ölüme neden olan bu faktörlerin bulunduğu pazar, sektör ve gösterdiği faaliyetin ne ölçüde farklılık gösterdiğine ilişkin araştırmalarda bulunmaları önerilmektedir. Bu konuda yönetsel algılamaların ne düzeyde olduğu ve daha çok hangi stratejilerin benimsendiği incelenebilir. Ayrıca, bu çalışma temel alınarak, konuya ilişkin ampirik çalışmalar yapılarak, uygulamaya dönük modeller geliştirilebilir. Çalışmanın kısıtı, araştırmaya konu olan işletmelerin yöneticileri ile doğrudan görüşme yapılamaması, yalnızca web siteleri ve basında yer alan dokümanların incelenmiş olması bir kısıtlılık oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

- Alas, R. Ve Sun, W. (2007), Organizational Changes İn Chinese Companies: A Resource-Based View, Chinese Management Studies, 1 (4), Pp. 225-242.

- Arogyaswamy, K., Barker, V.L. Ve Yasai-Ardekani, M. (1995), Firm Turnarounds: An İntegrative Two-Stage Model, *Journal Of Management Studies*, 32 (4), Pp. 493-525.
- Bacharach, S. (1989), Organazitonal Theories, Some Of Criterria For Evolation, *Academy Of Management Review*, 14 (4), Pp.495-515.
- Barker, L. V. (2005),Traps İn Diagnosing Organization Failure, *Journal Of Business Strategy*, 26 (2), Pp. 44-50.
- Chowdhury, S.D. Ve Lang, J.R. (1993), Crisis, Decline And Turnaround: A Test Of Competing Hypotheses For Short-Term Performance İmprovement İn Small Firms, *Journal Of Small Business Management*, October, Pp. 8-17.
- Coşkun, Recal. (2002), "Stratejik Bir Karar Olarak Küçülme (Downsizing)", *Stratejik Boyutuyla Modern Yönetim Yaklaşımları* (Ed: İ. Dalay, R. Coşkun Ve R. Altunışık), İstanbul: Beta Basım Dağıtım.
- Cunningham, J. B. (1997),Feelings And İnterpretations During An Organization's Death, *Journal Of Organizational Change Management*, 10 (6), Pp. 471-490.
- D'Aveni, R. (1989), The Aftermath Of Organizational Decline: A Longitudinal Study Of The Strategic And Managerial Characteristics Of Declining Firms, *Academy Of Management Journal*, 32 (3), Pp. 577-605.
- Enz, A. C. (2008), *Hospitality Strategic Management (Concepts And Cases)*, Second Edition, New Jeney: John Wiley & Sons.
- Ertuğrul, F. (2008), Paydaş Teorisi Ve İşletmelerin Paydaşları İle İlişkilerinin Yönetimi, *Erciyes Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31, Pp.199-223.
- Eschen, E. Ve Bresser, R. (2005), Closing Resource Gaps: Toward A Resource-Based Theory Of Advantageous Mergers And Acquisitions, *European Management Review*, 2, Pp. 167-178.
- Esteve, S. P. J. Ve Castillejo, A. J. M. (2008), The Resource-Based Theory Of The Firm And Firm Survival, *Small Business Economics*, 30, Pp. 231-249.
- Francis, J. D. Ve Desai, B. A. (2005), Situational And Organizational Determinants Of Turnaround, *Management Decision*, 43 (9), Pp. 1203-1224.
- Frooman, J. (1999), Stakeholder Influence Strategies, *The Academy Of Management Review*, 24 (2), Pp.191-205.

ÖRGÜTLERDE ÖLÜM MUKADDERAT MIDIR? ÖRGÜTSEL ÖLÜME NEDEN OLAN FAKTÖRLERİ BELİRLEMeye YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

- Gözütok, N. (2009), Büyük Değişim Dalgası, [Www.Capital.Com.Tr](http://www.Capital.Com.Tr), Erişim Tarihi:15.03.2010.
- Greenhalgh, L. (1983), "Organizational Decline", İn Bacharach, S.B. (Ed.), Research İn Sociology Of Organization, Vol. 2, Pp. 231-76, Greenwich.
- Habertürk, (2009), [Www.Haberturk.Com/Ekonomi/Haber/107057-Redirect.aspx](http://www.Haberturk.Com/Ekonomi/Haber/107057-Redirect.aspx), Sönmez Filament Üretimini Durdurdu, Erişim Tarihi:15.03.2010.
- Hürriyet, (2009), Bir Dönem Türkiye'nin En Billen Gömlek Markaları Arasında Yer Alan Abbate, Kullandığı Krediyi Geri Ödeyemeyince İcra İle Satıldı, [Www.Hurriyet.Com.Tr/Ekonomi/12622001.Asp](http://www.Hurriyet.Com.Tr/Ekonomi/12622001.Asp), Erişim Tarihi:15.03.2010
- Kalemci, R. A. Ve Tüzün, İ. K. (2008), Örgütsel Alanda Meşruiyet Kavramının Açılımı: Kurumsal Ve Stratejik Meşruiyet, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi Ve İdari Bilimler Fakülte Dergisi, 13 (2), Pp. 403-413.
- Kasımoğlu, M. (2006), An Investigation İnto The Death Of Organisations From Old Age İn Turkey European Business Review, 18 (1), Pp. 14-32.
- Meyer, M.W. Ve Zucker, L.G. (1989), **Permanently Failing Organizations**, Sage, Newbury Park, CA.
- Milligan, J. M. (2003), Loss Of Site: Organizational Site Moves As Organizational Deaths Department Of Sociology, 220 Newcomb Hall, Tulane University, New Orleans, 23 (6/7), Pp.115- 152.
- Neumann, Y. Ve Neumann, E. F. (1994), Management Strategy, The CEO's Cognitive Style And Organizational Growth/Decline A Framework For Understanding Enrolment Change İn Private Colleges, Journal Of Educational Administration, 32 (4), Pp. 66-76.
- Özçınar, F. M. (2009), Örgütlerde Temel Bilgi Ve Değer Kayıplarının Varoluşçu Analizi Ve Bir Uygulama, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Özen, Şükrü (2007), **Yeni Kurumsal Kuram: Örgütleri Çözümlemede Yeni Ufuklar Ve Yeni Sorunlar**, İçinde Sargut, A. Selami Ve Özen, Şükrü (2008), Örgüt Kuramları, Ankara: İmge Kitapevi.
- Pfeffer, J. Ve Salancick, G. R. (1978), **The External Control Of Organizations**, Harper And Row, New York.

- Pfeffer, J., Ve G.R. Salancik (2003), **The External Control Of Organizations; A Resource Dependence Perspective**, Stanford University Press Stanford, California, USA.
- Quilliam, T. E. (2008), Sorry For Your Loss, Now When Will We Be Paid? Customer Service After Death Of A Customer, *Journal Of Consumer Marketing*, 25 (5), Pp.319-320.
- Recker, G., Goldsby, G. M. Ve Neck, P. C. (2002). Organizational Survival Within A Declining Industry: An Analysis Of A Single Sex Boarding School, *The International Journal Of Educational Management*, 16 (3), Pp.137-143.
- Robbins, D. Ve Pearce, J. (1992), Turnaround: Retrenchment And Recovery, *Strategic Management Journal*, 13 (4), Pp. 287-309.
- Saffu K., Apori, S. O, Mensah, A. E. Ve Ahumatah, J. (2008), The Contribution Of Human Capital And Resource-Based View To Small- And Medium-Sized Tourism Venture Performance İn Ghana, *International Journal Of Emerging Markets*, 3 (3), Pp. 268-284.
- Santora, C. J. Ve Sarros, C. J. (2007), Do Leaders Learn From Near Death Experiences? Ten Years After, *Development And Learning İn Organizations*, 21 (5), Pp.14-17.
- Sargut, A. Selami (2001), **Kültürler Arası Farklılaşma Ve Yönetim**, 2. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.
- Stanwick, P. A. (1996), Mental İmagery An Alternative To Top Management Team Replacement For Declining Organizations, *Journal Of Organizational Change Management*, 9 (2), 1996.
- Ülgen, Hayri Ve Mirze, S. Kadri (2004), **İşletmelerde Stratejik Yönetim**, 1. Baskı, İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Weitzel, W. Ve Jonsson, E. (1989), Decline İn Organizations: A Litative Integration And Extension, *Administrative Science Quarterly*, 34, Pp. 91-109.
- www.gencturkhaber.com/cemal-Tekerekoglu-Tekstil-elegant-iflas-etti.html, Ob2e5, Erişim Tarihi: 02.03.2010.
- www.haberler.com, Denteks-de-icra-ile-satılacak, Erişim Tarihi:03.03.2010.

ÖRGÜTLERDE ÖLÜM MUKADDERAT MIDIR? ÖRGÜTSEL ÖLÜME NEDEN OLAN FAKTÖRLERİ BELİRLEMeye YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

- www.hurriyet.com.tr/ekonomi/12571245.asp. Denizli'nin devi Deba krize dayanamadı, Erişim Tarihi:03.03.2010.
- www.referansgazetesi.com/haber.aspx?HBR_KOD=91037&KTG_KOD=194, Öztüre, tekstili gözden çıkardı Bakırçay'ın taşını marka yaptı, Erişim Tarihi:03.03.2010.
- www.kamudanhaber.com/Iste-ekonominin-cokus-raporu-wordh-108.html, Erişim Tarihi: 15.01.2010.
- Yang, F. Y. (2008), The Roles of Human Resources, Information Technology and Marketing Knowledge Capabilities In Performance: An Extension of The Resource-Based Theory Perspective, Social Behavior and Personality, 36 (9), pp. 1269-1282.

Ushtrimi i dhunës së prindërve ndaj fëmijëve si dukuri negative shoqërore

Afërdita Ilazi Hoxha

Bashkëautorë: Mr.sc. Valdeta Zenuni- Idrizi

Mr.sc. Sheherzada Murati

Abstrakt

Pedagogu i njohur Komenski në veprat e tij porositi të gjithë prindët dhe të gjithë ato që pretendojnë të gëzojnë këtë mrekulli se: "Nuk ka fëmijë të këqinj, por prindër dhe edukatorë të këqinj"! Me këtë dua të them se të gjithë fëmijët lindin të njëjtë, edukata i dallon ato.

Çifti bashkëshortor i cili vendos ta zgjerojë familjen me pasardhës i shtrohet një obligimi serioz e kompleks jetësor e shoqëror. Mirëpo, me këtë funksioni i prindërve nuk përfundon, si personalitete të formuara duhet ti përmbushin përgjegjësitë që iu ka besuar shoqëria. Do të thotë se kanë për detyrë ti rrisin, ti edukojnë dhe të formojnë drejtë personalitetin e fëmijës.

Funksioni i familjes varet nga struktura e personalitetit të prindërve, veçanërisht i nënës dhe i babait..Njëkohësisht prindërit duhet të jenë mjaft të kujdesshëm që mos të ushtrojnë dhunë tek fëmijët e tyre.

Nganjëherë ndodh që gabojm, pasi nuk do të thotë se dhuna është vetëm ndëshkimi fizik, dhuna ushtrohet edhe në mënyrë verbale, prandaj familja dhe rrethi social ka për obligim që të luftojë këtë dukuri negative.

Ushtrimi i dhunës së prindërve ndaj fëmijëve si dukuri negative shoqërore

Në këtë punim do të mundohemi të shqyrtojmë problemin e paraqitjes së dhunës si dukuri negative shoqërore, shkaqet e paraqitjes, masat mbrojtëse dhe mënyrën se si mund ta parandalojmë apo të eliminojmë këtë dukuri negative shoqërore. Në edukimin e brezave të rinj, apo të fëmijëve rolin kryesor e kanë

prindërit, ata janë shtylla më shembullore në të cilën fëmijët e tyre emitojnë dhe mbështeten për të gjetur përkrahje për çdo pengesë apo vështirësi që paraqitet.

Çifti bashkëshortor i cili vendos të zgjerojë familjen e tij me pasardhës i shtrohet një obligimi serioz e kompleks jetesor dhe shoqëror. Mirëpo me këtë funksioni i prindërve nuk përfundon, si personalitete të formuara kanë për detyrë të përmbushin përgjegjësitë dhe obligimet që iu ka besuar shoqëria. Do të thotë se kanë për obligim të rrisin, edukojnë dhe të formojnë drejtë personalitetin e fëmisë. (Afërdita Deva-Zuna, 2003, fq. 112). Del në pah funksioni pedagogjik i familjes që është funksioni primar dhe esencial, sa i ndërlikuar po aq edhe frytëdhënës, pra prindërit pas lindjes duhet të mundësojnë individit biologjik të formohet si personalitet, duke kaluar në të njëjtën kohë dhe me sukses nëpër tri procese të zhvillimit: kulturalizim, socializim dhe individualizim. (Grup autorësh: Pedagogjia enciklopedija 2, 1989, fq. 220).

Ndoshta nuk është vështirë të bëhesh prindë, por nuk është edhe aq e lehtë të jesh prind i mirë apo i suksesshëm. Të gjithë ne që jemi prindër mundohemi të luajmë këtë rol të rëndësishëm, shumë herë ballafaqohemi edhe me sfida të ndryshme, por e zgjodhëm të jemi prindër duhet tu qëndrojm ballë fatit të jetës dhe rrahjeve të njëpasnjëshme të kohës që jetojmë.

Shumë studime të bëra nga lëmi i psikologjisë, pedagogjisë, sociologjisë, kriminalistikës etj., e vërtetojnë ndikimin e madh të prindërve në formimin e personalitetit të fëmijës. Është vërtetuar se cilësia e edukimit dhe rezultati edukativ varet në masë të konsiderueshme nga prindërit dhe karakteristikat individuale të tyre. Roli pedagogjik i prindërve po ashtu varet nga karakteristikat e tyre shoqërore e kulturore si: " arsimimi, shkalla e njohurive, përkatësia shoqërore dhe kulturore e tyre". (Afërdita Deva -Zuna, 2003, fq. 112, 113).

Niveli i kulturës pedagogjike- psikologjike të prindërve manifestohet në aftësinë për të njohur fëmijën e tyre dhe për të ndikuar përmes edukatës në formimin e personalitetit të fëmisë, duke filluar që nga fëmijëria e hershme.

Pedagogu i njohur J. A. Komenski për të gjithë prindërit porosinë: "Mos e konsideroni fëmijën thesar, por përpiqeni që të bëhet i tillë"(Komenski,2003,fq.23). Me këtë nënkuptojm se ne prindërit duhet të kushtojmë rëndësi të veçantë edukimit të brezave të rinj, të përpiqemi të eliminojmë çdo dukuri negative që mund të na paraqitet, e jo të mbulojmë veset negative të fëmijëve tanë, se në këtë formë ne bëhemi egoist pasi mendojmë vetëm autoritetin tonë, e jo të ardhmen e fëmijës.

Ushtrimi i dhunës së prindërve ndaj fëmijëve si dukuri negative shoqërore

---

Po si të ndikojmë në edukimin e fëmijëve?

Detyrë e çdo prindi është që edukimin e fëmijëve të tij gjithmonë ta realizojë me anë të bashkëpunimit e jo me anë të dhunës.

Çka nënkuptojmë me nocionin dhunë?

Ekzistojnë përkufizime të ndryshme që sqarojnë nocionin e dhunës, ndër të cilat do të paraqesim:

- Dhuna është fenomen, sjellje e papërshtatshme e individit, ajo shpreh tendencë dhe synime destruktive, agresive. Dhuna dallohet për nga intensiteti dhe forca. Agresiviteti e kushtëzon dhunën. Manifestimi i dhunës tregon ekzistimin e tensioneve dhe ideve fikse. (Xheladin Murati, 2005, fq. 72).
- Dhuna është veprim i qëllimshëm për të detyruar tjetrin, me mjete fizike a psikike, tu nënshtrohet interesave, synimeve e dëshirave të dikujt. Dhuna realizohet me metoda e mjete të vrazhda fizike e psikike, për ta detyruar tjetrin (ose të tjerët) të bëjë diçka jashtë vullnetit e dëshirës.(Kozma Grillo, 2002, fq. 62).
- Dhuna është shprehje (verbale, mimikë) sjellje apo veprim (i vetëdijshëm ose jo) i një apo më shumë individëve, në një apo më shumë individë, me qëllim kontrolli, nënshttrimi, ndëshkimi si dhe ndryshimi deri në tjetërsim të personalitetit të tjetrit. (Afërdita Deva-Zuna, 2008, fq. 2)

Çfarë mundë të jetë arsyeja e paraqitjes së dhunës?

Një ndër arsyet e paraqitjes së dhunës mundë të jenë konfliktet e pazgjidhura. Konfliktet janë pjesë e natyrshme dhe e pashmangshme e jetës, ato janë pjesë e pandarë e marrëdhënieve ndërnjerëzore, që nga fillimi e deri në fundë të jetës, njerëzit janë të përfshirë në konflikte. Foshnjat qajnë për ushqim, fëmijët grinden për lodra, të rinjtë kërkojnë më shumë të drejta, të rriturit fjalosen lidhur me punën a me çështje prindërore, ose për punë parash , politikë e kështu pa fund.(V. P. Beshka, 1995, fq.3)

Në këtë mënyrë konfliktet arrijnë intensitetin e tyre, kështu që prindërit nga presionet e ndryshme që u ka ofruar jeta, këtë mlllef të grumbulluar fillojnë ta shfaqin tek fëmijët e tyre nëpërmjet të qortimeve, kërcënimeve, kushtëzimeve,

izolimi nga shoqëria, por nuk janë të vetëdijshëm se e gjithë kjo paraqet ushtrimin e dhunës ndaj fëmijëve. Asnjë prind nuk është në gjendje ta pranojë se jo çdoherë, por kohë pas kohe ushtrojmë dhunë tek fëmijët, ne mendojmë dhe jemi të bindur se veprojmë në mënyrën e duhur për edukimin e tyre, por harojmë se edhe fëmijët kanë personalitetin, dëshirat dhe ëndrrat e tyre edhe ata duan të shijojnë çastet e lumtura të fëmijërisë.

Dhuna shfaqet në forma të ndryshme: verbale, fizike, emocionale- psikike, dhuna në formë të ngacmimeve të ndryshme. Edhe fotografitë nëpër revista dhe gazeta paraqesin dhunë tek fëmijët, posaçërisht kjo shprehet në rastet kur fëmijët fillojnë të imitojnë dhe të identifikohen me situata të atilla. (Xh. Murati, 2005, fq. 75).

Në këto raste paraqiten reagimet e fëmijëve ndaj fotografive me elemente dhune, ata shprehen në mënyra të ndryshme me prerje të fotografive, grisjen e tyre, ngjyrosjen, fshirjen e të ngjajshme. Në jetën e përditshme dëgjojmë nëna që i frikësojnë fëmijët e tyre me personazhe të ndryshme të përrallave, duke menduar se do të qetësojnë agresivitetin e tyre. Por ndodh e kundërta ato (nënat) nuk arrijnë të zbutin agresivitetin e paraqitur, por kultivojnë frikë dhe dalngadale krijohet fobia tek fëmijët, kështu që shumë rëndë do të jetë shmangia e fobisë së paraqitur.

Dhuna ndaj fëmijëve mund të ushtrohet në mënyrë specifike në varësi nga rradha e lindjes së fëmijës, gjinia, prejardhja familjare, arsimimi i prindërve etj.

Ndaj cilit fëmijë mund të ushtrohet më së shumti dhuna?

Në të shumtën e rasteve, prindërit pa qëllim të keq, pa vetëdije, bëjnë gabime të rënda në edukimin e fëmijës së parë. Si shkaqe që ndikojnë në paraqitjen e dhunës në familje mund të jenë:

- Mungesa e përvojës prindërore
- Mungesa e taktit pedagogjik
- Mungesa e kulturës pedagogjike që nënkupton dijen në lidhje me edukimin, aftësitë, shkathësitë dhe shprehjet prindërore
- Dëshira për ta identifikuar fëmijën me veten
- Ballafaqimi në vazhdimësi me dukuritë e panjohura
- Pritjet dhe kërkesat e shumta ndaj fëmijës (Injorimi i mundësive, interesave, nevojave dhe dëshirave të fëmijës).

Ushtrimi i dhunës së prindërve ndaj fëmijëve si dukuri negative shoqërore

---

Si pasojë e këtyre shkaqeve tek fëmija paraqitet nervozizmi, pasiguria, turpshmëria, frika, fëmija nuk dëshiron të rritet, oreksi i dobët, suksesi i dobët në shkollë etj.

Këshillat që mund t'u vijnë në ndihmë prindërve që kanë fëmijën e parë janë:

- Afrohuni fëmijës së parë me ndjenja më të relaksuara
- Kuptoni se fëmija nuk është pronë e prindërve
- Respektoni specifikat e personalitetit të fëmijës, mundësitë, nevojat, interesat
- Luftoni ankthin prindëror (A.D.Zuna, 2008, fq.43).

Nuk do të thotë që dhuna përfundon dhe ushtrohet vetëm tek fëmija i parë. Ajo vazhdon edhe tek fëmijët tjerë të lindur njëri pas tjetrit. Për shembull tek fëmija i mesëm si shkaqe më të theksuara na paraqiten:

- Fitimi i përvojës prindërore dhe lirimi nga ankthi
- Indiferenca prindërore dhe njëkohësisht injorimi i fëmijës.
- "Si fëmija i parë s'ka"

Gjithashtu edhe në rastin e fëmijës së dytë (i mesëm), prindërve mund t'u japim disa këshilla:

- Edhe fëmija i mesëm është i pari për veten e tij
- Edhe ai e do kujdesin dhe përkushtimin e prindërve
- Fëmijën e mesëm mos e trajtoni si më pak të rëndësishëm për familjen.

Tek fëmija i vogël (i tret), që njëkohësisht është fëmija më i përkëdhelur në familje dhe gjithashtu me i privuari nga obligimet, si shkak për paraqitjen e dhunës ndaj tij është toleranca e tepruar e prindërve. Me këtë tolerancë të tyre, në realitet prindërit duke ia kultivuar ndjenjën e përgjegjësisë, e bëjnë më pak rezistues ndaj sfidave të jetës.

Në shembujt e lartpërmendur kemi të bëjmë me dhunën psikike, por nuk përjashtohet ushtrimi i dhunës fizike. Shumica e prindërve janë të bindur se herë pas here fëmijët e tyre kanë nevojë për një "shuplakë". Në fillim çdo gjë në rregull, por dalngadalë pa u hetuar nga prindërit shuplakat shtohen, rrjedhimisht edhe

dhuna. Rezultati i gjithë kesaj është një fëmijë më agresiv, më i dhunshëm dhe më problematik, i cili vazhdimishtë i reflekton këto veti në shoqëri

Pra, nga e gjithë kjo mund të konkludojmë se sa më pak dhunë të kultivojmë në familjet tona, aq më e shëndoshë do të jetë shoqëria jonë dhe më e ndritur ardhmëria e të dashurve tanë.

Literatura

1. Berisha, Beqir (1995) :Artikuj pedagogjikë, Tetovë

Ushtrimi i dhunës së prindërve ndaj fëmijëve si dukuri negative shoqërore

---

2. Deva-Zuna, Afërdita (2003) : Edukimi i parashkollorit në familje, Prishtinë
3. Deva-Zuna, Afërdita (2008) : Dhuna në familje nën thjerrën pedagogjike, "Libri shkollor", Prishtinë
4. Grillo, Kozma (2002) : Fjalor edukimi (Psikologji- Sociologji- Pedagogji), Tiranë
5. Grup autorësh (1989) : Pedagoska enciklopedija 2, Novi Sad
6. Komenski, J. A. (2003) : Shkolla amënore, Prishtinë
7. Murati, Xheladin (2005) : Problemet sociale dhe psikopedagogjike në shkollë, " Çabej" , Tetovë
8. Nikolliq, Stanisha (2005) : Bota e psikës fëmijërore, Shkup
9. Petroska Beshka, Violeta (1995) : Konfliktet, ç'janë ato dhe si zgjidhen, Shkup
10. Sauer, Birgit; Rusi, Myqereme; Sela Kastrati, Flora; Metaj, Kadri (2009) : Dhuna ndaj gruas në Kosovë dhe Maqedoni, Tetovë

ÖRGÜTSEL DEMOKRASİ, YÖNELİŞİN NEDENLERİ VE ÖRGÜTLERE KATKISI

Yard.Doç.Dr. Asena ALTIN GÜLOVA¹

Dr. Pınar COŞAN ERKAL²

ÖZET

Bir yönetim biçimi olarak demokrasi; ağırlıklı olarak kamu yönetimi ve siyaset biliminin konusu olmakla birlikte günümüzde ekonomi, sosyoloji, eğitim gibi bilim dallarının yanında işletme yönetimi bilimi açısından da tartışılmakta ve genellikle endüstriyel demokrasi, işyeri demokrasisi veya örgütsel demokrasi gibi kavramlarla ele alınmaktadır.

Örgütsel demokrasi; örgüt üyelerinin örgütlenme sürecine, örgütteki düzenlemelere ve karar verme süreçlerine katılmalarıdır. Çalışanlar karar verme süreçlerine katılarak daha yüksek düzeyde örgütsel bağlılık hissetmekte, iş tatmin düzeyleri artmakta ve örgütüne karşı yabancılaşması azalmaktadır.

Bu çalışma örgütsel demokrasinin örgütsel yaşam için önemini vurgulamayı amaçlayan kavramsal bir çalışmadır. Ayrıca örgütsel demokrasiye yönelişin nedenleri, örgütlere katkıları, demokratik örgütler ile demokratik olmayan örgütlerin karşılaştırılması yer almakta ve örgütsel demokrasiyi sağlanmanın yolları irdelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel demokrasi, işyeri demokrasisi, demokratik örgütler

GİRİŞ

Demokrasi kamu yönetimi açısından ele alınan bir kavram olmanın dışında, temelinde eşitlik ve katılım olan bir yönetim paradigmasıdır. Temel özelliklerinin etkisiyle günümüzde yalnızca bir kamu yönetim şekli olmaktan çıkmıştır. Günümüzde demokratik tutum, demokratik davranışlar, demokratik hayat vb. söylemler ve uygulamalarla sıkça karşılaşılmaktadır. Örgütsel demokrasi kavramı da işletme yönetimi açısından uzun yıllardır tartışılan konuların arasında yer almaktadır.

---

¹ Celal Bayar Üniversitesi, İİBF, asena.gulova@bayar.edu.tr

² Balıkesir Üniversitesi, MYO, pcosan@balikesir.edu.tr

Bilindiği gibi endüstri devrimiyle birlikte fabrikalaşmanın yaygınlaşmasıyla ortaya çıkan kötü çalışma koşulları tepkilere yol açmıştır. Böyle bir dönemde işçiler, kurdukları sendikalarla haklarını korumaya çalışmışlar, ücretlerin artırılmasını, çalışma koşullarının iyileştirilmesini ve sonrasında da katılım hakkı istemişlerdir. Bu gelişmeler endüstriyel demokrasi kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Zaman içinde endüstriyel demokrasi kavramı işletme yönetimine katılma, sektör düzeyinde katılma gibi boyutlar kazanmış, 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra da işletmelerin verimlilik düşüncelerinin artması, işçi kuruluşlarının giderek öneminin artması, örgüt ve yönetim ilişkilerinin gelişmesi, siyasal demokrasi kavramının daha ön planda olmasıyla giderek daha önem kazanmıştır.

Örgütsel demokrasinin ortaya çıkışının temeli olarak kabul edebileceğimiz endüstriyel demokrasi kavramı, ülkemizde de endüstriyel demokrasinin uygulama modelleri olan, yönetime katılma, birlikte yönetim, özyönetim gibi kavram ve uygulamalarla tartışılmıştır. Ancak bunların her birisi gerek tarihsel gelişimleri itibariyle gerekse uygulama özellikleri ile geniş birer araştırma alanıdır ve kuşkusuz sendikalaşma tarihiyle de birlikte değerlendirilmelidir.

Modern yönetim anlayışında demokratik yönetsel uygulamalar elbette son yıllarda ortaya çıkmış değildir. "Bir örgütte üst ve astların amaçları birlikte belirledikleri, sorumluluk alanlarını ve ulaşacakları sonuçları birlikte kararlaştırdıkları *Amaçlara Göre Yönetim*" (Koçel, 2003:147-153), "Müşteri isteklerinin tüm çalışanların katılımı, hedef ve fikir birlikleri sağlanarak karşılanmasını esas alan *Toplam Kalite Yönetimi*" (Şimşek, 2001:78), "Çalışanlara yardımlaşma, paylaşma, ekip çalışması yolu ile kişilerin karar verme haklarını (yetkilerini) artırma ve kişileri geliştirme süreci olarak" tanımlanan *Personel Güçlendirme* Koçel,2003:414) gibi uygulamalar çalışanların yönetime ve süreçlere katılmasını teşvik eden örgütsel uygulamalardır. Ancak 21.yy'ın demokrasi anlayışı ile günümüz dünyasında çalışanların özelliklerini ve beklentilerini dikkate alarak örgüt demokrasiyi tanımlamak farklı bakış açılarının gelişmesinde faydalı olabilecektir.

Bu çalışmada örgütsel demokrasi kavramı daha çok günümüz örgütlerinin özellikleri ile çalışanların algısına göre ele alınmaktadır. Bu bağlamda çalışmada örgütsel demokrasi kavramının gelişimine yer verilmekte, örgütsel demokrasiye yönelişin nedenleri tartışılmakta ve son olarak örgütsel demokrasinin örgütlere katkıları değerlendirilmektedir.

ÖRGÜTSEL DEMOKRASİ

Örgütsel demokrasi heterojen bir kavram olmakla birlikte bu kavrama benzeyen veya birbirinin yerine kullanılan kavramlar da mevcuttur. Örneğin işyeri demokrasisi, ekonomik demokrasi, endüstriyel demokrasi, kendi kendine yönetim, çalışan kontrolü, çalışan katılımı gibi. Özellikle örgütsel demokrasi (organizational democracy) ile işyeri demokrasisi (workplace democracy) kavramları birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Örgütsel demokrasinin endüstrideki tanımı otoriter olmayan liderlik tarzından tutun da çalışma şartlarındaki karar mekanizmasında hafif çaplı işçi katılımına ve daha geniş anlamda işçilerin kendilerini yönettikleri teşebbüslere varana kadar ifade edilebilir (Smith, 1976:276).

Kerr'e (2004:84) göre örgütsel demokrasi: 1. yönetilene karşı sorumluluk, 2. katılımımda eşit hak, 3. bilginin serbest dolaşımı ve 4. yönetilenin temsili olarak tanımlanır. Kurumsal anlamda demokrasi, örgütleri bütün olarak etkileyen kararların örgütün tüm üyelerince alınması ve karar alma mekanizmasında örgütteki tüm tarafların eşit haklara sahip olması idealini oluşturur. Demokrasi sadece hükümet veya devlet şekliyle ilgili değildir. Demokratik ilkeler, herhangi bir örgütün ortak karar verme mekanizması ile de ilgilidir (Beetham ve Boyle, 1995:4-8, Çelik, 2007:32).

Çalışanların çalışma hayatlarını etkileyen konulara eşit olarak nüfus edebilmeleri için etkin arayışları anlamına gelen işyeri demokrasisi kavramı Crane ve Matten'e (2005:7) göre karar vermede çalışan katılımı, çalışanların şirket yönetim işlemlerine dahil edilmesi ve örgütsel strateji belirlenirken birlikte karar alınması gibi konuları içerir.

Hoffman (2002:202-211) örgütsel demokrasi uygulamalarında gücün merkez kaç olması gerektirdiğini ve çalışanlara kontrol hakkı tanıdığını ifade eder. Örgütsel demokrasinin temelinde eşitlik, katılım, tartışma ve konsensüs, paylaşılan örgüt değerlerine destek ve insanlığın ortak değerlerine karşı duyulan bir saygınlık vardır.

Weber vd., (2009:5) örgütsel demokrasinin farklı formlarda çalışan katılımı olarak tanımlanabileceğini ifade etmektedir. Ayrıca katılımın boyutlarını stratejik, taktik ve operasyonel kararlara katılım olarak sınıflandırmaktadır.

Basit bir ifade ile işyeri demokrasisi çalışanların işlerinde söz söyleme hakkı olarak özetlenebilir. Amerikan literatüründe örgütsel demokrasi - makro, mezo ve mikro üzerinde durarak- üç şekilde ortaya çıkar: Yaygın demokratik iş rejimlerinin belgelenmesi, işçilerin sahip olduğu ve\veya işçi yönetimli firmalardaki verimlilik ve

üretimin saptanması ve üçüncü olarak demokratik işyerlerindeki iş tatmini ve çalışanların diğer tutumlarının saptanması (Collom, 2001:3).

Şirket demokrasisi ve paydaş demokrasisi kavramları da demokrasinin işletmelerde ele alınmasında karşımıza çıkan diğer kavramlardandır. Şirket demokrasisi şirkette ilgili taraflar arasındaki ilişkilerin demokratik ilkelere göre oluşturulması, şirketin demokratik ilkelere göre yönetilmesidir (Çelik, 2007: 32).

Paydaş demokrasisinde ise ana unsur çalışan katılımının sağlanarak bunların şirket karar verme mekanizmasında yer almasıdır. Freeman'a (1984) göre paydaş demokrasisindeki seçmen bütünde tüketici, malı tedarik eden, hissedarlar ve çalışanlardan oluşur (akt. Crane&Matten 2005:7). Paydaş demokrasisi daha çok şirketteki azınlık ortakların ve diğer paydaşların çıkarlarının çoğunluğun ve yöneticilerin sınırsız çıkarları karşısında korunmasıdır. Diğer bir ifade ile paydaşların tümünün gereksinimi olan bilgilerin doğru ve gerçeğe uygun şekilde sunulması anlamına gelir ve temelinde etkin bir şekilde çalışan finansal raporlama sisteminin var olmasına bağlıdır. Bu şekilde şirketin kamuya açıkladığı finansal tablo ve raporlar aracılığıyla paydaşların çıkarları korunabilecektir (Çelik, 2007:178). Diğer kavramlardan farklı olarak paydaş demokrasisinin en önemli özelliği işletmelerin paydaşlarına karşı finansal açıdan açıklık ve hesap verebilirlik politikalarını benimsemesidir. Tabii ki örgütsel demokrasi için de bu politikalar geçerli olmakla birlikte çalışan katılımı daha ön plandadır.

Örgütsel demokrasi kavramına örgütsel davranış bilimi açısından bakıldığında ise şunlar söylenebilir:

Şüphesiz örgütsel davranışla ilgili ortaya çıkan "klasik otoriter bürokrasi" modelinden uzaklaşan Amerikan ve İngiliz teorileri teşebbüsün " fikir birliğine (konsensusa) dayalı demokratik" modelinden yanadır. Fikir birliğine dayalı demokratik örgüt teorisinin açıklanış şekli belki de McGregor'un "Kuruluşlardaki İnsan Ögesi" kitabında bulunabilir. Burada savunulan ifade örgütsel verimliliği arttırmak adına temeli geleneksel otoriter yönetim ve kontrol modeli olan X teorisi; davranışsal varsayımlarını bireysel ve örgütsel hedefleri katılımsal tekniklerle otoriter olmayan destekçi kişi merkezli düzlemde daha etkin entegrasyonunu sağlamaya yönelik teori Y varsayımlarına dönüştürmektir (Davies, 1967: 271).

Maslow 'dan esinlenildiğinde ise daha düşük seviyedeki ihtiyaçlar bir kez karşılanıldığında kendimizi gerçekleştirme gibi daha yüksek seviyelerdeki ihtiyaçların öne çıktığını ve demokratik katılımın bunların takibinde gerekli bir rol oynadığı vurgulanır (Johnson, 2006:250).

ÖRGÜTSEL DEMOKRASİ, YÖNELİŞİN NEDENLERİ VE ÖRGÜTLERE KATKISI

Benzer bir eğilim Argyris'in "Şahsiyet Ve Organizasyon" kitabında da görülmektedir. Burada bireyin arzuları ile örgütün hedefleri karşılıklı olarak birbirlerine yardım edecek şekilde entegre olmuştur ki sonuçta bireyin psikolojik sağlığı ve örgütün verimliliğinin sağlanması söz konusudur (Davies, 1967: 271).

ÖRGÜTSEL DEMOKRASİYE YÖNELİŞİN NEDENLERİ

Demokratik ilkelerin iş dünyasında önemli bir rol oynaması gerektiği düşüncesi uzun ve tartışmalı bir tarihe sahiptir. Bununla birlikte örgütsel demokrasiye son 20 yıldır gelişen bir ilgi söz konusudur. Baskın ve küresel ekonomik çevrelerdeki önemli değişimler, örgütler içinde gücün yeniden dağılımını gerektiren yeni iş modellerini ortaya çıkartmıştır. Demokratikleşmiş örgütlerin doğası ve şekli hakkında farklı görüşler olmasına rağmen, aşağıdaki ilkelerde olduğu gibi bazı görüş birlikleri vardır (Butcher&Clarke, 2002:36):

- Örgütsel kararlar için gücü ve sorumluluğu daha fazla devretme, daha az liderlik ve kendi kendini organize eden birimler.
- Yaygın içsel ve dışsal çıkarların kabulünün yapıdan çok başarılı ilişkiler fonksiyonuna dayanması.
- Bireysel katılıma, bilgiye ve liderliğe bağlı olarak örgütsel aktivitelerin psikolojik sahipliliğinin yüksek seviyede benimsenmesi.

Bu ilkeler sadece demokratik değerlerin iyi niyetli uygulamasının sonucu olarak doğmaz. Daha doğrusu, çok gerçekçi iş zorunluluklarına birer cevaptırlar. Teknolojik gelişme, yenilik, küreselleşme ve iş ahlakına artan ilgi yönetim yaklaşımını bu tür ilkelere yönelmeye zorlamaktadır (Butcher&Clarke, 2002: 37).

Batı kültüründe derinlemesine kökleşen demokrasi fikri, hızlı bir şekilde küresel, politik ve ayrıca sosyal bir ideal oluşturmaktadır. Bu nedenle özellikle gelişmiş ekonomilerde baskın olan örgütlerin demokratik değerlere ve uygulamalara ilave edilen doğal düzenlemeler olarak gözlenmesi şaşırtıcı değildir. Böyle toplumlarda emir-komuta hiyerarşilerini oluşturan kurullar ve statü farklılıkları çağdışı ve hatta işlevsiz görülebilir. Daha profesyonel ve eğitimli işgücünü, değişen durumları bilinçli bir şekilde adapte etme ihtiyacı ve serbest çalışma ilişkilerine artan yönelimin hepsi çalışma alanlarının demokratiklik kavramı ve onu oluşturan çalışma örgütleri üzerinde tartışılmaktadır. Bazı gözlemciler gerçekte örgütlerde demokratik değerlerin ve uygulamaların benimsenmesinin politik ve hatta ahlaki olarak kaçınılmaz olduğu sonucunu çıkarmıştır (Kerr, 2004:81).

Günümüzde örgütsel demokrasiye yönelişin sebepleri şöyle açıklanabilir (Diener, 2011:180):

1. İnternet Ve Teknoloji: İnternet, bloglar, twitter, facebook gibi sosyal medya araçları iletişim ve bilgi paylaşımı için yeni teknolojilerdir. Bu teknolojilerin etkisi olarak çalışanlar işlerinde kararları etkilemek ve seslerini duyurmak isterler.

2. X ve Y Kuşağı: Sosyal bilimciler açısından 1946-1960 yılları arasında doğanlar patlama kuşağı;1961-1980 yılları arasında doğanlar X kuşağı ve 1981-2000 yılları arasında doğanlar ise Y kuşağı olarak tanımlanmaktadır (Önder, 2009). 2001 ve sonrasında doğanlar Z kuşağı\Milenyum kuşağı olarak ifade edilir. Araştırmalar Türkiye'deki nüfusun % 22' sinin Y kuşağı olduğunu göstermektedir. Bu kuşakta doğanlar özellikle özgürlük peşinde koşup her zaman arkadaş gruplarıyla birlikte olmaya gayret etmektedirler. "Online" yaşayan bu kuşak zamanlarının büyük bir bölümünü monitör karşısında geçirmektedir. Y kuşağında doğanlar kendilerini kısa bir süre içinde yönetici pozisyonunda görmeyi arzu etmektedirler. İş konusunda seçici davranırken bir çoğu kendi işlerini kurmak istemektedirler. İşgören devir hızını düşürmenin tek yolu, Y kuşağını anlamaktan geçer. Otorite kelimesini çöpe atıp, daha çok arkadaş gibi ve mutlaka takım odaklı anlayış gerekmektedir. Onların isteklerini anlamak, istedikleri başarıyı elde etmelerine destek olmak ve bu desteği verirken çalışanın işe katkısını sağlamak ve ne kadar değerli olduklarını hissettirmek Y kuşağından maksimum verim sağlamada önemlidir (Çam, 2009:1).

3. Wall Street Tepkisi: Yakın zamanda Enron olayında olduğu gibi insanlar hızlı yükselişi ve ani düşüşü olan iş modellerinden bıkmıştır. Son dönemdeki şirket skandalları güçlü duyguları ve kurumların ilerleyişini sarsmış görünmektedir. Bu trendlerin etkisi olarak yeni yasalar ve şeffaflık gerektiren düzenlemeler ve hesap verebilirlik iş yerlerinde yeniden şekillenecektir.

4. Siyasi Geçişler: Son 15 yıldır siyasal olarak demokrasiyi benimseyen ülke sayısında büyük artış olmuştur. Daha fazla ülke demokratik hale geldikçe, işletmeler için de kendi emir komuta ve kontrol yapılarından örgütsel sistemlerini yeniden düşünmek için baskı oluşacaktır. Bu trendin etkisi olarak çalışanlar seslerini duyurmak isteyecektir.

5. Anlam Arayışı: İnsanlar giderek artan işlerinde sadece çalışmayı değil, aynı zamanda önemli olmayı da isterler ve farklı iş yaptıklarını hissetmek isterler. Bu trendin etkisi olarak çalışanlar işlerinde anlam bulmayı bekleyeceklerdir.

6. Kurumsal Sosyal Sorumluluk: İşletmeler giderek kurumsal sosyal sorumluluk fikrini, bilinçli kapitalizm ve üçlü kar hanesi (finansal, sosyal ve dış ortam) fikrini

ÖRGÜTSEL DEMOKRASİ, YÖNELİŞİN NEDENLERİ VE ÖRGÜTLERE KATKISI

benimsemektedirler. Büyüyen trend ile bağlantılı olarak işyerinde demokrasi dördüncü bir boyut olarak karşımıza çıkmaktadır.

7. Demokrasi Yaşam Stili: Bugün internet üzerinden favori müziğinize oy verebiliyorsunuz, açık kurs projesine katılabiliyorsunuz veya arkadaşınızın tasarladığı tişörte oy verebiliyorsunuz. Yaşam tarzı haline gelen katılım olgusu medyadan müziğe, eğitimden moda kadar her yerde karşımıza çıkmaktadır. Bu trendin etkisi ile çalışanlar işlerinde de günlük yaşamdaki demokratikleşmeyi beklemektedirler.

8. Kadınsı değerler: Duygusal zeka, açıklık, işbirliği, doğruluk gibi tanımlanan kadınsı nitelikler günümüzde hem kadınlar hem de erkekler tarafından benimsenmiştir. Bu nitelikler aynı zamanda örgütsel demokrasi uygulamalarında karşımıza çıkmaktadır.

Bu sekiz eğilimin yeni dönemde iş ortamlarına hızlı ve radikal bir değişimi getirdiği ileri sürülmekte ve demokrasi uygulamalarının örgütlerde sadece iyi bir fikir olmaktan çıkıp aynı zamanda bir zorunluluk haline geldiği vurgulanmaktadır (Diener, 2011:182).

Butcher ve Clarke (2002: 37) ise örgütsel demokrasinin gelişimine etki eden faktörleri şöyle sıralamaktadır:

- Charles Handy çalışanların örgütsel varlıklar ya da insan kaynağı olarak değil de gittikçe artarak "gönüllü kulüp üyeleri" olarak muamele görmek istediklerini ifade etmektedir.
- Müşterilere özel hizmet veren iş birimlerinin ortaya çıkması, müşteri ihtiyaçlarının karşılanmasında merkezlerin güçlerini azaltmıştır.
- Örneğin biyoteknoloji gibi endüstrilerde ürün gelişimi dünya çapında binlerce bilim adamının bilgi ağına bağlıdır. Demokratikleşme geçiren olan örgütsel sınırlara olan ihtiyaçla ve bazen hep birlikte kaldırılarak yürütülmektedir.
- Örneğin John Lewis'in temel ortak olduğu U.K Şirketi gibi örgütlerde tüm çalışanlar hisse sahibidir. Her ne kadar bazen belirli yönetim seviyelerinde kısıtlansa da pay sahipliği planları günümüzde çok yaygındır.
- Kurumsal olarak demokratikleşme, çalışanı koruma, katılım ve iletişim dünya çapında yaygınlaşmaktadır.

Harrison ve diğerlerine göre (2004) örgütsel demokrasi; örgütün üyelerinin düzenleme ve yönetim aşamalarında yer almaları demektir (akt. Yazdanlı, 2010:54). Ekonomik örgütlerdeki demokratik sürecin görevi ekonomik değer üretmektir. Örgütün yapısı, günlük işlevi, politikası ve prosedürü bir sonun tamamlanmasıyla başlangıç kazanır. Bu bağlamda demokratik sürecin görevi; girdilerin çeşitliliğini arttırarak karar çıktısını iyileştirmek ve katılım yoluyla çalışanları karar vermeye teşvik etmektir (Kerr, 2004:85).

Deiner (2011:178) örgütsel demokrasinin sadece Amerikan idealleri değil, örgütsel strateji olduğunu; sadece görüş birliği değil, karşılıklı-ikili iletişim olduğunu; yöneticilik yapma yerine liderlik yapmayı benimsediğini; her şeyi oylama yerine önemli konularda katılıma devam etme olduğunu; finansal, sosyal ve iç çevre ile birlikte dış çevreyi de dikkate alan bir strateji olduğunu ifade etmektedir.

London School of Economics Profesörlerinden Lynda Gratton (2004) yayınlanan *Demokratik Şirket (The Democratic Enterprise)* başlıklı kitabında bir işletmenin ancak özgürlük, esneklik ve bağlılıkla başarıya ulaşabileceğini savunmaktadır. Gratton'a göre günümüzde şirketler bilgi temelli yönetilmeli, ekip çalışması gibi uygulamalar emir-komuta yapılarının yerini alarak, insanlar arasındaki yapay sınırları ortadan kaldırmalıdır. e-posta, internet ve tüm bilgi teknolojilerinin son on yılda dünyadaki iletişim biçimini değiştirdiğini söyleyen Gratton, herkesin her anda dilediği bilgiyi alabileceği bir ortamda tek çözümün demokrasi olduğunu belirtmektedir. Bu yaklaşıma göre çalışanlar birbirlerine adil davranmalı, bilgi ve görgülerini paylaşmalıdırlar. Projeler için bir araya gelen gruplar, tüm enerjilerini sorunu en kısa zamanda ve en doğru biçimde çözmek için harcamakta ve birbirlerini desteklemektedirler. Böylece hiyerarşiye, baskıya ve hesap sormalara gerek kalmadan herkes sorumluluğunun bilincinde olarak gruba katkıda bulunmaktadır (Milliyet Gazetesi, 17.07.2004).

ÖRGÜTSEL DEMOKRASİNİN ÖRGÜTLERE KATKILARI

Örgütsel demokrasi uygulamalarının örgütlere katkıları konusunu pek çok yazar farklı açıdan ele almıştır. Genel olarak örgütsel demokrasinin çalışanlar üzerindeki ayrımcılığa, yabancılaşmaya, verimliliğe, motivasyona, iş tatminine, adalet ve eşitliğe, performansa olan olumlu katkıları incelenmiştir.

İşyeri demokrasinin örgütsel verimliliğe katkısını, katılımın daha iyi kararlar vermeyi sağladığını iddia eden Sosyal Bilimciler ortaya koymuştur. Lansbury'e (2009:600) göre işyeri demokrasinin ne olduğuna ilişkin farklı tartışmalar ortaya çıksa da bunları üç farklı başlık altında toplamak mümkündür: birincisi verimlilik,

ÖRGÜTSEL DEMOKRASİ, YÖNELİŞİN NEDENLERİ VE ÖRGÜTLERE KATKISI

ikincisi adil muamele ve üçüncüsü ise neden bu yolu takip etmemiz gerektiğini belirten insani sebepler. Lansbury (2009:600-601) birinci maddede yapılan araştırmalarda katılımın verimi artırdığını ifade etmektedir. İkinci madde için ise karar mekanizmasına farklı kesimlerdeki paydaşların da girmesini savunur ve insani boyutta katılım ile çalışanların kendine değer verdiğini ve kendini gerçekleştirdiğini ifade eder.

Robert Dahl (2001:249-253) işyerindeki demokrasinin iddia edildiği gibi verimliliği engellemediğini aksine demokratik ortamlardan da mutluluk, refah, insanın iyiliği vb. gibi büyük sonuçlar çıktığını vurgulamıştır. Verimlilik nadir yeteneklerle ve çalışanların karar verme mekanizmasına katkılarıyla sağlanabilir. Firmalardaki bilgi ve fikir akışı ise firma yönetiminin daha tabana yayılan, daha az hiyerarşik daha kooperatif olması ile sağlanır .

Bowles ve Gintis (1993:92-94, akt.Johnson, 2006:251) bir demokratik firmanın demokratik olmayan muadili ile karşılaştırıldığında üç ekonomik verimlilik kazanımı sunduğunu söyler. *Birincisi* çalışanların kararlara katılmaları ve kendi emeklerinin karşılığı olan ürüne sahip olmalarından kaynaklanan yabancılaşmayı azaltması gibi önemli motivasyonel uygulamaları olup katılım etkisi yaratmasıdır. *İkincisi* hiyerarşik bilgi ve kontrol sistemleri ile bağıntılı olarak çalışanların birbirlerinin görev davranışını gözlemlenmede daha verimli ve etkin olduğudur. Çalışanlar da diğer çalışanların çalışma seviyeleri ile ilgilenirler. Böylesi yenilikler firmanın koordinasyon problemlerine etkin bir çözüm üretir ve iş tatminini artırır. Eğer yeterince yüksekse finansal harekete geçirciler bir kontrol vasıtası olarak önemlerini sadece kaybetmekle kalmaz, bunun yanında hiyerarşik yapılar tamamıyla terk edilmese de önemini kaybetmiş olur. *Üçüncü* ise hiyerarşik iş gözlemlenme sistemlerini bir kenara bırakarak yapılan fırsat maliyeti tasarrufları artan işçi ücretlerini yeniden dağıtım yapılarak teşvik edici-özendirici ücret etkisini yaratmasıdır. Sonuçta sadece demokratik firma daha az girdi ile eşit seviyelerde üretim sağlamakla kalmaz, fakat bunu daha az tehlikeli yönetim biçimleri ile başarabilir.

Aynı şekilde Block (1993) demokratik örgütlerin daha rekabetçi oluşu üzerinde durur. Çünkü bunlar yenilikçi iş süreçlerine, mal ve hizmetle sonuçlanan yeni bilgiye ulaşırlar. Bundan dolayı işin yapımı ile yönetiminin yeniden entegrasyonu Block'un iddia ettiği gibi insan ruhu için en iyi ekonomik verimlilikle entegre olur. Çünkü demokratik örgütler yeniliklere ayak uydurmayı ve günlük ihtiyacı karşılamayı en iyi şekilde gerçekleştireceklerdir (Johnson, 2006:251).

Collom'a (2001:2-27) göre ise demokratik iş rejimleri işyerinde ırk ve cinsiyet temelli ayrımcılığı düşürme potansiyeline sahiptir ve iş yeri demokrasisini işçilere yetki vermek ve yabancılaşmayı aşmak için bir yol olarak görür. Aynı zamanda sendikaları güçlendirmek ve örgütlü olmayanlara bunların çekiciliğini arttırmak için bir yol olarak da görülebilir. Bu bir demokratik haktır. Artarak çoğalır ve daha fazla siyasi katılım gerektirir. Ayrıca katılım "iş zenginleşmesi" tasarımlarıyla "takım" çalışmalarına hız vermiştir. Böylesi bir çalışan otonomisi çalışanın işyerine yabancılaşmasını azaltır ve gerek psikolojik gerekse ideolojik olarak çalışanları işlerine ve firmalarına entegre eder. İşyeri demokrasisi çalışanlarına üretimde yetki tanır. Çalışanlar demokratik güveni katılım yoluyla kazandıkça kendi geleceklerini kontrol altında tutmaları yaygınlaşır. Sonuçta kontrol tüm ekonomi seviyesine ulaşır. Gerçek işyeri demokrasisi ile yönetimin hedefleri arasındaki en önemli fark, demokrasi olan iş yerlerinde daha fazla sosyal değişim gerçekleşirken, diğerlerinde yönetim sadece kendi amaçlarına hizmet etmektedir.

İşyeri Demokrasi Birliği ile birlikte yapılan Zogby'nin uluslararası anketi her dört Amerikalıdan birinin diktatörlük içinde çalıştığına inandığını ortaya koymaktadır ve katılımcıların %80'i eğer işlerinde daha fazla özgür olurlarsa daha iyi iş yapacaklarına inanmaktadırlar (Zogby,2008, akt. Diener, 2011:177).

Örgütlerde demokratik ilkeleri uygulama şu olumlu sonuçları yaratır (Diener, 2011: 176):

- Demokratik iş yerlerinde çalışanlar daha huzurludur ve dolayısıyla bu müreffeh toplumun inşasına katkıda bulunur
- Demokratik işyerleri daha sağlıklıdır
- Demokratik işyerleri daha demokratik vatandaşlar yaratır.
- Demokratik işyerleri insan gelişimine katkıda bulunur:

Örgütsel demokrasi nin diğer katkıları ise şöyle sıralanmaktadır (a.g.e.,178):

- Verimlilik, karlılık, üretkenlik ve satışlar artar.
- Müşteri hizmetleri iyileştirilir.
- Üst düzey yetenekleri elde tutma kolaylaşır.
- İşgücü devir oranı ve devamsızlık oranı azalır.
- İletişim ve güven seviyesi artar.
- Daha yüksek seviyede inovasyon sağlanır.
- Daha yüksek seviyede memnuniyet sağlanır.
- Pazar değişimlerine karşı adaptasyon yeteneği gelişir.

SONUÇ

Sonuç olarak işletme yönetimine demokrasi penceresinden bakmak pek çok kavramı ortaya çıkarmıştır ve bu kavramların birbirlerinin yerine kullanıldığı da görülmektedir. Bu durum tıpkı demokrasi kavramında olduğu gibi tek ortak bir tanımın yapılmasını imkansız hale getirmiştir. Fakat bu tanımlamalardaki dikkat çeken en önemli ortak nokta çalışanların kararlara katılımıdır. Modern yönetim anlayışında çalışanların katılımını teşvik eden pek çok uygulamadan söz etmek mümkündür. Ancak daha önce de belirtildiği gibi günümüz dünyasında yaşanan ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel gelişmelerin etkilediği demokrasi anlayışı örgütsel yaşamı da yeniden düşünmemize neden olmaktadır.

Gerek işletmeler gerekse çalışanlar açısından taşıdığı potansiyeller dikkate alındığında örgütsel demokrasi kavramının; devlet, sendikalar, akademisyenler, iş dünyası gibi aktörler tarafından ele alınmasının önemli olduğu düşüncesindeyiz. Örneğin ülkemizde akademisyenlerin örgütsel demokrasi ile örgütsel yaşamın çeşitli olgularının (örgütsel performans, verimlilik, yabancılaşma, iş tatmini, örgütsel adalet algısı, örgütsel bağlılık, örgütsel stres vb.) ilişkisini ortaya koyacakları ampirik çalışmaların iş dünyasına yararlı bulgular sağlayacağı inancındayız.

KAYNAKÇA

Beetham, D., Boyle, K., (1998), "Demokrasinin Temelleri 80 Soru ve Cevap", Çev. Vahit Bıçak, *Liberte Yayınları: Ankara*

Butcher, D., Clarke, M.,). (2002). "The Cornerstone For organizational Democracy". *Organizational Dynamic*, Vol.31, No.1

Collom, E., (2001), "Social Inequality and the Politics of Production Identifying Potential Supporters of Economic Democracy", *Sociological Forum*, Vol.16, No.13

Crane, A., Matten, D., (2005), "What is Stakeholder Democracy? Perspectives and Issues", Vol.14, No.1, *Blackwell Publishing: USA*

Çam, S., (2009), "Şahsına Mühürsür Bir Nesil: Devir Y Devri", *Progroup Bülten*, Sayı:3, Ekim

---

Çelik, O., (2007), "İşletmelerde Muhasebe Bilgisi ve Şirket Demokrasisi, *Siyasal Kitabevi: Ankara*

Dahl, R., (2001), "A Right Workplace Democracy? Response To Robert Meyer", *Review Of Politics*, Vol.63

Davies, B., (1967), " (1964), "Some Thoughts On Organizational Democracy, *Journal Of Management Studies*, Vol.4, Issue.3

Diener, R. B., (2011), "Positive Psychology As Social Change", Springer Dordrecht Heidelberg: London.

Hoffman, M.F., (2002), "Do All Things With Counsel, Benedictine Women and Organizational Democracy", *Communication Studies*, 53 (3) Fall

Johnson, P., (2006), "Whence Democracy? A Review And Critique Of The Conceptual Dimentions And Implications Of The Business Case For Organizational Democracy." *University Of Sheffield, UK*, Vol. 13 (2),

Kerr, A., (2004) "The Limits of Organizational Democracy" *Academy of Management Executive*, Vol,18, No.3

Koçel, T., (2003), "İşletme Yöneticiliği", 9.Baskı, Beta Basım Yayım: İstanbul

Lansbury, D. R., (2009), "Workplace Democracy And The Global Financial Crisis" *Journal Of Industrial Relations*, Vol.51, Sage Publications: London

Smith, M., (1976), " Barries To Organizational Democracy In Public Administration" *Administration&Society*, Vol.8, No.3

Şimşek, M. (2001), "Toplam Kalite"3. Baskı, Alfa Yayınları:İstanbul

Weber, W., Unterrainer, C., Schmid, B., (2009), "The Influence of Organizational Democracy on Employees Socio-Moral Climate and Prosocial Behavioral Orientations" *Journal of Organizational Behavior*, May

Yazdani, N., (2010), "Organizational Democracy and Organizational Structure Link: Role Of Strategic Leadership Enviromental Uncertainly ", *Research Journal Of The Institute of Business Administration*, Vol.5, No.2

STRATEJİK YÖNETİM MUHASEBESİNİN TAMAMLAYICISI OLARAK STRATEJİK PAZARLAMA MUHASEBESİ

Yrd. Doç. Dr. Mustafa KIRLI¹

Öğr. Gör. Harun GÜMÜŞ²

Öğr. Gör. M.Yasir ALTINTOP³

ÖZET

İşletme Bilgi Sistemi, işletme yönetimlerine karar alma sürecinde gerekli bilgi desteğini sağlayan bütünlük bir sistemdir. İşletme Bilgi Sisteminin alt sistemleri olan Muhasebe Bilgi Sistemi ve Pazarlama Bilgi Sistemi, stratejik yönetim temelinde işletmelerde etkileşim halinde çalışan ve birbirlerinden ayrı olarak düşünülmemeyen bilgi sistemleridir. Stratejik yönetim çerçevesinde işletmelerin stratejik kararlarını, yönetim muhasebesi verileri ile almalarına olanak sağlayan Stratejik Yönetim Muhasebesi, Muhasebe Bilgi Sistemi ve Pazarlama Bilgi Sisteminin ürettiği bilgilerden yararlanmaktadır. Bu bağlamda Stratejik Yönetim Muhasebesi uygulama sürecinde bu alt iki bilgi sistemini, stratejik kararlara yönelik olarak birleştiren Stratejik Pazarlama Muhasebesi, Stratejik Yönetim Muhasebesinin tamamlayıcısı ve ayrılmaz bir unsurudur.

Anahtar Kelimeler: İşletme Bilgi Sistemi, Yönetim Muhasebesi, Stratejik Yönetim Muhasebesi, Stratejik Pazarlama Muhasebesi.

GİRİŞ

Küreselleşme olgusunun giderek yerleşmesiyle, ekonomik ve finansal liberalizasyon sürecinin hız kazanmasıyla ve teknolojik gelişmelerin baş döndürücü bir hızla ulaşmasıyla işletmeler arasında yoğun bir rekabet ortamı oluşmuştur. Bu yoğun rekabet ortamında işletme fonksiyonlarının eşgüdüm halinde çalışmasını sağlayan ve üst yönetime karar alma sürecinde nitelikli bilgi üreten İşletme Bilgi Sistemi, işletmelerin karar alma süreçlerinde önemli bir yere sahiptir.

Bütünsel olarak İşletme Bilgi Sistemi, Üretim Bilgi Sistemi, Pazarlama Bilgi Sistemi, İnsan Kaynakları Bilgi Sistemi, Muhasebe Bilgi Sistemi ve Finansal Bilgi

¹ Celal Bayar Üniversitesi, Ahmetli MYO, mustafa.kirli@cbu.edu.tr

² Celal Bayar Üniversitesi, Ahmetli MYO, harun.gumus@cbu.edu.tr

³ Celal Bayar Üniversitesi, Ahmetli MYO, yasir.altintop@cbu.edu.tr

Sistemlerinden oluşmuş olup; bu alt sistemler birbirinden bağımsız olmayıp, İşletme Bilgi Sisteminin ihtiyaç duyduğu bilginin üretimini sağlamak amacıyla ilişki içerisinde (Dinç ve Abidoğlu, 2009: 162). Stratejik yönetim, günümüzdeki yoğun rekabet ortamında işletmelerin varlıklarını sürdürebilmesi ve sürekli değişen çevresel koşullara ayak uydurabilmeleri için gerekli yönetim anlayışıdır.

İşletmeler arası rekabetin giderek küresel boyuta taşınması, üretim teknolojilerindeki hızlı değişim, bilgi teknolojilerinin kullanımının artması ve müşteri odaklı pazarlama anlayışının işletme yönetimlerinde vazgeçilmez bir unsur haline gelmesiyle Geleneksel Yönetim Muhasebesi anlayışı önemini yitirmiş; stratejik yönetim temelinde, stratejik karar alma sürecinde işletme yönetimlerinin ihtiyaç duyduğu gerekli ve nitelikli bilgileri sağlayan Stratejik Yönetim Muhasebesi ağırlık kazanmıştır.

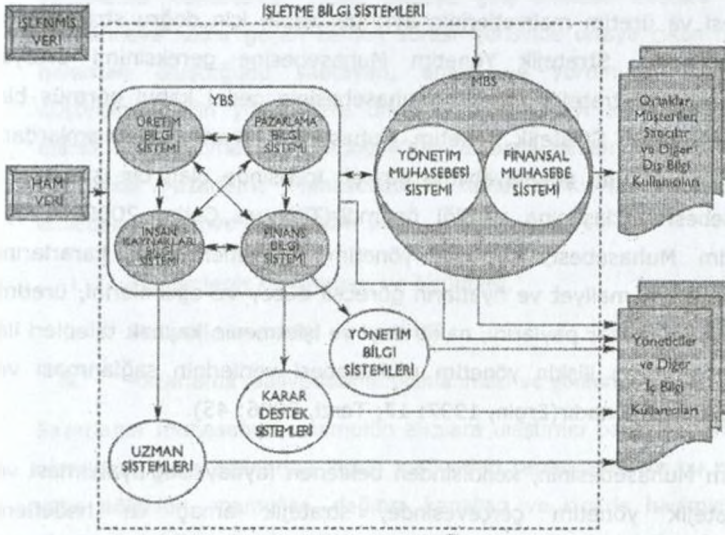
1. İŞLETME BİLGİ SİSTEMİNİN ALT SİSTEMLERİ OLAN MUHASEBE BİLGİ SİSTEMİ VE PAZARLAMA BİLGİ SİSTEMİ

İşletmelerde eşgüdüm halinde çalışan bilgi sistemleri, etkin ve verimli kullanıldığında işletmelere rekabet üstünlüğü sağlayabilmektedir. İşletme Bilgi Sistemi, departmanlarda kullanılan bilgi sistemlerinin veri toplama, kaydetme, işleme ve raporlama yardımıyla bilginin karar süreçlerinde kullanılmasına olanak sağlayan bütünlük bilgisi sistemlerinden oluşur (Hicks, 1993: 2). İşletme Bilgi Sistemleri işletmeler üzerinde üç önemli role sahiptir; işletme faaliyet ve süreçlerinin desteklenmesi, yönetici ve çalışanların karar verme konusunda desteklenmesi ve rekabet üstünlüğü getirecek stratejilerin desteklenmesi (O'Brien ve Markas, 2008). Şekil 1'de, İşletme Bilgi Sistemlerinin üç temel rolü ve diğer bilgi sistemleri ile ilişkisi gösterilmektedir:

MUHASEBE BİLGİ SİSTEMİ İLE PAZARLAMA BİLGİ SİSTEMİNİN İLİŞKİSİNE STRATEJİK BİR YAKLAŞIM

Şekil 1: İşletme Bilgi Sistemi

Kaynak: (Besler, 2009: 29).

İşletme Bilgi Sisteminin alt unsurlarından Pazarlama Bilgi Sistemi, pazarlama planlaması ve örgütlenmesi, pazarlama personelinin hedef pazara yönlendirilmesi, pazarlama etkinliklerinin uyumlaştırılması ve denetlenmesi konularında pazarlama yönetimine veri sağlayan, veriyi işleyen, bilgi üreten, aktaran ve depolayan bütünlük bilgisi sistemidir (Şahin, 2009: 185). Günümüzde pazarlama çevresinin hızlı değişimi ve işletmeler arası artan rekabet, gerçek zamanlı bilginin önemini arttırmıştır. İşletmeler, alıcıların farklı tarz ve özellikte olan tepkilerini ve diğer niteliklerini tahmin etmek ve pazarlarını genişletebilmek adına daha fazla doğru ve güncel bilgiye hızla ulaşabilmelidir (Kotler, 2003: 122). Pazardaki bu değişim ve gelişmeler Pazarlama Bilgi Sisteminin ne denli önemli olduğunu ve Muhasebe Bilgi Sistemi ile koordineli yürütülmesi gerektiğini göstermektedir.

Muhasebe Bilgi Sistemi ise pazarlama, üretim, finans, Ar-Ge, halkla ilişkiler ve insan kaynaklarında kullanılan bütünlük bilgisi sistemlerinden elde ettiği verileri (Dinç ve Abladoğlu, 2009: 167), muhasebe kayıt sürecinde işletme yöneticilerinin karar vermelerinde etken bilgilere dönüştürür. Muhasebe Bilgi Sistemi, finansal ve yönetim-maliyet muhasebesi gibi geleneksel muhasebeleri de içine alan daha geniş bir kavram olmakla birlikte, muhasebe sistemi ve organizasyonundaki tüm işlevleri içerecek stratejik kararları destekler (Gökdeniz, 2005: 87).

2. STRATEJİK YÖNETİM MUHASEBESİ VE MUHASEBE BİLGİ SİSTEMİ

Geleneksel muhasebe anlayışının karar aşamasında dış çevre koşullarına yeterli önemi vermemesi ve üretim maliyetlerinin ayrıntılı tespiti için doğru stratejilerin belirlenme zorunluluğu, Stratejik Yönetim Muhasebesine gereksinimi ortaya koymuştur. Literatürde Stratejik Yönetim Muhasebesinin genel kabul görmüş bir tanımı bulunmamaktadır. Stratejik Yönetim Muhasebesi, stratejik kavramlardan yola çıkarak strateji ufkunu yakalayabilme gayreti içerisinde olan bir işletmenin yönetim muhasebesi yaklaşımına verdiği önemdir (Titiz ve Çetin, 2000: 130). Stratejik Yönetim Muhasebesi; stratejik yönetim faaliyetlerini ve kararlarını desteklemenin yanında, maliyet ve fiyatların göreceli düzey ve eğilimlerini, üretim ve satış kapasitelerini, pazar paylarını, nakit akışı ve işletmenin kaynak talepleri ile ilgili işletme stratejilerine ilişkin yönetim muhasebesi verilerinin sağlanması ve analizi olarak tanımlanmaktadır (Ergin, 1997: 17; Terzi, 2006: 45).

Stratejik Yönetim Muhasebesinin, kendisinden beklenen faydayı sağlayabilmesi ve işletmenin stratejik yönetim çerçevesinde, stratejik amaç ve hedeflere ulaşabilmesinde başarılı olabilmesi için sağlıklı verilere gereksinimi vardır. Bu bağlamda Muhasebe Bilgi Sistemi, Stratejik Yönetim Muhasebesine girdi oluşturacak verileri etkin bir şekilde sağlamalı, gerekirse Stratejik Yönetim Muhasebesi'nin yorumladığı verileri tekrar girdi olarak kabul edip, işleyerek veri akışını işlevsel bir şekilde yürütmelidir.

3. PAZARLAMA MUHASEBESİ KAVRAMI

Günümüz artan rekabet ortamında, piyasa değerini arttırmak ve başarılı olmak isteyen işletmeler, geçmiş dönemlerdeki satışları ile ilgili muhasebe verilerini, gelecek dönemlere ilişkin pazarlama programlarını planlamak için analiz etmektedir. İşletme üst yönetimleri, muhasebe verilerinden yalnızca finansal kararların alınmasında değil; aynı zamanda pazarlama, üretim, insan kaynakları, araştırma-geliştirme ve stratejik kararların alınmasında da yararlanmaktadır (Yılmaz'dan aktaran Ömürbek, 2003: 167). İşletme fonksiyonları arasındaki bu karşılıklı etkileşim, stratejik yönetim temelinde İşletme Bilgi Sisteminin etkinliğini artırarak karlılığı olumlu etkilemektedir.

Yukarıda açıklanan muhasebe verilerinin pazarlama programlarının planlanmasında analiz edilmesi olgusu ve bu şekilde muhasebenin pazarlama kararlarında kullanımı, işletme literatüründe Pazarlama Muhasebesi kavramının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Pazarlama Muhasebesi Kavramı, işletme literatürüne Alman

MUHASEBE BİLGİ SİSTEMİ İLE PAZARLAMA BİLGİ SİSTEMİNİN İLİŞKİSİNE STRATEJİK BİR YAKLAŞIM

akademisyen Köhler tarafından kazandırılmıştır (Badem ve Fırat, 2011: 78). Pazarlama Muhasebesi, malın depoya giriş anından alıcılara ulaştırılıp paraya çevrilineceye kadar geçen zaman süresi içerisinde ortaya çıkan maliyet bilgilerinin nelerden oluştuğunu saptayan, analiz ve yorumunu yaparak maliyetlerin düşürülmesi için yöneticilere önerilerde bulunmayı amaç bilen işlemler bütünü olarak tanımlanmaktadır (Akdoğan'dan aktaran Badem ve Fırat, 2011: 79). Bu bağlamda Pazarlama Muhasebesinin temel fonksiyonları aşağıdaki gibi ifade edilebilir (Ceran ve İnal, 2004: 67):

- i. Maliyetlerin saptanması ve ölçülmesi,
- ii. Maliyetlerin analizi ve kontrolü,
- iii. Pazarlama faaliyetlerinin planlanması ve yönlendirilmesi.

Pazarlama muhasebesi, mamulün alıcılara ulaştırılıp paraya çevrilmesi için gerekli olan pazarlama işlevlerine ilişkin maliyetleri saptamakta ve bu maliyetleri alıcılar, satış bölgeleri, mamuller, dağıtım kanalları ve sipariş hacimleri gibi uygulama alanlarına göre incelemekte ve böylece maliyet bilgilerinin saptanması ve maliyetlerin kontrolünü sağlayarak yöneticilere planlama ve özel kararlarda yardımcı olmaktadır (Akdoğan'dan aktaran Badem ve Fırat, 2011: 79). Pazarlama Muhasebesinin yoğunlaştığı konular aşağıdaki gibi örneklendirilebilir (Wieder' den aktaran Ceran ve İnal, 2004: 65) :

- i. Pazarlama kararları üzerinde maliyet dağıtım ilkelerinin etkileri,
- ii. Katkı payı yaklaşımının önemi,
- iii. Sorumluluk muhasebesi,
- iv. Bütçenin önemi, özellikle reklam bütçesi ve ürün geliştirme bütçesi (bu ilişki içerisinde sıfır tabanlı bütçelemenin gerekliliği),
- v. Planlanan ve tahmin edilen satış değerlerin hazırlanması.

4. STRATEJİK YÖNETİM MUHASEBESİNİN TAMAMLAYICISI OLARAK STRATEJİK PAZARLAMA MUHASEBESİ

İşletmelerde Muhasebe Bilgi Sistemi ile Pazarlama Bilgi Sistemi etkileşim halinde çalışmakta olup, Muhasebe Bilgi Sistemi sadece maliyeti ölçme ve kontrol etmenin ötesinde, organizasyonun genel verimliliğini artıracak, esnek otomasyonu idare edecek bir hale dönüşmüştür; ayrıca Muhasebe Bilgi Sistemi daha yüksek kaliteyi sürdürmenin, tüketici tatmini, ürün değişkenliği, pazarlama, dağıtım maliyetleri gibi

endirekt maliyetlerin stratejik etkileri üzerinde de bilgiler sunar hale gelmiştir(Sriram, 1995: 36).

Stratejik yönetimde, işletmelerin pazardaki rekabetçi durumlarının devamlılığının sağlanması ve geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Stratejik yönetimde bu amaçlara paralel bir şekilde stratejik hedeflerin ortaya konması Stratejik Yönetim Muhasebesi tarafından sağlanan bilgi ile mümkündür. Bu bağlamda rakiplerin maliyet yapısının bilinmesi, fiyatlama stratejileri ve rakiplerin pazar payları gibi bilgiler, işletmenin rekabet avantajı kazanmasını sağlayacaktır (Demir, 2008: 14).

Stratejik Yönetim Muhasebesi, geleneksel yönetim muhasebesi anlayışından farklı olarak sadece işletme içi finansal verilerle sınırlı kalmayıp, hem işletme içi hem de işletme dışı finansal ve finansal olmayan verileri inceleyerek, işletmelerde önemli stratejik kararların alınmasında ihtiyaç duyulan geniş kapsamlı bilgi kaynağını yöneticilere sağlamakta ve bu bağlamda, Stratejik Yönetim Muhasebesinin işletmelerde stratejik kararların alınmasındaki rolünün önemi ortaya çıkmakta; ayrıca Stratejik Yönetim Muhasebesinde yaşanan gelişmeler, yönetim muhasebesi ve pazarlama yönetimi arasındaki etkileşimi arttırmakta ve geleneksel yönetim muhasebesinden farklı olarak işletme dışına odaklanan Stratejik Yönetim Muhasebesi tarafından gerçekleştirilen çeşitli analizler ve veri toplama teknikleri, pazarlama karması ile ilgili verilecek kararlarda önemli faydalar sağlamaktadır(Oktay, 2008: 8). Stratejik Yönetim Muhasebesi, ekonomik, sosyal, kültürel ve teknolojik gelişmelerin işletmeler üzerindeki finansal etkilerine, rakiplerin maliyet yapılarına, fiyatlarına, pazar paylarına, üretim ve satış kapasiteleri ile işletme kaynaklarının pazarın gelişimine karşılık verebilme yeteneğine ilişkin bilgilerin toplanması, analiz edilmesi, yorumlanması ve üst yönetime raporlanmasını amaçlamaktadır (Acar ve Alkan, 2003: 233).

Pazarlamada muhasebenin karar almaya yönelik olarak kullanılması anlamındaki Pazarlama Muhasebesi, pazarlamada karar almayı desteklemekte ve işletmelere rekabet gücü kazandırmada rakip işletmeler hakkında işletmeye pazarlama açısından önemli bilgiler sağlamaktadır. Stratejik Pazarlama Muhasebesi ise, stratejik pazarlama kararları ve kontrolleri için bilgi temelini iyileştirilmesi amacıyla maliyet muhasebesinin kullanımına dayanmakta olup; stratejik pazarlama, stratejik yönetimin bir parçası olduğundan Stratejik Pazarlama Muhasebesi de, Stratejik Yönetim Muhasebesinin ayrılmaz bir parçası ve tamamlayıcısı olarak kabul edilmektedir(Ceran ve Bezirci, 2011: 110)

MUHASEBE BİLGİ SİSTEMİ İLE PAZARLAMA BİLGİ SİSTEMİNİN İLİŞKİSİNE STRATEJİK BİR YAKLAŞIM

Stratejik Yönetim Muhasebesinin tamamlayıcısı olarak Stratejik Pazarlama Muhasebesi, İşletmenin pazarlama, satış, üretim ve tedarik, Ar-Ge gibi faaliyetlerin dolaylı olarak analizi konusu üzerinde yoğunlaşan, İşletmede stratejik pazarlamanın görevlerinden ortaya çıkan, stratejik pazarlama kararlarına ve pazara ilişkin yoğun bilgi gereksinimini karşılamayı ön plana çıkaran muhasebe olarak tanımlanmaktadır (Ceran ve Bezirci, 2011: 111). Stratejik Yönetim Muhasebesi, işletme içindeki tüm değer meydana getiren süreçlerle, işletme dışı süreç ve faaliyetlerle ilgili uygun ve tutarlı bilgileri stratejik işletme yönetimi çerçevesinde sağlamakta, stratejik kararlar için gerekli olan bilgileri muhasebeden alarak bilgi ihtiyacı olanlara işleyerek sunarken; Stratejik Pazarlama Muhasebesi ise işletmenin pazarlama ve satışa ilgili tedarik, üretim, Ar-Ge gibi faaliyetlerinin dolaylı analizi üzerinde yoğunlaşmaktadır (Ceran ve Bezirci, 2011: 111). Stratejik pazarlama kararları, stratejik ürün, yeni ürün geliştirme, stratejik fiyatlandırma, fiyatlandırma stratejileri, müşteri ilişkileri yönetimi maliyetleri, kalite maliyetleme konularında ortaya çıkarken; stratejik pazarlama kararları için maliyet bilgileri de Pazarlama Bilgi Sistemi ile Muhasebe Bilgi Sistemini birleştiren Stratejik Pazarlama Muhasebesi ve Ürün Yaşam Seyri Maliyetleme, Hedef Maliyetleme, Kalite Maliyetleme ve Lojistik Maliyetleme yöntemlerinden yararlanmak suretiyle Stratejik Yönetim Muhasebesi tarafından sağlanmaktadır (Ceran ve Bezirci, 2011: 111-112).

SONUÇ

İşletmelerin pazara sunmuş olduğu mamullerle ilgili, yeni mamul geliştirilmesi ile ilgili, mamullerin fiyatlandırılması, etkin bir şekilde dağıtımı ve pazarda tutundurulması ile ilgili tüm kararlarında Muhasebe Bilgi Sistemi ve Pazarlama Bilgi Sistemi iletişim ve etkileşim içerisinde çalışmaktadır. Muhasebe Bilgi Sisteminin ürettiği maliyet muhasebesi verileri temelinde fonksiyon gören Pazarlama Muhasebesi, toplam maliyetler içerisinde pazarlama maliyetlerinin tutarını ve oranını düşürecek veriler üreterek işletmenin karlılığına olumlu katkı sağlamaktadır.

Son yıllarda artan yoğun rekabet ortamında, ürün yaşam sürelerinin kısalması, üretimde yeni teknolojilerin kullanılması, işletmelerin maliyet yapılarının değişmesi, Ar-Ge Maliyetlerinin artması ve müşteri odaklı pazara yönelik bilgi gereksinimi gibi etkenlerle Geleneksel Yönetim Muhasebesi anlayışı önemli ölçüde yitirmiş; stratejik yönetim temelinde, sürekli değişen dış çevreye uyum sağlamayı kolaylaştıran Stratejik Yönetim Muhasebesi ağırlık kazanmıştır. Artan yoğun rekabet ortamında ve stratejik yönetim çerçevesinde; pazarlama stratejilerinin, yönetim stratejileri içerisinde yer alması ve yönetim stratejilerinden ayrı düşünülmemesi, Stratejik

Yönetim Muhasebesinin tamamlayıcı bir unsuru olarak Stratejik Pazarlama Muhasebesi anlayışını gündeme getirmiştir. Sağlıklı stratejik pazarlama kararları için gerekli maliyet bilgilerini sağlayan Stratejik Pazarlama Muhasebesinin, stratejik karar sürecinde, Stratejik Yönetim Muhasebesinden ayrı olarak düşünülmemesi ve Stratejik Yönetim Muhasebesini tamamlayıcı bir unsur olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

Acar, Durmuş, ve Hasan Alkan, (2003), "İleri Üretim Ortamları ve Maliyet Yönetimindeki Yeni Eğilimler", *ÜAS'03 III. Ulusal Üretim Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı* içinde, yazar Güneş Gençyılmaz ve Tülin Yazgaç, 228-234, İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları.

Badem, Cemkut, ve Duygu Fırat, (2011), "Temel Pazarlama Bileşenleri Açısından Muhasebe Verilerinin Kullanılması: Pazarlama Muhasebesi", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1, no, 21, 77-101.

Besler, Senem, (2009), "İşletme Bilgi Sistemleri", *Yönetim Bilgi Sistemleri* içinde, yazar Mehmet Şahin, 29, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Ceran, Yunus, ve M.Emin İnal, (2004), "Maliyet Bilgileri Temelline Dayalı Pazarlama Kararları İçin Pazarlama Muhasebesi", *Erciyes Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, no, 22 (Ocak-Haziran 2004): 63-83.

Ceran, Yunus, ve Muhammet Bezirci, (2011), "Pazarlama Bilgi Sistemi, Muhasebe Bilgi Sistemi İlişkisine Stratejik Bir Yaklaşım; Stratejik Pazarlama Muhasebesi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, no, 26, 103-115.

Demir, Volkan, (2008), "Yönetim Muhasebesindeki Değişim ve Değişimi Etkileyen Faktörler", *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi* 8, no, 26 (Ekim 2008): 51-70.

Dinç, E., ve H. Abidoğlu, (2009), "İşletmelerde Kurumsal Yönetim Anlayışı ve Muhasebe Bilgi Sistemi İlişkisi; İMKB-100 Şirketleri Üzerine Ampirik Bir Araştırma", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 12, no. 21, 167-172.

Ergin, Hüseyin, (1997), *Stratejik Yönetim Muhasebesi*, Kütahya: Ekspres Matbaası.

Gökdeniz, Ü, (2005), "İşletmelerde Muhasebe Bilgi Sistemine Yaklaşım", *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, no. 27, 86-88.

Hicks, J.O., (1993), *Management Information Systems*, USA: West.

Kotler, Philip, (2003), *Marketing Management*, New Jersey: Pearson Education International.

MUHASEBE BİLGİ SİSTEMİ İLE PAZARLAMA BİLGİ SİSTEMİNİN İLİŞKİSİNE STRATEJİK BİR YAKLAŞIM

O'Brien, J.A., ve G.M. Markas, (2008) *Management Information System*, Boston: McGraw-Hill Irwin.

Oktay, Kutay, (2008), *Stratejik Yönetim Muhasebesi Destekli Müşteri Odaklı Fiyatlandırma*, Cilt Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kırgızistan: Manas Üniversitesi.

Ömürbek, Vesile, (2003), *Kurumsal Kaynak Planlamasındamuhasebe Bilgi Sisteminin Rolü : Gıda Sektöründe Uygulama*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.

Sriram, Ram S., (1995), "Accounting Information System Issues of FMS", *Integrated Manufacturing Systems* 6, no. 1.

Şahin, Mehmet, (2009), "Bilgi Sistemi Tasarımı", *Yönetim Bilgi Sistemi* içinde, yazar Mehmet Şahin, 188-192.

Terzi, Serkan, (2006), *Genel Üretim Maliyeti Sapmalarının Yeni Üretim Yöntemleri Çerçevesinde, Stratejik Yönetim Muhasebesi Açısından Analizi, Değerlendirilmesi ve Raporlanması*, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Titiz, İsmet, ve Cüneyt Çetin, (2000), "Karar Almada Geleneksel Maliyet Yönetimi yaklaşımında Gelişmeler ve Stratejik Maliyet Yönetimi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 121-138.

ВИКТИМИЗАЦИЈА НА РАБОТНО МЕСТО

Јасна Теофиловска, м-р

Државен Универзитет во Тетово

Апстракт: Мобингот е проблем кој што е подеднакво важен како за општеството така и за организацијата. Во овој труд ќе биде разгледана виктимизацијата на работното место и нејзиното влијание на задоволството на поединците врз работењето, како и врз севкупното работење на организацијата.

Кога се говори за организацијата и за вработените, проблем кој се повеќе станува актуелен е самата виктимизација, или насилството на работното место. Овој општествен проблем заслужува посебно внимание, бидејќи истиот станува дел од организационата култура и влијае на успешното работење на организацијата.

Поголемиот дел од вработените скоро пола од денот го поминуваат на работното место, па затоа неможе да се оспори важноста на меѓучовечките односи за време на извршување на работните задачи во организацијата.

Овој труд има за цел да го опише „новиот“ социјален феномен со стари корени – морално малтретирање на работно место или „мобинг“.

Клучни зборови: *мобинг, работно место, организација, вознемирување, жртви*

Вовед

Во интерес на јавноста за ова прашање, последната деценија, организациските теоретичари почнаа да ја проучуваат „темната страна“ на однесувањето на вработените. Се проширија знаењата за процесот, што е истражено и поимовно одредено од шведскиот психолог Хајнц Лејман (Leymann, 1999) формулирано како „вознемирување на работното место“ каде се опишува ситуација во која поединецот во компанијата систематски, во текот на подолг временски период е предмет на вознемирување. Во мноштвото на термини кои го опишуваат овој

вид на однесување, како најчести изрази кои се втемелени во литературата е mobbing (главно во германско говорно подрачје), bullying - (англиско говорно подрачје) и abuse, workplace terror (американско говорно подрачје) .

Мобингот во науката прв го употребил германецот Лоренц, со однесување на животните против еден свој член од заедницата, доведувајќи го до смрт. Лејман вели: „ова е раширена појава за која малку се зборува, ова е табу тема за сите, па дури и за оние кои проблемите ги чувствуваат зад грб“ (Lorenz, 1963).

Мобинг е нов термин, за да се укаже на дневни интриги, психолошка војна меѓу вработените во истата компанија. И покрај фактот дека само зборот „вознемирување“ е малку познат, во животот на деловното работење, на вознемирување подложен е секој четврти вработен (Leymann, 1993). Не можеме точно да кажеме каде е најзастапена оваа формација на мобинг, но според неколку информации се смета дека вработените во јавната администрација имаат најголема застапеност на мобинг. Според некоја статистика тоа изгледа вака: *управа и одбрана 14%, образование и здравство 12%, хотелиерство 12%*¹. Во земјите во Европа постои закон кој го третира мобингот, така на пр. во Шведска, мобингот се смета за криминал и се казнува со закон. Направена е една статистика и бројни истражувања кои ги дале следниве резултати: во САД секој четврти работник е изложен на мобинг, а во Велика Британија секој осми работник. Сето ова кажува дека над 15% од вработените се изложени на мобинг.

Во Македонија, ситуацијата е поинаква, мобингот е во експанзија и жртва е секој вработен, бидејќи постои страв од губење на работното место. Законот за работни односи го регулира ова со право на оштетениот да бара надомест на штета во висина од пет месечни, просечни плати. Додека пак во Европските земји има закон за превенција на мобингот.

1. Мобинг

Изразот МОБИНГ е кованица од два англиски збора: *моб- бараба, неранимајко и мобиш - груба, простачко, вулгарно*. Зборовите се прикладни затоа што од морален аспект мобингот е враќање кон дивјаштвото и кон животинскиот морал.

---

¹ Капитал, дневен печат, од 12.10.2010

Притисок врз вработените или психолошки терор на работното место се поврзува со терминот МОБИНГ. Мобинг е стара појава која е присатна во целата историја на човечкиот род, односно откако постои желбата на поединецот за власт, доминација и понижување на други, која може да биде предизвикана од љубомора, омраза, чувство на завист и.т.н. Мобинг е присатен во секојдневниот живот, на работното место, локалната средина или пошироката средина. Поединецот систематски се напаѓа и понижува како би се негирале социјалните контакти, би се создале услови на изолираност и чувство на беспомошност. Се состои во непријателска и неетичка комуникација врз поединец, кој е ставен во состојба на беспомошност, без можност да се брани. Состојбата може да се одреди и како систематска и организирана кампања со цел одредено лице да се избрка од работа (Leymann,1995).

Мобингот е специфичен облик на однесување на работното место, со кое едно лице или група систематски и морално злоставуваат и понижуваат друго лице, со цел загрозувањето на неговиот углед, чест, човечко достоинство и интегритет, се до елиминација од работното место (Leymann,1998). Таквите активности се одвиваат најмалку еднаш неделно во тек на шест месеци. Мобинг однесувањето е форма со која се нарушува менталниот и физичкиот состав на работата, од страна на менаџерите или вработените. Последиците од таквата состојба се видливи кај поединецот, жртвата на мобинг, на ниво на претпријатие, но и во општеството во целост. Истражувањата покажуваат дека се работи за проблем кој ги опфатил сите сфери на човековиот живот, и тоа не е само проблем на поединецот туку и на целото општество, при што настануваат големи губитоци (на пазарот на трудот, во здравство, пензиско осигурување ...) Отуката мерките за санкционирање на појавата мобинг на работното место, не е во надлежност само на синдикатот кој традиционално се занимава со заштита на интересите на вработените, туку и работодавачите и државата воопшто.

Причини кои доведуваат до мобинг: Причините за појавата на мобинг се многубројни, но најчесто мобингот произлегува од конфликтот во работната средина. Конфликтот прераснува во војна меѓу две страни, поради спротиставеност. Како причина може да се наведат технолошките промени кои бараат помалку работна сила. Потоа и социјалните програми или закони кои ги штитат работодавачите за капиталот, а трудовото законодавство е еден вид оков што не може да се скрши. Директно врачениот отказ може да значи тужба на

суд, неизвесна пресуда, можна оштета и непотребно публикуирање на случајот во јавноста.

Каде се случува мобинг: Според одредени истражувања мобингот најчесто се случува во лошо организирани фирми и во случај на беспомошни и незаинтересирани менаџери. Во мобинг ситуацијата на крајот нема победници. Постои ширење на страв и не продуктивна работна атмосфера. Во компании со кои управуваат диктатори, вработените покажуваат два вида реакции: едни подклекнуваат и стануваат жртва на мобинг, а други развиваат одредени облици на додворувачи како некој вид одбранбен механизам. Доброто работење не би требало да се сведе на сеење и владеење на страв. Ова треба да се спроведува со поттикнување на капацитетот на вработените и преку призма на позитивна комуникација - така се спречува мобинг и се стимулира продуктивност.²

Зошто разговараме за мобинг: Мобингот е една скокотлива и зајадлива тема, лесно приемчива бидејќи е блиска на одреден начин до сите нас. Но, во својата суштина претставува еден длабок и сериозен проблем кои ги засега не само жртвите на мобингот кои се директно засегнати од овој проблем и на кои им е потребна помош, туку и на работодавците кои во одредени ситуации најчесто не знаат што им се случува внатре со вработените и меѓу нив, во нивните приватни фирми. Според одредени истражувања појавата на еден случај на мобинг во една компанија во Германија може да ја чини фирмата од 30.000 - 50.000 евра на годишно ниво, како резултат на непродуктивноста на работното место предизвикано од мобинг однесување. Мобингот е приказна во која на крајот нема победници. Жртвата на крајот је напушта работата или останува непродуктивна, а на тој начин губат двете страни. За овој проблем не треба да бидат заинтересирани само жртвите, туку и сопствениците, менаџерите, раководителите со човечки ресурси. Во скандинавските земји направени се истражувања кои покажуваат дека постојат голем број на варијации во однос на мобинг однесување и утврдени се следниве категории:

- нарушена комуникација- критизирање, оневозможување на личноста да ја изрази својата вистинска природа,
- нарушување на социјалните односи и игнорирање, искривување на социјалната перцепција за личноста низ низа трачеви, исмејувања, навреди,

---

² <http://www.mobbing.mk>

- негирање на квалитетот на работата, задавање задачи над или под нејзината способност,
- напад на здравјето, емоционално угнетување, физички закани

Профил на насилникот: Насилните личности ретко го менуваат своето однесување. Кога би требало да ги споредиме личностите на насилникот со некое животно, најприфатлива асоцијација е волкот. Волкот кој е облечен во јагнешка кожа, кој е многу внимателен и мудро ја следи својата жртва, ја анализира, ја проучува, ги одмерува нејзините интелектуални способности, го опипува пулсот на толеранција. Со тек на времето насилството станува се позачестена и посурова. Последиците на насилство се сериозни и долготрајни. Некои насилни луѓе не се болни, само ја користат моќта и позицијата за да можат да ги контролираат другите, бидејќи знаат дека таквото однесување општеството не го осудува.

2. Влијанието на мобингот врз индивидуата

Модерното време донесе и нови модели на тортура на работното место. Сето ова и придонесува до вознемирување на човечкиот разум. Лицето со ентузијазам и желбата да се биде успешен, ги менува своите ставови кон работата заради мобингот, го губи идеализмот, енергијата и не гледа смисла за својата работа. Стравот од губење на работното место ја наведува жртвата на вложување на поголеми напори во остварување на подобри резултати во работењето, така што во првите моменти, како резултат на мобингот може да биде зголемена продуктивност и ефикасност кај поединци. Жртвите често пати не се осудуваат да говорат за проблемот кој го имаат на работа, така што од фаза на интензивирани напори доаѓаат во фаза каде што се и неподготвени да одат воопшто на работа, а тоа е обично пропратено со синдромот на хроничен замор по што следува боледување и отсуство од работа. Жртвите на малтретирањето обично брзо стануваат уморни од работата и ја губат мотивацијата за работа, што се потврдува во скоро 60% од случаите. (Стратегија на ЕУ, 2007)

Скоро сите студии покажуваат дека нездравото работно опкружување ја намалува продуктивноста што доведува до пад на економската ефикасност. Значи, малтретирањето не го уништува само поединецот и неговото семејство, како што воочивме претходно, туку нанесува и директна штета на самата организација, а после тоа и на целокупното општество.

---

3. Влијание на мобингот врз организацијата

Мобингот е резултат на радикално полоша работна клима во рамките на организацијата, мотивацијата и продуктивноста се намалува, луѓето се помалку креативни и флексибилни, поради што се намалува нивната иновативност. Репутацијата со клиентите и деловните партнери се намалува, со што, исто така, се намалува угледот на лицата кои бараат работа. Се зголемува флукуацијата, степенот на внатрешни изостанци е висок, што резултира со високо ниво на апсентизам. Логично е, поради тоа наведената компанија да претрпи пад на квалитетот и квантитетот на производството.

Мобингот може лесно да се препознае на секое ниво на хиерархија, повеќе загрижува дека виктимизацијата често е само врв на ледениот брег на проблеми во рамките на социјалниот систем во фирмата или симптоми на подлабоки проблеми или нарушувања. Мобинг може лесно да се рашири во сите типови на организации и сите сектори на економијата. Може да се развива во големи и мали бизниси, владини или непрофитни организации, здравството или образовните институции. Последиците од мобинг се катастрофални за фирмата, организацијата полека се дезинтегрира. Присатно е (Davenport.1999: 140):

1. Намалување на квалитетот и квантитетот на работата
2. Непријатни односи помеѓу вработените, прекин на комуникација и тимска работа
3. Зголемена флукуација
4. Зголемен број на отсуство од работа поради болест
5. Губење на угледот, на кредибилитетот на компанијата
6. Цената на консултанти
7. Отпремнина, компензација ...
8. Цената на правни постапки
9. Трошоци на отсуство, вработен промет и намалена продуктивност

Намалување на квалитетот и квантитетот на работата се огледа во намалување на бројот на работни задачи, но и на нивниот квалитет. Поради мобинг не се загрижени само жртвите, мобингот влијае на тимската работа и кохезијата неопходна за правилно извршување на работата. Губењето на клучните луѓе исто така влијае на самото јадро на организацијата (Davenport и

други, 1999 : 139 . Што се однесува на зголемената флукуација, таа е резултат на чувствителните вработени кои мобингот повеќе не можат да го набљудуваат и прашањето дека работите ќе се поправат, полека стануваат инспирирани за подобри работни места. Трошоците на флукуацијата, воведувањето на нови работници и губењето на искуства се високи. Magals-Steinman (1998: 31) наведува дека 20 % од вработените кои сведочат за мобинг, донесуваат одлука компанијата да ја напуштат и да бараат работа на друго место. Зголемувањето на бројот на денови за боледување е со цел да се повлечат од малтретирање, вработениот се повлекува од работното место поради патолошки причини. Честите и продолжени отсуства предизвикуваат трошоци, и се нарушува работниот ритам, со што се намалува продуктивноста. Освен тоа, жртвата вработен бара начин да оди на боледување или одмор, со цел да избега од отруената бизнис клима (Davenport, N.,Schwartz,R.D.,Elliott G.P.1999:140). *Надомест на штета, отпремнина...* се однесува на поединци, кои погодени поради мобинг, не се во состојба да се вратат на работниот живот. Студијата³ укажува на тоа дека повеќето луѓе кои се во пензија, потврдиле дека се врз основа на психолошки проблеми предизвикани од работа, стрес. Колку од овие стресови се предизвикани од мобинг, не е јасно од истражувањето. Жртвите на мобинг имаат право на отпремнина, ако докажат дека биле принудени да се откажат, или биле жртви на нефер однесување. *Трошоците на отсуство, флукуација, намалена продуктивност* иницирани од мобингот во организацијата укажуваат дека во литературата⁴ нема точни пресметки за чинење на мобинг, но како показатели се наведени следниве пресметки како трошоци на отсуство:

- 1) Трошоци за денот на отсуство изнесуваат 200 до 400 ДЕМ ,
- 2) 1% отсуство годишно, што ја чини една компанија со 100 вработени изнесува 40.000 ДЕМ годишно (1% отсуства годишно поради болест, трошочно ја чини компанијата Фолксваген (Volkswagen) приближно за година 46 милиони ДЕМ)

Ако оваа пресметка е прилагодена на европскиот пазар, доаѓаме до заклучок дека флукуација на трошоците за работник би изнесувала 15.000 ДЕМ, за секретар 25.000, за квалификуван работник 50.000 ДЕМ, раководител над

³ Студија (1994) спроведена од California Worker's Compensation Institut

⁴ www.dgb.de/schwerpunkte/mob_trxt.htm

400.000ДМ (Leymann.H.,1999:34) , без заменските стапки, прекувремена работа на трошоците за воведување во работаи ...

Во некои шведски студии се покажа дека 60% од вработените доброволно ја напуштаат организацијата како последица на интерните непријатности поврзани со работното место. 27% од испитаниците во шведските проучувања одговориле, дека виктимизацијата ја намалува нивната продуктивност на работното место, слична студија во Германија покажа дека засегнатите (мобираните) најпрво реагираат со зголемување на продуктивноста, потоа кога ќе станат свесни за апсурдноста на тоа, нивната продуктивност опаѓа и поминува во исполнување на зададените налози. Ова се карактеристики на внатрешен неуспех. Глобалната оценка на америчкото „ Канцаларија за националните прашања“⁵ проценува трошоци на намалена продуктивност поради вознемирување на вработените на 5 до 6 милијарди УСД годишно (Leymann,1995:133). Marais-Steinmans (1998:4) поточно идентификува загуби на продуктивноста мерена со загуби на работното време. Исто така, споменува дека жртвите на мобинг 10 до 52 % од работното време користат за планирање одбранбени стратегии, размислуваат за ситуацијата, доживуваат демотивација и стрес.

Заклучок

Најголем проблем е прифаќањето на мобингот како нормализирана и неизбежна појава која ги карактеризира работните односи во голем број организации. Во костецот меѓу егзистенцијата и личното достоинство, вработените често се општествени жртви заедно со нивните потесни семејства. Од сево ова може да се заклучи дека санкционирањето на овие последици е долготраен, тежок и скап процес. Затоа е неопходно да се сконцентрираме на превенција на овие појави преку зголемување на свесноста и информираноста на луѓето за мобинг и последиците кои се јавуваат како резултат на тој мобинг.

Најдобра стратегија за излез од мобинг ситуациите е вложувањето во себе и своето знаење за да можете во секое време да заминете во други фирми со подобри деловни контакти, со што ќе се поткрепи сопственото достоинство на вработениот и нема да се толерираат манипулации. Со успешна борба ќе се постигне зајакнување на работничките права, поголема хуманизација на односите на работното место и градење на здраво општество.

---

⁵ *Bureau of National Affairs*

ЛИТЕРАТУРА

1. Davenport, N., Schwartz, R.D., Elliott G.P.(1999): Mobbing : Abuse on the American (Workplace , Civil Society Publications. (140)
2. Davenport, N., Schwartz, R.D., Elliott G.P.(1999): Mobbing : Abuse on the American Workplace , Civil Society Publications(139)
3. Leymann, H.(1993): Mobbing-Psychoterror am Arbeitsplatz, Rohwolt Taschenbuch Verlag GmbH, Reinbek
4. Leymann, H.(1995): Der neue Mobbing - Bericht, Rohwolt Taschenbuch Verlag GmbH Reinbek
5. Leymann, H., The Mobbing Encyclopaedia; Bullying; Whistleblowing. Heinz Leymann [http:// www. leymann.se/](http://www.leymann.se/)
6. Lorenz, K.(1963) :Das sogenannte Boese, Dr.G.Borotha - Schoeler. Wien:Verlag,1963
7. Marais-Steinman, S. (1998): The Changing workplace. About bullying, Emotional Abuse Harassment and Work Trauma, <http://www.cw.co.za/tamun/change,dne17.05.2000>
8. Marais-Steinman, S. (1998): The Changing workplace. About bullying, Emotional Abuse Harassment and Work Trauma, [http://www.cw.co.za/tamun/change,dne17.05.2000\(4\)](http://www.cw.co.za/tamun/change,dne17.05.2000(4))
9. Resh (1997): Mobbing und Konflikte am Arbeitsplatz, DGB-Informationen zur Angestelltenpolitik, Seevetal
10. The Mobbing Encyclopedia, <http://www.leymann.se/English/12100E.H.TM>
11. Workplace Bullying, <http://bullybusters.org/home/twd/bb/res/neuman1.htm dne2000>
http://www.ssm.org.mk/index.php?option=com_content&view=article&id=431&Itemid=148&lang=mk
<http://www.mobbing.mk>
www.dgb.de/schwerpunkte/mob_trxt.htm

YÖNETİCİ GÖZÜYLE SATIŞÇILIK MESLEĞİNDE BAŞARIYI BELİRLEYEN ÖZELLİKLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Prof. Dr. Remzi ALTUNIŞIK

Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü,
Serdivan/SAKARYA/TÜRKİYE

ÖZET

Satışçılık mesleği son yıllarda giderek öne çıkan ve her geçen gün giderek daha sofistike bir hale gelen bir meslek dalı olmaya başlamıştır. Satışçılık mesleği sadece belirli mesleki bilgilerin kazanılması ile başarılı olunan bir meslek dalı değildir. Satışçılık mesleğinde başarı çok çeşitli bilgi, beceri ve yeteneklerin bir harmanlaması olarak da düşünülebilecek bir yetenekler karmasını gerektirmektedir. Literatürde satış elemanlarında aranan özellikler yanında iyi bir satışçıda bulunması gereken özelliklere yönelik çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu bağlamda öne çıkan bulgular arasında satışçılık mesleğinin çeşitli tür ve yapıda bir bilgi birikimi yanında bazı davranışsal ve tutumsal yeteneklerin sergilenmesi gereken bir alan olduğuna işaret etmektedir. Ancak satışçılık mesleği günümüzde çok değişik isimler altında karşımıza çıkmakta ve her bir görüntüyü başarıya götüren temel ilkeler yanında bazı özel yanların da bulunduğu gözlenmektedir.

Ancak bu çalışmayı farklı kılan yan ise, araştırma bağlamında farklı sektörlerden 200'ün üzerinde satış yöneticisi ile yapılan yüz-yüze görüşme yoluyla açık uçlu sorulara yöneticilerce verilen cevapların orijinal ifadeleri incelenerek ve irdelenerek (içerik analizi) yürütülmüş olmasıdır. Araştırma bulguları satış yazınında yer alan bilgilerle uyumakta olup, satışçılık mesleğinde uygulanan sektöre göre başarının şekillenmesinde farklı unsurların rol oynamakta olduğunu ortaya koymaktadır. Bunun da ötesinde satışçılık mesleğinin oldukça zor bir meslek olduğu ve bu meslekte başarı için eskilerin tabiriyle "İnsan sarrafı" olmanın son derece kritik bir beceri ve yetenek olduğu araştırma bulgularınca işaret edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Satış, satışçılık mesleği, satışta başarı, satışta etkinlik.

GİRİŞ

Alışveriş olgusu modern yaşamın şekillenmesinde rol alan en önemli sosyal faaliyetlerden biridir. Bu faaliyetin yürütülmesinde rol alan en önemli aktörler ise kuşkusuz, adı/unvanı ne olursa olsun, satışçılar veya satış elemanlarıdır. ABD’de yapılan bir istatistiğe göre toplumdaki her dokuz kişiden birinin satış ve pazarlama ile ilgili işlerde çalışmakta olduğunu ortaya konmaktadır. Belki unvan olarak satış veya pazarlama ile ilgili işlerde olmasa da çevremize baktığımızda hemen hemen her 3 veya 4 kişiden birinin satış ve pazarlama ile ilgili veya satış ve pazarlama başlığında kullanılmakta olan bilgi ve beceriler gerektiren görevleri yapmakta olduğunu görürüz.

İnsanlık tarihi kadar eski olan satışçılık mesleğinin toplum, iş dünyası ve tüketiciler için sağladığı çok sayıda fayda bulunmaktadır. Toplumsal açıdan bakıldığında satış elemanları ekonominin canlanmasına yardımcı olurlar. Satış elemanları yeniliklerin ve yeni ürünlerin yayılmasında da önemli rol oynarlar. Satış elemanları işletmeye sadece gelir getirmekle kalmayıp, işletme için pazar araştırması yapma, işletmenin ve rakiplerin durumuna ilişkin geri besleme de yapmaktadırlar. Hatta satış elemanları işletmenin gelecekteki liderlik görevini üstlenmede de etkin rol oynamaktadır. Ancak, bu derece kritik olan satışçılık mesleğine bakıldığında eleman devir oranının çok yüksek olduğu ve bunun da hem hizmet kalitesinin bozulmasına yol açmakta olduğu, hem de maliyet açısından işletmeye ciddi bir yük getirmekte olduğu görülmektedir.

Müşteriler açısından bakıldığında, satış elemanları müşterilerin sorunlarına çözüm üreten bireyler olarak görev yapmaktadırlar. Bunun da ötesinde tüketiciler için ürünlerle ilgili yenilikler ve gelişmeler konusunda birer bilgi kaynağı olmaları yanında, satış sürecinde de müşteriler için birer satın alma danışmanı görevi üstlenmektedir. Bunların dışında satış elemanlarınca yürütülmekte olan, satış işinin türü, niteliği ve ürüne göre değişebilen, çok sayıda görev bulunmaktadır.

Satışçılık mesleği de değişen pazar dinamiklerine bağlı olarak paradigmatik bir dönüşümün içindedir. Geçmişte satışçılık mesleği daha çok işlem-bazlı, yani ürün satmaya odaklı, bir faaliyet iken günümüzde satışçılık mesleği daha çok ilişki-odaklı bir faaliyet haline gelmiştir. Geçmişte satış elemanının odak noktası müşterinin rakip olarak görüldüğü bireysel satışlar, satış crosunun artırılması ve kısa dönemde hedeflerin yakalanması idi. Ancak günümüzde satışçılık mesleği daha çok uzun süreli ilişkilerden kaynaklanan bir gelir sağlama düşüncesine odaklanmış olup, alıcı-satıcı ilişkisi de daha çok birlikte ortaklaşa başarıya ulaşma düşüncesine dayanmaktadır.

YÖNETİCİ GÖZÜYLE SATIŞÇILIK MESLEĞİNDE BAŞARIYI BELİRLEYEN ÖZELLİKLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Ancak paradigmal anlamdaki bu değişim beraberinde başka değişimleri de kaçınılmaz kılmaktadır. Geleneksel satışçılık anlayışında satış elemanından beklenenler ve yapması gereken işlemler ile ilişki odaklı yaklaşımın benimsendiği günümüzde ise gerekli olan bilgi, beceri ve faaliyetler birbirinden farklıdır. Satışçılık mesleğinde başarı geçmişte ağırlıklı olarak satış cirosuna endeksli iken günümüzde başarının ölçütleri ve başarıyı yakalamak için gerekli olan beceri, bilgi türleri ve yapılması gereken işler de değişmektedir.

Bu çalışmanın amacı, yönetici gözüyle, satışçılık mesleğinde etkinlik için ne tür özelliklerin bulunması gerektiği, satış elemanlarında gözlemlenen eksikliklerin neler olduğu, satışçılık mesleğinde başarılı satış elemanlarını başarısızlardan ayıran niteliklerin neler olduğu, satışçılık mesleğinde başarıda cinsiyetin etkili olup olmadığı ve iyi bir satışçı olabilmek için gerekli olan asgari deneyim süresinin ne kadar olduğu sorularına cevap aramaktır. Ayrıca, yabancı literatürde ortaya konmakta olan başarı kriterleri ile ülkemizde satış yöneticilerince öne sürülen faktörlerin kıyaslanması da araştırma bağlamında yer alan değerlendirmeler arasında yer almaktadır.

LİTERATÜR TARAMASI

Mesleki unvanı ne olursa olsun (satış elemanı, satışçı, tezgâhtar, satış destek elemanı, plasiyer, mümessil, mörç elemanı, vb.) satış mesleği sosyal bir meslek olup, günlük yaşamımızın ayrılmaz bir parçası konumundadır. Sosyal nitelikli olan bu meslekte başarı için gerekli olan nitelikler ve sahip olunması gereken bazı özel beceriler gerekmektedir. Günümüz iş dünyasında satışçılık mesleğinde başarı için gerekli şartlar vardır. Bunların başında ilişki kurma ve yönetme becerisi gelmektedir. Bunun için satışçının mükemmel bir iletişim becerisine sahip olması, müşteri ihtiyaçlarını anlayabilme, güven telkin eden bir tavır ve etik bir şekilde davranış sergilemesi gerekmektedir. Dolayısıyla günümüzde satışçılık mesleği açısından satış süreci müşteriyle ilişki başlatma, ilişkiyi geliştirme ve ilişkiyi büyütmeye (genişletmeye) üzerine odaklanmaktadır.

Satış literatüründe satışın çok değişik şekilleri üzerinde durulmaktadır. Bunlardan yaygın öne çıkanlar arasında, uyarıcı-tepki türü satış, mental-duruma göre satış, ihtiyaç tatmini satışı ve problem çözme davranışı sayılabilir. Bu derece farklı şekillerde ve formlarda karşımıza çıkan satışçılık mesleğinde aranan özellikler ve gerekli bilgi, beceri ve yeteneklere ilişkin satış yazınında çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalarda öne sürülen özelliklerin bir kısmı bilgi, beceri ve

yeteneklerle alakalı iken diğer kısmı ilişki yönetimi ve iletişim beceriler ile deneyimlerin önemine vurgu yapmaktadır (İslamoğlu ve Altunışık, (2009). Johnston vd. (1989)'un satış yöneticileri, satış elemanları ve öğrenciler üzerinde yaptıkları bir araştırmada satış elemanlarının başarısız olmasına yol açan önemli faktörlerin başında girişimcilik eksikliği, kötü planlama ve organizasyon, coşku eksikliği, müşteri odaklılığın olmaması ve kişisel hedeflerin bulunmaması çekmektedir. Bu faktörler açısından kadınların erkeklere kıyasla, özellikle de dinleme becerileri, müşteri ihtiyaçlarını anlama becerileri ve öncelikleri belirleme konularını çok daha kritik olarak değerlendirdikleri de araştırma bulguları arasındadır. Bunun yanında evlilik sorunları, kötü yönetim, kötü alışkanlıklar, duygusal olgunluk eksikliği ve olumsuz tutumun da daha az derecede satış elemanının başarısızlığında katkısının olduğu da ortaya konmuştur. Ingram vd. (1992) tarafından satış yöneticileri üzerinde yapılan bir çalışmada, satış elemanlarının başarısız olmasına sebep olan faktörler arasında kötü dinleme becerileri, öncelikleri belirleme ve önemli konulara odaklanmada başarısızlık, gayret eksikliği, müşteri ihtiyaçlarını anlayamama, satış sunumlarını planlama becerisinin eksikliği ve yetersiz ürün ve hizmet bilgisi öne çıkanlar arasındadır.

Johnston vd. (1989) çalışmasında katılımcılara satışçılık mesleğinde başarıyı belirleyen en önemli tek faktörün ne olduğu sorulduğunda, iyi ve pozitif bir tutum en çok belirtilen özelliktir. Bunu takiben, sırasıyla uygun eğitim ve yetiştirme, iyi iş/çalışma alışkanlıkları, motivasyon, bilgi (müşteri, ürün, pazar ve rekabet), başarı isteği, müşteri ihtiyaçlarını okuyabilme ve müşteri odaklı bir satış yaklaşımının benimsenmesi gelmektedir.

Bunun ötesinde satışta başarıya yönelik olarak araştırmacılarca çok sayıda özellik öne sürülmektedir. Bu çalışmaların büyük çoğunluğunda satışta başarılı olan kişilere ilişkin özellikler arasında hedef koyma konusunda titiz davrandıkları, soru sormada değer yaratmaya yönelik sorular sordukları, sıkı çalışan bir kişiliğe sahip oldukları, amaçlarına ulaşma konusunda ısrarcı oldukları, iyi dinleyiciler oldukları, ürünlerinin değerini ön plana çıkarma konusuna önem vermekte oldukları, mesleki anlamda istekli ve ihtiraslı oldukları, müşterileriyle sürekli olarak temas içinde oldukları ve elde ettikleri her tür sonuç için tüm sorumluluğu üstlendikleri vurgulanmaktadır (Francis, 2011; Martin, 2011; Robertson, 2012; Tracy, 2012). Bunun yanında daha az başarılı olan satışçıların ise herşeyi kendilerinin yapabileceklerini düşünen, çok konuşan, her durumda aynı strateji ve taktikleri kullanma eğiliminde olan, her şeyin hemen olması konusunda aceleci olan, doğruları söyleme konusunda isteksiz olan, müşterilerini önemsemeyen ve herşeyin kolay olduğu düşüncesinde olan kişiler

YÖNETİCİ GÖZÜYLE SATIŞÇILIK MESLEĞİNDE BAŞARIYI BELİRLEYEN ÖZELLİKLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

olduğu da literatürde yer alan çalışmalar arasındadır (Shreier-Fleming, 2012). Bir başka araştırmada ise, başarılı ve daha az başarılı satış elemanlarını ayırt eden özellikler araştırılmış ve araştırma bulguları iki grup arasındaki ne belirgin farkın planlama becerileri ve uygulamaları olduğunu ortaya koymuştur. Başarılı satış elemanları planlama becerilerine vurgu yaparken, daha az başarılı olan satış elemanlarının ise daha çok satışa odaklanma eğiliminde olduklarını ortaya koyduğu ifade edilmiştir.

Satış mesleğinde profesyonel olmak için satışçıda belirli özelliklerin bulunması gerekmektedir (Ruth ve Wysocki, 2008). Bu bağlamda öne sürülen çok sayıda özellik bulunmaktadır. Örneğin, Alessandra (2006) profesyonel bir satış elemanının sekiz niteliğinin olması gerektiğini ifade etmektedir. Bunlar; imaj, tutum, bilgi derinliği, ilgi alanının genişliği, coşku, hassasiyet, olgunluk ve profesyonelliktir. Norton'a göre gerçek profesyonel satışçılar daima müşteri memnuniyetini en ön planda tutar, alanında uzman, beklenenden daha fazlasını yapan, yapabileceğini söyler veya söylediğini yapan, etkin iletişim becerileri ile donatılmış, etik ve ahlaki ilkeler çerçevesinde hareket eden, kendisi yerine meslektaşlarına övgü sunan, bilgilerini paylaşan, insanlara teşekkür etmeyi ihmal etmeyen ve daima güler yüz ve pozitif bir tavır sergileyen kişilerdir (Norton, 2010). Benzer şekilde Telpoukovskaia (2010)'da profesyonel satışçıların belirli niteliklere haiz olması gerektiğini ifade etmektedir. Bu nitelikler; iletişim kurma istekliliği, ürün bilgisi, dürüstlük, iyi niyet, insanlara ilgi gösterme, sabır, her müşteriye ulaşmanın yolunu bulma, görünüm ve pozitif bir tutumdur.

Ancak, satış mesleğinde satışçıların başarısını belirleyen faktörlerin neler olduğu konusunda satışçılarla satış yöneticileri arasında görüş ayrılıklarının (özellikle de rol belirsizliği ve rol çatışması) olduğu da gözlenmektedir. Bu farklılıklar hem satış personelinin motivasyonu, hem satış gücünün performansının değerlendirilmesinde, hem de satış hedeflerinin belirlenmesi ve başarının ölçümünde farklılıklara yol açmakta ve olumsuz etki yapmaktadır (Evans, vd. (2002). Dolayısıyla satışçılık mesleğinde başarı ve başarısızlığı belirleyen faktörler ile bu faktörlerin neler olduğuna ilişkin satış elemanları ile satış yöneticilerinin bakış açıları arasında farklılığın olması işletmeler ve satış gücü açısından önemli sorunları beraberinde getirmekle kalmayıp, işletmenin başarısı üzerinde olumsuz etki yapabilmektedir. Bu amaçla, bu çalışmada satış yöneticileri gözünde etkin ve başarılı satış elemanlarının haiz olması gereken özelliklerin neler olduğu ve mevcut satışçıların sözkonusu

açılardan nasıl değerlendirildiği ve çözüm için nelerin öngörüldüğü sorularına cevap aranmaktadır.

YÖNTEM

Her ne kadar satış elemanlarının başarısını etkileyen faktörlere yönelik literatürde çok sayıda çalışma bulunmasına rağmen tercih edilen yöntem açısından ele alındığında bu çalışma keşifsel nitelikte bir çalışma olarak değerlendirilebilir. Bu çalışma, daha sonra yapılması planlanan daha kapsamlı bir anket çalışmasının ön çalışması niteliğindeki bir çalışmadır. Yöntem olarak bu çalışmada açık uçlu sorulardan oluşan yarı yapılandırılmış bir soru formu yardımıyla işletmelerde pazarlama ve satış bölümlerinde görev yapmakta olan yöneticilerin deneyimlerine dayalı olarak konuyla ilgili görüşleri ve değerlendirmeleri yüz-yüze mülakat şeklinde toplanmaya çalışılmıştır. Soru formunda birbirini tamamlayan veya kontrol etmeye yönelik oluşturulmuş olan altı soru bulunmaktadır. Bu sorular, (a) satışçılık mesleğinde arana özellikler, (b) satış elemanlarında görülen eksiklikler ve hatalar, (c) başarılı ve başarısız satış elemanını ayırt eden nitelikler, (d) satıcılık mesleğinde başarıda cinsiyetin rolünün olup olmadığı, (e) satışçılık mesleğinde etkin olabilmek için gerekli olan asgari deneyim süresi ile (f) satışçılık mesleğinde başarıda güler yüz mü, iletişim becerileri mi yoksa bilginin mi daha kritik olduğuna ilişkin sorulardır. Ayrıca katılımcılara ilişkin demografik sorular da soru formunda yer almaktadır. Mülakatlar yüz-yüze mülakat konusunda kısa eğitim verilmiş 20 öğrenci tarafından yürütülmüştür. Mülakat yapılan satış yöneticisi sayısı 225'tir. Mülakat yapılan kişiler ağırlıklı olarak İstanbul, Sakarya, Ankara, Tokat, Bursa, Kocaeli ve Düzce illerinden oluşmakta olup, saha çalışması 2011 Nisan ayında gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler önce bilgisayar ortamına aktarılarak ardından içerik analizi yöntemiyle analize tabi tutulmuştur.

ANALİZ VE DEĞERLENDİRME

Araştırma bağlamında elde edilen protokol metinleri bir veri tabanına aktarılmıştır. Bu veri tabanı üzerinde araştırma sorularına cevap aramak amacıyla içerik analizi uygulanmıştır.

Katılımcılara ilişkin demografik özelliklere bakıldığında %68.9'unun erkek, 29 farklı sektörde çalışmakta olduğu görülmektedir. Katılımcıların yaş olarak %55'inin 30 yaş ve üzerinde olduğu, %20'sinin ise 31-40 yaşları arasında olduğu, %15'inin 41-50 ve %10'unun 50+ yaş grubunda yöneticilerden oluştuğu gözlenmektedir. Meslek grupları açısından sektörel dağılım açısından bakıldığında ise %32'sinin giyim, %6'sının alışveriş (perakende), %3'ünün endüstriyel ürünler, %2.3'ünün mobilya,

YÖNETİCİ GÖZÜYLE SATIŞÇILIK MESLEĞİNDE BAŞARIYI BELİRLEYEN ÖZELLİKLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

%2'sinin kozmetik sektöründe çalışmakta olduğu gözlenmiştir. Bunların dışında beyaz eşya, aksesuar, teknoloji marketleri, çocuk ürünleri, eğlence, restoran, otomotiv, mücevherat, turizm, sigorta, emlak ve finans gibi sektörlerden katılımcılarında örnekleme bulunması örneklemin hem çeşitlilik açısından hem de zenginlik ve temsililik açısından tatminkar olduğu görülmektedir.

Satışçılık mesleğinde başarıda cinsiyetin rolünün olup olmadığını incelemek amacıyla katılımcılara kadınların mı yoksa erkeklerin mi satış mesleğinde daha etkin ve iyi olduğu sorulmuştur. Katılımcıların %48.6'sı kadınların satışta daha başarılı olacaklarını, %21.2'si ise erkeklerin daha başarılı olacaklarını öne sürmüştür. Katılımcıların yaklaşık dörtte biri ise cinsiyetin önemli olmadığını ifade ederken, sadece %6.3'lük kısmı başarıda cinsiyetin etkisinin sektöre ve ürüne bağlı olarak değişebildiğini belirtmiştir. Buna göre kadınların satışta daha başarılı oldukları iddiasının desteklendiğini söylemek mümkündür. Ancak bu sonucun çıkmasında katılımcıların yaklaşık üçte birinin tekstil ve perakende sektöründe çalışanlardan oluştuğunun dikkatten kaçırılması gerekir.

Araştırma bağlamında satışta başarının belirleyicisi olarak bilginin mi, güler-yüzün mü yoksa iletişim becerilerinin mi daha etkili olduğu sorulduğunda katılımcıların hemen hemen %40'ı tüm becerilerin gerekli olduğunu, bu beceriler arasındaki sinerjinin başarının belirleyicisi olduğunu ifade etmektedir. Ancak katılımcıların yaklaşık 1/3'ünü (%29) bu becerilerden bilginin daha belirleyici olduğunu öne sürmektedir. Öte yandan katılımcıların sadece beşte birinin gülyüz demesi "Gülmesini bilmeyen esnaf olmasın" atasözünü doğrular niteliktedir.

Araştırma bağlamında yöneticilere yöneltilen sorulardan biri de başarılı ve başarısız satış elemanlarını ayırt eden belir faktörlerin olup olmadığına ilişkindi. Analiz bulguları Tablo 1'de özetlenmektedir.

Tablo 1: Başarılı satışçıları başarısızlardan ayırt eden özellikler

Özellik	%
Motivasyon	47.1
İletişim	44.4
Gülyüz	27.1
Bilgi	19.6
Kişisel beceri	10.7
Özgüven	10.7
Deneyim	8.4

Tablo incelendiğinde satış yöneticileri başarılı satış elemanlarını başarısızlardan en ayırt eden en az yedi tane özelliğin olduğunu düşünmektedirler. Ancak, bu özelliklerden belirgin şekilde iki grubu ayırt eden iki özelliğin olduğu gözlenmektedir. Bunlar, hemen hemen katılımcıların yarısı tarafından belirtilen, motivasyon ve iletişim becerileridir. Başka bir ifadeyle, satışta başarı için öncelikli olarak satışçının bu meslek hakkında ve satış yapma konusunda kendini motive etmesi gerekmektedir. Hemen hemen aynı ağırlıkta önem sahip olan diğer özellik ise satışçının iletişim konusundaki etkinliği ve becerileridir. Yine iletişim konusuyla doğrudan ilintili başka bir konu ise satışçının güler yüzlü davranması ve insanlarla kolay diyaloga geçebilmesi becerisi olup, katılımcıların yaklaşık üçte biri güler-yüze vurgu yapmaktadır. Dördüncü sırada ise mesleki ve satılan ürün ve hizmetlerle ilgili bilgi farklılığı da satışta başarı farklılığının sebeplerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunların ötesinde, kişisel beceri, özgüven ve deneyim gibi özellikler de bu iki grup satışçıyı ayırt etmede bizlere yardımcı olsa da satışta başarıda farklılığı yaratmada kritik bir öneme sahip olduklarını söylemek zor olacaktır.

Araştırma bağlamında satış yöneticilerine yöneltilen bir diğer soru ise mevcut uygulamalar çerçevesinde satış elemanlarında gözlemlenen eksiklikler veya zayıflıklardır. Yöneticiler satış elemanlarına yönelik çok sayıda ve türde eksiklikten bahsetmiştir. Ancak belirtilen özellikler dikkate alındığında hemen herkesin üzerinde hemfikir olduğu belirgin bir eksiklik sözkonusu değildir. Tablo 2’de görüleceği gibi katılımcıların yaklaşık 1/3’ü en önemli zayıflığın eğitim konusunda olduğunu ifade etmektedir. Eğitimi takiben kişisel özellikler ve kişisel gelişim konusundaki eksiklikler ile kendini geliştirme konusundaki isteksizlikler gelmektedir. Bu durum başarısızlığın da en önemli sebeplerinden biridir. Yukarıda belirtildiği gibi başarılı ve başarısız satış elemanlarını ayıran en önemli özelliğin motivasyon olduğu ifade edilmişti. Üçüncü zayıf konu ise iletişim konusudur ki, satışçılık mesleği açısından başarının en temel anahtarlarından biridir. Dördüncü en belirgin özellik ise, farklı şekillerde ifade edilse de satış elemanlarının mesleki açıdan ilgilerinin zayıflığı, mesleki alaka ve mesleği severek ve isteyerek yapma konusundaki zayıflık olarak karşımıza çıkmaktadır. Beşinci sırada ise satış elemanlarının müşterilere yönelik tutum ve davranışlarındaki kabalık, ilgisizlik ve soğukluk olarak nitelenebilecek olan davranışsal ve tutumsal sorunlar yer almaktadır.

YÖNETİCİ GÖZÜYLE SATIŞÇILIK MESLEĞİNDE BAŞARIYI BELİRLEYEN ÖZELLİKLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Tablo 2: Satış elemanlarında gözlemlenen eksiklikler

Özellik	%
Eğitim	29.3
Kişisel özellikler ve gelişim	22.7
İletişim	15.1
Mesleki odaklanma eksikliği	13.8
Davranış ve tutum	12.0
Motivasyon	8.4
Deneyim	5.8

Son iki sırayı ise motivasyon ve deneyim almaktadır. Her ne kadar günümüzde birçok meslek için deneyim en çok aranan nitelik olmasına karşın, satış yöneticileri açısından deneyim eksikliğini sorun olarak görenlerin oranının oldukça düşük olduğu görülmektedir. Bu da işe alımlarda aranması gereken özellikler açısından yeniden bir değerlendirmenin gerekli olduğuna işaret etmektedir.

Tablo 3: Satış elemanlarında bulunması gereken özellikler

Özellik	%
İletişim	73.0
Güleryüz	68.5
Bilgi	44.6
Kişisel özellikler	37.8
İkna kabiliyeti	36.0
İş sahiplenme	24.4
Deneyim	19.8

Satış yöneticileri gözyle iyi bir satış elemanında bulunması gereken özelliklere ilişkin bulgular Tablo 3'te özetlenmektedir. Tablodan da görüleceği üzere satış elemanlarının sahip olması gereken olmazsa olmaz özellik iletişim becerileridir. Katılımcıların %73'ü sosyal etkileşime dayanan satışçılık mesleğinde kişinin konuşma, kendini ifade etme, müşteriyle etkin bir diyalog kurabilme ve satışını yapmakta olduğu ürün ve hizmetleri etkin bir şekilde aktarabilmesi için gerekli olan tüm sözlü ve sözsüz iletişim becerilerini kullanabiliyor olması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Yine iletişimin önemli araçlarından biri olan Güleryüz de en önemli ikinci özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Satış yöneticilerince önemli görülen üçüncü özellik ise bilgidir. Ancak burada kastedilen bilgi daha çok mesleki bilgi,

satış sürecinin etkin yönetimine ilişkin bilgi olarak algılanma eğilimidir. Tabi ki sektörel bilgi de satış sürecinin etkinliğini belirleyen unsurlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Dördüncü sırada ise satış elemanının kişisel ve kişilik özellikleri yer almaktadır. Burada bahsedilen özellikler arasında kişilik yapısı, görüntüsü, giyim kuşam ve duruşu gibi özellikler öne çıkmaktadır. Kişisel özellikleri takiben kişinin ikna kabiliyeti önemli özelliklerden biri olarak öne çıkmaktadır. İkna kabiliyeti hem doğuştan gelen becerileri hem de bilgi ve deneyimle beslenen bir özellik olması sebebiyle kişinin algılama ve gözlem yapma becerileri ikna yeteneğini geliştiren bir faktör olarak düşünülebilir. Bunu takiben kişinin işi sahiplenmesi ve deneyim özellikleri satış elemanında aranan özellikler arasındadır. Özellikler de birçok satış yöneticisi, satış elemanlarının mesai saatleri içerisinde telefonla meşgul olmak, kendi aralarında sohbet etmek ve mağaza içinde ortaya çıkan sorunlara çözüm getirme konusunda ve müşterinin mağazaya girmesini takiben ilgi gösterme isteğinin olmaması en çok karşılaşılan sorunlar arasındadır.

Tablo 4: Satışta başarı için gerekli olan deneyim süresi

Özellik	%
1 ay	8.2
2 ay	12.2
3 ay	26.9
4-5 ay	3.2
6 ay	14.7
8-10 ay	6.1
12 ay	9.0
15-18 ay	8.1

Araştırma bağlamında yöneticiler gözüyle satışta etkinlik açısından deneyimin ne derece önemli bir unsur olduğunun ortaya konması için yöneticilere satışta başarı için asgari deneyim süresinin ne olduğu sorusu yöneltilmiştir (Tablo 4). Bu konuda katılımcıların önemli bir kısmı ne bir cevap vermekten kaçınırken 3 aylık asgari deneyim süresinin yeterli olacağı düşüncesini paylaşanların oranı %26.9'dur. Ancak tablo incelendiğinde gerekli deneyim süresi olarak altı ay veya daha az süreyi belirtenlerin oranının %50'yi aştığı görülmektedir. Ancak unutulmaması gereken husus farklı sektörlerde satış elemanlarının yapmaları gereken faaliyetler ve gerekli beceriler arasında farklılığın olması doğaldır. Örneğin, kuyumcуда çalışan bir satış elemanı ile konfeksiyon mağazasında çalışmakta olan bir tezgahtar için gerekli olan donanım ve bilgi beceriler farklı olacaktır. Tabloya bakıldığında bir yıl ve daha uzun

YÖNETİCİ GÖZÜYLE SATIŞÇILIK MESLEĞİNDE BAŞARIYI BELİRLEYEN ÖZELLİKLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

sürelî deneyimlerin gerekli olduğunu düşünenlerin oranının %15-20 arasında olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak, yukarıda yapılan değerlendirmeler ışığında satışçılık mesleğinde başarılı ve başarısız olan satış elemanlarını bir birinden ayıran özellikler sözkonusudur. Farklı sorular yoluyla elde edilen cevaplar arasında paralelliğin olduğu ve dolayısıyla satış başarıyla tamamlamak ile başarılı ve başarısız satıcılar olmak farklı şeylerdir. Sadece satış gerçekleştirmek değil, satışta etkinlik de önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Araştırma bulguları yöneticilerin satış elemanlarını değerlendirirken farklı parametreleri dikkate aldıkları veya aynı parametrenin farklı yansımalarına önem atfettiklerini ortaya koymaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Açık uçlu sorular yardımıyla satış yöneticilerinden elde edilen veriler ışığında satışta etkinliği belirleyen unsurlara şu çıkarımlarda bulunmak mümkündür. Satışçılık mesleği açısından farklı sektörlerde farklı bilgi ve becerilerin öne çıktığı görülmektedir. Ancak satışçılık mesleği açısından başarıyı belirleyen unsurlar açısından araştırmanın bulguları literatürde yer alanlar ile uyum içinde olmakla birlikte, farklı bilgi, beceri ve yeteneklerin görece önemleri ve algılanan önem sıraları açısından farklılıklar bulunmaktadır. Bu durum aslında ülkemizdeki mevcut sektörel uygulamaların bir yansıması olarak da değerlendirilebilir. Tüm dünyada olduğu gibi satışçılık mesleği halen saygınlık sorunu olan bir meslek olup, insanların güveni açısından güvenilirliği zayıf olan veya sorgulanan meslekler arasında yer almaktadır. Bir diğer husus ise ülkemizde satışçılık mesleğinin çoğunlukla tezgahçılık ile karıştırılması sebebiyle satışçılık işinin daha çok bayanlar için uygun olan bir iş alanı olarak algılandığı düşünülmektedir. Bunların yanında satış yöneticisinin satış elemanında aradığı özellikler ile satışta başarı için gerekli olan beceriler bağlamında yöneticinin cinsiyetine bağlı olarak farklı beklentiler ve algıların olduğu da araştırma bulgularınca ortaya konmaktadır. Sonuç olarak geleceğin satışçıları, bilgi ve beceri bakımında donatılmış, sosyal yönü güçlü, üstün bir algılama ve analiz becerilerine sahip hazır cevaplı ve sempatik bir kişiliğe sahip olan insanların başarılı olacağı özel bir meslek haline geleceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Alessandra, Toni (2006), "Eight Qualities of a Professional Salesperson", http://www.assessmentbusinesscenter.com/media/articles/article_8_Qualities.pdf.
- Doney, M.P. ve Cannon, J.P. (1997), "An Examination of the Nature of Trust in Buyer-Seller Relationships", *Journal of Marketing*, April, s.35-51.
- Evans, K.R, Schlacter, J.L., Schultz, R.J., Gremler, D.D., Pass, M. ve Wolfe, W.G. (2002), "Salesperson and Sales Manager Perceptions of Salesperson Job Characteristics and Job Outcomes: A Perceptual Congruence Approach", *Journal of Marketing Theory and Practice*, Fall, s.30-44.
- Francis, C. (2012), "11 Habits of Highly Successful Salespeople", <http://www.theglobeandmail.com/report-on-business/small-business/sb-managing/leadership/11-habits-of-highly-successful-salespeople/article7936653/>
- Gitomer, J. (2001). Specific characteristics are what make top sales people tops. *American City Business Journals*, <http://houston.bcentral.com/houston/stories/2001/07/02/smallb2.html>.
- Johnston, M.W., Hair, J.F. Jr. ve Boles, J. (1989), "Why Do Salespeople Fail?", *Journal of Personal Selling & Sales Management*, Vol. 9, s. 53-58.
- İsıamoğlu, A.H. ve Altunışık, R. (2009), *Satış ve Satış Yönetimi*, Sakarya Kitapçılık, 2. Baskı.
- Martin, S.W. (2011), "Seven Personality Traits of Top Salespeople", http://blogs.hbr.org/cs/2011/06/the_seven_personality_traits_o.html
- Norton, Alan (2010), "10 things that define a true Professional", <http://www.techrepublic.com/blog/10things/10-things-that-define-a-true-professional/1685> .
- Robertson, Kelley (2011), "10 Characteristics of Successful Sales People", <http://www.businessknowhow.com/marketing/successful-salesperson.htm>
- Ruth, Amanda ve Wysocki, A. (2008), "Top Sellers: Characteristics of a Superior Salesperson", <http://edis.fas.ufl.edu/pdf/edis/SN/SN00400.pdf> .
- Shreier-Fleming, M. (2012), "7 Habits of Less Successful Salespeople", <http://www.businessknowhow.com/marketing/habitsless.htm>
- Telpoukovskaia, Nina (2010), "Qualities of a Professional Salesperson", <http://ezinearticles.com/?Qualities-of-a-Professional-Salesperson&id=4523998>.
- Tracy, Brian (2012), "10 Reasons Why Top Sales People are Successful: Boost Your Sales Career", <http://www.briantracy.com/blog/sales-success/key-to-success-sales-career-top-sales-people/>

**Personaliteti dhe krijimtaria letrare e romancieres me origjinë shqipëtare
Loretta Lynda Cekani Chase.**

Autorja e këtij punimi shkencor, ndermori perpjeket maksimale që të arrij ne nje kontakt direkt me autoren e madhe Amerikane Loretta Lynda Cekani, dhe në një korrespondencë e-letrash arriti të marr përgjigje. Kjo ishte një befasi dhe kënaqësi e veçantë për të. Fill pas kësaj ndenje të këndëshme, lindi pyetja se ç'ë nxiti dhe frymëzoi autoren e madhe amerikano-shqiptare të përgjigjet personalisht në letrën e shkruar në të njëjtën ditë, dhe me të parën herë, kur dihej fare mirë, se e madhja Lorreta kishte një angazhim dhe përkushtim për rreth tetë orë pune në ditë, rreth shkrimeve dhe krijimtarisë së saj, ndërsa punët e organizimit të jetës së përditshme, si korespondencë letrash dhe aktivitetet tjera administrative, juridike, e bankare, i kryente nëpërmjet sekretareshës dhe menaxheres së saj. Në vijim komunikimi i Lorettes me autoren e këtij punimi shkencor:

Dear Ms. Gurra,

Thank you so much for including me and my work in your project. Your topic is, I believe both timely and valuable, especially given the recent wave of Albanian immigrants to the U.S. I am honored to be included among those of Albanian heritage who've made contributions to our adopted countries and cultures.

I wish you success in obtaining your Fullbright Scholarship, and will look forward to meeting you.

Very best wishes,

Loretta

Me të shikuar dhe studiuar fotografitë e dërguara, krijohet përshtypja se Loretta është një personazh me tipare tipike shqiptare. Vlijat e saj të fytyres, struktura propocionale e eshtrave fasciale dhe shkëlqimi i thellë i syve të saj, rrëfejnë për një ikonë të buzëqeshur fisnike e skofijare, që i ngjason portreteve e personazheve të Leonardo Da-Vinci-t.

Dihet fare mirë se në çdo vend të botës, shqiptarët e migruar, përveç jetës së tyre përplot me angazhime të përditshmerisë, në vendin ku jetojnë, një pjesë të kohës së tyre të shtrejtë, l'a përkushtojnë edhe aktivitetve të natyrave të ndryshme të grupit etnik të vet. Takimet dhe manifestimet e tyre përcillen duke i promovuar, rikujtuar vlerat, njëkohësisht kënaqur, e mburur me të arriturat e tyre. Në mesin e shqiptarëve të Worcester-it të shtetit Massachusetts të SHBA-ve, emri i Loretta Çekanit, zë vend në mesin e njerëzve shumë të njohur. Krijimtarija e saj shumë e suksesshme, në shkrimin e romancave historike dhe romancave me motive dashurie, i mundesoi komunitetit shqiptar të këtij vendi të mburret e krenohet me të. Ajo njihet bukur mirë dhe adhurohet nga lexues amerikan, që preferojnë të trajtojnë tema dashurie. Deri në momentin e tanishëm, ajo ka shkruar rreth pesëmbëdhjetë romane të cilat janë;

DON'T TEMPT ME (korrik 2009), YOUR SCANDALOUS WAYS (qershor 2008), LORD OF SCOUNDRELS, NOT QUITE A LADY (maj 2007), LORD PERFECT (mars 2006), MR. IMPOSSIBLE (mars 2005), MISS WONDERFUL (mars 2004), THE LAST HELLION (april 1998), "THE MAD EARL'S BRIDE, "novella in THREE WEDDINGS AND A KISS (shtator 1995), CAPTIVES OF THE NIGHT (shkurt 1994), THE LION'S DAUGHTER (tetor 1992), THE SANDALWOOD PRINCESS** and KNAVES' WAGER (dhjetor 1990), VISCOUNT VAGABOND and THE DEVIL'S DELILAH (janar 1989), ISABELLA and THE ENGLISH WITCH (shtator 1987), "FALLING STARS" short story in two anthologies: A CHRISTMAS COLLECTION (1992) and A CHRISTMAS PRESENT (1994).

Shumë kritikë të letërsisë, kanë dhënë vlerësime të shkëlqyshme, për veprat e shkruara të saj. Loretta është fituese e dyfishtë e Çmimit Rita, "Best Novel winner" një, në vitin 1991 për romanin, The Sandalwood Princess dhe të dytin, në vitin 1996 për romanin, Lord of Scoundrels.¹ Romanet e Lorettës gjithashtu, disa vite me rradhë janë llogaritur si romane më të shitura 'best seller' në Amerikë. Gazetat prestigjioze si; 'USA Today dhe 'Denver Post' rradhënitin atë ne mesin e shkrimtarëve më të talentuar dhe tërheqës për lexuesin. Ndërsa, revista 'Romantic Times', plotëson kolumnet e botimeve të veta, kryesisht me këtë lloj letërsie. Kjo revistë jep shpërblime vjetore për tregimin më të lexuar, dhe një herë në vit jep shpërblime për autorët më të suksesshëm. Loretta ka fituar disa çmime nga redaksia e kësaj reviste. Megjithëse të pakët janë ata shqiptarë, që shkruajnë në gjuhën angleze. Lobi shqiptar bën të pamundurën për t'i inkurajuar këta talentë dhe promovuar ato te lexuesit shqiptarë.

¹ <http://www.fantasticfiction.co.uk/c/loretta-chase/> (marrur në 18/08/ 2009)

"Loretta Çekani ishte shumë e zënë me punë atë të dielë. Po i jepte dorën e fundit romanit të saj të ri, para botimit. Kur i thashë se lexuesit shqiptarë do të kënaqen kur t'a njohin e do të duan të dinë për veprimtarinë dhe preardhjen e saj, ajo për pak kohë u shkëput nga tavolina e punës.

- Të gjitha librat e mija janë romanca dashurie."²

Duke vështruar veprimtarinë, rrëfimet dhe jetën e saj, na vjen përshtypja se Loretta si figurë udhëheqëse në jetën e saj, vend të posaçëm i kushton figurës së gjyshes, e cila me plot kuptimin e fjalës, mban meritat për njohuritë dhe dashurinë që posedon Loretta ndaj shqiptarëve dhe Shqipërisë.

"Çdo informacion në lidhje me Shqipërinë e kam mësuar nga gjyshja,- pohon Loretta. -Kur u botua romanca ime e parë,- kujton ajo,-lexuesve u bëri përshtypje që një pjesë e saj i kushtoj Shqipërisë. Disa as që dinin fare se ku është Shqipëria e cilët ishin shqiptarët.

Më 1972 Loretta shkoi për herë të parë në Shqipëri dhe ruan kujtimet më të bukura nga ajo vizitë. Ajo ka lexuar e studiuar shumë për Shqipërinë dhe shqiptarët, për historinë, traditat, kulturën e zakonet tona."³

Duke lexuar veprat e saj të jepet bindja se autorja është një figurë që ka perfeksionuar mënyrën e hedhjes së idesë në prozë, ka lexuar tone me libra për të ngjallur imagjinatën e saj dhe vë në pah përkushtimin e saj ndaj kësaj gjinie letrare. Loretta me përkushtim të madh studjoi vepra nga autorë të huaj që shkruajnë për shqiptarët siç është Edith Durham, Lord Bajroni, Martin Leaku, John Cam Hobhouse, e shumë të tjerë. Nga studimi i saj, ajo shkëput dhe ngullit në frymëzimin e saj karakteristikat unike të gjenezës paraardhëse, përfshirë veçoritë e posaçme si burrëria, besa e madhe, nderi, trimëria e grave, përkushtimi jetik ndaj fjalës së dhënë etj. Ajo përpunon me kujdes të veçantë këto elemente tradicionaliste në disa vepra të saja ku i dedikohet figurave madhështore shqiptare si Ali Pashë Tepelena.

Fillimin e karrierës së saj, ajo e filloi me shkrime skenarësh të videove për një kompani në Eorchester. Të afërmit dhe bashkëpunëtorët e saj hetuan talentin, për

---

² Ibid.,228

³ Ibid, po aty

shkrime të bukura, e të sukseshme dhe e inkurajuan, e mbështetën atë, të merrej me shkrime serioze. Kah viti 1984 ajo e motivuar nga përkrahësit e saj filloi të merrej me letërsi profesionale, që i mundësoi të plotësonte një dëshirë të saj të herëshme. Mbështetje të veçantë gjeti edhe nga të dy prindërit, të cilët kishin vënë re talentin e saj qysh në moshën më të hershme dhe ishin plotësisht të bindur se ajo një ditë do të bëhej një autore shumë e dashur, për t'u lexuar veprat e saj.

"- Personazhet kryesore në librat e mi janë dy dashnorë, të cilët sipas rastit, ose takohen dhe dashurohen që në fillim, ose dashurohen pasi kanë jetuar për një kohë së bashku. I tërë subjekti apo dhe drama e romanit zhvillohet rreth tyre. Subjektet janë ndërruar në mënyrë të tillë, që lexuesit ta ndjekin me ankth zhvillimin e mëtejshëm të tyre. Qëllimi i kësaj lloj letërsie është që lexuesi të largohet nga stresi i jetës së përditshme dhe të humbasë në botën e librit që zakonisht ka një përfundim të lumtur,- thotë Loretta dhe shton: Ideja apo mesazhi i një letërsie të tillë është që dashuria triumfon mbi gjithçka."⁴

Fëmijëria e saj në familjen Çekani në New England dhe studimet e karriera e saj akademike në Clark University.

Loretta u lind në vitin 1949 nga dy prindër shqiptarë, Trimëresha, prindërit e së ciles kishin migruar në Amerikë nga Shqipëria në vitin 1923, kur ajo ishte në moshë shumë të re, dhe Gjergj Çekani, prindërit e të cilit kishin migruar në Amerikë nga Korça në vitin 1920 kur ai ishte në moshën 3 vjeçare⁵. Po të shfletojmë argumentet historike të së kaluarës së këtyre ardhacakëve, do të konstatojmë se këta familje u vendosën në rajonin e New Engjand-it, një kënd në pjesën veri-lindore të SHBA-ve, e cila kufizohet me Oqeanin Atlantik, Kanadanë dhe shtetin e New York-ut. Hapësira e New England-it përbëhet nga shtetet e Maine, New Hampshire, Vermont, Massachusetts, Rhode Island dhe Connecticut. Ky rajon ishte vendi ku zbarkonin të migruarit nga shumë vise të botës. Aresyeja se pse ata vinin mu këtu, shpjegohet me rrethanat gjeografike. Ky breg ishte një dalje në paralele të njejtë me Evropën, dhe pas lundrimit shumë të gjatë nëpër oqean, kjo ishte pjesa tokësore e parë që paraqitej në rrafshin detar, dhe që ishte shumë e pritshme pas gjitha atyre sfidave të cilat i hasnin gjatë udhëtimit. Ata me padurim zbarkonin këtu. Ky territor dhe ambient jetësor, konsiderohej të ishte një nga vendet e para të vendosjes së anglezeve në botën e Re, të zbuluar që nga viti 1620. Kjo pjesë e populluar me shumë kombe të ndryshme nga Evropa, e kryesisht anglez, nga Anglia, pas një ambientimi të gjatë për dy shekuj, behet një ndër kolonitë e para

⁴ Ibid

⁵ Ibid

Britaneze që do të ushtrojë kërkesën më të vështirë për shkëputje dhe shpallje të pavarësisë nga Mbretëria Britaneze. Ky vend njihet për shumçka. Këtu u paraqitën fillat e para të letërsisë dhe filozofisë Amerikane. Gjithashtu Ishin të zëshëm në anulimin e ligjeve të skllavërisë. Por edhe si njesi federaliste, e para u transformua nga Revolucioni Industrial.⁶

Kësaj laramanie të shumtë popujsh iu bashkangjitën edhe shumë e shumë familje shqiptare, ku jetuan, punuan dhe vepruan me pasion të plotë, për të dëshmuar një kulturë të gjërë, me vlera të veçanta siç janë; zgjuartësia, bujaria, guximi, trimëria, krenaria, atdhe-dashuria dhe besa e madhe shqiptare. Këta tipare i ruajtën dhe përcollën brez pas brezi gjeneratave të reja. Dëshmi e madhe e trashigimit të këtyre vlerave mes shumë të tjerave, është edhe rasti me shkrintaren e famshme Amerikano-Shqiptare, Loretta Chase.

Loretta kreu mësimin fillor në shkollën shtetërore në Worcester (Massachusetts) New England. Përcaktimi i saj për drejtimin gjuhësor, e shkaktësoi atë në strukturimin e fjalisë, shqiptim, shkrim dhe lexim të përkryer të gjuhës angleze, të cilin ajo e konsideroi si një proces lodhës e të bezdisshëm, por që më vonë i shërbeu shumë në karrierën e saj krijuese. Përveç kësaj ajo mësoi edhe lëndën e matematikës, të cilën e konsideroi si lëmi shumë të vështirë dhe shpesh zgjedhja e komplikuar e problemeve matematikore, i kishte shkaktuar kokëdhëmbje. Këta vështirësi gjatë shkollimit të saj, dëshmuar dhe rezultuan në dobi në përvojën dhe karrierën e saj të më vonshme. Por me keqardhje pohon se shumicën e gjerave i kishte haruar.⁷

Loretta u rrit në një mes familjar me tradita të pasura shqiptare, gjyshja e saj e cila fliste një anglishte me theks shqiptar, ishte e njohur si rrëfyesë e përallave të bukura, me përmbajtje historike. Numri i librave që ajo kishte lexuar dhe posedonte në thesarin e saj, arrinte një numër të madh dhe padyshim se ajo ishte një figurë kalitëse, që ndikoi në mbjelljen e dëshirës për të lexuar dhe shkruar Loretta më vonë. Për fat të keq, ajo nuk jetoi në kohën kur Loretta merrej me shkrime. Prindërit e Lorettes, të martuar që nga viti 1948, si çdo çift i ri, kishin të vështirë të siguronin harxhimet jetesore për familjen e madhe. Këtu nuk mungonin ardhjet e miqëve, aktivitete dhe festat e shumta; si festimi i ditëlindjeve,

⁶ http://en.wikipedia.org/wiki/New_England (e marrw me 04.08.2009)

⁷ <http://www.lorettachase.com/about.html> (e marrw me 04.08.2009)

kërsëndellave, vitit të ri, festa e flamurit e shumë të tjera. Kohën më të veçantë, e ndanin për takime me lobin shqiptar, takime me emigrantë të posaardhur, ofrimi i ndihmave të para për to, aktivitete të natyrave të ndryshme dedikuar mëmëdheut, kontakte me figura me ndikim në qarqet vendimarrëse, politike, e diplomatike, e mbi të gjitha edhe vizita të vendlindjes. Me këta tradita te ngeshura mire, këta dy bashkëshortë i kalitën dhe i edukuan femijët e tyre, për të krijuar personalitete të qëndrueshme dhe me karakteristika të pasura e të shëndosha të tradites shqiptare.

Në moshën përkatëse madhore, Loretta regjistroi një kolexh privat, e më pas vazhdoi studimet në 'Clark University', një institucion prestigjioz. Ky univesitet me të arritura të larta në lëmi të shkencës dhe arsimit, i njohur si qendër studiuuese dhe hulumtuese, u themelua që nga viti 1887. Deri më vitin 1902 këtu diplomuan student në lëmi të ndryshme, e pas këtij viti, këtu u akredituan edhe studime pos-universitare, si master dhe marrja e titullit te doktoraturës. Konsiderohet të jetë univesiteti më i sukseshëm pas Harvardit dhe Yale, si dhe themeluese e shoqatës prestigjioze të Universiteteve Amerikane. Rektori i parë i këtij univesiteti ishte G. Stanley i cili i pari e kishte fituar titullin Doktor i shkencave në psikologji, në Univesitetin e Harvardit. Univesiteti i Clark-ut ishte edhe vendi ku ligjeroi i famshmi, Sigmund Frojd, në vitin 1909, i njohur si ligjerues e prezentues i ligjeratave nga lemia e psikoanalizës. Ky univesitet tregoi rezultate të mira edhe në lëmi të gjeografisë. Gjithashtu krijoi qendrën hulumtuese për ndryshimet globale të mjedisit jetësor. Këtu veprroi edhe nobelisti i parë Amerikan në shkencë, A.A. Michelson si dhe Robert Goddard, babai i gjithësisë dhe zbulues i teknologjisë raketore.⁸ Në pamje fizike ky univesitet të jep imazhe, të një infrastukture gjigante dhe që gjason me atë të ndërtimeve me preardhje nga arkitektura britanike. E dekoruar me tulla të kuqe dhe rrathë zbulurimi të bardha, që është një karakteristikë tipike e ndërtimit të stilit Viktorian. Këtu, ne kete institut i lartë pati fat të ngujojë njohuritë e shëndosha edhe Loretta, ku mësuan dhe punuan shumë emra të spikatur. Ajo mori gradën e profesorit të diplomuar B.A. në gjuhë dhe histori angleze në vitin 1976.

Në fillim u punësua si administratore në këtë univesitet, e më pas edhe si ligjëruese me kontratë në vepër. Ndërkohë ajo punoi edhe punë të ndryshme për periudha të caktuara, për të arritur deri tek profesioni i saj kryesor, shkrimi. Një kohë ajo punoi me honorar si shkrimtare e skenarëve për video. Meqë ishte e sukseshme në këtë lëmi, asaj i'u dha rasti të takojë video prodhuesin Ealter Hertz, i cili fuqimisht e inkurajoi Loretten të merret me shkrime. Siç pohon vet ajo, takimet e shpeshta të

⁸ <http://www.clarku.edu/aboutclark/history.cfm> (marre me 03.02.2009)

---

punës, dukeshte se po nxitnin dashurine mes tyre dhe ashtu ndodhi. Ata u martuan me vitin 1989, dhe që atëherë Loretta fitoi përkraje dhe shtyllë të fortë që do të inkurajonte atë të plotësonte endrrën e saj të jetës, të merrej me shkrime. Sipas Lorettës, shkrimtares së madhe, po të doni të shkruani, ajo thot se duhet përkushtuar dhe studiuar shumë strukturën gramatikore, sintaksore, morfologjike dhe fonetike të fjalisë së gjuhës angleze dhe duhet lexuar male me libra, e shkruar një mori letrash.

Në këtë punim janë vjelur të dhëna nga libri me përmbledhje kronikash të gazetarit të zellshëm Vehbi Bajrami, që padyshim ka përpiluar një vepër madhështore e titulluar "Shqiptaret e Amerikes". Në mesin e takimeve dhe intervistave me atëdhetarë të famshëm, sa u përket lëmvive dhe profileve të ndryshme mes tjerash, ai i pëkushton rëndësi të veçante preardhjes së familjes Cekani. Autori shkruan:

" Ai nuk u dorëzua as kur përfundoi në karrocën e të paralizuarit, i zhytur në botën e akullt të vetmisë. Kur i vinin mysafirë, gjallërohej bëhej tjetër njeri, e ndjente vehten sikur të ishte në këmbë. Por, sapo vizitorët largoheshin, kthehej në 'pushtetin' e ligështimit dhe kur e pyesnin njerëzit se ç'thote shëndeti, pergjigjej:

-Si po më shihni i paralizuar në karrocë nuk mund të bëj hap të vetëm...."⁹

Gjergj Cekani, i ati i Loretta Chase Çekani, (1924-1996) në moshë të thellë të pleqërisë, tre vitet e fundit të jetës, i kaloi i paralizuar plotësisht. Në shoqërimin dhe kujdesin e gruas së tij, ai priste, e përcillte miqtë gati çdo ditë. Në moshë të re gjatë luftës së dytë botërore kah viti 1942-1943, kishte shërbyer në formacionin ushtarak të New Jersey-it. Gjatë mandatit, nga zyra për shërbime strategjike të SHBA-ve, ishte marrë në pyetje, nëse dëshironte të përgatitej për një mision, për të ndihmuar Shqipërinë. Pa hamendje, kishte pranuar ofertën për dy arsye; njëra për mallin për të parë Shqipërinë, e tjetra, ishte dëshira për t'u ndihmuar atëdhetarëve, për të çliruar vendin.

Përgatitjet dhe mësimet për radiolidhje, ai i mori në Baltimore dhe Washington. Ky kurs do t'i shërbente për të fituar aftësi komunikimi me anglezët dhe amerikanët

---

⁹ Bajrami, V. "Shqiptaret e Amerikes- me parathenie te Ismail kdarese". 2003. Albanian Publishing PO BOX 400 New York, NY 10156. (pp 535)

mes radiovalëve, për t'u dalë në ndihmë partizanëve për nevojat e tyre. Këtë mision e pranuan edhe shumë shqiptarë të tjerë. Pasi përfundoi me mësimin praktik ishte dërguar në bazën Anglo-Amerikane në Aleksandri, e më pas në Bari, në bazen tjetër në Itali, e cila e kishte për objektiv operacionet në Ballkan. Aty u stërvit për zbarkim dhe përdorim të parashutës. Pasi kreu stërvitjet, ai u drejtua për operacion.

" Aeroplani anglo- amerikan e hodhi Gjergjin me parashutë më 1944, afër Tiranës ku ishte i vendosur shtabi i Mehmet Shehut. Ishte një natë pus e errët. Në çastin kur piloti dalloj zjarrin e ndezur nga partizanët, Gjergjit iu dha urdhëri të hidhej me parashutë. Ai e përshkruan atë operacion tepër tronditës, nëpër atë natë, ku nuk shihej gjë, edhe po të të futnin gishtin në sy."¹⁰

Gjatë këtij shërbimi ai ishte takuar edhe me Enver Hoxhën. Raportet me udhëheqësit dhe partizanët nuk ishin aq komode. Mes vete qëndronin raporte të një doze dyshimi, për qelimin dhe detyrat e operacionit amerikan.

Sidoqoftë, kërkesat e partizanëve për teshë, municione luftarake, përcilleshin tek amerikanët dhe ata i plotësonin nevojat e tyre.

Pasi kishte mbaruar lufta, festat dhe manifestimet për fitore të saj, nga Tirana Gjergji u drejtua të vizitojë Korçën, aty festoi Krishtëlindjet dhe pas festës së Vitit të Ri, u nis për në Itali, e më pas për në Gjermani, ku e priste detyra. Në vitin 1945 ai vendosi të ndërpret misionin e tij dhe të kthehet në gjirin familjar, ku e pritnin e ëma, mjerku, me motrën dhe vëllanë, ndërsa babai i kishte ndëruar jetë që në moshën 6 mujore.

Sa i përket periudhës së regjimit Enverist në Shqipëri, ai shpreh një mllef dhe pakënaqësi të theksuar, për mënyrën e funksionimit të sistemit shtetëror. Mbylljen frenore të kufive të shtetit, dhe izolimin total të qytetarëve të saj, lanë gjurmë, e dhimbje të thella për faktin e hidhurr, që familjet kishin humbur kontaktet brenda disa decenieve me të afërmit e tyre jasht kufirit. Ndërsa më vonë, pas vitit 1982, me shumë vështirësi arrin të sigurojë hyrje të lirë, dhe bën disa vizita. Me gjithë aktivitetet që kishte demonstruar dhe ndihmën që kishte ofruar gjatë periudhës së luftës, ai akoma dyshohej se mos ishte ndonjë spiun i sigurimit Amerikan.¹¹

Gjergji u martua me Trimëreshën, në vitin 1948, bija e Thanas dhe Ollga Kerxhallit. Ata lindën 4 vajza, njëra prej tyre është Loretta. Loretta qysh në fëmijëri të

¹⁰ Ibid., 535

¹¹ Ibid., po aty

hershme, dallohej nga moshanikët tjerë. Tregonte interesim të veçantë për të dëgjuar rrëfimet e gjyshes. Ishte e ëmbël, e këndëshme, e zgjuar pa masë, shembullore në shkollë, dhe lexonte shumë.

E ëma e Loretta Çekanit, Trimëresha, vjen nga një familje, që si nga e ëma po dhe nga i ati, të dalluar me një të kaluar që kanë të kalitur një ndjenjë atdhedashurie dhe patriotizmi të paskajshëm në mjedisin ku vepronin. Nga vetë emri i saj dhe biografia e familjeve të tyre, na jepet e drejta të konstatojmë këtë bindje. Trimëresha, e ëma e Lorettës, hiqet për një grua me tipare të plota shqipëtare. Ajo edukoi 4 vajzat e saj në mënyrë të shkëlqyer. Me mençuri të veçantë, ajo ua mbjollti fëmive, ndjenjën për atdhedashuri, për kombin, historinë, flamurin dhe traditën shqipëtare. Në shtëpi të tyre shihen fotografi të varrura në mure, të vajzave, mbesave, nipërve e dhëndurëve. Trimeresha po ashtu nuk ia anash edhe gatimin tradicional të vendlindjes, që e trashëgoi nga e ëma e saj. Ajo edhe sot gatuan byrekë e bakllava për pjestarët e familjes së saj dhe poashtu, pretë miqtë në shtëpi me këtë ëmbëlsirë.

"Gjyshi i Ollgës, Naum Lasku, në kohën e Rilindjes kombëtare, që nga Stambolli ku punonin, sillnin në Shqipëri fshehurazi libra në shqip. Ollga e cila mbaroi shkollën e vajzave në Korçë më 1919, ishte e para mësuese vendase në Pogradec. Më 1920 ajo u martua në këtë qytet me Thanas Kërxhallin, i njohur për veprimtari në patriotike kundër Patrikanës greke."¹²

Nga rethanat e vështira politike dhe të gjëndjes së rënduar ekonomike, që kishte kapluar Shqipërinë, shumë të rinjë lëshuan vendin dhe u larguan në drejtime të ndryshme. Në mesin e tyre, Ollga dhe Thanas Kërxhalli, nga viti 1923 u shpërngulën në Amerikë, në tokën e premtuar. Ata lindën fëmijët; Trimëreshën, Gjergjin, Dukagjinin, Stefanin dhe Mentorin.

Shqiptarët e migruar në Amerikë, organizuan jetën e tyre në frymë të rruajtjes së identitetit dhe atdhedashurisë. Themeluan shkollën shqipe, me mësuese Ollgën dhe njëkohësisht themeluan edhe organizatën e gruas shqiptare. Këtë organizatë joqeveritare, me plot aktivitet të natyrave të ndryshme, zonja Ollga e udhëhoqi me shumë sukses, që nga viti 1946 e deri në vdekje në vitin 1973.

---

¹² Ibid., 536

Tre vite pas vdekjes së bashkshortes, pasi kreu të gjitha ritet, sipas zakonit orthodoks, në vitin 1976, Thanas Kerxhalli, gjyshi nga e ëma e Lorettes, kthehet në vendlindje përgjithmonë. Ai prehet këtu. Në vitin 1990 u varos afër fisit të vet në Pogradec, që e deshti aq shumë, sa që nuk kishte vend në Amerikë, që mund t'ia kompenzonte mallin dhe bukuritë e saj. Gjatë ceremonise mortore nga Amerika erdhën bija, Trimëresha së bashu me të shoqin e vet Gjergjin.

“ Vëllai i saj, Gjergj Kerxhalli, tregon se sa vështirë e kishin prinderit e tij kur donin të shkonin në Shqipëri pas Luftës së Dytë. Ata qenë ndër të parët që shkelën në atdhe nga Amerika. Iu deshën të kalonin njëqind peripeci, derisa u pajisën me viza. Ndaj tyre, si këtu në Amerikë, ashtu edhe në Shqipëri, njerëzit dyshonin se mos merrreshin me ndonjë veprimtar spiunazhi. Po ata shkuan në Shqipëri vetëm nga malli për atdhe, -thotë Gjergji.”¹³

Për kohëzgjatje babai edhe daja i Lorettes, mbanin emrin Gjergj.

Daja i Lorettes u lld në Worcester gjithashtu. Ishte pronarë i një videoteke filmash. Këtë studio ai e kishte furnizuar me shumë filma nga repertuari shqiptar, si dhe muzikë shqipëtare. Këtu me ëndje atëdhetarët vinin të shihnin filma dhe merrnin e blenin video me incizime nga vendi i tyre. Është karakteristike se gjat periudhës së tranzicionit, që pësoi blloku komunist në Evropë, Gjergji në studion e tij “KTA Communications”, përgatiti me shumë kuptim sensibilizimi, një emision dokumentar në gjuhën angleze, për gjendjen e vështirë dhe alarmante, të mbare institucioneve në disa qytete të Shqipërisë, sic ishin; shkollat, kopshtet e fëmive, spitalet pediatrike, jetimoret, burgjet për të ritur, e të mitur, e shumë e shumë materiale tjera. Këto emision ai e transmetoi në një kanal TV-ve, me shikueshmeri shumë të lartë, në Massachusetts, e cila ndikoi në ndieshmerinë e opinionit amerikan, dhe bëri bujë të madhe, për të ndihmuar Shqipërinë, moralisht, politikisht dhe ekonomikisht. Kjo kompani filmike, bën përgatitje edhe të materialeve propaganduese, të kompanive të ndryshme, ku sqarohet mënyra e shfrytëzimit të teknologjisë për prodhimin e lëndës përkatëse dhe shumë materiale tjera.

Përveç kësaj Gjergj Kerxhalli meret edhe me aktivitete humanitare. Organizata NEARO (New England Albanian Relief Organization), e themeluar në vitin 1990 udhëhiqet nga një Ebrej i quajtur Leon Lonstein, i martuar me një shqipëtare me emrin Mryn, e cila ka kontribuar shumë për këtë orgnizatë bëmëre. Gjergji është njëri prej drejtorëve të kësaj organizate e cila, mjetet e materiale të mbledhura nga dhurues të vegjël e donatorë të mëdhej, grumbulloi dhe shpërndau artikuj me

¹³ Ibid., po aty

---

vlere prej millona dollarësh nëpër Shqipëri. Kjo organizatë në mes tjerash themeloi edhe një bibliotekë në Pogradec

"Me këtë organizatë bamirëse Gjergj Kërzhallin e lidh edhe dicka tjetër. Me 1992, kur ai shkoi në Tiranë për të shpërndarë ndihmat humanitare, që i kishte mbledhur NEARO, shqiptarët e Worcester-it i dhane edhe disa letra që tju jepte të afërmeve të tyre që jetonin në Shqipëri. Teuta Themeli nga Korca, donte t'i jepte Kerzhallit një letër të babait të saj për të afërmit në Amerikë. Për këtë u takua e u njoh me Gjergjin në Tiranë. Ajo letër u bë shkak apo sebeb i një bashkimi, i martesës së tyre të mëvonshme. Gjergj e Teuta Kerzhalli lidhën kurorë me 1993 dhe sot jetojnë në harmoni në shtëpinë e tyre në Worcester."¹⁴

Veprimtaria letrare e Loretta Çejstit. Romani e saj historik *Bija e Luanit* (2006)

Me shumë të drejtë gazetari e njëkohësisht autori Vehbi Bajrami nuk përfundon këtu vetëm me historikun e kësaj familjeje. Ai vazhdon intervistën me pjestarët tjerë dhe padyshim nuk lë anash pa hulumtuar veprimtarinë e pasur të bijës së Gjergj e Trimëresha Çekani-t, Loretta, Lynda Çekani, Chase të cilën e cilëson si; 'Shkrimtarja e shquar e romancave të dashurisë'.

Duke studjuar me vëmendje kritikët letrar, që iu dedikuan punimeve e shkrimeve të autores së përmëndur, nuk mund të mbetemi indiferent pa dhënë opinionet tona për këtë krijimtari unike. Megjithëse shkrimtarja nga paraqitja e saj fizike është një figurë modeste që nuk flet shumë me gojën e vet, të kundërtën e dëshmon me pendë. Veprimtaria e saj paraqet një pasuri të pashoqe. Personazhet e trajtuara janë figura të imagjinuara që i takojnë së kaluarës ndër shekuj. Ata janë shpeshherë figura mitologjike apo historike. Ngjarjet zhvillohen në shekujt XVII dhe XIX. Ato paraqiten nëpërmjet përshkrimeve detajore të stilit të veshjes, arqitekturës së ndërtimit, me nominimet përkatëse, pamjet fizike të karaktereve,

---

¹⁴ Ibid.,537

mentaliteti dhe elementi kulturor, religjioz e social, kundërtheniet fisnore, klasore, e shoqërore në kuadër të një shteti.

Duke lexuar veprat e saj të jepet bindja se autorja është një figurë që ka perfeksionuar mënyrën e hedhjes së idesë në prozë, ka lexuar tone me libra për të ngjallur imagjinatën e saj dhe vë në pah përkushtimin e saj ndaj kësaj gjinie letrare.

Mjedisi shqipëtar dhe realiteti historik në romanet e saj kryesorë Ndikimi i William Martin Leake-ut, George Gordon Byron-it e John Cam Hobhouse-it.

Autorja e cila është objekt i këtij studimi, është një figurë e rallë e cila me seriozitetin e saj më të madh, i mrvishet një pune të thellë, duke bërë shumë hulumtime për të krijuar më vonë kryevepra të një gjinie letrare të veçantë. Prirjet dhe idetë e saj e nxisin atë, të lexoj, gjurmoj dhe hulumtoj autorë të famshëm, rugëpërshkrues, topografë, mbledhës monedhash, piktorë të shekullit në të cilin ajo kishte pikësynim të krijimtarisë së saj, ku denjësisht do të kontribonte në pasurimin e letërsisë kombëtare dhe asaj botërore.

Një prej këtyre figurave me shumë ndikim në veprat e saj është, William Martin Leake-u, një anglez i lindur në Londër më vitin 1777.

Leak-u me të mbaruar akademinë mbretërore ushtarake në Britani të Madhe, atij i përcaktohen detyra strategjike shtetërore ku do të asistonte në flotat detare turke, kundër atyre franceze gjatë sundimit Otoman në Gadishullin Ballkanik. Pas expeditave të shumta në Indinë Perendimore, Konstatinopol, në Azi të Vogël, në Qipro, në Egjipt në luginën e Nil-it, Athinë dhe Kegio të Greqisë. Leak-ut ju dha detyrë të eksploatonte bregun e Shqipërise dhe Moresë.

Më pas në vitin 1807 në një luftë mes Anglisë dhe Turqisë ai u burgos dhe u dërgua në Selanik. Pas lirimit nga burgu në vitin e njëjtë atij iu dha detyrë të përfaqësonte Anglinë në mision diplomatik në Janinë, në pallatin e Ali Pashë Tepelenës. Shumë shpejt Leak-u fitoi besimin e Ali Pashës. Përveç punëve të një diplomati ai filloi të meret me shkrime. Gjatë këtij qëndrimi ai përfitoi nga rasti të

bëjë kolekcione të vlevshme të monedhave, rugëpërshkrime dhe të hulumtonte vende të lashta. Leak-u shkroi këta vëlime veprash;

- *Topografia ef Athinës* (1821)
- *Ditari i një turneje nëpër Azi të Vogël* (1824)
- *Udhëtimet nëpër Morea* (1830), dhe shtesa, *Peloponnesiaca* (1846)
- *Udhëtimet nëpër Greqinë Veriore* (1835)
- *Numismata Hellenica* (1854), e ndjekur nga një shtesë në vitin 1859.¹⁵

Lorreta kishte studjuar në hollësi veprat e Martin Leak-ut të cilat janë kryesisht përshkrime topografike të plotësuara me faktografi historike që përfshin teritoret ku ai qëndroi në misionet dhe detyrat e tij ushtarake.

Lord George Gordon Byron

Një ikonë tjetër e një rëndësie të veçantë, që i shërbeu Lorettës për të plotësuar thesarin e saj, mbi çdo gjë që e karakterizonte gjeologjinë, infrastrukturën, etnosin, folklorin, historinë, arqitekturën, raportet sociale, ritet fetare e kombëtare në hapsirën që i rrethonte shqiptarët, e veshtruar me syrin e një të huaji i cili poashtu ishte edhe figurra e temës së saj të studimeve të shkallës masert në Londër, ishte Lord Byron-i.

Shkrimtari më i famshëm i periudhës së romantizmit George Gordon Byron, u lind më 22 Janar të vitit 1788 në Londër, në një familje aristokrate, që ishin pasardhës të mbretit James-it të I-rë të Anglisë. E ëma **Catherine Gordon Byron, fill pas vdekjes së burit të saj, John Byron, ishte e detyruar të shesë një pjesë bukur të madhe të pasurisë së trashiguar, për të paguar borxhet e burrit të saj, i cili jetonte një jetë tipike të një aristokarti të qejfit dhe të ahengut. Nga pasojat e sjelljes së burit, Catherine-s i duhej të largohej nga Londra, të shpërngulej e të jetonte në Aberdeen të Scotland-s, për tju shmangur huamarësve. Të njëjtat veti i trashigoi edhe Byron-i nga i ati i tij. Siç e përcaktonte dhe e definohte e ëma si 'njeriu që më së paku vlerëson lekët'.**

¹⁵ http://en.wikipedia.org/wiki/William_Martin_Leake (e marrë më 14/12/2009)

Byron-i gjatë jetës së vet në rethana të ndryshme, disa herë e ndryshoi mbiemrin. Në moshën 10 vjecare e fitoi titullin e Lordit nga trashigimi pas vdekjes së dajës së tij. Në Britani ishte si traditë e pashkruar, që po qe se duhej të trashëgohej një pasuri e ndonjërit pjestarë nga lidhjet familjare, i imponohej adaptimi i mbiemrit të familjes përkatëse. Në rastin me vjehrën e tij, atij ju dha mundësia të trashigonte gjysmën e pasurisë së madhe të saj, por me kusht nëse e merte mbiemrin Noel. Duke pasur në disponim një buxhet të mirë të trashëguar, ai bënte një jetë të lëshuar.

Në vitin 1809 ai mori rugën për një turne nëpër Kontinent, por pasi që luftrat e Napoleonit ishin akoma të ndezura nëpër Evropë, ai u drejtua kah, Portugalia, Spanja, nëpër Mediteran, Detin Egje, Maltë e më në fund u përqëndrua në Shqipëri, ku qëndroi më se një vjet në Janinë në pallatin e Ali Pashe Tepelenës, e më pas do të qëndronte në Greqi për një periudhë bukur të gjatë. Me të ardhur në Shqipëri, aty u frymëzua nga trimëria dhe burëria e pasardhësve të Skënderbeut.

Në letrat që i shkruan të ëmës së vet nga Janina, Byron-i rëfen për një popull e një mes, ku vendasit ofronin komunikim dhe raport tejet të çuditshëm miqësorë. Ai ishte mirëpritur në pallat, ku i ishte ofruar strehim pa pagesë, shërbime dhe ushqime të pasura, të të gjitha llojeve, edhe pa paguar asnjë lekë. Qëndrimi i tij në pallat u përshkrua në veprën e tij të famshme, *'Shtegëtimi i Çajlld Harolldit'* të cilën e shqipëroi i madhi Kadare.

Stanza 38

O Shqipëri, ku lindi Iskanderi –
 Këngë e rinis', fanar i t'urtevet! –
 Dhe Iskanderi tjetër, që i dërrmoi
 Përherë armiq' e Kordhn' e tij kreshnike:
 Shqipëri, lejomë të kthej syt' e mi
 Mbi ty, o nënë e rreptë burrash t'egër!
 Kryqi po zbret, po ngrihen minaretë,
 E zbeta hënzë ndrin nëpër lugina
 Mbi pyje me selvi n'agor të çdo qyteti.

Stanza 65

Të rreptë bijt' e Shqipes! Po vetitë
 Nuk u mugojnë; veç t'ishin më t'arrira;

Armiku ua pa kurrizin ndonjë herë?
Kush e duron si ata mundimn'ë luftës?
Shkëmbinjt' e tyre s'janë më të patundur
Nga ata në çast rreziku dhe nevoje;
Ç'armiq për vdekje, po sa miq besnikë!
Kur besa a nderi i thret të derdhin gjakun,
Si trima turren ku t'! çojnë i pari i tyre.

Çajld Harold - Ismail Kadare¹⁶

Byron-I, kronologjikisht i përket perludhës së shkrimtareve, që rëndomt identifikohen me e poezinë romantike, dhe edhe pse, ai qëndron në lapidar të listës së autorëve të periudhës së romantizmit, një numër i konsiderueshëm i punës së tij i përket gjinisë së satirës së Alexander Pope-it dhe John Dryden-it.

'Herói i Byron-it prezenton një personazh të idealizuar **por me të meta, atributet e të cilit përbëjnë talent të madh; pasion të madh; shprehin neveri për shoqërinë dhe institucionet; kanë mungesë të respektit për klasën e lartë dhe të privilegjuar; janë të privuar nga dashuria përarësye të detyrimeve sociale ose rasteve mortore; kryengritjeve; mërgimeve; kanë një të kaluar të ndydhur dhe te neveritshme; shprehin arrogancë; kanë vetëbesim të tepruar ose mungesë të largpamesisë; dhe, së fundi, kanë sjellje vetjake e destruktive.**'¹⁷

Shtegëtimi Çajld Haroldit, është e shkruar në formë poeme të zgjeruar dhe ka rimë të veçantë. Është përshkruese, në vehte përmban edhe elemente autobiografike. Vet fjala 'child' rjedh nga mitologjia e periudhës së mesjetës, gjithashtu përfshihen edhe elemente të pos-revolucionit të periudhës së luftimeve të Napoleonit. Ky term personifikohet me një djalosh, i cili ka ambicje për të fituar titullin e kalorësit, që ka një shpirt të lënduar, i ngërthyer dhe i mbushur përplot ambicje, për të luftuar padrejtësinë,

¹⁶ http://www.albanianyouthaction.org.uk/pages/contacti_1926-2104-2159.html (e marrë më 15/12/09)

¹⁷ http://en.wikipedia.org/wiki/George_Gordon_Byron.6th_Baron_Byron (e marrë më 15/12/2009)

okupimin dhe dhunën, veçanarisht në teritore të huaja, pikërisht siç veproi vet Byron-i në udhëtimet e tij.

Ai pasi kaloi në Athinë u involvua në qarqet ushtarake edhe pse nuk kishte përgatitje akademike, profesionale ushtarake, bashkëpunoi ngushtë me Princin Grek, sponsoroi ushtrinë greke me 4000 funta, për armatim dhe trajnime ushtarake, që do të shërbente për të dëbuar pushtuesin otoman.

Vepra dhe veprimtaria e Lord Byron-it shërbeu edhe si frymëzim, jo vetëm për poetët romantik, por edhe për piktorët, kompozitorët dhe art-dashësit në përgjithësi. Njihej si mik tejet besnik. Shoku i tij më i ngushtë Hobhouse-i tha, "s'ka jetuar njeri që kishte aq miq besnik"¹⁸

John Cam Hobhouse

Ështe bashkohanik, mik dhe shok shumë besnik, i Georg Lord Byronit. U lind me (1786-1869) në Redland një vend në afërsi të Bristol-it. Gjat shkollimit të tij të lartë u takua me Lordin, u shoqëruan dhe në udhëtimin e gjatë vepruan bashkë. Që nga viti 1831 dhe njëzet vite më pas ai shquhej si politikan dhe memorist i dalluar.

Shkroi veprat;

1. *Udhëtimi nëpër Shqipëri* (1813)
2. *Illustimet historike te kenges së katërt të Childe Harold* (1818)
3. *Kujtimet e jetës së gjatë* (1865),

Ai pas vetes la edhe shumë korrespondencë dhe memorandume, me porosi që mos të hapeshin gjër më vitin 1900, natyrisht që shumica prej tyre ishin shkrime që do ti kishin sjellur telashe. Ai ishte adhures i Napoleon Bonaparte-s së I-rë, që anglezët e llogaritnin si anmik të madh. Njëkohesisht jepte përkraje të fortë organizatës Luddite e cila kundërshtonte rregullat e periudhës së industrializimit të parë.

Në vitin 1909 bija e tij Lady Dorchester botoi punimet poashtu me titullin;

4. *Kujtimet e jetës së gjatë* (1909),

---

¹⁸ Po aty

Qëndrimi i tij në Shqipëri dhe posaçërisht qëndrimi i tij në pallatin e Ali Pashë Tepelenës, frymëzoi atë për të shënuar dhe shkruar veprën "*Udhëtimi nëpër Shqipëri*". Në këtë vepër, e cila është shkruar në formë të letrave, ai hartoi detaje etnografike e topografike, pejsazhe e rrugë, fakte historike, përshkroi zakonet dhe veshjet e burave, femive e grave, që ishin karakteristike e pasur e këtyre anëve. Në këte vepër vend të veçantë i kushton takimit me Ali Pashën.

"Ali Pasha c.1744-1822, ishte Guvernator i provincës së Janinës. Si i ri, ai pat jetuar me grupe kaçakësh nëpër male. Ai u bë udhëheqës i tyre dhe si i tillë ra ne sy të pushtetit Turk ku kishte shuajtur një rebelim në Shkodër të Shqipërisë për ta. Reth vitit 1787 ai fitoi gradën, guvernator i Janinës. Forca e tij u rit në atë masë, sa që së fundi ai kontrolloi shumicën e Shqipërisë dhe Epirin"¹⁹

Hobhose shkruan se; Ali Pasha për armiqtë ishte shumë i vrazhdë. Ndëshkimet e tij ishin shumë të egra si; djegje, ngujim, thyerje eshtrash me çekan ne mes te fshatit, apo mbytje në ujë. Nëpërmjet metodave të tij të aplikuara gjat sundimit, Ali Pasha, ariti të vendosë një qetësi në teritoret ku sundonte, i neutralizoi prishësit e qetësisë urbane, plackitësit, hajnat dhe vrasësit. Punoj shumë në ndërtimin e vendbanimeve, rrugëve dhe gjithashtu zhvilloi tregëtinë me të madhe.

Lorretta studjoi mirë veprat e Hobhause-it, të cilat pasuruan idetë e saj për periudhën që ajo kishte synim të shkruante.

Portretizimi i heroinës Esmā Brentmor në romanin *Bija e Luanit*.

**Ndikimi i Edith Durham-it në portretizimin e "virgjërshës së betuar".
Vendi i saj në letërsinë e sotme amerikane dhe atë botërore.**

Në romancën e parë të Loretta Çekanit, *Bija e Luanit* me një vëllim prej 362 faqesh, një pjesë e ngjarjeve zhvillohet në Shqipëri, Angli dhe përfundon në Itali. Kjo vepër

---

¹⁹ <http://www.kcl.ac.uk/depsta/iss/library/speccoll/vttres/hobhouse.html> (e marrë më 05/01/09)

e e mrekullueshme, portetizon një periudhë historike të viteve 1820 e më vonë. Shpalos veprimtarinë, shtjellon shkathësitë dhe mënyrën e sundimit të një figure të madhe shqipëtare, të Ali Pashë Tepelenës, dhe të njëjtën kohë bën krahasimin me kreatorët e sundimit të kohës si atë të mbretëreshës Vikoria të Anglisë dhe të Napoleonit të I-rë, të Francës. Autorja me një mjeshtri të rallë ndërlihd subjektin e veprës dhe personazhet e saja për të krahasuar qytetërimet që ajo synonte. Është karakteristikë që në hyrje të romanit, autorja shpreh dashurinë për identitetin e vet kombëtar. Përshkruan natyrën e njerzit me syrin e Edith Durhamit, bukurinë e veshjes kombëtare forma si duken ato në një trup të një daloshi të njomë me përbërje ende të qumshtit. Po në të njëjtën pjesë përmend Bajronin dhe interpreton fjalët e tij duke thënë se gratë më të bukura në botë mund t'i gjejsh në Shqipëri.

Në subjektin e veprës së saj, ajo portretizon dy lloje të personazheve të femrës shqiptare, të parat i definojnë si karaktere me një natyrë të urtë, e veçanarisht të nështruar ndaj regullave të pashkruara të mjedisit shqipëtar ku jetojnë e veprojnë. Këto cilësi i pasqyrojnë nëpërmjet portretit të Donikës, emër tipik katolik shqipëtar dhe personazhin tjetër nëpërmjet karakterit të Esmës, e cila paraqet një shpirt rebeli me një unë të fortë, e cila ka guxim të gjykojë dhe kundërshtojë vullshëm aty ku ajo vepron .

Donika përshkruan bukurinë e Esmës dhe provon të bind atë të pajtohet me ofertat për martesë dhe për të mbetur në Shqipëri. Esmë kundërshton Donikën, duke i thënë se ajo posedon një konstrukcion të dobët fizik, nuk ka gjë dhe se vetëm një bur shumë i dëshpruar kishte mund të kërkojë atë për grua. Por në të kundërtën Donika i thotë; po kam ndëgjuar se Ismaili (një djal shumë i bukur dhe i pasur) kishte treguar interesim për martesë me Esmën. Esmë shpalosi një fshehtësi duke i thënë; po, kur isha në vizitë ke gjyshja në Gjirokastrë, ai vraponte pas meje, e unë duke menduar se ai po luante, më puthi. Donika kureshtarë, e pyeti. Po si ishte ndjenja e puthjes? Këtu autorja tenton përsëri shprehet shpirti rebelues i Esmës dhe të njëjtën kohë motivin e lehtë erotik, ku thotë se; ishte lagshëm dhe gërditshëm. Donika e cilësonte Esmën jo vetëm si një luftarake mashkullore, por e guximshme dhe fortë si një ushtri e tërë.

Esmë është bija e një anglezi, me emrin Jajson, ndërsa e ëma e saj e vdekur, me emrin Liri, kishte qenë një nga 300 femrat e haremit të Ali Pashës, e cila i ishte dhënë Anglezit për shpërblim që kishte kryer punët e pallatit me sukses. Që në moshën 10 vjeçare Esmë mbetet bonjake nën përkujdesjen e gjyshes së saj nga Gjirokastra, ku ende jeton dhe paraqite të vetmin anëtar të së ëmës së saj të mbijetuar.

Ngaqë Jesoni i shërbënte Allut edhe për furnizim me mallra kontrabandë, e armë nga Anglia, ai, shihte rezikun nga oponentët e Allut veçanarisht nga kushëritë e afërt të tij, pikërisht Ismailit, nga icill për hakmarrje, parandjente rezikun e kidnapimit të bijës së tij Esmën. Kështuqë autorizoi mikun e tij më besnik shqiptar të shkonte në Durës, dhe të largonte të bijën Esmën në drejtim të Venedikut, ku ndodheshin halla dhe kushritë e Esmës. Jajsoni kishte deleguar Bajon të kryente akcionin, me një skenar të paramenduar, kinse ishte i vrarë nga bandat e Ismailit, dhe se trupi i ishte hedhur në lumë për ta bindur atë, për rezikun që i kanosej dhe larguar atë, nga Shqipëria. Përndryshe Ismaili, do ta kidnaponte dhe do ta mbante peng në haremin e tij, për të kushtëzuar miqtë britanez mos i ndihmonin Ali Pashes, në luftë kundër Turqëve.

Në momentin kur ajo dëgjon tregimin e trilluar, për vrasjen e babait të saj, ajo shqipton fjalët, 'duhet hakmarur'. Në këtë moment vjen në shpreje instikti mashkullor dhe tradita e burave të asaj kohe. Autorja, me portretin e Esmë Brontes, paraqet një figurë mistike e cila prezenton vajzën "**virgjëreshë**" shqiptare. Ajo vishet me tesha buri, nuk martohet, mban armë, nuk i shpalos pjesët delikate të femrës. Në një rast autorja përshkruan mënyrën e të fjeturit të Esmës. Ajo gjithmonë ka rra nëgjum e veshur me roba buri, me bindje që po e deshti puna, të jete e gatshme për veprim. Sipas gjitha rethanave autorja ka studjuar mjaft mirë krijimtarinë e autores angleze Edith Durham, e cila në veprat e saj, në detaje përshkruan karakteristikat e femrës shqiptare, zgjuarësinë, trimërinë, zellin, mbajtjen e besës deri në fund dhe posaçërisht karakterin e vajzës virgjëreshë, një traditë dhe veti unike, të cilën nuk e gjen në asnjë kulturë apo traditë në qytetërimin botërorë. Ajo shoqërohet me meshkuj dhe i bën gjitha veprime si ato. Asaj i përkasin të gjitha të drejtat njëjloj si të mashkullit, të mbrojtura me kanun.

Në këtë vepër personazhet gjat rugëtimit prej Korçë për në Durës hasin në çaste të natyrave të rrezikshme. Pas përjetimit të tyre, ata futen në debate të thella të temave që hasen gjat luftimeve, akcioneve për mbrojtje ose akcioneve humane. Këto rrethana shkaktojnë kundërshtime, mospajtime dhe argumentime mes personazheve. Nëpërmjet këtyre bisedave dhe debateve të ashpra, çfaqen karakteristika që i shpian karakteret të shprehin ide antagonistë. Nëpërmjet kësaj mënyre të komunikimit, lexuesi vë peshoren e të menduarit dhe diferencën veprimet divergjente, si bie fjala në sasinë dhe cilësinë e vokabularit të përdorur,

forma dhe stili i të vepruarit, e më pastaj ndan dhe dallon skajshmerisht karakteristikat e veçanta të civilizimeve të botës shqipëtare dhe asaj Angleze.

Autorja nëpërmjet personazhit të Variant Shën Gjergjit, përshkruan vetitë aristokrate të një të huaji, në mes e të cilave janë; fjalori i tij i pa kontrolluar dhe erotik, dinakëria e interesi i tij për përfitime personale. Ai është njëri i plogët që nuk e maskon interesimin për të pasur raporte intime, me një femër, pa patur ndjena të provokuara nga dshuria, vetëm vetëm për të kënaqur epsheet e tij fizike. Në këtë rast paraqiten edhe elementet e vërteta të romancës, ku lexuesit me kureshtje të madhe presin faqet në vazhdim se çka do të ndodhë me këta dy të rijë. Varianti gradualisht hidhet në pasion të thellë. Kërkon nga Esmë të kalojë natën nën një çadër me të duke u munduar të gjej arësye të shumëta, për t'ia arit qëllimit, të plotësoj ambicjet dhe nevojat e tij, pasi kishte javë të tëra që ai nuk kishte takuar femër.

Këtu autori vë në pah virtytin e një mashkulli të cekët vetjak anglez dhe një karakter hibrid, pjellë i një shqipëtares dhe anglezit, e cila është shumë kokëfortë për qëndresën dhe virgjërinë e saj, dhe në anën tjetër, nuk nguron të bëjë përgjigje edhe pyetjeve dhe ofertave vulgare, që nuk korespondojnë me natyrën e një shqiptareje të viteve 1818.

Gjat udhëtimit shumë ditësh dhe pushimeve e fjetjeve përgjat rrugës për në Tepelenë, ata hasin në një vrasje mes dy burrave, si pasojë e një zënke. Vrasësi arratiset, familja dëbohet dhe internohet diku larg, ndërsa prona dhe pasuria e mbetur digjet.

Raportet shoqërore të asaj kohe ishin të regulluara me norma juridike të vëna në fuqi, dhe të zbatuara sipas neneve të Kanunit të Lekë Dukagjinit. Varianti habitet me këto regulla dhe thot se; në Angli vrasësi burgoset por ndodh që edhe e tërë familja ta shoqërojne atë në burg, po që se nuk kanë të holla për të jetuar.

Gjatë udhëtimit, mes tjerash ndodh që të vinë grabitës në fshatin ku ata zënë konak, vjedhin drithin dhe bukën e udhëtarëve. Në dyluftim plagoset Agimi, një djale i moshës tetëmbëdhjetë apo nëntëmbëdhjetë vjeçar. Bashkëudhëtarët vrapojnë pas vjedhësve, njërin prej tyre e vrasin, ndërsa të tjerët lënë drithin dhe ikin. Me këta përshkrime, autorja rëfen për ngjarjet e vërteta, dhe si njohëse e mirë e shkrimeve të autoreve anglez, Ëlliam Martin Leake-ut, Byron-it e Hobhouse-it, Edith Durham-it, që kishin jetuar dhe vepruar në Shqipëri, posaçërisht në kohën e Ali Pashë Tepelenës ajo bie nën ndikim dhe frymëzohet nga to.

Ali Pasha, në moshë të re si djalosht që vinte nga një familje fisnike shqipëtare, i dalluar nga aftësit dhe sukseset e tij, ishte emëruar nga sulltani në postin e ruajtjes së rendit të maleve. Kështuqë, gjat kësaj periudhe që ai ushtronte detyrën, dominonte një rend i theksuar. Për ata që prishnin qetësinë e maleve, vlen të ceket se dënimet ishin shumë të repta. Një i dënuar për vjedhje mbaronte me thyerje të eshtrave me çekan në mes të fshatit. Zëri i kësaj regulle u shpërnda dhe efekti ishte më se evident.

Në romancë përveç ngarrjes me tematikë shqipëtare, autorja përdor edhe fjalë shqip. Në një moment kur Petro përmend fjalën 'besë' Lordi habitet, dhe pyet; çfjalë është kjo? Çfar kuptimi ka? Unë besoj vetëm në të holla. Esmë i vërsulet me një fjalor nënçmues dhe atakues për menyrën e tij të qajes së raporteve shoqërore të botës së tij. Përbuz karakteret e lloit të tij dhe në anën tjetër shpalos vlerat e shqipëtareve, peshon lartë virtytet si; besnikëria, fjala e dhënë dhe morali i lartë. Varianti e komenton elaborimin e Esmës duke i thënë se ajo kishte aftësi për të qenë përfaqësuese e Shtëpisë së Lordëve në Parlamentin e Londrës.

Në një dyluftim kur Agimi plagoset dhe i mbetet plumbi në krah, burrat kuveduan që të dërgojnë djalin ke plaku i cili do të duhej të bënte amputim për të shpëtuar jetën e tij. Me të dëgjuar Esmë bisedën, nuk lejoi një gjë të tillë dhe tha se ajo do t'ia nxirte plumbin. Kërkoj zjar të madh për të dezinfektuar thikat, raki, lesh të larë dhe dikë ti asistonte. Varianti shperi dyshimin se, nëse do të mundte djaloshti ti duronte dhimbjet. Ajo iu drejtua me fjalet, ai është bir shqiptonje. Pasi nxori plumbin, fytyrat e meshkujve ishin të zbehta, e posacerish fytyra e Variantit, kishte marrë një pamje në ngjyrë hiri.

Autorja, në një mënyrë rugëtimin e këtij grupi njerëzish e krahason me biografinë dhe veprimtarinë e Edith Durhamit. Ajo me të zbarkuar në Shqipëri, nga Mall i Zi, zë vënd në Shkodër. Pas një pershkrimi të vendit, dhe rehabilitimit shëndetësor, e shpirtëror, ajo, me shoqëruet vendas nisët për një rugë të gjatë prej verlut e deri në jug. Edith bën pershkrim detajor të çdo vesi, tradite, zakoni, në çdo pëllëmbë toke ku shkel ajo, për gjat gjithë kohës së qëndrimit të saj në Shqipëri.

Në të njëjtën mënyrë Esmë dhe bashkëudhëtarët e saj rëfejnë për vendet dhe sundimtarët e saj. Këtu rëfehët edhe biografia e Esmës. Babal i saj Jajsoni duke qëndruar dhe punuar në pashallëkun e Ali Pashë Tepelenës, si shpërblim për punët e suksesshme që kishte bërë në pashallëk, i ishte ofruar nje grua e ve e bukur me

---

emrin Liri. Ajo pas lindjes së bijës, Esmes, vdes dhe Esma mbetet shumë e vogël për të mbajtur mënd atë, ndërsa gjyshja nga e ëma, ishte gjallë dhe jetonte në Korçë

" Nëse pashai kishte nevojë për ndonjë arkitekt ose inxhinjer shqipëtarë ose të huaj, i ofronte atij një nga gratë më të bukura për t'u martuar dhe për t'u vendosur në krahinë e tij."²⁰

Në këtë romancë historike të shkrimtares me famë botërore, ku heroina është shqipëtare, subjekti ka të bëjë drejtpërdrejt me plagën e tmershme të gjakmarjes. Gjat tërë rugës dhe sfidat e shumëllojshme, Esme nuk ndalon së hartuari plan për hakmarje. Ajo ja shpalos idenë e saj Variantit, dhe i thot se do të duhej patjetër të martohej me Ismalin dhe kjo do të ishte mënyra e vetme, që ajo të krynte detyrimin e saj. Ajo nuk brengoset fare për faktin se hakmarrja, nuk është punë që i pëket gruas. Ajo madje nuk i ka parasysh predispozitat, se përbërja e saj fizike, nuk përkon me idenë e një veprimi kaq të guximshëm.

Rruga prej në Berat e gjer në Tepelenë zgjati për katër ditë. Anglezi ishte i lodhur nga rruga e vështirë me gropa shkembij e rreziqe të ndryshme. Ai sikur nuk kishin lexuar përshkrimet e Byron-it, apo të Hobhous-it, dhe të kishte njohuri se çka po i priste. Më habitëse ishte arritja pranë kështjellës së Ali Pashës në Tepelenë. Pritja me roje, mure të larta, koridore të gjata, hyrje të miqve në një krah, ndërsa e ushtareve në tjetër, vëndi ku thereshin kafshët në një drejtim tjetër. Posa u futën në dhomat e tyre, Variantit i bëri përshtypje, stili i radhitjes së orendive sic ishin, kolltuqet reth e reth dhomës, të mbuluara me material mëndafshi, dhe qylym të shtrejtë. Ndërsa befasia më e madhe ishte lajmi, që Esme do të shkonte në harem dhe nuk do të shoqëronte gjininë mashkullore. Varianti u përpoq të kundërshtojë disa herë, por ishte e kotë. Rregullat e pashallëkut nuk guxonin ti thenin miqtë apo vendasit. Me e bukura nga gjith kjo vjen kur Varianti pajtohet me faktin se Esme duhej të të shkoj në harem me çdo kusht. Ai habitet me realitetin, si Ali Pasha, kishte zotësi ti kordinonte 300 gra ndërsa Variati, nuk mundi të bindë, e ta bënte për vete një Esme të vetme. Varianti me zemër të thyer i tha rojes, mirë mereni e dërgojeni në harem, po ka gjasa të shpërthej ndonjë revolucion në mes të grave. Autorja nëpërmjet këtij momenti përshkruan shpirtin rebel të një femre që ka për qëllim të çoj porosinë në vënd, hakmarjen. Me të lexuar veprën, të jepet vërtet përshtypja, se autorja është bashkëkohanike e subjektit të romances dhe se ka qenë syri i një objektivi, i pranishëm, gjat gjithë kohës, kur personazhet e saj performojnë. Ajo të magjeps me përshkrimet e saja, dhe të bën publik besnik, duke

²⁰ Ibid

---

mos lejuar të ikë asnjë pjesë e skenës. E vë veten në rolin e Edith Durham-it shkruan me pendën e saj dhe të Byron-it.

Takimi i udhëtareve me Ali Pashën, paraqet skenare perfeksionuese. Njëkohësisht ardhja e Ismailit dhe takimi me të, nxit lexuesin për ngjarjet në vazhdim. Ismail maskon veprimet dhe tentativat e tij, për grabitje të Esmes në Durës. Ndërsa Luani i Madh në pozitë të hetuesit, me shkathtësi të veçantë, sy të kaltërt, mjekër të bardhë, i pashëm, ndëgjon rëfimet me vëmendje.

Varianti kërkon që Esme të flitoj të djejtën e repartializimit dhe ti lejohej të shpërgulej për në Angli, pasi që me ligjet angleze, ajo sipas gjitha rrethanave egzistuese, ajo, posedonte kombësi angleze. Këtë e dëshmoi edhe Percival-i, kushriri i Esmës, duke dëshmuar se kishte parë dokumentacionin e deponuar në bankë në Venedik, ku vërtetohej se Jajsoni kishte gjetur një kishë anglikane, për të venë kurorë me të ëmën e Esmes Lirinë, dhe se mes dokumenteve të martesës, ishte edhe tesamenti i trashëgimisë, i dedikuar për Esmen. Ai bindshëm konfirmoi dëshminë, se Esme është angleze, dhe se në këtë rast, sipas ligjeve angleze, nëna injorohet, kur flitet për përcaktim të identitetit kombëtar, dhe nuk ka të drejtë të përvetësimit të femive, e aq më shumë kur ajo është e vdekur. Varianti pohl, se sipas rregullave dhe ligjeve të Anglisë, nëse martesë nuk përfshin ritet fetare në kishë, martesë e tillë vetëm me rite dasme, nuk llogaritet si valide dhe fëmijë që lindin janë jolegjitim. Kjo dëshmon se Esme është angleze. Ajo vullshëm kundërshtoi dhe u përgjigj duke thënë se; unë jam shqiptare dhe babai im me nënën, kanë bërë martesë në Janinë.

Autorja nëpërmjet personazhit të Esmes paraqet dhe fytyrën origjinale të së ëmës së Ali Pashë Tepelenës që prej kohës kur aniqte që ishin kushritë e burit të saj, vranë burin dhe ja morën pasurinë. Ajo thiri Aliun me një mësim të vetëm që posa të ritej e të bëhej i zoti i vetëvetes të merte hakun e atit të tij. Hanka ishte një grua e fortë dhe kishte organizuar grupe bandash për të ndihmuar djalin për të marrë pushtetin dhe ashtu ndodhi.

Një natë vonë, Esme u nis kah dhoma e Aliut, dhe pasi kaloi të gjitha rrojet për të biseduar me të, kur arriti pranë derës, ndëgjoji zërin e Ismailit, i cili po përdorte një falor të fliqur përplot gënjeshtër e mashtrime dhe mes tjerash, Esmen e quajti lavire. Me të dëgjuar këtë bisedë përplot gënjeshtër të Ismailit, Esme largohet vjedhurazi, dhe përnjëherë vendos të marrë rugë për në Sarandë. Qëron me sukses

hesapet me rrojet dhe arin në Sarandë. Atje shkon në familje të Donikës, e cila martohet brënda ca ditëve, aty takon gjyshen e vet. Të nesërmen Varianti me të dëgjuar lajmin, ik nga kështjella dhe shpejton të mbërij Esmen pa u nisur për në Venedik dhe pa arit Ismail ta grabisë.

Në vazhdim të romanit paraqiten pjesët më të bukura të romancës. Një ndër to, është pjesa ku paraqitet tentimi i vendosur dhe lufta shumë e vështirë e Variantit, për ta bërë për vete këtë virgjëreshë të betuar. Autorja përshkruan gjitha aktet përkëdhelëse të të dy personazheve në detaje, po jo dhe seksin.

Pas shumë vështërsive, pasi arin të zbusë dhe përvetësojë shpirtin e egër të Esmes, ata marin rrugën për në Londër, dhe arin ke gjyshja e Esmes. Me të arritur në Angli, ajo habitet me dimrin e madh, stilin e shtëpive, dritaret e mëdhaja, dhoma e koridore të gjëra, të veshura me garnitura të kadifesë së gjelbërt, e të skajjuara me ngjyrë ari. Hapësira të mëdha, që ishte e mundur mobiljet e një fshati të Shqipërisë, ti nxente në shtëpi të gjyshes së saj. Ajo para se të nisej për në Angli, kishte marrë orë mësimi për qyteterimin anglez. Prej gjyshes së saj ndëgjoi shumë rëfime të natyrave të ndryshme. Mestjerash ajo shpehi dyshimin e saj për një jetë të lumtur me Variantin, duke argumentuar bindjet e saj, se ai ishte një Lord i varfur, që kishte harxhuar pasurinë e tij duke kaluar kohën nën ledhatimin e grave të bukura, e të veshura me pelhurë mendafshi, si dhe duke luajtur bixhoz, e komare, duke u marrë me trafikim të armëve dhe me biznese të flliqurra.

Gjyshaj ua presentoi pasurinë, që kishte ngelur për pasardhësit e saj. Një tablo shahu shumë e shtrenjtë, që nuk kishin mundur ta shesin përarsyese Percival, kushëri i Esmes, që autorja ia mvesh atributet e një djali të mençur, kishte mshefur një figurë nga ky komplet. Zonja Brentmor i tregoi mbesës së të gjitha veprimet e pahijshme të meshkujve, se cka bënin në këtë vënd. Ata luanin komar, plackitnin, vriteshin mes vete, harxhonin pasurinë, kështuqë gratë e kishin shumë të vështirë të ruanin pronën e tyre. Esme klithi duke thënë, po ju thoni se Shqipëtarët janë të rezikshëm. Po këtu as Ali Pasha i Madh nuk do të kishte mundur, me gjith ato roje, t'u mbijetonte reziqeve.

Esme pohonte se nuk i pëlqen ky vend. Njerzit i dukeshin të ftohtë, e sikur nuk kishin ndjenja.

Në romacë autorja herëpashërë në mes reshtave përdor fjalë të shkruara në gjuhën shqipe. Nëpërmjet këtyre shprehjeve e reshtave, autorja, shpreh ndjenjën e fortë tërheqëse ndaj identitetit të saj. Shpreh mallin, afersinë, e dashurinë e saj, për vendin ku i kishte rrenjët dhe të parët e saj.

Në vazhdim ngjarjet në subjektin e romancës ndërthuren aq shumë sa lexuesi është në pritje të vazhdueshme se cka do të ndodh më pas.

Varianti largohet për një kohë prej dy muajsh, që ti bjerë mbrapa pasurisë së tij të lënë pasdore, e të qeronte llogaritë me borxhet e vjetra, e të regullonte cdo gjë që ishte e mundur dhe të fillonte një jetë të lumtur me të martuarën e tij të vecantë. Papritmas në skenë paraqitet Zotëri Gerald, xhaxha i Esmes, dhe baba i Percivellit. Figura e tij paraqitet me një hije të erët, të një njeriu që merej me kontrabandë, dinak, matrapaz, e me moral të ulët. Ai kishte spiunuar për qëndrimin dhe vendosjen e Esmes ke gjyshja e saj. Kështuqë armiku më i perbetuar i Esmes, Ismaili, erdhi në pragun e derës së gjyshes, me ndihmë të tradhëtisë nga zhaxhai i saj. Një natë kidnapoi atë, dhe u larguan në drejtim të limanit ku i priste anija, për tu larguar për në Shqipëri. Ajo me duar të lidhura erdhi në vehte pas goditjeve për ta alivanosur. Me të hapur sytë, pa armikun e saj, që kishte kohë që çmendurisht donde ta vriste dhe të mirte hakun e babait të saj. Ismaili, përkundër shpirtit të tij dinak, arinte të nxjerë fjalë perkëdheljeje, nën buzëqeshjet ironike. Ajo mendonte me vehte, se asnjëherë Ismaili, nuk do të arinte të bënte për vete trupin dhe shpirtin e saj. "Esme reminded herself that hundreds of Albanian women had thrown themselves from cliffs rather submit to their enemies. She was as brave as any of them. She'd not go with this man, not alive."²¹

Me këta reshta, autorja ngrit lartë vlerën e femrës shqiptare pranë lexuesit ndërkombëtar.

Skena përfundimtare që zhvillohet në liman me kthimin e babait të Esmes nga Shqipëria, dhe arritja e Variantit, që i ishte kumtuar lajmi për kidnapimin e gruas së tij, rezultoi në një betejë të ashpër, mes palëve që duheshte qeruar hesapet, skene e cila mori edhe viktima. Këtu vritet Ismaili dhe Xhaxhai i Esmes.

Subjekti i romances, thuret me një imagjinatë të laramanishme e të bujshme. Lexuesi me ëndje ndjek ngjarjet dhe shpreh dëshirë që epizodi mos ndërprite. Megjithatë, kapitulli i fundit pëfundon me shumë mund dhe sakrificë, po pasëgjithash, me fund të gëzuar.

---

²¹ Chase. L. "The Lions Doughter" 1992. The Berkley Publishing Group. 375 Hudson str, New York 10014,USA(pp 325)

Autorja e kesaj vepre, mvesh heroinën e saj, me karakteristika të veçanta, e cila nuk brengoset për faktin se hakmarja nuk është punë që u përket grave. Ajo fuqimisht ishte e bindur, se, asgjë s'mund ta pengonte në mbrojtje të nderit të familjes dhe thellë e vendosur të hakmerek për gjakun e të jatit të saj, shumë të dashur, një aristokrati enigmatik, që jetonte në një lloj azili të cilën vet ia kishte imponuar vetëvetes, pasi se merej me punë kontrabanduese të rezikshme.

Loretta, poashtu tërhek një paralele mes përkrahjeve të Edith Durhamit dhe heroinës së saj, Esmes, sa i përket llojit të vajzave "virgjëresha të betuara" karakteristike unike, e femrës shqipëtare, traditë me vlera të larta morale.

Ndërsa personazhi i dytë i rëndësishëm Varianti, përshkruhet si një karakter që kishte harxhuar tërë pasurinë e trashëguar në komar dhe pëlhura të mëndafshta duke kaluar kohë me femra të qejfit të tij. Ai kishte zgjedhur mënyrën e jetesës pa rezistencë dhe nuk donte të përfshihej në zënka, apo interese të grupeve të caktuara. Por njohja me Esmen dhe përjetimet e një udhëtimi me të, i ofruan atij shumë mësim nga normat e kulturës, sjelljes dhe traditës shqipëtare. Ai me shumë pasion i përvetësonte ato, edhe pse ishin të një bote të cuditshme për të, vetëm e vetëm për të pasur grua Esmen, Varianti duhej të sakrifikoje veset e tij, të një aristokrati të pa përgjegjshëm tipik anglez dhe të përfitonte zemrën e një shqiptareje kokëfortë.

Vendi i saj në letërsinë e sotme amerikane dhe atë botërore.

Shkrimtarja me origjinë shqiptare Loretta Cekani Chase, krijimtarinë e saj letrare e filloi qysh në moshë të re.

Gjer më tani ajo ka të botuar më se tetëmbëdhjetë romane dashurie dhe puna e saj është në kontinuitet.

Lexuesit lënë përshtypjet e tyre në librat e saj. Është shkrimtare me një talent të rallë sa i përket gjinisë letrare të romansave të këtij lloji. Idetë e saj të një natyre klasike të mveshura me elemente historike, që përshkruhen me një fjalor të rëndë, e tejet të pasur, e njoftojnë lexuesin me gjuhën, mënyrën e të jetuarit, të periudhës përkatëse, nëpërmjet stilit të dekorimeve të objekteve statike, llojit të zbukurimeve të garderobës së personazheve, si dhe mënyra e interpretimit dhe komunikimit me to. Thjesht thënë autorja nëpërmjet imagjinatës së saj të hedhur

në letër të katandis trunin dhe duke lexuar reshtat, ajo të mvësh një helmëtë e të bën audiencë të një filmi tredimensional. Këta elemente shpjegojnë për thesarin e saj të pasur, posedimin e një energjie dhe njohurive të gjëra të saj. Dhe siç shprehet vet autorja, "nese diku verehet ndonjë element që vërtet është histori e vërtetë" thot ajo "mund te jet koincidencë (rastësi)".

Në romanet e saj me subjekt dhe personazhe shqiptare, autorja thur ide të bazuara në shkrime historike të autorëve të famshëm të huaj dhe shqiptar, të një periudhe kur ajo as nuk ishte lindur vetë. Është një studjuese e regjur e identitetit kulturor, fetar dhe kombëtar të të një popullit të caktuar, ku ajo synon të krijojë një kryevepër nëpërmjet subjektit dhe heronjëve të saj.

Linda Çekani/përndryshe Loreta Çejsi do të mbetet e preferuara e lexuesve të të gjitha kohërave.

Mary Jo Putney për romanin 'Bija e Luanit' thotë:

" Loretta Chase makes a masterly historical romance debut.....I didn't want to end."²²

Për romanin 'Zonjusha e Mrekullueshme' autorja thotë:

" Miss Wonderfull is Lorreta Chase at her magical best as she spins a deliciously witty tale of an overworked woman, an underchallenged man, and a romance that shimmers with passion, humor, and tenderness."²³

Stephanie Laurence për romanet e Lindes thotë:

"Wickedly witty, warm, and engaging, Loretta Chase is a doyenne of this genre."²⁴

Gothic Journal për 'Roberit e Nates' shkruan:

"Loretta Chase, truly is a gifted author, brings a brilliant life to these two strong characters. Their tender love story is one that should not be missed."²⁵

Library Journal shkruan;

" Blending good writing with unusuall historical detail, Chase's first romance after a five year hiatus is well worth the wait."²⁶

---

²² Chase. L. *The Lion's Doughter*, Berkley Sensation

²³ Po aty

²⁴ Po aty

²⁵ Po aty

Komentet e sipër përmendura janë të një numri të madh.

Autorja zë vënd të rëndësishëm në letërsinë shqiptare-amerikane dhe atë botërore. Veprat e saj janë në listën e autorëve më të shitur.

“Don’t Temp Me” është libri më i shitur në gazetat ‘New York Times’ dhe ‘USA Today’

“Your Scandalous Ways” ishte libri më i mirë i vitit 2008 në revisten ‘Library Journal’

“ Lord Perfect” ishte në listën e dhjetë romancave më të mira të vitit 2006. Dhe për veprën e njëjtë zë vëndin e tretë në shpërblimet e Rita-ës.

“ Mr Impossible” fituese e shpërblimit të artë të Barclay-it për finalistët e zhanrit të romanit historik. Në Vitin 2005 si autore romancash fitoi çmimin Rita. Të njëjtin vit në anketat vjetore të lexuesve të ‘çdo gjë për romansa’ fitoi çmimin e shumëfishtë.

“Miss Wonderful” ishte romansa më e shitur në ‘New Work Times’ të Stephanie Laurens.

Loretta mund të jetë trashigimtare e shumpritur e Georgette Heyer ‘Library Journal’.

---

²⁶ Po aty

Letërsia e *paintpretuar* e Kadaresë

Mr. Arlind FARIZI, USHT

Hyrje

Do doja të bëj një vështrim mbi veprat e shkrimtarit Ismail Kadare të shkruara në kohën e realizmit socialist. Dhe njëkohësisht të jap një vlerësimin të letërsisë së gjysmës së dytë të shekullit XX. Fillimisht shtroj dhe pyetjen nëse ja vlen, kjo punë, çfarë mund të studiohet në ato vepra, po konstatimet shkencore si do ishin? A ishte realizmi socialist dukuri thjesht politike apo edhe estetike e imazhologjike? Të bësh një studim të tillë duhen njohur e diskutuar, në rrethet shkencore, një varg çështjesh teorike, që lidhen: nga njëra anë me njohjen e specifikës së sistemit letrar socrealist; nga ana tjetër me njohjen e thelbit të letërsisë së mirëfilltë. E gjithë problematika e këtij studimi ka të bëjë me aspekte thelbësore të njohjes dhe qasjes ndaj autoritetit të veprës dhe autoriteti të autorit duke krijuar kështu një metaligjërime shkencor.

Të shkruash për një periudhë të ideologjizuar në total dhe ku datëlindja e shkruarit të këtyre rreshtave është pikërisht viti kur vdiq Enver Hoxha është e vështirë. Por kategoria moshë ka edhe një mundësi qasjeje të re dhe një lehtësi të një interpretimi ndryshe... Aspekti kohë, vend dhe hapësirë po ashtu kanë impaktin e vet mbi veprën letrare. Po lexuesi, m'i i rëndësishmi, m'i nevojshmi, a ka qenë i ndikuar dhe si e ka konceptuar këtë aspekt të kritikës së asaj kohe? Pyetje të ngjashme do të shpjegohen në vazhdim, duke bërë shpesh dhe retushim të gjykimeve të tjerëve dhe duke tentuar të hyjë më në thellësi të problemit. Ç'është e vërteta qëndrimet ndaj realizmit socialist kanë qenë një fushë e minuar jo vetëm për studiuuesit dhe pedagoget e të gjithë niveleve, por edhe për shkrimtarët vetë që një pjesë të mirë të krijimtarisë së tyre e ngjizën dhe e krijuan gjatë viteve të diktaturës, një pjesë e mirë e të cilëve jo vetëm i mohuan librat e shkruar gjatë atyre viteve si fëmijë ilegjitimë, por edhe i ruheshin kësaj temë si djalli nga kryqi, duke u ndruajtur se mos identifikoheshin dhe etiketoheshin si komunistë e më the të thashë. Veprat e Kadaresë, të shkruara në kohën e socrealizmit përjashtohet dukshëm nga krijuesit e edukuar në literaturë (klasike) zhdoniviste, të cilat praktikonin veten në shkrimet letrare të diktura nga regjimi dhe sistemi, nuk u mësohej se një punë e tillë e krijimtarisë duhet të gjykohej nga rregullat e brendshme të letërsisë, por nga doktrina ideologjike dhe politizime. Kësaj doktrinë iu shmang mjeshtërisht Kadareja. E gjithë vepra e tij në poezi e prozë është argumenti më i fuqishëm së ai që stoik përballë një zhdanovi me përmasa qielli. Hamendesh duke lexuar gjykime prej kasapi si ato të Trebeshinës dhe të tjerëve që nuk arritur kurrë të shkruajnë një vepër më të mirë së *Kronikë në gur*, nuk arritën

kurrë të bëjnë një varg më të mirë së vargu emblematic "Pa formë është qielli si tru idioti"...

Koncepti *'shkrimtar oborri'* nuk ka lidhje fare me procesin krijues të Kadaresë. *Nëse nuk qe disident i hapur politik, (shyqyr që nuk ra në këtë rrezik që do shënonte fundin tragjik), letërsia e tij ishte një disidencë e shkëlqyer artistike, sigurisht me kulmet dhe oshilacionet e saj shkruan studiuesja më e mirë kësaj periudhe të letërsisë Floresha Dado.*

Po ashtu të bien ndërmend edhe komentet për librat në letrat private e më së shumti të adresuara Lidhjeve të ndryshme të asaj kohe, apo edhe Komiteteve të Partisë dhe kritikantët në letra shpesh debatonin pika të sjelljes dhe moralit politik dhe formimit marksist-leninist, testonin karakteret e trilluar për ndjeshmëri e për nder, se sa duke i kërkuar pozicionet e tyre letrare të përdorura nga intuita e autorit, pa pyetur vetë autorin nëse ai i kishte bërë ato interesante apo të gjalla në sytë e lexuesve për të bërë vepër letrare të mirefilltë. Profesor Vinca do ishte shprehur: Ishte kohë e keqe për letërsinë dhe për autorin. Vepra e Kadaresë lexohej me sy majuc duke dashur të gjejnë të painterpretuarën... sepse qëllimi i kritikës së asaj kohë nuk qe interpretimi i sinqertë por demontimi i saj dhe gjetja e anëve negative dhe pozitive të saj.

E panjohura e personit Kadare. E painterpretuara e veprës së tij të shkruar gjatë kohës së realizmit socialist.

Cilësimin e letërsisë së Kadaresë si e painterpretuar e sqaroj përmes studimit të mirefilltë të akademikes tonë Floresha Dado. Po ashtu më duhet të pranoj të dhënë se rilleximi i veprave në kohë ndryshe është ndryshe, sepse është në pyetje *koha e lexuesit*. Këtë e plotësoj dhe me moshën e studiuesit... Për Kadarenë janë shkruar shumë, por ka dhe shumë për të thënë e shkruar, e interpretuar..., Është i nevojshëm mendimi i ri kritik lidhur me veprën e asaj të kohe, mendim që do i paraprijë një dëshirë të panjohur, një vale të re të njohjes së letërsisë shqiptare të viteve 1990-të dhe eksplorimit të letërsisë së këtij vendi, duke rrëmuar për të kaluarën pesëdhjetë vjeçare nën diktaturën e komunizmit.

Si një ajsberg duket vepra e Kadaresë. Me të dukshmet dhe të padukshmet e saja, të thënat dhe ta pathënat, me zërin e saj dhe mbytjen e tij, më boshllëqet e lëna qëllimisht të cilat në si lexues shkencor mundohemi tua gjejmë nëntekstin e fshehur alegorik e grotesk tipik kadarean. Të painterpretuara mbeten shumë pasazhe, shumë diskurse personazhesh, situatash si ato të Kafkës e Kishit. E gjithë kjo nga mjeshhtëria shkrimore e shkrimtarit tonë e të botës mbarë. Të gjithë romanet e shkruara nga Kadare para 90-tës do ti quaja të painterpretuara. Interpretimet duhet të jenë ose dogmatike ose kërkojnë një lexues të lindur në kohën e pasviteve '90. Një mendje e kthjellët, pa syze ideologjike, pa njohje komunizmi, pa droje e frikë, do lexuesin e kultivuar me shije të kohës moderne...

Kujtesën individuale që bartin personazhet në romanet e Kadaresë shtresohet nëpër ngjarje për të cilat vetë koha do të ishte e pamjaftueshme për ti sjellë dhe bërë lëndë në kujtesën e botës, e cila është trashëgimi e lëndës shpirtërore, psikike dhe fizike, ku njerëzimi qëndron i përhershëm me temën e tij të perjetshme komunizmin. Ishin diktatura të rralla dhe të rrallë ishin ato qenie njerëzore të cilat kanë mundur të mos tjetërsohen e të kenë shpëtuar vetveten falë fuqisë së moralit, forcës së karakterit, dijes intelektuale dhe besimit në vetvete dhe në fuqinë krijuese, në një kohë kur edhe intelekt, karakteri dhe morali, ishin të dënuar me mosekzistencë në tokën dhe qiellin e trungut me gjymtyrë të prera, të Shqipërisë të rrethuar me muret absurde të së keqes, në një prej diktaturave më të egra që ka njohur historia moderne e botës. Duhet pranuar se një letërsi e cila del nga ajo kohë pasuron e pasuron trashëgiminë e letrave shqipe duke mbetur kështu një copëz në mozaikun e përgjithshëm të historisë së letërsisë, ku vërtetësia e ngjarjeve dhe mjeshtëria e rrëfimit e disa shkrimtarëve në veçanti e Ismail Kadaresë, galeria pashtershme e personazheve dhe fati i tyre të përfshin në mikrokozmosin periferik të absurdit ekzistencial i cili shndërrohet në një mjedis universal të jashtëzakonshëm... Ismail Kadareja në prozë, ndryshe nga gjithë shkrimtarët e tjerë, të moshuar e të rinj, u përqendrua ta shihte e ta vizatonte Shqipërinë me nishanet e saj më të qenësishme, me ngjarje mbresëlënëse e tronditëse nga e kaluara e largët dhe e afërt. Këto tipare origjinale u dukën qysh në vëllimin e tij të parë me tregime "Qyteti i Gurtë" kushtuar vendlindjes, Gjirokastrës. Atje, ai pikturoi me fjalë jetën e qytetit provincial, me tipare psiko-fizike origjinale, më saktë ashtu siç e kishte njohur. Qyteti është sa iluziv, aq dhe i vërtetë. Nuk ka qytet tjetër në Ballkan aq të pjerrët sa Gjirokastra. Ai edhe në kujtimet e tij në Institutin Gorki të Moskës pohon se, kur u tregonte shokëve të vet letrarë se qyteti i vendlindjes ishte aq i pjerrët, sa po të qëllonte *"të shkisje nga rruga aksidentalisht, kishte të ngjarë të bije mbi çatinë e ndonjë shtëpie"*, ata nuk e besonin. Thënia u dukej figurative, e ekzagjeruar, jo e besueshme, po për Gjirokastrën që reale dhe jetësore. Gjirokastra është një perlë për piktorët e të gjitha drejtimeve, e njëkohësisht qytet torturues për vendësit me rrugët e pjerrta, rrëpira me kalldrëm, ngjitje e zbritje të pasosura që të këputin gjunjët e këmbët. Asnjë fotograf s'ka arritur të japë panoramën tërësore të Gjirokastrës, sepse nga çdo pikë shikimi, një pjesë e qytetit fshihet në faqet e përrenjve. Shtëpitë janë trekatëshe, ndërsa në të vërtetë vetëm kati i sipërm shërben për banesë, dy të tjerat janë bodrume, ose hajate.

Romani i parë i Kadaresë "Dasma", ngjalli polemika të forta, për shkak të largimit nga rruga e njohur deskriptive e ngjarjeve. Ai u përpoq ta trajtonte realitetin në mënyrë krejt të re, me personazhe emblematikë, si "njeriu me lungë", mandej edhe Katrina, protagonistja pikturohet pa botë të brendshme. Gjithsesi, romani dëshmonte përpjekjet serioze të autorit për të thyer kornizat konvencionale e tradicionale të prozës shqipe. Janë këto disa nga veçoritë e shumta që ruajnë poetikën e vendlindjes të cilën Kadaresë e kultivon më së miri. Shtoj kësjaj edhe poetikën e udhëtimit...

Bashkuar me njeri-tjetrin nëpërmjet lidhjes me të fuqishme që të krijon letërsia, dhe asaj të një mallkimi të përbashkët kompleksit të inferioritetin profesional dhe xhelozisë nga suksese e tjetrit, kritika nga studiuesit e ri që e shikojnë jetën pa syze ideologjike dhe që heret kanë të krijuar një vizion të ri për jetën janë gjlthmonë më të mirëpritura si lajm, si informatë, si shkencë...

Kritikët e parë të Kadaresë dhe lexuesit e tjerë shijuan argumentet e romaneve të tij, më saktë morën prej tyre atë që e kuptonin, jo për shkak se ata kuptonin çdo gjë prej gjëje nga synimet e tij private, por për shkak se romanet e tij devijuan në hollësi e në detaje prej detajeve të romaneve të tjera si ato në atë kohë. Karakteret e tij kryesorë janë përshkruar në stil tjetër, të diktuar e njohur nga situatat sociale; në syrin e lexuesit, me identifikimin e karakterit, u mësohej një kod sjellje, i cili nuk ishte universal si për lexuesit e librave të tjerë, por vinte mjaft aktual dhe me sublimitetin e alternativave. Këtu mjafton të sjellim si shembull romanin "*Kronikë në gur*" (1970), në të cilin, Kadare kritikoi psikologjinë provinciale. Në thelb ky roman ndryshonte nga detajet e përshkrimt të romaneve të tjera të asaj kohe, aq më shumë në trajtimin e kësaj psikologjie. Kadare mbajti disi me stilin e tij të kyçur kodin e mendimit të pavarur. Ai mbijetoi me këtë 'aventurë' që i mundësoi edhe një pasaportë të sigurt në njohjen ndërkombëtare. . Nuk është se një palë kritikuan dhe analizuan krijuesit e tjerë dhe një palë vetëm veprën e Kadaresë. Është thuar një grup kritikësh, thuar se e njëjta dorë. Askush nuk e ka ende në thelb metodën, me të cilën duhet të ndërtojë fjalën që do të shërbejë si bazament për të ardhmen.

Por, ky është Kadareja i interpretuar. Kadareja i vërtetë, Kadareja i veprës, pra shkrimtari për të cilin ne mundohemi të themi gjërat dhe mendimet tona është tek fjala e tij, filozofia, stili dhe shumë e shumë tek vlerat e papërsëritshme krijuese që ka lënë kohërave për kohërat. Por, duke parë problematikën e tij, shpeshherë ngatërrohet kjo vlerë. Ai sipas Rutten: "Është një pyetje e ndërlikuar, që është bërë nga shumë artistë të njohur të shekullit të 20-të, vendlindjet e të cilëve iu nënshtruan hijeve totalitare, veçanërisht ato regjime komuniste, që duke ecur sipas modelit sovjetik, tentuan t'i mbanin artistët e tyre, shkrimtarët, poetët dhe muzikantët, të mbyllur... në rastin e Kadaresë, përgjigja duket të jetë se ai ishte në kohë të ndryshme, edhe disident, edhe bashkëpunëtor. Ai është i vetëm në dualitetin e tij." (Rutten; Shkurt 2009). "Sugjerimi i nënkuptuar se Kadare ishte një disident, ashtu si Vaclav Havel ose Aleksandër Solzhenicin, është shumë çorientues".

I parë si kundërshtar i regjimit enverist, nisur nga episode, personazhe, situata e madje nga vepra të tëra që e kundërshtojnë këtë regjim, apo që flasin për prezencën e një shtrese shoqërore që e kundërshtonin dhe ëndërronin për rrëzimin e tij, një pjesë e madhe e krijimtarisë kadareane ka qenë e painterpretuar në të shkuarën, ndërkohë që një pjesë tjetër i shmanget Interpretimit edhe sot për arsye krejt të kundërta me të parat. Për të arsyetuar të parën, mjafton të lexohen nën lupën e studiuesit veprat kapitale si "Pallati i ëndrrave", diptiku "Koha e grindjes", ku bëjnë pjesë "Dimri i vetmisë së madhe" dhe "Koncert në fund të stinës", "Vajza e Agamemnonit" "Pasardhësi", "Hija", "Spiritusi" etj. Ndërsa për pohimin e dytë duhet përqendruar në vepra si "Dasma", "Nëntori i një kryeqyteti", si dhe në

pasazhe të caktuara nga romanet e sipërpërmendura. Ajo që lë më shumë hapësirë për diskutim, nuk është vetëm lkja nga ideologjia komuniste gjatë krijimit të veprave të Kadaresë të shkruara para viteve '90, por shmangia e tij nga norma zyrtare e krijimtarisë së asaj kohe – realizmit socialist edhe për nga forma, mënyra e ndërtimit të veprës e stilistika, e cila mënyrë nën prizmin e kriterëve të asaj kohe, llogaritet dekadente dhe ishte, natyrisht, e dënueshme. Edhe ky pohim hap një shteg të ri diskutimi rreth interpretimit dhe mosinterpretimit të veprës së Kadaresë.

Përfundimi

Ky studim shado i shkurtër për një temë e cila ka një shtrirje kohore afër gjysmë shekulli nuk është në fakt për të ricikluar të thënat për shkrimtarin Ismail Kadare, as për të ritreguar se romanet kadareane të asaj periudhe janë rendi i ditës, përfshirë tematikën, debatin, kritikën dhe mjaft lidhje me të, por një hapësirë teorike e bazuar mbi teorinë bashkëkohore për të depërtuar tek e pathëna lidhur me vlerat dhe arritjet e tij në fushën krijuese. *Jam munduar të shpjegoj blindshëm të ashtuquajturën "të painterpretuarën" e veprës së Kadaresë, që do ta afronte në dukje me hermetizmin, absurdin, duke tentuar ta plotësoj fragmentarizmin, që e lidh me kërkimin e së papërsëritshmes.*

E painterpretuar mbetet ajo periudhë, e painterpretuar mbetet edhe vepra e Kadaresë. Duke u bazuar në të shkruarën e kritikës soçrealiste dhe analizën e disa prej romaneve të Kadaresë, është e rëndësishme të thuhet se të gjitha të thënat vijnë nga aspekti kohë, vend, hapësirë dhe moshë e studiuesve dhe diku thuhet se ato ishin të mbushura plot me argumente, të cilat përcollën mendimet dhe opinionet që sollën debatin te Kadareja jashtë veprës së tij, si stacion për t'u ndalur e argumentuar.

Kadare dhe vetë ka deklaruar se "diktatura dhe letërsia autentike janë të papërshtatshme për bashkëjetesë... Shkrimtari është armiku natyral i diktaturës." Tim Rutten shkruan më pas në Shkurt të 2009-ës, në "Los Angeles Times" me titullin "*Disident ose jo, Ismail Kadare mbetet një shkrimtar i Madh*". Peter Morgan thotë se Kadare është ndëshkuesi i ish-diktatorit. Kadareja ishte nemesesi (Nemesis - Perëndesha e hakmarrjes) i diktatorit. Ai e pa veten dhe atë e shkroi në vepre e tij si në një ndeshje me Hoxhën për Shqipërinë. Ekzistenca e Kadaresë qëndron në dyzimin e tij. Ai është një alter ego e diktatorit".

Referenca:

1. Dasma, 1968
2. Floresha Dado, Letërsi e painterpretuar: qasje teorike ndaj realizmit socialist : studim Tiranë : Bota Shqiptare, 2010
3. Kronikë në gur, Tirana, 1971
4. **PETER MORGAN, "Shkrimtari dhe diktatura 1957-1990". Onufri, 2012**
5. Shaban Sinani *NJË DOSJE PËR KADARENË* - OMSCA-1, Tiranë, 2005.
6. Shaban Sinani: "Letërsia në totalitarizëm dhe "Dossier K", botoi "Naimi", Tiranë 2011.
7. *Todorov, Cvetan. Poetika.*- Beograd, Filip Višnjić, 1986.

AVRUPA HİSSE SENEDİ PİYASALARINDA İNANÇ TEMELLİ ENDEKSLERİN PERFORMANSLARININ ANALİZİ

Doç.Dr. Hüseyin AKTAŞ¹

Yrd.Doç.Dr. Koray KAYALIDERE²

Yrd.Doç.Dr. Mahmut KARGİN³

ÖZET

Etik ve sosyal değerler ekonomi ve finans alanının önemli iki unsurudur. İşletme ile ilgili etik içeren bir haberin, işletmenin değerini %0,5 ila %3 düzeyinde olumlu ya da olumsuz etkilediği birçok araştırmada ifade edilmektedir. Finans dünyası etik ve sosyal değerlere veya inanç temeline göre yatırım kararı verenlere inanç temelli ya da etik temelli endeksler sunmakta ve bu endeksler borsa yatırım fonlarının oluşturulmasında esas alınmaktadır. Bu çalışmada Ocak 2005-Mayıs 2012 arasındaki dönemde STOXX Avrupa İslami Değerler Endeksi (SXISBR) ile STOXX Avrupa Hıristiyan Değerler Endeksi'nin (SXCHR) aylık ve üç aylık getirileri ve riski, STOXX Avrupa 600 Endeksi (SXXR) referans alınarak karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Sonuçlar değerlendirildiğinde, SXCHR endeksine göre, SXISBR endeksinin sistematik riskinin düşük, pozitif getiriye sahip olduğu ve daha iyi performans gösterdiği anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İnanç temelli yatırımlar, STOXX Avrupa İslami Değerler Endeksi, Avrupa Hıristiyan Değerler Endeksi, STOXX Avrupa 600 Endeksi

Jel Kodları: C22, G13

GİRİŞ

Voltaire'in "para söz konusu olunca herkes aynı dindendir"⁴ tartışmalı sözüne karşılık, tercihlerde etik ve sosyal değerlerin etkili olduğunu söylemek yanlış olmaz. Hussein (2004:22) etik temelli yatırımı, *etik ve sosyal değerleri kriter olarak portföy seçimi ve yönetimi* olarak aktarmaktadır.

¹ Celal Bayar Üniversitesi, İİBF, huseyin.aktas@cbu.tr

² Celal Bayar Üniversitesi, İİBF, korayk2002@hotmail.com

³ Celal Bayar Üniversitesi, İİBF, m_kargin@yahoo.com

⁴ "When it comes to money, all men are of the same religion". Voltaire. Kurtz ve DiBartolomeo, 2005:101.

Etik ve sosyal değerler ekonomi ve finans alanının son yıllarda yaygın olarak tartışılan önemli iki unsurudur. Ekonomik birimlerden olan işletmelerin etik ve sosyal değerleri, sahip oldukları finansal varlıkları, hisse senedi fiyatları ve getirileri, yatırımcıların talebini etkilemektedir. Yapılan ampirik çalışmalarda, işletme ile ilgili sosyal, ekonomik ve çevresel boyutlarda etik sonuçları olan haberlerin firmanın piyasa değerini etkilediği raporlanmaktadır. (Havemann ve Webster, 1999:1).

İnanç temelli fonların giderek artış göstermesi bu alandaki pazarın önemini açıkça göstermektedir. Dünyadaki Müslüman nüfus ve bu nüfusun sahip olduğu fon tutarı dikkate alındığında çok büyük bir yatırımcı kitlesinin bulunduğu söylenebilir. Hasan ve Girard'ın (2011) aktardığına göre, dünya nüfusunun yaklaşık beşte birini oluşturan Müslüman nüfusun, 2002 rakamları ile 800 milyar dolar dolayında bir fona sahip olduğu ve bu fonun her yıl %15 arttığı kabul edilmektedir. Ancak, bu tutarın çok az kısmının İslami yatırım araçlarına yöneldiği belirtilmekte, pazanın büyük çoğunluğunun henüz aktif hale gelmediği söylenmektedir (Hasan ve Girard, 2011:2). İslami fonların her yıl %15 büyüdüğü kabul edilirse, 2012 rakamları ile bu tutarın yaklaşık 3 trilyon dolardan fazla olacağı söylenebilir.

Etik ve sosyal değerler ya da bunlardan spesifik olarak inanç konusunun finansal yatırım konuları ile ilgilerinin irdelenmesi oldukça zor bir konu olarak kabul edilmektedir (Forte ve Miglietta, 2011:116). Günümüz finans dünyasında finansal araçlara yatırım yapmak isteyen bireysel veya kurumsal yatırımcılar için birçok gelişmiş finansman araçları bulunmaktadır. Bu yatırımcılar bankalara, finansal, finansal olmayan piyasalara ya da sermaye piyasalarına yönelebilmektedir. Finansal yatırımcıların yatırım kararlarını sahip oldukları dini ve etik değerlere göre düzenlenmiş endeksleri göz önüne alarak alabildikleri görülmektedir. Bu anlayışın son yıllarda yukarı doğru bir ivme kazandığı söylenebilir.

LİTERATÜR

Temelleri çok eski olmasına rağmen, modern anlamda sosyal ve etik değerli finansal yatırımların son yirmi yılda gelişimi çok hızlı olmuştur. Aslında bu yatırımlar, 1960'lı yılların politik ikliminin unsurları olan çevre sorunları, insan hakları ve nükleer enerji konularında yatırımcılarda bilinç oluşması ile gelişmeye başlamıştır. 2000'li yılların başında bu yatırımlardaki tutarlar sadece Amerika'da 153 milyar dolara yaklaşmıştır (Bauer vd., 2005:1752).

Etik ve sosyal değerler ile işletmelerin finansal performansları arasındaki ilişki, birçok araştırmacı tarafından irdelenmiştir. Etik değerlere göre yapılmış yatırım seçeneklerinin getirileri ile geleneksel yatırım seçeneklerinin getirileri arasındaki

AVRUPA HİSSE SENEDİ PİYASALARINDA İNANÇ TEMELLİ ENDEKSLERİN PERFORMANSLARININ ANALİZİ

fark konusunda görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Bauer vd.'nin (2006:34) aktardığına göre Markowitz (1952), Elton vd. (1993), Carhart (1997) ve Hamilton vd. (1993) etik değerlere dayalı yatırımlarla ilgili olumlu sonuçlara varmamaktadırlar. Buna karşın Diltz (1995), Guerard (1997) ve Sauer (1997) gibi araştırmacılar ise iki seçenek arasında bir farklılık görmemişlerdir. Bauer vd. (2006) 1992-2003 yılları arasında Avustralya'da yaptıkları benzer çalışmada iki yatırım seçeneği arasında performans açısından bir farklılık görmemişlerdir.

Etik değerlere göre hazırlanan endekslerden Domini Social Indeks (DSİ) ile geleneksel S&P 500 arasında karşılaştırma yapan araştırmalardan ikisinde, DSİ'nin performansının, etik değerlerle oluşturma yönteminden pek etkilenmediği yönündedir (Bauer vd., 2005:1752-1753).

Ahmed vd. (2010) tarafından yapılan çalışmada varılan sonuçlar, 1998-2003 yılları arasında *Fortune* dergisinin ilk 100 işletmesi arasında yer alan işletmelerin "sosyal sorumlu" listesinde olmalarının, ilgili yıllarda finansal yatırımcılar tarafından olumlu algıladıkları yönündedir. Diğer bir ifade ile böyle bir listede olmak nedeniyle hisse senetlerinin değerinin arttığı görülmüştür.

İnanç temelli yatırım seçeneklerinden elde edilen getiri ile geleneksel seçenek arasındaki ilişki Hussein (2004) tarafından irdelenmiş ve getiri anlamında belirgin bir farklılık bulunmamıştır.

İşletmelerin performanslarının değerlemesinde inanç temelli yaklaşımların etkisi bankacılık sektöründe de analiz edilmiştir. Hanif vd.'ne göre (2012:63-64) konu ile ilgili literatürde İslami Bankaların geleneksel bankalara göre performansları daha yüksek olduğu görüşü ağırlıklıdır. Ayrıca, bu bankalarda faiz sistemi, kar ve zarara ortak olma ile ikame edilmiş, risk alma düzeyi düşük tutulmuştur denilmektedir. Ghoul ve Karam (2007:99) faiz getirisinden dolayı yatırımlarda, tahvil, imtiyazlı hisse senetleri gibi araçlara yatırım yapılmadığını belirtmektedirler.

Geleneksel yatırım araçlarının alternatifi olan İslami seçeneklerin, İslami standartları yeterince karşılayamadığı belirtilmekte, faize dayalı karların olmadığı fonlar arzulanmaktadır (Usmani, 2002). Dolayısıyla karların mutlaka bir faaliyet, çaba veya girişim sonucu olması İslami inanca uygun bulunmaktadır. Uygunluk, ancak kazancın kaynağının kar paylaşımı gibi esaslara uygun olduğu, faiz (riba), kumar (maysir) ve olmayan bir şeyin satışından (gharar) gelmediği ölçütleri gerçekleştirildiğinde olabilmektedir (Girard ve Hassan, 2008:113).

Hıristiyan inanç temelli yatırımlar için oluşturulan endekslerde benzer durumlara rastlanmaktadır. Burada bazı faaliyetlere yer verilmemektedir. Kurtz ve DiBartolomeo'ya (2005:1001-102) göre, Katolik yatırımcılar 1986'dan beri oluşturulan kılavuz sayesinde yatırım kararlarında daha nettirler. Katolik Piskoposları Birleşik Devletler Konferansı'ndan sonra oluşturulan bildirme (Economic Justice for All) Kilisenin öğretilerini ekonomik yaşama aktarmaktadır. 2003 yılında aynı Konferans "Sosyal Sorumluluk Yatırım Kılavuzu", yayımlayarak, Katolik yatırımcıların yatırımlarında dikkate almalarını istediği 10 en önemli unsuru sıralamaktadır. Araştırmacıların aktardığına göre, bir araştırmada, Katolik kurumsal yatırımcıların %83'ünün yatırım kararının, bu ilkelerden etkilendiği belirtilmektedir.

İnanç temelli endekslerde hangi faaliyetlerin dışarıda tutulduğuna dair Ghoul ve Karam (2007:102) karşılaştırmalı tablo sunmaktadır (Tablo 1). Bu tabloya göre İslami inançları dikkate alan fonlar ile Hıristiyan ve Sosyal Sorumluluk Yatırım Fonları arasında en önemli farklılıkların başında faiz, helal olmayan ürünler, müzik faaliyetlerini kapsayan yatırım araçlarının İslami Fonlara dahil edilmemesidir.

Tablo 1. İnanç Temelli Standartların Karşılaştırılması

İşletmelerin Mal veya Hizmeti	İslami Fonlar	Hıristiyan Fonlar	Sosyal Sorumluk Yatırım Fonları
Faiz ve yüksek yüzdell getiriler	R	NS	NS
Domuz ve helal olmayan et	X	NS	NS
Alkol	X	X	X
Kumar	X	X	X
Tütün	X	X	X
Aile değerlerine uymayan eğlence	X	X	X
Müzik	X	NS	NS
Savunma silahları	X	X	X
Kürtaç	NS	X	X
Nükleer güç	NS	X	X
Alternatif yaşam biçimleri	NS	X	P
Emek ilişkileri	NS	NS	P
Kurumsal yönetim	NS	NS	P
İnsan hakları	NS	NS	P
İşe alma/eşitlik	NS	NS	P
Toplumsal yatırım	NS	NS	P

X: Yatırım yapılmaz (No Investment); **P:** Yatırımı olumlu karşılanan (Positive Investment); **R:** Yatırıma izin verilmeyen (Restricted Investment); **NS:** yatırımı yapılması veya yapılması ile ilgili bir standart olmayan (No Screens) (Ghoul ve Karam, 2007:102).

ÇALIŞMANIN KAPSAMI

AVRUPA HİSSE SENEDİ PİYASALARINDA İNANÇ TEMELLİ ENDEKSLERİN PERFORMANSLARININ ANALİZİ

Çalışmada kullanılan veriler üç endeksten alınmıştır. *STOXX Avrupa 600 Endeksi*, *STOXX Avrupa İslami Değerler Endeksi* ve *STOXX Avrupa Hıristiyan Değerler Endeksi*

STOXX Avrupa 600 Endeksi 18 Avrupa ülkesinde; büyük, orta ve küçük ölçekte faaliyette bulunan, seçilmiş işletmelerin hisse senetlerinden oluşturulmuştur.

STOXX Avrupa İslami Değerler Endeksi (STOXX Europe Islamic Index) aktif olarak yönetilen fonlar ile borsa yatırım fonlarına referans olmak üzere, STOXX Limited Şirketi tarafından geliştirilmiştir. Müslüman din adamlarından oluşan bir gözetim komitesi, İslami kurallara ve geleneklere göre faaliyette bulunan işletmeleri belirlemekte ve izlemektedir. Euro Bölgesinde bulunan işletmelerin hisse senetlerinin endekse dahil edilmesi için faize dayalı banka ve finansal kurumlar olmamaları, sigara ve türevleri ile İslam'a göre haram yiyeceklerin üretimini yapmamaları gerekir. Ayrıca bu senetlere sahip işletmelerin kumar, reklam, eğlence sektörü ve silah sanayinde belirli tolerans düzeyini aşan faaliyetlerde bulunmaması şartlarını da taşımaları gerekmektedir. Bir diğer ölçüt ise bu işletmelerin faiz ve İslami değerlere aykırı faaliyetlerden elde edilen gelirlerinin, toplam gelirlerinin %5'ini; faiz esaslı borçlar ile faiz geliri sağlayan varlıkların, toplam varlıkların ya da firma piyasa değerinin %33 'ünü aşmaması koşulu aranmaktadır.

STOXX Avrupa Hıristiyan Değerler Endeksi (The STOXX Europe Christian Index) etik, sosyal, çevresel, ekonomik sorumluluklar, ilgili Hıristiyanlık doktrini ve değerlerine önem veren piyasa katılımcılarının ihtiyaçlarını karşılamak üzere geliştirilmiştir. Borsa yatırım fonlarına dayanak olarak geliştirilen bu endekse dahil edilecek, Avrupa da faaliyet gösteren işletmeler, bağımsız bir komite tarafından belirlenmektedir. Dini doktrin ve moral değerler konusunda uzman Hıristiyan kanaat önderleri, akademisyenler ve yatırımcılar arasından seçilen bağımsız komite üyeleri, endekse dahil edilecek işletmelerin seçim kriterlerini belirlemekte ve bunların faaliyetlerini izlemektedirler. Pornografi, doğum kontrolü, kumar, silah üretimi gibi alanlarda faaliyet gösteren işletmelerin hisse senetleri endekse dahil edilmemekte ve bu alanlarda önceden belirlenmiş tolerans düzeylerini aşanlar, endeks kapsamından çıkarılmaktadırlar.

VERİLER VE YÖNTEM

Bu çalışmada STOXX Avrupa İslami Değerler Endeksi (SXISBR) ile STOXX Avrupa Hıristiyan Değerler Endeksi'nin (SXCHR) aylık ve üç aylık getirileri ve riski STOXX Avrupa 600 Endeksi (SXXR) referans alınarak incelenmiştir. Ocak 2005-Mayıs 2012

arasındaki dönemi kapsayan, aylık ve üç aylık logaritmik getirilerin tanımlayıcı istatistikleri hesaplanmıştır. Dini doktrin ve değerlere göre oluşturulmuş özellikli portföyler olarak; SXISBR ve SXCHR Endekslerinin sistematik riskleri ve portföye özgü getirileri, Tek Faktör Modeli Regresyon çözümlenmeleri ile elde edilmiştir. Tek Faktörlü Regresyon Modelinde Avrupa hisse senetleri piyasasının genelini temsil eden, STOXX Avrupa 600 Endeksi (SXXR) açıklayıcı değişken olarak kullanılmıştır.

Tek Faktör Modeli:

$$R_i = \alpha_i + \beta_i R_M + e_i$$

Modelde R_i , i portföyünün getirisini, α_i portföye özgü sabit getiriyi, β_i i portföyünün sistematik riskini, R_M piyasa portföyünü temsil eden endeksin getirisini, e_i ise modelin hata terimini ifade etmektedir.

Özellikli ve belirli koşulları sağlayan şirketlerin hisse senetlerinden oluşan İslami ve Hıristiyan değerler endeksinin (portföyünün) performansları, değişim katsayısı ve değerlendirme oranından faydalanılarak, nihai olarak karşılaştırılmıştır.

Değişim katsayısı (DK) toplam riskin göstergesi olarak standart sapmanın ortalama getirilere oranlanması ile hesaplanmaktadır. Bir birim getiri elde etmek için katlanılan riski gösteren değişim katsayısının, yatırımcılar açısından düşük olması olumlu bir şekilde yorumlanmaktadır.

$DK = \sigma / R$; Formülde bir endeksin σ : Standart sapmasını, R : Ortalama getirisini ifade etmektedir.

Değerleme oranı (DO) ise ilgili portföyün getirileri ile değerlendirmeye referans olan portföyün getirileri arasındaki farkları toplamının, bu farkların standart sapmasına bölünmesi ile hesaplanmaktadır. Yatırımcılar açısından değerlendirme oranının yüksek olması, portföy başarısı açısından istenilen bir durumdur.

$$DO_i = \frac{\sum (R_i - R_M)}{\sigma (R_i - R_M)}$$

Formülde R_i : i endeksinin getiri, R_M : Referans

endeksin getiri, σ : Standart sapma, $\sum$ ise toplam operatörünü ifade etmektedir.

ANALİZ SONUÇLARI

**AVRUPA HİSSE SENEDİ PİYASALARINDA İNANÇ TEMELLİ ENDEKSLERİN
PERFORMANSLARININ ANALİZİ**

SXISBR, SXCHR ve SXXR Endekslerine ait aylık ve üç aylık getirilerin tanımlayıcı istatistikleri Tablo 2 ve Tablo 3 'de sunulmaktadır.

Tablo 2. Ocak-2005-Mayıs 2012 Dönemi Aylık Getirilere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Tanımlayıcı İstatistikler	SXISBR	SXCHR	SXXR
Ortalama	0,0055	0,0016	0,0020
En Büyük	0,0940	0,1377	0,1334
En Küçük	-0,1236	-0,2225	-0,1415
Standart Sapma	0,0427	0,0512	0,0472
Çarpıklık	-0,6649	-1,1718	-0,6895
Basıklık	1,0506	-1,1920	1,3520
Jarque-Bera	9,7370	69,8498	12,4864
P değeri	0,0077	0,0000	0,0012
Gözlem Sayısı	89	89	89

Tablo 2 incelendiğinde aylık bazda SXISBR endeksinin ortalama getirisi 0,0055 düzeyinde, SXCHR ortalama getirisi de 0,0016 düzeyinde gerçekleşirken, referans endeks olarak SXXR endeksinin, aylık ortalama getirisi 0,0020 olmuştur. Aylık getirilerin standart sapması SXISBR endeksinde 0,0427 iken, SXCHR endeksinin 0,0512 düzeyinde, SXXR endeksinin ise 0,0472 olduğu anlaşılmaktadır. Getirilerin normalliğini sınanan Jarque-Bera İstatistiğine göre aylık getiriler her üç endeks için normal dağılım özelliği taşımamaktadır.

Tablo 3. Ocak 2005-Mayıs 2012 Dönemi Üç Aylık Getirilere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Tanımlayıcı İstatistikler	SXISBR	SXCHR	SXXR
Ortalama	0,0190	0,0080	0,0088
En Büyük	0,1364	0,1757	0,1724
En Küçük	-0,1750	-0,2550	-0,2500
Standart Sapma	0,0885	0,1020	0,0995
Çarpıklık	-0,8980	-0,8930	-0,8530
Basıklık	-0,0410	0,7810	0,6530
Jarque-Bera	3,9622	4,1038	3,6558
P değeri	0,1379	0,1285	0,1606
Gözlem sayısı	29	29	29

Tablo 3'te, üç aylık getirilerin ortalaması SXISBR endeksi için 0,0190 iken, SXCHR endeksinde 0,0080 düzeyinde, SXXR endeksinde ise 0,0088 olduğu görülmektedir. SXISBR endeksinin üç aylık getirilerinin standart sapması 0,0885 olarak gerçekleşirken, SXCHR endeksinde 0,1020, referans endeks SXXR endeksinde

0,0995 olduğu sunulan tanımlayıcı İstatistiklerden anlaşılmaktadır. Jarque-Bera normallik testine göre de üç aylık getirilerin tüm endeksler için normal dağılım özelliği gösterdiği anlaşılmaktadır.

Tablo 2 ve 3'deki sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde SXISBR endeksinin, SXCHR ve SXXR endekslerine göre getirilerin ortalamasının yüksek, standart sapmasının düşük olduğu, SXCHR endeksinin ise referans endeks SXXR göre ortalama getirisinin düşük ve standart sapmasının yüksek olduğu söylenebilir.

Tablo 4'de inanç temelli portföylerin (SXISBR, SXCHR) getirilerinin bağımlı değişken, genel piyasa portföyünü temsilen SXXR endeksinin açıklayıcı değişken olarak tanımlandığı Tek Faktör Modeli'nin regresyon sonuçları sunulmaktadır.

Tablo 4. Üç Aylık Getirilere Göre Tek Faktör Modeli Regresyon Sonuçları

	SXISBR	SXCHR
Sabit	0,0116	-0,0001
t-İstatistiği	2,3350**	-0,9133
Beta Katsayısı	0,8506	1,0235
t-İstatistiği	17,4075*	71,6635*
Düzeltilmiş R	0,9127	0,9971
F- testi	293,78*	9743,62*

* %1 düzeyinde anlamlı, **%5 düzeyinde anlamlı

Tablo 4 regresyon sonuçlarına göre, SXISBR ile temsil edilen İslami değerlere göre oluşturulan portföye özgü getirinin 0,0116 düzeyinde ve İstatistiksel olarak %5 düzeyinde anlamlı olduğu, portföyün sistematik riskinin ise 0,86 ile genel piyasa portföyünün sistematik riski olan 1'den düşük olduğu anlaşılmaktadır. SXCHR endeksi ile temsil edilen Hıristiyan değerlere göre oluşturulan portföye özgü getiri negatif olmakla birlikte, İstatistiksel olarak anlamlı değil iken, bu portföyün sistematik risk ölçüsünün 1'den büyük olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 4'te sunulan *Tek Faktör Modeli* regresyon sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde, SXISBR endeksi ile temsil edilen portföyün, SXCHR ile temsil edilen portföye göre sistematik riskinin düşük olduğu ve kendine özgü, piyasa portföyünden bağımsız İstatistiksel olarak anlamlı pozitif getiriye sahip olduğu söylenebilir.

Tablo 5'de ise değişim katsayısı ve değerlendirme oranı ölçütlerine göre SXISBR ve SXCHR endekslerinin, yatırımcılar açısından performansı raporlanmaktadır.

AVRUPA HİSSE SENEDİ PİYASALARINDA İNANÇ TEMELLİ ENDEKSLERİN PERFORMANSLARININ ANALİZİ

Tablo 5. Ocak 2005-Mayıs 2012 Döneminde Değişim Katsayısı ve Değerleme Oranına Göre Endekslerin Performansı

İstatistikler	Değişim Katsayısı			Değerleme Oranı	
	SXISBR	SXCHR	SXXR	SXISBR	SXCHR
Aylık	7,75	44,34	23,95	21,24	-1,62
Üç Aylık	4,65	12,80	11,36	10,03	-3,94

Tablo 5'deki sonuçlar aylık getiri aralığında incelendiğinde, SXISBR endeksi ile temsil edilen portföyün değişim katsayısı 7,75 iken, SXCHR endeksinin temsil eden portföyün 44,34 olduğu anlaşılmaktadır. Üç aylık getiri aralığında ise SXISBR endeksinin değişim katsayısı 4,65, SXCHR endeksinin ise 12,80 olarak gerçekleşmektedir. SXISBR endeksinin her iki getiri aralığında bir birim getiri karşılığı katlanılan riski gösteren değişim katsayısının, SXCHR endeksine göre düşük olduğu izlenmektedir.

Tablo 5'deki sonuçlara göre aylık bazda SXISBR ve SXCHR endekslerinin değerlendirme oranları, sırasıyla 21,24 ve -1,62 olarak gerçekleşmektedir. Üç aylık değerlendirme oranı SXISBR endeksi için 10,03 iken SXCHR endeksinin -3,94 olduğu görülmektedir. SXISBR endeksinin, yatırım performansı açısından büyük olması arzulanan değerlendirme oranlarının, SXCHR endeksine göre oldukça yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 5'deki sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde her iki değerlendirme ölçütüne göre SXISBR endeksinin SXCHR endeksine göre daha iyi performans gösterdiği söylenebilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada Ocak 2005-Mayıs 2012 arasındaki dönemde STOXX Avrupa İslami Değerler Endeksi (SXISBR) ile STOXX Avrupa Hıristiyan Değerler Endeksi'nin (SXCHR) aylık ve üç aylık getirileri ve riski, STOXX Avrupa 600 Endeksi (SXXR) referans alınarak, karşılaştırmalı olarak hesaplanmış ve analiz edilmiştir. Dini doktrin ve değerlere göre oluşturulmuş özellikli portföyler olarak; SXISBR ve SXCHR endekslerinin sistematik riskleri ve portföye özgü getirileri, Tek Endekli Regresyon Modeli çözümlenmeleri ile elde edilmiştir. Tek Endekli Regresyon Modelinde Avrupa hisse senetleri piyasasının genelini temsil eden, STOXX Avrupa 600 Endeksi (SXXR) açıklayıcı değişken olarak kullanılmıştır.

Sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde SXISBR endeksinin, SXCHR ve SXXR endekslerine göre getirilerinin ortalamasının yüksek, standart sapmasının ise düşük olduğu, SXCHR endeksinin ise referans endeks SXXR göre ortalama getirisinin düşük ve standart sapmasının yüksek olduğu görülmüştür.

Regresyon sonuçlarına göre, SXISBR ile temsil edilen İslami değerlere göre oluşturulan portföye özgü getirinin 0,0116 düzeyinde ve istatistiksel olarak %1 düzeyinde anlamlı olduğu, portföyün sistematik riskinin ise 0,86 ile genel piyasa portföyünün sistematik riski olan 1'den düşük olduğu anlaşılmaktadır. SXCHR endeksi ile temsil edilen Hıristiyan değerlere göre oluşturulan portföye özgü getiri negatif olmakla birlikte istatistiksel olarak anlamlı değil iken, bu portföyün sistematik risk ölçüsünün 1'den büyük olduğu görülmektedir.

Değişim katsayısı ve değerlendirme oranı kriterlerine göre SXISBR endeksinin SXCHR endeksine göre daha iyi performans gösterdiği söylenebilir

Finans dünyasında, inanç temelli yatırımcıların ilgisini çekmek ve taleplerini karşılamak amacıyla, İslami ve Hıristiyanlık değerlerini baz alan endekslerin önemi ve çeşitliliği artmaktadır. Bu endeksleri henüz geliştirmeyen sermaye piyasalarının bu endeksleri bir fırsat olarak değerlendirilebilir. Zira, bu endekslerin getiri ve risk açısından geleneksel endekslere göre üstünlükleri görülebilmektedir. İslami değerlere göre oluşturulan endeksin de, bu çalışmanın sonuçlarındaki gibi, risk ve getiri açısından avantajları bulunduğu, benzer endekslerin oluşturulması ve potansiyel yatırımcılara sunulmasının yararlı olacağı belirtilebilir.

KAYNAKÇA

Ahmeda P., Nandab N., ve Schnusenberga O., (2010), "Can Firms Do Well While Doing Good?", *Applied Financial Economics*, 20, 845-860.

Bauer R., Koedijk K., Otten R., (2005), "International Evidence on Ethical Mutual Fund Performance and Investment Style", *Journal of Banking & Finance*, 29 (2005), 1751-1767.

Bauer R., Otten R. ve Rad A.T., (2006), "Ethical Investing in Australia: Is There a Financial Penalty?", *Pacific-Basin Finance Journal*, 14 (2006) 33- 48.

Forte G. Ve Miglietta F., (2011), "A Comparison of Socially Responsible and Islamic Equity Investments", *Journal of Money, Investment and Banking*, ISSN 1450-288X, Issue 21 (2011).

Ghoul W. ve Karam P., (2007), "MRI and SRI Mutual Funds: A Comparison of Christian, Islamic (Morally Responsible Investing), and Socially Responsible Investing (SRI) Mutual Funds", *Journal of Investing*, Vol. 16, no. 2 (Summer 2007):96-102.

AVRUPA HİSSE SENEDİ PİYASALARINDA İNANÇ TEMELLİ ENDEKSLERİN PERFORMANSLARININ ANALİZİ

Girard E. ve Hassan M.K. (2008), "Is There a Cost to Faith-Based Investing: Evidence from FTSE Islamic Indices" The Journal of Investing, Winter 2008, p.112-122, <http://www.ijournals.com/JOI/Default.asp>

Hanif, M., Tariq M., Tahir A., Momeneen W., (2012), "Comparative Performance Study of Conventional and Islamic Banking in Pakistan" International Research Journal of Finance and Economics, ISSN 1450-2887, Issue 83, p. 62-72. <http://www.internationalresearchjournaloffinanceandeconomics.com>

Hassan M.K. ve Girard E., (2011), "Faith-Based Ethical Investing: The Case of Dow Jones Islamic Indexes", Networks Financial Institute, Indiana State Uni., 2011-WP-06, April, p. 1-41., Elektronik versiyonu: <http://ssrn.com/abstract=1808853>

Havemann R. ve Webster P., (1999), "Does Ethical Investment Pay?" EIRIS Research and Other Studies of Ethical Investment and Financial Performance, EIRIS September 1999. (<http://www.elris.org/files/research%20publications/doesethicalinvestmentpay99.pdf>)

Hussein, Khaled A., (2004), "Ethical Investment: Empirical Evidence From FTSE Islamic Index", Islamic Economic Studies, Vol. 12, No. 1, August 2004.

Kurtz L. Ve DiBartolomeo D., (2005), "The KLD Catholic Values 400 Index", The Journal of Investing, Fall 2005, p. 101-105.

Usmani, M.T., (2002), "An Introduction to Islamic Finance", The Netherlands: Kluwer Law International, 2002:

Hassan M.K., ve Girard E., (2011)'in içinde, "Faith-Based Ethical Investing: The Case of Dow Jones Islamic Indexes", Networks Financial Institute, Indiana State Uni., 2011-WP-06, April, p. 1-41. elc. vrs: <http://ssrn.com/abstract=1808853>, p.4.

- <http://www.stoxx.com> (Erişim tarihi: 21 Haziran 2012)

BALKAN ÜLKELERİ'NİN DIŞ TİCARET YAPISI VE TÜRKİYE

Doç.Dr.Mehmet MELEMEN¹

ÖZET

Dış ticaret; ülkelerarası ekonomik ilişkilerinin gelişiminin yanında sosyal ve siyasal ilişkilerinin de gelişmesine önemli katkılar yapmaktadır. Balkan Ülkeleriyle tarihi bağı oldukça güçlü olan Türkiye'nin imzalanan Serbest Ticaret ve Gümrük Birliği Anlaşmalarıyla günümüzde hem ticari hem de kültürel bağları yeniden güçlenmiş, karşılıklı faydalar artmıştır.

İmzalanan Serbest Ticaret ve Gümrük Birliği Anlaşmalarının Türkiye ile Balkan Ülkelerinin Ticaretine etkisi son yılların dış ticaret rakamlarına bakılarak değerlendirilmiştir. Türkiye ve bu ülkeler arasında dış ticaret bağlamında yaşanan gelişmeler literatür taramasıyla ortaya konulmuştur. Balkan ülkelerinin dış ticaret performansları rakamlar analiz edilerek ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, Dış Ticaret, Türkiye, Dış Ticaret Açığı

GİRİŞ

Tarihsel bağlarının çok güçlü, akrabalık bağlarının hala devam ettiği Balkan ülkeleriyle Türkiyenin dış ticaretinin yeterli olmadığı istatistiklere bakıldığında daha iyi görülecektir. Türkiye ihracatında Balkan Ülkelerinin payının %10'ları bile aşmaması, ithalatın ise %5 seviyelerinde gezinmesi bu durumu daha iyi anlatmaktadır. Bu pay 1352'den beri yani 660 yıldır bölgede yer alan ve Balkanların en büyük ekonomisi olan Türkiye'nin bölgede aslında varolmadığını göstermektedir. Coğrafi olarak bir çoğuyla sınır komşusu derecesinde yakın olan Türkiye ve Balkan ülkelerinin dış ticaretinde oransal artışlar daha da önemlisi karşılıklı olarak dış ticaret rakamları içerisindeki payları yeterli seviyede midir ? Ülkelerin tarihi, kültürel ve siyasal ilişkilerindeki sıklığın dış ticaretle ters orantılı değil bilakis doğru orantılı olması gerekir. Bu farklılıkta, kültürel ve tarihi bağların hemen hemen hiç kopmamasına rağmen ülkelerin uyguladığı farklı ekonomik sistemlerin etkisi olmuş olabilir. Bu ülkelerle Türkiye'nin çok dengeli, sıcak ve yakın kültürel ve tarihi ilişkilerine rağmen dış ticaret ilişkilerinde tam olarak bir isktikrar olmadığı görülmektedir. Bir yıl Türkiye Balkan ülkeleriyle dış ticaretinde fazla verirken, diğer bir yıl Balkan ülkeleri dış ticarete fazla vermektedir. Bu dalgalanmaların nedenleri

¹ Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, mehmetmelemen@marmara.edu.tr

Türkiye-Balkan ülkeleri dış ticareti irdelenirken ayrıca ele alınacaktır. Bir Balkan ülkesi olmamasına rağmen İtalya ve Almanya'nın Balkan ülkeleriyle dış ticarete daha belirleyici olması da diğer dikkate değer bir konu başlığıdır. Türkiye'nin dünya ülkeleriyle toplam dış ticareti nerede ise Balkan ülkelerinin sadece Almanya ve İtalya ile yaptığı dış ticarete eşit durumdadır.

BALKAN ÜLKELERİ

Balkan kelimesi, sıra-dağ veya dağlık anlamına gelen Türkçe bir sözcüktür. Balkanlar, Türk tarihinin ayrılmaz bir parçasıdır. Tarihi kaynaklara göre, Balkanlar, VI. Yüzyıldan başlayarak Türk kavimlerinin gelip yerleştiği bir yurt olmuştur (İnalçık, 1993 : 9). Balkan Ülkeleri Arnavutluk, Kosova, Bosna ve Hersek, Bulgaristan, Hırvatistan, Makedonya, Moldova, Romanya, Slovenya, Türkiye, Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan. Bu ülkeler çoğu **Balkanlar** olarak anılmasına ve aynı isim altında toplanmasına rağmen kendi aralarında çok büyük farklılıklar göstermektedirler.

Bu farklılıklar;

•Yunanistan ve Romanya Avrupa Birliği'nin üyesi olup 2013 yılında Hırvatistanda tam üye olarak Avrupa Birliği'ne dahil olacaktır.

•Toplam 150 milyon nüfus (Türkiye dahil), en az 657 binden 74 milyona kadar farklılık göstermekte,

• Toplam 1,6 milyon km² alan en az 9 binden 775 bin km²'ye kadar değişmekte,

•Toplam 2 trilyon dolarlık ekonomik büyüklük (GSMH) 6,9' milyar dolardan 1,026 milyar dolara kadar değişmekte,

•Kişi Başına Millî Gelir 3400 dolardan 29.100 dolara kadar değişmekte, ortalaması 13.353 dolara kadar çıkmakta,

•Bu ülkelerin toplam ithalatı 508,14 milyar dolar iken ihracatı 318,78 milyar dolar ' da kalmakta,

•Birbirlerine yaptıkları ihracatın payı yüzde 14 iken, birbirlerinden yüzde 8 ithalat yapmaktadırlar.

BALKAN ÜLKELERİ'NİN DIŞ TİCARET YAPISI VE TÜRKİYE

1914'ten öncesine kadar Balkan ülkeleri, Avrupa'da gözlemlenen önemli ekonomik kalkınma akımının dışında kalmışlardır. Bununla birlikte, Avrupa'nın bu az gelişmiş bölgesinin bile yavaş yavaş modernleşmeye başladığı ondokuzuncu yüzyılın sonundan itibaren o zamana kadar izlenebilen son derece önemsiz çaptaki değişim temposunun da giderek hızlandığı, yavaş ve kör-topal ilerleyen bir gelişme olmasına rağmen ekonominin yine de ufak çapta büyüme gösterdiği, çok yaygın olarak paylaşılan bir görüştür (Palaret, 200 :1).

BALKAN ÜLKELERİ'NİN DIŞ TİCARET HACİMLERİ

Balkan ülkelerinin dış ticaret verilerinin yanında diğer ekonomik ve nüfus verileri de aşağıdaki tabloda ele alınmıştır. Ülkelerin ekonomik verilerinin nüfus yapısıyla orantılı bir şekilde gelişme gösterdiği görülmektedir. Trakya ve Marmara bölgesiyle Balkan Ülkelerinin aynı zamanda Avrupa'nın bir parçası olan Türkiye bu ülkeler arasında nüfus yapısı ve diğer ekonomik verilerle farklı bir yerde durmaktadır.

Tablo1: Balkan Ülkeleri Ekonomi ve Dış Ticaret Verileri (2011)

ÜLKELER	Nüfus	Nüfus Artışı	GSMH (Mİl \$)	Kişi Bağına MG	İhracat (Mİl USD)	İthalat (Mİl USD)
ARNAVUTLUK	3,002 Mİl	%0.28	24,99 Mİl USD	7,800 USD	1,88	5,022
BULGARİSTAN	7,037 Mİl	%-0.796	101,2 Mİl USD	13,500 USD	26,8	28,39
BOSNA VE HER.	4,62 Mİl	%-0.003	31,72 Mİl USD	8,200 USD	5,57	10,38
HİRVATİSTAN	4,48 Mİl	%-0.092	80,84 Mİl USD	18,300 USD	12,28	20,4
KARADAĞ	657,394 Bin	%-0.633	6,9 Mİl USD	11,200 USD	640 Milyon Dolar	2,5
KOSOVA	1,836 Mİl	*	12,85 Mİl USD	6500 USD	419 Milyon Dolar	3,3
MAKEDONYA	2,082 Mİl	%0.237	21,39 Mİl USD	10,400 USD	4,45	7,007
MOLDOVA	3,65 Mİl	%-1.014	11,93 Mİl USD	3400 USD	1,92	4,32
ROMANYA	21,84 Mİl	%-0.26	263,9 Mİl USD	12,300 USD	62,5	70,82
SİRBİSTAN	7,27 Mİl	%-0.464	78,86 Mİl USD	10,700 USD	11,77	20,13
SLOVENYA	1,996 Mİl	%-0.185	58,56 Mİl USD	29,100 USD	28,96	31,09
YUNANİSTAN	10,767 Mİl	%0.06	308 Mİl USD	27,600 USD	26,6	65,79
TÜRKİYE	74,724 Mİl	%0,13	1,026 Mİl USD	13,400 USD	135	239

*Kosova'da en son nüfus sayımı 2011 yılında yapılmıştır. Bu sayımdan önceki nüfus sayımı 1981 yılında yapılmış olmasından dolayı yıllık nüfus artış hızı tespit edilememiştir.

Kaynak : <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>, ve http://www.indexmundi.com/countries/demographics_profile.html, 02.05.2012.

Bölge ülkelerinde Türkiye dışındakilerde nüfus artış hızının oldukça düşük olması dikkat çekici bir veridir. Bulgaristan ve Yunanistanın diğer ülkelere göre nüfusunun çok yüksek olmamasına rağmen GSMH ve dış ticaret verilerindeki diğer ülkelere göre farklılıklarında Avrupa Birliği üyesi ülkeler olması önemli rol oynamaktadır. En eski Doğu Bloğu'nun dağılmasından ve soğuk savaş dönemimin sona ermesinden sonra, yakın komşumuz olan Bulgaristan, siyasal, ekonomik ve kültürel alanlarda kalkınmak için büyük atılım yapan örnek bir ülke olmuştur (Demircioğlu, 2003 :1). Hırvatistan ve Slovenya ise Kişi Başına Milli Gelirle diğer ülkelerden ayrılmaktadır. Bu farklılıkta nüfus yapısı belirleyici olmaktadır.

Tablo 2 : Balkan Ülkeleri Dış Ticaret Açığı ve Nispi Dış Ticaret Açığı (2011)

ÜLKELER	Dış Ticaret Açığı (Mil \$)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı %	Nispi Dış Ticaret Açığı %
ARNAVUTLUK	-3.142	%37	%45
BULGARİSTAN	-1,59	%92	%28
BOSNA ve HERSEK	-4,81	%53	%46
HIRVATİSTAN	-8,12	%60	%24
KARADAĞ	-1,86	%25	%59
KOSOVA	-2,88	%12	%77
MAKEDONYA	-2,5	%63	%21
MOLDOVA	-2,4	%44	%38
ROMANYA	-8,32	%88	%6
SİRBİSTAN	-8,36	%58	%26
SLOVENYA	-2,13	%93	%3
YUNANİSTAN	-39,19	%40	%42
TÜRKİYE	-104	%56	%27

Kaynak : www.tuik.gov.tr sitesinden derlenmiştir, 15.06.2012

Dış ticaret açığı bakımından Türkiye (-104 Mil \$) ve Yunanistan (-39.19) başı çekerken, Sırbistan (-8.36), Romanya (-8.32), Hırvatistan (-8.12), Bosna ve Hersek (-4.81), ve Moldova (-2.4) onları takip etmektedir. Bölge ülkelerinin hiç biri dış ticaret fazlası veremezken, dış ticaret açığı bakımından en avantajlı konumda olan ülkeler ise başta Bulgaristan (-1.59), Karadağ (-1.86) ve Slovenya'yı (-2.13) oransal olarak göstermek mümkündür. Nispi dış ticaret açığı ise dış ticaret açığının toplam dış ticaret hacmine bölünmesiyle bulunduğu diğer önemli bir veridir. Nispi dış ticaret açığı bakımından Kosova (%77) başı çekerken onu Karadağ (%59), Bosna-Hersek (%46), Arnavutluk (%45) ve Yunanistan (%42) takip etmektedir.

BALKAN ÜLKELERİ'NİN DIŞ TİCARET YAPISI VE TÜRKİYE

Hırvatistan'ın dış ticaret açığındaki diğer ülkelere göre yükseklik, sanayi yapısının zayıf, buna karşın hizmet sektörünün ise oldukça gelişmiş olmasıdır. Hizmet sektöründen elde edilen döviz gelirleri ülkenin döviz ihtiyacını karşılamaktadır (Bektaşoğlu ve Benli, 2007 : 9-10). Bölge ülkelerinin dış ticaret açığı vermesinde ihraç ettikleri ürünlerin cinsi ve ithal ettikleri ürünler önemli rol oynamaktadır. Bu durum Tablo.3'de daha net görülebilir.

Tablo 3: Balkan Ülkeleri Dış Ticaret Ürünleri ve Ülkeleri (2011)

ÜLKELER	İhracat Ürünleri	İhracat Ülkeleri	İthalat Ürünleri	İthalat Ülkeleri
ARNAVUTLUK	Tekstil, Ayakkabı, Asfalt Metal ve Metal Cevheri Ham petrol, Tütün, Sebze, Meyveler	İtalya %50,8 Kosova %6,2 Türkiye %5,2 Yunanistan %5,4 Çin %5,5	Makine ve Ekipmanları Gıda Tekstil ve Kimyasallar	İtalya %28 Yunanistan %13 Çin %6,3 Türkiye %5,6 Almanya %5,6
BULGARİST.	Giyim, Ayakkabı, Demir ve Çelik, Makine ve Ekipmanlar Yakıt	Almanya %10,9 İtalya %9,9 Romanya %9,5 Yunanistan %8,1 Türkiye %7,9	Makine ve Ekipmanları Metal ve Metal Cevherleri Kimyasallar ve Plastikler Yakıtlar ve Madenler Hammaddeler	Rusya %16,3 Almanya %11,8 İtalya %7,5 Romanya %7,1 Yunanistan %6
BOSNA-HER.	Metal, Giyim, Orman Ürünleri	Slovenya %20,4 Hırvatistan %16,6 İtalya %16,5 Almanya %13,5 Avusturya %11	Makine ve Ekipmanları Kimyasallar ve Yakıt Gıda	Hırvatistan %22,2 Slovenya %13,5 Almanya %13,3 İtalya %11,4 Avusturya %6,4
HIRVATİST.	Ulaşım Araçları Makine, Tekstil, Kimyasal, Yakıt Gıda	İtalya %18,9 Bosna-Her. %11,9 Almanya %10,6 Slovenya %8 Avusturya %5,4	Makine, Ulaşım ve Elekt. Ekipmanlar, Kimyasallar ve Yakıtlar, Yağlar Gıda	İtalya %15,2 Almanya %12,5 Rusya %9 Çin %7,2 Slovenya %5,9
KARADAĞ	İmalat Ürünleri, Hammadde ve Tanımsal Ürünler,	Sırbistan %17,5 Macaristan %16,9 Hırvatistan %10,1	Yakıt, Makine ve Ulaşım Araçları, Kimyasallar ve İmalat Ürünleri	Sırbistan %28,4 Yunanistan %7,9 Bosna-Her. %7,6
KOSOVA	Madenler ve İşlenmiş Madenler, Hurda Metal Deri Ürünleri, Makine ve Cihazlar, Tütün, Gıda, Tekstil, Sebze	Makedonya %20 Sırbistan %10 Karadağ %10 Bulgaristan %8	Gıda, Çiftlik Hayvanları Orman Ürünleri, Petrol, Makine, Hammadde, Tekstil Taş, Seramik, Cam Ürünleri Elektrikli Ekipmanlar	Makedonya %15,2 Sırbistan %12,8 Almanya %10,6 Çin %6,8 Türkiye %5,5
MAKEDONYA	Yiyecekler, İçecekler	Almanya %20,2	Makine ve Ekipmanları	Almanya %11,5

	Tütün, Tekstil Muhtelif İmalat Ürünleri Demir ve Çelik	İtalya % 7,1 Bulgaristan % 7,1 Yunanistan % 6,4	Otomobiller, Yakıt Kimyasallar, Gıda	Rusya %11,1 Yunanistan %8,3 Bulgaristan % 8,2
MOLDOVA	Gıda, Tekstil, Makine	Rusya % 28,2 Romanya %16,9 İtalya %9,7 Ukrayna %6,9 Almanya %5	Maden ve Yakıt Makine ve Ekipmanlar Kimyasallar Tekstil	Rusya %15,9 Ukrayna %12,3 Romanya %12,1 Çin % 7,7 Almanya % 7,7
ROMANYA	Makine ve Ekipmanlar Metal ve Metal Ürünler Tekstil ve Ayakkabı Kimyasallar, Yakıt Tarımsal Ürünler, Maden	Almanya % 18,6 İtalya % 13,1 Fransa %7,5 Türkiye % 6,4 Macaristan % 5,5	Makine ve Ekipmanlar, Kimyasallar, Yakıt ve Madenler, Metaller, Tekstil Ürünleri	Almanya % 16,8 İtalya % 11,4 Macaristan % 8,5 Fransa % 5,8 Çin % 4,8
SİRBİSTAN	Demir ve Çelik Lastik, Un, Gıda, Sebze Metal Dışı Ürünler Elektrikli Aletler Silah ve Mühimmat	Almanya % 11,3 İtalya % 11,1 Bosna-Her.%10,1 Karadağ %7 Romanya % 6,9	Makine ve Ekipmanlar, Tekstil Ürünleri Gıda Yakıt	Rusya % 13,2 Almanya % 10,8 İtalya % 8,9 Çin % 7,6 Macaristan % 4,6
SLOVENYA	Gıda ve Kimyasallar İmalat Ürünleri Makine ve Ulaşım Araçları	Almanya%19,2 İtalya % 12,5 Avusturya %7,4 Fransa % 6,8 Hırvatistan % 6,4	Makine ve Ulaşım Ekip Manları, İmalat Malları, Kimyasallar, Yakıtlar, Yağlar Gıda	Almanya % 16,2 İtalya % 15,5 Avusturya % 10,6 Fransa % 4,8 Hırvatistan % 4,6
YUNANİSTAN	Yiyecek, İçecek, Sanayi Malları, Petrol Ürünleri, Kimyasallar, Tekstil	Almanya % 10,9 İtalya 10,9 G.Kibns % 7,3 Bulgaristan % 6,5 Türkiye %5,4	Makine ve Ekipmanlar Ulaşım Araçları Yakıt Kimyasallar	Almanya % 10,6 İtalya %9,9 Rusya % 9,6 Çin %6,1 Hollanda % 5,3
TÜRKİYE	Hazır Giyim, Tekstil Gıda, Metal Ürünler Demir Çelik Ulaşım Araçları	Almanya %10,1 İngiltere %6,4 İtalya %5,7 Fransa %5,3 Irak %5,3	Makine, Kimyasallar Yakıt, Hammadde Yarı Mamul Ulaşım Araçları	Rusya %11,6 Almanya %9,5 Çin % 9,3 Amerika %6,6 İtalya %5,5

Kaynak :http://www.economywatch.com/world_economy/countries/export-import.html, 14.05.2012

Balkan Ülkelerinin büyük çoğunluğunun dış ticaretinde Avrupa Birliği üyesi ülkelerin belirleyici olduğu görülmektedir. Bu ülkelerin başında ise Almanya, İtalya, Fransa, Avusturya, Yunanistan ve Romanya gelmektedir. Bunda en önemli etkenler;

-Sınır komşusu olmanın getirdiği avantajlar,

-Tarihi ve kültürel bağların hala devam ediyor olması,

- Yüksek teknolojik ekipman, araç ve hammaddelerin bu ülkelerde üretiliyor olması,
- Lojistik maliyetleri ve gümrük tarifesi avantajları,
- İhracat için iyi bir pazar olmaları.

İthalat tedarikinde ise Rusya'nın enerji ihracatı ile birçok Balkan ülkesinin ithalatında Türkiye'de dahil ilk sıralarda geldiği görülmektedir. Bölge ülkelerinin enerji bakımından belirli madenler dışında (Kömür vb.) daha çok dışa bağımlı olduğu görülmektedir. Bu bağımlılık bölge ülkelerinin hiç birinin dış ticaret fazlası vermemesine neden olmaktadır. İhracatı yapılan ürünler daha çok tekstil ve gıda gibi emek yoğun ürünler olurken, ithalatı yapılan ürünlerde ise teknoloji yoğun makine ve ekipmanların bütün ülkelerin ithalatında yer aldığı görülmektedir. Bölge ülkelerinin dış ticaret açığı vermesinde diğer bir etkende Makedonya gibi denizle bağlantılarının zayıf olması gösterilebilir. Bu durumda denize açılan komşu ülkelerle dış ticaret hacmi artmaktadır (Onur ve Somuncuoğlu, 2007 :4)

TÜRKİYE-BALKAN ÜLKELERİ SERBEST TİCARET ANLAŞMALARI

Serbest Ticaret Anlaşmalarının (STA) amaçları; AB'nin ortak ticaret politikasına uyum, taraf ülkeler arasında ticarete yönelik engellerin tedricen kaldırılması suretiyle kolaylaştırılması ve ticarete engel getirilmemesi, ihracatın ülke ve madde bazında çeşitlendirilmesi, anlaşma imzalanan ülke pazarında diğer tercihli ülkeler ile eşit koşullara sahip olunması, girdi maliyetlerinin düşmesinin meydana getireceği rekabet avantajı, Avrupa menşe kümülasyonuna dahil olmak ve bu kapsamda ortaya çıkacak yeni ticaret olanaklarından yararlanmak, olarak sayılabilir (oalb.org.tr/tr/serbest-ticaret-anlasmalari-ve-sta-kapsaminda-ihracat, 10.06.2012).

Yunanistan, Bulgaristan, Romanya 'nın AB üyesi olmaları sebebiyle bu ülkelerle olan Türkiye'nin ticari faaliyetleri Gümrük Birliğinin sağlamış olduğu muafiyetler etrafında yürümektedir. Bununla beraber Balkanlarda bulunan ve yukarıda belirttiğimiz diğer ülkelerle Türkiye arasında belli mal gruplarında muafiyeti kapsayan Serbest Ticaret Anlaşmaları imzalanmıştır. Balkan ülkeleriyle imzalanan Serbest Ticaret Anlaşmalarında en büyük etken Türkiye'nin Avrupa Birliği ile imzalamış olduğu ve 1996 yılında yürürlüğe giren Gümrük Birliği anlaşmasıdır. Gümrük Birliği Anlaşmasıyla Türkiye-AB ülkeleri arasında sanayi ürünleri ve işlenmiş tarım ürünlerinin dolaşımı serbest hale gelmiştir.

Tablo 4 : Türkiye-Balkan Ülkeleri Serbest Ticaret Anlaşmaları

Serbest Ticaret Anlaşmaları		
	Anl. Tarihi	Yürürlük Tarihi
Arnavutluk	22.Ara.06	01.May.08
Bosna Hersek	03.Tem.02	01.Tem.03
Hırvatistan	13.Mar.02	01.Tem.03
Karadağ	26.Kas.08	01.Mar.10
Makedonya	07.Eyl.99	01.Eyl.00
Sırbistan	01.Haz.09	01.Eyl.10

Kaynak : www.mevzuat.net, Serbest Ticaret Anlaşmaları, 10.05.2012

Gümrük Birliği anlaşmasıyla Türkiye, AB'nin bir parçası olurken, AB'nin diğer ülkelerle imzalamış olduğu Serbest Ticaret ve Gümrük Birliği anlaşmalarını da belirli bir süre içinde imzalamak üzere program yapmıştır. Balkan ülkeleriyle yapılan STA'ların imzalama ve yürürlüğe giriş tarihlerinin 1996 yılında yürürlüğe giren Gümrük Birliği Anlaşmasından sonraki tarihler olması bu yüzdendir.

Arnavutluk ile İmzalanan STA Kapsamı

Arnavutluk menşeli sanayi mallarının Türkiye'ye ithalatında uygulanan gümrük vergileri sıfırlanacak, buna karşılık, Arnavutluk'a ithal edilen ülkemiz menşeli sanayi ürünlerinin %80'den fazlasının gümrük vergileri kaldırılacaktır. Bu kapsamda, anlaşmanın yürürlüğe girmesiyle gümrük vergisi sıfırlanacak sektörlerin arasında deri, ormancılık, tekstil, çimento ve cam eşya, değerli taşlar ve mücevherat, metaller, makineler ve motorlu taşıtlar bulunmaktadır. Mineral maddeler, kimya sanayi, plastik, ayakkabılar, seramik ürünler, adi metaller, elektrikli makineler ile mobilyalar içinden seçme ürünlerin yer aldığı diğer sanayi ürünlerinde ülkemize karşı uygulanan gümrük vergileri ise STA'nın yürürlük tarihi olan 1 Mayıs 2008 tarihinden başlayarak, indirimlerin ilk dördü %20'lik eşit dilimlerle olmak üzere, beşinci yılın başı olan 1 Ocak 2013 tarihinde tamamen sıfırlanacaktır. Anlaşmada ayrıca, sanayi malları itibariyle AB'ne tanınan tavizlerde gelecekte yapılabilecek daha avantajlı bir değişikliğin, Arnavutluk tarafından aynen Türkiye'ye de yansıtılması öngörülmektedir. Arnavutluk, imzalamış olduğu Serbest Ticaret Anlaşmaları ile bölgesel bir ticaret rejiminin oluşturulmasını, gelecek yatırım ve

teknoloji ile uluslararası ticari gelişimin bir parçası olmayı hedeflemektedir (Angjeli, 2004 : 75).

Tarım ürünleri bakımından ise Türkiye ve Arnavutluk, ticari potansiyeli olan seçilmiş bazı tarım ürünlerinde birbirlerine sınırsız mahiyette veya tarife kontenjanları dahilinde, sıfır gümrük vergileri ile tavizler tanımışlardır. Ülkemizin bu kapsamda Arnavutluk'tan taviz aldığı ürünler arasında ihracatımız bakımından önem arz eden işlenmiş tarım ürünleri (çikolata, şekerleme, ekmekçilik mamulleri), kuru meyveler (fındık, antep fıstığı, üzüm, incir), narenciye, bakliyat ve diğer taze sebze ve meyveler yer almaktadır. Ülkemizin Arnavutluk'a taviz tanıdığı başlıca ürünler arasında bazı taze ve işlenmiş sebze ve meyveler ile ülkemizin anılan ülkeden taviz aldığı işlenmiş tarım ürünleri sıralanmaktadır.

Bosna Hersek ile İmzalanan STA Kapsamı

Söz konusu Anlaşma kapsamında ülkemizden Bosna Hersek'e ihraç edilen tüm ürünlerde gümrük vergileri ve eş etkili vergiler kademeli olarak azaltılarak 1 Ocak 2007 tarihinden itibaren kaldırılmıştır. Ülkemizin Bosna Hersek'den yaptığı ithalatta ise gümrük vergileri 2003 yılından itibaren bazı et ve et ürünleri hariç olmak üzere kaldırılmıştır.

Hırvatistan ile İmzalanan STA

Türkiye, Hırvatistan menşeli tüm sanayi ürünlerine uygulanan gümrük vergilerini anlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihte kaldırmıştır. Hırvatistan ise, Türkiye menşell sanayi ürünlerine uyguladığı gümrük vergilerini, üç liste halinde belirlenen ürün grupları itibarıyla, 2004, 2006 ve 2007 yılına kadar kademeli olarak sıfırlamayı, bu listeler dışında kalan ürünlerde ise vergileri, anlaşma'nın yürürlüğe girmesiyle birlikte kaldırmayı taahhüt etmiştir. Bu indirimlerin tamamı yapılarak 2007 yılı itibarıyla vergiler sıfırlanmıştır.

Tarım ürünleri bakımından, gerek Hırvatistan'a yönelik fiilli ihracatımızın kompozisyonu, gerekse genel ihracat kapasitemiz dikkate alınmak suretiyle, önemli ürün ya da ürün gruplarının taviz listesine dahil edilmesi sağlanmıştır. Bu itibarla, pazara giriş kolaylıkları temin edilen ürünler ülkemizin ihracat şansının yüksek olduğu ürünler olup, genellikle AB ürünlerine rakip durumundaki bu ürünlerimizin Hırvat pazarında AB ürünleri ile rekabet edebilirliği arttırılmıştır. Taviz temin edilen ürünler arasında, koyun ve keçi etleri, taze domates, dondurulmuş sebzeler, fındık, taze veya kuru incir, turuncgiller, karpuz, kiraz, kuru kayısı, şeker mamulleri, çikolata, makarnalar, un mamulleri, domates salçası, konserve edilmiş meyve ve

sebzeler, ke ap ve soslar ile bira yer almaktadır. Hırvatistan'a taviz tanınan ürünler arasında ise, peynir, elma, mısır,  eker mamulleri,  okolata, malt h lasası, makarnalar, ekmekçi mamulleri, meyve suları, soslar, çorbalar, sular, bira ve şarap bulunmaktadır.

Karadağ ile  mzalanan STA

Anlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihte; Karadağ menşeli tüm sanayi mallarının Türkiye'ye ithalatında uygulanan gümrük vergileri sıfırlanmıştır Türkiye menşeli sanayi  r nlerinin Karadağ'a ithalatında uygulanan gümrük vergilerinin 1 Mart 2010 tarihinden başlamak üzere en geç 1 Ocak 2015 tarihinde sıfırlanması öngörülmektedir.

Anlaşmanın tarım ürünlerine ilişkin bölümünde, seçilmiş birkaç tarım ürününde taviz değişimi konusunda mutabakata varılmış, taraflar birbirlerine sınırsız miktarda veya tarife kontenjanları dâhilinde vergiden muaf olarak veya en fazla desteklenen ülke kapsamında vergi indirimi tavizleri tanımıştır. Bu kapsamda, Karadağ tarafından ülkemize mercimekte sınırsız tarife kontenjanı, kuru kayısıda ise kota dâhilinde taviz tanınmış, ülkemiz tarafından Karadağ'a ise şarap, re el ve makarnada kota dâhilinde taviz verilmiştir.

Makedonya ile  mzalanan STA

Anlaşmaya göre, Türkiye, 25-97'nci fasıllar arasındaki sanayi ürünlerine uygulanan gümrük vergilerini, tarife kontenjanı çerçevesinde muafiyet uygulanan bir kısım ürün (petrol yağları, gübreler, deri giyim eşyası, ayakkabı, demir- elik, bakır ve alüminyumdan borular, işlenmemiş çinko, ayakkabı) hariç, anlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihte kaldırmıştır. Söz konusu tarife kontenjanları 2003 yılından itibaren kaldırılmıştır. Makedonya ise, bir kısım sanayi ürününde gümrük vergilerini anlaşmanın yürürlüğe giriş tarihi ile birlikte kaldırmış, diğer sanayi ürünlerinin vergilerini ise kademeli olarak 1 Ocak 2008 tarihine kadar kaldırmayı taahhüt etmiş ve kaldırmıştır.

Tarım  r nleri bakımından ise Türkiye ve Makedonya, bazı tarım ürünlerinde birbirlerine tarife kontenjanları veya sınırsız mahlyette, gümrük vergisi muafiyeti veya indirimi şeklinde tavizler tanımışlardır. Ülkemizin bu kapsamda Makedonya'dan taviz aldığı ürünler arasında kanatlı eti, mercimek, fındık, narenciye, kuru üzüm, zeytinyağı, zeytin ve diğer meyveler ve sert kabuklu meyveler yer almaktadır. Ülkemizin Makedonya'ya taviz tanıdığı başlıca ürünler ise domates, soğan, salatalık, mantar, tatlı biber, karpuz, elma, piriç, sebze karışımları ve  araptır.

Sırbistan ile İmzalanan STA

Sanayi ürünleri bakımından, Sırbistan menşeli ürünlerin sanayi mallarının Türkiye'ye ithalatında uygulanan gümrük vergileri anlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihte sıfırlanmıştır. Buna mukabil, Türkiye menşeli sanayi ürünlerinin Sırbistan'a ithalatında uygulanan gümrük vergilerinin anlaşmaya konu belli ürünlerde 1 Ocak 2010 tarihinden başlamak üzere 2, 4 ve 5 yıllık geçiş süreleri sonucunda ve en geç 1 Ocak 2015 tarihinde olmak üzere kademeli indirimler neticesinde sıfırlanması; anılan listeler haricinde kalan ürünlerin gümrük vergilerinin ise STA'nın yürürlüğe girdiği tarihte kaldırılması öngörülmektedir.

Tarım ürünlerinde ise taraflar seçilmiş ürünlerde tarife kontenjanları çerçevesinde vergi muafiyetli veya MFN(Most Favorite Nations-En Fazla Kayrılan Ülke) vergi indirimi şeklinde olmak üzere karşılıklı taviz değişiminde bulunmuşlardır. Ülkemizin bu kapsamda Sırbistan'dan taviz aldığı ürünler arasında domates, havuç, fındık, Antep fıstığı, incir, portakal, mandarin, greyfurt, limon, kayısı, zeytinyağı, şeker mamulleri, çikolata, makarna, ekmekçi mamulleri ve biralar yer almaktadır. Ülkemizin Sırbistan'a taviz tanıdığı başlıca ürünler ise domates, havuç, tatlı mısır, ahududu, böğürtlen, soya fasulyesinin unu ve kaba unları, şeker mamulleri, çikolata, makarna, ekmekçi mamulleri ve taze üzüm şarabıdır.

Yukarıda açıklanan serbest ticaret anlaşmalarının yanında Kosova ve Moldova ile yapılan ticaret hacimleri artış göstermekle beraber henüz iki ülke ile imzalanmış bir ticaret anlaşma söz konusu değildir.

TÜRKİYE'NİN BALKAN ÜLKELERİYLE DIŞ TİCARETİNİN VE GELİŞİMİ

Balkan Ülkeleriyle imzalanan Serbest Ticaret Anlaşmaları Türkiye ile Balkan ülkeleri arasındaki dış ticaret hacmini daha da büyötmüştür. Aşağıdaki grafik ve istatistiki bilgiler Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerinden derlenerek hazırlanmış olup incelememiz dahilindeki ülkelerle son üç yıllık dış ticaret hacimlerini göstermektedir.

Grafikte görüldüğü üzere dış ticaret hacminin en fazla olduğu üç Balkan ülkesi;

- Yunanistan,
- Bulgaristan,

- Romanya'dır.

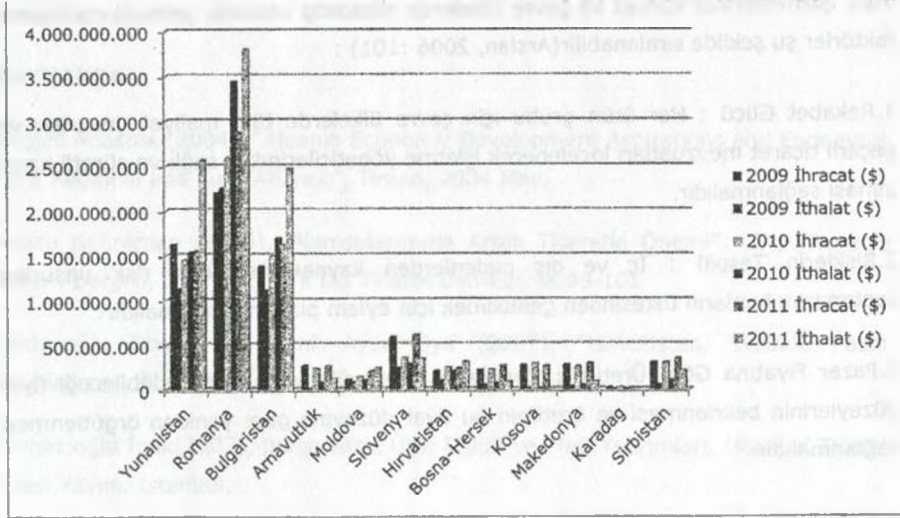
Tablo 5 : Türkiye-Balkan Ülkeleri Dış Ticaret Verileri (2009-2011)

	2009			2010			2011		
	İhracat	İthalat	Fark	İhracat	İthalat	Fark	İhracat	İthalat	Fark
Yunanistan	1.629.636.855	1.131.065.420	498.571.435	1.455.677.610	1.541.599.547	-85.921.937	1.553.271.383	2.568.667.550	-1.015.396.167
Romanya	2.201.936.205	2.257.963.353	-56.027.148	2.599.380.058	3.449.194.982	-849.814.924	2.878.839.925	3.801.245.164	-922.405.239
Bulgaristan	1.385.544.468	1.116.901.691	268.642.777	1.497.384.142	1.702.534.340	-205.150.198	1.622.917.474	2.474.620.348	-851.702.874
Arnavutluk	273.109.889	4.694.093	268.415.796	241.066.433	86.859.050	154.207.383	270.628.330	125.915.724	144.712.606
Moldova	118.090.029	86.520.174	31.569.855	148.209.184	110.731.543	37.477.641	208.950.133	244.482.419	-35.532.286
Slovenya	595.003.761	249.577.354	345.426.407	356.502.107	291.314.114	65.187.993	617.476.166	348.936.143	268.540.023
Hırvatistan	214.704.550	107.383.710	107.320.840	249.147.544	211.348.175	37.799.369	241.817.967	310.965.128	-69.147.161
Bosna-Hersek	226.566.745	52.058.789	174.507.956	224.299.335	72.328.496	151.970.839	269.046.067	90.252.176	178.793.891
Kosova	278.078.176	10.178.451	267.899.725	293.997.660	13.606.648	280.391.012	265.789.479	10.106.181	255.683.298
Makedonya	283.463.840	39.879.037	243.584.803	262.621.077	52.399.170	210.221.907	298.866.461	91.963.385	206.903.076
Karadag	26.483.438	5.845.468	20.637.970	27.179.127	6.213.975	20.965.152	26.966.452	14.587.928	12.378.524
Sırbistan	306.468.718	55.896.658	250.572.060	306.114.624	109.523.846	196.590.778	354.665.524	213.300.967	141.364.557
Toplam	6.944.082.913	4.868.386.844	2.075.696.069	7.305.076.794	7.356.339.772	-51.262.978	7.991.759.195	9.946.106.978	-1.954.347.775

Kaynak : www.ekonomi.gov.tr, Ülkelere Göre Dış Ticaret ve www.tuik.gov.tr, Dış Ticaret İstatistikler, 15.06.2012.

Üç yıllık dönemde Türkiye'nin en fazla ihracat yaptığı ülkeler sırasıyla Romanya, Yunanistan ve Bulgaristan olurken 2011 yılında ise bu üç ülkeyle yapılan dış ticarete açık verildiği görülmektedir. Bu üç ülkenin dışındaki diğer Balkan Ülkeleriyle yapılan ticaret hacmi ise oldukça düşüktür. Tablo.5'dan görüleceği gibi Balkan Ülkeleriyle Türkiye'nin dış ticaretinde son 3 yıllık verilerin genel toplamına bakıldığında Türkiye'nin 2009 yılı hariç dış ticarete açık verdiği görülmektedir. 2009 yılında fazla veren dış ticaret dengesi son iki yılda Türkiye aleyhine değişmiştir.

Grafik 1 : Türkiye-Balkan Ülkeleri Dış Ticareti (2009-2011)

Kaynak : www.ekonomi.gov.tr, Ükelere Göre Dış Ticaret ve www.tuik.gov.tr, Dış Ticaret İstatistikler, 15.06.2012.

Bu ülkelerle ilgili bir diğer önemli nokta son üç yıllık verilere bakıldığında ithalat ihracattan daha yüksek hacme sahip olmakla beraber ticareti yapılan ürünler içerisinde fasıllar itibariyle şu kalemler dikkat çekmektedir;

- Mineral yakıtlar, mineral yağlar
- Organik kimyasal müstahsalları,
- Plastik ve Plastikten mamul eşya,
- Kağıt ve karton
- Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat, demir çelik

SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye'nin komşu ülkelere yaptığı ihracat ürünlerine bakıldığında daha çok emek yoğun ürünlerin yer aldığı görülmektedir. Bu tür ürünleri ithal eden ülkeler fiyat avantajını başka ülkelerde gördüğünde kolaylıkla tedarikçi ülkelerini değiştirebilmektedir. Kalıcı bir alıcı ülke portföyü oluşturmak zor olmaktadır. Bu durum Balkan ülkelerinin dış ticaretinde Türkiye'nin alt sıralarda yer almasıyla daha iyi açıklanabilir.

Türk işletmelerinin komşu ve çevre ülkelerde rekabetçi konuma gelmesinde önemli faktörler şu şekilde sıralanabilir(Arslan, 2006 :101) :

1.Rekabet Gücü : Her ürün grubu için çevre ülkelerde tüm maliyet unsurları ve geçerli ticaret mevzuatları incelenerek işletme yöneticilerimizin sağlıklı ve süratli karar alması sağlanmalıdır.

2.Risklerin Tespiti : İç ve dış nedenlerden kaynaklanan tüm risk unsurları saptanarak bunların üstesinden gelebilmek için eylem planı hazırlanmalıdır.

3.Pazar Fiyatına Göre Üretim : Komşu ve çevre ülkelerin kabul edebileceği fiyat düzeylerinin belirlenmesi ve üretimin bu fiyat düzeyine göre yeniden örgütlenmesi sağlanmalıdır.

4.Bilgi-Yoğun Üretim : Tasarım aşamasından satış sonrası servise kadar işin her aşamasında bilgi daha fazla kullanılmalıdır.

Balkan Ülkeleri ile Türkiye'nin yeterli seviyede dış ticaret yapamamasındaki etkenleri şu şekilde özetlemek mümkündür:

-Türk ihracat firmalarının Balkan ülkeleri pazarını küçük görüp çok fazla önemsememesi ve daha çok geleneksel pazarlara yönelmesi. Diğer pazarların daha büyük ve gelecek vaat ediyor olarak değerlendirilmesi.

-Özellikle Bulgaristan odaklı taşıma, gümrük ve bürokrasi sorunlarının yaşanması. Özel faturalı ihracatta kısıtlamalar, araç başı ücret talebi, kayıtdışı ücretler istenmesi(www.itkib.org.tr/ihracat/DisTicaretBilgileri/raporlar/dosyalar/Ihracatsorunlari.pdf (10.06.2012).

-Bulgaristan ve Romanya'nın AB üyesi olmasından sonra bazı Türk İhraç ürünlerine getirilen kısıtlamalar.

BALKAN ÜLKELERİNİN DIŞ TİCARET YAPISI VE TÜRKİYE

-Bölge pazarının talep ettiği katma değerli ürünlerin diğer ülkeler (Almanya, İtalya ve Romanya gibi) tarafından üretilmesi ve Balkan pazarna ihraç edilmesi.

-Balkan ülkelerinin kolay pazar olarak değerlendirilip yeterli özen gösterilmemesi. Kültürel ve tarihi bağların kolay ihracat için yeterli olacağı düşünülmesi.

-Bavul ticaretinin geçmiş yıllarda Türk Malı ve Türk Markalarına vermiş olduğu zararlar.

KAYNAKÇA

Angjeli Anastas (2004), "Albania-Economic Development Aspirations and Endeavors for a Regional and Euro-Atlantic", Tirana, 2004 May.

Arslan Kahraman (2006), "Komşularımızla Artan Ticaretin Önemi", *Dış Ticarete Durum Dergisi*, İstanbul, Türk Dış Ticaret Derneği, ss.98-101

Bektaşoğlu Songül ve Benli Ayşe Oya (2007), "Hırvatistan, Yerinde Pazar Araştırması", İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, Ankara.

Demircioğlu İpek(2003), Bulgaristan Ülke Etüdü ve Türk Yatırımları, İstanbul Ticaret Odası Yayını, İstanbul.

İnalçık Halil (1993), "Türkler ve Balkanlar", Balkanlar, Eren, İstanbul.

Onur Gülsevin ve Somuncuoğlu Tuğrul (2007), "Makedonya, Yerinde Pazar Araştırması", İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, Ankara.

Palairt Michael(2000), "Balkan Ekonomileri 1800-1914 Kalınmasız Evrim", Sabancı Üniversitesi, İstanbul.

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>,(02.05.2012)

http://www.indexmundi.com/countries/demographics_profile.html, (02.05.2012.)

<http://www.tuik.gov.tr/DisTicaretIstatistikleri>, (15.06.2012)

<http://www.ekonomi.gov.tr/DisTicaretIstatistikleri>, (15.06.2012)

http://www.economywatch.com/world_economy/countries/export-import.html, (14.05.2012)

<http://www.mevzuat.net>, Serbest Ticaret Anlaşmaları, (10.05.2012)

<http://www.oaib.org.tr/tr/serbest-ticaret-anlasmalari-ve-sta-kapsaminda-ihracat>,
(10.06.2012)

http://www.itkib.org.tr/ihracat/DisTicaretBilgileri/raporlar/dosyalar/ihracat_sorunlar1.pdf, (10.06.2012)

ROLI DHE RËNDËSIA E NDËRMARRJEVE TË VOGLA DHE TË MESME NË ZHVILLIMIN EKONOMIK TË RAJONIT TË POLLOGUT

RAMETULLA FERATI¹

ELSANA AQIFI²

BESA XHAFERTI³

Abstrakt

Ndërmarrjet e vogla dhe të mesme paraqesin gjenerator të zhvillimit ekonomik dhe punësime në të gjitha ekonomitë bashkëkohore. Për shkak të normës së lartë të papunësisë dhe jo efikasitetit ekonomik në përgjithësi, këto ndërmarrje në Republikën e Maqedonisë- rajoni I Pollogut paraqesin një burim të mundshëm të prosperitetit ekonomik.

Megjithatë, pozita ekonomike e ndërmarrjeve të vogla dhe të mesme në kushtet e globalizimit bëhet më komplekse, jetëgjatësia e tyre gjithnjë vjen duke u shkurtuar, konkurrenca nga dita në dit vjen duke u rritur dhe konsumatorët përcaktojnë sa më tepër kushte.

Me qëllim të rritjes së rëndësisë ekonomike të ndërmarrjeve të vogla dhe të mesme në Republikën e Maqedonisë, së pari duhet të rritet efikasiteti ekonomik i afarizmit të NVM, përmirësim e pajisjeve teknologjike, profesionalizmi kadrovik, aftësitë menaxhuese etj.

Hulumtimet shkencore tregojnë se ndërmarrjet e vogla dhe të mesme luajnë rol të rëndësishëm në zhvillimin ekonomik dhe uljen e papunësisë në një vend.

Rezultatet e pritshme nga ky punim tregojnë se ndërmarrjet e vogla dhe të mesme janë faktorë kryesor në zhvillimin ekonomik të rajonit të pollogut. Duke pasur parasysh se Republika e Maqedonisë përballet me një normë shumë të lartë të papunësisë dhe me një zhvillim ekonomik shumë të ulët, roli i këtyre ndërmarrjeve është vendimtar për të ardhmen ekonomike të këtij vendi.

Fjalët kyçe: ndërmarrësia, zhvillimi ekonomik, produktiviteti afarist, konkurrenca globale

---

¹ Departamenti kontabllitet financë; Universiteti shtetëror I Tetovës

² Departamenti Ekonomik & Biznes; Universiteti shtetëror I Tetovës

³ Departamenti Ekonomik & Biznes; Universiteti shtetëror I Tetovës

Hyrje

Në këtë punim do të shqyrtojmë rolin dhe rëndësinë e ndërmarrjeve të vogla dhe të mesme në zhvillimin ekonomik të rajonit të Pollogut. Duke pasur parasysh se Maqedonia është shtet i vogël dhe me një ekonomi jo mjaft të zhvilluar, ndërmarrjet e vogla dhe të mesme luajnë rol vendimtar në zhvillimin ekonomik të këtij vendi. Në republikën e Maqedonisë sipas entit shtetëror të statistikës në vitin 2011 janë të evidentuara 75.497 subjekte afariste, prej të cilave 97% janë subjekte afariste të vogla dhe të mesme, ku janë të punësuar rreth 70% e numrit të përgjithshëm të të punësuarve në vend. Për këtë arsye edhe roli i këtyre ndërmarrjeve është shumë i rëndësishëm për zhvillimin ekonomik të vendit.

Megjithatë, pozita ekonomike e ndërmarrjeve të vogla dhe të mesme në drejtim të globalizimit bëhet gjithnjë e më komplekse, jetëgjatësia e tyre bëhet gjithnjë e më e shkurtër, konkurrenca rritet nga ditë në ditë, konsumatorët i risin kërkesat e tyre etj., prandaj, me të drejtë parashtrohet pyetja: A mund që NVM- në Maqedoni të jenë një gjenerator i zhvillimit ekonomik ? A mund të zvogëlojë normat aktuale të larta të papunësisë, rritjen e efikasitetit ekonomik e operacioneve, të rris ofertën e mallrave dhe shërbimeve, të rris cilësinë e jetës dhe të punës, një burim të mundshëm të prosperitetit ekonomik ...?

Duke kërkuar përgjigjen në pyetjet e parashtruara duhet që së pari të fillojmë me analizën dhe vlerësimin e pozitës ekonomike të NVM në strukturën ekonomike të Republikës së Maqedonisë, efikasitetin e tyre ekonomik dhe treguesit e suksesit të realluar në vitet e mëparshme. Pse? Sepse asnjëherë nuk është e mundur të ofrohen propozime të masave për rritjen e efikasitetit ekonomik pa bërë një analizë objektive të kushteve ekzistuese, pa mos analizuar plikët e forta dhe të dobëta, pa analizuar faktorët të cilët ndikojnë në pozitën ekonomike dhe suksesin e afarizmit.

Për shkak të rëndësisë së madhe që kanë ndërmarrjet e vogla dhe të mesme në ekonominë Maqedonase, jemi munduar që të bëjmë një analizë të rolit dhe rëndësisë së NVM në zhvillimin ekonomik të rajonit të Pollogut. Si lëndë e hulumtimit janë marrë të dhënat për PBB numrin e papunësisë në rajonin e Pollogut prej vitit 2008 deri në vitin 2011. Të dhënat e përdorura në analizën empirike janë siguruar nga raportet vjetore të zhvillimit të bizneseve dhe nga të dhënat zyrtare të publikuara. Nga rezultatet e punimit pritet që të nxirret në pah roli dhe rëndësia e këtyre ndërmarrjeve në zhvillimin ekonomik të rajonit të Pollogut.

Punimi është ndarë në 3 pjesë ku në pjesën e parë kemi rishikimin e literaturës, në pjesën e dytë të punimit kemi analizën empirike mbi rolin dhe rëndësinë e këtyre ndërmarrjeve në zhvillimin ekonomik. Në pjesën e tretë të punimit kemi paraqitur rezultatet dhe rekomandimet në lidhje me rolin dhe rëndësinë e këtyre ndërmarrjeve në zhvillimin ekonomik të rajonit të Pollogut.

Rishikimi i literaturës

ROLI DHE RËNDËSIA E NDËRMARRJEVE TË VOGLA DHE TË MESME NË ZHVILLIMIN EKONOMIK TË RAJONIT TË POLLOGUT

Historia e bizneseve të vogla ka qenë një nga historitë më të diskutueshme të zhvillimit ekonomik në botë. Roli i bizneseve të vogla në një ekonomi shpesh është penguar, madje edhe keqkuptuar. Në të kaluarën, bizneset e vogla mendohej se e pengojnë rritjen ekonomike duke tërhequr burime të pakta nga homologët e tyre të mëdha. **(Audretsch, et al.2000).**

Nga fillimi i revolucionit industrial deri në vitet 1960 korporatat e mëdha kapitaliste janë konsideruar si forcë drejtuese e rritjes dhe zhvillimit **(Us Small Business Administration, 1998)**. Shfaqja e kompjuterit të bazuara në teknologjinë prodhuese, administrimin dhe informatat që posedon, ka reduktuar rolin e ekonomisë së shkallës në shumë sektorë.

Shumë studiuës si **(Loveman and Sengendberger, 1991; Acs and Audretsch, 1993)** kanë treguar një ndryshim në strukturën e industrisë nga koncentrimi dhe centralizimi i madh drejt koncentrimit dhe centralizimit më të ulët - një zhvendosje drejt rolit në rritje të bizneseve të vogla. Kjo ndodhi si rezultat i ndryshimeve në teknologjinë e prodhimit, kërkesat e konsumatorëve, furnizimit me fuqi punëtore, ndjekjes së fleksibilitetit dhe efikasitetit. Nga ana tjetër, këta faktorë ndikuan në rikonstruktimin dhe zvogëlimin e ndërmarrjeve të mëdha dhe hyrjen e ndërmarrjeve të reja. Evidenca të shumta dëshmojnë se aktivitetet ekonomike orientohen nga ndërmarrjet e mëdha kah ndërmarrjet e vogla, kryesisht ndërmarrje të reja. **(Brock and Evans, 1989)**, ofruan shumë dëshmi për ndryshimin e rolit të bizneseve të vogla në ekonominë e SHBA-së. Paralelisht me këtë literaturë, modelet e ndryshimit të shpenzimeve të konsumatorit dhe modelet e kërkesës që rezultoi nga standardet e jetesës në rritje ka kontribuar në shfaqjen e tregjeve të fragmentuara të konsumit. Për më tepër, shumë mundësi të reja biznesi në ndërmarrjet e vogla dhe të mesme janë krijuar si ndërmarrje shumë të mëdha për të reduktuar aktivitetin e tyre në një përpjekje për të ulur kostot. Pikëpamjet alternative janë se bizneset e vogla dhe të mesme janë elemente kyçe dhe forca drejtuese në gjenerimin e punësimit dhe realizimin e zhvillimit ekonomik. Ky fakt tani është pranuar edhe në mesin e akademikëve dhe politik bërësve se bizneset e vogla dhe të mesme luajnë rol jetik për të kontribuar në ecurinë e përgjithshme ekonomike të vendeve **(Dean et al. 1996; Karlsson et al. 1993)**. Prandaj kontributi ekonomik i biznesit të vogël për rritjen ekonomike dhe krijimin e vendeve të punës tani është i njohur mirë në literaturë **(Birch, 1979; Markusen and Teitz, 1985; Storez, 1994; O'Neill, 1993; Karlsson et al. 1993)**. Në studimin e tij të parë, **(David Birch, 1979)**, raportoi se 80% e vendeve të punës të krijuara ndërmjet vitit 1969 dhe 1976 në ekonominë e SHBA-ve ishin pikërisht ndërmarrjet që kishin më pak se 10 të punësuar.

Ndërmarrjet që kanë më pak se 20 punëtorë gjenerojnë 88.1% të rritjes së punës neto dhe kanë gjeneruar vende punë gati se dy herë më shumë se zgjerimi i ndërmarrjeve ekzistuese ndërmjet viteve 1980 dhe 1985 **(Birch, 1987)**. **(Miller, 1990)** gjithashtu ka zbuluar se rritja e punës neto në ndërmarrjet e vogla ekzistuese rurale është më e shpejtë se në ndërmarrjet e mëdha për periudhën e viteve 1980-1986.

Studimet e kryera në ekonominë e SHBA-ve në vitin 1990 treguan se themelimi i ndërmarrjeve të reja dhe zgjerimi i ndërmarrjeve të vogla ishin burimet kryesore

për krijimin e vendeve të punës dhe kanë luajtur një rol të rëndësishëm pozitiv në ndryshimet ekonomike rajonale (**Karlsson, et al., 1993**).

Shumë ndërmarrje të vogla janë themeluar si mjet i fundit dhe jo si zgjidhje e parë dhe kanë potencial të kufizuar në zhvillimin e tyre (**Liedholm and Mead, 1987**). Hulumtimet e fundit tregojnë se ndërmarrjet e vogla nuk janë më inovative se ndërmarrjet e mëdha. Duke përdorur një mostër të Industrive Evropiane (**Pagano and Schivardi, 2001**), arritën në përfundim se ndërmarrjet e mëdha janë të shoqëruara me norma më të larta të inovacioneve.

Problemet me të cilat përballen ndërmarrjet e vogla dhe të mesme në RM

Në republikën e Maqedonisë ndërmarrjet përballen me probleme të mëdha, si nga aspekti i konkurrencës jolojale ashtu edhe nga aspekti i byrokracisë shtetërore. Si probleme kryesore mund të potencohen:

- Pasiguria juridike
- Mos arkëtimi i parave
- Konkurenca jolojale
- Mungesa e kapitalit të nevojshëm nga ana e bankave për dhënjën e kredive ndërmarrjeve

Pasiguria juridike: Sundimi i ligjit do të thotë që vendimet e qeverisë merren sipas një grup ligjesh dhe rregullash të shkruara, që duhet të ndiqen nga çdo qytetar. Rregullat zbatohen në mënyrë konsekuente, administrohen nga një burokraci profesionale dhe gjykohen nga një sistem gjyqësor i drejtë dhe transparent që kompensohet në mënyrë të përshtatshme. Në pothuajse të gjitha rastet gjykatat japin arsyet për vendimet e tyre në bazë të ligjit nëpërmjet disa formave të një procesi të përshtatshëm. Vendet mund të përdorin sistemet e ndryshme ligjore meqenëse vijnë nga kultura politike dhe sociale të ndryshme, por një administratë e ndershme dhe detyrimi i një zbatimi të një sistemi të drejtë ligjesh është një parim kardinal. Të dyja elementet kanë shumë rëndësi - ligjet dhe administrata e tyre.

Problemi i mosarkëtimit të parave është një problem shumë i rëndësishëm me të cilën përballen ndërmarrjet në Maqedoni e në veçanti në rajonin e pollogut. Si mungesë e mos funksionimit të ligjit, shpesh kërkesat nga shitja e mallrave dhe shërbimeve nuk mund të arkëtohen, me çka rëndohet edhe likuiditeti i ndërmarrjeve. Si problem tjetër që paraqitet në sferën e mos arkëtimit të parave është edhe shteti, në vonesën e rimbursimit të TVSH që ka si obligim ndaj ndërmarrjeve. Për pesë muaj, nga janari deri në muajin maj të vitit 2011, numri i llogarive të bllokuara në ekonominë Maqedonase u rrit në 6.867, gjegjësisht kemi një rritje prej 5%. Nga gjithsejt 91.033 llogari të bllokuara në muajin janar të vitit 2011, në muajin maj numri i llogarive të bllokuara ariti në 9.900. Nëse bëjmë një krahasim duke u bazuar në të dhënat e bankës qendrore në nivelin vjetor, do të shohim se për një vit numri i llogarive të bllokuara nga viti 2010 në vitin 2011 është ritur për 39%.

Konkurenca jolojale: "Atij i cili gjatë kryerjes së veprimtarive afariste, për qëllimet e konkurrencës, do të kryej veprim në kundërshtim me vlerat e mira afarsite ose në kundërshtim me ndërgejgjen dhe ndershmërin do të ndalohet kryerja e këtyre veprave dhe do të jetë përgjegjës për dëmet e

ROLI DHE RËNDËSIA E NDËRMARRJEVE TË VOGLA DHE TË MESME NË ZHVILLIMIN EKONOMIK TË RAJONIT TË POLLOGUT

shkaktuara me këto akte dhe veprime sipas kushteve të parapara me këtë ligj⁴

Këto janë fjalët hyrëse të ligjit kundër konkurrencës jolojale, mirëpo parashtrohet si pyetje se a respektohet ky ligj në Maqedoni. Si mungesë e mos funksionimit të ligjit dhe korupcionit të lartë që sundon në vend, ndërmarrjet përballen me konkurrencë jolojale dhe shpesh vjen deri te falimentimi i ndërmarrjeve.

Mungesa e kapitalit të nevojshëm nga ana e bankave për dhënjen e kredive ndërmarrjeve: Mungesa e kapitalit gjithashtu është problem shumë i madhë që vështirëson veprimtarinë e ndërmarrjeve në Maqedoni. Mos antarësimi në NATO dhe problemet e brendshme etnike, janë si faktorë të cilët ndikojnë që të mos kemi hyrjen e bankave të jashtme në vend. Norma e interesit është shumë e lartë dhe procedura për marjen e kredive është shumë e komplikuar. Si problem tjetër na paraqitet edhe shteti. Shteti me qëllim që të mbuloj shpenzimet publike mer hua publike nga ana e bankave afarsite me një normë shumë të lartë të interesit. Norma e interesit për fletobligacionet shtetërore në Maqedoni arinë vlerën edhe në 8%, gjë që i shtynë bankat afariste që potencialin kreditor ta orientojnë drejt obligacioneve shtetërore me një normë të interesit prej 8% dhe më risk 0, se sa këto para t'ua japin ndërmarrjeve ose popullatës me një normë interesit më të lartë, ku risku është shumë më i lartë. Ky veprim i shtetit i dëmtoj shumë ndërmarrjet në Maqedoni, në njërin anë kriza financiare uli likuiditetin e ndërmarrjeve nga humbja e tregjeve, ndërsa në anën tjetër bankat afariste potencialin kreditor e orientuan në blerjen e fletobligacioneve shtetërore.

Materiali dhe metodat

Shumica e studimeve empirike në lidhje me relacionin në mes të ndërmarrjeve të vogla dhe të mesme dhe zhvillimit ekonomik burojnë nga niveli i ndërmarrjeve dhe studimet ndërmjet vendeve. Megjithatë, ndryshe nga pjesa më e madhe e studimeve të tilla, ky studim përqipet të krijoj një raport statistikor ndërmjet zhvillimit të ndërmarrjeve të vogla dhe të mesme dhe rritjes ekonomike duke shfrytëzuar seritë kohore.

Përmes këtij punimi do të mundohemi të testojmë të dhënat nga seritë kohore të bazuara në literaturë mbi raportin në mes performancës makroekonomike dhe varfërisë duke shfrytëzuar të dhënat e serive kohore për Republikën e Maqedonisë.

Numri i ndërmarrjeve në rajonin e pollogut sipas numrit të punësuarve

Numri i të punësuarve	2008	2009	2010	2011
0	334	323	712	317

⁴ Ligji kundër konkurrencës jolojale, Gazeta zyrtare e IRJM, nr. 80/99

	2008	2009	2010	2011
0-9	5417	5944	6211	6414
10-49	210	226	268	288
50-249	79	75	82	75
250 +	10	9	7	6
Gjithsejt	6050	6577	7280	7100

Burimi: Enti shtetëror i statistikës së RM

Siç vërejmë edhe nga tabela e mësipërme, numri i ndërmarrjeve në rajonin e pollogut në vitin 2008 ka qenë 6,050, pastaj në vitin 2010 kemi një rritje të numrit të ndërmarrjeve në 7,280 dhe në vitin 2011 kemi ulje të numrit të ndërmarrjeve në 7,100 ndërmarrje. Në qoftë se bëjmë një krahasim për numrin e të punësuarve mundë të vërejmë se pjesa dërmuese edhe atë diku 99% e të punësuarve në këtë rajon janë të punësuar në ndërmarrjet e vogla dhe të mesme. Prandaj roli i këtyre ndërmarrjeve është jetik për mbijetesën dhe zhvillimin ekonomik të këtij rajoni.

Produkti i brendshëm bruto, në milion denar

	Gjithsejt		
	2008	2009	2010
Rajoni i Vardarit	30 169	29 862	31 797
Rajoni Lindor	31 332	30 683	37 171
Rajoni Jugperëndimor	33 492	31 136	34 514
Rajoni Juglindor	28 993	32 717	37 979
Rajoni i Pelagonisë	49 097	51 502	52 783
Rajoni i Pollogut	29 784	29 473	31 118

Në tabelën e mësipërme kemi paraqitur shpërndarjen e produktit brendshëm bruto në milion denar sipas rajoneve. Siç vërejmë edhe nga tabela, rajoni i pollogut edhe pse për nga hapësira është gati se i njëjtë me rajonet tjera në vend, produkti i brendshëm bruto është shumë i vogël. Kjo është si rezultat i shpërndarjes jo të barabartë të buxhetit shtetëror.

Produkti i brendshëm bruto, në krye për banor, në denar

Gjithsejt

**ROLI DHE RËNDËSIA E NËRDMARJEVE TË VOGLA DHE TË MESME NË
ZHVILLIMIN EKONOMIK TË RAJONIT TË POLLOGUT**

	2008	2009	2010
Rajoni i Vardarit	196 028	194 092	206 667
Rajoni Lindor	173 815	170 486	206 770
Rajoni Jugperëndimor	150 271	140 262	155 572
Rajoni Juglindor	168 211	189 566	219 714
Rajoni i Palagunise	208 090	219 635	225 427
Rajoni i Pollogut	95 277	93 966	98 848

Në tabelën e mësipërme kemi paraqitur shpërndarjen e produktit brendshëm bruto në krye për banor në denar sipas rajoneve. Siç vërejmë edhe nga tabela, rajoni i pollogut edhe pse për nga hapësira është gati se i njëjtë me rajonet tjera në vend, produkti i brendshëm bruto për krye të banorit është shumë më i vogël nga të gjitha rajonet tjera të vendit.

Investimet në mjete themelore sipas destinimit në rajonin e pollogut për vitin 2010 (në milion dena)

Komuna	Gjithsejt	Bujqësi	Xehitari	Industria përpunuese	Furnizim me energji elektrike, gaz	Furnizim me ujë, kanalizime	Ndërtimtari	Tregtia	Transport
Gjithsejt	1464	84	9	277		147	274	146	58
Bogovinë	113			21			61		25
Brvenicë	36	18					-1		14
Vrapçisht	20			1		1	16		
Gostivar	324			44			118	54	15
Dolnen	64					64			
Zhelinë	101	66	9			13	2		
Jegunovcë	85			43		35		4	
Tetovë	588			165		34	42	88	4
Tearcë	43			3			36		

Burimi:Enti shtetëror i statistikës

Sipas një evidence vjetore të Entit të Statistikave lidhur me investimet në mjetet bazë sipas qëllimit të investimit nëpër komunat e vendit, shihet qartë se si funksionojnë komunat shqiptare, sa të ardhura kanë në dispozicion dhe sferat ku është investuar gjatë vitit 2010. Të ndara sipas kategorive të ndryshme - tregtia, industria e përpunimit, ndërtimi, janë sferat më "vitale" të investimeve fillestare, por ka edhe komuna të tilla si ajo e Haraçinës që renditet si e vetmja, së bashku me Plasnicën, e që numëron zero investime shtetërore dhe qeveritare gjatë vitit të kaluar. Pas saj vjen Qendër Zhupa me një milion denarë investime në mjetet bazë.

Një tjetër fakt që bie në sy është se sfera si informacioni dhe komunikimi, art, argëtim dhe rekreacion, aktivitete administrative dhe ndihmuese, aktivitete shkencore dhe profesionale e të tjera, kanë shumë pak investime. Po ashtu, investimet nuk mungojnë edhe në komunat më të largëta të Maqedonisë që renditen të parat për numrin minimal të banorëve. Si janë zhvilluar komunat gjatë vitit të kaluar dhe ku kanë janë përqendruar investimet në mjetet bazë? Statistikat regjistrojnë investime prej qindra milionë denarësh në komunat shqiptare, ndërsa komunat e tjera joshqiptare, numërojnë investime prej qindra milionë eurosh. Qyteti i Shkupit, e ndihmuar nga Qeveria, ka përqendruar edhe fondet më të mëdha investuese, me gjithsej mbi 470 milionë euro, ose më shumë sesa gjysma e fondit total të investimeve tek të gjithë komunat e vendit. Rekordi i investimeve në Qytetin e Shkupit është përqendruar në ndërtim ku investimet numërojnë mbi 112 milionë euro, e ndjekur nga sfera e administratës publike dhe mbrojtjes, si dhe sigurimi i detyruar shëndetësor. Një tjetër investim qindra milionëshe ka shënuar edhe biznesi i madh dhe i vogël, si edhe pas tij vjen furnizimi me korrent, gaz, avull.

Mungesa e te dhënave konsistente mbi GDP si dhe të punësuarit në kompanitë e vogla dhe te mesme në nivel republikan dhe aq më tepër në nivel të rajoneve e bën të vështirë modelimin dhe vlerësimin epirik me një mostër reprezentative dhe relativisht të madhe. Kjo na bën që analizat te mbeten te thukta dhe vetëm të bazohen në statistikat deskriptive. Publikimi i të dhënave dhe qasja publike e të njëjtave për të na mundësuar hulumtuime dhe analiza më të detajuara është shembull i rastit të Maqedonisë si edhe i shume vendeve te tjera në tranzicion dhe që kanë strukturë të ngjajshme me Maqedoninë.

Në të njëjtën vijë si edhe me vendet tjera ne stade të ndryshme zhvillimi edhe Maqedonia një pjesë të konsiderueshme të të punësuarve e përbën sektori i biznesit në veçanti sektori i biznesit të vogël dhe të mesëm. Në korniza më të ngushta në rajonin e Pollogut punëzënia kryesore është në sektorin e biznesit. Ngjashëm si në vendet tjera mund të vërejmë se edhe në rajonin e Pollogut numri i të punësuarve në sektorin e biznesit ka trendin e rritjes për të dhënat që kemi në dispozicion nga Enti i Statistikës që nga viti 2008 deri ne vitin 2011(shih Tabelën 1 per shifra më të detajuara).

Sërish duke u thirur vetëm në statistikat përshkruese dhe lidhjet korelative mes GDP dhe punëzënis mund të arrijme në konkluzionin se ekziston lidhje korelative pozitive mes punëzënis në biznesin e vogël dhe të mesëm dhe rritjes së GDP-së për rajonin e Pollogut.

Konkluzione dhe rekomandime

Në bazë të analizave tona mund të sugjerojmë se biznesi i vogël dhe i mesëm është burim i rritjes edhe për rajonin e Pollogut. Andaj duke u thirur në të dhënat nga Banka Qendore të cilat janë tregues se Maqedonia është vend me papunësi

ROLI DHE RËNDËSIA E NDËRMARJEVE TË VOGLA DHE TË MESME NË ZHVILLIMIN EKONOMIK TË RAJONIT TË POLLOGUT

---

relativisht të lartë propozojmë si alternativë të zbutjes së të njëjtës nëpërmes nxitjes dhe subvencionimit të biznesit të vogël.

Siç e pamë edhe nga të dhënat e mësipërme, roli i NVM në zhvillimin ekonomik dhe në uljen e papunësisë është shumë jetik, prandaj shteti duhet që të subvencionoj dhe ti ndihmoj këto ndërmarrje me qëllim të zhvillimit ekonomik të vendit.

Rekomandojmë që të ndërmiren masa të ndryshme nga ana e qeverisë me qëllim të përmirësimit të kushteve të veprimit të këtyre ndërmarrjeve, edhe atë: sjelljen e ligjit për mbrojtjen e ndërmarrjeve nga mos arkëtimi i kërkesave, rimbursim sa më të shpejtë të TVSH nga ana e shtetit, standardizimin dhe harmonizimin e regullativës ligjore për NVM me regullativat e bashkësisë Evropiane, përmirësimin e qasjes deri te burimet e financimit etj.

Literatura e shfrytëzuar

1. Acs, Z. J. and D. B. Audretsch, 1988, "Innovation In Large and Small Firms," *The American Economic Review*, 78, 678-690.
2. Birch, David L., 1979, *The Job Generation Process: Final Report to Economic Development*, Cambridge, MA: MIT Program on Neighborhood and Regional Change
3. Markusen, A. R. and M. B. Teitz, 1985, "The World of Small: Turbulence and Survival," in D. Storey (ed.), *Small Firms in Regional Economic Development*, Cambridge: Cambridge University Press
4. Brock, W. A., and D. S. Evans, 1989, "Small Business Economics," *Small Business Economics* 1, 7-20.
5. Dean, J. et al., 1996, "Business Networks: Growth Options Manufacturing and Service Sector Comparisons," in Gibson, B. et al., (eds.), *Proceedings of the Joint SEAAZ and IIE Small Enterprise Conference*, Newcastle Australia: IIE University of Newcastle
6. Karlsson, C. et al., 1993, "Regional characteristics, Business Dynamics and Economic Development," in Karlsson, C., B. Johannisson, and D. Storey (eds.), *Small Business Dynamics: International, National and regional Perspectives*, New York: Routledge.
7. Liedholm, Carl, and Donald Mead, 1987, "Small-Scale Industries in Developing Countries: Empirical Evidence and Policy Implications," Michigan State University International Development Papers, Number 9.
8. Loveman, G. and W. Sengenberger, 1991, "The Re-emergence of Small-Scale Production: An International Comparison," *Small Business Economics*, 3(1), 1-39.
9. Miller, J., 1990, "Survival and Growth of Independent Firms and Corporate Affiliates In Metro and Non-metro America," Rural Development Research Report No. 74, Washington DC: U.S. Department of Agriculture/Economic Research Service
10. O'Neill, K., 1993, "Focus of Growth-Fostering Small Enterprise," Keynote Address in *Proceedings of the Joint SEAAZ and IIE Small Enterprise Conference*, Newcastle Australia: IIE University of Newcastle Press.
11. Pagano, P. and F. Schivardi, 2001, "Firm Size Distribution and Growth," Banka d'Italia Working Paper 394.
12. www.finance.gov.mk
13. www.stat.gov.mk
14. www.zvrm.gov.mk

TÜRKİYE'DE KIRSAL KALKINMA VE KÖYDES PROJESİ

Yrd. Doç. Dr. Uluç ÇAĞATAY¹

Yrd. Doç. Dr. Uğur BAYTUN¹

Yrd. Doç. Dr. Adnan ERDAL¹

ÖZET

Türkiye'de özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kırsal alanlar ile kentler arasındaki gelişmişlik farklılıkları önemli boyutlara ulaşmış bulunmaktadır. Bu olumsuz tablonun yaşanmasına sebep olan faktörlerden başında içme suyu, yol, elektrik, sağlık, eğitim gibi kırsal kesimin temel altyapı ihtiyaçlarının yeterli düzeyde karşılanamaması gelmektedir. Ülkemizde kırsal kalkınma alanında yaşanan sorunlara çözüm üretebilmek adına bir takım projeler hazırlanmış ve uygulamaya konulmuştur. Bu projelerden bir tanesi de kısa adı KÖYDES olan Köy Altyapısını Destekleme Projesidir. Bu çalışmada KÖYDES projesi ana hatlarıyla tanıtılmış ve 2012 yılı Yüksek Planlama Kurulu kararı öncelikleri esas alınarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kırsal Kalkınma, Köy Altyapısını Destekleme Projesi, KÖYDES,

THE RURAL DEVELOPMENT IN TURKEY AND THE KÖYDES PROJECT

ABSTRACT

In Turkey, a significant development differences has been seen between rural and urban areas especially since the second half of 20 th century. The fact that basic infrastructures like drinkable water, road, electricity, health, and education can't be satisfactorily delivered for the rural areas causes to see that kind of negative situation. For the solution of these matters appeared in rural development struggle in Turkey, some projects were prepared and started to be implemented. One of these projects is KÖYDES, abbreviated of Supporting Village Infrastructure Support Project. In this study, The KÖYDES Project has been outlined and evaluated regarding the priorities of 2012 Higher Planning Councils' desicion.

KeyWords: RuralDevelopment, Village Infrastructure Support Project , KÖYDES,

TÜRKİYE'DE KIRSAL KALKINMA AÇISINDAN ÖNEMLİ HUSUSLAR

---

¹ Celal Bayar Üniversitesi Salihi Meslek Yüksekokulu

Kalkınma terimi kişi başına milli gelirin artırılması ve bunun eşit olarak bölüştürülmesi, politik ve ekonomik özgürlüklerin sağlanması ve eğitim, sağlık istihdam ve adalet hizmetlerine erişebilirlik uygulamalarını içeren bir yaklaşım olarak görülmektedir.(Singh, 2009:2) Günümüzde kalkınma kavramı yalnızca ekonomik ve sosyal açıdan değil aynı zamanda çevresel yönlerden de ele alınmakta ve böylelikle sürdürülebilir kalkınma tanımları ön plana çıkmaktadır. (Daly, 1996:3-4, Rogers vd, 2008:29-34, Blewitt, 2008: 3-6) Kırsal kalkınma kavramı ise bir süreç, etkinlik ve örgütlenme bütünü olarak görülmesinin yanında, kırsal bölgelerde yaşayan toplulukların sosyo-ekonomik yapılarını değiştirecek boyutta üretim, gelir ve refah düzeylerini arttırmaya, insanla toprak arasında olan ilişkilerinde yaşanan dengesizlikleri gidermeye ve tarımsal ürünlerin daha iyi şartlarda değerlendirilmesini sağlayan faaliyetler olarak görülmektedir. (Geray,2011:17)

Türkiye'de kırsal kalkınma çabaları ikinci dünya savaşından sonraki dönemlerde hızlanmakla birlikte gelişmiş ülkelerde yaşanan dönüşümlerin uzağında kalmıştır. O dönemlerden günümüze kadar geçen zaman içerisinde kırsal alanların yol, içme suyu, elektrik, iletişim araçları, eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik ihtiyaçları istenilen düzeyde karşılanamamış ve bunun sonucunda kırsal alanlardan kentlere doğru yaşanan yoğun göçler ülkemiz açısından tehditler oluşturmaya başlamıştır. (DPT, 2006a:8) Ayrıca, artan tarım nüfusunun artmasına karşın arazi miktarının artmaması ve tarımın makinalaşması sonucunda kırdaki bir emek fazlası oluşmuş (Bayındırlık ve İskan Bakanlığı, 2009:15) ve dolayısıyla kırsal alandan kentlere doğru yaşanan hareketlilik nedeniyle kentlerimiz sağlıklı bir şekilde büyümüş ve adeta bir sorun yumağı haline gelmiştir.

Hangi yerleşimlerin kent sayılabileceğini belirlemede idari statü tanımı kullanıldığına yani il ve ilçe merkezlerinin tümü kent olarak kabul edildiğinde Türkiye'de kentleşme oranının 1927 yılında %24,2 ve ardından 1950 yılında %25,0 olduğu görülmektedir. Bu oran daha sonraki yıllarda artış göstererek 1960 yılında % 31,9'a, 1970 yılında %38,5'e, 1980 yılında %43,9'a, 1990 yılında %58,4'e, 2000 yılında %65,0'a yükselmiştir. (Keleş, 2002:59) Özellikle 1950'li yıllardan itibaren kırsal alanlarda yaşanan nüfus azalışı ülke nüfusunun kentlerde birikmesine yol açmıştır. Fakat buna rağmen kırsal alanda bulunan yerleşimlerin sayısı azımsanamayacak düzeydedir. Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü verilerine göre 2010 yılı Mayıs ayı itibarıyla Türkiye'de toplam 34395 adet köy bulunmaktadır. (MİGM, 2012:1)

Öte yandan Türkiye'de bulunan kırsal yerleşmelerin plansız, dağınık ve küçük olması, köylerin çoğunun eğimli, engebeli ve yüksek alanlarda kurulmuş olması gibi

nedenlerden dolayı fiziki ve sosyal altyapı hizmetlerinin sunumu aksamakta dolayısıyla kırsal yerleşimlerin, kalkınma açısından yakalaması gereken ekonomik ölçeğin uzağında kalmaları sonucu ortaya çıkmaktadır. (DPT, 2006b:9)

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyelik sürecini de dikkate alarak hazırlanan Uzun Vadeli Gelişme Stratejisi, 2001-2023 yıllarını kapsayacak dönem için hazırlanmış olup 2020'li yıllarda Türkiye'nin küresel düzeyde etkili bir dünya devleti olabilmesi için gerekli öncelikleri ortaya koymuştur. Bu belgeye göre kırsal kalkınma ile ilgili hususlar söz konusu hedefe varabilme adına öncelikli ele alınması gereken konulardan bir tanesi olarak görülmekte ve şu alanları kapsamaktadır: (DPT, 2006b:4)

- Kırsal alanın ülke ekonomisine katkısının artırılması ve kırsal toplumun yaşam kalitesinin yükseltilmesi suretiyle bölgeler ve kır-kent arasındaki gelişmişlik farklarının azaltılması,
- Göç eğilimlerinin istikrarlı bir dinamiğe kavuşturulması dengeli ve sürdürülebilir bir kalkınma hedefiyle uyumlu bir nüfus yapısına ulaşılması,
- Tarımın yeniden yapılandırılması sürecinde ortaya çıkabilecek sosyo-ekonomik ve çevresel olumsuzlukların azaltılması,
- Çevrenin ve doğal kaynakların korunması, geliştirilmesi ve sürdürülebilir kullanımı,
- AB ile ekonomik ve sosyal yakınsamanın ve müktesebat uyumunun sağlanması.

KÖYDES PROJESİ

Türkiye'nin kırsal kalkınma alanında yukarıdaki hedeflere ulaşabilmesi için bir takım projeler hazırlanmış ve uygulamaya konulmuştur. Bu projelerden bir tanesi de kısa adı KÖYDES olan Köy Altyapısını Destekleme Projesidir. KÖYDES projesi 2005 yılında Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün lağvedilerek taşra teşkilatının İl Özel İdarelerine devredilmesiyle birlikte başlatılmıştır. Bu projenin amacı; susuz veya suyu yetersiz köy ve bağlularının sağlıklı ve yeterli içme suyuna kavuşturulması, köy yollarının kalite ve standartlarının yükseltilmesidir. (Ankara İl Özel İdaresi, 2012:1) Böylelikle kırsal alanların kalkındırılması ve yaşam kalitesinin artırılması açısından

büyük önem arz eden fiziksel altyapı hizmetlerinin tamamlanması sağlanacaktır. (Çanakkale İl Özel İdaresi, 2012:1)

KÖYDES projesi Köylere Hizmet Götürme Birlikleri tarafından yürütülmektedir. Merkez ilçelerde vali yardımcısı, ilçelerde kaymakamların başkanlığında il genel meclis üyeleri ve muhtarlardan seçimle oluşan Köylere Hizmet Götürme Birliği Encümeni tarafından bütçe imkanları ölçüsünde muhtelif projeler uygulanmaktadır. Yüksek Planlama Kurulu kararlarını takiben Maliye Bakanlığı tarafından köylere tahsis edilen ödenekler İl Tahsisat Komisyonu tarafından ilçeler ve sektörler üzerinden tahsis edilmektedir. İl Tahsisat Komisyonları ise illerde valinin başkanlığında vali yardımcısı, il genel meclisi başkanı, il özel idaresi genel sekreteri, ilçe kaymakamları ve Yüksek Planlama Kurulu Kararında belirtilen kurum müdürlerinden oluşmaktadır. Projenin sekretaryası, il özel idaresi bünyesinde oluşturulan Proje Koordinasyon Birimi tarafından yürütülmektedir. Projelerin keşif özetlerinin hazırlanması, kontrolü ve kabullerin yapılması işlemlerinde il özel idaresi genel sekreterliği personeli görev almaktadır. KÖYDES projesinin hukuki dayanağı ise her yıl bütçe kanununda yer alan hüküm doğrultusunda alınan Yüksek Planlama Kurulu kararları oluşturmaktadır.(Tokat İl Özel İdaresi, 2012:1)

KÖYDES projesinin yol haritasını gösteren ve yıl bazında alınan Yüksek Planlama Kurulu Kararları; "Köylerin Altyapısının Desteklenmesi (KÖYDES) Projesi Ödeneğinin İller Bazında Dağılımına, Kullanılmasına, İzlenmesine ve Denetimine İlişkin Esas ve Usullere Ait Karar" adını taşımaktadır. İzleyen bölümde KÖYDES projesi iki etap halinde aktarılacaktır. Öncelikle projenin 2009-2011 dönemindeki temel esasları gündeme getirilecek, ardından 2012 yılı uygulamaları, Yüksek Planlama Kurulu Kararı önceliklerine göre ele alınacaktır.

2009, 2010 ve 2011 Yılları Köylerin Altyapısını Destekleme Projesi

2009 yılı KÖYDES projesi uygulama esaslarını belirleyen Yüksek Planlama Kurulu kararı, 27.12.2008 tarih ve 5828 sayılı 2009 yılı Merkezi Bütçe Kanununun 13. maddesi ile 13.10.2008 tarih ve 2008/14200 sayılı 2009 Yılı Programının Uygulanması, Koordinasyonu ve İzlenmesine Dair Bakanlar Kurulu Kararının eki 2009 yılı yatırım programı hükümlerine dayanılarak alınmıştır. Ayrıca program dahilinde kararlaştırılan ödenek miktarı 500 Milyon Türk Lirası tutarındadır. (YPK 2009:1)

2009 yılı için alınan karara göre İstanbul ve Kocaeli illeri dışında olmak kaydıyla,

a) Susuz köy ve bağılıları başta olmak üzere içme suyu projeleri

b) Köy yollarının kalite ve standartlarının yükseltilmesine yönelik hazırlanacak yol projeleri

c) Mülga Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nden (KHGM) il özel idarelerine devredilen içme suyu ve yol projeleri

d) Yukarıda belirtilen yatırımlarla ilişkili bakım ve onarım projeleri desteklenmektedir.

2010 yılı için KÖYDES projesinin yasal dayanağı, 5944 sayılı 2010 yılı Merkezi Bütçe Kanununun 13. maddesi ile 2009/15513 sayılı 2010 Yılı Programının Uygulanması, Koordinasyonu ve İzlenmesine Dair Bakanlar Kurulu Kararının eki 2010 yılı yatırım programı hükümleridir. 2010 yılı programında KÖYDES projesi için ayrılan ödenek miktarı 525 Milyon Türk Lirasıdır. 2010 ödeneği alınan iki ayrı kararla 525 ve 500 milyon lira olarak iki defa arttırılmıştır. KÖYDES projesi için 2010 yılı için belirlenen öncelikler 2009 yılına benzemektedir. Buna göre İstanbul ve Kocaeli illeri yine kapsam dışında bırakılmış ve a, b ve d maddeleri aynen korunmuş, "c" maddesi "e" maddesi olarak değiştirilmiştir. "c" maddesinin yeni haline ise "Küçük Ölçekli Sulama Projeleri" ibaresi eklenmiştir. (YPK,2010:1)

2011 yılı KÖYDES projesi de 6091 sayılı 2011 yılı Merkezi Bütçe Kanununun 17. maddesi ile 2010/966 sayılı 2011 Yılı Programının Uygulanması, Koordinasyonu ve İzlenmesine Dair Bakanlar Kurulu Kararının eki 2011 yılı yatırım programı çerçevesinde uygulamaya konulmuştur. 2011 yılı için ayrılan bütçe miktarı 550 Milyon Türk Lirasıdır. 2011 yılı proje öncelikleri 2010 yılı için öngörülenlerle aynı olup köy kanalizasyon işleri ve arazi toplulaştırması işleri yine kapsam dışında bırakılmıştır. (YPK, 2011:1)

2012 Yılı Köylerin Altyapısını Destekleme Projesi

2012 yılı için uygulanacak olan KÖYDES projesi 6260 sayılı 2012 yılı Merkezi Bütçe Kanununun 17. maddesi ile 2011/2303 sayılı 2012 Yılı Programının Uygulanması, Koordinasyonu ve İzlenmesine Dair Bakanlar Kurulu Kararının eki 2012 yılı yatırım programı çerçevesinde uygulamaya konulmuştur. 2012 yılı KÖYDES projesinin kapsamı 2011 projesine göre biraz daha genişletilmiş ve Atık Su Projeleri de program içerisine alınmıştır. (YPK, 2012:1)

2012 yılı için belirlenen ödenek miktarı 550 Milyon Türk Lirasıdır. Bu ödenek iller ve uygulayıcı birimler bazında tahsis edilmiştir. 2012 Yüksek Planlama Kurulu Kararı bu ödeneğin kullanımı için iki istisnai durum ortaya koymuştur. Bunlardan birincisi

başta Van ili olmak üzere afetlerden zarar gören bazı illerin durumu, diğeri ise miktardan 800.000 Türk Lirası olmak kaydıyla özel bir mahalli idare yapısına sahip olan Gökçeada ilçesinin durumudur. KÖYDES ödeneğinin illere göre belirlenen tahsis miktarının tespitinde; geçmiş dönem KÖYDES projesi ödenekleri ve uygulama sonuçları, köy altyapısı envanter bilgileri ile sosyo-ekonomik gelişmişlik verilerine dayalı olarak yapılan ihtiyaç analizleri ile deprem ve afet zararları ve yukarıda belirtilen istisnai durumlar göz önüne alınmıştır. (YPK, 2012:4)

KÖYDES programının hazırlanmasında ise bölge, il çevre düzeni ve il özel idare stratejik planları ile ilin yıllık yatırım programlarına uygun projelere öncelik verilmektedir. Ayrıca program kapsamında ilk olarak hangi projelerin ele alınacağı belirlenmesinde, 2011 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi sonuçlarına göre yerleşik nüfusu fazla veya nüfus artış hızı en yüksek olan, gelişme ve çevresine hizmet verme potansiyeli bulunan yerleşimlere ait projelere öncelik verilmektedir. Bunun yanında yerleşik nüfus barındırmayan ünitelere ödenek verilmemektedir. Ayrıca, birden fazla yerleşime hizmet edecek projeler ilk etapta değerlendirilecektir. (YPK, 2012:8-9) Tahsis edilen ödeneklerin kullanılmasında bileşenler arasında bulunan öncelik sırası; içme suyu, yol, küçük ölçekli sulama ve atık su işleri biçiminde olmakla birlikte Yüksek Planlama Kurulu Kararında bu projelere ilişkin aşağıdaki esaslar da tespit edilmiştir. (YPK, 2012:10-13) Ayrıca, aşağıdaki belirtilen çalışmaların ayrıntı bilgileri de Tablo 1'de gösterilmiştir.

- a) İçme suyu projelerinde temel hedef; yerleşik nüfus barındırmayan üniteler hariç tutularak, sağlıklı ve yeterli içme suyunun sağlanmasıdır.
- b) Yol projeleri için temel hedef; yerleşik nüfus barındırmayan köyler hariç tutulmak kaydıyla, köylerin birinci derece öncelikli yollarının asgari stabilize yol standardına çıkartılmasıdır. İkinci derece öncelikli yollar ise KÖYDES ödeneğinin dışında tutulmuştur.
- c) Küçük ölçekli sulama projelerine ilişkin temel hedef; modern (basıncılı) sulama tekniklerinin yaygınlaştırılması, mevcut sulama tesislerinin rehabilite edilmesi ve yarım kalmış sulama tesislerinin tamamlanması suretiyle kırsal alanlarda tarımsal faaliyetlerin sürekliliğini temin etmek için ihtiyaç duyulan küçük ölçekli sulama altyapısı hizmetlerinin sağlanmasıdır.
- d) Atık su altyapı projelerine ilişkin temel hedefler ise; köy atık sularının içme suyu havzasını, çevre ve halk sağlığını tehdit ettiği yöreler başta olmak üzere içme suyu şebeke altyapısı tamamlanmış köylerin atık su altyapı ihtiyacının uygun arıtma ve/veya bertaraf sistemleriyle giderilmesidir.

TÜRKİYE'DE KIRSAL KALKINMA VE KÖYDES PROJESİ

KÖYDES projelerine ilişkin fiziki ve nakdi gerçekleştirmelerine ait aylık izleme raporu ve ödenek takip cetveli Mayıs ayından başlayarak Köylere Hizmet Götürme Birlikleri tarafından her ayın ilk günü Koordinasyon birimine gönderilir. Koordinasyon Birimi, her ayın ilk haftasında söz konusu izleme raporlarını eksiksiz ve düzenli bir biçimde Bakanlığa göndermekle yükümlüdür. (YPK, 2012:14)

İllerin KÖYDES projesi uygulamalarının performans ölçümünde, Bakanlık tarafından aşağıdaki kriterler esas alınmaktadır: (YPK, 2012:14)

- a) İl köy altyapı envanterine göre ildeki susuz/yetersiz ünite sayısındaki azalma oranı
- b) Envantere göre ham-tesviye-stablize nitelikteki birinci derecede yol uzunluğundaki azalma oranı
- c) Yıl sonu izleme sonuçları ile hedeflenen iş miktarı bilgilerinin uyumu
- d) Yıl başında planlanan proje sayısı ile yıl sonunda tamamlanan proje sayısı
- e) Aylık izleme raporlarının Bakanlığa gönderilmesinde ilan edilen tarihlere uyumu
- f) İl KÖYDES bilgilerinin kamuoyuna ilan edildiği internet sitelerinin güncelliği
- g) İl ödeneğinin ödenek takip cetveline göre, tahakkuka bağlanmış miktarı ile gerçekleşen harcama miktarları oranının Ağustos ve Aralık sonu itibarıyla durumu
- h) Köy altyapısı için il özel idarelerince öz gelirlerden yapılan yıllık harcama miktarının il özel idaresi yıllık yatırım bütçesine oranı
- i) İl etüd proje programına alınan işlerin projelendirme oranı

KÖYDES projesi için alınan Yüksek Planlama Kurulu kararlarında öngörülen hususların merkezi düzeyde izlenmesi ve değerlendirilmesi, sorun ve ihtiyaçların tespiti, çözüm önerilerinin görüşülmesi ve gerekli tedbirlerin alınması amacıyla; İçişleri Bakanlığı, Maliye Bakanlığı ve Kalkınma Bakanlığı'nın genel müdür seviyesindeki temsilcilerinden bir kurul oluşturulur. Söz konusu kurul; Haziran, Eylül ve Aralık aylarında toplanır. (YPK, 2012:13)

KÖYDES ödenekleri ile uygulanan projelerin mali ve teknik denetimleri İçişleri Bakanlığı'nın genel koordinatörlüğünde yürütülmektedir. Söz konusu denetim işlemleri, mülkiye müfettişleri koordinasyonunda yapılır. Gerekğinde, mahalli idareler kontrolörleri ile İçişleri Bakanlığı'nın talebi ve ilgili bakanlıkların uygun

görmesi üzerine , diğer bakanlık ve kuruluşların denetim elemanları da bu çalışmalara katılabilirler. (YPK, 2012:15)

SONUÇ

Kırsal kalkınma politikaları açısından en önemli hususlardan bir tanesi kırsal kesimin altyapı ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Türkiye'de bu amacı gerçekleştirmek üzere yapılan projelerden bir tanesi de KÖYDES projesidir. KÖYDES projesi, temel öncelikleri ve finansmanının merkezi idare tarafından belirlendiği, uygulanacak projelerin ise yerel birimler tarafından kararlaştırıldığı bir projedir. Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü verilerine göre 2005-2011 yılları arasında proje kapsamında 2005 yılında 200 Milyon, 2006 yılında 2 Milyar, 2007 yılında 2 Milyar, 2008 yılında 500 Milyon, 2009 yılında 500 Milyon, 2010 yılında 1 Milyar 550 Milyon, 2011 yılında ise 550 Milyon TL olmak üzere toplamda 7 Milyar 300 Milyon TL ödeneğin çıkartılması kararlaştırılmıştır. Ayrıca 2012 yılı uygulamaları için de belirlenen ödenek miktarı 550 Milyon TL'dir.

KÖYDES projesinde seçilecek projelerin yerel otoritelere bırakılması, kaynakların etkin ve verimli bir biçimde yönetilmesi açısından olumlu bir karardır. Böylelikle kırsal kesimin ihtiyaçlarının yöreye özgü hizmet önceliklerine yönelmesi sağlanabilmektedir. Projenin uygulama bileşenlerine bakıldığında yapılan seçimlerin köylerin en temel altyapı ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olduğu görülmektedir. Bu bağlamda öncelikli olarak halkın içme suyu ihtiyaçlarının karşılanması ve ardından ulaşım imkanlarının artırılarak köylerin cazibelerinin artırılacağı düşünülebilir. Ayrıca yol projelerinin sulama projeleri ile birlikte ele alınmasıyla da kırsal kesimde üretilen ürünlerin dış pazarlara ulaşım imkanlarının da artırılacağı düşünülmektedir. Eğer KÖYDES projesine ayrılan ödeneğin ve seçilecek projelerin kalitelerinin artırılması gerçekleştirilebilir ve izleme mekanizmaları etkinleştirilebilirse kırsal alanlarda ekonomik yapının daha iyi bir duruma getirilebilmesi ve yaşam kalitesinin artırılması söz konusu olabilecektir.

Tablo 1: KÖYDES Projesi Kapsamında 2005-2011 Yıllarında Planlanan İşlerin Durumu

TÜRKİYE'DE KIRSAL KALKINMA VE KÖYDES PROJESİ

KÖYDES PROJESİ KAPSAMINDA YATIRIM SEKTÖRLERİNDE YAPILAN ÇALIŞMALAR									
İŞLERİN NİTELİĞİ		2006 Yılı	2008 Yılı	2007 Yılı	2008 Yılı	2009 Yılı	2010 Yılı	2011 Yılı	TOPLAM
HAB YOL (Km)		95,3	821,4	283,9	91,5	72,2	267,1	22,2	1.888,4
TESVİYE (Km)		58,9	1.304,3	3.428,4	136,5	101,9	327,7	128,3	6.249,9
STABİLİZE (Km)		6.319,6	24.217,8	16.069,6	-8.822,4	6.251,8	8.124,9	4.321,8	76.068,9
ASFALT	1.KAT (Km)	836,8	10.865,6	14.784,6	3.211,4	2.776,8	4.823,6	2.879,9	81.782,6
	2.KAT (Km)	866,9	11.494,9	14.346,6	7.019,9	6.066,9	6.539,7	6.419,6	
	TOPLAM (Km)	1.703,4	24.362,4	29.132,9	9.231,3	7.784,9	9.622,2	10.299,4	
BETON YOL (Km)		48,1	287,1	783,1	118,1	146,2	208,8	298,8	3.248,7
PARKE (m ²)		19.372,9	910.903,8	2.090.643,3	479.896,6	142.420,3	2.281.911,1	2.473.898,7	8.792.824,8
ONARIM (Km)		213,6	3.461,9	4.268,2	3.876,2	4.646,3	2.671,7	3.854,3	26.884,4
TAJ DUVAR (m ²)		1.166,8	88.299,6	729.469,9	26.299,9	48.638,3	191.469,9	63.496,4	1.688.742,9
KÇPİRİ (A400)		67,9	289,0	218,0	24,0	76,0	169,0	27,0	1.149,0
MENFEZ (A400)		1.528,8	7.229,0	9.634,0	2.681,0	1.980,0	4.138,8	1.908,0	32.816,0

KÖYDES PROJESİ KAPSAMINDA İNŞAAT SEKTÖRÜNDE YAPILAN ÇALIŞMALAR									
İŞLERİN NİTELİĞİ		2006 Yılı	2008 Yılı	2007 Yılı	2008 Yılı	2009 Yılı	2010 Yılı	2011 Yılı	TOPLAM
Bünye Örtme		406	1.874	821	188	174	246	171	3.888
Bünye Yerleştirme Örtme		1.331	9.304	10.667	3.766	3.331	6.908	3.279	38.218
İÇME SUYU		8.340	11.479	11.488	3.864	6.896	6.881	1.668	42.884
MÜHÜR		772.636	1.008.688	9.181.793	1.182.981	1.516.197	1.786.622	878.844	11.488.144

KÖYDES PROJESİ KAPSAMINDA DİKKAT ÇEKİCİ İLÇELERDE YAPILAN ÇALIŞMALAR									
İŞLERİN NİTELİĞİ		Çevre Yapımı	Çevre Sürdürme	Yerleşim Sürdürme	Yerleşim Sürdürme	Hayvan İyileştirme	Yararlanma Çizimi Alınması	İstisnai Gözetim Alanı Alınması (Km)	
Proje Başarı	YU	2010	0	21	105	14	6	27.649	46.302
		2011	1	10	117	29	4	18.874	4.601
		TOPLAM	0	31	222	43	10	46.523	51.903

KÖYDES PROJESİ KAPSAMINDA İNŞAAT SEKTÖRÜNDE YAPILAN ÇALIŞMALAR						
İŞLERİN NİTELİĞİ	2006 Yılı	2007 Yılı	2008 Yılı	2009 Yılı	2010 Yılı	TOPLAM
Engeleli Kapasiteci	0	2	0	0	0	2

KÖYDES PROJESİ KAPSAMINDA İNŞAAT SEKTÖRÜNDE YAPILAN ÇALIŞMALAR								
HAB	Tesviye	Stabilite	Asfalt	Beton	Toplam	Asfalt + Beton / Toplam	Stabilite / Toplam	HAB + Tesviye / Toplam
6.727	28.284	157.840	124.699	4.285	302.249	% 42,82	% 46,88	% 91,78

KÖYDES PROJESİ KAPSAMINDA İNŞAAT SEKTÖRÜNDE YAPILAN ÇALIŞMALAR							
Su miktarı	Yerleşim	Su	Toplam	Oranlar / Toplam	Yararlanma / Toplam	Su / Toplam	
1.098	6.940	86.767	78.718	% 1,76	% 9,64	% 88,21	

Kaynak: http://www.migm.gov.tr/Istatistik/01.12.2011_turkiye_koydes.pdf

KAYNAKLAR

Ankara İl Özel İdaresi (2012), Ankara İlindeki KÖYDES Projeleri, <http://www.ankaraozelidare.gov.tr/sayfa.php?pg=47>, (24.06.2012)

Bayındırlık ve İskan Bakanlığı (2009), Kentleşme Şurası-Kentsel Yoksulluk, Göç ve Sosyal Politikalar Raporu, http://www.kentges.gov.tr/_dosyalar/sura_raporlari/kitap7.pdf, (20.06.2012)

Blewitt J (2008), Understanding Sustainable Development, Earthscan, UK

Çanakkale İl Özel İdaresi (2012) , KÖYDES Projesi Tanım ve Amacı, <http://www.canakkaleozelidare.gov.tr/Page/Koydes>, (24.06.2012)

Daly H.E (1996), Beyond Growth, Beacon Press, Boston

DPT (2006a), Dokuzuncu Kalkınma Planı, Kırsal Kalkınma Politikaları Özel İhtisas Alt Komisyonu Raporu, http://plan9.dpt.gov.tr/oik16_2_kirsalpolitika/kirsalka.pdf, (25.06.2012)

DPT(2006b), Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi, <http://mevzuat.dpt.gov.tr/ypk/2006/20060204-9-2.pdf>, (25.06.2012)

Geray C (2011), Düünden Bugüne Kırsal Gelişme Politikaları, Phoenix Yayınevi, Ankara

Keleş R. (2002), Kentleşme Politikası, İmge Kitabevi, Ankara

Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü (2012), İstatistikler, http://www.migm.gov.tr/Istatistik/İllerin_Koy_Sayilari.pdf, (23.06.2012)

Rogers P.P, Jalal K.F, Boyd J.A (2008), An introduction to Sustainable Development, Earthscan,UK

Singh K (2009), Rural Development-Principles, Policies and, Management, Sage Publications, New Delhi

Tokat İl Özel İdaresi (2012), KÖYDES, <http://www.tokatozelidaresi.gov.tr/sayfa.asp?iw=icerik&sayfa=s305&m=6>, (24.06.2012)

Yüksek Planlama Kurulu Kararı (2009), 2009 Yılı Köylerin Altyapısının Desteklenmesi (KÖYDES) Projesi Ödeneğinin İller Bazında Dağılımına, Kullanılmasına, İzlenmesine ve Denetimine İlişkin Esas ve Usullere Ait Karar, [http://www.migm.gov.tr/Dokumanlar/2009_KOYDES_YPK_KARAR_METNI\[1\].pdf](http://www.migm.gov.tr/Dokumanlar/2009_KOYDES_YPK_KARAR_METNI[1].pdf), (20.06.2012)

Yüksek Planlama Kurulu Kararı (2010), 2010 Yılı Köylerin Altyapısının Desteklenmesi (KÖYDES) Projesi Ödeneğinin İller Bazında Dağılımına, Kullanılmasına, İzlenmesine ve Denetimine İlişkin Esas ve Usullere Ait Karar,

[http://www.migm.gov.tr/Dokumanlar/2010_yili_koydes_ypk_karari\[1\].pdf](http://www.migm.gov.tr/Dokumanlar/2010_yili_koydes_ypk_karari[1].pdf),
(20.06.2012)

Yüksek Planlama Kurulu Kararı (2011), Köylerin Altyapısının Desteklenmesi (KÖYDES) Projesi Ödeneğinin İller Bazında Dağılımına, Kullanılmasına, İzlenmesine ve Denetimine İlişkin Esas ve Usullere Ait Karar, [http://www.migm.gov.tr/Dokumanlar/KOYDES_2011_YILI_YPK_KARARI\[1\].pdf](http://www.migm.gov.tr/Dokumanlar/KOYDES_2011_YILI_YPK_KARARI[1].pdf),
(20.06.2012)

Yüksek Planlama Kurulu Kararı (2012), Köylerin Altyapısının Desteklenmesi (KÖYDES) Projesi Ödeneğinin İller Bazında Dağılımına, Kullanılmasına, İzlenmesine ve Denetimine İlişkin Esas ve Usullere Ait Karar, http://www.migm.gov.tr/Dokumanlar/Koydes_projesi_2012_yili_ypk_karari.pdf,
(20.06.2012)

MESLEKİ HİLE VE SUİSTİMAL ULUSLAR RAPORUNUN DEĞERLENDİRMESİ

Doç.Dr. Murat Kiracı¹

ÖZET

Günümüz işletmelerinin temel sorunlarından olan ve işletmelerin kara deliği olarak da adlandırılan hileler, bir çok yönden incelenmesi ve değerlendirilmesi gereken bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. İşletmeler üzerindeki ciddi parasal ve parasal olmayan kayıplarından dolayı hilelere karşı mücadele etmek artık bir zorunluluk haline almıştır. Hilelere karşı mücadelede hilenin hangi durumlarda ortaya çıktığını öğrenmek, hile yapanların özelliklerini bilmek önem arz etmektedir.

Çalışmada hilelere karşı mücadelede önemli bir rol oynayan, hileler üzerine yapılan araştırmaları kısaca değerlendirmek amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda 2012 yılında yayınlanan Sertifikalı Hile Denetçileri Kurumunun "Mesleki Hile ve Suistimal Uluslar Raporu" incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hile, Suistimal, Sertifikalı Hile Denetçileri Kurumu, Hile Denetimi, Hile Üçgeni

GİRİŞ

2000'li yılların başında Enron ve WorldCom skandalları ile birlikte dikkatleri üzerine çeken mesleki hileler ve suistimaller, güncelliğini koruyarak işletmelerin başında kara bulut misali dolaşmaya devam etmektedir. Hilelerin geçmişine bakıldığında insanlık tarihiyle paralel bir geçmişe dayandığı görülmektedir. Çünkü hile olayında başrolde insan yer almaktadır. İnsan var olduğu sürece de hile eylemlerinin devam etmesi muhtemeldir.

Hile kavramı değişik açılardan tanımlanmasına rağmen en yaygın olan hile tanımı: Bir çalışanın çalıştığı işletmenin kaynaklarını ve varlıklarını kasıtlı olarak uygun olmayan bir biçimde kullanarak veya ele geçirerek haksız kazanç sağlamasıdır (Bozkurt, 2009:60). Hile işleminin özünde kasıtlı olarak etik dışı bir eylem bulunmaktadır. Hile muhasebe verilerinin manipülasyonu ve varlıkların çalınması şeklinde gerçekleşebileceği gibi işletmeye ait önemli verilerin kişisel bir menfaat

¹ Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İİBF, mkiraci@oqu.edu.tr

sağlamak amacıyla işletme dışına çıkartılması şeklinde de gerçekleşebilir (Pehlivanlı, 2011:3)

Hile kavramıyla ilgili tanımlarda en dikkate değer noktalar ise şunlardır; hilenin bir suç olduğu, insan yaratıcılığından çıktığı, sahte açıklamalar aracılığıyla kişisel veya başkası lehine fayda sağlama eylemi olduğudur. Burada bir taraf kendine haksız fayda sağlarken diğer taraf haksız olarak zarara uğramaktadır (Bologna and Lindquist, 1987:5-6).

Günümüzde işletme sahipleri, yöneticiler, bağımsız denetçi ve iç denetçiler için hile eylemi, beraberinde getirmiş olduğu büyük maliyetlerden dolayı; bulunması ve önlenmesi zaruret halini almış durumdadır. Hilelere karşı yapılacak mücadelede hileyi iyi tanımak, ona karşı alınacak önlemlerin daha sağlam temeller üzerine olmasını sağlayacaktır. Bu bağlamda çalışmanın amacını, dünya çapında hilelere karşı mücadele eden kurumların ve bu kurumların araştırmalarının incelenmesi ve değerlendirilmesi oluşturmaktadır. Bu amaç doğrultusunda konuyla ilgili literatür taranmış, ilgili kurumlar ve çalışmaları incelenmiştir.

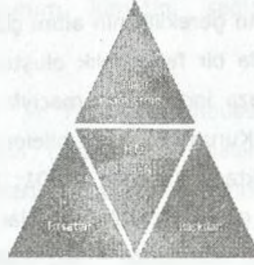
HİLE ÜÇGENİ VE HİLELERİN SINIFLANDIRILMASI

Hileler karşı alınacak önlemlerin etkili olması isteniyorsa ilk olarak hilelerin hangi nedenlerden ortaya çıktığını ve türlerini bilmekte fayda vardır. Hileler işletmelerde çok farklı türlerde karşımıza çıkmaktadır. Hilelerin sınıflandırılmasına geçmeden önce hile denetimi literatürüne giren "Hile üçgeni" kavramına kısaca göz atmak gerekmektedir. Hile üçgeni kavramı ilk kez 1950'lilerde ünlü kriminolojist Donald R. Cressey tarafından doktora tezinde kullanılmıştır.

Hile üçgeni, Cressey'in "insanların niçin hile yapmaya yöneldiğini açıklamak" için oluşturduğu hipotezi sonucu ortaya çıkan bir kavramdır. Kısaca hile üçgeni üç temel unsurdan oluşur: Fırsat, haklı gösterme, ve baskı (www.lacba.org.lb). Bu üç unsur bir hilenin yapılmasında etkilidir. Örneğin, işletme çalışanlarında aşırı borçlanmadan oluşan bir *baskı unsuru*, aynı zamanda iç kontrol zayıflığından doğan *fırsat unsuru* ve çalınan paranın daha sonra yerine konacağı düşüncesinin yansımaları olan *haklı gösterme unsuru* gibi durumlar bir arada bulunduğu hile kaçınılmaz olmaktadır.

MESLEKİ HİLE VE SUİSTİMAL ULUSLAR RAPORUNUN DEĞERLENDİRMESİ

Şekil 1. Hile Üçgeni

Hilelere karşı yapılan mücadelede ortakların, yöneticilerin ve denetçilerin hangi durumlarda hilelerin ortaya çıktığını tespit edebilmesi çok önemlidir. Hile üçgeni buna hizmet eden kavramsal bir araçtır. Sertifikalı Hile Denetçileri Kurumunun (ACFE-The Association of Certified Fraud Examiners) mesleki hile ve suistimal raporlarında temel aldığı hile sınıflandırması ise aşağıdaki gibidir.

Temelde hileler: Yolsuzluk, varlıkların kötüye kullanımı ve finansal tablo hileleri olmak üzere üç temel grupta toplanabilir. Bu hileler, bir kısmı yolsuzluk, rüşvet gibi kanunlarda resmi olarak suç sayılan, bir kısmı da çeşitli muhasebe ilke ve kurallarındaki yorumlamadan ve bazı yasal boşluklardan yararlanan yaratıcı muhasebe uygulamalarından doğan finansal tablo hilelerine kadar geniş bir yelpazede karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 1. Hilelerin Sınıflandırılması

Genel Olarak Hilelerin Sınıflandırılması				
Yolsuzluk	Varlıkların Kötüye Kullanımı		Finansal Tablo Hileleri	
Çıkar Çatışması	Nakdi Olan	Stok ve Diğer Varlıklarla İlgili Olan	Varlıları/Gelirleri Fazla Gösterme	Varlıları/Gelirleri Olduğundan Az Gösterme
Rüşvet	Elden para çalma	Kötüye kullanma		
İllegal Bahşış	Nakit fişlerini çalma	Stok hırsızlığı		
Haraç	Hileli Ödemeler			

HİLELERLE MÜCADELE EDEN KURUMLAR VE ÇALIŞMALARI

Mesleki hile ve yolsuzlukların her yıl yaklaşık işletme gelirlerinin %5'i kadar bir kayba uğratmaları konunun ne denli önemli olduğunu ve hilelere karşı yapılacak mücadelede düzenli çalışmaların gerekliliğinin altını çizmektedir. Bu amaçla ABD'de 1988 yılında, hileler konusunda bir farkındalık oluşturmak ve hilelerin işletmelere getirmiş olduğu zararları en aza indirmek amacıyla Sertifikalı Hile Denetçileri – ACFE adlı kurum kurulmuştur. Kurum, dünyada hileler ve beyaz yaka suçlarıyla ilgili önemli bir boşluğu doldurmaktadır (Lendez, 2001:15). Sertifikalı Hile Denetçileri Kurumu, hile konusunda önde gelen uzmanlardan olan, yazar ve Federal Araştırma Bürosunda (Federal Bureau of Investigation - FBI) bugün hile araştırmasıyla ilgili bilinenlerin temel yapısını oluşturan teoriyi hazırlayan Dr. Joseph T. Wells tarafından kurulmuştur. Yaklaşık 10 yıl FBI'da çalışan ve beyaz yaka suçları konusunda uzman olan Dr. Wells, hilelerin bulunması ve önlenmesi alanında yazdığı kitap ve makalelerle dünyada bu konuda en önde gelen kişilerden biridir (www.acfe.org) .

Hilelere karşı dünya çapında mücadele eden ve 60 000'den fazla üyeye sahip olan Sertifikalı Hile Denetçileri Kurumu, bunun yanında hilelere karşı sürdürülen mücadelede temel eğitimleri ve sertifikasyonu sağlayan da bir kurumdur. Sertifikalı Hile Denetçileri (CFE-Certified Fraud Examiner), özellikle hile konusuna odaklanmış, işletmede hileleri ortaya çıkaracak teknikleri çok iyi bilen, denetim, muhasebe, yönetim ve organizasyon, sosyal psikoloji ve hukuk konularında yeterliliği kabul edilen kişilerdir. Hile denetçileri, hile tespit etme ve araştırmada diğer denetçilere göre (bağımsız denetçi ve iç denetçi) daha istekli ve yetenekli olan kişilerdir (Robertson ve Louwers, 1999:258).

Sertifikalı Hile Denetçileri Kurumunun 1996 yılından bu yana her iki yılda bir mesleki hile ve suistimaller üzerinde yapmış olduğu araştırmalar bulunmaktadır. Bu araştırmalar ilk önce Amerika Birleşik Devletleri üzerindeki işletmeler üzerine yapıyorken sonraları kapsam genişletilmiş ve dünyadaki pek çok ülkeyi kapsayan bir rapor haline gelmiştir. Mesleki Hile ve Suistimal Uluslar Raporu adlı bu rapora çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ayrıntılı bir şekilde değinilecektir.

Türkiye'de Sertifikalı Hile Denetçileri Kurumu'nun temel misyonunu kısa adı olan USİUD-Uluslararası Suistimal İnceleme Uzmanları adlı dernek yürütmektedir. Bu dernek Sertifikalı Hile Denetçileri Kurumunun Türkiye'deki yerel temsilcisidir. USİUD haziran 2006'da Sertifikalı Hile Denetçileri Kurumundan hile denetçiliği konusunda sertifika alan kişiler tarafından 2006 yılı haziran ayında kurulmuştur.

USİUD'un vizyonu soruşturma ve inceleme faaliyetlerinin yürütülmesinde, bu alanda çalışacak meslek erbabının yetişmesinde, soruşturma ve inceleme faaliyetleri ile

MESLEKİ HİLE VE SUİSTİMAL ULUSLAR RAPORUNUN DEĞERLENDİRMESİ

İlgili etik ve hukuk düzeninin oluşturulması ve geliştirilmesi süreçlerinde ülke içinde öncü lider ve referans kurum kimliğini sağlamak olarak belirlenmiştir (www.usiud.org).

Bu kurumların dışında KPMG ve Price Waterhouse Coopers gibi bazı denetim firmaları da hileler konusunda çeşitli araştırmalar yapmıştır. Bu kurumların araştırmaları kısaca önemli yönleriyle aşağıda özetlenmiştir.

KMPG ve Hileyle İlgili Çalışmaları

KPMG International, 152 ülkede faaliyet gösteren bir denetim ve danışmanlık şirkettir. KPMG, bölgesel olarak, Avusturalya, Hindistan, Afrika, Avrupa, Kanada gibi bölgelerde hileler konusunda saha araştırmaları yapmıştır. 2001 yılında elektronik ticaret konusunda küresel çapta ortaya çıkan hilelerle ilgili bir araştırması bulunmaktadır. KPMG'nin çeşitli zaman aralıklarında hile ve suistimaller konusunda araştırmaları bulunmaktadır (www.kpmg.com). Son olarak da 2011 yılında hile yapan (suistimalcilerin) profilini çıkarmaya yönelik küresel çapta bir araştırması yayınlamıştır.

KPMG'nin 2011 yılında dünya genelinde incelediği suistimal vakaları, şirket yönetimlerine yol gösterici niteliktedir. İşletmelerin suistimal riskine daha duyarlı olmalarına ve gerekli önlemleri almalarına yardımcı olmak amacıyla, fiili suistimal vakaları tüm ayrıntılarıyla incelenerek, tipik bir suistimalcinin profili çıkarılmıştır. KPMG International'ın 2011 yılında yürüttüğü bu çalışmadan önce, 2007 yılında "Avrupa, Ortadoğu, Afrika bölgesinde" suistimal vakalarının incelendiği bir analiz daha yapılmıştır. Bu analizin büyük bir ilgiyle karşılanması üzerine, çalışmanın boyutları bütün dünyayı kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Bu raporun amacı, görevini kötüye kullananların özelliklerini, suistimal sonucunda uğranılan zararların tutarlarını ve suistimal sürelerini karşılaştırmaktır. Bu raporda, KPMG'nin 69 ülkede incelediği 348 vakadaki suistimallere ilişkin bilgi ve veriler temel alınmıştır. Buna göre bir suistimalcinin profili özetlemek gerekirse (www.kpmg.com):

- Erkek ,
- 36 - 45 yaşları arasında ,
- Kendi işverenine karşı suistimal suçu işleyen,
- Finansman departmanında çalışan veya finansla bağlantılı bir görevi olan,
- Üst düzey yönetici pozisyonunda,
- Şirketteki kıdem süresi 10 yılı aşan,
- Başka bir suçluyla gizli ittifak yapan.

2007'de olduğu gibi, suistimalin en çok para hırsı nedeniyle yapıldığı anlaşılmaktadır. İkinci olarak ise, agresif bütçe ve kâr hedeflerini tutturma baskısı suistimale yol açmaktadır. Daha da önemlisi, bu analiz, kontrollerin zayıflaması halinde, suistimal riskinin arttığını göstermektedir. Bu noktada, şirket yönetimleri çuvaldızı biraz da kendilerine batırabilirler. kontrol açıklarının tespit edilmemesi ve

MESLEKİ HİLE VE SUİSTİMAL ULUSLAR RAPORUNUN DEĞERLENDİRMESİ

gerekli önlemlerin alınmaması veya çalışanlara çok agresif hedefler verilmesi durumunda, bu tarz eylemlere ne denli uygun bir ortam hazırlanabileceği unutulmamalıdır. Bu raporda, hangi kırmızı bayraklara bakılması gerektiğine; suistimalleri önleme, teşhis ve tepki stratejilerine ve potansiyel suçluların özelliklerine dair bilgi ve görüşler sunulmaktadır (Ostwalt vd, 2011: 1).

PWC'nin Küresel Ekonomik Suçlar Raporu

Hileler konusunda araştırma yapan bir diğer denetim firması da geçmişi 1850'lilere dayanan ve 1998'te şimdiki adını alan İngiliz menşee Pricewaterhouse Coopers denetim şirkettir. Hileler konusunda bilinçlendirici yayınlarının yanında "Küresel Ekonomik Suç Raporu 2011" adlı çalışmasında hile eylemi üzerine somut bulgular yer almaktadır.

2011 tarihinde yayınlanan bu rapordaki araştırmaya 78 farklı ülkeden, 3877 kişi anketleri yanıtlayarak katılmıştır. Katılanların %46'sı üst düzey yönetici ve mali işler sorumlusu iken, yaklaşık %16'lık kısmı işletmelerin denetim kısmındaki çalışanlardan oluşmaktadır. Araştırma sonuçlarına göre; varlıkların kötüye kullanımı muhasebe hileleri, yolsuzluk ve rüşvet ve de siber suçlar en önemli ekonomik suçlar arasında yer almaktadır. Ayrıca 1000 kişiden fazla çalışanı bulunan işletmelerin hileden daha çok etkilendiklerini belirtmişler, hile eylemini en çok işletme içerisinde yeni işle başlayan yöneticiler ile orta düzeydeki çalışanların yaptığı belirlenmiştir. İşletme dışından en çok hile girişiminin müşteriler ve araçlar/acentalar tarafından yapıldığı belirtilmiştir (www.pwc.com/crimesurvey, 2011: 1-40).

Hileler konusunda ACFE'nin raporu her ne kadar dünyada yayınlanan tek rapor olmasa da sertifikalı hile denetçilerini ve hileye maruz kalan kurban işletmeleri kapsayan geniş bir veri tabanına sahip olması ve düzenli olarak bu araştırmanın yenilenmesinden dolayı bu çalışmada ayrıntılı olarak ele alınmıştır. ACFE raporunun hilelerle ilgili bulguları hem denetleyen hem de hileye maruz kalanlar açısından ele alarak çift taraflı bir saha araştırması şeklinde olması en büyük üstünlüğünü oluşturmaktadır.

MESLEKİ HİLE VE SUİSTİMAL ULUSLAR RAPORUNUN ÖZELLİKLERİ VE DENETİM AÇISINDAN ÖNEMİ

Mesleki Hile ve Suistimal Uluslar Raporunun temel verilerini, ocak 2010 ve aralık 2011 tarihleri arasında dünya çapında meydana gelen 1388 hile vak'ası oluşturmaktadır. Bu olayların tamamı Sertifikalı Hile Denetçileri tarafından elde

edilmiş ve onlar tarafından incelenmiştir. Genel olarak 2012 raporunda yer alan 1388 hile olayı 94 farklı ülkede gerçekleşen hile olaylarıdır. ACFE'nin 2012 raporu bu konuda kamuoyuyla paylaştığı ilk rapor değildir.

ACFE, bundan önce ilki 1996 yılında (orijinal adıyla Weels Raporu) olmak üzere 2002, 2004, 2006, 2008, 2010 yıllarında benzer raporlar yayınlamıştır. Raporların ortak noktası hile denetçileri tarafından tespit edilen hile olaylarının özelliklerinin belirlenmesi, bu olayların sınıflandırılması, konuyla ilgili hileyle ilgili taraflara yapılan anket sonuçlarının paylaşılması üzerinedir. 2010 yılı raporu ile birlikte bu bilgilere ilaveten ABD dışındaki ülkelerdeki hile olayları da rapora dahil edilerek kapsam genişletilmiştir. Günümüzde "Mesleki Hile ve Suistimal Uluslar Raporu" adeta hileler konusunda küresel bir saha araştırması halini almıştır. Bu raporda sadece hile olayları sınıflandırılması, hilelerden etkilenenlerin özelliklerinin belirlenmesi, hileleri bulma şekilleri yer almamakta konuyla ilgili önerilerde yer aldığından farklı bir özelliği bulunmaktadır.

Raporun son bölümünde hilelere karşı mücadelede gerek işletmelere gerekse de denetçilere çeşitli önerilerin getirilerek bir katkının yapılması son derece önemlidir. Bu rapor altıncı kez kamuoyuyla paylaşılarak hilelere karşı mücadelede en önemli şeyin ilk önce "hileleri tanımak" olduğu gerçeğini vurgulayarak bu konuda düzenli çalışmaların sonuçlarının paylaşılmasının ne derece önemli olduğunda altını çizmektedir.

MESLEKİ HİLE VE SUİSTİMAL 2012 ULUSLAR RAPORUNUN SONUÇLARI

Rapordan elde edilen bulguların çarpıcı olanları başlıklar halinde bir kısmı tablolar aracılığıyla sunulmuştur.

Tablo 2. Mesleki Hilelerin Türlerine Göre Yüzde Olarak Karşılaşma Sıklığı

Mesleki Hilelerin Türlerine Karşılaşma Sıklığı	Göre	2008	2010	2012
Varlıkların Kötüye Kullanılması		%88,7	%86,3	%86,7
Yolsuzluk		%26,9	%32,8	%33,4
Finansal Tablo Hileleri		%10,3	%4,8	%7,6

Kaynak: ACFE, 2012:10

Tablo 2'ye göre, işletmelerde en sık karşılaşılan hile türü "varlıkların kötüye kullanılması" türünden yapılan hilelerdir. İkinci en çok karşılaşılan hile türü ise "yolsuzluk" türündeki hilelerdir. Son olarak da finansal tablo hileleri gelmektedir. Son dört yıldaki verilere göre CFE'lerin karşılaştığı hile türlerinden "yolsuzluğun" artış göstermesi dikkat çekicidir. Finansal tablo hileleri de bağımsız denetimin

MESLEKİ HİLE VE SUİSTİMAL ULUSLAR RAPORUNUN DEĞERLENDİRMESİ

etkinliğine bağlı olarak işletmelerde zamanla değişebilen bir hile türü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 3. Hilelerin Türlerine Göre Ortalama Kayıpları

Mesleki Hilelerin Türlerine Göre Neden Olduğu Ortalama Kayıplar	2008	2010	2012
Varlıkların Kötüye Kullanılması	\$150.000	\$135.000	\$120.000
Yolsuzluk	\$375.000	\$250.000	\$250.000
Finansal Tablo Hilesi	\$2.000.000	\$4.100.000	\$1.000.000

Yayınlanan rapora göre, mesleki hile türlerinin sıklığı ile bunların meydana getirdiği kayıplarla ilgili olarak ilginç bir durum ortaya çıkmaktadır. Buna göre Finansal tablo hileleri en az karşılaşılan mesleki hile türü iken, en çok işletmelerde kayba neden olan hile türüdür. Ayrıca işletme varlıklarının kötüye kullanılması en sık karşılaşılan hile türü iken, bu hile türünün işletmelere ortalama kayıpları en düşük düzeydedir.

Hile Denetçileri (CFE)'ler tarafından raporlanan 1388 hile vak'asının 1379'u maddi bir kayıpla sonuçlanmıştır. Kayıplar ABD doları üzerinden raporlanmıştır. Buna göre 1379 maddi kayıblı hile vak'asının yaklaşık yarısından fazlası %55,5'i işletmelerde \$200.000'dan az bir parasal etki yapmaktadır. %20'lik bir hile vak'ası da işletmelerde \$1.000.000'dan fazla bir kayba neden olmaktadır (ACFE, 2012:10). %20'lik oran gerçekten dikkat edilmesi gereken bir orandır. Rapor ayrıntılı incelendiğinde bu %20'lik oranın büyük kısmının finansal tablo hilesi olduğu sonucuna ulaşılır.

Hile Şemalarının Ortaya Çıkarılma Yöntemleri

Rapor'a göre hilelerin ortaya çıkartılmasında en etkili yöntem işletme içinde çalışanlardan alınan ipuçları şeklinde olmaktadır (ACFE, 2012: 14-15). Bu ipuçları genel olarak işletme içinde kurulan hile ihbar hatları şeklinde olmaktadır.

Tablo 4. Hilelerin Ortaya Çıkarılma Şekilleri

	2010	2012
Çalışanlardan Alınan İpuçları	%40,2	%43,3
Yönetim İncelemesi	%15,4	%14,6
İç Denetim	%17,9	%14,4
Kazara bulma	%8,3	%7
Hesapların Mutabakatı	%6,1	%4,8
Belge İnceleme	%5,2	%4,1
Dış Denetim	%8,6	%8,3

Polis Tarafından Bildirme	%1,8	%3
Gözetim	%2,8	%1,9
İtiraf	%1	%1,5
Bilgi İşlem Teknoloji Kontrolleri	%0,8	%1,1

Hilelerin ortaya çıkartılmasında sırasıyla: Yönetim incelemesi, iç denetim ve kazara(tesadüfen) bulma gelmektedir. Dış denetim çok az bir etkiye sahiptir.

Hileye Maruz Kalan Kurumların Özellikleri

Çalışmanın bu bölümünde 96 ülkenin dünya coğrafyasındaki bölgesel dağılımını ve hilelerden etkilenme düzeylerini gösterilecektir. Bu raporda ayrıca hile türlerine göre bölgesel bir dağılımda yapılmıştır. Bölgelerdeki en çok yapılan hile türüne baktığımızda "Yolsuzluk" ilk sırayı almaktadır. Özellikle asya kıtasında rapor edilen hile vak'alarının %51'i, Latin Amerika'daki vak'aların %47'si Yolsuzluk türünde meydana gelmiştir. Hileye maruz kalan kurumların sektörel dağılımına baktığımızda %16,7 ile Bankacılık ve mali hizmetler sektörünün ilk sırada olduğu görülmekte, daha sonra kamu kurumları %10,3 ile ikinci sırada iken, Üretim sektörü %10 ile sağlık sektöründe %6,7 ile takip etmektedir(ACFE, 2012:20-28).

Hileye maruz kalan kurumların hilelere karşı en çok hangi yollara başvurduğu hile-karşıtı kontroller adı altında listelenmiştir (ACFE, 2012:32).

Tablo 5. Hilelere Karşı Alınan Önlemler/Kontroller

	Yüzdesi		Yüzdesi
Finansal Tabloların bağımsız denetimi	%80,1	Hile İhbar Hatları	%54
Mesleki Ahlak Kurallarının Oluşturulması	%78	Hileler Konusunda Yöneticilere Eğitim Verilmesi	%47,4
Yönetimin Finansal tablolar konusunda sertifikasyonu	%68,5	Hileler Konusunda Çalışanlara Eğitim Verilmesi	%46,8
İç denetim bölümünde Hile Araştırma kısmının olması	%68,4	Anti Hile Politikası	%46,6
Kurumun iç kontrolünün bağımsız denetim tarafından incelenmesi	%67,5	Hile Riski Değerlemesinin Yapılması	%35,5
Yönetim İncelemesi	%60,5	Sürpriz Denetimler	%32,2
Bağımsız Denetim Komitesi	%59,8	İş Rotasyonu/Zorunlu İzinler	%16,7
Çalışanları Destek Programları	%57,5	Muhbirlerin Ödüllendirilmesi	%9,4

Rapordaki bulgulara göre, hilelere maruz kalan işletmeler bağımsız denetimi, hileler konusunda bir cankurtaran olarak görmektedirler. Şu unutulmamalıdır ki finansal tablolar denetiminin temel amacı hileleri ortaya çıkarmak değildir. Hilelerin denetim görüşüne etki edecek boyutta olması durumunda bağımsız denetim içinde bu hileler ciddi bir sorun teşkil eder. Önemli olan bağımsız denetçinin denetimi sırasında

MESLEKİ HİLE VE SUİSTİMAL ULUSLAR RAPORUNUN DEĞERLENDİRMESİ

işletmede ortaya çıkardığı hilelerle ilgili olarak işletmenin iç kontrolüne yönelik geliştirici tavsiyeleridir. Ayrıca işletmede oluşturulan mesleki ahlak kuralları hilelere karşı en iyi önlemlerden biridir. Uygulamada ise hilelere karşı en pratik yol hile ihbar hatlarıdır. Bu ihbar hatları aracılığıyla çalışanlar işyerinde gördükleri hileleri doğrudan yönetime veya iç denetçiye iletebilmektedir.

Hile Yapanların Özellikleri

Rapora göre hile vak'alarında hile eylemini yapanların yaklaşık %42'si işletme çalışanı, %37'si işletme yöneticisi, %17'si ortaklar olarak belirlenmiştir. Bu hile eylemini yapanların pozisyonlarına göre işletmede yol açtıkları ortalama kayıplar ise şöyledir: İşletme çalışanlarının ortalama kayıpları, 60 000 \$, yöneticilerin 182 000\$, ortakların yol açtıkları ortalama kayıp ise 573 000 \$ olarak belirlenmiştir (ACFE, 2012:39-40). Buna göre işletme içindeki pozisyon yükseldikçe hile sıklığı azalmakla birlikte işletmeye kaybı artmaktadır.

Ayrıca hile vak'alarında cinsiyet faktörü incelendiğinde %65'lik bir oranla erkeklerin hile olayına karıştıkları belirlenmiştir. Bu rapora göre hileye karışanların %35'i kadındır. Hile eyleminin en sık görüldüğü yaş aralığı da 36-45 yaş aralığıdır (ACFE, 2012:47-48).

Son olarak hileleri gerçekleştirenlerin işletme içindeki çalıştıkları bölümlere bakıldığında; %22 Muhasebe bölümü, % 17,4 Operasyon bölümü, % 12 Satış bölümü, %11 üst yönetim bölümünde yer almaktadır (ACFE, 2012: 52). Hile eylemlerinin büyük bir kısmının muhasebe ve mali işlemlerle ilgili bölümlerde yapıldığı görülmektedir.

SONUÇ

Hilelere karşı verilecek mücadelede işletmede gerekli önlemleri alacak yöneticilerin ve ortakların bilinçlendirilmesi ve bilgilendirilmesi, denetçilerin yaptıkları denetimin etkinliğinin artırılması açısından hileler üzerindeki araştırma raporlarının sonuçlarının detaylı bir şekilde değerlendirilmesi gerekir. Sertifikalı Hile denetçileri Kurumunun düzenli aralıklarla yapmış olduğu küresel ölçekteki mesleki hile raporunun sonuçlarının ilgili taraflarca dikkatlice incelenmesi bu açıdan önemlidir.

Bu raporun bulguları topluca değerlendirildiğinde şu noktalar ön plana çıkmaktadır:

İşletmelerde en çok çalışanlar tarafından "varlıkların kötüye kullanılması" türündeki hile eylemleri görülmektedir. Fakat bu tür hile eylemlerinin işletmelerde yol açtığı ortalama maddi kayıplar genel olarak çok azdır. İşletmelere en ağır kaybı büyük ölçüde yönetici ve ortakların içinde yer aldığı finansal tablo hileleri yaşatmaktadır.

Denetim açısından bu durum değerlendirildiğinde; bağımsız denetçilerin finansal tablo hileleri üzerine yoğunlaşmaları gerektiği, yolsuzluk ve varlıkları kötüye kullanımının önlenmesinde ise işletmedeki mesleki ahlak kurallarının yerleştirilmesi ve personeli benimsetilmesi ile iç kontrolün etkin çalışmasında yönlendirici olmaları gerektiği sonucuna varılabilir. Ayrıca hilelerin ortaya çıkartılmasında hile ihbar hatları aracılığıyla çalışanlarından alınan ipuçları en etkili yöntem olarak kullanılmaktadır. Hileleri caydırma noktasında işletmenin bağımsız denetlenmesi ve iç denetim biriminin olması da altı çizilmesi gereken durumlardır. Hile eylemine karışanların çoğunluğunun işletme personeli olması, cinsiyetinin erkek olması, 36-45 yaş aralığında bulunması ve genellikle muhasebe ve operasyonlar bölümlerinde çalışmalarından dolayı yöneticilerin ve denetçilerin bu noktalara dikkat etmesi hilelere karşı mücadelede atılacak önemli bir adım olacaktır.

KAYNAKÇA

ACFE-The Association of Certified Fraud Examiners (2012), Report to Nations Occupational Fraud and Abuse, Global Fraud Survey http://www.acfe.com/uploadedFiles/ACFE_Website/Content/rtnn/2012-report-to-nations.pdf (01.03.2012).

<http://www.acfe.com/about-the-acfe.aspx> (02.05.2012).

Bologna Jack and Lindquist, Robert J. (1987), "Fraud Auditing and Forensic Accounting", First Edition, John Wiley&Sons Inc., New York

Bozkurt Nejat, (2009), "İşletmelerin Kara Deliği Hile", Alfa Yayınları, 1. Baskı İstanbul

Lendez, Anthony M. (2001), "The CFE: Another Weapon for Fighting Fraud", The Journal of Corporate Accounting & Finance, May-June

Ostwalt Phillip D., Powell Richard ve Leishman Mark, (2011), Bir Suistimalcinin Profili, Dünyada Suistimal Vakalarının Analizi, www.kpmg.com.tr

Pehlivanlı Davut, (2011), "Hile Denetimi Metodoloji ve Raporlama", Beta Yayınları, 1.Baskı, İstanbul

MESLEKİ HİLE VE SUİSTİMAL ULUSLAR RAPORUNUN DEĞERLENDİRMESİ

PWC-Pricewaterhouse Coopers (2011), Global Economic Crime Survey, November, www.pwc.com/crimesurvey

Robertson Jack C. ve Louwers Timothy (1999) Auditing, Irwin McGraw Hill, Ninth Edition, New York.

The Certified Accountant, Issue 37, 2009 s.67-68
<http://www.lacpa.org.lb/Includes/Images/Docs/TC/TC363.pdf>,

"Rëndësia e Konventës së UNIDROIT në harmonizimin e rregullativës për lizingun ndërkombëtar"

"The importance of the UNIDROIT Convention on harmonization of regulations for international leasing"

"Ululararası leasing düzenlemesinin uyumsalaşmasında UNIDROID Sözleşmesinin önemi"

Mr.Sc. Faton Shabani

Teaching Assistant at State University of Tetova

fatton.sh@gmail.com

Abstract

Leasing today represents one of the most important works of business relations. Although, it said that leasing was presented in USA, the first nuclei of leasing have emerged since ancient time. National leasing regulating quickly proved inefficient, so needed a new solution, which will include international leasing arrangement. Thus, the International Institute for the Unification of Private Law (UNIDROIT) recognized the need of unifying the laws applicable to finance leasing in the international sphere, adopting an international convention, and aimed to remove the barriers so that this financing mechanism could be widely used to facilitate international sale of goods. However, the adoption of this Convention enabled only partial unification of leasing regulation, at the same time the Convention showed results having influence in many countries when they drafted their leasing laws.

Key words: *leasing, USA, national leasing, unifying the laws, UNIDROIT, international convention.*

1. Kuptimi

Në aspektin etimologjik, shprehja lizing burimin e ka nga fjala në gjuhën angleze në formë foljeje "to lease", e cila ka domethënien e qirasë, dhënies me qira. Edhe pse me disa modifikime, sot përgjithësisht nocioni lizing është pranuar si në praktikën afariste edhe në atë bankare.¹

Me rastin e definimit të kuptimit të lizingut, duhet të bëjmë dallimin mes lizingut si punë ekonomike dhe kontratës si mjet juridiko-teknik për realizimin e një

---

¹ Ngushtë lidhur me këtë është edhe sanksionimi i këtij institucioni me ligje të posaçme, të cilat ose kanë inkorporuar emërtimin lizing, ose i kanë përshtatur terminologjisë së gjuhës së tyre atë që në SHBA njihej si leasing. Kështu, në Francë u emërtua "credit bail", në Belgjikë "location-financement", në Brazil "arrendamento mercantil", në Portugali "locação financeira", në Kosovë, Maqedoni e Serbi "lizing", në Shqipëri "qiraja financiare", në Kroaci "leasing".

pune të caktuar ekonomike.² Nga kjo vërejmë se, që të mund të realizohet puna e lizingut, është e nevojshme të lidhet kontrata e lizingut. Në pjesën dominante të punëve të lizingut ekziston një marrëdhënie tridimensionale: dhënës i lizingut - shoqëri e lizingut, furnizues dhe marrës - përdorues i lizingut, në të cilën marrëdhënie furnizuesi e bartë të drejtën e pronësisë së sendit i cili është objekt i lizingut të dhënësi i lizingut, ndërsa ky i fundit ia kalon të drejtën e mbajtjes dhe përdorimit për kohën dhe kompenzimin e caktuar marrësit të lizingut. Me këtë rast dhënësi i lizingut dhe furnizuesi duhet të jenë subjekte të ndryshme, në të kundërtën do të zbatohen rregullat e kontratës për qiranë apo për ndonjë punë tjetër juridike.³ Shoqëria e lizingut ndërvihet midis prodhuesit dhe përdoruesit: ajo blen ose porosit që të krijohen nga prodhuesi të mira materiale, mbi bazë të treguesve të përdoruesit, pra qëndron pronare e kësaj të mire materiale dhe i lejon gëzimin e saj përdoruesit, duke marrë përsipër të gjithë rreziqet.⁴ Marrëdhëniet juridike të cilat krijohen mes palëve kontraktuese me rastin e lidhjes së kontratës për lizingun, është e pritshme të jenë të përbëra e ndonjëherë edhe të ndërikuara. Kjo është e kuptueshme, kur të kihet parasysh se objekt i kësaj kontrate shpesh janë sende dhe pajisje të vlerës së lartë. Kjo bën që subjektet juridike (palët e supozuara) të veprojnë me përgjegjësi dhe të jenë të kujdesshme në aspekt të njohjes së përmbajtjes së kësaj kontrate, ligjeve që rregullojnë atë, por edhe të realitetit ekonomik të kohës, përpara se të përcaktohen për të lidhur kontratën për lizingun.

Në gjithë këtë konstrukcion, kontrata për lizingun paraqet vetëm një pjesë të punës së lizingut. Kontrata për lizingun është ajo lloj kontrate në të cilën njëra palë – dhënësi i lizingut (në vazhdim vetëm Dhënësi) detyrohet t'i japë palës tjetër - marrësit të lizingut (në vazhdim vetëm Marrësi) një send apo sende të caktuara për përdorim gjatë periudhës së caktuar kohore, ndërsa marrësi për këtë detyrohet të paguajë kompenzimin e caktuar (qiranë) sipas ratave të kontraktuara.⁵

Në shikim të parë, donese qëllimi i lizingut si për çdo kontratë qiraje është përdorimi i një sendi të caktuar të lëvizshëm ose të palëvizshëm, në ndryshim nga kontrata tradicionale e qirasë, tek kontrata për lizingun rezultati përfundimtar i marrëveshjes së palëve është e drejta e marrësit që pas skadimit të kohëzgjatjes së kontraktuar të blejë sendin dhe njëkohësisht të bëhet pronar i tij.

2. Paraqitja dhe zhvillimi historik

² Spasić, Ivanka, *Leasing posao u SAD*, Uvod u pravo, Institut uporedno pravo, Beograd, 2008, fq. 236.

³ Vasiljević, Mirko, *Trgovinsko pravo*, Beograd, 2008, fq. 364.

⁴ Galgano, Francesco, *E drejta private*, Tiranë, 1999, fq. 544.

⁵ Twomey, David P., Jennings, Moddy Marianne, *Anderson's business law and legal environment*, South-Western Learning, Mason, 2011, fq. 521; Cross, Frank B., Miller, Roger-Leroy, Jentz, *The legal environment of business, text and cases: ethical, regulatory, global, and corporate issues*, Mason, 2010, fq. 335; Kapor, Slavko, Carić, Vladimir, *Ugovori robnog prometa*, Beograd, 1990, fq. 285; Đurović, Radomir, *Međunarodno privredno pravo sa obrascima ugovora*, Beograd, 1997, fq. 399; Vasiljević, Mirko, *vep. cit.*, fq. 365.

Zhvillimi i hovshëm që karakterizoi periudhën e pjesës së dytë të shekullit të kaluar, i mbështetur edhe nga përparimi i shpejtë teknik e teknologjik, detyroi në një mënyrë subjektet, por edhe shtetet të mendojnë dhe të gjejnë mënyra tjera që do të zbatonjë në qarkullimin e mallrave dhe dhënien e shërbimeve. Kjo ka ndikuar që të shtohet nevoja e rregullave të reja apo ndryshimi i atyre ekzistueseve në aspekt të së drejtës që do të rregullojë raportet dhe gjendjen e re të krijuar.

Praktika e re afariste, por edhe legjislati i disa shteteve me ekonomi të zhvilluar të tregut dhe me një frekuencë të lartë të këmbimit të mallrave e shërbimeve, kanë nxjerrë në shesh disa emërtime të kontratave të reja, të cilat ende nuk janë rregulluar detajisht me dispozita ligjore, por që rregullat, obligimet, të drejtat, si dhe përgjegjësitë e së cilave i ka përcaktuar praktika afariste, doket e mira apo të aplikimit analogjik të rregullave nga kontratat e ngajshme, po i zgjidhin edhe problemet e këtyre kontratave.⁶ Mungesa e rregullativës që do të rregullonte në mënyrë të përshtatshme marrëdhëniet e reja,⁷ arsyetohet me faktin e dinamikës që karakterizon zhvillimin e marrëdhënieve, krijimit të marrëdhënieve të reja apo ndryshimit të atyre ekzistueseve, dinamikë nën të cilën janë të ekspozuara marrëdhëniet juridike, e cila është aq e shpeshtë dhe aq e shpejtë, sa që rregullat juridike nuk mund të ndjekin në mënyrë adekuate çdo ndryshim që ndodh në qarkullimin civil. Pra, siç mund të shihet, tregues më i rëndësishëm për paraqitjen e atyre që ishte shprehë të queshin "kontrata të reja", ishin nevojat e afarizmit të subjekteve të ndryshme ekonomike. Veçori e përbashkët këtyre kontratave ishte natyra e tyre e qëndrueshme dhe përberja nga elemente të më shumë kontratave të njohura të së drejtës detyrimore "*mixti iuris*". I përbashkët ishte edhe emërtimi etimologjik në gjuhën angleze, siç janë: kontrata për kooperim, për joint venture, kontrata për konsalting, për inxhiniering, kontrata për frashizing, për lizing dhe të tjera.⁸ Mirëpo, edhe pas krijimit të rregullativës së posaçme (*lex specialis*) për rregullimin e këtyre "kontratave të reja", nuk ka humbur lidhja mes këtyre kontratave dhe rregullativës së vjetër, respektivisht normave tradicionale të së drejtës kontraktore, kjo për arsye se për të gjitha çështjet për të cilat nuk përfshihet rregullim me rregullativën e re, vlejnë rregullat e vjetra si rregullativë e përgjithshme (*lex generalis*).

Fillimet dhe elementet e lizingut të sendeve, mendohet të kenë ndodhur për herë të parë te sumerët e lashtë, në qytetin Ur rreth 2010 vite para epokës sonë. Ka qenë e praktikuar dhënia me qira e mjeteve bujqësore bujqve nga ana e priftërinjve, të cilët në të njëjtën kohë ishin edhe zyrtarë të pushtetit. Ur ishte një qendër me tregti e bujqësi të zhvilluar, ku edhe toka edhe mjetet për bujqit ishin me qira. Transaksionet e asaj kohe janë shënuar në rrasa argjill, të cilat u zbuluan

⁶ Hetemi, Mehdi J., *E drejta ndërkombëtare tregtare-afariste*, Prishtinë, 2007, fq. 233.

⁷ Rregullimi i marrëdhënieve (kontratave) të reja ndodh atëherë kur për shkak të zbatimit gjithnjë e më të madh të tyre në praktikë, në masë të madhe standardizohen dhe konkretizohen në aspekt të përmbajtjes së tyre. Në raste të këtilla, nëse ligdhënësi vlerëson se duhet të normohen, për marrëdhëniet e tilla miraton norma për rregullimin e përmbajtjes themelore të tyre.

⁸ Mlikotin-Tomić, Deša, *Pravo međunarodne trgovine*, Zagreb, 1999, fq. 4.

në vitin 1984. Më vonë, mbreti i Babilonisë i quajtur Hamurabi, në Kodin e tij të famshëm, pranoi ekzistimin e qirasë së pasurisë personale. Egjiptasit e lashtë, gjithashtu njihnin dhënien me qira të pasurisë personale, ashtu si edhe më vonë grekët dhe romakët, kur rreth viteve 550 të epokës sonë, Kodi i Justinianit shkoi deri aty sa që bëri dallimin mes qirasë financiare dhe qirasë afatshkurter të pajisjeve.⁹

Në formën të cilën e njohim sot, kontrata për lizingun është paraqitur në vitet 50-ta të shek. të kaluar në SHBA. Vendimtar në rritjen e veprimtarisë së lizingut në shkallë më të larta, ishte themelimi i kompanisë së parë të lizingut financiar në San Francisko në vitin 1952 dhe e cila mbante emrin "*United States Leasing Corporation*",¹⁰ ndërsa e njëjta sot njihet si "*United States Leasing International Inc.*". Kompania u themelua me qëllim të realizojë transaksione në fushën e transportit hekurudhorë. Duke u treguar si metodë financiare mjaft e dobishme në SHBA, lizingu filloi të zgjerohet edhe në kontinentet tjera. Disa faktorë ndikuan në zhvillimin e shpejtë të lizingut në Amerikën Veriore, Evropën Perëndimore dhe Lindjen e Largët. Përparimi teknologjik, krijoi nevojën e rritjes së kapitalit të subjekteve, kurse lizingu lu ofroi mekanizmin për mjetet e nevojshme nën kushte më të volitshme se sa që ishte rasti i blerjes së pajisjeve. Në të njëjtën kohë, në vitet e pesëdhjeta të shek. të kaluar, erdhi deri te zhvillimi i punëve të shërbimeve financiare dhe oferta e theksuar e huave me shkallë të ulët të kamatës, që shërbeu si mënyrë e frenimit të inflacionit dhe çmimit të mallrave. Faktorët e theksuar, në kombinim me shkallën e volitshme të taksave për punët e lizingut, bënë atraktive punët e lizingut. Kështu, kjo ka pasur si pasojë që me pranimin e lizingut nga korporatat e mëdha industriale, ndërmarrjet, bankat kombëtare apo qeveritë, kompanitë e para të pavarura të lizingut duke luajtur rolin e ngjajshëm me atë të bankave dhe institucioneve të ngjajshme financiare, nga të cilat ato megjithatë dallonin. Dallimi është esencial dhe qëndron në atë se kompanitë e lizingut kanë për qëllim të blejnë pajisjet e më pas të njëjtat t'i japin në formë të lizingut klientëve të tyre, në vend që thjesht tu japin hua atyre paratë e nevojshme për të blerë ato pajisje që u nevojiten. Në Evropë, lizingu paraqitet në vitet e gjashtëdhjeta të shek. XX edhe atë së pari në Francë, pastaj në Belgjikë, Gjermani, Itali, Britani të Madhe, kurse më pas edhe në vendet e tjera të zhvilluara evropiane. Lizingu si metodë financimi e pushtoi edhe Azinë rreth njëzet vjet pas paraqitjes në SHBA, duke u pranuar së pari në vendet e zhvilluara ekonomike: Japoni, Tajvan, Kore dhe Indi.¹¹ Në këtë drejtim, kompanitë e para joamerikane të lizingut që u

⁹ Nevitt, Peter, Fabozzi, Frank, *Equipment leasing*, fourth edition, Pennsylvania, 2000, fq. 21.

¹⁰ Thuhet se nëse lizingu modern ka një themelues, atëherë ai duhet të jetë Henry Schoenfeld, i cili në vitin 1954 themeloi edhe kompaninë e parë të lizingut. Kontrat e lizingut të asaj kohe ishin të tipit neto lizing, sepse marrësi detyrohej të paguajë të gjitha shpenzimet sa i përket mirëmbajtjes, sigurimit, taksave. Marrësi kryesisht ruante opsionin e blerjes nominale të objektit të lizingut. Shih, po aty, fq. 26.

¹¹ Spasić, Ivanka, pun. cit., fq. 238-239.

themeluan ishin: "Mercantile Leasing" në Britani të Madhe (1960), "Deutsche Leasing" në Gjermani (1962) dhe "Leasing Orientit" në Japoni (1962).¹²

3. Konventa e UNIDROIT për lizingun financiar ndërkombëtar

Shtetet, duke parë zhvillimin e zbatimit të lizingut dhe në të njëjtën kohë të vetëdijshëm për pengesat ligjore të shteteve të ndryshme në aspekt të shkëmbimit midis tyre në fushën e lizingut, e kishin të nevojshme një zgjidhje apo përshtatje ndërkombëtare, që kishte të bënte me unifikimin e rregullave civile dhe atyre afariste në një akt për lizingun financiar ndërkombëtar.¹³

Një konventë ndërkombëtare ishte e mirëseardhur në kohën kur sistemi juridik i kohës, si në vendet e zhvilluara ashtu edhe te ato në zhvillim, nuk ishte i zbatueshëm apo jo aq me influencë sa të nxisë dhe të promovojë praktikatat më të mira të lizingut. Praktika dëshmonte se, në atë kohë shtetet e ndryshme dispozitat për lizingun, i kishin kryesisht të përfshira në kodet civile, një numër i tyre kishte edhe ligje *ad hoc* për lizingun, ndërsa numri më i madh i shteteve nuk kishte një legjislacion i cili në mënyrë specifike u adresojë çështjeve të lizingut.¹⁴ Nuk ekzistonte një vend (bille as Neni 2A i *Uniform Commercial Code* i SHBA-së, vend në të cilin lizingu ishte qartë më i përhapur), me një kornizë që ishte aq efektive sa të mund të merrej si model universal për konventën e ardhshme ndërkombëtare për lizingun. Prandaj, veprimtaria e UNIDROIT¹⁵ ishte në drejtim të krijimit të një "ligji

¹² Unidroit International Institute for the Unification of Private Law, *Preliminary draft uniform rules on international financial leasing adopted by Unidroit Study Group for the preparation of uniform rules on the leasing contract: Explanatory report prepared by the Unidroit Secretariat*, Rome, 1985, fq. 2.

¹³ Magnus, Ulrich, *Global Trade Law: International business law of the United Nations and UNIDROIT collection of UNCITRAL's and UNIDROIT Conventions, model and acts, guides and principles*, München, 2004, fq. 423.

¹⁴ Peters, Lena, *International Institute for the Unification of Private Law (UNIDROIT)*, Alphen aan den Rijn, 2011, fq. 38.

¹⁵ Instituti Ndërkombëtar për Unifikimin e të drejtës private (UNIDROIT), është një organizatë e pavarur ndërqeveritare me seli në Villa Aldobrandini, në Romë. Qëllimi i saj, është të studjojë nevojat dhe metodat për modernizimin, harmonizimin dhe bashkërendimin e të drejtës private dhe në veçanti asaj tregtare, si midis shteteve dhe grupeve të shteteve. Ajo u themelua në vitin 1926 si organ ndihmës i Lidhjes së Kombeve. Pas rënies së Lidhjes u rithemelua në vitin 1940 në bazë të një marrëveshjeje multilaterale, në bazë të Statutit të UNIDROIT. Përndryshe UNIDROIT aktualisht përbëhet nga 63 shtete anëtare, nga pesë kontinente, të cilët përfaqësojnë një shumëllojshmëri të sistemeve të ndryshme juridike, ekonomike dhe politike, si dhe preardhje të ndryshme kulturore. Statusi i saj i pavarur si një organizatë ndërqeveritare, i ka mundësuar asaj të përdorë metodat e punës të cilat e kanë bërë atë një forum të përshtatshëm për tu angazhuar në shumë çështje teknike. Qëllimi kryesor i UNIDROIT është përgatitja dhe kur është e mundshme

ndërkombëtar për lizingun", i cili do të përfshinte praktikën e dispozitave të ligjeve të dëshmuara si efikase dhe do të shmangte pjesën e tyre negative. Kështu, në vitin 1977, në suaza të UNIDROIT u krijua një grup studimi i përbërë nga ekspertë ligjor dhe financiar, për të rishikuar lizingun ndërkombëtar dhe për të bërë përpjekje drejt vendosjes së një grupi të unifikuar të rregullave që do të japin zgjidhje mjaft çështjese kontestuese që lidheshin me krijimin dhe rregullimin e punëve të lizingut ndërshtetëror.¹⁶ Pas shumë përpjekjeve, punët e këtij grupi rezultuan me nënshkrimin e Konventës së UNIDROIT për lizingun financiar ndërkombëtar (në vazhdim vetëm Konventa), më 28 maj të vitit 1988, në Otavë të Kanadasë. Kjo Konventë, fillimisht u nënshkrua nga njëzet shtete, ndërsa më pas u ratifikua nga vetëm dhjetë prej tyre, kurse dy prej nënshkruesve, Franca dhe Rusia gjatë nënshkrimit, kanë qenë të rezervuara për Nenin 8 (3) dhe Nenin 20.¹⁷

Me Konventën, e cila ka 25 nene, rregullohen raportet të cilët krijohen me lidhjen e lizingut financiar ndërkombëtar. Sipas saj, rregullat e përmbajtura në të, kanë të bëjnë me transaksionet e lizingut financiar të cilat njera palë (dhënësi) lidh dy kontrata: 1. Kontratë me palën e tretë (furnizuesin) për furnizimin e pajisjeve dhe materialeve tjera në bazë të specifikacionit dhe kushteve të palës tjetër (marrësit), dhe 2. Kontratën për lizingun me marrësin, me të cilën i bartë të drejtën e përdorimit të pajisjes në këmbim të pagesës së qirasë.¹⁸ Kjo Konventë, do të mund të zbatohet vetëm te ato transaksione të lizingut financiar që i kanë këto karakteristika:

- a) marrësi jep specifikacion të pajisjes dhe e zgjedh furnizuesin duke mos u mbështetur në aftësinë e dhënësit;
- b) dhënësi furnizohet me pajisjen në përputhje me kontratën për lizingun, e cila është lidhur apo do të lidhet ndërmjet dhënësit dhe marrësit me dijen e furnizuesit;
- c) qiratë që paguhet në bazë të kontratës për lizingun, llogariten duke marrë parasysh amortizimin e vlerës së përgjithshme apo vlerës së një pjese të pajisjes.¹⁹

Sa u përket subjekteve mbi të cilët mund të gjejë zbatim kjo Konventë, thuhet se ajo zbatohet kur dhënësi dhe marrësi kanë selitë e tyre të afarizmit në shtete të ndryshme dhe këto shtete dhe shteti i furnizuesit janë shtete kontraktuese të kësaj Konvente, apo kontrata për furnizimin dhe ajo për lizingun rregullohen me të drejtën e shtetit kontraktues të Konventës (neni 3, parag. 1).

Konventa e parasheh të drejtën e palëve kontraktuese të mund ta përjashtojë zbatimin e saj, por për ta realizuar, këtë duhet ta kontraktojnë shprehimisht me shkrim. Nëse zbatimi i Konventës nuk përjashtohet në bazë të së

---

edhe harmonizimi i rregullave uniforme të së drejtës private në kuptim të gjerë. Për më tepër lidhur me UNIDROIT shih www.unidroit.org

¹⁶ Contino, Richard M., *The complete equipment-leasing handbook: a deal maker's guide with forms, checklists, and worksheets*, American Management Association, New York, 2002, fq. 199.

¹⁷ Më shumë për shtetet të cilat e kanë nënshkruar, që e kanë ratifikuar dhe në të cilat ka hyrë në fuqi Konventa, shih në <http://unidroit.org/english/implement/i-88-1.pdf>, 12 tetor, 2011.

¹⁸ Neni 1 parag. 1 i Konventës.

¹⁹ *ibid.*, parag. 2.

drejtave që u janë dhënë palëve, në atë rast Konventa parasheh se palët mund në raportet e ndërsjellta, t'i përjashtojnë apo t'i ndryshojnë të gjitha dispozitat e kësaj Konvente, përveç atyre që janë të përmbajtura në nenet 8 (3) dhe 13 (3) (b) dhe (4).²⁰

Në pjesën ku përmbahen dispozitat e përgjithshme, me anë të së cilave Konventa i zgjidhë çështjet e lidhura me lizingun financiar ndërkombëtar, sa i përket interpretimit të saj, parasheh të mbahet llogari për synimet që janë theksuar në preambulë, karakterin ndërkombëtar të Konventës dhe nevojën të rritet njëtrajtshmëria në zbatimin e saj dhe të respektohet mirëbesimi në tregtinë ndërkombëtare.

3.1. Dispozitat materiale-juridike

Me këto dispozita (nenet 7-14), Konventa rregullon të drejtat dhe detyrimet e palëve, respektivisht dhënësit, marrësit, si dhe furnizuesit. Me këto nene rregullohen: masat mbrojtëse të dhënësit në rast të falimentimit të marrësit, përgjegjësia e dhënësit për pajisjen (dorëzimin e saj dhe mungesat), përgjegjësia e furnizuesit dhe të drejtat e marrësit në lidhje me këtë, si dhe të drejtat e dhënësit në rastin kur marrësi nuk i përmbush detyrimet e veta.

3.1.1. Të drejtat e dhënësit me rastin e falimentimit të marrësit

Konventa parasheh që, në rast të falimentimit të marrësit, dhënësi të ketë të drejtë të kërkojë pajisja të cilën e përdor marrësi në bazë të kontratës për lizingun dhe pronësinë mbi të cilën e ka dhënësi, të merret nga masa falimentuese dhe t'i kthehet atij. Mirëpo, Konventa mundëson që këtë të drejtë, dhënësi ta ketë jo vetëm ndaj marrësit, por edhe në raport me administratorin falimentues, ku termi "administrator falimentues", përfshin: likuidatorin, administratorin dhe persona të tjerë të cilët janë caktuar të administrojnë me pasurinë e marrësit në favor të grupit të kreditorëve (neni 7).

Që të mund t'i mbrojë kreditorët me mirëbesim që kanë të drejtë pengu apo sekuestrim të pajisjeve, posaçërisht të anijeve, aeroplanëve dhe pajisjeve të tjera të lëvizshme, Konventa thekson se të drejtat të cilat i njihen dhënësit, nuk do të zbatohen te personat që kanë të drejtë pengu apo sekuestrimi sipas dispozitave të së drejtës ndërkombëtare. Me Konventë parashihet se cila e drejtë do të merret si kompetente në rast të anjes, aeroplanit të regjistruar, apo pajisjes tjetër që sipas natyrës së vet është e lëvizshme prej njërit në shtetin tjetër.²¹

²⁰ ibid., neni 5. Dispozitat e theksuara shprehimisht në këtë nen, kanë të karakterit imperativ (*ius cogens*), që nënkupton se palët nuk mund me vullnetin e tyre të lirë t'i përjashtojnë apo të veprojnë në kundërshtim me atë që është paraparë në këto dispozita që kanë karakterin e këtyllë.

²¹ Kështu, në nenin 7 parag. 3, parashihet se, në rast të anijes apo aeroplanit të regjistruar, e drejtë kompetente është e drejta e shtetit ku anija, respektivisht

3.1.2. Përgjegjësia e dhënësit për pajisjen

Për ta përdorur në mënyrë të suksesshme marrësi pajisjen, ajo duhet të jetë në gjendje të rregullt, pra duhet të jetë në përputhje me kontratën. Dhënësi i garanton marrësit posedim të qetë, që nuk do të shqetësohet nga ana e personave të cilët kanë të drejtën e pronësisë, bazë më të fortë juridike, apo të cilët në të drejtën e pronësisë apo në bazën më të fortë juridike thirren në bazë të vendimit gjyqësor (neni 8, parag. 2). Në këtë nen 8 (3), kufizohet autonomia e vullnetit të palëve, sepse parashihet që askush nuk mund të përdorë dispozitat e ndonjë rregullative nëse vetë është fajtor që rragulla nuk është respektuar.

3.1.3. Përgjegjësia e furnizuesit dhe të drejtat e marrësit

Furnizuesi edhe pse nuk është në raport të drejtpërdrejtë me marrësin, sipas Konventës i ka të gjitha përgjegjësitë si të jetë palë në kontratë dhe sikur pajisjen drejtpërdrejt t'ia dorëzojë marrësit. Mirëpo, këtu me dispozitat e kësaj Konvente ndalohet që furnizuesi për pajisjen e njëjtë tu përgjigjet edhe dhënësit edhe marrësit.²²

3.1.4. Të drejtat e marrësit ndaj dhënësit

Marrësi, ka të drejtë ta refuzojë pajisjen apo ta shkëpusë kontratën për lizingun, nëse pajisja nuk i dorëzohet, vonon apo e njëjta nuk përputhet me kushtet e kontratës. Dhënësi, nga ana tjetër, ka të drejtë ta përmisojë lëshimin në aspekt të përputhshmërisë së pajisjes me përmbajtjen e kontratës për furnizim, sikur marrësi ta kontrakttojë blejen e pajisjes nga dhënësi në bazë të kushteve të njëjta të cilat janë kontraktuar me kontratën për furnizimin.²³ Konventa parasheh të drejtën e marrësit, të ndërpresë pagimin e qirave të lizingut, derisa dhënësi nuk e përmison lëshimin dhe ta dorëzojë pajisjen në përputhje me kontratën. Nëse marrësi shfytëzon të drejtën e shkëputjes së kontratës, neni 12 (4) i nje marrësit të drejtën të kthejë shumat e qirave të lizingut të paguara për një vlerë të caktuar të, që paraqet kompenzim për dobitë që marrësi i ka pasur nga pajisja.

3.1.5. Të drejtat e dhënësit ndaj marrësit

Nëse marrësi ndalon të përmbushë detyrimin e tij për pagimin e qirave të lizingut dhe kjo mospërmbushje trajtohet si thelbësore, dhënësi mund të kërkojë shkëputjen e kontratës. Me këtë rast dhënësi ka të drejtë të kthejë pajisjen e dhënë dhe të kërkojë kompenzimin e dëmit, që do e vendoste dhënësin në pozitë në të cilën do të ishte nëse do t'i përmbushte detyrimet e veta ashtu si janë paraparë me kontratën për lizingun. Në rast se, dhënësi e shkëputë kontratën, ai nuk do mundë të kërkojë përmbushjen e dhunshme të kontratës që parasheh pagesën e përshpejtuar të qirave të adshme të lizingut, po vlera e tyre do të mund të merret parasysh gjatë llogaritjes së kompenzimit të dëmit. Për këtë palët

---

aeroplani është regjistruar; ndërsa në rasin e pajisjes tjetër, është e drejta e shtetit në të cilën marrësi i lizingut ka selinë kryesore afariste.

²² *ibid.*, neni 10 (1).

²³ *ibid.*, neni 12 (1).

kontraktuese nuk mund të merren vesh ndryshe nga kjo që ka përcaktuar Konventa.²⁴

3.2. Dispozitat formale-juridike

Në nenet 15-25 të Konventës, parashihen dispozitat formale-juridike, respektivisht dispozitat përfundimtare të saj, të cilat kanë të bëjnë me: ratifikimin e Konventës, rezervat, heqja dorë nga Konventa dhe caktimi i depozitarit.

Konventa parasheh se do të hyjë në fuqi kur atë do ta ratifikojnë tre shtete. Nëse shteti kontraktues ka dy apo më tepër njësi territoriale, në të cilat janë të zbatueshme sisteme të ndryshme ligjore sa u përket çështjeve të trajtuara në Konventë, ai mund që në kohën e nënshkrimit, ratifikimit, pranimit, miratimit apo aderimit, të deklarojë se kjo Konventë do të shtrihet në të gjithë njësitë territoriale apo vetëm në ndonjërin nga to, duke pasur mundësi gjithashtu ta ndryshojë këtë deklaratë në çdo kohë.²⁵ Në Konventë parashihet edhe një rezervë, sipas së cilës një shtet kontraktues mund të deklarojë në kohën e nënshkrimit, se dispozitën e nenit 8(3), do ta zëvendësojë me dispozitat e së drejtës së brendshme, nëse e njëjta nuk lejon përjashtimin e përgjegjësisë së dhënësit për mungesat apo neglizhencën (neni 20).

Me nenin 25 të Konventës, Qeveria e Kanadasë caktohet si depozitare e kësaj Konvente, e cila mban detyrën që të njoftojë të gjithë shtetet nënshkruese të Konventës dhe anëtarët e UNIDROIT, për çdo nënshkrim, ratifikim, hyrje në fuqi apo tërheqje nga Konventa.

4. Rëndësia e miratimit të Konventës për lizingun financiar ndërkombëtar

Ekzistojnë disa faktorë të cilët i kanë dekurajuar shtetet e tjera për të nënshkruar këtë Konventë. Shumë shtete nuk kanë tregje të mëdha të lizingut ndërkufitar. Fakti se shumica e nënshkruesve kanë tregje të vogla të lizingut, sugjeron se ata e shohin Konventën si mjet të rritjes së pjesëmarrjes së tyre në industrinë globale të lizingut. Megjithatë, burime të industrisë së lizingut raportojnë se eksportuesit e tjerë të shërbimeve të lizingut mbetën skeptikë nga Konventa, pasi që një pjesë e fitimit nga transaksionet e lizingut ndërkufitar dukshëm do të zvogëlohej shkaku i harmonizimit të ligjeve të tyre të lizingut dhe dispozitave tatimore.²⁶

²⁴ Dispozitat që kanë të bëjnë me të drejtën e dhënësit për kompenzimin e dëmit, të cilët janë paraparë në nenin 13 (3)(b) dhe (4) dhe aty theksohet se palët nuk mund t'i ndryshojnë të njëjtat.

²⁵ *ibid.*, neni 18 (1).

²⁶ Industry trade and technology review, U.S. International trade commission, Washington DC. 2002, fq. 13. <http://www.usitc.gov/publications/ittr/pub3762.pdf>, 20 nëntor, 2010.

Përveç këtyre faktoreve, skepticizmin e ka rritur edhe përmbajtja e vetë Konventës. Vlerësohet, se kjo Konventë, mbron interesat e dhënësit dhe kjo është arsyeja se pse shumë vende shprehen ende të rezervuara në lidhje me të. Konkretisht, sipas kësaj Konvente dhënësi mund të lirohet nga përgjegjësia për të metat e objektit apo për vonesën e dërgimit të tij, gjë që në masë të dukshme e prishë ekuilibrin midis palëve kontraktuese dhe shihet si mungesë serioze e kësaj Konvente. Me këtë nuk zbatohet në mënyrë konsekuente parlmi i paraparë në nismën e Preambulës së Konventës, me të cilën parashihet: "*ruajtja e ekuilibrit të drejtë të interesave ndërmjet palëve në transaksion*". Qëndrimin e ketillë, e arsyetojnë me faktin se dhënësi në transaksionin trepalësh të lizingut financiar ndërkombëtar, është vetëm financier, prandaj edhe nuk ka lidhje me pajisjen, cilësitë dhe përdorimin e saj, por edhe sepse marrësi kryesisht vetë e zgjedh furnizuesin dhe pajisjen.

Edhe pse vetëm një numër i vogël shtetesh e kanë ratifikuar Konventën, ajo ka shërbyer si model në një numër të madh shtetesh gjatë hartimit të ligjeve të tyre nacionale për lizingun. Motivet kryesore për hartimin dhe miratimin e një Konvente për lizingun ndërkombëtar ishin, *inter alia*: mungesa e ligjeve të posaçme në shumë vende, por edhe ekzistimi i ligjeve nacionale për lizingun, se jo rrallë ato dinin të ishin të papërshtatshëm për transaksione ndërkombëtare; dallimet përmbajtëse mes ligjeve nacionale për lizingun; por edhe se ligjet mund të ishin të shkruar në gjuhë të cilat nuk njlheshin ndërkombëtarisht të kuptueshme. Miratimi i Konventës shihej si instrument i harmonizimit që do të jepte një zgjedhje tjetër e cila do ishte neutrale për të dy palët e një pune të lizingut ndërshtetëror, por edhe do të promovonte zhvillimin e lizingut ndërkombëtar duke eliminuar me këtë rast të gjitha barrierat.

Shpejt u bë e qartë se Konventa, nuk hoqi vetëm disa pengesa pengesa ligjore të lizingut financiar ndërkombëtar dhe duke ruajtur një ekuilibër të drejtë të interesave midis palëve në transaksionet e shteteve palë, por ka shërbyer në masë të madhe si një referencë e rëndësishme të shtetet gjatë hartimit të ligjeve të tyre të para për lizingun.

Bibliografia

- David P. Twomey, Marianne Moddy Jennings, *Anderson's business law and legal environment*, South-Western Learning, Mason, 2011.
- Frank B. Cross, Roger Leroy Miller, *The legal environment of business, text and cases: ethical, regulatory, global, and corporate issues*, Mason, 2010.
- Lara Peters, *International institute for the unification of private law (UNIDROIT)*, Kluwer Law International, Alphen aan den Rijn, 2011.
- Mehdi J. Hetemi, *E drejta ndërkombëtare tregtare-afariste*, Prishtinë, 2007.
- Mirko Vasiljević, *Trgovinsko pravo*, Beograd, 2008.
- Peter Nevitt, Frank Fabozzi, *Equipment leasing*, fourth edition, Pennsylvania, 2000.
- Radomir Đurović, *Međunarodno privredno pravo sa obrasclma ugovora*, Beograd, 1997.
- Richard M. Contino, *The complete equipment-leasing handbook: a deal maker's guide with forms, checklists, and worksheets*, American Management Association, New York, 2002.
- Slavko Kapor, Vladimir Carić, *Ugovori robnog prometa*, Beograd, 1990.
- Ulrich Magnus, *Global Trade Law: International business law of the United Nations and UNIDROIT collection of UNCITRAL's and UNIDROIT Conventions, model and acts, guides and principles*, München, 2004.
- *Konventa e UNIDROIT për lizingun financiar ndërkombëtar*, Otavë, 1988.

Feminizmi – lëvizje që lufton pabarazinë gjinore si dukuri shoqërore

M-r Valdeta Zenuni-Idrizi

Koautorë: M-r Sheherzada Murati

Afërdita Ilazi-Hoxha

Abstark

S'ka dyshim se njerëzit ndryshojnë nga njëri tjetri në aspektin fizik dhe psikologjik. Poashtu kanë tipare krejt të ndryshme për sa i përket shëndetit, inteligjencës dhe ekuilibrit emocional.

Pabarazia është po aq e dukshme edhe në pengesat e padrejtësitë që u bëhen grave. Kjo gjendje është prezente edhe sot e kësaj dite edhe përkundër faktit se femrat janë ata që edukojnë dhe formojnë shoqërinë njerëzore, prandaj rëndësia e tyre padyshim është shumë e madhe.

Rëndësia e vlerës së gruas është kuptuar shumë vonë dhe asnjëherë nuk është vepruar siç e ka kërkuar nevoja. Asnjëherë nuk është vështruar gruaja në syrin e vërtetë, si genie e barabartë njerëzore. Gruaja kurdoherë është quajtur si rrobëreshë e meshkujve. Për shkak të dallimeve biologjike, gratë kanë qenë në pozitë inferiore, të diskriminuara, të nënçmuara dhe më pak të vlerësuara.

Kjo gjendje ka tërhequr vëmendjen e mendimtarëve të ndryshëm dhe kështu këto polemika rreth rregullimit të pozitës së gruas janë futur në spektrin e shkencave shoqërore. Pikërisht për këtë, u paraqit **feminizmi** i cili mund të cilësohet si lëvizje që kërkon pikërisht kryerjen e këtyre ndryshimeve.

Feminizmi – lëvizje që lufton pabarazinë gjinore si dukuri shoqërore

S'ka dyshim se njerëzit ndryshojnë nga njëri tjetri si në aspektin fizik ashtu edhe në atë psikologjik. Poashtu kanë tipare krejt të ndryshme për sa i përket shëndetit, inteligjencës dhe ekuilibrit emocional.

Një rrymë e fuqishme e filozofisë perendimore thotë se njerëzit janë të barabartë sepse të gjithë janë qenie të arsyeshme. (G.Tinder, 1993, fq.58).

Ky problem përbën një nga shqetësimet më të mëdha të kohës sonë. Me gjithë përpjekjet që janë bërë në shekuj për barazi, pabarazia mbetet një relitet i hidhur, fatkeqësisht prezent edhe në kohë të sodit.

Pabarazia është po aq e dukshme edhe në pengesat e padrejtësitë që u bëhen grave.

Ka edhe një faktor tjetër që na detyron t'i kushtojmë këtij problemi më tepër vëmendje nga ç'mund të bënim në rrethana të tjera, dhe ky është *pozita e gruas*. S'ka dyshim se gruaja nuk gëzon barazi të plotë me burrin. Por a duhet të jetë kështu?

Femrat si numër janë të barabarta me meshkujt. Duke qenë kështu përbëjnë gjysmën e njerëzimit. Gratë janë ata që rrisin meshkujt, domethënë edukojnë dhe formojnë shoqërinë njerëzore, prandaj rëndësia e tyre duhet të jetë shumë e madhe.

Rëndësia e vlerës së gruas është kuptuar shumë vonë dhe asnjëherë nuk është vepruar për të siç është dashur. Ajo asnjëherë nuk është vështruar si qenie e barabartë njerëzore. Gruaja kurdoherë është quajtur si *rrobëreshë e meshkujve*.

Në lidhje me retorikën dhe luftën që bëhet për të drejta të barabarta për gratë, mund të thuhet pa hezitim se ideja e barazisë mbetet akoma një ide polemizuese për shumë shoqëri.

Për shkak të dallimeve biologjike të gruas dhe burrit, gratë kanë qenë në pozitë inferiore, të diskriminuara, të nënçmuara dhe më pak të vlerësuara. Femra

edhe pse fizikisht është më e dobët se mashkulli nuk do të thotë se nuk duhet të jetë e barabartë me mashkullin.

Aristoteli thotë se gratë janë inferiore ndaj burrave. Gruaja duhet t'i bindet burrit. Heshtja është tipar i natyrshëm i saj. Fushëveprimi i natyrshëm i saj është *shtëpia, familja*, ku gjithashtu duhet të dominojë autoriteti i burrit, konsideronte ai. (H.Kollqi, 1997, fq.91)

Aristoteli e quante të pamundur pjesëmarrjen e grave në veprimtari të tilla si filozofia dhe politika, ku njeriu mund të realizonte plotësisht potencialin e tij. Në të vërtetë, sipas tij, gratë nuk mund të ishin të plota si njerëz, dhe kjo ishte aq e qartë sa s'ia vrente as të diskutohej.

Edhe Rusoi i pranonte pikëpamjet e Aristotelit se problemet e rëndësishme të njerëzimit, si ato që kanë të bëjnë me kombet e historinë, duhet të zgjidhen vetëm nga burrat. (G.Tinder, 1993, fq.77).

Përkundër këtyre mendimeve, historia na mëson për gra të shquara: sundimtare, shkencëtare, shkrimtare, etj., në të gjitha etapat e shoqërisë njerëzore. Numri i tyre ishte i vogël, ndërsa arritjet e tyre, rëndom, të përçmuara, më pak të hulumtuara, madje edhe në kohën tonë. Ato dolën nga anonimiteti, u emancipuan në rrethana shumë të vështira.

Ne dimë se secila grua mund të jetë e diskriminuar dhe se ajo vjen si pasojë e roleve dhe pozitive jo të barabarta shoqërore të cilat i kanë meshkujt dhe femrat. Për këtë, thuhet se diskriminimi i gruas nuk është problem personal i çdo gruaje, por është problem shoqëror dhe duhet të zgjidhet në nivel të problemeve të përgjithshme të cilat i hasim në shoqëri në jetën e përditshme.

Diskriminimi është pjesë e sistemit dhe shoqërisë patriakale me të cilin gjinia mashkullore dominon dhe kontrollon gjininë femërore. Domethënë, diskriminimi është fenomen shoqëror.

Dallimi për shkak të gjinisë shënon një nga format më të përhapura e më të shpeshta të diskriminimit. Ai i ka rrënjët thellë në traditë, në religjion e në moral dhe mbështetet në pohimin se mashkulli dhe femra i kanë vendet e përcaktuara

qartë në jetë (femrës i takon *jeta private*-shtëpia, fëmijët, familja, kurse mashkullit *jeta publike*-puna, kafeneja, politika, drejtimi i shtetit). (UNICEF, 2004, fq. 44)

Pabarazitë tradicionale ndërmjet burrit e gruas nuk burojnë nga thelbi i natyrës njerëzore. Ato përfaqësojnë një dhunim të natyrës njerëzore dhe shkatërrojnë marrëdhëniet e vërteta në jetën familjare.

Diskriminimi shumëshekullor i gruas dhe dhuna ndaj saj nga bota maskiliste, determinoi zvetnimin e natyrës së gruas dhe tjetërsimin e saj nga vetevetja. (H.Koliqi, 2009, fq.26).

Me këto pikëpamje të gruas dhe me indiferentizmin e saj ndaj gjendjes së tyre në familje, në punë dhe në jetë, ndikuan që nocioni **njeri** të identifikohet me mashkullin, ndërsa gruaja (e tjetërsuar) të shndërrohet në shërbëtore të tij. (H.Koliqi, 2009, fq.26).

Paragjykimet dhe stereotipat që kanë njerëzit rreth asaj se si duhet të duken e të sillen përfaqësuesit e gjinive të ndryshme janë pjesë e edukimit të zakonshëm tradicional dhe e modeleve tradicionale të marrëdhënieve ndërmjet gjinive.

Për ndryshimin e kësaj pozite duhet ndryshuar struktura themelore e rendit shoqëror – për shembull: mënyra e rritjes së fëmijëve, shpërblimi dhe ndarja e punëve brenda dhe jashtë shtëpisë.

Kjo ndodh në instancën e fundit, nëpërmjet vertëndërgjegjësimit të thellë të shpirtit, ndërgjegjes absolute. (R.Malnes & K.Midgaard, 2007, fq.214)

Çështja e femrës, pa marrë parasysh në ç`formë shtrohet, përbën një temë vazhdimisht aktuale në të gjitha shoqëritë. Kjo gjendje ka tërhequr vëmendjen e mendimtarëve të ndryshëm dhe kështu këto polemika rreth rregullimit të pozitës së gruas janë futur në spektrin e shkencave shoqërore.

Pikërisht këto diskriminime shekullore kanë sjellur deri në ngritjen e zërit të gruas dhe lëvizjen e grave siç është edhe **feminizmi**. (M.Ivanovska, 2007, fq. 20).

Me të vërtetë, çka don të thotë ky term?

Feminizmi – lëvizje që lufton pabarazinë gjinore si dukuri shoqërore

Feminizmi është një term mjaft i gjërë që kryesisht ka të bëjë me përpjekjet e grave për liri dhe barazi dhe me realizimin e të drejtave dhe interesave të tyre.

Të drejtat e grave janë të drejta të njeriut - të drejta që gratë i gezojnë për faktin e thjeshtë, sepse janë qenie njerëzore.

Shkeljet e të drejtave njerëzore të gruas janë në numër të madh. Këto ndodhin në jetën e përditshme, por reflektojnë si të padukshme, ose për shkak të traditave trajtohen si të zakonshme.

Të drejtat e njeriut u referohen qenieve njerëzore, pra u kushtohen dhe u garantohen sepse janë njerëz, sepse meritojnë të respektohen dhe nga ato nuk guxon të përjashtohet asnjëri. Ato posedohen universalisht nga të gjitha qeniet njerëzore.

Të drejtat e njeriut paraqesin tërësi. Ato vlejnë çdokund dhe për çdonjërin, pa marrë parasysh ngjyrën, racën, gjininë, moshën, religjionin, pasurinë ose mendimin. Ato bazohen në vlerat universale morale: dinjitetin, lirinë, barazinë dhe drejtësinë. Këto vlera e paraqesin idealin e njerëzimit, por ato paraqesin edhe parime që e rregullojnë jetën e burrit, të gruas dhe të fëmijëve. (M.Tasheva ; S.Ristevska, 2002, fq. 14)

Me krijimin e idesë për të drejtat njerëzore të gruas dhe njëherit me vetëdijësimin e gruas për këto të drejta, në të vërtetë kuptojmë se një pjesë e madhe e tyre nuk janë të realizuara. Arsyeja e mosdepërtimit të saj në zgjedhjen e problemeve shoqërore dhe mosdhënia e kontributit të duhur në këtë drejtim, rrjedh nga pozita që i është dhënë në jetën shoqërore e jo nga natyra e saj dhe nga paaftësia e saj intelektuale.

Ajo lind e lirë, me potenciale të njëjta për t'u dëshmuar si qenie individuale njerëzore. Dikush tjetër ia uzurpon të drejtat e saj e ia imponon rroberinë

Gruaja, si qenie njerëzore liberotrope, parimisht, synon lirinë, emancipimin. Synon çlirim nga të gjitha format e diskriminimit shoqëror. Synon arsimim dhe afirmim të saj në karrierë. Kjo është një lëvizje për emancipim.

Liria është domosdoshmëri. Por ne duhet të ndjekim rrugën që çon në një rezultat të tillë dhe që i jep kuptimin e vet. (Zh.Hersh, 1995, fq. 131)

Me pak fjale **feminizmi** mund të cilësohet si një lëvizje që kërkon pikërisht kryerjen e këtyre ndryshimeve.

Sipas *lëvizjes feministe*, gratë duhet të çlirohen prej kufizimeve të shumta kulturore që ato i lidhin me një identitet të ngurtë shoqëror. (T.Gjuraj, 2003, fq.13)

Sipas tyre shoqëria nuk ka nevojë të transformohet, por t'i hapë dyert për gratë dhe të administrohet me drejtësi.

Emancipimi i gruas në përmasa më të mëdha, mori hov pikërisht nën ndikimin e lëvizjeve feministe, të cilat ndikuan jo vetëm në realizimin e të drejtave dhe interesave të gruas dhe në ngritjen e rolit dhe rëndësisë së figurës së saj në shoqëri, por edhe në emancipimin dhe interesat e mbarë shoqërisë. Parlmisht, ato synonin lirinë shoqërore dhe çlirimin e potencialeve intelektuale të tyre.

Me përpjekjet e grave, por edhe të shoqërisë u arritën rezultate të konsiderueshme në arsimimin dhe në emancipimin e gruas në tërësi. Megjithatë, diskriminimi dhe skllavërimi shumëshekullor i saj, ende nuk arritën të tejkalohen plotësisht, sidomos në rajone të varfëra dhe patriarkale të botës. (H.Kolliqi, 2009, fq.27)

Shkalla e emancipimit të femrës është masë e natyrshme e emancipimit të përgjithshëm. (H.Kolliqi, 1998, fq.66)

Pabarazitë në mes meshkujve dhe femrave janë prezente edhe sot e kësaj dite edhe përkundër shumë debateve që bëhen në mes sociologëve, politikanëve, gazetarëve, shoqatave feministe.

Këto dallime gjallojnë edhe përkundër shumë konventave ndërkombëtare që ndalojnë diskriminimin edhe pse qeveritë me anë të akteve legjislative bëjnë politikë mosdiskriminimi në baza gjinore.

Zhvillimi i të drejtave dhe pjesëmarrja më e madhe e femrave në arsim janë si pjesë përbërëse e aktualizimit të çështjeve për të drejtat e njeriut dhe miratimit të një numër të madh të konventave ndërkombëtare për mosdiskriminimin të cilat janë të bazuara në Deklaratën universale të të drejtave të

Feminizmi – lëvizje që lufton pabarazinë gjinore si dukuri shoqërore

---

njeriut të sjellur nga Asambleja e Përgjithshme e Kombeve të Bashkuara të 10.12.1948. Që në nenet e para theksohen *dy çështje* të cilat janë esenciale për pozitën dhe ardhmërinë e qytetarit në çdo vend të botës: (H.Jashari, 2005, fq. 55)

1. Gjithnjë qeniet njerëzore lindin të lira dhe të barabarta
2. Të gjithë mund t'i gëzojnë liritë dhe të drejtat pa asnjë dallim për nga raca.

Sot në epokën e fetishizimit të të drejtave të njeriut, të revolucionit feminist, të barazisë formale para ligjit (edhe në arsim), femrat janë gjithnjë inferiore në shumë fusha të jetës, sidomos në politikë dhe në familje. Shpesh gruaja jeton në botën e burrit. Prandaj lëvizja feministe dhe përpjekjet aktuale kombëtare e ndërkombëtare për emancipimin e plotë të gruas janë shumë të theksuara.

Emancipimi i gruas ka të bëjë me çlirimin e potencialeve të saj, për ç'arsye duhet ndërgjegjësuar dhe krijuar kushte e hapësira të nevojshme. Nga kjo do të rezultonte edhe solidariteti femëror që nënkupton vetëdijen se edhe ne i përkasim gjinisë femërore dhe se duhet t'iu japim mbështetje morale dhe t'i përkrahim femrat e diskriminuara, të bëhemi pjesë e tyre, dhe në këtë mënyrë padyshim do të jepnim kontributin tonë në zhdukjen e kësaj dukurie negative që padyshim është e padëshirur për të gjithë e në fakt e dëmton rritjen e mirëqenies së shoqërisë dhe familjes dhe privon gruan për të shpalosur aftësitë e saj në shërbim të vendit dhe njerëzimit.

Nga e gjithë ajo që u potencia më lartë, mund të përfundojmë se në mënyrë imediate duhet ç'rrenjosur paragjykimet se femra është "më pak se njeri", qytetare e rendit të dytë ose "gjinia e dytë", se femra është *subjekt* e jo *objekt* me qëllim që ti mundësohet dhe ti jepet shansë që ajo ta dëshmojë vetveten në të gjitha poret e jetës. (B.Sauer ; M.Rusi ; F.Sela-Kastrati ; K.Metaj, 2009, fq.20)

Neve vërtet na duhet emancipimi i femrës dhe pjesëmarrja e saj aktive në të gjitha fushat e jetës, neve vërtet na duhet edhe një familje moderne në kuptimin e plotë të fjalës, por asnjë prej këtyre nuk duhet bërë artificialisht dhe në mënyrë të sforcuar. (N.Gërguri, 2000, fq.3)

Vetëm në këtë menyrë mund të evoluajonë mentalitetet nga e kaluara mbi pozitën dhe rolin e femrës në shoqëri.

E ndertuar mbi raportet e barazisë, familja do të fitojë shumë, gjë që i bën të lumtur edhe meshkujt edhe femrat por edhe pasardhësit e tyre.

Porosia e *Prof.Dr.Hajrullah Koliqit* (2009, fq. 28) do të ishte: “Jo paragjykim gjinor, por prestigj njerëzor. Jo standarde të dyfishta: Burrë-grua, por standarde të njëjta-njerëzore. Jo skllavërim modern, por liri dhe dinjitet njerëzor.

Gra! Ju mundeni dhe duhet ta ndryshoni botën. (H.Koliqi, 2009, fq.28)

Literatura

1. Gërguri, Nexhmedin (2000): *“Kujt i intereson “barazimi” me çdo kusht i femrës”*
(shkrim i botuar në revistën “Ekskluzive”, Prishtinë)

2. Gjuraj, Tonin (2003): *Hyrje në Sociologji*, Shkodër: Camaj-Pipa

3. Hersh, Zhanë (1995): *Habia filozofike*, Tiranë: Dituria

4. Ivanovska, Marija (2007): *Femlnistiçka terminologija*, Shkup: Akcija združenska

5. Jashari, Hasan (2005): *Sociologjia e arsimit*, Shkup: Interlingua
6. Koliqi, Prof.Dr.Hajrullah (1997): *Historia e pedagogjisë botërore I*, Prishtinë: Universiteti i Prishtinës
7. Kollqi, Prof.Dr.Hajrullah (1998): *Historia e pedagogjisë botërore II*, Prishtinë: Universiteti i Prishtinës
8. Koliqi, Hajrullah (2009): *Gruaja ndër shekuj-Arslmimi dhe emancipimi i saj*, Prishtinë:
Libri shkollor
9. Kastrati-Sela, Flora (2008): *Sociologjia e barazisë gjinore (dispenzë)*, Tetovë
10. Malnes, Raino & Midgaard, Knut (2007): *Filozofia politike*, Prishtinë: Rozafa
11. Sauer, Birgit; Rusi Myqereme; Sela-Kastrati Flora; Metaj, Kadri (2009):
Dhuna ndaj gruas në Kosovë dhe Maqedoni, Tetovë
12. Tinder, Glen (1993): *Mendimi politik*, Tiranë: Shtëpia botuese enciklopedike
13. Tasheva, Marija; Ristevska, Sillobodanka (2002): *Kulturë qytetare*, Shkup
14. UNICEF (2004): *Kam të drejtë*-Programi për implementimin e Konventes mbi të drejtat e fëmijës për klasën e III dhe të IV të shkollimit fillor, 2004, Shkup: Instituti për hulumtime sociologjike, politike dhe juridike

4. ULUSLARARASI BALKANLARDA SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

ISBN TK: 978-605-4735-08-2
ISBN 2.CİLT: 978-605-4735-10-5

Balkanlar'da Riskler ve Fırsatlar